FRANCE VREG

DEMOKRATIČNO KOMUNICIRANJE

IZBRANA DELA

France Vreg

DEMOKRATIČNO KOMUNICIRANJE

IZBRANA DELA

Urednika: Slavko Splichal in Igor Vobič
Uredniški odbor: Jernej Amon Prodnik,
Marko Milosavljević in Melita Poler

Založba FDV
Ljubljana, 2020

France Vreg,
Demokratično komuniciranje: izbrana dela
Urednika: Slavko Splichal, Igor Vobič
Uredniški odbor: Jernej Amon Prodnik, Marko Milosavljević, Melita Poler
Recenzenta: Anton Grizold, Niko Toš
Oblikovanje in prelom: Vasja Ris Lebarič
Digitalizacija besedil: Jan Kostanjevec, Uroš Mikanovič
Tehnični pregled: Jan Kostanjevec, Nina Žnidaršič

Knjižna zbirka: Javnost
Urednik knjižne zbirke: Slavko Splichal
Založila: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Izdal: Center za raziskovanje družbenega komuciranja
Za založbo: Monika Kalin Golob, dekanja FDV

Ljubljana, 2020

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na https://knjigarna.fdv.si/

Izid knjige je sofinancirala Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega projekta *Vloga komunikacijskih neenakosti v dezintegraciji večnacionalne družbe* (J5-1793).

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenco (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Ob 100-letnici rojstva Franceta Vrega

Kazalo

PREDGOVOR 7

»VSA ŽIVA BITJA SE BODO SPORAZUMELA PREJ KOT POLITIKI«: MIŠLJENJSKA OBZORJA FRANCETA VREGA 13

ZGODNJE RAZPRAVE O NOVINARSTVU IN TISKU 47

KAKO SEM PISAL REPORTAŽO O POKOJNEM BORISU KIDRIČU (1955) 49

TISK IN DRUŽBA: ALI JE LENINOVA MISEL O VLOGI TISKA ZASTARELA? (1957) 59

NOVINARSTVO – NE *QUASI* LITERATURA (1957) 69

NOVI POGLEDI NA NOVINARSKE OBLIKE – I. DEL (1959) 79

NOVI POGLEDI NA NOVINARSKE OBLIKE – II. DEL (1960) 87

IZOBRAŽEVANJE NOVINARJEV IN ŠTUDIJ NOVINARSTVA 103

VISOKOŠOLSKO IZOBRAŽEVANJE NOVINARJEV V SVETU (1967) 105

JUGOSLOVANSKA ŠOLA NOVINARSTVA (1983) 111

O ZAČETKIH ŠTUDIJA NOVINARSTVA IN HERETIČNI KOMUNIKOLOGIJI (2004) 125

»PRED NAMI JE NALOGA, DA NEUTRUDNO RAZISKUJEMO RESNICO IN SMISEL ŽIVLJENJA TER IŠČEMO NOVA ZNANSTVENA IN NOVINARSKA SPOZNANJA« (2000, 2003) 149

RAZVOJ KOMUNIKOLOGIJE 167

KOMUNIKACIJSKA ZNANOST: DEFINICIJA IN FUNKCIJA (1974) 169

KOMUNIKACIJSKA ZNANOST NA SLOVENSKEM (1985) 179

KOMUNIKOLOGIJA V JUGOSLAVIJI IN PERSPEKTIVE NJENEGA RAZVOJA (1989) 195

»RAST« IN »OPUSTOŠENJE« PARADIGEM V KOMUNIKACIJSKI ZNANOSTI (1992) 209

MED PRAVOVERNOSTJO IN HETERODOKSNOSTJO (1996) 223

JAVNOST, JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA 233

SVETOVNA JAVNOST IN AVTENTIČNOST JAVNEGA MNENJA (1968) 235

JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA (1971) 253

MNOŽIČNI MEDIJI, JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA (1978) 275

LJUDSKE MNOŽICE, TISK IN ORGANIZIRANA ZAVEST (1979) 291

DEMOKRATIČNO KOMUNICIRANJE IN INFORMIRANJE V SAMOUPRAVNI DRUŽBI (1986) 303

K KRITIKI DRUŽBENEGA KOMUNICIRANJA 337

VIDIKI KOMUNICIRANJA V SISTEMU SAMOUPRAVLJANJA (1965) 339

KOMUNIKACIJSKI SISTEM IN NJEGOVA ODPRTOST (1971) 361

ZGODOVINSKOST IN SISTEM (1973) 375

JAVNA OBČILA IN DRUŽBENA STVARNOST (1986) 393

INTERKULTURNO KOMUNICIRANJE IN INTERKULTURNI KONFLIKT V SFRJ (1989) 417

KOMUNIKACIJSKI PLURALIZEM IN SODOBNA DRUŽBA (1990) 435

STVARNO IN IMENSKO KAZALO 470

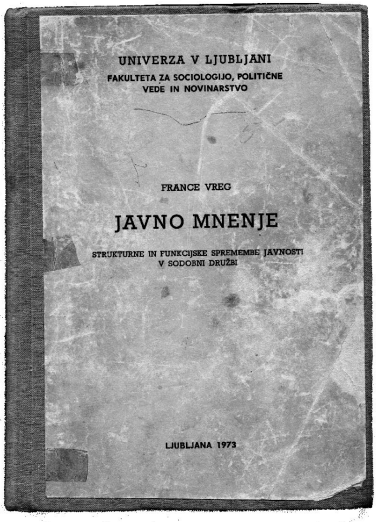

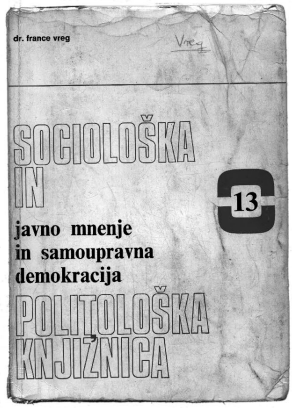

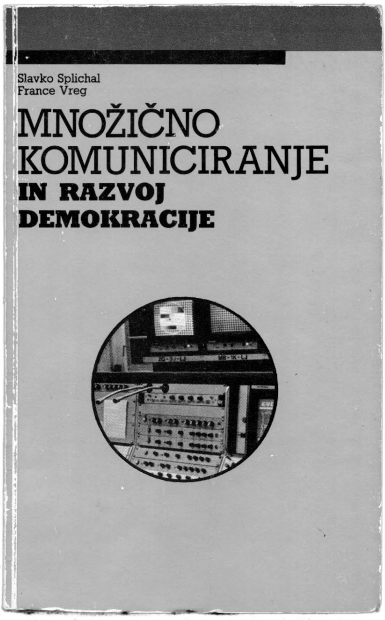

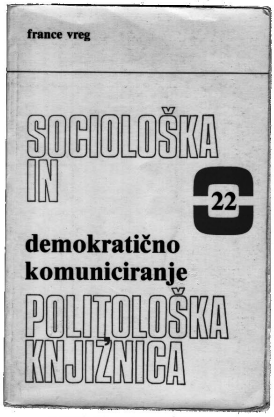

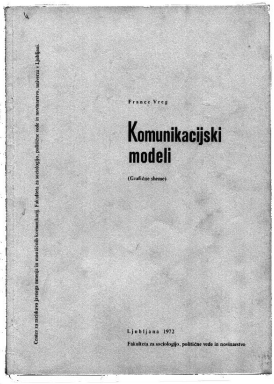

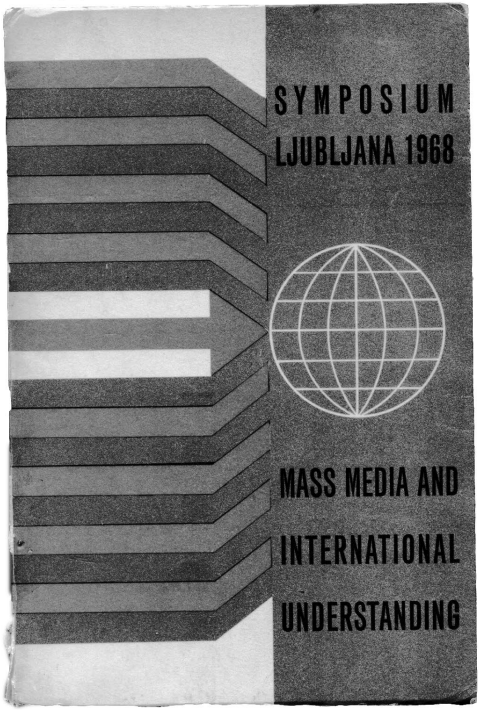

Naslovnice izbora knjig, katerih (so)avtor ali urednik je France Vreg: *Mass Media and International Understanding* (1969, ur.), *Komunikacijski modeli* (1972), *Javno mnenje: Strukturne in funkcijske spremembe javnosti v sodobni družbi* (1973), *Družbeno komuniciranje* (1973), *Javno mnenje in samoupravna demokracija* (1980), *Množično komuniciranje in razvoj demokracije* (1986, v soavtorstvu s Slavkom Splichalom), *Demokratično komuniciranje* (1990). Knjige hrani: Osrednja družboslovna knjižnica Jožeta Goričarja (FDV) v Ljubljani.

PREDGOVOR

Ob 100-letnici rojstva Franceta Vrega obeležujemo nekatere od življenjskih mejnikov, ki so izšli iz njegovega novinarskega in uredniškega dela med drugo svetovno vojno in v letih po njej: zamisel in ustanovitev novinarskega študija na takratni ljubljanski Visoki šoli za politične vede, utemeljitev komunikologije kot nove znanstvene discipline v Sloveniji in po celotni Jugoslaviji ter institucionalizacijo sistematičnega znanstvenega raziskovanja družbenega komuniciranja na poznejši Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani (FSPN). V knjigi te zgodovinske prelome v razvoju Katedre za novinarstvo in Centra za raziskovanje družbenega komuniciranja današnje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani (FDV), katerih prvi predstojnik je bil prav Vreg, obravnavamo z izborom Vregovih del in arhivskega gradiva.

Naslov zbornika Vregovih del – *Demokratično komuniciranje* – je povzet po naslovu njegove leta 1990 objavljene knjige, ki je nekakšen samoobračun z dvema desetletjema raziskovanja družbenega komuniciranja in javnega mnenja. Vprašanja demokratične vloge novinarstva in narave komuniciranja so bila ves čas v središču njegovega zanimanja in se kot rdeča nit prepletajo skozi njegova dela ne glede na to, katera specifična tematika je v njih obravnavana. Knjiga, ki je razdeljena na pet prepletajočih se vsebinskih

sklopov, je nastala v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Vloga komunikacijskih neenakosti v dezintegraciji večnacionalne družbe* (ARRS: J5-1793), ki posebno pozornost namenja razvoju in protislovjem raziskovanja družbenega komuniciranja v SFRJ.

Prvi sklop ponuja izbor Vregovih zgodnjih razprav o novinarstvu in tisku, ki jih je v petdesetih in šestdesetih letih objavljal v strokovnem glasilu *Novinar* pri Društvu novinarjev Slovenije. Izbrani prispevki iz te novinarske tribune, ki so jo vzpostavili desetletje po drugi svetovni vojni in ki jo je Vreg tudi urejal, ponuja njegovo razmišljanje o lastnem novinarskem delu (o pisanju reportaže o pokojnem Borisu Kidriču) in daje primer njegove intervencije v razprave v društvu (o Tomšičevih nagradah). V sklopu ponovno objavljamo njegov poglobljeni premislek o bistvu tiska v socializmu in »novega« novinarstva v povojni Jugoslaviji, ki ga je drzno podnaslovil *Ali je Leninova misel o vlogi tiska zastarela?* Študija o novinarskih oblikah v nadaljevanju, s posebnim poudarkom na feljtonu, h kateremu se je raziskovalno vrnil v svojem poznem obdobju, predstavlja nastavke za novinarsko izobraževanje v okviru društva na začetku šestdesetih let in tudi zasnovo študijskega gradiva v okviru poznejšega visokošolskega novinarskega programa v Ljubljani.

Drugi sklop prikazuje snovanje izhodiščne ideje študija novinarstva kot kombinacije sociooloških, politoloških in komunikoloških temeljev ter »novinarske prakseologije«, kar je Vreg zasnoval po obisku ameriških univerz, ki so ga navdahnile v šestdesetih letih, in kar je zaradi specifičnih družbenih ter zgodovinskih okoliščin s težavo uveljavljal v slovenskem in jugoslovanskem okolju. »Ne želimo vzgajati novinarskih birokratov,« je zapisal Vreg ob 20-letnici ljubljanskega novinarskega študija v reviji *Novinarstvo*, ki jo je izdajal Jugoslovanski inštitut za novinarstvo. V njej je kritiziral dogmatskost in hermetičnost ideje o »enotni jugoslovanski šoli novinarstva«, medtem ko je zagovarjal »različnost v enotnosti«, ki se je z njegovo neposredno vpetostjo udejanjala skozi novinarske programe v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in Skopju. Toda samo desetletje pred tem je takratni direktor istega inštituta pisal slovenskemu političnemu vrhu, naj prepovedo »Vregovo heretično zahodno usmerjeno novinarstvo« in naj se študij preusmeri na inštitut v jugoslovanski prestolnici.

Takrat za heretično ni veljalo le njegovo pedagoško, temveč tudi znanstveno delo, predvsem za komunikologijo prelomna knjiga *Družbeno komuniciranje* (1973), v kateri se je eklektično naslanjal predvsem na ameriško literaturo in ki je bila na udaru kmalu po izidu. Naslednjo jesen je namreč posebna

komisija Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) pod drobnogled vzela FSPN, tudi delo na novinarski katedri, predvsem Vregovo. V »indikativnih biltenih«, ki jih je Služba državne varnosti pripravljala za politično vodstvo, so tako zapisali, da se tudi Vregu »ne obeta nič dobrega«, ker se je »nepravilno vedel na sestanku marksističnega centra« in »ni dovolil diskusije«. Pedagoškemu in raziskovalnemu delu so v vmesni oceni očitali tudi »odrivanje« na marksizmu utemeljenih družboslovnih spoznanj ter stopnjevanje »svojevrstnega elitizma« pri novinarskem študiju. »Ker pa sem bil v življenju navajen na trde spopade in boje, sem se tudi tokrat energično odzval na obdolžitve in tudi sam sprožil podobne metode 'strateške interakcije'; sprejel sem tudi vabilo na predavanja na podiplomskem študiju v tujini,« se je četrt stoletja pozneje spominjal Vreg v intervjuju za *Teorijo in prakso* (1991).

Razvoj komunikologije, ki smo mu posvetili tretji sklop knjige, zaradi »prozahodnega« značaja ni oteževala le vladajoča politika tako na republiški kot zvezni ravni, temveč tudi odpor znotraj FSPN, saj so porajanje nove discipline spremljali pomisleki, v kakšnem odnosu je s sociologijo in politologijo ter prevladujočimi marksističnimi tokovi v družboslovju. Zato so bili na fakulteti prvi poskusi začetkov Centra za komunikološke raziskave s Tomom Martelancem kot predlaganim predstojnikom neuspešni. Šele ustanovitev Centra za raziskovanje družbenega komuniciranja leta 1976 z Vregom kot predstojnikom in njegov razvoj sta pomenila institucionalizacijo komunikološkega raziskovanja, kar je okrepilo mednarodno povezovanje in uveljavljanje discipline v Jugoslaviji, kjer je imela osrednje mesto prav ljubljanska komunikološka šola. Na osrednji ljubljanski družboslovni fakulteti se je začelo tudi novo, stabilnejše poglavje razvoja novinarskega študija na dodiplomski ter komunikologije na magistrski in doktorski ravni.

Četrti in peti sklop ponujata prerez prepletenih tokov Vregovega znanstvenoraziskovalnega dela od samoupravnega socializma do velikih družbenih sprememb v Sloveniji. »Vreg je osrednja osebnost,« je Bogdan Osolnik v intervjuju za suplement revije *Javnost – The Public* odgovoril na vprašanje, kdo se je v zgodnjem obdobju komunikologije v Jugoslaviji teoretsko ukvarjal s komuniciranjem. Osolnikovo življenje je bilo z Vregovim tesno prepleteno, saj je med vojno objavljal v *Partizanskem dnevniku*, ki ga je urejal Vreg, v zgodnjem obdobju novinarskega študija predaval predmeta *Javno mnenje* in *Sociologijo množičnih komunikacij*, pozneje pa je bil eden od poročevalcev komisije CK ZK za »oceno stanja« na FSPN (1974–1975), ki je pod drobnogled vzela študij novinarstva in Vregovo delo. V oceni njegovega »družbeno-političnega in

publicističnega dela«, ki je bila del delovnega gradiva te komisije, je nepodpisani avtor ugotavljal, da »marksistična orientacija« »ne prihaja dovolj do izraza«, toda hkrati priznal prelomnost njegovega dela za raziskovanje družbe in komuniciranja. Vreg se s proučevanjem družbenega komuniciranja, javnega mnenja in novinarstva nikoli ni podal po poti razvoja »marksistično fundirane komunikacijske znanosti«, kar je pričakovala komisija. S svojimi deli, med katerimi sta pomembni monografiji *Javno mnenje in samoupravna demokracija* (1980) in *Demokratično komuniciranje* (1990), si je prizadeval, kot je dejal na prelomu tisočletja, »iskati, raziskovati in dvomiti o vsem obstoječem« ter – kot je poudaril v intervjuju, objavljenem ob 50-letnici novinarskega študija – »iskati majhne resnice – ker [znanost] velikih pravzaprav ni sposobna dognati«. Da ga je raziskovanje mnogokrat vodilo do kritičnih spoznanj, celo črnogledih pričakovanj glede razvoja družbenega komuniciranja, ugotavlja Slavko Splichal v študiji Vregove dediščine na začetku zbornika, pri čemer ni – vsaj ne povsem – »izgubil vere v prispevek znanosti k demokratičnemu razvoju, v katerem naj bi se uresničila 'paradigma participativno demokratičnega modela komuniciranja', kot je poimenoval svojo vizijo«.

Izbrane znanstvene in strokovne prispevke Franceta Vrega, ki jih v knjigi ohranjamo v izvirniku, razširjamo z reprodukcijami arhivskih dokumentov, slikovnega materiala in strokovnih razprav ter prispevkov. Z njimi nismo želeli ilustrirati njegove dediščine, temveč skupaj z uvodno študijo Vregove dediščine in njegovimi izbranimi deli ustvariti dinamiko, ki odraža kompleksnost ne le njegove osebne zgodovine, temveč tudi institucionalne zgodovine novinarskega študija in komunikologije v Sloveniji. V knjigi te dimenzije ne bi mogli ponuditi brez prizadevnosti in pomoči strokovnih delavk in delavcev v arhivih, dokumentacijah in knjižnicah.

Arhiv Republike Slovenije je omogočil pregled in dovolil reprodukcijo izbranih gradiv v fondih CK ZKS in Republiškega sekretariata za notranje zadeve, ki ponujajo zgoščeno sliko Vregovega povojnega uredniškega ter novinarskega dela na Dunaju, dogajanja v CK ZKS in na FSPN sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja ter Vregove vloge v njem. Narodna in univerzitetna knjižnica, Univerzitetna knjižnica Maribor, Slovanska knjižnica in Osrednja družboslovna knjižnica na FDV so za namen knjige delile arhivirane izvode *Partizanskega dnevnika* in strokovnega glasila *Novinar* ter olajšale dostop do Vregovih monografij, poglavij v zbornikih, raziskovalnih poročil in razprav v strokovno-znanstveni periodiki. Društvo novinarjev Slovenije je odprlo vrata svojega arhiva, ki poleg članske mape s prilogami hrani tudi interne

dokumente, ki ponujajo vpogled v Vregovo novinarsko in uredniško delo po vojni, razkrivajo premisleke in pomisleke ob začetkih visokošolskega izobraževanja novinarjev ter tesno sodelovanje društva in katedre po njeni ustanovitvi, med drugim tudi ob okroglih obletnicah, kot sta 25-letnica Zveze novinarjev Jugoslavije, ko je Vreg prejel srebrno plaketo, in 30-letnica »novega« novinarskega društva v Črnomlju. S pomočjo bogatih fotografskih fondov Muzeja novejše zgodovine Slovenije in RTV Slovenija smo Vregovo delo vizualno kontekstualizirali in dokumentirali nekatere prelome družbenega komuniciranja in razvoj medijev v drugi polovici 20. stoletja. Fakulteta za družbene vede je omogočila dostop do dokumentacije njegovega dela na tej fakulteti in njenih predhodnicah, med drugim tudi do fotografskega materiala iz let Vregovega dekanovanja (1979–1981), s sestankov nekaterih projektnih skupin in ob praznovanju 80-letnice njegovega rojstva na prelomu tisočletja. Knjiga vsega naštetega ne bi združevala brez pomoči in podpore Založbe FDV, ki je poskrbela, da smo lahko uresničili uredniške in oblikovalske zamisli ter knjigo kljub vsem oviram zaradi epidemije bolezni covid-19 izdali v letošnjem tednu Univerze v Ljubljani.

»Ko prečitaš, daj naprej!« je bralke in bralce nagovarjal prvi protifašistični dnevni časopis v Evropi *Partizanski dnevnik*, ki ga je med letoma 1943 in 1944 urejal France Vreg - Mile. Tega »vseljudskega borbenega glasila«, ki mu je zagon dajal »veličasten in spontan« odziv vstale Primorske, ne bi bilo brez kolektivnih naporov sobork in soborcev. »Eni so odhajali, drugi vstopali – ideja dnevnika pa je živela. Pogrešali bi ga, kakor bi pogrešali partizanstvo ali vsakdanji kruh, če ne bi izhajal več,« se je spominjal Vreg v spominski številki dnevnika ob njegovi 20-letnici. Med Vregovim urednikovanjem je *Partizanski dnevnik* izžareval kritiko, krepil borčevsko moralo in ponujal vizijo pravičnejše družbe po vojni, medtem ko je vzpostavljal skupne komunikacijske vezi narodnoosvobodilnega boja, podobno kot druge publikacije, ki jih je tudi urejal med vojno. Idejna plemenitost in odločno delo sta vgrajena v temelje nadaljnjih mejnikov njegove osebne zgodovine, ko je premagoval napetosti, konflikte in boje, ki jih osvetljuje tudi ta knjiga. Ker poskušamo z njo ohranjati idejo odprtega in inkluzivnega družbenega komuniciranja, ki ji je Vreg ves čas sledil, je tiskana izdaja knjige brezplačna, elektronska pa prosto dostopna na spletnih straneh Založbe FDV. Ko knjigo prečitaš, jo daj naprej ali pa jo deli z drugimi v neskončnem prepletu tokov medmrežja.

Igor Vobič in Slavko Splichal

Slavko Splichal

»VSA ŽIVA BITJA SE BODO SPORAZUMELA PREJ KOT POLITIKI«: MIŠLJENJSKA OBZORJA FRANCETA VREGA

France Vreg se je zapisal v slovensko zgodovino kot človek, ki je zasnoval in utemeljil visokošolski študij novinarstva in komunikologije na Slovenskem.[1] Največji del bogatega življenja je namenil raziskovalnemu in pedagoškemu delu, predvsem razvoju komunikologije in novinarskega študija ne le v Sloveniji, ampak v celotni nekdanji Jugoslaviji. Pred tem je

1 Razprava je poskus predstavitve in analize znanstvenih in publicističnih objav Franceta Vrega ter njegovih raziskovalnih, pedagoških in organizacijskih prizadevanj ter prispevkov k razvoju novinarskega študija in komunikologije v Sloveniji, ki temelji tudi na mojih osebnih izkušnjah z njim kot mentorjem in kolegom v večdesetletnem sodelovanju. Po diplomi leta 1971 sem se na Katedri za novinarstvo na tedanji Fakulteti za sociologijo in politične vede (današnji Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani) zaposlil kot asistent in že nekaj dni po sprejemu v delovno razmerje sem se na njegovo pobudo in z njegovo podporo udeležil mednarodne (pravzaprav ameriške) poletne komunikološke šole v mestu Sali na dalmatinskem Dugem otoku, kjer sem prvič dobil jasen vpogled v kvantitativno empirično (pretežno administrativno, kot sem ugotovil pozneje) raziskovanje komuniciranja, novinarstva in medijev. France Vreg je bil moj mentor že

(str. 12) Pogled na parkirišče na Trgu revolucije v Ljubljani pred skupščino Socialistične republike Slovenije v začetku sedemdesetih let. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

pomemben del življenja posvetil praktičnemu novinarskemu, publicističnemu in uredniškemu delu, ki ga je začel v morda najodločilnejšem obdobju boja slovenskega naroda proti nemškim in italijanskim okupatorjem. Vojna je tudi usodno spremenila njegovo odločitev po maturi na ljubljanski realki, da bi študiral medicino, na katero se je vpisal leta 1940 in se po šestih semestrih sredi vojne vihre od nje poslovil, in tej usodni spremembi gre v veliki meri zahvala za rojstvo slovenske komunikologije.

Novinar in urednik v partizanih in po vojni

Kot študent na Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani in od leta 1942 – potem ko so mu pri 22 letih okupatorji starše internirali v Dachau – partizan v Dolomitskem odredu, Triglavski diviziji, IX. korpusu ter v Oblastnem komiteju za slovensko Koroško je imel France Vreg mnoge pomembne organizacijsko-politične naloge v tedanji komunistični partiji in partizanskih odredih, njegovo življenje pa je gotovo najbolj zaznamovalo novinarsko in uredniško delo v partizanih. Med drugim je bil glavni urednik *Dolomitske zveze*, ustanovitelj in glavni urednik *Partizanskega dnevnika,* prvega in edinega odporniškega protifašističnega dnevnega časopisa v Evropi, glavni urednik glasila koroških Slovencev *Slovenski vestnik* in revije *Koroška v borbi*. Te izjemne novinarske podvige je omogočila tehnična baza za tiskanje časopisov s številnimi majhnimi, dobro skritimi tiskarnami, ki jih je pred vojno ustanavljala ilegalna komunistična partija. Pozneje se je razvilo še več novih partizanskih »tehnik«, kot so se imenovale sprva zelo primitivne razmnoževalnice tiska, med katerimi pa so nekatere do konca vojne prerasle v prave tiskarne.

Po osvoboditvi je bil Vreg sekretar agitpropa Oblastnega komiteja za slovensko Koroško in bil v tej vlogi ilegalno poslan v Avstrijo. Bil je izdan angleškim okupacijskim silam in na boroveljskem procesu zaradi ilegalnega delovanja

pri diplomski nalogi (o svobodi tiska) in potem med magistrskim in doktorskim študijem, med katerima sem prehodil pot od izrazito empiričnega raziskovanja propagande do kritične/marksistične teorije množičnih medijev, medtem in potem pa sva sodelovala tudi v vrsti raziskovalnih projektov. Čeprav nisva vedno delila skupnih pogledov, so njegova naklonjenost, podpora in spodbude odločilno vplivale na mojo akademsko kariero, ki je brez njega morda sploh ne bi bilo. Ta prispevek je torej tudi moj osebni poklon Francetu Vregu.

obsojen na devet mesecev zapora, ki ga je najprej prestajal v Celovcu, nato pa v zloglasni kaznilnici Karlau pri Gradcu, v kateri so po vojni angleški »upravitelji« izvajali smrtne kazni z obešanjem. Resnično osvoboditev je tako Vreg dočakal šele julija 1946, ko se je vrnil v Slovenijo. Še isti mesec pa ga je CK ZKS poslal nazaj v Avstrijo, v okupacijsko cono na Dunaj – tokrat legalno kot dopisnika *Slovenskega poročevalca* in Tanjuga z Dunaja, a z glavnima nalogama »oficirja za zveze« s KP Avstrije in urednika *Slovenskega vestnika* na Dunaju, a se je moral že naslednje leto predčasno vrniti v Slovenijo.

Te medvojne in zgodnje povojne – dobre in slabe – izkušnje s politiko in z izdajanjem časopisov so Vrega tudi poklicno zaznamovale. Že pred koncem vojne je zapisal, da se želi »posvetiti žurnalistiki oz. pisateljevanju in vzporedno s tem psihiatriji«. Med vojno in prva leta po njej je napisal nekaj črtic in reportaž ter celo (neobjavljeno) dramo s partizansko snovjo, potem pa se je pisateljevanju odrekel, medtem ko je pri prvem delu svoje odločenosti – za novinarstvo in pozneje komunikologijo – neomajno in trmasto vztrajal. To je bil del njegovega značaja. V obrazcu za člane komunistične partije je januarja 1945 na vprašanje, »kako so tvoje delo ocenjevali nadrejeni forumi«, zase zapisal, da je bil ocenjen kot »samosvoj, včasih samoglav; iniciativen, samostojen organizator. Kritiko spoznal za umestno in se skušal korigirati«. In skesano tudi priznal, da je julija 1944 dobil opomin, ker se je izogibal jutranjim »vojaškim vežbam« v 9. korpusu. Partijski kadrovik pa je o njem zapisal: »Tovariš ima veliko voljo do dela, kjer ima tudi uspehe. /…/ Je iniciativen, hladnokrven, hraber, ne boji se prevzeti odgovornosti za karkoli, ni pa tako discipliniran in zelo težko sprejema partijsko kritiko.« Oboje, »samoglavost« ter partijska kritika in opomini, sta bili stalnici v njegovem življenju, ki sta ga spremljali tudi na Dunaju in po vrnitvi v domovino.

Po koncu avstrijske misije je še desetletje ostal v novinarstvu ter za novinarsko in uredniško delo prejel tudi Tomšičevi nagradi (1955 in 1956), pozneje pa – med akademsko kariero – še nagrado za publicistično in znanstveno delo (1968) ter leta 1986 zlato odličje Društva novinarjev Slovenije za življenjsko delo. Ko se je leta 1947 vrnil v Ljubljano, je bil najprej urednik zunanjepolitične rubrike *Ljudske pravice*, potem nekaj časa dopisnik iz Prage in urednik kulturne rubrike, dokler ni leta 1949 postal vodja slovenskega dopisništva centralnega jugoslovanskega dnevnika *Borba*, potem pa v Beogradu urednik uredništva za samoupravni sistem, kjer je med drugim sodeloval z Borisom Kidričem. Krajši čas je bil tudi dopisnik *Borbe* v Londonu, po vrnitvi v Ljubljano pa urednik strokovnega časopisa *Novinar* in sourednik jugoslovanske

gospodarske revije *Progres*. V *Novinarju* je objavljal tudi strokovne razprave o družbeni vlogi tiska in novinarstva; v kritičnem premišljevanju o Leninovem razumevanju tiska in propagande ter poenostavljenih interpretacijah njegovih idej v povojni Sloveniji je svoj pogled strnil v zahtevi: »Časnik naj bo javna tribuna, organizator družbene kritike, prenašalec izkušenj s terena itd., skratka kroničar družbenega vrenja.« (Vreg, 1957: 3)

Med publicističnim delovanjem je obiskoval partijsko šolo v Ljubljani in zvezno partijsko kalilnico kadrov, diplomatsko-novinarsko šolo v Beogradu, potem pa se je leta 1955 odločil za študij svetovne zgodovine književnosti in literarne teorije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, ki ga je končal leta 1961 z diplomsko nalogo o slovenskem feljtonu pri profesorju Ocvirku in zanjo prejel univerzitetno Prešernovo nagrado. Iz tega obdobja izvirajo študije o razvoju slovenske in svetovne publicistike, o literarnih in publicističnih zvrsteh ter še zlasti o feljtonistiki (Vreg, 2001).

Začetki študija novinarstva in komunikologije v Ljubljani

Po diplomi je Vreg dokončno dal slovo praktičnemu novinarskemu in uredniškemu delu in začel akademsko kariero, hkrati pa je tudi vodil Center za visokošolsko izobraževanje novinarjev pri Društvu novinarjev Slovenije, ki je bilo pozneje med pobudniki ustanovitve novinarskega študija in Katedre za novinarstvo. Študij je nadaljeval na podiplomskem tečaju sociologije kulture, družboslovja in marksistične estetike na Inštitutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani. Na inštitutu je naslednje leto (1962) ustanovil Oddelek za novinarstvo in ga vodil do leta 1963. Leto poprej je vodstvo Zveze komunistov Slovenije ustanovilo Visoko šolo za politične vede (VŠPV), kjer je Vreg dobil mesto predavatelja z nalogo, da pripravi vse potrebno za študij novinarstva. Pred tem (1961) se je udeležil enega izmed tedaj že znamenitih ameriških seminarjev v Salzburgu,[2] kjer se je srečal s teorijo množičnih

2 Salzburg Seminar in American Studies je bil prvič izveden leta 1947. Program seminarjev, ki obravnavajo pomembne družboslovne in humanistične teme in probleme v ameriški perspektivi, se še vedno izvaja, od leta 2003 kot Salzburg Global Seminar pod okriljem The Salzburg Seminar American Studies Association (SSASA). Več na: https://www.salzburgglobal.org/.

komunikacij in javnega mnenja ter politično sociologijo, naslednje leto (1962) pa je študijsko obiskal tudi Združene države (Univerzo Columbia v New Yorku, Michigan in Stanford ter Berkeley v Kaliforniji). Ljubezen do novinarstva je ostala iz vojnih časov, raziskovalni interes za množično komuniciranje in javno mnenje pa je bil gotovo povezan s študijskem bivanjem v ZDA, ki je bil sicer prvenstveno namenjen proučevanju tamkajšnjih univerzitetnih novinarskih študijev, hkrati pa mu je omogočil vpogled v aktualne izobraževalne in raziskovalne usmeritve na področju množičnega komuniciranja.

Poleg ameriških izkušenj se je načrt izobraževanja, ki ga je pripravil Vreg, opiral tudi na priporočila strokovnjakov za izobraževanje novinarjev iz 31 držav na konferenci Unesca v Parizu aprila 1956, v katerih so opozarjali na pomanjkljivosti strokovnega usposabljanja ob delu in nujnost izobraževanja na univerzitetni ravni (Vreg, 1967: 8; Pisarek, n. d.). Po konferenci se je sestala še ožja skupina raziskovalcev medijev, ki je spodbudila ustanovitev Mednarodnega združenja za raziskovanje medijev in komuniciranja (IAMCR) leta 1957, pri kateri je sodeloval tudi Bogdan Osolnik.

Po začetkih univerzitetnega izobraževanja novinarjev v ZDA na začetku 20. stoletja se je začel študij novinarstva po prvi svetovni vojni uveljavljati tudi v Zahodni Evropi, po drugi svetovni vojni pa tudi v Sovjetski zvezi in državah sovjetskega vzhodnega bloka. Med pariško konferenco so že delovale novinarske fakultete na univerzah v Leningradu in Moskvi, v Varšavi, Pragi, Bratislavi in Leipzigu v tedanji Nemški demokratični republiki, ki so bile sicer vse neposredno v funkciji partijske agitacije in propagande. Šele pozneje, zlasti po letu 1980, pa se je začel študij novinarstva hitro uveljavljati tudi v Latinski Ameriki, Afriki in Aziji, vzporedno z razvijajočo se novo disciplino komunikologijo.

Po drugi svetovni vojni je na področju raziskovanja medijev in novinarstva začela izhajati tudi vrsta evropskih znanstvenih revij, npr. *Gazette* na Nizozemskem (1955), *Publizistik* v (Zahodni) Nemčiji (1955) in *Zeszyty Prasoznawcze* (1957) v Krakovu na Poljskem, medtem ko so v ZDA prve revije začele izhajati že pred drugo svetovno vojno ali kmalu po njej: *Journalism Bulletin* – poznejši *Journalism Quarterly* in današnji *Journalism & Mass Communication Quarterly* (1924), *Public Opinion Quarterly* (1937) in *Journal of Communication* (1950). Znanstvena periodika je pomembno prispevala k institucionalnemu uveljavljanju nove znanstvene discipline.

Čeprav so v šestdesetih letih tudi v mnogih vzhodnoevropskih državah že delovale novinarske fakultete, v Jugoslaviji takih pobud ni bilo vse do Vregovega prihoda na Visoko šolo za politične vede. Uveljavitev ideje rednega visokošolskega izobraževanja novinarjev je bila nemajhen uspeh, saj je tedaj v Jugoslaviji prevladovalo politično izobraževanje novinarjev na seminarsko izvajanih posebnih »šolah«, kot je bila sprva zlasti novinarska in diplomatska visoka šola v Beogradu, ki je bila ustanovljena[3] po resoluciji Informbiroja[4] leta 1948 in je delovala do leta 1953, ko je bila ukinjena zaradi domnevne preobilice novinarskih kadrov, dejansko pa zaradi konceptualnih razhajanj in sporov v vodstvu partije. Sledile so ji še druge oblike izobraževanja na nižjih ravneh in z manjšimi (političnimi) ambicijami, na primer novinarska šola v Zagrebu (1949–1951), in različne oblike strokovnega usposabljanje v internih »šolah« pri časopisih, kakršna je bila enoletna novinarska šola v zagrebški časopisno-založniški hiši Vjesnik. Pozneje je imel pomembno mesto v strokovnem izobraževanju novinarjev in raziskovanju novinarstva Jugoslovanski inštitut za novinarstvo[5] v Beogradu s centrom za izobraževanje novinarjev, ki je organiziral tri- in šestmesečne tečaje novinarstva, leta 1964 pa začel izdajati tudi strokovno revijo *Novinarstvo*. Vendar vsa prizadevanja zaradi zunanjih ideološko-političnih ali notranjih cehovskih partikularnosti in omejitev niso dosegala akademskih standardov izobraževanja novinarjev in še manj teoretskih temeljev raziskovanja medijev in komuniciranja, ki jih je s podporo kolegov v Ljubljani začel uveljavljati France Vreg.

3 Šolo je formalno upravljal komite za šolstvo in znanost FLRJ, vendar je večino dela v zvezi s šolo opravil in nadzoroval sam partijski vrh oziroma agitprop CK KPJ, katerega člani so bili med drugim tedaj vodilni jugoslovanski politiki Milovan Đilas, Veljko Vlahović in Vladimir Dedijer. Šolo je z diplomo zaključilo okrog 200 izbranih kandidatov za pomembne diplomatske in novinarsko-publicistične službe (Selinić, 2014).

4 Informbiro je skrajšano poimenovanje za Informacijski biro komunističnih in delavskih partij (1947–1955), povezovalno organizacijo vseh komunističnih strank in komunističnih držav v Evropi, ki je bila pod neposrednim vodstvom Stalina. Informbiro je 28. junija 1948 v posebni resoluciji obtožil Komunistično partijo Jugoslavije za oddaljevanje od marksistične in leninistične ideologije ter za sovražen odnos do Sovjetske zveze in jo izključil iz te organizacije.

5 Po razpadu Jugoslavije se je preoblikoval in preimenoval v »Institut za novinarstvo, družbeno podjetje«; leta 2007 je šel v stečaj.

France Vreg ni bil le pobudnik ustanovitve in prvi predstojnik Katedre za novinarstvo, ampak tudi avtor večine izobraževalnih programov katedre v najzgodnejšem obdobju na tedanji VŠPV. Oktobra 1963 so se na novinarski katedri na VŠPV začela prva predavanja le nekaj novinarskih predmetov, leta 1966 pa se je začel izvajati celovit dodiplomski novinarski program. Zgodovina svetovnega in slovenskega novinarstva, komunikacijske teorije in teorije javnega mnenja so bila Vregova temeljna raziskovalna in pedagoška področja že v šestdesetih letih, ko je bil nosilec predmetov Sociologija javnega mnenja in Razvoj svetovnega novinarstva. Oba predmeta je predaval tudi na ljubljanski filozofski fakulteti ter na beograjski visoki šoli za politične vede in zagrebški fakulteti političnih znanosti. Leta 1966 je zasnoval predmet Teorija množičnih komunikacij, ki ga je prav tako predaval tudi po drugih jugoslovanskih univerzitetnih središčih, in leta 1972 podiplomski študij iz komunikacijskih ved.

Z zaposlitvijo novih predavateljev in asistentov je katedra postala glavni institucionalni okvir ne le za visokošolsko izobraževanje novinarjev, ampak tudi za raziskovanje (množičnega) komuniciranja. Izobraževalne programe, ki jih je Vreg izoblikoval v Ljubljani, so v veliki meri prevzeli tudi na visokih šolah oziroma fakultetah drugod po Jugoslaviji – najprej v Beogradu (1967) ter pozneje tudi v Zagrebu, Sarajevu in Skopju; na njih je tudi pogosto predaval kot gostujoči profesor. O pomembnosti njegovega delovanja v tedanjem jugoslovanskem prostoru najzgovorneje priča dejstvo, da je bil najbolj citirani komunikološki avtor v Jugoslaviji (Splichal, 1994).

V Visoki šoli za politične vede je Vreg videl »ugodno kombinacijo splošnih predmetov, ki študentu zagotavljajo splošno obzorje ter hkrati specializacijo iz tistih predmetov, ki so temeljni za novinarja: politične vede, sociologija, filozofija in potreben obseg znanja ekonomije in kulture« (Vreg, 1965: 166). V znanstveni aparaturi že uveljavljenih disciplin v šoli je videl tudi ustrezno oporo za »novinarske predmete«, še zlasti za prehod na drugostopenjski študij novinarstva (torej štiriletni visokošolski študij). Program je takrat v 3. in 4. letniku študija vključeval osem predmetov: Sociologija javnega mnenja in družbenega komuniciranja (ki se je potem razdelil v dva predmeta, Sociologija javnega mnenja in Teorija množičnih komunikacij), Teorija in praksa novinarstva, Sredstva obveščanja – tisk, Radio in televizija, Razvoj jugoslovanskega novinarstva, Razvoj svetovnega novinarstva, Slovenski jezik in stilistika in fakultativni predmet Retorika (Vreg, 1965: 167, 168). Pozneje je za novinarsko izobraževanje opredelil pet ključnih

področij: komunikacijske znanosti, novinarska prakseologija, informacijsko pravo, zgodovina novinarstva in lingvistika (Vreg, 1971: 207).

Vregova skrb za uveljavitev novinarskega študija na univerzitetni ravni je hitro prerasla v skrb za njeno teoretsko utemeljitev, ki jo je videl v razvijajoči se komunikacijski znanosti v svetu. Takoj po začetku izvajanja dodiplomskega študija novinarstva se je Vreg (pre)usmeril v študij javnomnenjskih in komunikacijskih teorij; tako je kmalu dosegel znanstveni magisterij iz političnih ved (*Javno mnenje in strukturne spremembe javnosti v meščanski družbi*) (1968) in doktorat iz sociologije (*Teoretični modeli mnenjskih in komunikacijskih procesov v družbenem sistemu*) (1972a), oboje na tedanji Fakulteti za sociologijo in politične vede Univerze v Ljubljani.

Čeprav je Vreg dobil partijski »mandat« za organizacijo rednega visokošolskega študija novinarstva, pa ta ni vključeval tudi nove znanstvene discipline, ki jo je prav Vreg poimenoval za »komuniko*logijo*« (po zgledu že uveljavljenih socio*logije* in polito*logije*). Vendar rojenice novi disciplini niso napovedovale svetle prihodnosti. Raziskovanje modelov mnenjskih in komunikacijskih procesov, ki so bili večinoma izoblikovani v ZDA po drugi svetovni vojni in v katerih je Vreg videl temelje nove znanstvene discipline, je postalo sumljivo slovenski partijski birokraciji. Slovensko partijsko vodstvo je v Vregovem delu videlo predvsem nekritično prevzemanje meščanskih, nemarksističnih teorij, kar je tedaj veljalo za hudo resen odklon od zapovedane (administrativne) marksistične znanosti, zaradi česar bi lahko tudi Vrega doletele resne sankcije.

Kljub vsemu se je prav v tem času začenjalo Vregovo najplodnejše raziskovalno obdobje. Na začetku sedemdesetih let (1973) sta izšli njegovi prvi temeljni deli *Javno mnenje (*Vreg, 1973b) (kot fakultetni učbenik) in *Družbeno komuniciranje* (Vreg, 1973a) pri mariborski založbi Obzorja;[6] slednje je še danes ena najpopolnejših predstavitev razvoja (zgodnejših) komunikoloških teorij. To delo je v predelani in dopolnjeni izdaji s poudarkom na komuniciranju in javnem mnenju v samoupravnem socializmu izšlo tudi v srbohrvaščini (Zagreb 1975) in makedonščini (Skopje 1976). Večina

6 France Vreg je bil pobudnik ustanovitve (1973) in prvi urednik zbirke Sociološka in politološka knjižnica pri založbi Obzorja v Mariboru (v uredniškem odboru so bili še Vlado Benko, Adolf Bibič in Niko Toš). Zbirka je bila v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja najpomembnejša promotorka izvirne slovenske družboslovne misli.

podobno zasnovanih poskusov sistematizacije raziskovalnih prizadevanj je v svetu izšla šele v poznih sedemdesetih letih, žal pa Vregovo delo ni bilo nikoli prevedeno v katerega od svetovnih jezikov, da bi se lahko z njimi kosalo na svetovnem »trgu idej«.

*Družbeno komuniciranje je bilo z*asnovano podobno – s poudarkom na pregledu razvoja komunikacijskih modelov – kot poznejša McQuailova svetovna uspešnica *Mass Comunication Theory*, ki je prvič izšla šele deset let po Vregovi knjigi (McQuail, 1983), sledilo pa ji je skoraj štirideset ponatisov, novih izdaj in prevodov po vsem svetu. Podobnost obeh del je očitna že na prvi pogled, ko primerjamo obravnavane »grafične risbe komunikacijskih modelov«, ki jih je Vreg (1972b) objavil v posebni knjižici *Komunikacijski modeli* in kot dodatek v knjigi *Družbeno komuniciranje* (1973a: 391–425), McQuail pa s Svenom Windahlom v knjižici *Communication Models for the Sudy of Mass Communications* (1984) kot dodatek knjigi *Mass Communication Theory*. Ko bi bilo Vregovo delo prevedeno v angleščino, bi lahko imelo primat tudi v svetovnih razsežnostih.

Jugoslovanski okvir: samoupravni socializem med politiko in znanostjo

Vregov primarni interes in obzorje je bila v tistem času nedvomno Jugoslavija. Čeprav je že od konca šestdesetih let naprej deloval v Mednarodnem združenju za raziskovanje množičnega komuniciranja (AIERI/IAMCR), v katerem sta sicer vidnejšo vlogo imela Bogdan Osolnik in Tomo Martelanc, ter pozneje zlasti v raziskovalnem komiteju za komuniciranje in kulturo Mednarodne sociološke asociacije (ISA), v katerem je bil tudi podpredsednik, je bila gotovo njegova prioriteta razvoj komunikološke discipline v Jugoslaviji. Tudi pozneje, ko se je v obdobju večje republiške avtonomije tudi na področju znanosti mlajša generacija že bolj usmerjala v sodelovanje v mednarodnih združenjih in projektih, je predvsem sodeloval in vodil vrsto slovenskih in jugoslovanskih raziskovalnih projektov, usmerjenih v razvoj delegatskega sistema in obrambne pripravljenosti.

Na splošno so v obdobju socializma v Jugoslaviji v komunikoloških razpravah prevladovali intuitivno-spekulativni pristopi v kombinaciji z normativnim idealizmom. Analiza 311 člankov v obdobju 1964–1986 (Splichal, 1994) je pokazala, da je bilo med njimi le 2,9 odstotka člankov, ki so

kritično obravnavali »uporabljeno« teorijo. V teh dobrih dveh desetletjih so bili v člankih o množičnih medijih najpogosteje citirani »klasični marksisti« (Marx, Engels, Lenin) in vodilni jugoslovanski politiki (Tito, Kardelj, Šetinc, Vlahović), mnogo redkeje pa uveljavljeni tuji avtorji temeljnih disciplinarnih besedil. Med slednjimi so bili sicer najpogosteje citirani avtorji predstavniki različnih teoretskih smeri, kot so kritična teorija (Adorno, Habermas, Enzensberger, Bourdieu), funkcionalizem (Katz, Lasswell, Lazarsfeld, Merton, Schramm, Riley) in »produktivni inkluzivizem« (McLuhan, McQuail, Kayser, Cazeneuve, Weiss). Velik del teh avtorjev je v svojem pionirskem delu *Družbeno komuniciranje* prvič v Jugoslaviji sistematično predstavil prav Vreg. Kljub ideološko-birokratskim pritiskom, ki naj bi zagotovili »marksistično korektnost« proučevanja medijev, je dejansko obstajalo nekakšno sožitje različnih paradigem. Po drugi strani pa podobno kot v sociologiji v Marxovi oziroma marksistični misli – navkljub pomenu Marxovih zgodnjih razprav o svobodi tiska in njegovih poznejših spisov o ideologiji in politični ekonomiji ter prispevkov »marksističnih« avtorjev – obstaja bistveno preveč vrzeli, da bi lahko »tekmovala« z vsemi drugimi teoretskimi nastavki in prispevki v zakladnico komunikoloških spoznanj, kar bi ji sploh omogočilo, da bi postala glavna ali celo edina teoretska podlaga za opredelitev, razvoj in institucionalizacijo nove discipline.

Zlasti konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja so v strokovni in znanstveni medijski publicistiki prevladovale navedbe, ki so predstavljale »argumente« oblasti: poleg Marxa je bil najpogosteje citirani avtor v komunikoloških člankih tistega obdobja vodilni ideolog komunistične partije v Jugoslaviji Edvard Kardelj, kar dobro ilustrira odsotnost kritičnosti v tedanjih teoretičnih razpravah o množičnih medijih. Tudi navajanje Marxovih ali marksističnih del ni bilo podlaga sistematični – čeprav tudi enostranski – »kritiki raziskav meščanskega komuniciranja«, kot jo je na primer zasnoval Lothar Bisky iz Nemške demokratične republike (Bisky, 1976). Citiranje teh avtorjev ni bilo izkaz intelektualne zavezanosti njihovim delom; avtorji člankov v jugoslovanskih revijah so jih pogosto navajali, da bi z njimi dokazovali svojo »politično korektnost«, ne pa da bi utemeljevali teoretsko relevantnost in veljavnost svojih prispevkov. V takih okoliščinah je bilo Vregovo *Družbeno komuniciranje* gotovo politično zelo »izzivalno«, saj se Vreg niti malo ni trudil opreti svoje delo na »klasike marksizma«, pri katerih take opore dejansko seveda ni mogel najti.

Tako kot prizadevanja za akademsko institucionalizacijo novinarskega izobraževanja in študija komunikologije tudi strokovne in akademske empirične raziskave na področju množičnega komuniciranja niso imele dosti politične podpore, a tudi ne izrazitega nasprotovanja. Politične birokracije v Sloveniji in Jugoslaviji – podobno kot v drugih socialističnih državah, ki so nastale v revolucijah dvajsetega stoletja – niso bile naklonjene empiričnemu raziskovanju. Sociologija je celo dolgo v celoti veljala za »meščansko znanost« in je bila v nasprotju z ideološko privilegiranimi političnimi vedami restriktivno vključena v akademsko življenje. Pozneje so ta nemarksistični »razredni značaj« pripisovali predvsem empiričnim, zlasti anketnim družboslovnim raziskavam.

Birokratska kritika družboslovnih teorij in empiričnih raziskav v socializmu – včasih močnejša, včasih manj intenzivna, a redko popolnoma odsotna – odpira nov pogled na razmerje med administrativnim in kritičnim raziskovanjem. V nekdanjih socialističnih družbah so empirične raziskave z razkrivanjem in s pojasnjevanjem družbenih protislovij in interesnih razlik pogosto delovale kot kritični impulz proti ideologiziranim abstraktnim »marksističnim« družbenim znanostim, proti formalizmu in poenostavljenemu posploševanju. Vloga empiričnega raziskovanja v (državnem) socializmu je bila torej s svojim kritičnim potencialom pogosto ravno nasprotna pretežno administrativni naravi empiričnih raziskav v razvitih kapitalističnih državah 20. stoletja (Splichal, 1989).

V tem obdobju je med politiko in družbenimi vedami v Sloveniji pogosto prihajalo do trenj in konfliktov. Politika – ki je neposredno ali posredno naročala in subvencionirala raziskave – se je pogosto nagibala k omejevanju raziskovalne avtonomije, ker je v »meščanskih« teorijah in metodah empiričnega raziskovanja videla ponarejanje družbene resničnosti; dejansko pa je družbena resničnost, ki so jo razkrivale empirične raziskave, izpodbijala, falsificirala in potencialno delegitimirala ideološko zamrznjeno birokratsko moč.

Začetki jugoslovanske institucionalizacije samoupravljanja v zgodnjih petdesetih letih so uvedli tudi nekatere elemente blagovne proizvodnje, kar je prispevalo k deetatizaciji socializma zlasti na gospodarskem področju. Ideja samoupravljanja v gospodarstvu je pomenila bolj neodvisno vlogo podjetij (»organizacij združenega dela«) pri načrtovanju in opravljanju gospodarskih dejavnosti. Tako ni bilo naključje, da so kvantitativne metode

za zbiranje podatkov v obliki odgovorov na anketna vprašanja dokaj zgodaj dobile domovinsko pravico na področju tržnih raziskav (v Zagrebu v petdesetih letih), medtem ko je bila uveljavitev anketnih raziskav v okviru akademskih disciplin in še zlasti javnomnenjskih poizvedb v političnem sistemu počasnejša in pod neposrednim nadzorom partijsko-politične birokracije.

Raziskovanje medijskih občinstev je (bilo) seveda bližje tržnim kot akademskim raziskavam in je zato naletelo na manj političnih ovir. Leta 1970 je Radiotelevizija Ljubljana, slovenska nacionalna javna radiotelevizija, ustanovila oddelek za študij programov. Lado Pohar, pobudnik in prvi vodja oddelka, nekdanji novinar in dopisnik iz ZDA, je že pred formalno ustanovitvijo oddelka izvedel nekaj raziskav občinstva z zunanjimi sodelavci (Šrot, 2008). Od leta 1973 do 1982 je oddelek kontinuirano spremljal gledanost radijskih in televizijskih programov, vse do ukinitve pa vrsto raziskav programov. Podobne raziskovalne enote, ki so izvajale ankete med občinstvi in bralci ter analizirale vsebino časopisov ter radijskih in televizijskih programov, so ustanavljale tudi javne radiotelevizijske postaje in večji časopisi v drugih jugoslovanskih republikah. Po prvotni usmeritvi teh oddelkov v raziskovanje za izboljšanje kakovosti programov pa je bilo njihovo delovanje vse bolj usmerjeno v podporo oglaševanju ali pa so bili kar ukinjeni, kar se je zgodilo tudi oddelku za študij programov na ljubljanski RTV.

Čeprav so bile prve empirične študije, povezane z mediji, v Sloveniji objavljene že leta 1969, velika večina knjig in člankov v tem obdobju v Jugoslaviji ni nastala kot rezultat empiričnih raziskav. Med letoma 1964 in 1986 je na primer imelo empirični značaj le 18,7 odstotka od vseh 311 člankov, povezanih z (množičnim) komuniciranjem, ki jih je 181 avtorjev objavilo v 32 jugoslovanskih družboslovnih revijah, dodatnih 7,7 odstotka je bilo tako teoretičnih kot empiričnih, a le 7,1 odstotka jih je vključevalo statistično analizo podatkov (Splichal, 1994).

Jugoslovanska uradna ideologija in politika nista bili izrazito nenaklonjeni le družboslovnemu empiričnemu raziskovanju, ampak tudi procesom internacionalizacije družbenih ved. Spremembe političnega sistema po letu 1971 naj bi še posebej dokazovale »edinstvenost« in »neprimerljivost« jugoslovanskega družbenega in političnega sistema – vključno z mediji in s komunikacijskimi sistemi – tako z zahodnimi kot vzhodnimi družbenimi

ureditvami (Mlinar in Splichal, 1988). Politične oblasti niso dovoljevale vztrajanja pri načelih mednarodnega in medkulturnega primerjalnega raziskovanja in univerzalnih konceptih, ki temeljijo na bogastvu raznolikosti v družbenih odnosih. Družbene vede naj bi proučevale jugoslovansko družbo kot (dotlej edino) verodostojno materializacijo Marxove konceptualizacije prehoda iz kapitalizma v socializem. Ta politični in ideološki pritisk je bil posebej neugoden za komunikacijsko znanost, saj se je dogajal v njenem najobčutljivejšem, zgodnjem obdobju razvoja in akademske institucionalizacije.

Ne glede na to pa je bil značaj prizadevanj za vzpostavitev programov raziskovanja komuniciranja in novinarskega izobraževanja že od samega začetka nujno mednarodni. Fakulteta je na primer gostila mnoge ugledne medijske teoretike tistega časa, med drugim tudi Dallasa Smytha in Alexa Edelsteina. Leta 1968 je Vreg s Katedro za novinarstvo organiziral mednarodno konferenco *Množični mediji in mednarodno sporazumevanje* z več kot sto zahodnoevropskimi in ameriškimi udeleženci in uredil konferenčni zbornik (Vreg, 1969). Dva člana katedre, Bogdan Osolnik in Tomo Martelanc, sta imela pomembno vlogo v najzgodnejšem obdobju ustanavljanja Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnih komunikacij (AIERI / IAMCR). Bogdan Osolnik je bil tudi član slovite Unescove mednarodne komisije za proučevanje komunikacijskih problemov in soavtor njenega poročila *Mnogo glasov, en svet*, bolj znanega kot MacBridovo poročilo.

Kljub prevladi dokaj »benigne« kritike sistema in kroničnemu primanjkljaju kritičnega znanstvenega diskurza v jugoslovanski publicistiki je birokratska partijska kritika občasno opozarjala na »nesprejemljive pojave« »vulgarnega marksizma, neustvarjalnega verbalizma, pozitivizma, funkcionalizma, pragmatizma, deskriptivizma, dogmatizma, nezadostne kritičnosti itd.« (Poročilo komisije za oceno stanja na FSPN, 1974). Tudi zgodnje obdobje v razvoju komunikologije kot nove znanstvene discipline je razkrilo stare konflikte med političnimi oligarhijami in družboslovci. Politični očitki fakulteti, vključno z Vregom in novinarsko katedro, so bili zelo resni in bi bili lahko usodni, saj je poročilo posebne komisije CK ZKS oblikovanju novinarskega študija očitalo, da je »odrivalo na marksizmu zasnovano in izgrajeno temeljno politološko znanje ter revolucionarno samoupravno in politično prakso delavstva ter teoretična dela naših javnih delavcev« in s tem »stopnjevalo svojevrsten elitizem pri študiju

novinarstva, ne da bi študenti pri tem dobivali zadostna temeljna družboslovna znanja za svoj poklic«.[7]

Konflikt med birokracijo in intelektualci je močno vplival zlasti na delo kritičnih »nemarksističnih« oziroma »neortodoksnih marksističnih« sociologov in filozofov v nekaterih nekdanjih jugoslovanskih republikah, vključno s Slovenijo, kjer so bili v zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja nekateri celo obsojeni na zaporne kazni in izgubo zaposlitve, sredi 70. let pa »le« na izgubo predavateljskih pravic na univerzi. Tako teoretske (filozofske) študije (zavračanje marksizma kot edine veljavne znanstvene paradigme ali kritiziranje »administrativnega marksizma«) kot empirične (sociološke) raziskave (analiziranje podatkov, zbranih v anketnih raziskavah in z metodami analize vsebine za razkritje prevladujočih vrednot, interesov in mnenj v družbi) so bile lahko hitro označene za »nemarksistične« in obtožene »funkcionalizma«, »revizionizma«, »tehnokratskega liberalizma« ali »abstraktnega humanizma« ter uporabe »pozitivističnih in funkcionalističnih metod« v empiričnih raziskavah, ko ugotovitve niso ustrezale vladajoči ideologiji, kar naj bi diskvalificiralo njihovo znanstveno veljavnost.

Čeprav je bila morda večina članov birokratskega sloja in državnega aparata iskreno zavzeta za graditev demokratične socialistične družbe, v praksi delavcem niso dovolili resnične samoorganizacije, niti od državno-partijskega aparata neodvisnih sindikatov ne, kar je generiralo konflikt med birokracijo in intelektualci. Ideal(izira)ni jugoslovanski model samoupravljanja v zgodovinski praksi ni bil uresničen v veliki meri zaradi protislovne vloge birokracije, na kar so opozarjali kritiki, čeprav je res tudi, da ekstenzivna birokratizacija družbe ni težava, ki bi bila značilna samo za socializem. Kot je Dewey (1927/1999: 143) zapisal pred sto leti: »Nobeno vladanje izvedencev

7 Poročilo komisije za oceno stanja na FSPN v Ljubljani, sprejeto 30. decembra 1974, poudarja, da je »k odmiku od namembnosti fakultete [...] prispevala tudi nekritična uporaba tujih teorij in metod v proučevanju naše problematike. Na področju posebnih sociologij in komunikacijskih ved so nekateri učitelji nekritično prevzemali nemarksistične razne tuje teorije in metodologijo. Pri tem pa so zanemarjali marksistične dosežke in pobude na teh področjih, predvsem našo usmeritev, izvirna teoretična dela, zasnovana na izkušnjah naše revolucionarne prakse in programov. Namesto da bi prevladujoče meščanske teorije, metode in rezultate na marksističnih znanstvenih osnovah kritično ovrednotili, so prevzemali celo njihovo idejnoteoretično zasnovanost« (Poročilo komisije za oceno stanja na FSPN, 1974: 10).

ne more biti kaj več kot oligarhija, vodena v interesu omejenega kroga, če množice nimajo možnosti, da bi izvedence obveščale o svojih potrebah. Razsvetljevanje mora zato potekati tako, da so upravni izvedenci primorani upoštevati te potrebe. Svet je precej bolj trpel zaradi voditeljev in avtoritet kot zaradi množic.« Vendar pa je zaradi deklarirane »ljudske oblasti« v socializmu, ki dejansko ni bila v rokah »delovnih ljudi«, birokratsko-partijska oligarhizacija neposredno ogrožala temelje socialistične demokracije.

Medtem ko so kritični intelektualci, ki večinoma niso bili »antikomunisti«, ampak bolj glasniki »liberalnega revizionizma«, zagovarjali osvobajanje dela, decentralizacijo ekonomije in politike ter učinkovitejše samoupravljanje, saj je bil tudi njihov obstoj odvisen predvsem od njihovega lastnega dela, se je državno-partijska birokracija razglašala za edinega »resničnega« predstavnika ideoloških, etičnih in socialnih interesov »neposrednega proizvajalca« z izključno pravico, da deluje v imenu vseh neposrednih proizvajalcev (Rus, 1962). Poleg tega je birokracija vztrajala, da je le materialna proizvodnja družbeno produktivna in torej »resnična« proizvodnja, medtem ko naj bi bila nematerialna (duhovna) proizvodnja – družbena potrošnja (ker pač podobno kot v kapitalizmu ni neposredno prispevala k reprodukciji vladajočih odnosov v družbi). Intelektualci v nasprotju s tem svojega dela niso videli kot »neproduktivnega«; njihova zavzetost za neodvisnost družbenih podjetij (»organizacij združenega dela«) od birokratskega aparata je bila povezana tudi z interesom, da bi odpravili svoj položaj od politike odvisnih mezdnih delavcev in se tako osvobodili ideološkega vmešavanja v njihovo delo (»družbenopolitične kritike«), ki je bila privilegij birokracije kot edinega »pravega« zastopnika interesov »delavskega razreda«. Ta pritisk birokracije na intelektualce je začasno ponehal ob vzponu »nacionalnega liberalizma« v poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih, ki ga je centralna državno-partijska birokracija kmalu zatrla, čeprav le začasno, saj je pritisk potem povsem popustil ob (globalnem) vzponu neoliberalne partijske in državne politike ter približevanju kapitalizmu v osemdesetih letih, kar je uničilo tudi celoten projekt socialističnega samoupravljanja in s tem olajšalo spremembo političnega režima ter uvedbo kapitalističnega sistema na začetku devetdesetih let.

Komunikologija kot novonastajajoča disciplina ni bila v središču tega konflikta, vendar pa se v sedemdesetih letih ni mogla povsem izogniti partijskim kritikam zaradi »odsotnosti marksističnih temeljev« v zasnovi novinarskega izobraževanja in raziskovanja medijev. Politični in ideološki

pritiski na univerze v Beogradu, Ljubljani in Zagrebu (1972–1975) kmalu po prvih začetkih nove discipline so upočasnili njen razvoj, a je že kmalu po sprejetju nove zvezne (»delegatske«) ustave v jugoslovanski zvezni skupščini (1974) nova specializirana revija *RTV teorija i praksa* (1975), ki so jo ustanovila na Radioteleviziji Beograd, napovedala obnovo razvoja discipline. Nove zvezna in republiške ustave so okrepile federalno decentralizirano naravo države in odprle nove, čeprav še vedno omejene poti za demokratizacijo družbe z zaščito sistema samoupravljanja pred vmešavanjem države in s povečanjem vloge republik in dveh avtonomnih pokrajin v jugoslovanskem političnem in ekonomskem sistemu.

V takih okoliščinah se je del komunikologije uspešno legitimiral kot »produktivna« znanost z usmeritvijo v proučevanje »informiranja za odločanje« in »komuniciranje v delegatskem sistemu« ter si povrnil zaupanje partijske birokracije. Tako (pre)usmeritev lahko štejemo za socialistično različico administrativnega raziskovanja, saj je cilje in predmete raziskovanja v veliki meri določala politična birokracija, ki je tudi vrednotila raziskovalne ugotovitve in spoznanja. Medtem ko so začetki komunikologije v Sloveniji in Jugoslaviji temeljili na komplementarnih pristopih in izhajali iz različnih tradicij, čeprav predvsem iz komunikacijskih teorij, razvitih v ZDA, je bil prenovljeni razvoj tesneje povezan z (administrativnim) marksizmom in s prevladujočo jugoslovansko politično ideologijo, ki se je odrekla ortodoksnemu marksizmu in antikapitalizmu. V teoretskem in splošno znanstvenem pogledu je ta politična intervencija začasno zopet zavrla razvoj discipline, ki pa se je z mednarodnim sodelovanjem v osemdesetih letih ponovno okrepil.

V zadnjem desetletju socializma, v osemdesetih letih, ko so komunikacijski in novinarski izobraževalni in raziskovalni programi postali redni sestavni del univerz v vseh republikah nekdanje Jugoslavije, je bila kritična komunikološka misel politično marginalizirana, saj so v ospredje prišli teoretski in praktično-politični mednacionalni konflikti. Paradoksalno je, da bolj kot je bil socializem pod vplivom kapitalizma in mu je sledil v teoriji in praksi, manj je bilo raziskovanje medijev in komuniciranja oprto na marksistično kritiko kapitala in razrednih odnosov, odtujenosti dela in komuniciranja ter dominacije političnih in ekonomskih elit (glej Džinić in drugi, 1984).

Vreg v sporu med partijsko birokracijo in intelektualci

V Jugoslaviji je bilo že v šestdesetih letih (interno) izdanih nekaj krajših monografij in preglednih študij (npr. Igor Leandrov, Bogdan Osolnik, Fran Vatovec, France Vreg), ki jih lahko uvrščamo v širši okvir komunikologije. Vendar je odločilni preboj za novo disciplino nedvomno pomenilo Vregovo delo *Družbeno komuniciranje* (1973a) predvsem zato, ker je na pojmovno-teoretski ravni utemeljevalo novo disciplino. *Družbeno komuniciranje* ima zaradi poglobljenosti, izčrpnosti in sistematike pionirski značaj v Jugoslaviji, kar bi lahko rekli tudi za njegovi ključni poznejši knjižni objavi: *Javno mnenje in samoupravna demokracija* (1980; zanjo je prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča) in *Demokratično komuniciranje* (1990); po njej je leta 1991 prejel Kidričevo nagrado za življenjsko delo na področju komunikologije.

S sistematičnostjo in z izčrpnostjo *Družbeno komuniciranje* ni le pregledno, ampak temeljno znanstveno delo, ki je »uzakonilo« novo znanstveno disciplino v Sloveniji in tudi Jugoslaviji. Analizo temeljnih konceptualizacij in razčlenitev oblik družbenih komunikacijskih procesov, zastavljeno v *Družbenem komuniciranju*, je Vreg sistematično povzel in dopolnil v prvem delu *Demokratičnega komuniciranja* (1990: 17–192), ki mu je dodal pomembno poglavje »Kritične teorije komuniciranja in množičnih medijev« (195–236) in se v drugem delu (237–325) osredinil na specifična vprašanja kritične teorije, kot so moč, ideologija in družbeni konflikti – še zlasti v medkulturnih in mednarodnih razsežnostih. V recenziji te knjige sem takrat zapisal:

> *Knjiga v nobeni bistveni potezi ne zaostaja za podobno naravnano literaturo v svetu, zlasti v ZRN in ZDA, po večplastnosti obravnave pa marsikatero prekaša. Nedvomno daje dvoje, kar je za vsakogar, ki se želi poglobiti v skrivnosti komunikacijskih procesov v (sodobnih) družbah, odločilnega pomena: 1. pregled vseh ključnih raziskovalnih usmeritev, ki so se uveljavile na tem specifičnem inter- ali transdisciplinarnem področju, in 2. razčlenitev vseh temeljnih momentov znotraj samega komuniciranja in v komunikacijskem okolju, ki bodisi oblikujejo razvoj komuniciranja v smeri demokratizacije bodisi prispevajo k zlorabi komuniciranja kot človekove generične potrebe in sposobnosti in ne nazadnje tudi temeljne človečanske pravice. Nikakršnega dvoma ni, da je Vregova knjiga epohalnega pomena za*

komunikologijo v Jugoslaviji: postavlja trdne temelje in kriterije, na katerih bo v prihodnje treba graditi in jih razvijati.

Zapisanih trditev tudi po treh desetletjih razvoja in sprememb v raziskovanju komuniciranja v ničemer ne bi spreminjal. Dela, ki so v Jugoslaviji izšla po Vregovem *Družbenem komuniciranju* – na primer Todorovićeva *Sociologija množičnih komunikacij* (Niš 1974), Đorđevićevo *Politično javno mnenje* (Novi Sad 1975), Novoselovo *Informiranje v delegatskem sistemu* (Zagreb 1977) in Džinićeva *Komunikacijska znanost* (Beograd 1978) – so dokazovala »presežno vrednost« Vregovega dela zaradi njegove temeljnosti in temeljitosti. Skupni imenovalec teh del je sicer eklekticizem, saj avtorjem v tem zgodnjem obdobju konstituiranja discipline ni uspelo razviti ali utemeljitvi jasne teoretske usmeritve, temveč so povezovali različne pristope in teoretske tokove, pri čemer prav Vregova knjiga lahko velja za eno redkih izjem. Knjiga je postala zelo razširjena tudi v Jugoslaviji, saj je bila prevedena v srbski in hrvaški ter makedonski jezik, zunaj jugoslovanskih meja pa je žal ostala neznana.

Tako kot so Vregova prizadevanja za ustanovitev novinarskega študija v Ljubljani v veliki meri s tradicijo, z razvitostjo in akademsko uveljavitvijo navdihnile ameriške univerzitetne novinarske šole oziroma fakultete, ki jih je obiskal v zgodnjih šestdesetih letih, je tudi njegovo doktorsko delo o mnenjskih in komunikacijskih procesih v družbenem sistemu, objavljeno kot *Družbeno komuniciranje* (Vreg, 1973a), v nasprotju z njegovimi zgodnejšimi deli temeljilo predvsem na študiju ameriške literature. To neposredno pokaže primerjava njegovih poznejših del z zgodnejšim proučevanjem javnega mnenja, ki ga je zaključil z magistrskim delom *Javno mnenje in strukturne spremembe javnosti v meščanski družbi* (1968): razkriva namreč značilen odmik od evropske politično-filozofske tradicije proučevanja javnosti, ki jo je s habilitacijskim delom *Strukturne spremembe javnosti* uveljavil Jürgen Habermas (1962).

Medtem ko je Vreg v zgodnjih obravnavah v šestdesetih letih izhajal iz Habermasove konceptualne kritike sprememb (v) javnosti, je v poznejših obravnavah javnega mnenja, zlasti v knjigi *Javno mnenje in samoupravna demokracija* (1980), bolj sledil predvsem ameriškim (kritično) empirično usmerjenim raziskovalcem javnega mnenja – V. O. Keyju, W. Albigu in H. Blumerju. V ospredju je »pluralistični model« s tekmovanjem interesnih in političnih skupin, ki ga Vreg označuje za »pluralistični mit«.

Kritično-pregledna naslonitev na ameriške avtorje je seveda nujno eklektična ali, kot pravi Vreg, »pri tem bomo pustili ob strani dejstvo, da so ti teoretiki uporabljali zelo različne pristope, pretežno behavioristične in funkcionalistične. Opozoriti je treba tudi, da nekateri že navezujejo na teorijo množične družbe« (1980: 74). Ta paradigmatski odmik od politične filozofije v Vregovi obravnavi javnega mnenja je sledil njegovemu sistemskemu pristopu v proučevanju komuniciranja, ki ga je uporabil v *Družbenem komuniciranju* – in s tem postal tarča ostrih partijskih kritik, ki so ga pripeljale na rob akademskega preživetja.

Leta 1974 se je tedanja Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo (sedanja Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani), ki je v dobrem desetletju prehodila pot od visoke partijske šole do članice univerze, znašla pod plazom ostrih ideoloških kritik. Komisija izvršnega komiteja predsedstva CK ZKS za oceno stanja na FSPN je kritizirala odsotnost *jasne marksistične in samoupravne socialistične usmeritve na fakulteti* in sklenila, da

> *se moramo z vsemi potrebnimi argumenti pogovoriti o ideoloških, moralnih in političnih lastnostih nekaterih predavateljev, kot so Rus, Arzenšek, Jerovšek, Hribar, Vreg, in se odločiti, kdo bi lahko ostal na fakulteti. /.../ Ne potrebujemo sociologa ali politologa, ki poklic zgolj ali predvsem obvlada kot znanost, temveč kot orožje pri uresničevanju revolucionarnih ciljev delavskega razreda* (Poročilo komisije za oceno stanja na FSPN, 1974).

Od petih preiskovanih profesorjev je le Vreg preživel partijske kritike brez neposrednih političnih posledic (kar je pomagalo tudi preživeti novinarskemu študiju in katedri), drugim štirim profesorjem sociologije in filozofije pa je bilo začasno prepovedano predavati.

Vrega je rešila posebna skupina za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve pod vodstvom Bogdana Osolnika (Stališča skupine za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve FSPN, 1974), ki je njegovo delo zelo korektno ocenila. Že strokovno besedišče stališč »Osolnikove komisije« o Vregovem delu – v primerjavi z ideološko-političnim žargonom v poročilu komisije za oceno stanja na FSPN – razkriva povsem drugačen pristop oz. naravo kritike, saj poudarja »pionirsko« naravo njegovega dela in

> *dejstvo, da na področju komunikacijskih ved ni razvite marksistične pojmovne aparature; tako tudi knjiga Družbeno komuniciranje izhaja iz nujnosti spoznavanja dosedanjih dosežkov (zahodne) komunikacijske znanosti, kar je seveda temeljni pogoj za njihovo marksistično-kritično ovrednotenje in za razvoj marksistično fundirane komunikacijske znanosti* (Ocena družbeno-političnega in publicističnega dela tov. Franceta Vrega, 1974).[8]

O takratni – še zadnji – partijski kritiki je Vreg pozneje dejal:

> *Med vsemi znanstvenimi disciplinami je bila prav komunikologija vedno domena ideologije, cerkve in/ali države. /.../ Zato me ni preveč presenetilo, da je slovenska cenzorska komisija sleherno vrstico v moji knjigi Družbeno komuniciranje postavila pod drobnogled; z rdečim svinčnikom je podčrtala sumljive stavke in jih v poročilu o knjigi označila kot 'podleganje zapadni ideologiji'* (Vreg, 1991a: 1021).

Uradna ideološka kritika je ogrozila tudi univerzitetni novinarski program v Ljubljani, saj naj bi bil prežet s »pozitivizmom in z meščanskimi teorijami«. Direktor Jugoslovanskega inštituta za novinarstvo v Beogradu je v pismu marksističnemu centru pri centralnem komiteju slovenske partije »ožigosal 'Vregovo komunikologijo' kot nemarksistično in predlagal, naj se slovenski novinarji izobražujejo v Beogradu« (prav tam). Po Vregovem prepričanju je prav ta »sumljiva ponudba« prispevala k streznitvi slovenskih oblasti in ponovnemu razmisleku o usodi novinarske katedre.

8 »Velik prispevek k naglemu razvoju komunikacijskih ved pri nas ob hkratni vsestranski družbeno-politični angažiranosti ni mogel biti brez pomanjkljivosti ali enostranosti, zlasti ne, ker gre pri tov. Vregu za pionirsko delo pri nas na tem področju tako z vidika publicistične, raziskovalne kot tudi pedagoške dejavnosti. Njegova temeljna znanstvena in vrednostna orientacija je nedvomno jasno marksistična, čeprav v posamičnih njegovih delih ne prihaja dovolj do izraza. Eden izmed poglavitnih vzrokov za to je dejstvo, da na področju komunikacijskih ved ni razvite marksistične pojmovne aparature; tako tudi knjiga Družbeno komuniciranje izhaja iz nujnosti spoznavanja dosedanjih dosežkov (zahodne) komunikacijske znanosti, kar je seveda temeljni pogoj za njihovo marksistično-kritično ovrednotenje in za razvoj marksistično fundirane komunikacijske znanosti. Da gre v tej smeri tudi teoretično in empirično raziskovalno delo tov. Vrega, kaže poleg njegovih objavljenih razprav in člankov tudi štiriletni raziskovalni projekt Procesi, strukture in značilnosti samoupravnega komuniciranja« (Ocena družbeno-političnega in publicističnega dela tov. Franceta Vrega, 1974).

Sicer pa o vsebinski in primerjalni veljavnosti takih »kritik«, kakršni je bil izpostavljen tudi Vreg, morda največ pove zgodba s prevodom že omenjene McQuailove knjige v češčino. Medtem ko je bila Vregova knjiga takoj po izidu (1973) predmet ostre partijske kritike zaradi »nekritičnega prevzemanja nemarksističnih teorij« (CK ZKS, 1974), pa češki prevod podobno zasnovane McQuailove knjige, ki je bil na Karlovi univerzi pripravljen za izdajo takoj po »žametni revoluciji« že leta 1992, ni izšel vse do leta 1999 zaradi kritike »novih demokratov«, da je knjiga sporna, ker gre za »marksistično delo«.

Vrnitev k izhodiščem: javno mnenje, množični mediji, demokracija in samoupravljanje

Slabo desetletje po *Družbenem komuniciranju* je izšla Vregova knjiga *Javno mnenje in samoupravna demokracija* (1980), na začetku devetdesetih pa *Demokratično komuniciranje* (1990). Prva mu je – komaj dobrih pet let po partijski kritiki – prinesla nagrado Kidričevega sklada, po drugi pa je prejel Kidričevo nagrado za življenjsko delo. Po upokojitvi leta 1990 je razširil svoje družboslovno komunikološko raziskovanje še na druga živa bitja: v letih 1995–1998 je vodil interdisciplinarni raziskovalni projekt Etologija socialnega vedenja: biokomuniciranje živih bitij, kar ga uvršča med utemeljitelje nove vede o vedenju živali – etologije – v Sloveniji. Novo raziskovalno področje, ki ga je našel v etologiji, je razgrnil v knjigi *Sporazumevanje živih bitij* (1997a). Družbeni komunikacijski odnosi se v etološki perspektivi kažejo nekoliko drugače: »Vsa živa bitja se bodo sporazumela prej kot politiki,« je dejal v enem izmed svojih intervjujev (Vreg, 1997b).

Vendar se problematiki, ki jo je najintenzivneje raziskoval od začetka akademske kariere, tudi potem ni odpovedal. Nasprotno: problemi demokratičnih družbenih odnosov so središčna tema knjig *Politično komuniciranje in prepričevanje*, ki je izšla ob koncu prejšnjega tisočletja (2000), in *Politični marketing in demokracija* (2004a). S knjigo *Feljton: novinarske, polliterarne in literarne oblike na Slovenskem* (2002), ki temelji na njegovi diplomski nalogi iz leta 1961, pa se je lotil problematike, ki se mu je kot diplomantu primerjalne književnosti morda najbolj zapisala v srce. A tudi to ni bil

njegov zadnji korak v širitvi komunikoloških obzorij: tik pred smrtjo je v samozaložbi izdal knjižico *Taoistična komunikologij*a (2007).

V *Javnem mnenju in samoupravni demokraciji* (1980) se je Vreg vrnil k raziskovalnim vprašanjem, ki so bila njegova temeljna preokupacija in tema njegove magistrske naloge v šestdesetih letih. V njej predstavlja genezo teorij o javnem mnenju, razčlenjuje »meščanske teorije« in ugotavlja, da je bilo »v socialistični družbi javno mnenje uveljavljeno in napol priznano šele v šestdesetih letih.« Ob tem je mnogo manj kot do »političnega pluralizma meščanskih družb« kritičen do samoupravnega socializma, ki »je javno mnenje uvajal kot pomembno kategorijo samoupravnega procesa odločanja na vseh ravneh in področjih družbenega življenja« (Vreg, 1980: 10). Javno mnenje skladno s prevladujočimi (ameriškimi) operacionalno usmerjenimi konceptualizacijami tistega časa opredeljuje kot »javno izraženo, skupno mnenje javnosti o perečem spornem vprašanju kot konsenz glede tistega, kar je v občem interesu družbe«, a hkrati takoj kritično dodaja, da ta definicija »nič ne pove o dinamiki in protislovnosti nastajanja večinskega javnega mnenja, niti o politični stratifikaciji javnosti« (Vreg, 1980: 28).

V *Javnem mnenju* (1980) je Vreg postal mnogo tolerantnejši do prevladujočih konceptualizacij javnega mnenja, ki med njegove izvirne manifestacije uvrščajo tudi mnenjske poizvedbe, v primerjavi z njegovim zgodnejšim odnosom do anketnih raziskav in mnenjskih poizvedb, ki je bil ambivalenten, a izrazito kritičen. Kot je poudarjal v referatu Javno mnenje in demokratizacija (1969), empirično »raziskovanje javnega mnenja« po eni strani res lahko prispeva k demokratizaciji (socialistične) družbe, a po drugi namesto dejanskega javnega mnenja ustvarja le »demokratično fasado« in lahko enako kot množični mediji opravlja »narkotično disfunkcijo«.

> *Za demokratizacijo družbe pa se zdi mnogo bolj pomembno vprašanje, ali si družba ne umišlja, da je z uvedbo raziskav javnega mnenja že pridobila novo stopnjo demokratizacije. Čeprav je znanstveno raziskovanje javnega mnenja in pogumno objavljanje rezultatov vsekakor zanesljivo znamenje 'pomladi' v vsaki družbi, vendar ga po navadi tudi spremlja fikcija o politični relevantnosti javnega mnenja in o novi obliki participacije državljana v političnem procesu* (Vreg, 1969: 4.16).

Vreg glede »relevantnosti javnega mnenja« v mnenjskih poizvedbah meni, da o njej ni mogoče govoriti, »če javno mnenje nima svojih kritičnih

organov izražanja, pa tudi instrumentov pritiska, če ni omogočena javna interakcija med vlado in javnostjo, če vlada ni prisiljena upoštevati javnega mnenja in odločati v skladu z njim.« S tega stališča mnenjske poizvedbe prejkoslej ostajajo le »demokratična fasada«.

Z vidika teoretsko veljavne konceptualizacije javnega mnenja je enako problematična tudi druga značilnost mnenjskih poizvedb – »anonimno izrekanje mnenja poklicnemu anketarju, ki je 'zaprisežen' za ohranjanje tajne«. Čeprav načelno ni mogoče ugovarjati prepričanju, da so mnenjske poizvedbe (lahko) koristne, anonimno sodelovanje v anketiranju ni »nova oblika politične participacije državljana«. Če si kdo domišlja, da s svojim anonimnim izražanjem mnenja sodeluje v političnem procesu, se vdaja zmotnemu prepričanju, »da je z zasebno izjavo, ki se šteje le kot kvantitativen glas, že opravil participacijo v političnem procesu javnega oblikovanja mnenja, kjer bi njegovo mnenje imelo kvalitativno težo«. Podobno kot pri množičnih medijih govorimo o mamilni disfunkciji, ko si državljani domišljajo, da so s spremljanjem medijev politično aktivni, lahko o mamilni disfunkciji govorimo tudi pri mnenjskih poizvedbah, če državljan »svoj drugotni stik s svetom politične realnosti ima za odrešilno dejanje in za politični akt«. Demokracija lahko temelji le na javnosti, ne pa na tajnosti in anonimnosti: »Demokracija je tista oblika politične ureditve, v kateri lahko državljan svobodno, ponosno in brez strahu izpove svoje mnenje. Demokracija pa je tudi državljanski pogum izpovedovati mnenje javno in svobodno« (Vreg, 1969: 4.16).

Ne gre prezreti, da je bil danes še vedno skoraj kultni Bourdieujev kritični zapis predavanja »L'opinion publique n'existe pas« (Javno mnenje ne obstaja), ki ga je imel januarja 1972 v kulturnem centru Noroit (Arras), objavljen v *Les temps modernes* štiri leta po Vregovem referatu, januarja 1973, prvi angleški prevod pa leta 1978. Vreg sicer ne poskuša sistematično analizirati problematičnih predpostavk veljavnosti mnenjskih poizvedb kot načina izražanja javnega mnenja, kot je to pozneje storil Bourdieu (npr. predpostavke, da imajo vsi anketiranci svoje mnenje o anketnih vprašanjih, da so mnenja vseh anketirancev enako veljavna in da obstaja družbeno soglasje o tem, katera vprašanja so pomembna in zato vključena v anketo), vendar pa zelo pronicljivo opozarja na *ključni* problem – potencialno represivno oz. hegemonsko naravo mnenjskih poizvedb, ki se sicer na prvi pogled kažejo kot (izključno) inovativen instrument demokratizacije družbe, kot so poskušali dokazovati njihovi utemeljitelji in uporabniki.

Kot rečeno, je Vreg kritično ostrino stališča do mnenjskih poizvedb pozneje dokaj omilil in celo prevzel prepričanje zgodnjih nekritičnih zagovornikov demokratičnega značaja mnenjskih poizvedb, da je »raziskava javnega mnenja zanesljiv znanstveni instrument za ugotavljanje javnega mnenja, ki se oblikuje v javni razpravi« in še zlasti »sredstvo izražanja mnenj tistih slojev (kategorij) prebivalstva, ki imajo omejene možnosti družbenopolitične participacije zaradi objektivnih in subjektivnih dejavnikov« (Vreg, 1980: 30–2). Njegova naklonjenost anketnim raziskavam in mnenjskim poizvedbam je bila povezana z njegovim interesom za empirično družboslovno raziskovanje in zbiranje podatkov v obliki odgovorov na anketna vprašanja že v zgodnjem obdobju na Inštitutu za sociologijo in potem v raziskovalnem programu Slovensko javno mnenje, ki ga je na FSPN vodil Niko Toš. Pozneje je postal ta interes še izrazitejši s sicer kritično zasnovanim, v veliki meri pa empirično usmerjenim raziskovanjem delegatskega sistema in komuniciranja v njem, v katerem je pomemben delež projekta, ki ga je vodil Vreg, temeljil na izvajanju anketnih raziskav.

Ne glede na siceršnjo naklonjenost takemu zbiranju (mnenjskih) podatkov pa je opozarjal, da tovrstno agregiranje posameznih mnenj ne more zaznati »jugoslovanskega javnega mnenja«, kajti »jugoslovansko javno mnenje more dosegati večino na osnovi konsenza vseh strukturnih delov, ne more pa je doseči s kvantitativnim zbirom 'glasov' ene ali dveh prevladujočih nacionalnih javnosti« (prav tam: 34). V Jugoslaviji dejansko nobenemu resnemu raziskovalcu ni prišlo na misel, da bi rezultate mnenjskih raziskav agregiral ali računal povprečne vrednosti za celotno populacijo Jugoslavije, ampak so analize sledile logiki primerjalnih raziskav ali, kot bi rekli drugi, metodološkega nacionalizma, kjer so bili »strukturni deli« Jugoslavije – republike – temeljne enote primerjalnih analiz.

Centralna Vregova ideja v obravnavi javnega mnenja v obdobju njegovega intenzivnega empiričnega raziskovanja delegatskega sistema je bila, da je bistvena razlika med »javnostjo in javnim mnenjem v meščanski in samoupravni demokraciji«, pri čemer je to razliko(vanje) utemeljeval na različnosti družbene strukture (npr. razredna nasproti brezrazredni). Po tej poti je prišel do čezmerne idealizacije »samoupravnega javnega mnenja« in »javnosti samoupravljavcev«, ki ju lahko štejemo za fikcijo ne le v empiričnem pomenu (ker ne moreta obstajati), ampak tudi v teoretskem pomenu (ker z omejitvijo na samoupravljavce pade temeljno načelo obče dostopnosti, na katerem stoji javnost).

Večletno empirično raziskovanje delegatskega sistema v Sloveniji je Vrega oddaljilo od njegovih temeljnih teoretskih zanimanj in ga hkrati usposobilo za vodenje vsejugoslovanskega projekta na področju, ki bi ga le težko povezali z »njegovo« komunikologijo. Leta 1985 je prevzel vodenje slovensko-makedonskega raziskovalnega projekta o pripravljenosti družbenopolitičnega sistema za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito, obenem pa tudi vodenje Obramboslovnega raziskovalnega centra na FDV. Projekt je bil sestavni del širšega projekta o splošni ljudski obrambi in družbeni samozaščiti SFRJ, to je prvega in edinega vsedržavnega projekta o obrambni pripravljenosti države, v katerega so bile vključene mnoge raziskovalne skupine s področja družboslovja iz celotne Jugoslavije (Vreg, 1989). Izbira Vrega za vodjo obsežnega empiričnega dela, ki je potekalo po vsej Jugoslaviji, je bila v takratnih okoliščinah civilno-vojaških odnosov edina možna – nekdanji partizan, odličen retorik, komunikolog, izkušen empirik, ki je bil enakovreden sogovornik drugim jugoslovanskim obrambnim strokovnjakom in predvsem raziskovalcem z visokimi vojaškimi čini iz takratne vojaške organizacije.

Raziskovalnemu ekskurzu v obramboslovje je po razpadu Jugoslavije sledil še ekskurz v etologijo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je Vreg objavil vrsto člankov in knjig (zlasti *Sporazumevanje živih bitij*, 1997a) o komuniciranju živali oz. živih bitij. Nato se je na začetku novega tisočletja – s širšim, obogatenim pogledom na komuniciranje – vrnil k svojima temeljnima področjema medijev in novinarstva v knjigi *Politično komuniciranje in prepričevanje* (2000). V njej Vreg obravnava elemente sodobnega javnega političnega diskurza ter prepričevalnega in propagandnega komuniciranja in z njimi povezane vidike simbolične interakcije. Prevzema razlikovanje med propagando in prepričevanjem, kot sta ga opredelila Garth Jowett in Victoria O'Donnell (1986): medtem ko propaganda v prejemniku poskuša doseči odziv, ki uresničuje želeni namen propagandista, je prepričevanje interaktivno in poskuša zadovoljiti potrebe tako prepričevalca kot prepričevanca. »Nekateri teoretiki ne vidijo bistvene razlike med politično in ekonomsko propagando« (Vreg, 2000: 119) in tudi Vreg se strinja, da »ekonomska reklama 'ustvari' potrebe in preference« podobno kor propaganda v politiki (prav tam), čeprav v analogiji z dihotomijo propaganda – prepričevanje ne razlikuje med reklamo in oglaševanjem.

Osrednji del Vregove knjige je namenjen analizi političnih procesov v razvitih demokratičnih družbah in vlogi propagande v njih: spremembam

javnosti v parlamentarni demokraciji, strukturi politične moči, teorijam interaktivnosti političnega komuniciranja ter kritiki avtokratskih sistemov. V knjigi obravnava socialne in politične konflikte, komunikacijske svoboščine, vlogo vseevropske in slovenske perspektive medijev glede na slovensko nacionalno identiteto ter predstavlja nekatere nove vidike političnega in volilnega marketinga. Pri tem poudarja, da (tudi) politično komuniciranje ni sistemsko določena vrsta komuniciranja, ampak »komunikacijska vez vseh družbenih procesov« in po svoji bistveni naravi človekova generična dejavnost. »Politično komuniciranje je sredstvo političnega boja med posamezniki, skupinami in razredi za oblast« (Vreg, 2000: 44), kar je videti kot naravna posledica dejstva, da je »[d]ominantna komunikacija (z latentno agresivnostjo in grožnjo po represiji) /…/ sestavni del komuniciranja v skupini, zlasti v velikih, hierarhičnih sistemih« (prav tam: 45), tako kot so »politični konflikti imanentne sestavine družbenih pojavov« (prav tam: 71). Politika in z njo politično komuniciranje po svoji bistveni naravi po Vregovem prepričanju presegata človeško delovanje:

> *'Politika' se je pojavila na zemlji v živalskem svetu že kakih sto milijonov let pred človekom. Oblike vladanja, dominantnost in agresivnost je imel zapisane že v genih. Človek je ustvaril analogne oblike vedenja. Človeka zato ne moremo opredeliti kot 'politično žival' (Aristotel), ker so živali že bile politične* (Vreg, 2000: 46).

V središču Vregovega zanimanja niso politični sistem in politične institucije ter njihova vloga v komunikacijskih procesih, pač pa »človek kot osebnost« in »kot vesolje zase«. V primerjavi s svojimi zgodnejšimi deli tu Vreg bolj poudarja človekovo osebnost in medosebno komuniciranje, ki sta temelj vsakega in torej tudi političnega komuniciranja, v njih pa zdaj Vreg išče tudi biološke osnove človekove biti in v višjih ravneh družbene organizacije ter hierarhije »biološke korenine socialne ureditve človeške družbe«. Zato meni, da je Aristotelovo poimenovanje človeka za »politično žival« pravzaprav zavajajoče, saj tudi druge živalske vrste, tako kot človek, poznajo značilno »politične« odnose nadrejenosti in podrejenosti ter organizacijo »države«.

V primerjavi s svojimi zgodnjimi deli, ko je najprej gradil komunikologijo na »meščanskih teorijah« in potem poskušal utemeljevati teorijo »samoupravne javnosti«, »stari« Vreg v proučevanju klasične in sodobne politološke in komunikološke teorije političnega komuniciranja in javnosti pride

do zaključka, da je mogoče strukturo javnosti pojasniti samo z analizo moči in oblasti v družbi. Kritizira utopične vizije javnosti, svobode misli in svobode tiska ter mit o političnih in socialnih vlogah javnosti in novinarstva. Politično komuniciranje in novinarstvo postajata del globalne medijske industrije. Množičnomedijsko področje se strukturalno spreminja: klasično organizacijo medijev »izpodrivata« vse večja komercializacija medijev in globalna koncentracija medijske industrije. Spreminja se tudi porazdelitev moči v medijskih organizacijah. Novinarstvo je izpostavljeno komercializaciji in pavperizaciji.

Še več, tudi tako pojmovano politično komuniciranje v sodobnih političnih družbah po Vregovem prepričanju vse bolj postaja plen marketinškega delovanja. Pojmovanje političnega marketinga se za Vrega v bistvu ne razlikuje od politične propagande, pač pa le v nekaterih pomembnih posebnostih. Medtem ko za politično propagando velja zaporedje faz »doktrina – program – geslo – simbol«, pa politični marketing potiska v ozadje doktrino in program, v ospredje pa postavlja osebnost politika in gesla. Politični propagandi in marketingu pa je skupno, da ukinjata »utopijo« o avtonomni, razmišljujoči, kritični javnosti (Vreg, 2020: 152), kar Vreg ponazarja s konkretnimi metodami in načini delovanja političnega marketinga v ZDA in Zahodni Evropi. Problematiko »političnega marketinga« je Vreg podrobneje obravnaval še v svojem predzadnjem knjižnem delu, *Politični marketing in demokracija* (2004a), da bi »kritično analiziral po vsem svetu poveličevan politični marketing, /…/ [ki ga je treba] obravnavati z distanco in v raziskovanje vnesti kritičnega duha« (Vreg, 2004b: 14).

Eno izmed pomembnih vprašanj, ki jih razčlenjuje Vreg in so posebej pomembna za razumevanje propagande, je asimetričnost odnosov v komuniciranju ali diskurzu. Kot poudarja v razčlenjevanju diskurzov, so ti vedno v določeni meri ideološki (tj. uveljavljajo partikularne skupinske interese nasproti splošnim ali občim). Asimetričnost se še zlasti izraža v odnosu med »vlado, parlamentom, političnimi strankami, interesnimi skupinami, ekonomsko strukturo ter javnostjo v vlogi državljanov, volivcev, članov strank in organizacij ter delavcev v proizvodnji«. Medtem ko naj bi »po teoriji« množični mediji vzpostavljali ravnotežje med sfero javne oblasti in javnostjo, pa Vreg dokazuje, da med obema sferama ni »enakopravne interakcije«; ekonomske in politične elite s svojo močjo potiskajo množične medije v podrejen položaj legitimiranja elit. Prav zato posebej izpostavlja

vlogo kritičnega (preiskovalnega) novinarstva in »imanentno funkcijo medijev«, da nadzorujejo vse veje in oblike delovanja oblasti (Vreg, 2000: 220).

V *Političnem marketingu in demokraciji* opozarja, da strukturne spremembe javnosti in komercializacija medijev ob koncu 20. stoletja že imajo usodne posledice: tradicionalno javna sfera postaja vse bolj netransparentna (svet obvladujejo zasebne transnacionalne gospodarske, finančne, medijske in druge korporacije), tradicionalno zasebna sfera pa postaja vse bolj transparentna in s tem »javna«. Hkrati se z razvojem računalniške tehnologije odpira možnost neposrednega komuniciranja med posamezniki v globalnem svetu in se temu ustrezno spreminja tudi struktura globalnega komuniciranja. Večina razvitih dežel vzpostavlja sisteme javnega komuniciranja, ki v nacionalnih okvirih težijo k sinergiji množičnomedijskih in informacijskih sistemov, na mednarodnem področju pa h kompatibilnosti s prevladujočimi oblikami globalnega komuniciranja.

Knjiga se končuje z utemeljenim opozorilom, da ob vstopanju v Evropsko unijo ne smemo pozabiti lastne identitete, saj so evropske integracijske silnice tako močne in privlačne, da lahko začno ogrožati kulturo, jezik in publicistiko malega naroda. Opozorilo na asimetričnost odnosa v komuniciranju med Brusljem in periferijo je še posebej pomembno v sedanjih »tranzicijskih« časih, v katerih vrsta nekdanjih socialističnih družb s pasivnim, enosmernim in substitucijskim prevzemanjem pravnih, političnih in kulturnih norm Zahodne Evrope postaja izrazito imitativnih. Če je imitacija videti kratkoročno najučinkovitejša razvojna (ali vsaj preživetvena) strategija, pa lahko dolgoročno povzroči tudi negativne posledice, ki jih je mogoče preprečiti samo z aktivizacijo identitetnih dejavnikov.

Tudi Vregovo delo o političnem komuniciranju in prepričevanju je bila prva sistematična in pregledna razgrnitev tega raziskovalnega področja pri nas; z njim je celo hotel utemeljiti »politično komunikologijo« kot posebno »poddisciplino« – tako kot »komunikologijo« spet po vzoru »posebnih sociologij«. V ospredju njegovih razprav po letu 1990 – tako tudi v knjigi *Politični marketing in demokracija* – so bila predvsem vprašanja demokra(tiza)cije v povezavi s pričakovano demokratizacijo slovenske družbe in politike po osamosvojitvi, o kateri ni gojil – vsekakor upravičeno, lahko rečemo danes – prevelikega optimizma:

> *Po drugi strani pa smo v demokratični družbi še vedno bolj deklarativno kot dejansko. Ker je avtokratsko komuniciranje po mnenju*

> *nekaterih pogoj za dosego in ohranitev moči in oblasti, se po naši slovenski domovini – da ne govorimo o drugih republikah – kar lepo ohranja 'oblastniško' komuniciranje, čeprav se vsi 'dičimo' s svobodo misli, govora in javnih občil. Zato nisem prevelik optimist. Za pravo demokratično komuniciranje in kulturo dialoga bomo potrebovali desetletja, da ga bomo sprejeli kot notranjo nujo in civilizacijsko normo* (Vreg, 1991b).

Dobra štiri desetletja – polovico svojega življenja – je France Vreg posvetil izobraževanju novinarjev in raziskovanju komuniciranja. Opravil je pionirsko delo konstituiranja komunikologije kot znanstvene discipline v Sloveniji in postavil temelje novinarskega in komunikološkega visokošolskega izobraževalnega programa. Čeprav ga je raziskovanje mnogokrat vodilo tudi do kritičnih spoznanj in celo črnogledih pričakovanj glede možnosti razvoja demokratičnega komuniciranja v Sloveniji in po svetu v bližnji prihodnosti, ni izgubil vere v prispevek znanosti k demokratičnemu razvoju, v katerem naj bi se uresničila »paradigma participativno demokratičnega modela komuniciranja«, kot je poimenoval svojo vizijo. V *Demokratičnem komuniciranju* – torej že pred neslutenim vzponom internetnih družabnih omrežij – je strnil svoja pričakovanja glede njene »nujne teoretične (re)formulacije«:

> *Vključevati bi morala zlasti: 1. teorijo o razporeditvi moči na treh ravneh: na politični ravni (politični monizem ali pluralizem); na ekonomski ravni (oligopolne korporacije, javnopravni in državni sistemi) in na kulturni ravni (integralni ideološki aparat države ali ideološki univerzum in multikulturizem); 2. teorijo avtonomnosti medijev in 'enakih komunikacijskih možnostih' v avtonomni javnosti (decentralizacija, policentrizem, komunikacijski federalizem, komunikacijski pluralizem, vzpostavitev svobodne, avtonomne javnosti); 3. teorijo o etnični in kulturni enakopravnosti: narodov, narodnosti, kultur in subkultur (dominantne in podrejene kulture, majorizacija jezikov, interkulturna komunikacija in transkulturna mediacija); 4. teorijo o pravici komuniciranja, o enakopravnem razvoju komunikacijskih sistemov ter o mednarodni komunikacijski ekologiji (nove pravice iz tretje generacije človekovih pravic in svoboščin)* (Vreg, 1990: 319).

Ob tem ni pozabil poudariti, da »nova paradigma« predpostavlja tudi »komunikacijski profesionalizem« – visoke profesionalne standarde,

odgovornost in etičnost (Vreg, 1990: 318; 2000: 220), ki jih morajo zagotavljati novinarji. Vreg ni mogel predvideti današnje krize verodostojnosti (kvazi)javnega komuniciranja, ki se izraža v poplavi lažnih novic in sovražnega govora po internetu ter zlorabi pravice do javnega izražanja, a sta prav v njej »komunikacijski profesionalizem« in novinarstvo na doslej največji zgodovinski preizkušnji. Profesionalno preiskovalno in preverjalno (*fact checking*) novinarstvo je ključnega pomena za vnovično vzpostavitev zaupanja ne samo v institucionalne oblike javnega komuniciranja, ampak tudi v ključne oblastne institucije.

Literatura

Bisky, Lothar (1974): *Zur Kritik der bürgerlichen Massenkomunikationsforschung*. Berlin, DDR: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Bourdieu, Pierre (1973): L'opinion publique n'existe pas. Exposé fait à Noroit (Arras) en janvier 1972. *Les temps modernes*, 318, januar 1973: 1292–309.

Dewey, John (1927/1999): *Javnost in njeni problem*. Ljubljana: FDV.

Đorđević, Toma (1975): *Političko javno mnenje*. Novi Sad: Radnički univerzitet Radivoj Ćiprinov.

Džinić, Firdus, Dimitar Mirčev, Slavko Splichal, Miroslav Stanojević in Pavao Novosel (1984): *Towards Democratic Communication: Mass Communication Research in Yugoslavia*. Ljubljana: Yugoslav Center for Theory and Practice of Self-Management Edvard Kardelj.

Džinić, Firdus (1978): *Nauka o komuniciranju*. Beograd: Savremena administracija.

Izvršni komite predsedstva CK ZKS (1974): Informacija o dosedanjem razčiščevanju razmer na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Zapisnik 8. seje. Ljubljana, 26. 9. 1974.

Jowett, Garth S., in Victoria J. O'Donnell (1986): *Propaganda and Persuasion*. London: Sage.

McQuail, Denis (1983): *Mass Communication Theory*. London: Sage.

Mlinar, Zdravko, in Slavko Splichal (1988): *Globalization and Individuation in Social Research*. Referat na sestanku Raziskovalnega sveta mednarodne sociološke asociacije ISA, Ljubljana.

Novosel, Pavao (1977): *Delegatsko informiranje: modeli samoupravne komunikacijske akcije*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.

Ocena družbeno-političnega in publicističnega dela tov. Franceta Vrega, 14. novembra 1974 (IK P CK ZKS): 2 str. AS 1589 IV, 430. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Pisarek, Walery (n. d.): The First Decade as Seen from Cracow, Poland. IAMCR – about IAMCR. Dostopno prek https://iamcr.org/history.

Poročilo Komisije za oceno stanja na FSPN v Ljubljani, 30. decembra 1974 (IK P CK ZKS): 29 str. AS 1589 IV, 430. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Rus, Veljko (1962): Falzifikat samoupravljanja. *Perspektive* 25.

Selinić, Slobodan (2014): Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: Stvaranje partijske diplomatije, *Annales – Ser. hist. sociol*. 24 (4): 553–62.

Splichal, Slavko (1989): *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.

Splichal, Slavko (1994): Indigenisation vs. Ideologisation: Communication Science on the Periphery. *European Journal of Communication* 4 (3): 329–59.

Stališča skupine za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve FSPN, 14. novembra 1974 (IK P CK ZKS): 5 str. AS 1589 IV, 430. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Šrot, Vida (2008): Zgodovina raziskovanja RTV programov in občinstva: Služba za študij programa in njeni nasledniki. *Javnost – The Public* 15 (suplement): S133–S150.

Todorović, Aleksandar (1974): *Sociologija masovnog komuniciranja*. Niš: Gradina.

Vreg, France (1957): Tisk in družba: Ali je Leninova misel o vlogi tiska zastarela? *Novinar* 8 (2): 2–3.

Vreg, France (1965): Dve godine katedre za novinarstvo na Visokoj školi za političke nauke u Ljubljani. *Novinarstvo* 1 (2): 164–72.

Vreg, France (1967): *Visokošolsko izobraževanje novinarjev v svetu*. Interno gradivo. Ljubljana: Katedra za novinarstvo VŠPV.

Vreg, France (1968): *Javno mnenje in strukturne spremembe javnosti v meščanski družbi* (magistrska naloga). FSPN, Ljubljana.

Vreg, France (1969): Javno mnenje in demokratizacija. V *Posvetovanje »Demokratizacija družbe in javno mnenje«*, 4.1–4.23. Ljubljana: Društvo slovenskih sociologov.

Vreg, France (ur.) (1969): *Mass Media and International Understanding*. Ljubljana: Department of Journalism at the School of Sociology, Political Science and Journalism.

Vreg, France (1971): Obrazovanje novinarskih kadrova. *Novinar* 7 (3-4): 204–9.

Vreg, France (1972a): *Teoretični modeli mnenjskih in komunikacijskih procesov v družbenem sistemu* (doktorska disertacija). Ljubljana: FSPN.

Vreg, France (1972b): *Komunikacijski modeli: grafične sheme*. Ljubljana: FSPN.

Vreg, France (1973a): *Družbeno komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1973b): *Javno mnenje*. Ljubljana: FSPN.

Vreg, France (1980): *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1989): Demokratizacija družbe in obramba SFRJ: Raziskovalni izsledki slovensko-makedonskega projekta o pripravljenosti družbenopolitičnega sistema SFRJ za SLO in DS. *Teorija in praksa* 26 (5): 558–68.

Vreg, France (1990): *Demokratično komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France, intervjuvanec (1991a): Trideset let komunikacijske znanosti na Slovenskem. *Teorija in praksa* 28 (8/9): 1018–24.

Vreg, France, intervjuvanec (1991b): Za demokratično komuniciranje bomo potrebovali desetletje. *Delo* 30. 4. 1991.

Vreg, France (1997a): *Sporazumevanje živih bitij: etološki vidiki komuniciranja, vedenja, delovanja in preživetja človeka in živali*. Ljubljana: FDV.

Vreg, France, intervjuvanec (1997b): Vsa živa bitja se bodo sporazumela prej kot politiki. *Delo*, 1. 3. 2019.

Vreg, France (2000): *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: FDV.

Vreg, France (2001): Nemška publicistika in feljton pri Slovencih. *Javnost – The Public* 8 (2001): suplement, 17–23.

Vreg, France (2002): *Feljton: novinarske, polliterarne in literarne oblike na Slovenskem.* Ljubljana: FDV.

Vreg, France (2004a): *Politični marketing in demokracija*. Ljubljana: FDV.

Vreg, France (2004b): Začetki novinarstva in heretična komunikologija. V M. Poler Kovačič in M. Kalin Golob (ur.), *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*, 11–15. Ljubljana: FDV.

Vreg, France (2007): *Taoistična komunikologij*a. Ljubljana: samozaložba.

(str. 46) Tiskarjev pregled izvoda Slovenskega poročevalca marca 1956. Fotografija Dušan Gostinčar, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Večer

I.

ZGODNJE RAZPRAVE O NOVINARSTVU IN TISKU

GOSLAVIJE

ıe: .....

RANCA/ FRAN

Mesto i datum rođenja

Ljubl
lo.IX.

Mesto i naziv redakcije gde radi

Ljublj
"Progre
vica",

Od kada je

Prvič objavljeno: Vreg, France (1955): Kako sem pisal reportažo o pokojnem Borisu Kidriču. *Novinar* 6 (6): 10–11.

KAKO SEM PISAL REPORTAŽO O POKOJNEM BORISU KIDRIČU

Življenje nam večkrat ne dopušča, da bi se predali človeškim občutkom. Neizprosno je in terja od nas nemogoče. Terja zatajevanje plemenitih čustev, ne dovoljuje nam žalovati za pokojnikom tako, kakor narekuje srce. In to krutost življenja sem občutil, ko sem tistega otožnosvečanega aprilskega dne 1953. leta sedel brez dovolilnice v kupeju posebne kompozicije vlakov, ki naj bi krenila z beograjske postaje in prepeljala truplo pokojnega Borisa Kidriča v Ljubljano.

Prav natančno sem se zavedal svojega položaja: dospel sem do skrajne meje tistega, kar je narekovala pieteta in kjer so nehale veljati sleherne, še tako nujne zahteve redakcije. Bil sem razpet med taka daljna bregova, kakor sta čustvo in poklicna dolžnost.

Tiste dni smo vsak po svoje opravljali dolžnosti do pokojnika. Zavidal sem tovarišem, ki so lahko nemoteno objokavali velikega sinu. Mi pa smo krvavečih src odhajali po svojih novinarskih poteh in klicali na pomoč razum in treznost in hladno oko opazovalca in mirno pero. Pomnim tovariše novinarje, ki so noč za nočjo drgetajoč preždeli pred ograjo bolnice in z obrazov odhajajočih skušali razbrati zadnje diagnoze umirajočega. Pomnim druge, ki so se zapirali v svoje sobe in ure in ure s solznimi očmi nemočno strmeli

nad napol popisanimi polami nekrologov. In številne reporterje, ki so begali po Beogradu, intervjuvali pokojnikove prijatelje, ljudi po ulicah, ob katafalku, delavce v tovarnah … in ki so nemo, stisnjenih ust gradili skromen mozaik spominov, ki so jih objavljali v časnikih.

Naša peresa so morala biti mirna, kakor roke zdravnikov; kajti drgetajoče pero slabo piše. Tudi moje. In šele, ko sem po polnoči odhajal iz redakcije, sem se pridružil razgibani, plakajoči, nemo razburkani, drhteči masi človeških teles, ki je kot reka tekla okoli katafalka v prostorih Izvršnega sveta. Bil sem prav tako nebogljen kakor starica, srbska seljanka, ki si je mršila lase in hlipala in »kukala« kakor nad truplom lastnega sinu. Kako je bilo tedaj vse strahotno preprosto in veličastno! Kako čudovito so se zlila vsa čustva v en sam drgetajoč spomin! Najraje bi objel starico, neznano, skromno ženico in se z njo stisnil v teman kot stranske dvorane, da bi žalovala skupaj. Ona, ki ga je videla morda nekajkrat mimogrede, iz daljave in jaz, ki mi je tisti trenutek vstajala pred očmi vsa podoba pokojnika:

> *njegovo značilno nabreklo, analitično čelo, ki ga je imel po svojem očetu, znanstveniku Francetu Kidriču,*
>
> *njegov žar vse viharne generacije mladih predvojnih komunistov v očeh,*
>
> *njegov prodirni, rahlo preiskujoči in sokraj hudomušni izraz na licu,*
>
> *energično stisnjena usta, ki so bila natanko taka kot leta 1942, ko so v skromni dolomitski vasici zatajevala telesno bolečino, natančno taka kot danes, ko so kazala moč notranjega zatajevanja državnika.*

Le njegovega nasmeha ni bilo! Zaman sem si ga skušal priklicati v spomin. Tisti nasmeh, ki je kazal uravnovešenost duha, smisel za duhovit poskok misli in besedno prispodobo … tisti nasmeh prostodušnega človeka, ki je dolga leta živel med preprostimi ljudmi, ki je kramljal s slovenskim gorjancem in mu je ostala šegavost kmečkega besednika.

Tičal sem torej v kupeju vlaka in prav nič nisem vedel, kako se bo končala moja poklicna zgodba, kakor strojevodja ni vedel minute, kdaj bo pognal kolesa kompozicije.

Kupe je bil v salonskem vagonu predhodnice kompozicije, ki je bila sestavljena iz treh vlakov. Drugih vlakov ni bilo na postaji in skozi steklo okna sem lahko opazil le častne kordone Titove garde, državnike, ki bodo

spremljali truplo, in nekaj redkih železničarjev. Pred vagoni se je sprehajal general Žeželj in ko se je njegova senca – bil je sončen dan – približala mojemu oknu, sem se brž pogreznil v globino naslonjača.

Vtem je v kupe stopil tov. Marjan Brecelj, se hudomušno nasmehnil in dejal:

»Vroče je, bolje je spustiti zaveso …«

»Res je, vroče je,« sem odvrnil in s koncem očesa motril senco pod oknom. Spustil sem zaveso in blagodejen mrak je zastrl kupe.

»Pravzaprav,« je dejal sobesednik, »imava še čas …«

»Res, jaz sem se, pravzaprav …« sem tipajoče govoril, »namenil z vami, recimo do naslednje postaje.«

Razumevajoče se je nasmehnil in spet sem ostal sam.

Stisnil sem zobe in nisem vedel, ali naj bi vstal in pogumno odkorakal mimo sence pod oknom s postaje ali naj bi vztrajal. V naslednjih minutah se lahko pripeti vse mogoče. Recimo, da bi se general Žeželj, ki mu je bilo zaupano vodstvo kompozicije, malce sprehodil po vagonih, pokukal po kupejih … pa odkril takšnega »divjega« potnika, kot sem bil jaz. Prav močno sem dvomil, da je dojemljiv za prepričljivost novinarskega stila dokazovanja.

Rahlo sem odstrl zaveso: senca se je premaknila in zginila vzdolž kompozicije v smeri vrat mojega vagona …

V tisti sekundi sem preletel vse svoje dokazno gradivo:

Uredništvo *Borbe* je nekajkrat zaman zaprosilo za dovoljenje, da njen sodelavec spremlja kompozicijo do Ljubljane. Dejali so, da so vsem listom odklonili dovoljenje, da ne bi novinarji vznemirili državniško spremstvo. Slednjič sem sam izposloval obljubo, da dobim dovoljenje. Tajnica tovariša Kardelja me je napotila po obljubljeno dovolilnico k tovarišu, ki je imel svoje prostore v Izvršnem svetu. Mislim, da je bil to tov. Zekovič. To je bilo štiri ure pred napovedanim odhodom vlaka. Uspelo se mi je prebiti – skozi kordone – v Izvršni svet. Kot običajno, tistega vsemogočnega tovariša z dovolilnico ni bilo moč najti, kajti v prostorih Sveta so se pravkar vršile zadnje priprave za žalni sprevod. In če sedaj zapustim te prostore, se zopet stopim z množico, ki se je gnetla na ulicah in se uvrščala v špalirje. Spet bom moral pojasnjevati, spet bodo brneli telefoni in morda se mi bo uspelo vrniti v prostore Sveta – ko bo že prepozno.

Skratka, spet sem bil na začetku poti in to sem tudi sporočil redakciji.

Pa me Duško Blagojevič, ki je bil tedaj glavni urednik, takole potolaži:

»*E, ništa, pa ti ćeš se nekako snaći …*«

Res, pisane dovolilnice nimam, imam pa vsaj nekako obljubo, imaginarno moralno dovolilnico. Pa poskusimo z njo. In ko sem v avli Sveta zagledal slovenske državnike, sem si dejal: Potujejo v Ljubljano, poskusimo potovati z njimi.

Uvrstil sem se v žalni sprevod in se pomikal med stotisočglavo množico Beograjčanov, ki so izpolnili vse ulice**.** Celo stranske veže so bile polne, kamor je segal pogled. Glava pri glavi.

Pred beograjsko postajo, kjer je bila kratka svečanost, sem malo neopazno zmanjšal razdaljo med seboj in državniki, ki so šli tik za krsto. Od njih me je ločila le še skupina generalov. Ko so krsto požrla temna vrata postaje in se je glava sprevoda premaknila v postajno dvorano, sem se tudi sam primaknil v mrak dvorane. Že sem pustil za seboj višje častnike.

Na peron beograjske postaje sem že korakal v tihem razgovoru s tovarišem Sergejem Kraigherjem, ki mi je prejšnje dni opisal zanimiva srečanja z Borisom Kridričem in mi nudil dragoceno gradivo za reportažo. In tako sem korakal mimo postrojene garde. Nihče me ni vprašal za dovolilnico. Razgovor sem nadaljeval z Marjanom Brecljem in ga naprosil – kot ožjega pokojnikovega prijatelja – za intervju. Z njim skupaj sem se povzel v vagon. Nihče me ni skušal zadržati.

Marjan Brecelj je rahlo premišljal. Vedel je, da je deset minut, kar bo najbrž še stal vlak, prekratek čas. In zdelo se mi je, da mi je kar z oči razbral mojo željo, da bi rad potoval s kompozicijo. Menda mu je medel nasmeh šinil prek lica, ki je bilo zasanjajo, skoraj otožno.

Brez besed me je odpeljal v tisti nesrečni kupe.

Sedel sem torej nepremično. Dvomil sem, da bi imel tovariš Žeželj čas poslušati mojo zgodbo, zgodbo novinarja, ki je skušal oddolžiti se pokojniku z nekaj skromnimi reportažami.

Tedaj sem spet zagledal senco pod oknom. Vračala se je. Ni se povzpela na vagon. Olajšano sem se zleknil v oblazinjeni sedež. Toda kompozicija je še

vedno stala. Ob vlaku so se še vedno sprehajali ljudje, ki so prav tako vršili svojo še težjo dolžnost, kot jaz svojo.

In spet je vstopil Marjan Brecelj in posedel za hip. Govorila sva vsakdanje besede. Tako strašno težko je bilo načeti pogovor o pokojniku. Še besedo Peter – pokojnikovo partizansko ime – je le s težavo iztisnil iz ust. In spet je pogovor zastal. Tako nebogljenega novinarja se že zlepa nisem čutil. Ne zaradi sence pod oknom – temveč zaradi čustev, ki sem jih slutil pri pokojnikovem prijatelju – čeprav jih je obraz le malo izdajal.

Kupe je bil mračen in prav nalašč za pomenek, ki ga govorimo brez besed:

»Čemu sedaj pisane besede, objavljene besede, ko je vse zaman …« je govoril obraz iz mraka.

»Res je,« je odgovarjal moj, »ne morejo ga obuditi …«

»Bil je čudovit človek …«

»O, človek …« so odgovarjale moje oči.

»Če bi ti opisoval tiste dni v Rogu ali v Dolomitih ali …«

Marjanove oči so se za hip ujele z mojimi in pripovedovale dalje … Moje oči pa so hodile svojo pot in pripovedovale sobesedniku moja kratka srečanja s pokojnikom … vse do tistih zadnjih, ko sem mu pokazal svoj zapis njegovega govora o delavskih svetih. Vstavil sem ostrejšo formulacijo glede birokratskih tendenc upravnega aparata, ki mi je bila znana iz nekega njegovega prejšnjega govora. Boris Kidrič se je ustavil ob tej »korekturi«, se nasmehnil, se zamislil, me nato prežgal z ostrim pogledom in preteče zamrmral: »Dobro, naj kar ostane!«

Tako sva pletla spomine. Toda izgovorjene besede ni bilo čuti. Slednjič se je Marjan Brecelj dvignil in dejal:

»Čudno, da še ni odhoda?«

»Res, čas bi že bil …«

»Do Ljubljane imava še čas,« je dejal in dostavil:

»Mislim, glede intervjuja …«

Odšel je iz kupeja. Zdelo se mi je, da je tudi njemu odleglo, ko je lahko prestavil intervju na tako daljni čas. Kako grozotno težko je bilo ljudem

– prijateljem govoriti tiste dni o Borisu Kidriču. Pomenkoval sem se z nekaterimi in jih intervjuval. Mučno je bilo zame in za njih. Nekateri so odgovarjali skoraj zmedeno, drugi pa povsem splošne stvari. In tako sem navadno brž zaprl beležnico. Tedaj pa so se spomini razvezali in če bi bila beležnica odprta, bi lahko sprejela vase zgodbe o velikih, človeško pretresenih srcih.

In ko sem se spominjal teh zgodb, se je vlak premaknil. Pozabil sem na sence pod oknom, navdalo me je otožno zadovoljstvo, da tudi sam spremljam truplo v ožjo domovino.

Na prvi postaji, kjer je bila tudi svečanost, pa sem se že varno nagnil čez okno in pomahal sodelavcu *Borbe*, naj sporoči redakciji, da mi je uspelo. Tak je bil namreč dogovor.

Pravega intervjuja z Marjanom Brecljem pa nisem imel. Spet sva govorila le vsakdanje besede.

(str. 48, 55–58) Dokumentacija iz članske mape Franceta Vrega pri Društvu novinarjev Slovenije. Gradivo hrani: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani.

SAVEZ NOVINARA JUGOSLAVIJE Broj .....

Prezime (ime oca) ime: VREG (Franc)
France

Mesto i datum rođenja	10. IX. 1920 Ljubljana
Mesto i naziv redakcije gde radi	Katedra za novinarstvo VŠPV
Od kada je redovni član Saveza novinara i u koje je udruženje novinara učlanjen	1945 Slovenija
Školske kvalifikacije	diploma filozofske fakultete III. stepen Viš. šk. za pol. vede
Specijalnost u novinarstvu	uredniki kulturne rubrike teorija novinarstva sociologija masovnih komunikacija
Poznavanje stranih jezika	engleski, nemački (aktiv) francuski, ruski (pas.)

Da li poznaje stenografiju, daktilografiju, fotografisanje, šofiranje	dakt., fot., šof.
Da li mu je novinarstvo isključivo zanimanje	da
Od kada radi kao novinar	od 1943 god.
U kojim je listovima radio, za koje vreme i na kakvim je dužnostima bio (pre i posle rata)	za NOB u listovima posle rata: Gradska pravica slov. dnevnik „Borba"
Čime se bavio i na kojim je dužnostima bio pre dolaska u novinarstvo (pre i posle rata)	student

Da li se bavi publicistikom i da li je štampao koje delo na tom polju delatnosti	radovi iz teorije novinarstva
Da li je bio u inostranstvu, gde, kada i kakvim poslom	ZDA, Engleska, Avstrija, Nemačka ZSR Italija, Franc. kao dopisnik ali na študijskem potu
Da li je bio ili se nalazi na kakvim dužnostima u novinarskoj organizaciji ili sindikalnoj podružnici	član komisije za "Tomšičeve nagrade" član predsedstva, Novinarske sindikalne sekcije "Borec"
Aktivnost i funkcije u društvenim, sportskim i drugim organizacijama	
Broj legitimacije za povlašćenu vožnju i kada je izdata	5330 1. I. 1963
Tačna adresa i broj telefona u redakciji i stanu	VSPV Ljubljana 311 377 stan 317598
Broj lične karte i od koga je izdata	9017/50 Ljubljana

GOSLAVIJE Broj .....

Ime: .....

RANCA/ FRANC

Mesto i datum rođenja	Ljubljana lo.IX.192o godine
Mesto i naziv redakcije gde radi	Ljubljana "Progres", Lj.pra- vica", "Novinar"
Od kada je redovni član Saveza novinara i u kome je udruženju novinara učlanjen	od 1944 godine Udruženje novinara LR Slovenije
Školske kvalifikacije	Velika matura Viša partiska Škola
Specijalnost u novinarstvu	
Poznavanje stranih jezika	nemački i ruski per- fektno, služi se en- gleskim i francuskim

PROMENE

Da li poznaje stenografiju, daktilografiju, fotografisanje, šofiranje	daktilografija, fotografiranje i šofiranje
Da li mu je novinarstvo isključivo zanimanje	Da
Od kada radi kao novinar	od 1943 godine
U kojim je listovima radio, za koje vreme i na kakvim je dužnostima bio (pre i posle rata)	gl.urednik "Primor- skog dnevnika", gl. urednik "Slovenskog vestnika, 1947-1949 "Lj.pravica" spolj. pol. urednik 49-53 dopisn."Borbe" do 1957 gl. urednik "No- vinara", "Progres" sara saradnik
Čime se bavio i na kojim je dužnostima bio pre dolaska u novinarstvo (pre i posle rata)	student medicine

Da li se bavi publicistikom i da li je štampao koje delo na tom polju delatnosti	Da.Objavio male bro- šure iz spolj.polit. Života,gl.ured.Male polit.bibliot. "OGrč koj " Koruškoj" itd.
Da li je bio u inostranstvu, gde, kada i kakvim poslom	1945-47 Austrija kao novinar,1948 ČSR sa nov.deleg.1945 V.Bri- tanija s nov.delegac. 1957 Austrija, služ.
Da li je bio ili se nalazi na kakvim dužnostima u novinarskoj organizaciji ili sindikalnoj podružnici	Član Upravnog odbora Udruženja novinara LR Slovenije do 1957 godine
Aktivnost i funkcije u društvenim, sport-skim i drugim organizacijama	sekretar osnovne or- ganizacije
Broj legitimacije za povlašćenu vožnju i kada je izdata	212 od 1.I.1958 g.
Tačna adresa i broj telefona u redakciji i stanu	stanuje u ulici Slomškovoj broj 7 telefon 31-851
Broj lične karte i od koga je izdata	Ljubljana

Prvič objavljeno: Vreg, France (1957): Tisk in družba: Ali je Leninova misel o vlogi tiska zastarela? *Novinar* 8 (2): 2–3.

TISK IN DRUŽBA: ALI JE LENINOVA MISEL O VLOGI TISKA ZASTARELA?

Razmišljanja o vlogi tiska v družbi niso danes nič manj aktualna, kot so bila ob rojstvu tiska. Različna pojmovanja o vlogi tiska so danes prav tako očitna kot nekdaj: ameriški novinar vihti legitimacijo o »absolutni« svobodi tiska, njegov sovjetski kolega pa mu postavlja nasproti svojo o »absolutno« napredni socialistični vsebini tiska.

Nikakor ne moremo trditi, da so jugoslovanska pojmovanja kompromis obeh monopolistov tiskovne resnice, kakor skušajo nekateri vprašanje poenostaviti. Niti ne moremo ugotoviti, da gre za popolnoma specifično pot jugoslovanskega novinarstva že od vseh začetkov. Vprašanje je kompleksno in razložiti ga ni moč v preprostem članku. Vsekakor bi to področje bilo vredno daljšega študija in znanstvene obdelave, česar pa, žal, pogrešamo v vrstah novinarstva. Pričujoči članek ima namen nakazati nekatere probleme in opozoriti na značilnejše premise, vplive, specifičnosti, gledanja in stremljenja. Kot tak bo to uvod v tehtnejše razprave.

Že dlje časa govorimo o tisku kot o socialističnem tisku in pod njim pojmujemo ves tisti pozitivni tisk, ki propagira socialistični družbeni red, ki je orožje v rokah delavskega razreda, ki je po svoji vsebini napreden, ki so mu tuje senzacija, izmišljotine in podobno. Skratka, gre za oznake, ki so lastne

socialističnemu gibanju, za idejnopolitična in moralna načela naprednega družbenega gibanja. S tem seveda še nismo izčrpali vseh karakteristik tega tiska, še manj pa načeli vprašanj, ki so za tisk specifična. (Ob strani puščamo vprašanje zunanjega izgleda listov – oblike, ki je seveda v notranji zvezi z idejnovsebinskimi koncepti listov).

Med specifična vprašanja sodi vloga tiska, kakor jo pojmujemo marksisti. Zadnja leta, posebno pa ob desetletnici Novinarskega društva, je bilo nekaj več razmišljanja o tem vprašanju: napisane so bile razne ocene tiska, ugotovljene značilnosti vloge tiska, podane pa tudi tehtne izjave, ki so šle daleč od prvotnih pojmovanj o vlogi tiska. Žal, po krivdi novinarjev, ni prišlo do analiz in teoretičnih posplošitev nekaterih načelnih in idejnopolitičnih ugotovitev. Hiter razvoj socialistične demokracije pa zlasti zadnja leta kaže, da gre pri nekaterih časnikih že za očitno disharmonijo med konceptom lista in socialistično stvarnostjo. Morda bi natančneje lahko označili to z ugotovitvijo, da nekateri časniki zaostajajo za stvarnostjo. Razmišljanja o tem vsekakor so v vrstah novinarstva, potrebno bi bilo le strniti ta prizadevanja in jih posplošiti v obliki nekaj razprav.

Vprašanje o vlogi socialističnega tiska je staro približno toliko kot samo socialistično gibanje in se nikakor ne začenja pri razmišljanjih mladega Marxa in njegovih izkušnjah kot urednika *Rheinische Zeitung*. Teoretično posplošitev pa pripisujemo znanemu Leninovemu stavku o časniku kot kolektivnemu propagandistu, agitatorju in organizatorju. Ta teza, ki jo srečujemo tudi v *Zgodovini VKPb* kot osnovno in edino načelo o vlogi tiska, je bila dolgo izhodišče za razmišljanja in posplošitve. Razumljivo je, da ta teza ni mogla obstati brez dopolnil, zlasti v času socialistične razgradnje, in da so nastale nove posplošitve, ki opozarjajo na vlogo tiska kot kroničarja socialistične stvarnosti, kot tistega zavestnega faktorja, ki naj odkriva nove družbene odnose, kot tiste tribune, ki naj bo glasnik teženj naprednih ljudskih množic. Skratka, časnik ne more biti le organizatorično glasilo, temveč tudi glasnik naprednega javnega mnenja – kakor bi lahko nekoliko poenostavljeno označili sedanje pojmovanje vloge tiska.

Razmišljanje o tem vodi nekatere do mnenja, da je Leninova teza o vlogi tiska nekoliko zastarela, enostranska in da gre pri tem za »klasično marksistično tezo« o vlogi tiska. Zato bi bilo vsekakor zanimivo ugotoviti, ali gre res za nekoliko »zastarelo marksistično formulo« o tisku, ali pa za izmaličeno interpretiranje Leninove teze. Poleg tega – in to je posebno vprašanje – bi bilo

treba ugotoviti, v koliko upoštevati tedanje zgodovinske vzroke in naloge delavskega razreda v obdobju pripravljanja revolucije in s tem v zvezi vlogo tiska – oziroma, v koliko se je spremenila vloga v dobi izgradnje socializma.

Leninovo pojmovanje

Lenin je omenjeno tezo o vlogi tiska napisal maja 1901. leta v članku *S čim naj začnemo*, ki je bil uvodnik za majsko številko *Iskre*. To je bilo tudi v dobi organiziranja politične stranke delavskega razreda Rusije, ko so bile delavske organizacije razkosane in nepovezane, ko so prevladovali lokalni lističi, ko ni bilo idejne enotnosti, ko se je odpor delavskih množic pojavljal v posameznih predelih Rusije še dokaj stihijsko, ko so še prevladovala socialnodemokratska pojmovanja in ko je bilo nujno ustvariti enotno politično partijo proletariata. Lenin je menil, da bi bila ustanovitev občeruskega bojnega glasila prvi korak k zgraditvi partije.

Toda, kako pojmuje Lenin tak svoj organ, presega v svojem bistvu pojmovanje o organizatorični nalogi *Iskre*. Zato je potrebno ne samo citirati »klasični« stavek o vlogi tiska, ki je prešel kasneje tudi v *Zgodovino VKPb*, temveč tudi nekatere stavke Leninovega članka, ki kažejo na celotnega duha Leninove teze o partijskem časniku.

V uvodniku *Iskre S čim naj začnemo* Lenin najprej govori, da bi bil tak časnik prvi praktični korak k ustvaritvi partije. Časnik bi bil vodilna nit, ki bi se je morali držati, da bi mogli »vztrajno razvijati, poglabljati in širiti to organizacijo«. Lenin torej smatra, da prek časnika lahko gradi stranko, ki je bila tedaj šele v povojih, in to revolucionarno stranko. Lenin torej potrebuje list za točno določen cilj v danih zgodovinskih okoliščinah. »Brez njega,« pravi dalje, »ni mogoče tisto sistematično razvijanje načelno neomajne in vsestranske propagande in agitacije, ki tvori stalno in glavno nalogo socialne demokracije sploh in zlasti nujno nalogo v sedanjem trenutku, ko se je interes za politiko, za vprašanja socializma prebudil v najširših slojih prebivalstva«. Opozoriti je treba zlasti na Leninovo misel, da je v obdobju prebujanja ruskega delavstva in tlačanov nujna naloga propaganda in agitacija, kajti gre za ljudstvo, ki ga je treba zainteresirati za osnovna vprašanja socializma. Že ta misel nam dokazuje, da je poudarek na propagandi in agitaciji po leninističnih načelih umesten le v določenih zgodovinskih obdobjih razvoja delavskega gibanja posameznih narodov.

Ko dalje govori o razdrobljenosti dotedanje agitacije, pa pravi: »Najbrž ne bom pretiraval, če bom dejal, da je stopnja pogostosti in rednosti izhajanja (in razširjenosti) časnika lahko najbolj točno merilo tega, kako trdno smo organizirali pri nas to prvobitno in nujno panogo vojne dejavnosti.« Lenin se točno zaveda, kako važen element sta naklada in z njo razširjenost lista, kakor tudi pogostost izhajanja. Vse to mu je barometer, v koliko je socialistična misel pronicnila v najširše plasti ljudstva. Opozoriti je potrebno na to dejstvo že sedaj, ker nam zlasti naslednje misli kažejo Leninovo pojmovanje časnika kot nekakšne javne delavske tribune.

Javna delavska tribuna

Nadaljevanje članka je zlasti zanimivo. Lenin namreč ugotavlja, da brez političnega organa, občeruskega lista, ni mogoče skoncentrirati vseh elementov političnega nezadovoljstva in protestov, prebuditi v ljudstvu strast za politično dokazovanje in razkrinkavanje carskega absolutizma. Tega dotlej namreč ni bilo. »Vzrok temu pa je ta,« pravi Lenin, »ker ljudje, ki bi bili sposobni in pripravljeni razkrinkavati, niso imeli tribune, s katere bi lahko govorili …« In dalje: »Mi smo sedaj sposobni in dolžni osnovati tribuno za vsenarodno razkrinkavanje carske vlade; – takšna tribuna mora biti socialnodemokratski list.«

Poudariti moramo tedaj: Lenin si zamišlja svoj časnik kot vsenarodno javno tribuno, ki bi omogočala vsem »sposobnim in pripravljenim«, da v njej razgaljajo tedanji družbeni red. To je nova značilnost, ki jo Lenin pripisuje nekakšnemu »idealnemu časniku«.

Šele v naslednjem odstavku prehaja Lenin k znani tezi o »kolektivnem organizatorju«. V tem odstavku je tudi tolikokrat iztrgani in citirani stavek o časniku kot propagandistu, agitatorju in organizatorju. Če ga navajamo ločeno od celotnega Leninovega pojmovanja tiska, ga je dejansko moč razumeti zelo enostransko. Poenostavljeno bi ga lahko takole formulirali: Časnik naj propagira socialistične ideje in služi stranki v njene organizacijske svrhe. Že iz dosedanjega navajanja Leninovih misli pa je očitno, da Leninu ne gre za neko ozko partijsko glasilo, ki bi služilo samo idejnim in notranjeorganizacijskim potrebam stranke, temveč za široko javno tribuno, ki bi »širila duha socializma«, ki bi »vzgajala široke ljudske množice«, jih vzpodbujala v revolucionarni delavnosti, priobčala njihove dopise, odkrivala družbene

odnose, kritizirala družbeni red, »iskala novih političnih zaveznikov« in pripravljala delavski razred na revolucijo. Preglejmo torej idejno vsebino Leninovega pojmovanja o tisku kot kolektivnem organizatorju stranke:

> *Časnik ni samo kolektivni propagandist in kolektivni agitator, temveč tudi kolektivni organizator. V tem zadnjem ga lahko primerjamo z odrom, kakršnega postavijo okrog stavbe, ki se gradi; ta oder naznačuje obrise zgradbe, olajšuje zveze med posameznimi graditelji, jim pomaga, da si razdeljujejo delo in da imajo pregled nad celotnim uspehom, ki so ga dosegli z organiziranim delom.*

Citirali smo celotno misel, ne samo prvega stavka, ki ga navadno navajajo. Lenin tu sicer poudarja organizatorično vlogo lista, nakazuje pa tudi povezanost »posameznih graditeljev«, skratka: tesno zvezo s čitatelji, političnimi delavci, organizatorji partije na terenu. To misel najdemo tudi v nadaljevanju članka, ko Lenin govori o »široki mreži zaupnikov« in dopisnikov takega lista.

Če povzamemo bistvo Leninovih misli, kakor si slede, lahko ugotovimo, da je Lenin želel oblikovati političen časnik, ki naj bi bil tribuna širokega kroga partijskih delavcev pa tudi najširšega kroga delavskih množic, časnik, ki bi razgaljal družbene odnose in kazal na družbena nasprotja, bil propagator socialistične misli, in zlasti organizator partije – kar je bila tedaj najnujnejša potreba delavskega gibanja.

Široka izmenjava izkušenj

Ko se je vnela polemika o tem, ali je časnik lahko kolektivni organizator, so Leninu očitali (L. Nadeždin in drugi), da precenjuje vlogo časnika kot organizatorja partije in da je potrebno zgraditi predvsem močne politične organizacije v posameznih krajih. Lenin je zato v svojem znanem članku *Kaj storiti* ponovno načel vprašanje vloge tiska, zavrnil napade in ponovno dokazoval pomembnost organizatorične vloge tiska. Razumljivo je, da je tu govoril predvsem v obrambo teze, da je časnik »kolektivni organizator«. Kljub temu pa ni pozabil omeniti pomena dopisnikov in dopisov s terena. Še več. Tu je podrobno načel vprašanje izmenjave izkušenj s terena in poudaril, da bi moral tak časnik povzemati »rezultate najrazličnejših oblik dejavnosti in s tem podžigati ljudi, da stopajo vztrajno naprej po vseh mnogoštevilnih poteh, ki vodijo v revolucijo«.

Podobne misli zasledimo v nadaljevanju članka. Tu se je Lenin izrazil še določneje: Ko govori o funkciji širjenja časnika, pravi, da bi bilo zlasti važno, da bi časnik posredoval »izmenjavo izkušenj, gradiva, sil in sredstev«. S tem bi podžigal željo, »da se izkoristijo izkušnje, ki si jih je že pridobil tovariš na drugem koncu dežele«.

O tem problemu pravi nato povsem določno: »Politično in ekonomsko razkrinkavanje«, ki bi zanj zbirali snov iz vse Rusije, »bi dajalo duhovno hrano delavcem vseh strok in vseh razvojnih stopenj, gradivo in priložnost za razgovore in predavanja o najraznovrstnejših vprašanjih, ki jih tako že spravljajo na dnevni red bodisi namigavanja v legalnem tisku, bodisi pogovori v družbi ali pa 'sramežljiva' vladna sporočila«.

Opozoriti je treba na nove elemente v Leninovem pojmovanju časnika. Spet srečamo prejšnjo misel o nujnosti družbene kritike, ki je tokrat povezana s povsem novo tezo o široko izmenjavi izkušenj revolucionarnega gibanja v različnih predelih Rusije. Te izkušnje so lahko tako mnogovrstne, da Lenin poudarja »vsa mnogoštevilna pota, ki vodijo v revolucijo«. To nam vsekakor vsiljuje zaključek, kaj vse naj bi priobčal tak list: članki in dopisi, ki naj bi prihajali iz vse Rusije, naj bi vsebovali poročila o vseh mnogoštevilnih oblikah borbe ljudskih množic za socializem. Publikacija tega stvarnega gradiva s terena, naj bi nato služila za »delavsko hrano«, razgovore, predavanja, skratka za nadaljnjo analizo v cilju teoretičnih posplošitev. Pred nami torej raste podoba popolnoma drugega časnika, kakor pa nam ga lahko pusti suhi citat o agitatorju in organizatorju.

Dvoje bistvenih vprašanj

Predvsem je treba ugotoviti, da gre za dve popolnoma različni vprašanji. Prvič, čemu naj služi list? In drugič, kakšen naj bo list? – Podobno bi lahko ugotovili, da je bil cilj delavskega gibanja v Rusiji proletarska revolucija. Ko pa smo ugotovili cilj, še prav nič nismo zvedeli, kako bomo ta cilj dosegli, kakšne oblike revolucionarnega delovanja bomo morali uporabiti za dosego tega cilja. V našem primeru Lenin ugotavlja, da si mora časnik zastaviti za cilj širjenje socialistične misli in pripravljanje revolucije, bližnji cilj pa je pomoč pri formiranju revolucionarne stranke. Ta dejstva izčrpuje formula o časniku kot kolektivnem propagatorju, mobilizatorju in organizatorju.

Popolnoma drugo vprašanje pa je, kakšen naj bo časnik, da bo lahko pomagal doseči določen politični cilj. Odgovor najdemo v Leninovih tezah: javna tribuna, organizator družbene kritike, prenašalec izkušenj s terena, zbiralec mnogovrstnega stvarnega gradiva in poročil iz vseh krajev dežele, posredovalec različnih teoretičnih in praktičnih oblik boja (mnogovrstnih poti, ki vodijo v revolucijo), ljudski list, ki ima številne dopisnike in sodelavce iz vseh plasti ljudstva, in slednjič list, ki se bori za svojo razširjenost, za naklado.

Tako približno si je Lenin zamišljal »idealni« časnik, ki bi z njegovo pomočjo dosegel tako daljni cilj, kot je cilj, kot je bilo organiziranje socialno demokratske stranke v zimskih mesecih 1902. leta, ko je pisal članek *Kaj storiti?*! V nekem smislu naj bi bil tak časnik živa, ustvarjalna, politična kronika družbenih odnosov v dobi carskega absolutizma, ki naj bi budila revolucionarno zavest ljudstva, in ga organizirala v revolucionarno fronto. Zato je povsem razumljivo, da sta poleg teoretičnih in mobilizacijskih člankov časnika *Iskra* in *Pravda* (po letu 1912) objavila izredno veliko gradiva in dopisov iz vseh predelov Rusije. *Pravda* je v tistih letih objavila na leto nad 11 tisoč delavskih dopisov.

Sedaj lahko preidemo k vprašanju »klasične marksistične formule« o vlogi tiska kot propagatorja, agitatorja in organizatorja. Predvsem je treba ugotoviti, da je ta formulacija prešla v *Zgodovino VKPb* v isti iztrgani obliki, kot smo jo navedli. Kasneje so jo citirali v tej varianti ob številnih priložnostih in kot taka je prešla tudi v teoretične aksiome o vlogi tiska mnogih drugih dežel in socialističnih gibanj. Pri tem se je seveda pozabilo na bistvo Leninovega pojmovanja. V načelu pa sploh ne moremo govoriti o »klasičnosti« nekaterih marksističnih postavk, ker ne gre za nikakor »zastarelo« pojmovanje, ampak so marksistične teoretične postavke sodobne, veljavne prav tako pred petdesetimi leti kakor danes. V danem primeru gre za očitno poenostavljanje Leninovega pojmovanja tiska. Gre za to, kakšno vlogo naj opravlja tisk v konkretnem zgodovinskem okolju in dani situaciji, potem pa za to, kakšen naj bo ta tisk po svoji vsebini in obliki.

Mimogrede je potrebno opozoriti še na podobne razprave v vrstah poljskih novinarjev, ki so jih imeli po diskusiji z W. Gomulko o tisku, objavljen v prvi številki *Novinarja* letos. Med drugim jih zanima prav vprašanje, ali je dovolj, da tisk samo propagira, agitira in mobilizira v pravo smer? To je namreč, kakor ugotavljajo, teza marksizma-leninizma, teza, ki ni več

primerna novim družbenim odnosom in političnim nalogam socializma, teza, ki jo je treba korigirati oziroma dopolniti. Ugotovili so (kakor beremo v članku), da je to le del njegove vloge, s katero vpliva na oblikovanje javnega mnenja. Z druge strani pa naj bi bil tisk demokratična tribuna, v kateri se bodo odražala mnenja in težnje naprednih ljudi. Toda razpravljanja o tem še niso končana, kakor ugotavljajo poljski novinarji. Zdi se nam, da ni potrebno govoriti kaj več o tem, brž ko smo raziskali bistvo Leninovih pogledov o tem vprašanju in zgodovinsko opredelili njegove konkretne postavke. Poljskim tovarišem lahko le svetujemo, da se napijejo studenčnice ob izvoru in ne ob iztoku, kar smo, žal, delali dostikrat tudi jugoslovanski novinarji.

Vloga tiska v socializmu

Preostane nam še vprašanje, v koliko se vloga tiska v bistvu spremeni ob spremembi družbenega sistema, ob izpolnitvi ciljev proletarske revolucije in narodno-osvobodilne borbe. Kot primer naj omenimo značilen razvoj tiska med jugoslovansko NOB. Zlasti v začetni fazi partizanskega boja so bili listi predvsem organizatorji in mobilizatorji boja, pri tem pa niso pozabili na pomembnost dopisovanja s terena. To je ugotovilo zasedanje novinarjev na osvobojenem ozemlju maja 1944. Istočasno z graditvijo nove oblasti je tisk dobil »važno nalogo, da na eni strani seznanja ljudstvo z vsemi novimi ukrepi, na drugi strani pa ljudstvo tudi samo prek časopisja sodeluje pri graditvi svoje oblasti, predlaga, popravlja, kritizira, se uči in uči«, kot je poudarila Vida Tomšič v svojem govoru na zasedanju novinarjev leta 1944. In dalje: »Svobodna, konstruktivna, javna kritika je način sodelovanja najširših množic pri vseh naših naporih, tako v borbi kot v izgradnji oblasti.« Odveč bi bilo poudariti, da iz teh ugotovitev veje duh Leninovega pojmovanja tiska.

Gornje ugotovitve tudi kažejo, v koliko se spremeni »klasična formula« o tisku v času mirne socialistične graditve. Ali gre za bistvene spremembe? Ali »odmre« en del vloge tiska, ko je dosežen, recimo, cilj organiziranja partije, ali dalje, ko je izbojevan revolucijski boj, ko se spremeni družbeni sistem, ko se začenja izgradnja socializma.

Zdi se, da je povsem nedopustno uporabiti konkretno formulacijo, ki je veljala za potrebe ruskega organiziranja stranke leta 1902. Če namreč

poskušamo to formulacijo šablonsko prenesti v obdobje izgradnje socializma, moramo ugotoviti, da je vloga tiska v tem, da je organizator komunistične stranke, stranke, ki je že organizirana. Konkretizacijo tega načela je zlasti težko uporabiti, ker gre za različne časnike, ki so nekateri organ partije, drugi fronte, tretji uradni organ, četrti glasila ustanov ali gospodarskih organizacij itd. Potrebna je torej posplošitev vloge tiska, ki se ne more nanašati na konkretno stranko, na konkretno krajše zgodovinsko obdobje ali celo na konkretno akcijo gospodarsko ali politično, socialistične družbe. Vrniti se je treba k tisti prvobitni, posplošeni Leninovi formulaciji, ko govori o vlogi tiska pri širjenju socialističnih idej, politični vzgoji ljudstva in pri mobiliziranju množic za borbo k naprednejšemu družbenemu redu. Cilj je tokrat socializem in tisk najde svojo vlogo v pomoči izgradnje socializma.

Posebno vprašanje pa se odpira, kako pojmovati to vlogo. Obširnejša razprava o tem bi presegla okvire tega članka. Naj navedemo le nekaj misli. Ali je potrebno propagirati socialistične ideje in agitirati za socializem v tistem smislu, kot so to morali delati ruski socialisti? Ali je v deželi, kjer je velika večina delovnih množic že sprejela idejo socializma, še potrebno agitirati zanjo?! Ali ni bolj bistveno, da vsa naša dejanja, pa tudi pisanje tiska prežema duh socializma, pisanje o socialističnih idejah pa se vrši s pozicij nadaljnega razvijanja socializma in njegovih teoretičnih postavk! Ali ni pomembneje beležiti izkušnje socializma in jih teoretično posploševati? Ali se vloga tiska ne premakne v smeri odkrivanja novih družbenih odnosov?!

Toda, kakšen naj bo časnik, ki bo lahko vršil to vlogo. Spet se lahko vrnemo k Leninu in njegovemu pojmovanju vsebine in oblike časnika. Časnik naj bo javna tribuna, organizator družbene kritike, prenašalec izkušenj iz terena itd., skratka kroničar družbenega vrenja določene družbene stvarnosti. Brž ko govorimo o javni tribuni, si moramo tudi zamišljati organizacijo dopisnikov in sodelavcev, ki nam podajajo gradivo in izkušnje iz vseh krajev dežele. Razširjenost (naklada) lista pa je prav tako važen faktor, ki je vključen že v pojmu lista kot tribune.

Zelo točno je bistvo tiska opredelil predsednik Tito v znanem pismu Zvezi novinarjev Jugoslavije (ZNJ), ko je dejal, da imata tisk in radio »predvsem vlogo informatorja, vlogo kroničarja naše socialistične stvarnosti, vlogo vzgojitelja našega človeka«. Predsednik Tito tudi odklanja goli in mehanistični pojem o vlogi tiska kot orodja propagande, poudarja pa, da morajo biti strani listov prežete s socialističnim duhom naše stvarnosti. Že te

ugotovitve nam kažejo, kako smiselno in ustvarjalno aplicira bistvo Leninove teze o tisku na probleme socialističnega tiska. Posebej je treba omeniti njegovo misel o važnosti »neizprosne in strogo načelne kritike raznih negativnih pojavov v našem družbenem razvoju in vsakdanji praksi«.

Če v zaključku skušamo remizirati celoten problem vloge tiska, moramo predvsem ugotoviti, da so osnovne postavke v svojem bistvu iste in kažejo istega duha kot Leninovo pojmovanje. Res pa je, da v naši zavesti še vedno živi pojmovanje (nekoliko izkrivljeno, seveda), da je po leninskih načelih tisk predvsem agitator in mobilizator. V koliko je to pojmovanje točno, smo ugotovili. Zato je prav, da spričo omenjene naše zavesti o tisku kot mobilizatorju ostreje poudarimo bistvo tiska kot politične tribune, kot kroničarja socialistične stvarnosti, ki verno beleži in odkriva odnose v družbi in je glasnik naprednih teženj delovnih množic.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1957): Novinarstvo – ne *quasi* literatura. *Novinar* 8 (7–8): 3–4.

NOVINARSTVO – NE *QUASI* LITERATURA

V številki 5–6 letošnjega *Novinarja* je R.P. v članku *Ali je treba spremeniti pravilnik o Tomšičevih nagradah?* v dokaj obzirnem tonu spregovoril o pomanjkljivostih dosedanjega pravilnika. Povod članku je bilo »zaskrbljujoče zaostajanje in nižji nivo prispevkov notranjepolitičnih in gospodarskih rubrik«. Avtor je pojasnil, da ne namerava razpravljati o vzrokih te »bolezni«, vprašuje se le, če ne bi tudi Tomšičeve nagrade lahko pomagale »pri zdravljenju«. Zato predlaga favoriziranje tistih zvrsti (na primer komentarja), ki bi se »odlikovale po tehtni in smeli analizi notranjepolitičnega ali gospodarskega problema«. Hkrati predlaga vrsto tehničnih izboljšav glede zbiranja in ocenjevanja prispevkov, pri čemer bi pomembnejšo vlogo dobile stalne komisije podružnic, dalje zmanjšanje števila nagrad in podobno.

Menim, da je potrebno mnogo bolj brezobzirno analizirati ves sistem Tomšičevih nagrad in ne obravnavati le tehnične prijeme zbiranja prispevkov in podeljevanja nagrad. Povsem je potrebno najti jasen vsebinski kriterij za ocenjevanje prispevkov in temu podrediti tako oblikovne kriterije, se pravi ocenjevanje po novinarskih zvrsteh, kakor ves tehnični postopek zbiranja in ocenjevanja.

Ne sme se nam več dogajati, da bodo zaradi nejasnih kriterijev pravilnika v zadregi tako novinarji, ki pošiljajo prispevke, kakor komisija, ki ocenjuje in podeljuje nagrade. Zdi se namreč, da je po vsakem takem aktu nekoliko glavobola in slabega okusa v ustih tako pri udeležencih natečaja kot pri članih žirije.

Ne bom izdajal »tajn« žirije, če bom povedal, da je letošnja komisija obupovala nad poplavo reportaž in reporterskih poročil ter s povečevalnim steklom iskala dobre komentarje; da so avtorji sami opredeljevali živahno pisana, reporterska poročila za reportaže, reportaže pa za feljtone in obratno; da komisija ni imela v pravilniku trdnih oprijemališč pri tem, ali je važna le slogovna kvaliteta ali pa predvsem odkrivanja novih družbenih odnosov; da so avtorji proglašali zvrst literarne črtice, ki sodi v književnost, za reportažo; da so utemeljevali tehtnost prispevka s tem, da je na osnovi tega članka kasneje razpravljal tudi neki občinski odbor …

Vsega tega niso krivi ne avtorji ne komisija, pač pa nejasnosti kriterijev, pomanjkljivo razpravljanje o posameznih zvrsteh in seveda natančnejša formulacija pravilnika. Edino načelo, ki ga nudi pravilnik, je zelo posplošeni stavek, da bodo »nagrajena dela, ki se bodo oblikovala po svojem pomenu glede izbire problematike in po svoji kvaliteti glede na obliko« (člen 3 pravilnika). Vse drugo so samo oblikovne kategorizacije in tehnična določila. Besedici »izbira problematike« sicer dajeta slutiti politično aktualnost prispevkov, kaj več pa o vsebini prispevkov ne povesta. Še največ govori pravilnik o kategorizaciji zvrsti, kar je bilo potrebno v letu 1952, ko še nismo dovolj razlikovali posameznih zvrsti. Že dlje časa je jasno, da je razvoj novinarstva in družbe prerasel tedanjo opredelitev in tedanje potrebe novinarske prakse.

Omenjena stilizacija o »izbiri problematike« je sama na sebi tudi dokaj sramežljiva, ni družbeno determinirana. Komisije so seveda pri svojem, dosedaj petkratnem ocenjevanju upoštevale kot važen element družbeno tehtnost prispevkov, ne pa samo kultiviranost pisanja, kar je bilo pravilno. Nekateri novinarji se s tem niso mogli sprijazniti in so branili načelo kultiviranosti pisanja; komisiji so zato odrekali povsem pravilen kriterij. Zelo verjetno so ti problemi vzburjali duhove tudi letos. Teoretično je povsem jasno, da je resnica v sintezi obeh stališč. Toda v praksi …

Hemingwayi v redakcijah

Če bi skušal posplošiti vtise ob branju nekaterih letošnjih prispevkov za Tomšičeve nagrade in ob listanju reportaž in reporterskih poročil v časnikih, bi moral predvsem vzklikniti (kot je duhovito dejal ameriški teoretik novinarstva): »Hemingwayi v redakcijah!« Pri tem ne mislim na književnike, ki delajo v redakcijah, temveč na zvrst tako imenovane reportažne literature in poročil, ki preplavljajo časnike in ki prihajajo iz vrst novinarjev, ki delajo v tej ali oni rubriki.

Pred leti smo ugotavljali, da je potrebno poživiti novinarstvo z različnimi zvrstmi. Zlasti smo favorizirali reportažo. In tako se je ta zvrst razbohotila ko bršljan: greš na občinski odbor, pišeš reportažo; prisostvuješ seji odbora za pobijanje alkoholizma: reportaža; potuješ na zasedanje Ekonomske komisije Združenih narodov – reportaža. Ali, če hočete, malce drastično; ogledaš si najnovejše posode za ljubljanske smeti, pa jih opevaš v reportaži; odkriješ špekulacijo obrtnikov in zapoješ o morali v feljtonu. Kako čudovito smo se tudi specializirali za posamezne tipe v socialistični stvarnosti! Ta je strokovnjak za reportaže o belih rudarjih, oni o črnih; temu so pri srcu cestni pometači, onemu prostitutke; ta se ukvarja z zdravniki, oni s čudodelnimi mazači; ta se zmeni samo še za tuje diplomate in državnike, oni se zadovolji z občinskim tajnikom. In še neka posebnost, ki kaže na bojevitost avtorjevega peresa: v domača mravljišča ne drega; če se spusti v spopad, mora biti to najmanj Pariz, ali še bolje, daljna Skandinavija.

Skratka, poklic reporterja je v uredništvih danes tako cenjen, da že vsak začetnik hrepeni po pisanju reportaže, se pravi, umetniške zvrsti. In res: komaj napiše nekaj vesti, že se proslavi, denimo, z reportažo o otvoritvi novega ljudskega kopališča. Kakšno fantazijo, kakšno psihologijo zaslediš v teh delih! Avtor ugane, kaj njegov junak misli, kako čustvuje, vzdihuje, se navdušuje, kako hvali najnovejši ukrep mestnega urada, kaj vzklikne, ko se vrne z nočnega šihta in še vse mogoče.

Pri tem seveda ne manjka moderne tehnike dospassovskega romana; začne z navadnim časopisnim poročilom, pa se dvigne v višave reportažne umetnine in sklene z moralnim podukom za povprečnega državljana. Ali pa obratno; začne s čistimi impresijami, in ko jih izčrpa, se spusti v objektivno stvarnost ter niza številke in strokovne ugotovitve, recimo, o proizvodnji jekla, da potem konča v slovesnem tonu patetične simfonije o zadnji seji

delavskega sveta. Nekdo drug pa ima popolnoma drugačen okus! Ta naredi pravo francosko solato: Najprej poročilo o prihodu v mesto, nekaj impresij o kulturi, potem kratek intervju s kakim funkcionarjem, pa spet komentar, kako sam gleda na ta problem; potem spet poročilo, da je odšel na drugi konec mesta, pa spet impresija, nato intervju in še komentar … vse dotlej, da je polna stran *Srednjemestnega informatorja*, katerega sodelavec je.

Da se razumemo! Nikakor nisem eden od tistih nekulturnih urednikov brez posluha, ki preganjajo reportažo v listih. Zdi se mi le, da je potrebno opozoriti na nekoliko preveč bujno rast. Hemingwayi so zelo koristni redakciji, zlasti če razlikujemo med novinarstvom in reportažnim športom za domačo rabo, svoje »literarne« prispevke pa skušajo odstopiti eni izmed treh slovenskih književnih revij. Pozabljajo namreč, da je reportersko poročilo nekaj drugega kot umetniška reportaža. Poročilo ima svoje zakone gradnje, svojo tematiko in vsebino, svoj namen in svoje mesto v časniku. Skoraj vsaka snov se da obdelati v obliki poročila, ki ga piše reporter – novinar. Za reportažo pa ne moreš izkoristiti sleherne snovi, ker je umetniška in jo piše pisatelj reportaž. Reporterjevih poročil je lahko vsak dan nekaj v listu, medtem ko poplava reportaž spremeni list v revijo. Nedeljsko reportažo in nekaj feljtonov na teden pa bo seveda še vedno z užitkom prebral sleherni bralec, zlasti še, ko bo občutil, da so redakcije zaostrile kriterij.

Beg v reportažo

Vrnimo se sedaj k osnovnemu problemu: letošnje pomanjkanje notranjepolitične in gospodarske tematike. Morda smo v prejšnjih mislih že odkrili del resnice: za povprečno reportažo je potreben smisel za opazovanje, nekaj impresij, sposobnost reporterskega poročanja in še nekaj slogovnih kvalitet. Poudarjam: za povprečno! Zadnje čase dodajamo k temu še načela iz knjižice *ABC reporterja*. Ko smo na tak način reportažo spremenili v reportersko poročilo, torej v zelo lahko zvrst poročanja, smo si seveda zelo olajšali novinarsko delo.

V primerno težjem položaju je novinar, ki mora obvladati vso ekonomiko in še celo vrsto uredb, da lahko napiše količkaj pameten komentar; pri tem pa mora računati, da se vsi ne bodo z njim strinjali. Isto velja za političnega, kulturnega in druge komentatorje. Čeprav te ugotovitve niso dokaj razveseljive, vendar je stanje takšno. Svoj delež so k temu prispevale tudi norme.

Toda osnovno je le beg pred težjim načinom novinarstva, beg pred odgovornostjo, beg pred kočljivostjo raznih političnih in gospodarskih vprašanj, skratka, beg v reportersko poročilo.

Že dlje časa je jasno, da je slovensko novinarstvo preraslo fazo, ko je bil poudarek na vzgoji splošnega, hitrega informatorja, reporterja, ki je znal vsega po malem, ki je bil »genialni nevednež«. Prešli so v fazo specialistov, kajti dotok mladih reporterjev je po vseh redakcijah zadosten. Specializacija pa terja večjih naporov in temeljitega znanja.

Naš celoten družbeni razvoj gre v tej smeri, potreba po strokovnjakih je vse večja. Politično problematiko je treba publicistično obdelovati vse bolj tehtno, ne več dnevno agitacijsko. Že se razvijajo strokovnosti: skupščinski novinar, specialist za družbeno upravljanje, za komunalne probleme, za SZDL, za partijske probleme itd. Podobno je v gospodarski rubriki, medtem ko je v kulturni ta specializacija že izvedena: gledališki in filmski kritik, recenzent za liriko in prozo, za marksistično publicistiko, za opero in glasbo, poročevalec za prosveto, šolstvo, univerzo.

Perspektiva: javna polemika

Naši politični tovariši – publicisti nas že dlje čas opozarjajo na perspektive javne polemike, in to na vseh področjih, od kulture, kjer se vrši, do gospodarstva, kjer se začenja, do javne politične razprave. Tu velja zlasti opozoriti na besede Staneta Kavčiča, ki pravi, da smo šele na začetku politične javne razprave in da je novinar ustvarjalni delavec, ki bo vedno naletel na nasprotna mnenja, da je pod določenim pritiskom kot duševni delavec, ki odkriva probleme, da je sredi borbe mnenj. Podobno zahtevo uveljavlja tudi Veljko Vlahović, ki je nedavno govoril v Ljubljani o marksizmu in njegovem nadaljnjem razvijanju kot znanosti. Dejal je, da razvoj socializma in socialističnih sil zahteva, da gre marksistična misel v korak s tem razvojem in še več, da vsaj za nekaj metrov osvetli pot in bodoči razvoj. Polno je pojavov in problemov, ki jih je potrebno teoretično pojasniti.

Mirno lahko ugotovimo, da je današnja stvarnost že prerasla potrebo redakcije samo po reporterjih. Danes časnik potrebuje študijski tip novinarja – specialista, ki bo mogel enakopravno in kvalitetno sodelovati v polemiki, ki jo bo kdorkoli sprožil v listu. Mar naj bo jutri novinar neke redakcije le slovnični redaktor polemičnih prispevkov, ki jih bodo pisali ljudje izven

redakcije, v sam boj mnenj pa se ne bo spuščal, ker problemom ne bo kos? Ali bo jutri urednik neke rubrike ali glavni urednik zaradi premajhne politično-strokovne usposobljenosti potisnjen na stranski tir, ker ne bo mogel sam nastopiti v neki polemiki? Nekaj je vsekakor očitno: v samih redakcijah bodo morali biti sposobni komentatorji in polemiki, kajti redakcija ne bo mogla biti samo nema priča boja, ki ga bodo zanjo bili ljudje izven redakcij.

Morda se na prvi pogled zde te perspektive pretirane: toda ne pozabimo, da so take polemike že v jugoslovanskem tisku v mednarodnem merilu in da, recimo, zunanjepolitični uredniki odgovarjajo za članke in kritike tujih listov. V prihodnje bo prav gotovo še več takih polemik, ne samo med novinarji socialističnih in komunističnih strank po svetu. Ne bi rad ponavljal že znanih dejstev, da so uredniki socialističnih gasil po svetu znani strokovnjaki za posamezna področja, denimo, gospodarstvo ali zunanjo politiko, in da je v vsem tisku po svetu že zdavnaj uveljavljen tip komentatorja z znanim in cenjenim imenom.

Preživeli in novi kriteriji

S tega aspekta gledano je povsem na mestu ugotovitev, da je sedanji pravilnik za Tomšičeve nagrade preživel. Nagrajevanje zvrsti, to je posameznih oblik novinarstva, je povsem odveč, kajti vsakdo je imel dovolj priložnosti ukvarjati se s to ali ono obliko, jo študirati in se uveljavljati v njej. Napačno bi bilo tudi favoriziranje katere koli oblike pred drugo, recimo, komentar ali članek. V vseh oblikah lahko obravnavaš današnjo stvarnost, njene probleme in odkrivaš nove odnose. Zato naj bi bil edini jasen vsebinski kriterij prav zahteva, da obravnavaš družbeno stvarnost, da odkrivaš nove pojave, da pomagaš pri razvijanju novih odnosov, kar vključuje vsa področja od zunanje politike do kulture in športa.

Če konkretiziramo posamezna področja, bi po novih kriterijih bolj cenili, recimo, prispevek iz notranje politike, ki bi analitično obravnaval Skupščino ali družbeno upravljanje, anketo, ki bi odkrivala probleme, kakor pa neprizadeti impresivni prispevek. Razumljivo je, da vsaka snov zahteva svojo obliko; zato bi v umetniški reportaži mogel obravnavati le etične, humane probleme socialističnega človeka. V gospodarski rubriki bi verjetno prevladovali komentarji, ankete, članki in informacije. Dosedanja oblika socialistične gospodarske reportaže je tako ali tako že preživeta. V kulturi so načela že dokaj prečiščena,

gre za tehtno komentiranje, idejno-estetsko, umetniško ocenjevanje. V poštev pridejo vse zvrsti. V zunanji politiki gre za podoben pojem idejnopolitičnega komentiranja, morda z večjim poudarkom na razvoju socialističnih sil v svetu. Pri športu bi verjetno morali favorizirati tiste polemične prispevke, ki bi kritično osvetljevali delo posameznih organizacij ali kaj podobnega. Karikaturist bi imel lažje stališče, kajti karikatura ni karikatura, če ne žigosa družbeni problem. Teže bo najti kriterij pri fotografiji, ki bi se morala orientirati na zelo dinamične posnetke stvarnosti, verjetno v smislu neorealizma.

Zato bi v novem pravilniku glavno mesto morali imeti načelo o obravnavanju perečih problemov družbene stvarnosti. Četrti člen bi se moral glasiti nekako takole:

> *Nagrajena bodo zlasti dela, ki obravnavajo pereče probleme naše družbene stvarnosti, ki odkrivajo nove pojave in pomagajo razvijati nove družbene odnose. Posebno mesto med temi prispevki prisojamo neizprosni in strogo načelni kritiki raznih negativnih pojavov v našem družbenem razvoju ter polemičnim prispevkom, ki pomagajo razgaljati družbene probleme vsakdanje prakse ali teoretično posploševati izkušnje socialističnega razvoja.*

Poleg tega bi lahko še točneje definirali področja, ki jih je potrebno obdelovati: »Komisija bo zlasti upoštevala prispevke, ki obravnavajo pereča vprašanja s področja gospodarstva, družbenega upravljanja, skupščinskega življenja, razvijanja komunalnega sistema, socializma v svetu, komentiranja kulturnih pojavov, športne kritike in podobnih vprašanj, ki zadevajo nadaljnji razvoj socializma pri nas in v svetu.«

Tem bistvenim, načelnim ugotovitvam bi lahko sledila kratka, oblikovna in tehnična določila: »Nagrajevani bodo prispevki ne glede na to, v kaki zvrsti novinarskega dela so napisani.« Strinjam se tudi s predlogom R.P., da naj bi bilo le nekaj večjih nagrad.

Ne trdim, da bodo pri tem nekatere zvrsti nekako zapostavljene, verjetno zlasti umetniške impresivne reportaže iz tujine. Toda, kar hočemo doseči, je mogoče edino s favoriziranjem problemskih prispevkov. Če ne bo teh in to dovolj kvalitetnih, bo seveda skočila na lestvici ocenjevanja omenjena reportažna zvrst. Toda, če bomo imeli v pravilniku take jasne vsebinske kriterije, bomo vedeli tako avtorji kot žirija, kaj pravzaprav hočemo in kaj terja od nas družbena stvarnost.

(str. 76) Odlomka iz glasila Društva novinarjev Slovenije *Novinar*, ki ga je France Vreg urejal v drugi polovici petdesetih let. Glasilo hrani-ta: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani in Narodna univerzitetna knjižica v Ljubljani.

Upravni odbor Društva novinarjev Slovenije

Ivo Tavčar, predsednik;
Dušan Fortič, I. podpredsednik;
Bojan Kardelj, II. podpreds.;
Jože Kušar, III. podpredsednik;
Joško Pirnar, I. tajnik;
Vid Štempihar, II. tajnik;
Jule Vrbič, blagajnik;
Bojan Ajdič, gospodar;
Sergej Vošnjak, odbornik;
Ivan Šinkovec, odbornik;
Jelo Gašperšič, odbornik;
Ciril Šter, odbornik;
Vojko Novak, odbornik;
Rudi Vahen, odbornik;
Drago Košmrl, odbornik.

NADZORNI ODBOR:

Jože Zupančič, predsednik;
Fani Košir, odbornik;
Mihajlo Milanović, odbornik;

ČASTNO RAZSODIŠČE DRUŠTVA NOVINARJEV:

Aca Semič, predsednik;
Miro Pavlica, odbornik;
Milan Merčun, odbornik;
Milan Filipčič, odbornik;
Aleksander Javornik, odbornik.

UREDNIŠKI ODBOR »NOVINARJA«:

Dušan Fortič — odgovorni urednik
Dušan Benko
Rado Cilenšek
Franček Drenovec
Boris Kuhar
Stane Stanič
Mitja Švab
France Vreg
Vera Kuhar

UPRAVNI ODBOR JE NA SVOJI 1. SEJI IMENOVAL NASLEDNJE KOMISIJE IN SEKCIJE:

POLITIČNO-IDEOLOŠKA KOMISIJA:

Sergej Vošnjak, predsednik;
Milan Merčun, odbornik;
Drago Seliger, odbornik;
Aca Semič, odbornik;
Marjan Javornik, odbornik;
Franc Šušteršič, odbornik;
Aleksander Javornik, odbornik;
Rudi Vogrič, odbornik;
Mitja Švab, odbornik;
Franc Sevnig, odbornik;
Peter Dornik, odbornik;
Vlado Jarc, odbornik;
Ludvik Burger, odbornik;
Mihajlo Milanović, odbornik.

ORGANIZACIJSKO-PRAVNA KOMISIJA:

Joško Pirnar, predsednik;
Miro Pavlica, odbornik;

FOTOREPORTERSKA SEKCIJA:

Lojze Jurc, predsednik;
Svetozar Busić, predsednik;
Marjan Ciglič, predsednik;

ŠPORTNA SEKCIJA:

Dušan Kuret, predsednik.

(Ostali še niso določeni).

NOVI PREDSEDNIK DRUŠTVA NOVINARJEV SLOVENIJE

OPOZORILO

Vse člane in podružnice Društva novinarjev Slovenije prosimo, da zanesljivo poravnajo zaostalo članarino do občnega zbora!

Izdaja Društvo novinarjev LRS. —

II 117480

Ljubljana, marec 1950 Štev. 1

NOVINAR

GLASILO DRUŠTVA NOVINARJEV LRS

Novinar

Novinar

glasilo društva novinarjev slovenije oktober 1974 št. 1

II 117480

Ljubljana, maja 1951

NOVINAR

GLASILO NOVINARSKEGA DRUŠTVA LRS

NOVINAR

Ljubljana, 1. in 2. januarja 1961 – Cena 30 din

NOVINAR

GLASILO DRUŠTVA NOVINARJEV SLOVENIJE

Prvič objavljeno: Vreg, France (1959): Novi pogledi na novinarske oblike – I. del. *Novinar* 10 (december): 4–5.

NOVI POGLEDI NA NOVINARSKE OBLIKE – I. DEL

Novinar je v enem izmed prejšnjih letnikov prinašal razprave praškega inštituta o glavnih novinarskih oblikah. Ti spisi, ki smo jih objavljali spričo pomanjkanja lastnih teorij, so bili polni aprioristističnih sodb o vlogi tiska in o njegovih teoretičnih osnovah pa tudi poenostavljenih trditev s področja literarne teorije. Najbolj »klasična« v gornjem smislu je bila razprava Č. Suchýja o feljtonu, o obliki torej, ki je prav toliko otrok časnika kot umetniškega izražanja.

V tej razpravi je Suchý, na primer, teoretično opredelil le dva tipa feljtona: buržoaznega, ki je degeneriral, in socialističnega, ki je revolucionaren, poln idej in duhovitosti, etičnih in moralnih vrlin, satiričnih in ironičnih prebliskov. Njegova načelna navodila za pisanje socialističnega podlistka pa so med drugim naslednja: Drugače je treba pisati podlistek o škodljivcu – saboterju, ki ga je treba odstraniti, in drugače o človeku, ki se ga nočemo »znebiti«. Ali pa: važna tema je gospodarska škoda, ki znaša stotisoče, manj važna tema pa je, če zgnije nekaj sena na travnikih. Podobnih »načelnih«

(str. 77) Pogled na stavbo, v kateri deluje Društvo novinarjev Slovenije. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

(str. 78) Glave glasila Društva novinarjev Slovenije *Novinar* iz različnih obdobij od petdesetih do osemdesetih let minulega stoletja. Glasilo hranita: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani in Narodna univerzitetna knjižica v Ljubljani.

ugotovitev je seveda še več. Pravi feljtonist bi češkemu teoretiku lahko odgovoril v feljtonu z motom: »Bog ti zaplati uk, po tvoji volji bom pel … kako odpravljajo se ovcam garje …«

Poleg takih »praktičnih« nasvetov vsebujejo razprave seveda tudi teoretične zveze. Te bi bilo povsem potrebno analizirati in ugotoviti njihovo veljavnost. Tu mislim na napačno interpretacijo idejnih pogledov klasikov marksizma, pa tudi na literarno teoretične zakonitosti, ki jih prevzema avtor očitno iz *Teorije književnosti* Leonida Timofejeva, čeprav tega vira ne navaja. Taki spisi kličejo po temeljiti kritični osvetlitvi. Žal so idejna in teoretična izhodišča teh razprav zelo šibka, da na tej osnovi ni možno tehtnejše razpravljanje. Zato se mi zdi smiselneje pritegniti tudi druge avtorje. Evropska znanstvena publicistka o feljtonu je namreč tako obsežna, da zajema zajetne knjige.

Dolžnost tistega, ki hoče ugotoviti bistvene zakonitosti feljtona, je torej najprej, da kritično pretrese vse teze in definicije, ki so se nakopičile v svetu v teku skoraj stoletnega raziskovanja te oblike. Zato se ta spis ne bo omejeval na polemiko s češkim avtorjem, ampak bo hkrati pregled teorij in poskus samostojne sinteze z vidika internih zakonitosti feljtona.

Tako pot narekuje tudi dejstvo, da je slovenski feljton pomembna historična tvorba, ki je imel svojo vidno funkcijo v političnih in kulturnih dogajanjih druge polovice 19. stoletja. Njegov pomen ni le idejno-političen. Estetsko učinkovita beseda, poetski orisi narave, duhovito kramljanje in žgoča ironija so tiste vrednote, s katerimi feljton že posega v področje umetniškega ustvarjanja. Te vrednote so vidne že pri prvem slovenskem feljtonistu Janku Kersniku in zato upravičeno trdimo, da feljton od Kersnika dalje uživa tudi posebno mesto v slovenski literaturi. Naša dolžnost je tedaj, da upoštevamo to slovstveno tradicijo in da na njenih temeljih gradimo teoretično stavbo slovenskega feljtona.

Slednjič, teoretično posploševanje ni potrebno le zaradi popolnega pomanjkanja tovrstnih teoretičnih razprav v jugoslovanskem merilu. V jugoslovanskem tisku, zlasti v zagrebških listih, se kaže hotenje po uvajanju novih, kvalitetnih oblik v časnikarstvo: oživeti skušajo zlasti feljton. Tudi ta spis je pobuda v tej smeri.

Nastanek feljtona in sporni problemi

Feljton je razmeroma mlada zvrst, ki se je pojavila v začetku 19. stoletja v Franciji. Etimološko pomeni beseda sešitek nekaj listov in še danes imenujejo francoski knjigovezi tako sešitek osmih strani. Leta 1800 so naziv feljton dali oglasni prilogi pariškega časnika *Journal des Débats*. Poleg oglasov so tam objavljali tudi gledališke programe, drobne novice in podoben drobiž. Urednik Julien Louis Geoffroy pa je včasih zapolnil prostor tudi s krajšimi članki o gledališču in kramljanjem o aktualnih dnevnih vprašanjih. Geoffroy je za svoje prispevke zahteval vedno več prostora, vsebinsko pa jih je razširil tudi na literaturo, slikarstvo, potovanja in podobno. Počasi je vso oglasno prilogo spremenil v zabavno kulturno prilogo in tako je za zabavni, kulturni del časnika nastal asociativno pojem feljton.

Skoraj istočasno je nastala tudi črta. Prvotno so pod črto objavljali gledališke in druge vesti, vremenska poročila, pa tudi uganke in pesmi. Včasih pa je Geoffrey tod objavil svoja kramljanja; sčasoma pa se je povsem preselil na prostor pod črto. Spričo lahkotne, duhovite vsebine je bila to kmalu najbolj brana rubrika. Prvotni pojem za zabavno kulturno prilogo časnika se je prenesel na rubriko pod črto.

Historiat nastanka feljtona ni le zgodovinsko zanimiv, temveč nam nudi nekatere teoretične osvetlitve. Prvič: feljton je časnikarskotehnični pojem in je prvotno vezan na pojem priloge, nato šele na rubriko pod črto. Podobno pojmovanje lahko ugotovimo tudi danes: v pretežnem delu Evrope srečujemo feljton pod črto, medtem ko Anglija ne pozna feljtonske črte, v Franciji objavljajo feljtonu podobne prispevke tudi nad črto, ameriški tisk pa je ustvaril feljtonistično obliko *feature*.

Drugič: feljton je prvotno vsebinski pojem za gledališke kritike v obliki lahkotnega, duhovitega kramljanja, prežetega s satiričnimi bodicami. Toda to so le prve, še ne izoblikovanje poteze feljtona, ki jih lahko ugotovimo ob nastanku. Razvojno so se stvari zapletle in pojavili so se teoretično sporni problemi.

Vsebinsko in stilno so ga v Franciji razvili Geoffroyeve rubrike Dussault, de Féletz, Chateaubriand, Nodier, zlasti pa Jules Janin, ki je prejel naslov kneza feljtona. Po francoskem zgledu so ga skoraj istočasno uveljavili Börne, Heine in pripadniki Mlade Nemčije, ga preobrazili v žgočo politično prozo, vsebinsko pa ga obogatili z orisi s potovanj. V izredno kratkem razdobju je feljton doživel svoj višek in izoblikoval svojo

klasično podobo. Lahkotni, duhoviti ton je postal moda, uveljavil se je skoraj v vseh rubrikah lista, doživel svojo inačico v esejistiki in se vtihotapil tudi v politično ter znanstveno literaturo.

Njegov razvoj je potekal v dveh smereh: prvič, v rubriki pod črto srečujemo vedno več različnih umetniških in novinarskih zvrsti, ki so bodisi funkcionalno bodisi vsebinsko vezane na pojem feljton. Drugič, nastala je stilna preobrazba v smislu idejne, slovstvene in estetske usmerjenosti posameznih literarnih tokov. Na Dunaju zasledimo v prejšnjem stoletju njegov razvoj od Kürnbergerja prek Spitzerja ter Speidla do Altenberga in do Bahra; na severu, v Nemčiji pa od Heineja do Lindaua in Blumenthala.

Spričo tega naglega razvoja, spričo širjenja časnikarskotehničnega pojma feljtona je bilo teoretično vedno teže razvozljati pravo podobo. Pri tem so vplivali različni idejni aspekti zgodovinarjev in literarnih teoretikov, različna estetska pojmovanja, pa tudi stališča teoretikov iz vrst novinarjev, ki so si lastili monopol nad to obliko. Feljton je postal predmet različnih posploševanj, nasprotujočih si aspektov in seveda tudi teoretičnih sporov. Eni so izvajali pojem feljtona iz časnikarskotehnične opredelitve, drugi iz doživljajskega procesa, tretji so iskali fenomenološke pojave in uvedli izraz feljtonističen. Adekvatno temu so ga nekateri uvrščali med novinarske oblike, drugi med pesniške (tj. umetniške).

V ilustracijo naj navedem nekaj spornih problemov. Roman, ki izhaja v časniku pod črto, nekateri uvrščajo med feljtonistične oblike, zato ker ima funkcionalno in oblikovno skupne poteze s feljtonom. Imenujejo ga časnikarski roman in ga kot takega izločajo iz umetniških oblik romana, čeprav vemo, da je historični organizem in da sta njegova očeta E. Sue in A. Dumas.

Podobne vidike uveljavljajo tudi pri nekaterih oblikah novele, zlasti pa črtice, in sicer impresionistične črtice, ki ima mnogo skupnih potez z dunajsko skico, feljtonistično obliko, ki temelji na reporterskem opisu vsakodnevnih dogodkov življenja.

Feljtonizem kot pojem za feljtonistični način izražanja razni avtorji ugotavljajo v epskih oblikah prejšnjih stoletij in trdijo, da so nekatere Lukianove ter Marcialove satire pravi feljtoni. Prav tako smatrajo, da so nekateri romani polni feljtonističnih vrinkov, zlasti sodobni, na primer Hemingwayevi ali J. Herseyevi.

Pojem rubrike

Tudi pri nas naletimo na svojevrstna tolmačenja feljtona. V zbirki *Slovenskih klasikov* je pri Tavčarjevih feljtonih objavljeno več novel, nekaj črtic, povesti in satir; med Tavčarjevimi ocenami in polemikami pa so tudi nekatere feljtonistične oblike, ki so ali pravi feljtoni ali pa vsaj sporni primeri. Zelo nasprotujoča si mnenja srečamo tudi pri Cankarjevem feljtonu.

Jedro teh spornih vprašanj je načelne narave: ugotoviti moramo najprej, kaj sploh je feljton in katere zvrsti pod črto sploh so feljtonistične. O tem razpravljajo teoretiki že dolgo vrsto let in mnenja so deljena. Odmev takih sporov je tudi omenjena zmeda pri urejevanju slovenskih pisateljev, naletimo pa tudi na hujše apriorizme. S. Trdina, na primer, ugotavlja v učbeniku *Besedna umetnost*, da je »feljton vse, kar v časopisu izhaja pod črto, lahko tudi celotni roman«. Znanstveniki po svetu in doma seveda problema tako ne poenostavljajo in v glavnem govore o različnih pesniških (tj. umetniških) ter novinarskih zvrsteh, ki se pojavljajo v feljstonski rubriki pod črto, pravi feljton pa ločuje od ostalih zvrsti.

Podoba feljtonske rubrike je res tako pestra, da se teoretik komaj znajde v tej zmedi. Pod črto objavljajo vse mogoče: od pesmi do romana pa do zdravstvenega člančiča, lovskega feljtona in kmetijskih nasvetov. Jozef März ugotavlja v svojem delu *Die moderne Zeitung* iz 1951. leta, da se pod črto pojavlja kakih 65 izraznih oblik. Wilmont Haacke jih je v *Handbuch des Feulletons* iz 1951. leta našteje približno šestdeset. Tudi raziskovalec slovenskega feljtona ne bo imel lahkega dela, zlasti če pri kategorizaciji ne bo uveljavljal teoretičnih vidikov. Samo za obdobje od 1868 do 1895, se pravi od ustanovitve *Slovenskega naroda* pa skoraj do Kersnikove smrti oziroma za obdobje realizma (po Prijateljevi periodizaciji) bo namreč moral proučiti natančno 4350 feljtonov oziroma spisov objavljenih pod črto (po I. Lapajne *Razvojne smeri slovenskega novinarstva*, 1937). Toda vprašanje kategorizacije raznih oblik je le ena izmed teoretičnih nalog, ki se zastavljajo raziskovalcu. Bistveni problemi se začno pri internih zakonitostih feljtona.

Tu je možnih dvoje načelnih izhodišč: feljton kot časnikarski pojav ali feljton kot pesniški umotvor. Ta dvodelnost izhaja iz narave feljtona samega; rodil in razvijal se je v naročju časnika in vendar je izrazno umetniška proza, ima mnoge lastnosti literarnega umotvora. To dvojno naravo te zvrsti je

zanimivo opredelil nemški literarni zgodovinar Paul Fechter v delu *Dichtung und Journalismus* iz leta 1924:

> *V dobrem feljtonu dejansko zasledimo poskus, izraziti se s pesniškimi sredstvi, tako da tu razvojne silnice pesništva in novinarstva ne potekajo le vzporedno, temveč se po vsej verjetnosti včasih celo stikajo.*

Feljton kot umetniško zvrst je pri nas opredelil že Ivan Prijatelj, ki v Kersnikovi monografiji iz 1910. leta govori o feljtonu kot literarni zvrsti; pri tem opozarja na nežno, poetično slikanje pokrajine in na meditativni »refren, poln poezije in ritmike«. Posrečeno sintezo obeh narav feljtona, novinarske in umetniške, je podal A. Ocvirk z izrazom »publicistična proza«. Izraz pojmujem tako, da je poudarek na besedi proza, ki tu pomeni obliko epskega izražanja, čeprav umetniško kreativno dokaj nebogljeno obliko; pridevnik »publicistična« pa kaže na njen novinarsko aktualistični značaj.

Umetniška ali novinarska oblika?

Bistvo problema pa je v tem, da ob raziskovanju feljtona ne smemo zapostaviti nobenega izmed obeh vidikov, saj oba rezultirata iz narave feljtona samega. Tako se bomo lahko tudi izognili nekaterim pristranostim, ki jih zasledimo v delih teoretikov feljtonov, zlasti iz vrst znanstvenikov, sodelavcev raznih inštitutov za publicistiko. Ti smatrajo feljton izključno kot eno izmed novinarskih oblik in trdijo, da si je od umetnosti izposodila le izrazno sredstvo.

Feljton je najbolj tendenčna proza od vseh pesniških podvrst, saj razpravlja o vseh mogočih aktualnostih dneva. Kaj je pravzaprav tisto, kar feljton dviga na umetniško raven? Problema se je zavedal že prvi pisec feljtonov, kritik in urednik J. L. Geoffroy, ko je dejal: »Moji stavki niso rezultat računa ali hladne kombinacije duha; besede se pokoravajo ukazom moje duše; odločujoče je čustvo, ki ga okušam: pišem, kakor sem čustveno navdahnjen, in zaradi tega me tudi bero.«

S to izjavo je hotel poudariti subjektivni značaj svoje proze. Čustva in afekti, prisotni v neki prozi, pa nas opozarjajo, da imamo opravka z določeno stopnjo modalnosti. Preiskati bo torej treba, ali gre tu za čustveno prozo, ki rezultira iz pripovedniškega odnosa (pripoved v prvi osebi), ali tudi za

modalnost, ki je odvisna od avtorjeve idejne, slovstvene in estetske usmerjenosti, se pravi, od literarne struje, ki ji pripada.

S tem problemom v tesni zvezi so tudi različne pojavne oblike pravega feljtona, ki se v raznih zgodovinskih obdobjih kaže v povsem drugačni obliki. Najprej se pojavi v Franciji kot duhovito kramljanje o gledališču, torej kot nekakšna zvrst gledališke kritike; nato se uveljavi v Nemčiji v obliki pisma, potopisa ali žgoče politične polemike; kasneje se na Dunaju izrazi zlasti v obliki zapiskov sprehajalca, pa tudi v obliki dunajske skice; ob koncu prejšnjega stoletja pa nastanejo impresionistična slika, simbolična črtica – feljton in druge oblike. Vzporedno pa se kaže tudi razvoj v smeri realističnega feljtona, v obliki polemičnega kramljanja, hudomušno satirične reportaže; ali gre za pojav čistega feljtonističnega izražanja kot neke povsem nove kvalitete, kot trdijo pristaši fenomenološke šole. Ali lahko govorimo o feljtonizmu *an sich*, podobno kot neoidealisti pri pesniških vrstah? Vseh teh zgodovinskih skic in podobno. Ta oblikovno zelo pestra galerija feljtonističnih oblik se vrsti vse do današnjih dni. Spričo tega so razumljive težave in spori glede opredelitve pojma feljton.

Kaj je tisto, kar združuje vse te pojavne oblike? Ali je to feljtonistični stil, kot trdijo nekateri; ali je to poseben odnos do sveta, kot dokazujejo teoretične postavke in abstraktne teze obširno nakazujejo razni znanstveniki. Na osnovi teh posplošenj pišejo definicije feljtona in jih uveljavljajo v razpravah, teoretičnih delih, pa tudi leksikonih in učnih knjigah.

Teoretične izjave o feljtonu bo zato potrebno podvreči kritični analizi, če bomo hoteli izluščiti doganljiva znanstvena dejstva in izvesti sprejemljive teoretične zaključke.

(str. 86) Ulična prodaja časopisov aprila 1963. Fotografija Marjan Ciglič, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

dolf Sever
tapetništvo
DELO
PRIMORSK
DELO
PAVLIHA
LETEČI
KIOSK

Prvič objavljeno: Vreg, France (1960): Novi pogled na novinarske oblike – II. del. *Novinar* 11 (april): 4–5.

NOVI POGLEDI NA NOVINARSKE OBLIKE – II. DEL

Eno izmed najbolj zapletenih vprašanj feljtona je nedvomno kategorizacija prispevkov pod črto. Vsi znanstveniki so se najprej ukvarjali s tem problemom in ga skušali reševati z najrazličnejših vidikov. Rezultat teh teoretičnih razmišljanj je bila velika formula: feljton v ožjem smislu, ki pomeni pravi feljton, in feljton v širšem smislu, ki vsebinsko in oblikovno zajema vse prispevke pod črto. Osnova teh teoretičnih razmišljanj pa je v bistvu še vedno izraz feljton, le da je dobil dva pomena. Celo sodobni raziskovalci, na primer Haacke, so obstali pri tem magičnem pojmu. Haacke ga pomensko razlikuje le z določnim in nedoločnim členom: *das Feuilleton* (širši pojem, rubrika) in *ein Feuilleton* (ožji pojem, pravi feljton, ki ga imenuje »mala oblika«). Naša naloga je vsebinsko, oblikovno in terminološko opredeliti oba pojma. Predvsem moramo ugotoviti, kdaj je nastala ta delitev, zakaj je nastala, ali je smiselna in čemu se še danes znanstveniki tako krčevito oklepajo te teze.

Širši in ožji pojem rubrike pod črto

Historično dejstvo je, da feljton oziroma rubrika pod črto zajema celotno duhovno, zlasti pa kulturno življenje naroda in še več, da svoje vsebinsko

področje širi na duhovno življenje vsega sveta. Tematološko obravnava pravzaprav vse snovi, razen tistih, ki neposredno zadevajo notranjo in zunanjo politiko, gospodarstvo ali šport. Haacke ugotavlja, da feljton že 300 let obvladuje ista področja: literaturo, gledališče, slikarstvo, kiparstvo, glasbo, napredek v znanosti in celo tehnična odkritja in iznajdbe, skratka, vsa področja umetnosti in znanosti. Dodati moramo še, da se v določenih revolucionarnih razdobjih loteva tudi aktualnih političnih in družbenih dogajanj. Feljton torej vsebinsko zajema skoraj vsa področja kot časnik. To dejstvo nam kaže, da vsebinski vidik ne more biti odločujoč pri ločevanju rubrike pod črto od ostalih rubrik, pa tudi ne pri kategorizaciji prispevkov v rubriki sami.

Prvi, ki je skušal uveljaviti oblikovni vidik, je bil Harald Fedderson. Ta je vse prispevke rubrike pod črto ločil v tri skupine, v vesti, v komentirana poročila in v ustvarjalne prispevke. Ko je oddvojil časnikarske vesti in poročila, mu je ostala skupina ustvarjalnih prispevkov, ki »služijo zabavi, pouku in estetskemu uživanju«. V tej skupini razlikuje prvič, epske podvrste (roman, novelo, pripovedko, noveleto, črtico, anekdoto, pesem, pismo, aforizem, pregovor, sentenco, esej); drugič, popularno znanstvene sestavke; tretjič, umetniško kritiko; in četrtič, najbolj feljtonistične oblike, med katere uvršča satiro, grotesko, parodijo ter ironično kramljanje.

Ta kategorizacija je lahko izhodišče nadaljnjih raziskav. Očitna so namreč naslednja načela: prvič, novinarske oblike ločuje od epskih podvrst, drugič, umetniško kritiko ločuje od feljtonističnih oblik, tretjič, k pravemu feljtonu, ki ga imenuje ironično kramljanje, prišteva epske podvrste, satiro, grotesko in parodijo. Pri Feddersonu torej še ni točno izoblikovan pojem feljtona v ožjem smislu, niti še ni točno opredeljen feljton v širšem smislu.

Odločilni sunek za ločevanje obeh pojmov je bila pobuda literarnega zgodovinarja Paula Fechterja. Feljton je postavil v sredo med oba pola, novinarstvo in pesništvo. Razliko med obema je določil na osnovi različne percepcije sveta:

> *Človeka novinarstva vzburja zunanje, podoba sveta, srečanje z nekim človekom, njegova pojava, doživetje časa, skratka, tresljaji prihajajo s površine. Če je njegova duševnost dojemljiva, tedaj to nihanje ne zastane v zgornjih površinskih plasteh duševnosti … Pesniškemu človeku se prav tako vtisne v zavest neko doživetje, usoda nekega*

človeka – toda oboje se pogrezne na dno njegove duševnosti in od tod, iz globine navzven, začne učinkovati …

Nato razliko določi terminološko: »Človeku novinarstva je lastna sposobnost največje trenutne sprejemljivosti vtisov – toda manjše tvornosti iz samega sebe.«

Seveda je to le en vidik, v glavnem s področja psihologije ustvarjanja oziroma doživljajskega procesa. Problema s tem nismo rešili. Če vzamemo za edini kriterij sposobnost zunanje dojemljivosti in notranje tvornosti, nikakor nismo pojasnili, na primer, razlike med feljtonom in reportažo, ki oba temeljita na zunanji dojemljivosti. Če primerjamo potopis in poročilo s potovanja, ugotovimo, da oba temeljita na zunanjem opisu potovanja, se pravi na zunanji percepciji sveta, in vendar prvega objavljamo v knjigi, drugega pa v feljtonu. Očitno je, da bomo morali poiskati razlike drugje, v internih zakonitostih posameznih podvrst in oblik.

Vendar Fechter je s svojo razpravo dosegel, da so začeli ločevati feljton v širšem smislu in feljton v ožjem smislu. Groth je, na primer, feljton v širšem smislu razdelil v štiri skupine: 1. zabavna literatura s časopisnim romanom na čelu, 2. umetniška kritika, 3. mali feljton ali vesti in 4. feljton v ožjem smislu. Pravi feljton po Grothu obsega poleg kramljanj, opisov in prikazov tudi poročila, poučno snov in razprave. Z malimi modifikacijami so feljtonske oblike podobno razvrstili vsi drugi teoretiki.

Ko je Fedderson skušal najti skupni imenovalec za feljtonistično rubriko, je to označil s stilom. Feljton je opredelil kot tisti del dnevnika, ki vsebuje aktualne in neaktualne prispevke iz vseh področij duhovnega in umetniškega življenja in ki jih združuje »posebno stilistično oblikovanje«:

Znaki tega skupnega stila so: zavračanje vsakršne strokovnosti, teoretičnosti, pojmovnosti, naslonitev na ljudsko, slikovito, čustveno in naglašanje zanimivega, kratkočasnega.

Ta ugotovitev je vsekakor točna, v kolikor označuje živo, poljudno lahkotno, čustveno pisanje. Toda to poimenovati stil – je nesmisel. Kar lahko združuje tako raznovrstne prispevke rubrike pod črto ne more biti stil, pač pa neko splošno načelo, kaj naj objavlja ta rubrika: Pod črto je prostor za objavljanje lahkotnih, zabavnih, čustvenih prispevkov; nad črto pa za prispevke z resno politično vsebino. Ta delitev ustreza tudi prvotnemu pojmovanju, da časnik prinaša nad črto resno snov, pod črto pa najširšemu krogu

bralcev dostopne in privlačne prispevke. Poenostavljeno bi lahko rekli: nad črto razum, pod črto čustvo.

Feddersonova oznaka je torej časnikarskotehnični pojem, ki določa odnos feljtonistične ali zabavne kulturne rubrike do ostalih rubrik časnika. To dejstvo se sklada tudi s pojmom funkcije rubrike. Feljtonistično rubriko so prvotno pojmovali kot rubriko, ki je namenjena zabavi, pouku in kulturnim poročilom. Kasneje se je njen namen razširil v smislu obravnavanja aktualnih političnih dogodkov.

Ugotoviti moramo še, da tako pojmovanje funkcije feljtonske rubrike ni omejeno le na prostor pod črto. Lahko se prenese na celotno stran časnika, ki jo v tem primeru imenujemo zabavno-kulturna stran, ali celo na posebno prilogo časnika. Hotenje po zabavni, poučni informativnosti ni lastno le feljtonistični rubriki, temveč prehaja tudi v druge rubrike, v lokalno, gospodarsko, da, celo v uvodnik.

Če hočemo dokazati gornje trditve, je naša dolžnost, da s tega vidika raziščemo prispevke feljtonske rubrike. Preglejmo tedaj Haackejevih šestdeset oblik, ki jih je uvrstil pod skupni izraz *das Feuilleton.* Haacke jih navaja po abecednem redu in jih tudi podajam v prevodu po njegovem vrstnem redu.

Te oblike so: anekdota, aforizem, sestavek, očevidčevo poročilo, priloga, biografija (zanimivo žurnalistično pisana), pismo (ne literarno, temveč feljtonistično, kot sta jih pisala Heine in Börne), književna kritika ali recenzija, kozerija ali kramljanje (misli na eseje Saninte – Beuva: *Causeries du Lundi* in na kasnejšo dunajsko kozerijo), kronika, senzacionalno poročilo, epigram, pripovedovano poročilo, esej, basen (politična satira), *feature*, televizijska kritika, feljton ali mala oblika, filmska kritika, pesem (šaljiva ali aktualna), sodno poročilo, razgovor ali intervju, glosa, groteska, domovinska priloga, humoreska, mali feljton (vesti), dopis (zunanjih dopisnikov ali skica politikov), likovna kritika, kratka zgodba, uvodnik, pregovor, lokalna podoba, lokalno kramljanje, lokalna puščica, pravljica (politična satira M. Twaina), glasbena kritika, vest, nekrolog, novela, fotografija, portret (Speidlov literarni portret), poročilo s potovanja, reportaža, roman (časnikarski in roman v pismih), radijska kritika, short story, geslo, plesna kritika, stvarno poročilo, gledališka kritika, naslov s flešem, mali intervju, karikatura, risba in ilustracija.

Časnikarski roman, satira, črtica …

Če natančno pogledamo nekatere pesniške oblike, vidimo, da se v ničemer ne razlikujejo od običajnih pesniških podvrst, ga torej na njih ni nič tipično feljtonističnega. Take so na primer anekdota, aforizem, epigram, novela, *short story*, groteska, humoreska, satirična pravljica in druge. Lukianova satira ali Mark Twainova pravljica sodijo med določene umetniške oblike, ki so zgodovinsko opredeljene. Njihova zabavna aktualistična vsebina je primerna za objavo v feljtonski rubriki in roka urednika te rubrike jih je zaradi teh lastnosti odbrala iz ostalih epskih podvrst. Zlasti satira, groteska, parodija se izredno bližajo funkcijskemu idealu feljtonistične rubrike.

Short story je zadnja zgodovinsko razvojna faza Baccacciove novele in ima svojo nacionalno varianto v kratki zgodbi (*Kurzgeschiechte*); tudi tu ne najdemo drugih stičnih točk s feljtonom kot dejstvo, da gre lahko za dvoje kratkih oblik z zgodbami iz aktualnega življenja. Razlikujejo pa se po svojih internih zakonitostih.

Kar se tiče romana, je treba ugotoviti, da urednik feljtona določi, kakšen roman je primeren za objavo v časniku. Roman mora biti zabaven ali aktualističen in takega so imenovali časopisni roman. Uvedla sta ga E. Sue in A. Dumas. Edini oznaki, ki sta stični točki s feljtonom, sta torej formalna objava pod črto in lahkotna vsebina. To pa še ni kriterij, da bi obliko romana uvrščali med feljtonistične oblike, saj kaže interne zakonitosti romana. Lahko ga uvrstimo v katerokoli obliko romana, na primer pustolovskega, kriminalnega, viteškega, utopističnega itd. V nekaterih romanih najdemo res podobne epske prvine, kot jih ima potopisni feljton. Tu mislim predvsem na oris pokrajine, na opis nekega potovanja, vožnje s kočijo, ladjo in podobno. Zato teoretiki feljtona trdijo, da so to tipični feljtonistični orisi ali opisi (Flaubert: *Sentimentalna vzgoja*) in da so nekateri romani (Hemingwayevi) polni feltonističnih vrinkov, drugi (Jules Romainovi) pa celo pravi mozaik feljtonov. Očitno pa je dejstvo, da imamo tu opravka le s podobnimi epskimi sestavinami.

Podoben problem je pri pesmih: pesem prigodnico ni potrebno zaradi aktualistične vsebine kakorkoli povezovati s feljtonom, sicer bi, na primer, za nekatere Vodnikove ali skoraj vse pesmi Koseskega morali uvesti novo obliko, feljtonsko pesem, kar je nesmisel.

Za razlikovanje širšega in ožjega pojma zadostuje torej ugotovitev, da se na feljtonskem prostoru pojavljajo določene pesniške podvrste, ki nimajo druge zveze s feljtonom kot podobno funkcionalnost, se pravi, zabavno, aktualistično, satirično ali humoristično vsebino.

Uvodnik, poročilo, intervju …

Kot smo v načelu oddvojili iz oblasti feljtona veliko skupino pesniških podvrst, bomo isto storili z novinarskimi. Nikakega resnejšega pomisleka, da takoj izdvojimo novinarske prispevke, ki po navadi zaidejo na feljtonski prostor zaradi pomanjkanja pravih feljtonov ali pa ker imajo s feljtonom skupno funkcijo, to je zabavno, lahkotno, poučno informativnost. Te oblike so: članek, sestavek, uvodnik, poročilo (stvarno, očevidčevo, pripovedovano, sodno in senzacionalno), intervju ali razgovor, mali intervju, vest, dopis, mali feljton, razne lokalne priloge, fotografija, karikatura in risba. Te oblike res veže s feljtonom hotenja po poljudnem, nazornem pripovedovanju ali poročanju. Toda vsaka zase je posebna novinarska oblika in temelji na drugih načelih kot feljton.

Uvodnik je v svoji prvotni obliki aktualistično pisan uvodni članek lista in izraža smernice ali odnos pisca, lista ali stranke do nekega problema. Kot tak se je preživel, postal je prešablonski, preokoren, suhoparen in skušali so ga preobraziti v živahen, z osebno noto in lahkotno pisan sestavek. Take preobrazbe ne zasledimo le pri uvodniku, ampak še bolj pri drugih novinarskih oblikah. Čas terja kratko, zanimivo, aktualno informacijo, ki se v ameriškem novinarstvu ustali v dveh pojmih, v *news* in *report*. Z drugimi besedami, feljtonizem kot pojem za lahkotno, zabavno, aktualistično, je osvojil ves list, da celo uvodnik. Toda uvodnik je ostal uvodnik, članek pa članek. Če primerjamo uvodnike iz različnih zgodovinskih obdobij, bomo ugotovili, da je Addisonov iz 1712. leta o politični akademiji duhovita, politična glosa v obliki članka, Kleistov iz 1809. leta o francoskem novinarstvu prava politično-ekonomska razpravnica, Zolajev *J'accuse* iz leta 1896. pa ogorčen polemičen protest v obliki pisma predsedniku republike. Tudi današnji uvodniki se razlikujejo oblikovno in stilno glede na pojmovanje posameznih narodov, strank in gibanj o vlogi tiska. V vseh zgodovinskih obdobjih pa jim je skupno formalno dejstvo, da so objavljeni v časniku

uvodno, in seveda načelno, da pretresajo aktualne politične in druge družbene probleme.

Tudi pri ostalih novinarskih oblikah ugotovimo, da sta važna mesto objavljanja in funkcija sestavka. Vsaka rubrika lahko objavlja različne novinarske oblike. Pri vseh rubrikah najdemo vest, poročilo, intervju in druge oblike. Te možnosti ima tudi kulturna ali feljtonska rubrika. Tako smo osvetlili širši pojem feljtona še s stališča novinarstva, s stališča tiste konkretne in realne, zgodovinsko, politično in ekonomsko opredeljene osnove, brez katere tudi feljtona ne bi bilo.

Izdvojili smo torej tudi skupino novinarskih oblik, ki se pojavljajo na prostoru feljtona. Pri tem naj opozorim na izraz »pojavljajo se«. Izraz je primeren le s stališča bralca, sicer pa gre tu za povsem drug pojav. Tako umetnik kot novinar aktivno, v smislu ustvarjalnega procesa, iščeta primerno obliko, da bi izrazila svojo snov in idejo. Zola si je izbral obliko pisma kot najprimernejšo. Kersnik prav tako, čeprav za drugo rubriko in v drug namen. Reporter lahko izpove svoje ideje in snov v obliki vesti, poročila, članka, reportaže ali v obliki pravega feljtona. Janin bi lahko pisal gledališke kritike v obliki in stilu, ki je bil takrat v navadi, pa je izbral kramljanje in ironične bodice, obliko feljtona. Zato je potrebno ugotoviti, da oblike niso primarna kategorija, temveč jih moramo pojmovati v smislu enotnosti ideje, snovi in oblike.

Kritike in recenzije

Naslednja velika skupina, ki se pojavlja v feljtonskem prostoru, so gledališke, likovne in druge kritike, ocene in recenzije. Te oblike se lahko pojavljajo samostojno v kulturni rubriki in niso vedno vezane na objavo pod črto. Šele Janin je uvedel kritiko v feljton v obliki kramljanja o gledališki predstavi. Danes je kritika običajno objavljena v kulturni rubriki nad črto in se oddaljuje od oblike feljtonističnega kramljanja. Pišejo jo strokovnjaki za posamezne umetnostne panoge in prevladuje oblika članka ali razprave. Isto velja za recenzijo in oceno. Zato se mi zdi smiselno v načelu oddvojiti tudi skupino kritika, recenzija, ocena. V feljton sodi le tisti kritični sestavek, ki je pisan domiselno, kramljajoče.

Posebno analizi zahtevajo še oblike, ki ne spadajo niti v epske podvrste, niti h kritiki, niti med pravi feljton. To so feljtonistične oblike poljudnoznanstvene

literature (memoari, letopis, kronika, biografija, avtobiografija itd.). Tu moramo razlikovati biografski roman, novelo, črtico, esej, ki so pesniške oblike, in biografsko razpravo ali monografijo, ki sodi med znanstveno publicistiko, od biografskega feljtona ali še bolj tipične feljtonistične oblike, potreta. Podobno načelo velja za potovanje, potopis in feljtonistično popotno poročilo.

Prave feljtonistične oblike

Za analizo so ostale naslednje feljtonistične oblike: kozerija (kramljanje), gledališki in kulturni feljton, feljtonistično pismo, portret, popotni feljton, skica in mala oblika.

Kozerija ali kramljanje je nastala v prvi polovici 19. stoletja v Franciji, kjer so kritiki tako imenovali kratke, esejistične sestavke. Sante – Beuve je svoje miniaturne portrete kulturnih osebnosti, ki jih je sestavljal iz biografije, memoarov in pisem, imenoval *causeries du lundi*. V njih je pisal večidel o pomembnih ženah. To so dokumentaristični, esejistični portreti, kot na primer o Bettini von Arnim (*Moniteur*, 1862). V kolikor so v njih prvine kramljanja, so le v obliki razmišljanj; ni jih mogoče primerjati s Heinejevo plamenečo, izpovedno prozo in njegovimi duhovitimi podlistki. Kasneje se je kozerija uveljavila kot pojem za lahkotno kramljanje predvsem o literaturi, gledališču, kulturnih dogodkih. Kot taka ima mnogo stičnih točk s feljtonom, vendar so razlike. Vsebinsko se kozerija v glavnem omejuje na literaturo in na kulturo, medtem ko feljton lahko zajema vso družbeno problematiko. Kozerija je kompozicijsko sestavljena le iz prvin kramljanja, medtem ko se pri feljtonu prepletajo tudi opisi in orisi prirode, mest, predmestja, sobe itd. Natančna analiza bi pokazala še nadaljnje razlike. Zato se mi zdi smiselno, da iz feljtonističnih oblik izdvojim tudi kozerijo.

Večina drugih oblik so historične tvorbe, vezane na določeno dobo in avtorja. To velja za Geoffroyev in Janinov gledališki feljton, za Börnejeva, Heinejeva, Kersnikova pisma, za Heinejev, Spitzerjev, Kersnikov popotni feljton. Te oblike so znane, so najbolj tipične in ni nobenega dvoma, da spadajo med oblike pravega feljtona.

Sedaj moramo rešiti neko načelno vprašanje: ali vse te tipične oblike feljtona izražajo res oblikovne lastnosti feljtona? Na prvi pogled opazimo, da so nekatere snovi pojmi, druge pa pravi oblikovni pojmi, kot na primer

feljtonistično pismo ali portret ali skica. Zato moramo tu uporabiti historični vidik. Historične tvorbe v obliki pisma so Heinejev, Kersnikov, Spitzerjev feljton. Toda kakšno obliko ima popotni feljton? Lahko je v obliki zapiskov s potovanja ali pa tudi v obliki pisma. Tudi kulturni feljton pozna razne oblike: kramljanje v obliki kritike (Janin), lahko pa je tudi v obliki pisma. Isto velja za satirični feljton. Ker pa so feljtoni živi organizmi, historično opredeljeni in izražajo svojstva literarne struje, je pravilneje take historične tvorbe jemati kot oblike feljtona. Take tvorbe so Heinejev romantični feljton ali Kersnikov realistični feljton. Oba sta lahko napisana v obliki pisma ali zapiskov sprehajalca. Tudi skica je historična tvorba, ki je v impresionizmu dobila svojo specifično obliko.

Skratka, feljtonistične oblike so le shematičen kategorije, če jih historično ne opredelimo. Zato bomo govorili o Janinovem romantičnem feljtonu v obliki gledališke kritike, o Heinejevem romantičnem feljtonu v obliki pisma, o Speidlovem realističnem feljtonu v obliki portreta, o Pötzlovem impresionističnem feljtonu v obliki skice, o Auburtinovem simboličnem feljtonu v obliki črtice in podobno.

Vrnimo se sedaj na izhodišče naših razmišljanj. Vseh šestdeset Haackejevih oblik se nam je pokazalo v novi luči. V pojmu *das Feuilleton* smo odkrili povsem samostojne skupine: prvič, pesniške podvrste; drugič, novinarske oblike; tretjič, umetniško kritiko; in četrtič, feljton in njegove oblike.

Ta razdelitev v štiri skupine je seveda le shematična, kaže pa nam, da rubrika pod črto nikakor ne predstavlja nekega homogenega pojma, pač pa je sestavljena iz povsem heterogenih prvin. To, kar druži vse te skupine v enotno rubriko, je kriterij urednika feljtonske rubrike, ki temelji na funkcijskih načelih rubrike. Ta načela so: sestavki v tej rubriki morajo biti prijetni, zabavni, poljudni, poučni, pa tudi satirični, v nasprotju s »stilom« pisanja v ostalih rubrikah. Urednik izbira iz pesniških podvrst, iz novinarskih oblik, iz kritičnih sestavkov tiste, ki imajo te lastnosti in jih objavlja poleg pravega feljtona, ki je tako rekoč ustanovitelj ter pravi lastnik te rubrike.

Če torej povzamem, lahko ugotovimo naslednja dejstva.

1. Pomenska delitev izraza feljton v širšem in v feljton v ožjem smislu je vsebinsko netočna in neznanstvena, ker prvi izraz pomeni funkcijska svojstva rubrike, drugi pa opredeljuje interne zakonitosti feljtona.

2. Ker gre torej za dva različna pojma, za časnikarskotehnični pojem rubrike pod črto in za zakonitosti ene izmed epskih podvrst, moramo ločevati zabavno rubriko pod črto od pravega feljtona.
3. V feljtonistični rubriki pod črto naletimo tudi na samostojne pesniške podvrste in novinarske oblike, ki niso v nikakršni zvezi s teoretičnim pojmom feljtona in ki jih urednik rubrike objavlja na tem mestu le zaradi njihove zabavno-satirične vsebine in lahkotnega, poljudnega jezika.
4. Pravi feljton, ki domuje v tej rubriki, moramo opazovati kot historično tvorbo, s teh vidikov pa moramo raziskovati tudi razne zgodovinske in oblikovne variante feljtona.

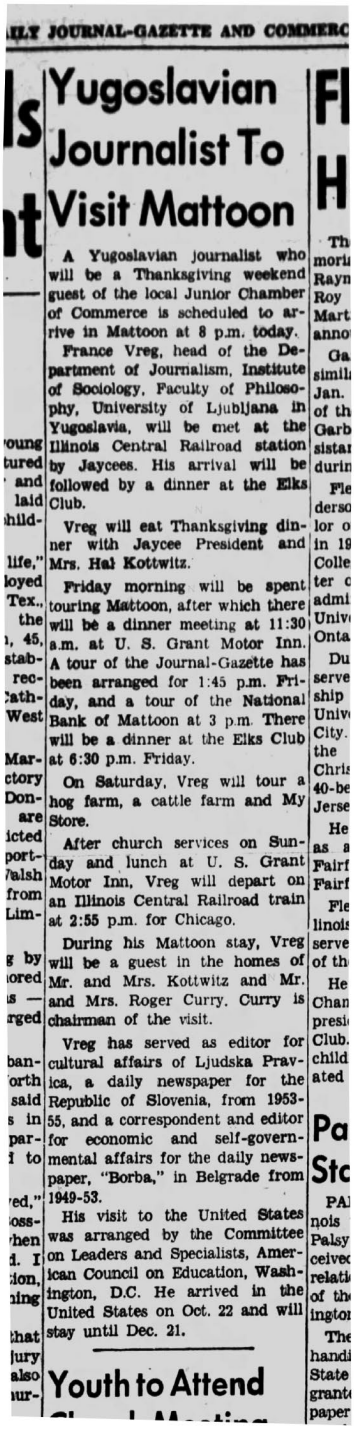

ILY JOURNAL-GAZETTE AND COMMERC

Yugoslavian Journalist To Visit Mattoon

A Yugoslavian journalist who will be a Thanksgiving weekend guest of the local Junior Chamber of Commerce is scheduled to arrive in Mattoon at 8 p.m. today.

France Vreg, head of the Department of Journalism, Institute of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana in Yugoslavia, will be met at the Illinois Central Railroad station by Jaycees. His arrival will be followed by a dinner at the Elks Club.

Vreg will eat Thanksgiving dinner with Jaycee President and Mrs. Hal Kottwitz.

Friday morning will be spent touring Mattoon, after which there will be a dinner meeting at 11:30 a.m. at U. S. Grant Motor Inn. A tour of the Journal-Gazette has been arranged for 1:45 p.m. Friday, and a tour of the National Bank of Mattoon at 3 p.m. There will be a dinner at the Elks Club at 6:30 p.m. Friday.

On Saturday, Vreg will tour a hog farm, a cattle farm and My Store.

After church services on Sunday and lunch at U. S. Grant Motor Inn, Vreg will depart on an Illinois Central Railroad train at 2:55 p.m. for Chicago.

During his Mattoon stay, Vreg will be a guest in the homes of Mr. and Mrs. Kottwitz and Mr. and Mrs. Roger Curry. Curry is chairman of the visit.

Vreg has served as editor for cultural affairs of Ljudska Pravica, a daily newspaper for the Republic of Slovenia, from 1953-55, and a correspondent and editor for economic and self-governmental affairs for the daily newspaper, "Borba," in Belgrade from 1949-53.

His visit to the United States was arranged by the Committee on Leaders and Specialists, American Council on Education, Washington, D.C. He arrived in the United States on Oct. 22 and will stay until Dec. 21.

Youth to Attend

Poročilo o obisku Franceta Vrega pri lokalnem dnevniku *Journal – Gazette* v Mattoonu, Illinois, južno od Chicaga, v času študijskega obiska ZDA jeseni 1962. Izrez iz časopisa Journal Gazette, Matoon Illinois, 21. 11. 1962, str. 3.

Vestnik

DRUŠTVA NOVINARJEV SLOVENIJE

Št. 8 JUNIJ 1966

FRANCE VREG: Bodoče sistematično visokošolsko izobraževanje novinarskih kadrov

Zdi se mi, da je problem v tem, kako bomo v perspektivi vzgajali novinarske kadre. V tem smislu sem tudi razumel prizadevanja društva, to je da gre za bodoče sistematično visokošolsko izobraževanje kadrov, ne pa morda za neke preizkusne teste ali izpite. To sem sklepal iz tega, ker smo že pred leti govorili o sistematičnem visokošolskem izobraževanju kadrov, za kar je bil prvi pobornik tovariš Mikeln. Odločili smo se za tako izobraževanje kadrov, kakršnega imajo po svetu: v ZDA, SZ in drugod. Zavrgli pa smo sistem izobraževanja, kakršen je veljal v Angliji (testi in izpiti). Če smo tak sistem že pred leti sprejeli in ga izvajamo in če eksistira novinarska katedra in druge institucije, mislim, da bi bilo prav, da bi te težnje podprli. Že sedaj študira okoli 40 mladih študentov na visoki šoli in imajo novinarsko usmeritev. Ti se obvezno izpopolnjujejo v redakcijah, ker menimo, da morajo biti redakcije praktični laboratorij, kjer naj bi bodoči novinarji dobili

veščino. Moram poudariti, da nikakor ne forsiramo samo izobraževanja na visoki šoli za politične vede. Naše načelo je, naj se uveljavi načelo visokošolskega izobraževanja. Lahko tudi na pravni, ekonomski ali sociološki fakulteti, čeprav se ta študij bolj prenaša na visoko šolo za politične vede, kjer je predvidena ustanovitev fakultete za politične vede, sociologijo in novinarstvo, ki bo prišla v sklop ljubljanske univerze. Kdaj bo prišlo do realizacije, je vprašanje.

Če imamo že v veljavi vzgajanje mladih kadrov, ki še niso novinarji in člani društva, mislim, da bi bilo prav, da ta proces podpremo. Pri nas imamo novinarsko usmeritev na drugi stopnji. Tam je izpit iz novinarstva. Te izpite že danes delajo tudi pravniki, filozofi, komparativisti ali slavisti. S tem si pridobijo novinarsko specializacijo na višji stopnji. To je normalen proces. Med predmeti na novinarskispecializaciji je tudi predmet javno mnenje in sociologija množičnih komunikacij. Ta predmet pa ni obvezen samo za novinarje, ampak za vso šolo. Obvezen je tudi na filozofski fakulteti za sociologe. Ta predmet je tudi na zagrebški fakulteti za politične vede in prav tako tudi v Beogradu v okviru politične sociologije. Potem takem je normalno, da ta predmet opravi vsak bodoči novinar. Je pa stvar društva, da to specializacijo za novinarstvo prizna bodočemu kandidatu za novinarja. Poleg te specializacije naj bi bil glavni kriterij še novinarjev delo. Tisti, ki delamo na novinarski katedri, smo zrasli iz novinarskih vrst in imamo ista načela in ideje n kot novinarji. Prosil bi, da bi ta zbor podprl še nekatere naloge, ki so pred novinarsko katedro. Gre namreč za sklep nedavnega posvetovanja v Zagrebu vseh fakultet za politične vede in visokih šol za politične vede v Jugoslaviji, da se katedra za novinarstvo v Ljubljani prizna kot jugoslovanska katedra za novinarstvo in bi skrbela za kader na vsem jugoslovanskem teritoriju. Vzroki za ta sklep so naslednji: 1. dosedanja praksa dela novinarske katedre v Ljubljani, 2. pomanjkanje kadrov v Beogradu in Zagrebu in 3.bodoča naloga katedre, da bi vzgajala tudi predavatelje, oziroma nudila možnost opravljanja doktoratov na visoki šoli za politične vede

-26-

tudi za predavatelje v Beogradu in Zagrebu. To je naš sklep, sedanji položaj v prosveti pa je prinesel nekatere nevšečnosti. Opravka imamo z izredno močno restrikcijo finančnih sredstev, ki so namenjena visokošolskim zavodom. Tako so se fakultete in visoke šole znašle v zelo neprijetnem situaciji.Naša katedra se je osnovala pred tremi leti in se je šele začela razvijati. Restrikcija je novinarsko katedro zadela prav v razvoju in tako so načrti v stagnaciji. Predlagam, da daste priporočilo, naj sklad za šolstvo upošteva izredno težko situacijo, v kateri se je znašlo izobraževanje novinarjev ter podpre prizadevanja v tej smeri, da bi namenil posebna sredstva za nadaljnji razvoj.

(str. 98–101) Vregova razprava *Bodoče novinarstvo* iz *Vestnika* Društva novinarjev Slovenije: št. 8, julij 1966. Izvod hrani: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani.

(str. 102) Radijski studio na FSPN, v katerem so študentke in študenti v sedemdesetih letih pripravljali lastne radijske oddaje in jih s pomočjo sistema zvočnikov oddajali po fakulteti. Za pomembne razglase ga je uporabljalo tudi vodstvo fakultete. Avtor ni znan. Hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

II.

IZOBRAŽEVANJE NOVINARJEV IN ŠTUDIJ NOVINARSTVA

Prvič objavljeno: Vreg, France (1967): Uvod. V France Vreg, *Visokošolsko izobraževanje novinarjev v svetu*, 5–10. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

VISOKOŠOLSKO IZOBRAŽEVANJE NOVINARJEV V SVETU

Naraščajoča medsebojna odvisnost človeštva, kompleksnost svetovnega dogajanja in potreba po hitri in zanesljivi medsebojni komunikaciji so izredno pospešili razvoj sodobnih množičnih komunikacijskih sredstev. Javni delavci na področju tiska, radia, televizije in filma so soočeni s povsem novimi odgovornostmi, izzivi in možnostmi; potreba današnjega sveta po globalni komunikaciji terja visoko kvalificiranega novinarja, ki ima ustrezno visokošolsko izobrazbo in široko humanistično kulturo.

Resolucija Organizacije Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (Unesco, 1958: 14) je novo odgovornost množičnih komunikatorjev izredno jasno in ostro opredelila:

> *Blaginja ljudi zavisi od človekovih odločitev, do katerih morajo priti svobodno in razumno. Vrednost teh odločitev je odvisna od obveščenega mnenja državljanov, ki svoja mnenja snujejo na točnosti in popolnosti, s kakršno so jim dejstva in dogodki predstavljeni. Vernost in točnost poročanja pa zavisita od razumevanja, znanja, poklicne izurjenosti in čuta odgovornosti novinarjev.*

Svoboda informacij je bistveni sestavni del demokratičnega življenja človeštva in ena od temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Svobodno pretakanje informacij znotraj dežel in v razsežnostih svetovne družbe je pogoj za ustvarjanje obveščene, razumne, demokratične, samoupravne javnosti in najboljše zagotovilo za zdravo nacionalno in mednarodno »klimo« javnega mnenja. Vse te družbene implikacije uveljavljanja svobode informacij so odvisne od spleta družbeno političnih in ekonomskih pogojenosti v različnih deželah in ne nazadnje od stopnje razvoja človekovih proizvajalnih in sprejemnih komunikacijskih sistemov.

Danes postaja novinarstvo vse bolj zahteven poklic. Poročanje, odgovorno selekcioniranje novic, komentiranje in analiziranje dogodkov, reportažno in feljtonistično prikazovanje sveta ne zahteva – zaradi sodobnih medijev – le velike novinarske in tehnične spretnosti, temveč predvsem sposobnost za razumevanje in razumljivo podajanje hitro se spreminjajoče in kompleksne panorame svetovnega dogajanja.

Tem zahtevam lahko zadostijo le tisti novinarji, ki so se resnično temeljito visokošolsko izobrazili, ki imajo specialistično znanje, široko kulturo, novinarsko izurjenost, ki poznajo specifičnosti medijev, ki goje visoke etične norme javnega nastopanja in kažejo čut družbene odgovornosti.

Novinarji so – prav tako kot drugi družbeni delavci in javni poklici – izpostavljeni ostri sodbi in vrednotenju javnosti. Tudi njim javnost podeljuje tisto mero spoštovanja in zaupanja, kakršno zaslužijo. Kot javne delavce na področju svobodnega pretakanja informacij jih javnost ocenjuje tudi po tem, v koliko uresničujejo načelo družbene odgovornosti in svobode informacij. Pri soočanju s temi imperativi resničnega novinarstva se vsakodnevno srečujejo z normami etičnega kodeksa. Če tedaj hočejo, da bo »tisk krepil zaupanje ljudi v temeljno svoboščino človeka«, v svobodo informacij, morajo gojiti najvišje standarde ne le glede izobrazbe in poklicne usposobljenosti, temveč tudi glede moralnih in etičnih norm.

Novinar, urednik lista, radia ali televizije, direktor časopisnega podjetja ali RTV postaje prevzema danes izredno težko odgovornost pred družbo. Globalno komuniciranje terja strokovnjaka za mednarodno komuniciranje, ki ni omejen le na probleme lokalnega, pokrajinskega ali nacionalnega dogajanja. Zahteva trdno znanje teoretičnih načel in raziskovalnih ugotovitev sodobne komunikološke vede in neprestano spopolnjevanje z novimi

izkušnjami, komparativnimi ugotovitvami in dosežki tekmujočih komunikacijskih sistemov v posameznih državah.

»Za vse dežele velja: spričo visokih zahtev, ki jih zastavljajo novinarju in spričo nevarnosti, ki mu groze, je povsem jasno, da posameznik ne more več slediti sodobnim dosežkom na področju novinarstva, vodenja časnika ali radia oziroma obvladati sodobne naloge novinarske izobraževalne institucije,« je dejal prezident Mednarodnega inštituta dr. Urs Schwarz (1961: 7) na simpoziju o izobraževanju. »Nujna je izmenjava izkustev na mednarodni ravni vsaj med tistimi, ki imajo v osnovi enake poglede.« (prav tam)

Sodobno komuniciranje ne zaobjema le vsega sveta in postaja globalno, temveč postaja razsežnejše še v drugi dimenziji: ne omejuje se le na množično komuniciranje, temveč se razteza na celotno področje človeškega komuniciranja. Nova veda, komunikologija opazuje človeka v celostni komunikacijski situaciji, proučuje zapletene psihološke in sociološke fenomene komunikacijskih procesov, filozofske vidike komuniciranja in semantiko, vključuje ugotovitve matematične teorije informiranja in kibernetike. Opredelitev raziskovalnih dosežkov in posplošitev teoretičnih tez s področja nove vede zahteva posebne študijske in raziskovalne napore in je sprožila ustanavljanje samostojnih inštitutov in pedagoških zavodov po vsem svetu.

Komuniciranje je umetnost, ki postaja nujno potrebna slehernemu človeku v procesu medsebojnega sporazumevanja in sodelovanja. Še posebej jo mora obvladovati vsakdo, ki javno nastopa in deluje. Tudi novinarske izobraževalne institucije so spričo naglega razvoja nove znanosti postavljene pred povsem nove naloge, saj prevzemajo obveznost zahtevnejšega izobraževanja novinarjev in drugih delavcev na področju množičnih komunikacij.

Posredovanje zapletenih političnih dejstev, gospodarskih problemov in misli današnjega sveta zahteva novinarja, ki absolutno obvlada svojo stroko, pa tudi izrazna in tehnična sredstva. Tuji strokovnjaki zato kategorično svetujejo, da je nujno razviti vse oblike izobraževanja in inventivno iskati vedno nove, dinamične vidike. Izobraževanje naj zajame vse strokovne, specialistične in starostne sloje novinarjev. Sodijo, da so glavne in neodložljive naloge sumarično podane v naslednjih načelih (prav tam, 6):

- prebuditi in razviti čut odgovornosti slehernega, ki je v službi organov množičnega poročanja;
- gojiti visoko etično pojmovanje poklica;

– temeljito znanje zahtevajmo celo za sestavitev hitrega, strnjenega, povprečnemu bralcu namenjenega poročila;

– prelitje kompliciranih družbenih problemov, ideologij in znanstvenih teorij v razumljiv, jasen in oblikovno dognan novinarski izraz mora postati prava virtuoznost;

– izobraževanje ali izpopolnjevanje novinarjev naj bo takšno, da ohranja posebnosti slehernega organa množičnega poročanja, tako da javnosti ne bomo nudili uniformiranih izdelkov, pač pa bo lahko izbirala med različnimi oblikami, izrazi in mnenji.

Kako doseči boljšo izobrazbo in poklicno izurjenost novinarskih kadrov na področju množičnega komuniciranja? Dolga leta so pedagogi in novinarji omahovali med različnimi izobraževalnimi sistemi in dajali prednost zdaj akademskemu šolanju zdaj priučevanju »na mestu«.

Mednarodna skupina strokovnjakov za izobraževanje novinarjev je slednjič na konferenci Unesco v Parizu vendarle opozorila na bistvena načela izobraževanja.[1] Sprejela je priporočila, ki naj bi bila veljavna za vse institucije za izobraževanje novinarjev. Glavni zaključki so naslednji.

Strokovnjaki so se strinjali, da leži ključ za izboljšanje kvalitete informiranja predvsem v temeljitejši izobrazbi in poklicni izurjenosti novinarjev vseh medijev. Izobraževanje bi moralo biti dvojno: eno naj pouči novinarja v umetnosti komuniciranja, drugo pa naj mu da čim obširnejše znanje o problemih, ki jih obravnava. Oba vidika novinarjeve izobrazbe bi morala upoštevati razvijanje novinarjevega čuta za raziskovanje in vernost do rezultatov svojega poizvedovanja, pospeševati bi morala njegov čut odgovornosti pri raziskovanju in popolnem poročanju o dejstvih in dogodkih, učiti bi ga morala ločevati novico od mnenja – v skladu z njegovo poklicno etiko.

Poudarili so, da ne bi smeli postavljati zaprek na pot tistim, ki želijo postati novinarji, kajti kakršna koli omejitev bi nasprotovala pravici do svobodnega izražanja in kršila svobodo informacij. Vendar so strokovnjaki menili, da bi morali začetniki imeti vsaj minimalno raven splošne izobrazbe. Začetnike

1 Konferenci strokovnjakov, ki je bila od 9. do 13. aprila 1956. leta, so prisostvovali uradni zastopniki Organizacije združenih narodov (OZN), Mednarodne organizacije za delo, Evropskega sveta, Mednarodne organizacije novinarjev, Mednarodne federacije novinarjev, Mednarodnega združenja univerz, Mednarodnega inštituta za tisk in drugih organizacij.

je potrebna seznaniti z zahtevnostjo poklica in s posebnimi preizkusi izvesti selekcijo nadarjenih.

Univerzitetni študij in nadaljevalni tečaji vseh vrst so najbolj zanesljivi načini za hiter dvig poklicnih standardov v vseh delih sveta. Ta sistem bi morali uporabljati na vseh stopnjah novinarjeve življenjske poti in razvoja; isto pa velja tudi za tiste, ki se specializirajo za predavatelje novinarstva. Čeprav so poklicna združenja, posebni inštituti in izobraževalne ustanove dosegle že lepe uspehe, vendar so potrebe in možnosti za razvoj izobraževanja ostale neizpolnjene tako na regionalni kakor na mednarodni ravni. Posebno koristna bi bila široka mednarodna izmenjava predavateljskih kadrov in njihova pomoč novo ustanovljenim izobraževalnim institucijam.

Priznali so dragoceno vlogo univerz pri nadaljnjem izobraževanju novinarjev. Priporočili so, da univerze in druge izobraževalne institucije pospešujejo raziskovanje problemov množičnih komunikacij. Predavatelji, ki delujejo na oddelkih za novinarstvo, naj povezujejo pedagoško delo z raziskovalnim. Univerze ali druge poklicne izobraževalne ustanove naj bi nudile več možnosti za nadaljevanje študija novinarjev, ki že delajo, pa si žele obogatiti znanje ali specializirati neko področje.

Novinarski poklic terja široko splošno kulturo in dobro poklicno izobrazbo. To jim lahko nudijo le predavatelji, ki so primerno izobraženi, preklicno usposobljeni in imajo potrebno tehnično znanje. Nujno je razvijati učne metode, izpopolnjevati znanje in izdajati publikacije z rezultati teoretičnih in empiričnih izsledkov. Uredniki in izdajatelji naj sodelujejo s predavatelji novinarstva v takih stvareh, kot je laboratorijsko delo, priučevanje in raziskovanje.

Važno priporočilo je ustanovitev regionalnih ali mednarodnih centrov, namenjenih dvigu izobrazbe in poklicne izurjenosti, kot je izobraževalni center v Strasbourgu. Naloge centrov naj bi bile vzgajanje predavateljskega kadra, prirejanje nadaljevalnih tečajev za novinarje iz prakse, pa tudi za predavatelje, proučevanje učnih metod in tehnik množičnega komuniciranja, izdajanje učbenikov, objavljanje specializiranih študij in raziskav, centri naj organizirajo izmenjavanje idej, spretnosti in izkušenj med novinarji, predavatelji in drugimi strokovnjaki za obveščanje.

Zaželeno je ožje sodelovanje med komunikacijsko industrijo, poklicnimi združenji in univerzitetnimi oblastmi ter inštituti. Redakcije naj nudijo

možnost za praktično priučevanje študentov, dovolijo naj uporabljanje redakcijskega in drugega gradiva za laboratorijsko delo, svojemu osebju pa omogočajo, da se poklicno izobražuje in da se udeležuje raziskovalnega dela (Unesco, 1958: 14–21).

Generalna konferenca Unesco pa je na enem svojih zasedanj sprejela resolucijo, ki še posebej poudarja potrebo po dvigu kvalitete izobraževanja na mednarodni ravni. V tem smislu predlaga, da se organizirajo posvetovanja s strokovnjaki o metodah, učnih programih in postopkih, da se nudi podpora državam članicam pri razvijanju izobraževalnih institucij, da se vzpodbuja ustanavljanje regionalnih centrov za izobraževanje novinarjev in da se nudi pomoč pri vzgoji predavateljskega kadra (prav tam: 13).

Omenjena priporočila so uresničile ali uresničujejo skoraj vse države članice, tako da lahko danes v svetu vidimo izredno razvejan in uveljavljen sistem izobraževanja novinarjev.

Literatura

Unesco (1958): *The Training of Journalists: A World-wide Survey on the Training of Personnel for the Mass Media*. Paris: Unesco.

Schwarz, Urs (1961): Die Hauptausbildungsysteme für Journalisten in der Welt. V *Die Ausbildung des Publizistischen Nachwuchses*. München in Berlin: International Press Institute.

Prvič objavljeno:
Vreg, France (1983): Jugoslovenska škola novinarstva. *Novinarstvo* 19 (1/2): 26–32. Članek je prevedel Igor Vobič.

JUGOSLOVANSKA ŠOLA NOVINARSTVA

Ko razpravljamo o posebnostih jugoslovanskega novinarstva, ki ga nekateri imenujejo jugoslovanska šola novinarstva, moramo razmišljati tudi o jugoslovanskem sistemu izobraževanja novinarjev, ki danes »proizvaja« novinarje in posebnosti novinarstva. Daleč za nami so ostala leta, ko so novinarji »nastajali« v revolucionarnem obdobju narodnoosvobodilnega boja (NOB) ali ko so se rojevali v povojnem obdobju revolucionarnega etatizma.

Pred dvajsetimi leti smo v Jugoslaviji začeli ustanavljati Katedre za novinarstvo in takrat so se začeli novinarji izobraževati na univerzah. Današnje generacije novinarjev so plod univerzitetnega izobraževanja, a v nekaterih republikah celo v večini »proizvod« šolanja na novinarskih usmeritvah, oddelkih in fakultetah. Študij novinarstva je postal sestavni del integralnega sistema univerzitetnega izobraževanja, s čimer združuje vse tako pozitivne kot tudi negativne značilnosti tega sistema.

Študij novinarstva na univerzi in tudi »šole« novinarstva so neposredno povezani v odvisnosti od splošnega razvoja družbenopolitičnega in ekonomskega sistema republik in pokrajin. Ob upoštevanju te razvojne diferenciacije lahko govorimo o različnih stopnjah informacijsko-komunikacijskega

sistema v posameznih republikah, pokrajinah ter celo regijah in občinah, torej v posameznih družbenopolitičnih sredinah.

Kosovski dogodki so nedvomno pokazali, da se v pogojih birokratskega etatizma in nacionalne evforije ohranja hermetični, političnodogmatski, državni sistem informiranja. In v nekih republiških in zveznih centrih še obstaja (ali se celo krepi) razumevanje o »celoviti« državni informaciji, ki bi sporočala o delu izvršnih skupin, državnih sekretariatov, političnih, ekonomskih in tudi skupščinskih vrhov v obliki državnih komunikejev, političnih razglasov in voditeljskih govorov v de Gaullovem slogu. Celo neki razviti republiški izvršno-upravni in družbenopolitični centri iz svojega besedišča še niso povsem izločili verbalnih birokratsko-etatističnih in političnovoluntarističnih stereotipov in se skoncentrirali na dejansko, analitično obveščanje o družbenih problemih in alternativnih rešitvah.

Različne stopnje odprtosti in demokratičnosti informacijsko-komunikacijskega sistema lahko torej opredelimo glede na razvitost sredine. Zaradi tega moramo na žalost poudariti, da ne obstaja »enotna« šola jugoslovanskega novinarstva, vsaj ne v smislu, kot je to razumel pokojni Mitja Gorjup, nekdanji predsednik Zveze novinarjev Jugoslavije (ZNJ). Ali to pomeni, da ne obstaja enotno univerzitetno izobraževanje mladih generacij novinarjev, ki bodo jugoslovansko dejanskost oblikovali in »ustvarili po svoji podobi«, torej v skladu s svojo ideološko-politično usmeritvijo?

To je esencialno vprašanje, »biti ali ne biti« jugoslovanskega novinarstva, tako v smislu njegovih posebnosti kot jugoslovanske šole novinarstva kot tudi posebnosti demokratičnega, nedogmatskega izobraževanja mladih generacij bodočih novinarjev. V luči teh odločilnih dilem prihodnosti, vprašanja oblik in metod izobraževanja, ki jih določajo neki »specialisti« za učenje novinarjev, se obvezno vleče v »mrak« strokovnih dilem. Med te dileme se uvrščajo naslednja vprašanja. Ali več teorije ali več novinarskega znanja? Ali je novinarske vrste treba spoznavati že v prvem letu študija? Koliko prakse v novinarskih uredništvih?

Zaradi tega je treba razjasniti temeljno vprašanje. V čem je *diferentia specifica* jugoslovanskega novinarstva? Ali je *specifica* vizija ali dejanskost? Ali je to nekaj, za kar se borimo, za kar se je treba stalno boriti?!

Odveč bi bilo dokazovati, da se jugoslovansko novinarstvo razlikuje od državno-partijskega informacijskega sistema držav »realnega socializma«

oziroma da ga globoke razredne korenine ločijo od buržoaznega sistema. Novo politično komuniciranje je nastalo v obdobju, ko je partija s prihodom tovariša Tita na njeno čelo opustila – kot bi rekel Kardelj – doktrinarno in sektaško razumevanje monopolne partije kot zaprte revolucionarne sekte. Takrat smo razvili koncept demokratične in množične partije, začeli smo ustanavljati široko narodno fronto. To je vsekakor zahtevalo nove oblike demokratičnega komuniciranja partije z ljudskimi množicami. Morali smo opustiti doktrinarno ideološko agitpropovsko prepričevanje in stalinistično različico Leninove teze o vlogi tiska. V krču nastajanja nove organiziranosti v predvojnem obdobju se je oblikoval nov tip političnega komuniciranja, ki je z odprtostjo in značilno evropsko komunikacijsko kulturo pomembno presegel kruti model sovjetske agitke.

Jugoslovansko novinarstvo je v revolucionarnem vojnem obdobju oblikovalo svoje posebnosti. Kot je bila revolucija dejanje naroda, je bila beseda revolucija sporočilo narodu. Bila je upor proti neresnici okupatorja. Bila je resnica o zgodovinskem času, posebna publicistična kronologija velikih dni. Bila je vizionarska beseda revolucionarjev, pesnikov novih časov, a vendar pristna ljudska izpoved človeka med smrtjo in življenjem.

Publicistika v NOB je vsekakor živela v okviru partijskih agitpropovskih komisij in vojnih oddelkov za propagando, zaradi česar v vseh obdobjih ni presegla ustaljenih agitpropovskih metod in ideološke okostenelosti. Vseeno je bila nekaj novega, izvirnega.

Prav tako v povojnem obdobju revolucionarnega etatizma so se še ohranili rudimenti krutih modelov agitpropovskega političnega komuniciranja. Čas hitre obnove zrušene domovine je zahteval ne le močno, centralistično upravljanje države, temveč tudi državni, centralistični sistem informiranja. Po obračunu z Informbirojem so se skupaj z rojevanjem samoupravnega sistema v informacijsko-komunikacijskem sistemu začele krepiti koncepcije političnega komuniciranja, ki so rasle iz tradicije ljudskega političnega komuniciranja v vojnem času. Oblikovali so se izvorni temelji socialističnega sistema družbenega komuniciranja in novinarstva, ki je zrasel iz korenin samoupravne demokracije (Vreg, 1980: 362).[2]

2 Glej celotno poglavje Javno mnenje in komuniciranje v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja v *Javno mnenje in demokracija* (Vreg, 1980).

Ko je Mitja Gorjup govoril o jugoslovanski šoli novinarstva, je imel v mislih novinarstvo, ki je črpalo iz revolucije in gradilo na temeljih samoupravne demokracije.[1] Prednost je videl predvsem v njegovi kritični odprtosti, nedogmatski marksistični analizi resničnosti, v publicistični resnici in novinarski etiki, pri čemer je zavračal forumsko obveščanje, sistem centralističnega državnega informiranja in birokratsko apologetiko; razkrival je birokratsko skrivnostnost in mite ter iskal resnico stvarnosti. Ko je s svojimi zapisi budil vero v prihodnost in optimistično pozival k delovanju, ni zanemarjal analitičnega duha analize in raziskovanja stvarnosti. Od mladih novinarjev, ki so prihajali s fakultete v redakcije *Dela*, je zahteval predvsem temeljito poznavanje teorije in prakse samoupravnega sistema, smisel za teoretsko dialektično analizo družbenih zakonitosti in dogajanja ter tudi znanje politične zgodovine; zavzemal se je za večdimenzionalno ocenjevanje dogajanja in zavračal zaprtost novinarjev v posamezna področja, na primer v mednarodno ali notranjo politiko, kulturo ali šport.[2]

Zakaj visokošolski študij novinarstva?

Zdaj lahko postavimo vprašanje o tem, zakaj smo se sploh zavzemali za uvedbo univerzitetnega študija novinarstva v Jugoslaviji. Odgovor na to vprašanje bo pokazal povsem jasen in globlji smisel današnjega univerzitetnega izobraževanja novinarjev.

Na začetku šestdesetih let, ko smo oblikovali idejo o visokošolskem izobraževanju novinarjev, je bilo za družbene vede odločilno obdobje. Razvoj socialističnega samoupravljanja je zahteval aplikacije marksističnega sociološkega proučevanja stvarnosti. V ospredje se je prebilo spoznanje, da je razvoj sociooloških, političnih in komunikoloških ved eden od pogojev za nadaljnjo demokratizacijo družbe. Začela se je prebijati ideja o trajnem, živem, dialektičnem prežemanju teorije in prakse. Raslo je širše družbeno spoznanje, da potrebujemo visokoizobražene profile politologov, sociologov in novinarjev.

1 Tudi sam je črpal iz primera revolucije, kar je izrazil tudi v govoru ob obletnici ustanavljanja Partizanskega dnevnika.

2 Glej zapiske o pogovoru profesorjev FSPN z Mitjo Gorjupom in uredniki *Dela* 9. januarja 1974.

Ta proces je zadel tudi vrste jugoslovanskih novinarjev: v Ljubljani smo sredi petdesetih let postavili strokovno revijo *Novinar*, na začetku šestdesetih let pa je bil pri Društvu novinarjev Slovenije (DNS) ustanovljen visokošolski študij novinarstva; leta 1962 smo na Inštitutu za sociologijo in filozofijo organizirali Oddelek za novinarstvo.[3] Na tem inštitutu smo začeli teoretsko in empirično proučevanje informacijsko-komunikacijskega sistema, predvsem množičnih medijev. Hkrati smo pripravljati visokošolski študij novinarstva, ki je moral preseči takratni obrtni sistem izobraževanja. Študij novinarstva bi moral mladim študentom novinarstva omogočiti pridobitev temeljnega znanja o marksistični sociologiji in odkritjih sodobnih ved, moral bi jih usposabljati za znanstveno analitično in empirično spoznavanje stvarnosti ter jim hkrati posredovati spoznanja mlade komunikacijske znanosti, teorije in prakse novinarstva in drugih praktičnih novinarskih predmetov. V istem obdobju so v Beogradu ustanovili tudi Jugoslovanski inštitut za novinarstvo, ki je bil na začetku usmerjen povsem prakseološko, medtem ko je pozneje začel tudi raziskovalno delo.

Ideja o visokošolskem študiju novinarstva se je torej porodila iz spoznanja, da bo lahko zgolj univerzitetni študij, zasnovan na dosežkih sodobne znanosti, prispeval k preobrazbi jugoslovanskega novinarstva. Ne smemo pozabiti, da so bile takratne fakultete za novinarstvo v Sovjetski zvezi, Nemški demokratični republiki, na Poljskem ter tudi oddelki za novinarstvo na Češkoslovaškem usmerjene povsem dogmatsko, hermetično zaprti pred tako imenovanimi buržoaznimi vedami, med katere se uvrščajo tudi sociologija, politologija in predvsem komunikologija. Univerzitetni študij novinarstva v Jugoslaviji je bil znanstveno nekaj novega: utemeljen je bil na nedogmatskem marksizmu, na kritični odprtosti do znanosti po svetu ter ustvarjalni tradiciji partizanske publicistike in evropske kulture.

Ker je bila ravno ustanovljena VŠPV v Ljubljani zasnovana – podobno kot beograjska in zagrebška – kot mlada, nedogmatska institucija, ki mora proučevati družbeno stvarnost, protislovja mlade družbe in samoupravnega sistema, in sicer teoretsko in analitično-empirično na temelju marksističnih teorij in metod, smo menili, da bi bilo izobraževanje novinarjev najprimerneje postaviti v tej šoli, četudi so obstajale možnosti na pravni in filozofski

3 Avtor teh vrstic je bil jeseni leta 1961 postavljen za neke vrste šefa Centra za visokošolsko izobraževanje novinarjev pri DNS, naslednjega leta pa je postal šef Oddelka za novinarstvo pri Inštitutu za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, ki ga je vodil Boris Ziherl.

fakulteti. Ocenjevali smo tudi, da VŠPV ponuja ustrezen izbor političnih, sociooloških, ekonomskih, filozofskih in drugih predmetov – temeljno znanje, ki je nujno za oblikovanje novinarjevega znanja. Tako je bil aprila 1963 kot prvi v Jugoslaviji osnovan visokošolski študij novinarstva. Strukturo predmetov v okviru Katedre za novinarstvo smo zasnovali na sodobnih načelih izobraževanja novinarjev po svetu in v skladu z normativi komisije za izobraževanje novinarjev pri Unescu.[4]

Programska orientacija kateder za novinarstvo v Jugoslaviji

Ustanavljanje katedre za novinarstvo, njen program in struktura predmetnika so dobili pozitiven odmev v jugoslovanski javnosti in spodbudili razmišljanje o tem, da bi študij novinarstva organizirali tudi v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu in drugje.[5] Predavanja so se na katedri začela oktobra 1963 za okoli dvajset študentov novinarstva. Celovita novinarska usmeritev na drugi stopnji je bila uvedena leto pozneje. Poleg katedre je bil ustanovljen tudi strokovni svet kot samoupravni družbeni organ katedre, v katerem so bili ugledni slovenski in jugoslovanski politiki in novinarji, direktorji medijskih hiš in predsednik DNS. V njem so bili predvsem strokovnjaki s področja novinarstva, s čimer je bilo zagotovljeno ustvarjalno prelivanje teorije in prakse. Svet je redno prevpraševal vsebino študijskih načrtov, vpis na katedro, stike s prakso, ugled katedre v javnosti, politiko štipendiranja, kadrovsko sestavo katedre, raziskovalno delo, dopolnilno izobraževanje ter organiziranje domačih in mednarodnih simpozijev.

4 Glej zapisnik seje direkcije Visoke šole za politične vede 17. aprila 1963, na kateri je namestnik direktorja Stane Dolanc obveščal o delu komisije za spremembe študijskega načrta in o ustanovitvi »študija za novinarje«. Študenti, ki bi se »opredelili za novinarsko smer« – tako piše v zapisniku – bi poleg temeljnih predmetov imeli še naslednje novinarske predmete: Sredstva javnega komuniciranja, Sociologija informiranja in javnega mnenja, Zgodovina novinarstva, Teorija in praksa novinarstva, Slovenski jezik in stilistika.

5 Glej zapisnik seje Katedre za novinarstvo Visoke šole za politične vede 4. oktobra 1963, na kateri je France Vreg obveščal o delu katedre. Predavanja so se na novinarski smeri začela konec oktobra s predmetoma Sociologija javnega mnenja in družbenega informiranja ter Teorija in praksa novinarstva.

Programsko usmeritev katedre, kot smo jo zasnovali na začetku šestdesetih let, smo ohranili – kljub različnemu nerazumevanju v slovenski in jugoslovanski javnosti – v celotnem dvajsetletnem obdobju, pri čemer je veljala, z manjšimi dopolnitvami, tudi v srednjeročnem fakultetnem načrtu za obdobje 1981–1985. Skupaj s fakulteto se je razvijal tudi raziskovalni center za družbeno komuniciranje, ki je z rezultati raziskav pomembno dopolnjeval predvsem teoretsko, pogosto eklektično vsebino novinarskih in komunikoloških predmetov.

Podobne strukture študijskih načrtov so sprejele tudi novinarske smeri v drugih republiških centrih. Pri tem je treba poudariti, da smo se vedno zavzemali za medfakultetno in interdisciplinarno sodelovanje, a smo v principu zavračali ideje o »enotnem« jugoslovanskem študijskem načrtu novinarstva. Nasprotno, spodbujali smo kolege v drugih centrih, da se specializirajo na drugih področjih in da raziskujejo posebne probleme. Tako smo lahko dosegli še večjo diferenciacijo in specializacijo v stroki, v jugoslovanskem prostoru pa so nastali specializirani komunikološki centri. To je uspelo Katedri za novinarstvo v Ljubljani zato, ker je FSPN z integriranjem sociooloških, politoloških in komunikološko-novinarskih disciplin zasnovala optimalno in v jugoslovanskem prostoru specifično disciplinarno povezanost in koncentracijo družbenih ved, a hkrati razvijala razvejan raziskovalni inštitut z lastnim metodološkim in računalniškim centrom. Sodelavci katedre so ohranili kritično odprtost do dosežkov komunikologije v svetu: soočali so se z nemarksističnimi idejnimi tokovi, a hkrati so bili kritični do »marksističnih« teorij v svetovnem socializmu. Spopadali so se s pragmatskim, z birokratskim razumevanjem socialističnega samoupravljanja, a hkrati ohranili razumevanje dejanskega družbenega dogajanja. Prizadevali so si, da se teoretska spoznanja potrjujejo v praksi, a hkrati so poudarjali, da se mora dejanska praksa stvarnosti potrjevati v znanosti. Na ta način smo vzpostavljali dialektično povezanost med teorijo mlade komunikacijske znanosti in izkušnjami jugoslovanskega novinarstva.

Sodobna komunikacijska znanost

V Jugoslaviji smo prvi med socialističnimi državami začeli razvoj sodobne komunikacijske znanosti, s katero smo postavili nove teoretske temelje informacijsko-komunikacijskega sistema samoupravne družbe. Vzorov nismo mogli iskati ne v funkcionalistično-tehnoloških buržoaznih večpartijskih sistemih ne v strogih, ortodoksnih ideološko-propagandnih sistemih državnega socializma. To zgodovinsko in družbeno spoznanje izpostavljam zato, ker bi bilo vredno razmišljati o dosedanjih poteh in perspektivah razvoja, in sicer predvsem s soočanjem z omenjenimi zgodovinskimi modeli ter kritičnim preverjanjem teoretskih in praktičnih dosežkov informacijsko-komunikacijskega sistema socialističnega samoupravljanja.

Zato ni nikakršnega dvoma, ali lahko socialistični samoupravni sistem družbenega komuniciranja in družbeni informacijski sistem gradimo s prepletanjem teorije in prakse, stalnega soočanja spoznanj ene in druge strani ter z vzpostavljanjem dialektične povezave med teorijo in prakso jugoslovanske marksistične misli o komunikacijskih procesih samoupravne družbe.

Danes ne more nihče v državi in svetu spregledati spoznanj marksistične teorije v komunikologiji samoupravne družbe, njene kritike buržoaznih komunikacijskih sistemov, njene ocene socialističnih etatističnih sistemov komuniciranja, ne more spregledati njene teorije o komunikacijski odprtosti in enakopravnosti, komunikacijskem in idejnem pluralizmu, komuniciranju in odločanju v delegatskem sistemu ter teoretskih izhodiščih o novem svetovnem komunikacijskem redu.

Razvoj komunikologije je zahteval, da katedra ohranja raziskovalno in pedagoško samobitnost; na ta način je svojo identiteto gradila s čvrsto povezanostjo z družbeno prakso. Tako je lahko prispevala tako k dosežkom slovenske in jugoslovanske znanosti kot tudi k splošnemu družbenemu razvoju. V dvajsetletnem obdobju so akademski naziv doktor komunikacijske znanosti pridobili trije kandidati, magistriralo je sedem komunikologov, diplomiralo pa kar 162 novinarjev. Njim lahko dodamo še deset tistih, ki so v prvih letih kot politologi – novinarji napisali diplomska dela iz novinarstva. Tem »proizvodom« katedre je treba dodati še obsežno raziskovalno delo, ki je zabeležilo več kot dvajset zaključenih projektov in raziskav. Sem se uvrščajo tudi knjige, ki so dostopne v sociološki in politološki knjižnici.

Katedra za novinarstvo je skupaj s fakultetama političnih ved v Zagrebu in Beogradu ustanovila podiplomski študij komunikologije in prispevala k uvedbi tega študija v novinarskih usmeritvah beograjske fakultete političnih ved. Novinarska usmeritev v Zagrebu je zelo razvila raziskovanje informacijskih sistemov v organizacijah združenega dela. Skupaj s Centrom za informacije in publiciteto je bila v Zagrebu ustanovljena tudi *Biblioteka komunikoloških nauka*. Posebnost novinarskega študija v Sarajevu je v tem, da se tam novinarska usmeritev začne že v prvem letniku študija in da ima že takrat, podobno kot novinarska smer v Beogradu, nekaj novinarskih predmetov. Nedavno ustanovljena skopska fakulteta za novinarstvo specifičnost novinarskega študija gradi tako, da se močneje naslanja na jezikovne, literarne in literarno-zgodovinske predmete filozofske fakultete (kjer se tudi izvaja), a sodelujejo tudi profesorji pravne fakultete; hkrati izvaja novinarske in komunikološke predmete. Tako se je uresničila ideja o različnosti v »enotnosti« jugoslovanskega sistema izobraževanja novinarjev.

Visokošolsko ali prakseološko izobraževanje novinarjev?

Ta dilema, postavljena pred dvajsetimi leti, je danes presežena. Sistem izobraževanja novinarjev je danes visokošolsko izobraževanje na ustreznih jugoslovanskih fakultetah družboslovnega značaja, ki dajejo temeljno znanje iz marksizma, političnih in sociooloških ved, politične zgodovine, politične ekonomije in drugih sociooloških predmetov. Novinarski oddelki in usmeritve gojijo okoli 10–15 komunikoloških in novinarskih disciplin, kar je dobra tretjina vseh predmetov novinarskih smeri. Nekatere od kateder za novinarstvo imajo tudi svoje raziskovalne centre.

Dilema, ki še obstaja, je prihod kandidatov za novinarski poklic s filozofskih, z ekonomskih, s pravnih in z drugih fakultet. V načelu je taka pot odprta; diplomanti prihajajo v novinarska uredništva, zlasti po dodatnem študiju novinarstva v novinarskih smereh, a njihovo število je majhno. V praksi se kaže trend, ki je znan v svetu: novinarske fakultete so mesto zbiranja mladih talentov, ki se želijo posvetiti novinarskemu poklicu; novinarske fakultete in smeri izberejo bolje in racionalneje kot praksa. Hkrati vse manj novinarskih kadrov prihaja z drugih fakultet. Izobraževanje novinarjev čedalje bolj pridobiva pomen profesionalnega izobraževanja (bodoči novinar

študira novinarstvo, pravnik pravo, ekonomist ekonomijo itd.). Tradicionalni priliv slavistov v novinarstvo se zmanjšuje.

Fakulteta mora bodočemu novinarju ponujati temeljno sociološko in komunikološko znanje, novinarsko prakseologijo in družbenopolitično orientacijo. To znanje mora dopolnjevati z novinarsko prakso v uredništvih. Jugoslovanski sistem visokošolskega izobraževanja novinarjev vendarle boleha za nerazvito prakseologijo: samo redke novinarske katedre (na primer na beograjski fakulteti za politične vede) imajo svoje radijske in televizijske studie. V strahu pred izrazito prakseološko usmeritvijo fakultet, kot so nekatere fakultete v Združenih državah Amerike in Franciji, smo v dvajsetletnem obdobju res zanemarili novinarsko prakseologijo in tako okrnili celovitost novinarskega izobraževanja.

Ali smo sploh lahko zadovoljni z današnjima sistemom izobraževanja in strukturo novinarjev v uredništvih? Izobraževalni sistem sicer še nekako zadovoljivo »proizvaja« družbeno in strokovno oblikovane profile sporočevalcev, od dopisnikov do sodelavcev različnih rubrik. Samo posamezni novinarji medtem oblikujejo profil urednika, redaktorja, komentatorja ali uvodničarja. Verjetno več od študija na drugi stopnji ne moremo pričakovati. Prav tako nam primanjkuje visokokvalificiranih novinarjev, ki bi se razvijali med magistrskim in doktorskim študijem ter postali kritiki v javnih razpravah, specializirani sporočevalci in analitiki v »preiskovalnem« novinarstvu.

***

Sodobnega človeka odlikuje zavest o dragocenosti znanja in kulture, o globljem filozofsko-sociološkem pristopu h kompleksnim pojavom sodobne družbe. Intelektualna, antropološka, kulturna funkcija univerze je humanistična vrednost, ki univerzi narekuje, da presega svojo proizvodno funkcijo v ožjem smislu, intelektualcem pa omogoča, da presegajo sektorsko omejenost. Ta osmišljena vrednost univerze bo pravi značaj dobila šele v visoko razviti družbi sodobnega komuniciranja in informatike, v zgodovinskem obdobju, v katero šele vstopamo.

Ustvarjalna sposobnost, socialno-humanistična in naravoslovno-tehniška izobraževalna celovitost, univerzalnost in inovativnost bodo »proizvodne sile« novinarjev prihodnosti. Kot sestavni del organiziranih sil družbene

zavesti bodo morali novinarji obvladati družbene spremembe prihodnosti, a hkrati v ljudeh graditi notranje »pogoje« za uresničevanje novih demokratičnih družbenih odnosov. Pri tem nikakor ne zanikamo pomena obvladovanja stroke in talenta za publicistično izražanje.

Torej – ne želimo vzgajati novinarskih birokratov. Diplomant novinarske usmeritve mora biti celovita, ustvarjalna osebnost: mora obvladati svoj posel, a hkrati mora biti odprta, družboslovno izobražena osebnost kritičnega duha, prežeta z vrednotami socialističnega humanizma.

Literatura

Vreg, France (1980): *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Založba Obzorja.

(str. 122, 123) Podelitev srebrna plaketa Zveze novinarjev Jugoslavije Francetu Vregu za poseben doprinos k razvoju novinarstva in novinarske organizacije, 29. oktobra 1970 ob 25-letnici združenja. Gradivo hrani: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani.

ZA 25-GODIŠNJI NOVINARSKI RAD

Srebrne plakete i diplome

Uz srebrnu plaketu, 445 novinara dobilo je na jezicima naroda i narodnosti i diplomu, čiji tekst donosimo samo u jednoj jezičkoj verziji:

SAVEZ NOVINARA JUGOSLAVIJE POVODOM DVADESETPETOGODIŠNJICE OSNIVANJA I RADA DODELJUJE SREBRNU PLAKETU ZA DVADESETPETOGODIŠNJI RAD U NOVINARSTVU I POSEBAN DOPRINOS RAZVOJU NOVINARSTVA I NOVINARSKE ORGANIZACIJE

U BEOGRADU, 29. OKTOBRA 1970.

PREDSEDNIK SO SNJ
ALEKSANDAR ALEKSIEV

»NAŠA ŽENA«: MARJETA SOJAR-ŠKRELJ, — »PAVLIHA«: MARIJA JAVORNIK-ČERNIČ, — »POLITIKA«: MIHAJLO MILANOVIĆ, — RTV LJUBLJANA: RADOVAN CELENŠEK, MARTA ERJAVEC, DUŠAN FORTIČ

GABRIJELA FORTIČ, DRAGUTIN MIRKOVIĆ, POLDE MAJDIČ, MILAN MERČUN, VOJKO STANISLAV NOVAK, LADO POHAR

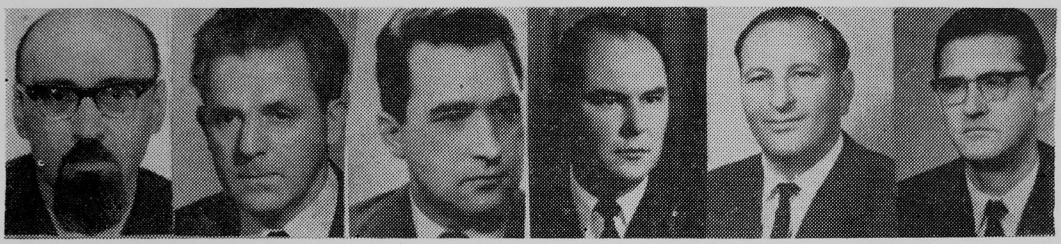

TONE SOJAR, ČRTOMIR ADOLF ŠINKOVEC, ĐURO ŠMICBERGER, ANTON ZORKO, — RADIO-KOPER: MARIO ABRAM, LJUBAN OMLADIČ

»RODNA GRUDA«: INA SLOKAN, — »TOVARIŠ«: SERGEJ ERIH, — »VEČER«: MILAN FILIPČIČ, FRANC ŠRIMPF, — »VESNA FILM«: VITKO MUSEK, — PREDS. RV SSS: BRANKO BABIČ

POTPREDS. RV SSS: IVO TAVČAR, — CK SKS: JOŽE SMOLE, INST. ZA RAD PKR: BOGDAN OSOLNIK, — IZVR. VEĆE: CIRIL ŠTER, — SEKRET. ZA INFORM: IVAN ŠINKOVEC, — KATEDRA ZA NOV.: FRANCE VREG

Prvič objavljeno: Vreg, France (2004): Začetki novinarstva in heretična komunikologija. V Melita Poler Kovačič in Monika Kalin Golob (ur.), *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri: znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*, 11–15. Ljubljana: Založba FDV.

O ZAČETKIH ŠTUDIJA NOVINARSTVA IN HERETIČNI KOMUNIKOLOGIJI

Znanstvena problematika družbenega komuniciranja, političnega komuniciranja in prepričevanja je budila moj znanstveni interes že v šestdesetih letih 20. stoletja. S snovanjem komunikacijske vede sem začel leta 1962 na lnštitutu za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, kjer sem ustanovil tudi Oddelek za novinarstvo. Kot predstojnik tega oddelka sem proučeval teorijo množičnih komunikacij in javnega mnenja, pa tudi politično sociologijo. Sodeloval sem v sociološkem projektu o socialnih (latentnih) strukturah, ki je zajela kar 12 tisoč anketirancev, in v tem okviru izvajal raziskovalno nalogo o občinstvu množičnih medijev, predvsem dnevnega tiska. Tako je nastala prva empirična raziskava množičnih komunikacij, ki mi je omogočila teoretična spoznanja empirično potrditi na vzorcu slovenske populacije. Empirična spoznanja stvarnosti so me utrdila v prepričanju, da je nov pristop k znanosti o komunikacijah nujen.

Inštitut za sociologijo in filozofijo je tedaj obiskal tudi znameniti raziskovalec množičnih medijev Paul Lazarsfeld in kot soavtor slovite knjige *The People's Choice* (1944) usmeril naše raziskave tudi na raziskave volitev in

(str. 124) Glavni vhod FSPN in »stolpič«, v katerem je bil v letih med 1963 in 2001 študentski dom; leta 2004 so ga pred gradnjo nove FDV podrli. Avtor ni znan. Hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

vlogo medijev. Isto leto so me povabili v Združene države Amerike (ZDA), kjer sem najprej nekaj časa študiral na *Paul F. Lazarsfeld Center for Applied Social Research* v New Yorku, zatem pa sem obiskal kakih 12 univerz. Tam sem študiral množične medije pa tudi programe novinarskih fakultet.

Tako sem lahko po vrnitvi poleg raziskav komuniciranja zasnoval tudi program novinarskega študija, ki je poleg sociologije, politologije, teorije medijev in javnega mnenja vseboval tudi praktične novinarske predmete. Tak program je bil sprejemljiv za univerzo, ki je menila, da novinarski predmeti ne sodijo v visokošolski študij. Zatem sem bil povabljen na Visoko šolo za politične vede, da bi tam začeli uresničevati novinarski študij. Mislim, da je bilo odločilno tudi priporočilo Bogdana Osolnika, ki je kot zunanji sodelavec na šoli predaval o javnem mnenju. Raziskovalno in pedagoško delo me je zatem povsem zaposlovalo.

Tri leta pozneje, leta 1968, smo organizirali prvi mednarodni simpozij o mednarodnem komuniciranju, ki se ga je udeležilo 120 znanstvenikov iz 25 dežel ter predstavniki OZN in Unesca. Uredil in izdal sem knjigo *Mass Media and International Understanding* (1969). V knjigi je bilo objavljenih 50 referatov uglednih svetovnih znanstvenikov. Naj omenim le nekatere: Jean Schwoebel, Herbert I. Schiller, Steven H. Chaffee, Lewis Donohew, Dennis Davis, L. R. Nair, Alex S. Edelstein, Getrude R. Robinson, Otto B. Roegele, Jean D'Arcy, Vladimir Klimeš, Vladimir Dedijer. Razpravljali so o mednarodnem komuniciranju in svetovnem javnem mnenju v luči družbenih znanosti, o medijih in mednarodnem komuniciranju ter o svobodi informacij.

V svojem prispevku sem obravnaval strukturalne in funkcionalne spremembe svetovne javnosti. Opozarjal sem na to, da so množični mediji vse bolj v lasti oligarhičnih vrhov ter etatističnih in birokratskih enot, zasebnih koncernov in propagandnih trustov – ter da se spreminjajo iz sredstev informiranja v instrumente dezinformiranja, hladne vojne in blokovskih konfliktov. Zapisal sem, da postanejo množice občinstvo množičnih medijev, ponižano v objekt množičnega prepričevanja, političnih stereotipov in množične kulture. Politična propaganda – odkrito razglašena kot nova mogočna politična sila – nevzdržno vsak dan in vsako uro vpliva na nemočnega človeka iz množice, tiste množice, za katero je rekel Michels, da je pasivna, nezrela, večno nekompetentna, da je vedno brezbrižna do javnega življenja, navajena, da ji vlada elita oblasti, oligarhični vrh.

V tistih letih je izhajalo mnogo knjig o množičnih medijih, javnem mnenju in svobodi informacij, vse pa so se uvrščale v sociološko, politološko, psihološko ali pravno znanost. Menil sem, da raziskovanje komuniciranja presega meje in možnosti tradicionalnih disciplin in da moramo zasnovati novo znanost, komunikacijsko znanost. Zapisal sem, da komunikacijska znanost preučuje vsebine, strukture in procese komuniciranja v vseh pojavnih oblikah ter raziskuje strukture in funkcije socialnih komunikacijskih sistemov. Tako smo v Sloveniji to novo znanost zasnovali prvi, kajti knjiga z besedno zvezo komunikacijska znanost se je v ZDA pojavila šele leta kasneje.

Leta 1963 sem izdal brošuro o novinarskih fakultetah v ZDA, v kateri sem fakultete razpredelil v tri skupine:

1. Politološke fakultete, ki imajo temeljna politološka in sociološka znanja z dodatkom nekaj novinarskih predmetov.
2. Pragmatične fakultete, kjer prevladujejo samo novinarski praktični predmeti, imajo radijsko postajo in izdajajo časopis.
3. Politološke fakultete, ki teoretične predmete nadgradijo z novinarskimi predmeti in predmeti za odnose z javnostmi ter političnim marketingom.

Sam sem za Visoko šolo za politične vede predlagal tretjo varianto, tj. kombinacijo temeljnih političnih in sociooloških znanj, nadgrajenih s komunikološkimi in novinarskimi predmeti. V komisiji za preverjanje programov je bil prof. dr. Jože Goričar, ki je močno podprl moj predlog programa novinarstva, tako da je bil ta takoj odobren in razpisan.

Ker sem že takrat zagovarjal relativno avtonomnost množičnih medijev in pomembnost javnega mnenja v političnem procesu, sem doživljal pomisleke v slovenski, še bolj pa v jugoslovanski politični sferi. Jugoslovanski inštitut za novinarstvo je pisal pisma slovenskemu Centralnemu komiteju, da naj prepovedo poučevanje Vregovega heretičnega zahodno usmerjenega novinarstva in kandidate pošiljajo na izobraževanje na beograjski inštitut.

Leta 1972 sem zasnoval podiplomski in doktorski študij za komunikologijo na FSPN. Program so sprejele politološke fakultete v Beogradu, Sarajevu, Skopju in Zagrebu. Napisal sem prvi temeljni deli iz komunikologije: *Družbeno komuniciranje* (1973) (prevedeno v vse jugoslovanske jezike) ter *Javno mnenje in samoupravna demokracija* (1980). V knjigah sem razvijal pluralistično-participativno paradigmo demokratičnega komuniciranja. Moje

knjige so bile vir »heretične« komunikologije za jugoslovanske in vzhodne univerze. K nam so prihajali »heretično« komunikologijo študirat zlasti iz Nemške demokratične republike in s Češkoslovaške.

Žal smo bili na visoki šoli vedno zapostavljeni, saj so imeli primat politološki predmeti. V nekem obdobju so komunikološko smer celo skušali ukiniti kot samostojno in jo podrediti politološki smeri, kakor so naredili z obramboslovjem. Ker pa sem bil takrat prorektor univerze, jim to ni uspelo, saj so bili tudi vsi učni programi vseh fakultet moja ingerenca.

Od leta 1976 sem bil predstojnik Centra za raziskovanje družbenega komuniciranja, vodil sem jugoslovanska projekta *Kriza komunikacijskega sistema v SFRJ* ter *Politični in obrambni sistem SFRJ*. Bil sem predsednik sekcije za komunikacijske vede Jugoslovanskega združenja sociologov in podpredsednik izvršnega odbora IAMCR, pri ISA sem organiziral mednarodne simpozije. Bil sem glavni urednik *Sociološke in politološke knjižnice* ter revije *Teorija in praksa*. Bil sem prvi predsednik Slovenskega komunikološkega društva in prvi častni predsednik Komunikološkega društva Hrvaške.

Kasneje sem opredelil posebne komunikologije, zlasti politično komunikologijo, politično propagando, mednarodno komunikologijo, teorijo množičnih občil in metodologijo komunikacijskega raziskovanja. V Sloveniji sem uveljavil tudi novo znanost – etologijo in jo utemeljil v knjigi *Sporazumevanje živih bitij* (1997).

Že v sklopu teh poddisciplin je omenjena tudi politična propaganda, ki se danes oblikuje v politični marketing. Najnovejšo knjigo sem zavestno imenoval *Politični marketing in demokracija* (2004), ker sem kritično analiziral po vsem svetu poveličevan politični marketing, ki zajema na stotine knjig in lastno revijo. Ob prebiranju teh knjig, ki si vse pridevajo znanstveno avreolo, sem le redko zasledil opombe kritičnih avtorjev. Spoznal sem, da je treba »znanosti« o političnem marketingu, odnosih z javnostjo, novi javnosti, političnem oglaševanju, elektronski demokraciji in podobne obravnavati z distanco in v raziskovanje vnesti kritičnega duha.

V prihodnosti bo nastopilo obdobje elektronske galaksije. Vendar pa nova tehnologija sama po sebi še nikoli v zgodovini človeštva ni vodila v nove oblike politične demokracije: razvijanje demokracije in demokratičnega komuniciranja ostaja naloga človeka. Sprašujem se, ali je danes prevladujoča zavest in delovanje, ali vrednote v Sloveniji ne zaostajajo za potrebami

časa. Kakšne so možnosti preobrazbe v participativno demokracijo? Kaj je s krepitvijo civilne družbe? Kako družbo dehierarhizirati? Kako v globaliziranem svetu in kljub monopolnim tokovom v evropski skupnosti ohraniti identiteto slovenskega naroda?

Literatura

Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson in Hazel Gaudet (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign.* New York: Duell, Sloan & Pierce.

Vreg, France (ur.) (1969): *Mass Media and International Understanding.* Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Vreg, France (1973): *Družbeno komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1980): *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1997): *Sporazumevanje živih bitij*. Ljubljana: Založba FDV.

Vreg, France (2004): *Politični marketing in demokracija*. Ljubljana: Založba FDV.

(str. 130, 131) Predlog za odlikovanje Franceta Vrega, ki ga je 1. julija 1974 obrazložil Upravni odbor Društva novinarjev Slovenije. Dokument hrani: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani.

SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA

Red. št. ..... 4 8 / 9 10

Predlog za odlikovanje

Vreg (Franc) France

Priimek (očetovo ime, za poročene žene tudi dekliški priimek) in ime

Ne izpolniti 11

1.	Spol (moški, ženski)		moški	12
2.	Dan, mesec in leto rojstva		1o.9.192o	13
3.	Narodnost		slovenska	14 15
4.	Kraj rojstva, občina in SR		Ljubljana,Slovenija	
5.	Šolska izobrazba (najvišja dokončana šola)		dipl.phil.,mag.,doktorat	16
6.	Strokovna izobrazba		visoka-novinarska	17 18
7.	Skupna delovna doba		29 let	19
8.	Poklic (in morebitna specializacija)		novinar	20 22
9.	Podjetje, ustanova ali organizacija pri kateri je zaposlen	naziv in kraj	Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana	23 26 / 27 29
		dejavnost	pedagoška	30 32
10.	Dosedanja odlikovanja, pohvale, nagrade itd. (za vsako odlikovanje navesti naziv, številko ukaza in leto)		Red za hrabrost 1951 Red zasl.za narod s srebrn.zv. 1955,Red zasl.za narod s srebrn. žarki 1955,Red dela s srebrn. vencem 1955,Red bratstva in enotnosti s srebrn.venc.1965	33
11.	Kje je bil in kaj je delal v času okupacije ter kako se je zadržal		od aprila 1941 član in organizator OF, od julija 1941 v ilegali na Brdu in Ljubljani, od 1942 v partizanih do osvoboditve.	
12.	Za katero odlikovanje se predlaga			
13.	Obrazložitev		Uvodoma je treba pojasniti, da je bil tovariš dr.France Vreg kot časniški urednik in kot novinar v krogu slovenskega novinarstva deležen priznanja s podelitvijo Tomšičeve nagrade.	34 35

Nedvomno je zasluga dr.F.Vrega, da si je z vztrajno vnemo prizadeval za uresničitev zamisli Društva novinarjev Slovenije o ustanovitvi katedre za novinarstvo v okviru Visoke šole za politične vede v Ljubljani, danes Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v sestavu ljubljanske univerze. S tem v zvezi je pripomniti, da gre za prvo katedro te vrste v SFRJ, ki naj bi s smiselnim, sistematičnim fakultetnim vzgajanjem ter izobraževanjem mladih časnikarskih kadrov

57-XXXV-222-74 jm 540-74 Založila Drž. založba Slovenije — Obr. 0,18

Obrazložitev (nadaljevanje)

povzdignila kvaliteto jugoslovanske periodične publicistike na evropsko raven.

Nadalje bi opozorili tudi na njegovo nadaljnjo organizacijsko in pedagoško vzgojno dejavnost na področju organizacije fakultetnega študija in vodstva katedre za novinarstvo, pa tudi njegove pobudnosti, ki jo razvija kot prodekan FSPN in njene študijske komisije.

Razen tega bi opozorili tudi na znanstveno in sodobno uglašeno teoretično raziskovalno dejavnost, ki zajema predvsem nauk o komuniciranju in temu ustreznih samoupravnih odnosov, kar je nedvomno pomembno ne samo glede na družbene potrebe, temveč tudi za ugled časnikarstva in naše publicistike sploh, saj gre pri tem za sooblikovanje širših razsežnosti našega novinarstva ter njegovega mesta v družbenem komuniciranju in saj se pojavlja novinarstvo v samoupravnem sistemu kot organska sestavina družbenega komuniciranja, ki predstavlja v bistvu eno od splošnih oblik sporazumevanja med ljudmi oziroma eno od splošnih pojavnih oblik eksistence vzajemnih dejavnih odnosov med ljudmi, t.j. vzajemnih interakcij v procesih dela in neposrednega ter posrednega odločanja in upravljanja.

Prav tako je pomemben dr.F.Vregov prispevek k oblikovanju znanstveno zasnovanega raziskovalnega dela na področju informatike ter komunikacij in preučevanja, pa tudi teoretičnega oblikovanja samoupravnega modela komuniciranja. Nadalje je izpričal prof.dr. France Vreg bogato žetev s širokim razponom svoje publicistične ustvarjalnosti ter z množtvom znanstvenih del ter prispevkov. Kot predstojnik katedre za novinarstvo je dr.France Vreg skozi lo let vlagal izredne napore za oblikovanje kar najsodobnejšega ter najustreznejšega študijskega programa v okviru novinarske katedre, kar naj bi pripomoglo k zadovoljivi zagotovitvi kvalitetno zasedenih delovnih mest v naših uredništvih.

Tov.Dr.France Vreg je intenzivno sodeloval v Društvu novinarjev Slovenije in z njim zlasti glede izobraževanja novinarskih kadrov ter je bistveno prispeval k izoblikovanju družbeno ustrezne zamisli o visokošolskem izobraževanju novinarskih kadrov v povezavi s študijem družboslovnih ved. Zamisel je bila oprta na analizo izobrazbene strukture novinarskih kadrov in drugih relevantnih elementov za politiko izobraževanja, ki jo je tudi opravil dr. Vreg.

Podjetje, ustanova ali organizacija (ki predlaga)

Upravni odbor Društva novinarjev Slovenije

Ljubljana, 1. julija 197 4 leta

Člani komisije:

(M. P.)

POSEBNA PRILOGA!

Komentarji PIRJEVČEVEGA kroga o idejnopolitičnem razčiščevanju na FSPN

Dušan PIRJEVEC in Taras KERMAUNER še nadalje z zanimanjem spremljata potek idejnopolitičnega razčiščevanja na FSPN, saj le-to neposredno zadeva tudi nekatere njune somišljenike, kot dr. Veljka RUSA, Vladimira ARZENŠKA in dr.Tineta HRIBARJA.

PIRJEVEC v tej zvezi izjavlja, da CK ZKS insistira na kadrovskih spremembah, kar se po njegovem nanaša predvsem na naslednje predavatelje FSPN: dr. T.HRIBARJA, dr.V.RUSA, J.JEROVŠKA, dr. F.VREGA, še posebej pa na Z.ROTERJA in na "bivšega ministra" dr.E.PETRIČA.

Tudi T.KERMAUNER meni, da bo morala OO ZK na fakulteti po direktivi CK ZKS "izločiti" kritizirane predavatelje, ker bi bila v nasprotnem primeru razpuščena.

Vladimir ARZENŠEK, ki sodi v skupino kritiziranih predavateljev, v razgovoru s KERMAUNERJEM ocenjuje, da je situacija na fakulteti še vedno nejasna, tako da nihče ne ve, kaj bo. Zelo pohvalno se izraža o bivšem dekanju FSPN dr.V. BENKU, češ da je izredno diplomatski in da se kot predsednik kadrovske komisije na fakulteti "zelo dobro in zadržano vede", prav tako pa da tudi dobro ve, "kako stvari tečejo". Kadrovska komisija na FSPN, ki je hkrati kadrovska komisija OO ZK, naj bi namreč pozitivno ocenila revidirane učne programe dr.T.HRIBARJA in J. JEROVŠKA, tako da njuna situacija ni več problematična. Še vedno pa ni jasno, pripoveduje ARZENŠEK, kaj bo z dr. RUSOM, nič dobrega se tudi ne obeta dr. VREGU (očita se mu, da se je nepravilno vedel na sestanku marksističnega centra, ker ni dovolil diskusije ipd.). ARZENŠEK pravi, da so ga nameravali na fakulteti te dni "spraviti skozi reelekcijo", vendar do tega ni prišlo, ker so se razmere ponovno zaostrile.

T. KERMAUNER sodi, da je sklep CK o razrešitvi razmer na FSPN dokončen, zato bo morala fakulteta te "direktive" izvršiti. ARZENŠEK pa je nasprotno prepričan, da dr. BENKO ne bo popustil. Tudi KERMAUNER se navdušuje nad njim, saj izjavlja da se dr. BENKO "krasno obnaša". Zanima ga, ali ima kakšno "zaledje" oziroma če je bil v službi pri "UDB-i". ARZENŠEK meni, da BENKO nima politične opore in da dela vse bolj "eksistencialno" na podlagi dolgoletnega staža oz. izkušenj.

Kar zadeva študente FSPN je ARZENŠEK mnenja, da je "izredno radikalen" 3. letnik sociologov. V tej zvezi opozarja KERMAUNERJA na aktivnost diplomanta te fakultete ŠČERNJAVIČA, ki da je bil kot študent vseskozi levičar, saj je

v letu 1971 pisal levičarske manifeste in "udarjal po oblasti", sedaj pa se kaže v drugačni luči. Je zaposlen pri komisiji za verska vprašanja pri IS S SRS, zelo "radikalno" pa naj bi nastopal tudi kot tajnik posebne komisije pri IK P CK ZKS, ki obravnava problematiko FSPN (ŠČERNJAVIČ naj bi "napadel" dr. RUSA, pri katerem je diplomiral z zadostnim uspehom itd.). Na podlagi tega in drugih podobnih primerov ARZENŠEK zaključuje, da "resnega političnega življenja" pri nas ni. To naj bi potrjevala tudi zadnja diskusija v zvezi s kritiziranimi predavatelji FSPN, češ da so leteli očitki (konkretno na dr. RUSA) tako z leve kot z desne.

DOSTAVLJENO:

tovariš KRAIGHER
" POPIT
" MARINC
" RIBIČIČ
" ŠETINC
" OROŽEN

(str. 132, 133) Posebna priloga *Indikativnega biltena*, ki ga je Služba državne varnosti pripravljala za politično vodstvo, o »idejnopolitičnem razčiščevanju na FSPN« leta 1974. SI AS 1931, A 21–32. Gradivo hrani, objavljeno z dovoljenjem: Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

(str. 134–139) Stališča skupine za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve FSPN kot gradivo vmesnega poročila Komisije za oceno stanja na FSPN v Ljubljani, 14. novembra 1974 (IK P CK ZKS): 5 str. AS 1589 IV, 430. Gradivo hrani, objavljeno z dovoljenjem: Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

02

CENTRALNI KOMITE ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE

Komisija IK P CK ZKS za oceno stanja na FSPN

Delovna skupina za oceno smeri in predmetov novinarske usmeritve

Štev.: o2 - 1619/30
Datum: 26.11.1974

ČLANOM SKUPINE ZA PREGLED SMERI IN PREDMETOV NOVINARSKE USMERITVE

Pošiljamo ti stališča o problematiki novinarske usmeritve fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ki so bila dopolnjena in sprejeta na četrti seji skupine za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve, 14.novembra 1974.

Priloga: 1

Vodja skupine
Bogdan Osolnik l.r.

Sekretar
Nada Amanović l.r.

ZVEZA KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE CK ZK SLOVENIJE

Skupina za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve

STALIŠČA O PROBLEMATIKI NOVINARSKE USMERITVE FSPN SPREJETA NA IV. SEJI SKUPINE, 14. novembra 1974

I. Obstoj posebnega fakultetnega centra za visokošolsko izobraževanje novinarjev, za vse oblike rednega, podiplomskega in specialističnega študija je utemeljen s potrebami našega družbenega razvoja kot izkušnjami tovrstnega študija v svetu.

Ni sporno, da je v naši družbi potrebno visokošolsko izobraževanje novinarjev, še posebej glede tega, da je izobrazbena struktura novinarjev v Sloveniji nizka in pod jugoslovanskim povprečjem. Hkrati imamo opraviti s položajem, ki bo ob stihijskem razvoju novinarskega kadra trajal še dolgo, da so namreč potrebe po novinarjih čedalje večje in raznovrstnejše, dotok mladih v novinarstvo pa daleč pod potrebami.

Cilj študija novinarstva mora biti oblikovanje družbeno dejavnih kadrov v tem poklicu, v politično informativnih sredstvih, v organizacijah združenega dela, za informativne službe v družbenopolitičnih in družbenih organizacijh ter za proučevanje informacijskih in komunikativnih procesov v samoupravni socialistični družbi.

Študij novinarstva na FSPN naj bo organiziran kot posebna smer, da bi ta organizacijska enota FSPN postala tudi središče raziskovanja in dopolnilnega izobraževanja za raznovrstne potrebe novinarstva in informacij v naši družbi pa tudi, da bi že ob kadrovanju za ta študij bili določeni specifični pogoji, ki naj veljajo za bodočega novinarja, kakor tudi da bi študentom že od začetka študija omogočili uvajanje v bodoče delo in povezavo s prakso.

II. Študij na novinarski smeri mora vključiti tri celovita področja:

- splošno teoretično, sociološko in politiloško izobraževanje kot študijsko osnovo za poklicno novinarsko delovanje;

- dopolnilno proučevanje procesov družbenega informiranja in množičnih medijev v družbi in še posebej v samoupravnih družbenih odnosih zasnovano na marksističnem družboslovju;

- praktično znanje in novinarske veščine, potrebne za novinarsko in informativno propagandno delo.

Študij novinarstva mora biti sociološko-politološko utemeljen, saj uspešno novinarsko delo ni možno brez trdnega znanja o družbenih zakonitostih in konkretnih družbenih razmerah, v katerih se odvija naše družbeno dogajanje.

Novinarstvo mora temeljiti na sociološko-politoloških in politično ekonomskih predmetih kot znanstveni podlagi študija. Fakulteta naj izobražuje novinarje in propagandiste prvenstveno za prakso. Oborožiti jih mora z osnovnim znanjem, ki naj temelji na marksističnih izhodiščih, na družbenih področjih od gospodarstva do kulture, tako da bodo novinarji v praktičnem delu nosilci progresivne misli v družbenih procesih. Študij na novinarski katedri mora biti teoretično utemeljen tudi z temeljnimi znanstvenimi spoznanji o procesih družbenega komuniciranja s posebnim poudarkom na značilnosti samoupravnega komuniciranja. Specializacija v komunikologiji kot novi vedi naj bi bila predvsem predmet tretje stopnje študija.

Katedra za novinarstvo naj bi bila odprta tudi študentom in diplomantom drugih ustrok - ekonomistom, pravnikom, filozofom itd., tako da se že med potekom študija usposabljajo za novinarstvo. Za ta namen se mora tudi ustrezno organizirati.

Poleg rednega študija naj bi novinarska katedra razvijala razne oblike dopolnilnega študija in raznih tečajev za ljudi iz prakse, posebno iz delovnih organizacij.

III. Katedra za novinarstvo bi morala biti tudi center za znanstveno-sociološko politološko proučevanje komunikacijskih procesov, družbene učinkovitosti informiranja, specifičnosti posameznih medijev, njihovih posebnosti, političnih, pravnih ter etičnih aspektov novinarskega dela. S tem naj prispeva tudi k programu sociološke in politološke smeri.

Težišče znanstvenega proučevanja komunikacijskih procesov bi moralo temeljiti na marksističnem proučevanju naše družbene prakse in komunikacijskih procesov znotraj naše samoupravne družbe. Tuje vire in literaturo je kot gradivo treba upoštevati le s sočasnim lastnim kritičnim odnosom do nje in do tujih komunikacijskih sistemov in modelov.

IV. Skupina za pregled smeri in predmetov novinarske usmeritve predlaga, da se ponovno oceni novi učni načrt. Skupina si ni mogla ustvariti dokončne predstave o predmetih, ker je razpolagala samo z nekaterimi učbeniki, ki niso identični s predavano učno snovjo. Vendar obstoji potreba, da se natančneje določi vsebina učne snovi posameznih predmetov (Javno mnenje in komuniciranje - obča komunikologija, Teorija množičnih komunikacij, nosilec predmetov dr.Frdnce Vreg in Teorija in praksa novinarstva, Sistem informiranja v SFRJ in v svetu, Razvoj svetovnega novinarstva -Vreg, Komuniciranje z javnostjo, nosilec predmetov Pavle Zrimšek), tako, da bi se izognili podvojevanju in ponavljanju gradiva. Skupina se zavzema za večjo povezanost med učno snovjo posameznih predmetov, predvsem zaradi poglabljanja vsebine, pa tudi zaradi pomanjkanja predavateljev in zaradi obremenitve slušateljev. Proporcionalno znatno več prostora naj imajo teme, povezane z našo družbeno stvarnostjo. Speciali-

zacija novinarskih predmetov ne sme biti izvršena na škodo osnovnih političnih predmetov, ki so izpadli v učnem načrtu. (Zgodovina politične misli, mednarodno delavsko gibanje itd.).

V. Za uresničevanje take zasnove novinarske katedre, je posebnega pomena njena povezava s prakso, kar naj se odraža v sodelovanju z novinarskimi hišami, RTV, kakor tudi v dejavnosti strokovnih delavcev in družbeno aktivnih delavcev za področje komuniciranja.

Še posebej je potrebno rešiti vprašanje novinarske prakse študentov. To je poglavitna oblika povezovanja slušateljev te fakultete s konkretno družbeno prakso in njihovega seznanjanja s prihodnim delom. Sleherni študent ali skupina študentov mora v praksi imeti mentorja in izdelan sistem ter vsebino prakse.

VI. Glede deficita v kadrovski sestavi predavateljev fakultete skupina meni, da mora biti ta okrepljena z angažiranjem predavateljev z drugih fakultet, strokovnjaki z različnih družbenih področij ter aktivnih družbenopolitičnih delavcev s področja informiranja. Pri tem se zastavlja vprašanje organizacije katedre in njene povezave z družbenopolitičnimi dejavniki.

Kot je že predlog same novinarske katedre, je potrebno institucionalizirati odnose med novinarsko katedro, splošnim družbenim interesom in družbeno prakso v obliki sveta katedre, v katerem bi sodelovali predstavniki družbenopolitičnih organizacij združenega dela in novinarskih hiš. Tako bi bili na tej fakulteti oz. novinarski usmeritvi skladno z njeno pomembnostjo zagotovljeni interesi ZK, SZDL in drugih družbenopolitičnih organizacij.

VII. Učni načrt je nujno treba uskladiti s kadrovskimi možnostmi oz. zagotoviti izvajanje predvidenega učnega načrta s pridobitvijo novih predavateljev.

Skupina meni, da bi bilo treba s posameznimi predavatelji obravnavati programe in vsebino njihovih predmetov in se ob tem zavzema za kritičnejši odnos do tuje literature, zlasti pa za to, da se znanstveno in pedagoško delo predavateljev v večji meri usmeri na proučevanje problemov naše družbe in našega razvoja.

VIII. Vpis na fakulteto oz. na novinarsko smer naj bo v načelu omogočen vsem, ki se odločajo za novinarski ali propagandistični poklic in imajo vse tiste družbenopolitične, moralne in etične vrline, ki jih ta poklic v samoupravni socialistični družbi zahteva.

Zaradi posameznega družbenega interesa bi morala družba oblikovati še posebno pozorno kadrovsko politiko glede novinarskega podmladka in s politiko štipendiranja usmerjati študij novinarstva na mlade, ki so že s svojo dosedanjo dejavnostjo dokazali svoje možnosti, da se razvijejo v družbeno angažirane in sposobne novinarje.

Osnovni nosilci tega družbenega interesa so družbenopolitične organizacije, zlasti ZK, SZDL, sindikati in mladina. Poleg njih morajo biti poglavitne nosilke te kadrovske naloge šole (zlasti srednje šole) in novinarske hiše.

Politiko štipendiranja naj usmerja družbeni organ pri katedri za novinarstvo; morda pa bi k temu lahko pripomogel tudi novinarski sklad pri katedri.

Ocena družbeno-političnega in publicističnega dela tov. Franceta Vrega

Vse od začetka vojne, ko mu je bilo 21 let, pa do danes je tov. Vreg aktivno vključen v družbeno-poltiično deb. Na začetku vojne je bil kot član OF zaprt, nato ilegalec in udeleženec NOB, kjer je bil najprej vodja sanitetnega odseka Dolomitskega odreda, nato pa je deloval kot urednik partizanskih listov in sekretar Agitprop oddelkov. Še po vojni je najprej delval kot ilegalec na Koroškem in bil zaprt, nato pa do leta 1949 kot politični delavec in novinar na Dunaju in v Pragi. Do leta 1955 je bil urednik Borbe v Beogradu in Ljubljani, ves čas pa tudi aktiven član družbeno-političnih organizacij in novinarskega društva. V letih 1955-1961 je študiral na filozofski fakulteti v Ljubljani zgodovino in primerjalno teorijo književnosti (dve leti je bil sekretar OO ZK na fakulteti), po diplomi se je najprej zaposlil na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, leta 1963 pa na Visoki šoli za politične vede kot predavatelj Sociologije javnega mnenja in Svetovnega novinarstva ter od leta 1968 Teorije množičnega komuniciranja. Med tem je bil tudi sekretar ene od osnovnih organizacij ZK na terenu Ajdovščina ter član komisije za informacije in propagando pri CK ZKS.

Intenzivnejše teoretično delo na področju novinarstva in množičnega komuniciranja je tov. Vreg zastavil v času študija na Filozofski fakulteti, zlasti pa po prihodu na VŠPV in od tedaj pa do danes objavil blizu 40 znanstvenih del, strokovnih spisov in razprav. Njegovo delo nedvomno pomeni enega izmed temeljnih kamnov razvoja komunikacijskih ved ne le v Sloveniji, ampak tudi v Jugoslaviji, prav tako pomemben pa je tudi njegov prispevek k razvoju študija novinarstva v Ljubljani (do leta 1972 je bil predstojnik katedre za novinarstvo, nato pa do leta 1974 prodekan FSPN) in v drugih jugoslovanskih univerzitetnih centrih. V času intenzivnega teoretičnega in empiričnega raziskovalnega dela ter publicistične dejavnosti se je njegova "očitna" politična aktivnost sicer zmanjšala, vendar je bil še vedno aktiven član OO ZK na fakulteti in je danes tudi član Univerzitetne konference ZK,

poelg tega pa je bil ves čas - tako kot še danes - ne le aktiven publicist, marveč tudi oblikovalec uredniških konceptov (danes je član uredniških odborov Novinarstva v Beogradu in Teorije in prakse v Ljubljani).

Velik prispevek k naglemu razvoju komunikacijskih ved pri nas ob hkratni vsestranski družbeno-politični angažiranosti seveda ni mogel biti brez pomanjkljivosti ali enostranosti, zlasti ne, ker gre pri tov. Vregu za pionirsko delo pri nas na tem področju - tako z vidika publicistične, raziskovalne kot tudi pedagoške dejavnosti. Njegova temeljna znanstvena in vrednostna orientacija je nedvomno jasno marksistična, čeprav v posamičnih njegovih delih ne prihaja dovolj do izraza. Eden izmed poglavitnih vzrokov za to je dejstvo, da na področju komunikacijskih ved ni razvite marksistične pojmovne aparature; tako tudi knjiga Družbeno komuniciranje izhaja iz nujnosti spoznavanja dosedanjih dosežkov (zahodne) komunikacijske znanosti, kar je seveda temeljni pgoj za njihovo marksistično-kritično ovrednotenje in za razvoj marksistično fundirane komunikacijske znanosti. Da gre v tej smeri tudi teoretično in empirično raziskovalno delo tov. Vrega, kaže poleg njegovih objavljenih razprav in člankov tudi štiriletni raziskovalni projekt Procesi, strukture in značilnosti samoupravnega komuniciranja.

(str. 140, 141) Ocena družbeno-političnega in publicističnega dela tov. Franceta Vrega kot gradivo vmesnega poročila Komisije za oceno stanja na FSPN v Ljubljani, 14. novembra 1974 (IK P CK ZKS): 2 str. AS 1589 IV, 430. Gradivo hrani, objavljeno z dovoljenjem: Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

akciji, kjer bo sigurno taka enotnost potrebna. Hvala.

GORJUP Mitja:

Z novinarsko katedro bi rad podprl tov. Šetinca. Mislim, da je analiza, ki jo je dal, zelo točna. V časopisnih hišah smo vedno tako gledali kot je on predstaven. Pri tem se mi zdi pomembno to, da se sicer vrši v tej katedri nek proces transformacije, zbliževanja s praksa, neka določena povezava. Pogostoma imam slab občutek, da se to dela z nekakšnih manipulativnih motivov, da je pogosto to za neke vrste paravan s tem, da se povabi nekaj novinarjev, da predavajo in reče: saj smo izvršili povezavo s prakso, kaj pa sedaj pravzaprav hočete. Tisto, kar je najbolj frapantno pri kadrih, ki prihajajo s fakultete v novinarstvo je to, da je njihova splošna idejnopolitična izobrazba do najbolj banalnega poznavanja ustave, če smem tako reči, skrajno šibka ali pa minimalna in da so na nek način vzgojeni v neki aprioristični opozicionalnosti do tim. režimskega do žurnalistike.

Ko sem se pogovarjal z novinarji IV. letnika je bilo najbolj tipično to, da so vsa vprašanja, ki so bila name naslovljena, so izhajal iz aspekta, kako naj mi, ki bomo prišli v novinarstvo delamo v režimskem žurnalizmu oz. kako naj se mi, ki nekaj znamo, ki nekaj vemo, vključimo v to, kar vi delate pa tako, rekoč apologetska režimska propaganda. Ne rečem niti približno, da je to neka sistematična vzgoja ali kakorkoli že. Tisto, kar pa s prepričanjem lahko rečem je to, da je evidentno, da drugačne vzgoje ni, da je v teh ljudeh ustvarjen nek občutek, da je njihova osebnostna pozicija apriori okrnjena v kiniskix tistem hipu, ko se začno z novinarstvom ukvarjati. In zato nastajaj v vseh teh ljudeh zelo bistven konflikt, ki se potem

kaže v celotnem funkcioniranju novinarstva med tim. ustvarjalnim pisanjem in tim. režimsko žurnalistiko, ki krni ustvarjalno sposobnost novinarstva nasploh in ki ne stimulira dovolj ljudi, da bi se izobraževali, ker izobraževanje, idejnopolitično še posebej, apriori smatrajo kot nekaj, kar je samo po sebi v nasprotju ž znanostjo, v nasprotju s strokovnostjo, v nasprotju s svobodnostjo, kar je pa sicer potrebno, ker drugače biti ne more.

Zato mislim, da je proces transformacije, ki bi se moral tukaj vršiti, ki je najbrže potreben že v prejšnjih fazah študija, tudi v srednji šoli, nujen , zelo temeljit in zelo kompleksen.

Druga stvar, ki je bila opozorjena v uvodu tov. Šalija, da bi se danes predsedstvo odločilo, kako to objaviti, še ni nihče govoril. Pri tem bi opozoril na tim. jugoslovansko dimenzijo tega našega primera. Ko sem v zadnjem času hodil po Jugoslaviji sem hotel predstaviti kulturno situacijo .....

hodna varianta, s katero se pa tudi na vzhodu ne bi sramovali povezati. Vse to, kar se dogaja in kar se je dogajalo na tej fakulteti je v bistvu [redacted] izhaja z antikomunističnih izhodišč. Neprestano se je hotelo razvljavljati vlogo zveze komunistov. Zato ni potrebno dosti analizirati skripta, ki jih je pisal Vreg. Govor, ki ga je imel ob 30 letnici novinarskega društva v Črnomlju je bil izrazit govor na tej liniji, teorije spontanosti. Partijo sploh ni omenil, ampak demokracija je ..... "v klobuk daš, klobuk obrneš"in to je sedaj demokracija, to je politika. Da ne govoril o Zdenku Roterju. Vsem je znana akcija okoli 25 poslancev, dalje seje konference, kjer so skorajda zahtevali od nas ostavko, da ne govorim o teoriji o spravi z duhovniki. On je bil nosilec povezovanja in teorije dialoga z duhovniki, ki je bilo pravzaprav na liniji narodne sprave. Najbrž bi tudi Levstik vedel povedati o profesorju, ki predava na tej fakulteti, kako se je z njim sestal v Trstu in kako sta se dogovarjala o konceptu bodoče Slovenije itd., da ne govorim dalje o Benku v zvezi z njegovimi stališči o neangažiranosti naše politike. Skratka, to je bilo na ravni, ki je bila proti liniji, ki jo vodi zveza komunistov in v bistvu oportunistična politika, ki je bila več ali manj usmerjena na to, da nas spravi na Brandtovo socialno demokracijo. To je bil tudi Kavčičev (?) idol; kadar je govoril, je smatral, da je Brandt najpametnejši človek, ki je odkril formulo, kako graditi socializem tako, da ne bo konfliktov znotraj, med razredi in v družbi.

Poleg tega, kar je v gradivu napisano, kar je dobro in pozitivno napisano, je treba dodati še to dimenzijo. Kdo bo to naredil, ne vem? Ali komisija, ali izvršni komite, toda to bi moralo biti narejeno.

(str. 142, 143) Odlomka iz razprave Mitje Gorjupa, glavnega urednika časnika Delo (1971–1977), in (str. 144) Franeta Popita, predsednika CK ZK (1968–1982), na 15. seji predsedstva CK ZK Slovenije, na kateri so sprejeli končno poročilo Komisije za oceno stanja na FSPN v Ljubljani, 4. februarja 1975. AS 1589 IV, 430. Magnetogram hrani, objavljeno z dovoljenjem: Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

(str. 146, 147) Fotografije z dogodka ob obeleženju 30. obletnice DNS v Črnomlju jeseni 1974. Fotografije hrani: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani.

30 LET DNS

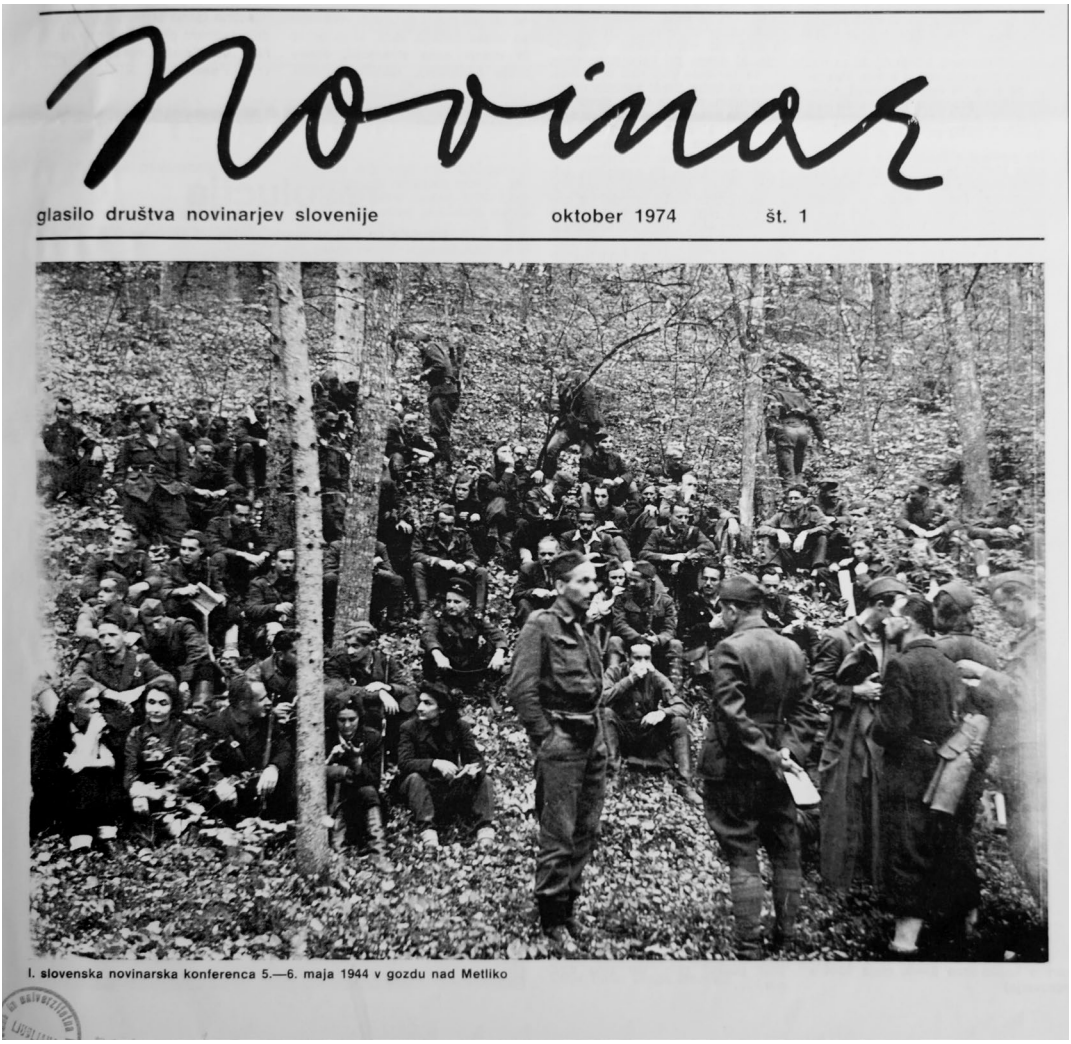

Novinarska konferenca med drugo svetovno vojno v gozdu nad Metliko, 5. in 6. maja 1944. Fotografijo je objavilo glasilo Društva novinarjev Slovenije *Novinar*, oktobra 1974. Glasilo hranita: Društvo novinarjev Slovenije v Ljubljani in Narodna univerzitetna knjižica v Ljubljani.

Prvič objavljeno: Marko Milosavljević (2014): Pred nami je naloga, da neutrudno raziskujemo resnico in smisel življenja ter iščemo nova znanstvena in novinarska spoznanja: intervju z zasl. red. prof. dr. Francetom Vregom. V Karmen Erjavec in Melita Poler Kovačič (ur.), *50 let študija novinarstva na Slovenskem*, 33–41. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Marko Milosavljević

»PRED NAMI JE NALOGA, DA NEUTRUDNO RAZISKUJEMO RESNICO IN SMISEL ŽIVLJENJA TER IŠČEMO NOVA ZNANSTVENA IN NOVINARSKA SPOZNANJA« IZ POGOVOROV S FRANCETOM VREGOM

Brez zaslužnega profesorja Franceta Vrega letos ne bi praznovali petdesetletnice študija novinarstva na FDV in v Sloveniji nasploh. Svojo akademsko kariero je začel leta 1962 na Oddelku za novinarstvo na Inštitutu za sociologijo in filozofijo ljubljanske univerze, kjer je bil predstojnik, nadaljeval pa leta 1963 s prestopom na VŠPV. Tu je ustanovil Katedro za novinarstvo in utemeljil študij novinarstva, kasneje še novo znanstveno disciplino, komunikologijo, ter leta 1972 podiplomski in doktorski študij komunikologije na FSPN.

Pred vstopom v akademsko sfero je imel za seboj bleščečo novinarsko kariero: med drugo svetovno vojno je bil ustanovitelj in glavni urednik

Partizanskega dnevnika. Nato je postal zunanjepolitični urednik *Ljudske pravice*, dopisnik iz Prage in z Dunaja, poročevalec iz Londona, urednik *Borbe* in urednik strokovne revije *Novinar*.

Po vrsti knjig, ki so bile v minulih desetletjih ključna dela s področja teorije množičnega komuniciranja, med drugim *Družbeno komuniciranje* ter *Javno mnenje in samoupravna demokracija*, jih je po letu 2000 izdal še nekaj: najprej *Politično komuniciranje in prepričevanje – komunikacijska strategija, diskurzi, prepričevalni modeli, propaganda, politični marketing, volilna kampanja* (2000), nato *Feljton – novinarske, polliterarne in literarne oblike na Slovenskem* (2002) ter *Politični marketing in demokracija – politične kampanje, komunikacijska strategija, politični tržni prostor, izvajanje političnih kampanj, volilna propaganda, globalizacija, elektronska demokracija* (2004). O njegovem novinarskem, znanstvenem in pedagoškem delu sva se pogovarjala dvakrat, najprej leta 2000 ob njegovi osemdesetletnici in nato leta 2003 ob izidu knjige *Feljton*. Zaslužni profesor dr. France Vreg je umrl leta 2007, v svojem 87. letu starosti. Objavljamo ključne dele obeh intervjujev ob nekaterih takrat še neobjavljenih odlomkih.

Kako in od kod je prišla prva ideja oz. pobuda za ustanovitev posebnega študija novinarstva?

Že v času novinarskega delovanja pri *Ljudski pravici* in zveznem dnevniku *Borba* sem bil kot dopisnik *Borbe* poslan v Anglijo in Francijo, kjer sem spremljal tudi izobraževanje novinarjev. Takrat, junija 1954, sem napisal vrsto reportaž in intervjujev iz Londona: *Where away England?* (*Kam ploveš Anglija ...*), *»Ločena srca« v dveh variantah* (intervju s Crichtonom, režiserjem filma o Pirečniku, otroku, ki so ga ugrabili nacisti in dali nemški materi, da ga vzgoji v nacista), *Premalo »čisti« pesnik* (intervju s pesnikom, kritikom in urednikom revije *Encounter* Stephenom Spenderjem), *Nottinghamski sejem ničevosti* in druge, v Franciji pa sem opravil razgovor s pisateljem Jeanom Cassoujem in ga objavil pod naslovom *Zaupam v umetniški polet Jugoslavije*. Vsi intervjuji so bili objavljeni v *Ljudski pravici* in *Borbi*. Že prej, leta 1946, sem bil dunajski dopisnik *Slovenskega poročevalca* in *Tanjuga*. Na Dunaju sem obiskal tudi Inštitut za žurnalizem, kjer so vzgajali avstrijske novinarje.

So bili odločilni ti tuji zgledi ali pomanjkanje ustrezno izobraženih domačih kadrov?

Pravzaprav je bila odločilna kombinacija obojega. V Beogradu sem bil izredni študent Diplomatsko-novinarske visoke šole in že takrat sem sodil, da moramo osnovati slovensko novinarsko šolo.

Kako ste se sploh odločili za pedagoško in znanstveno delo na področju novinarstva in množičnih medijev? Zakaj niste ostali »zgolj« novinar in urednik?

Predvsem se nisem strinjal s takratnim režimskim novinarstvom. V *Borbi* sem pisal kritične prispevke iz Srbije, na primer o partijskem diktatorju v Kragujevcu, nisem pa vedel, da je predsednik strelske zveze Jugoslavije in Titov prijatelj. Tito je takoj poklical glavnega urednika *Borbe* Vlahovića in ga oštel. Vlahović je nato v Kragujevac poslal nekega novinarja z nalogo, naj preveri resničnost mojih ugotovitev. Ta je potrdil, da je »Vreg napisal resnična dejstva«. Pričakoval sem, da me bo Vlahović pohvalil, ta pa mi je ostro dejal, da ne moremo kritizirati tako slavnih partijskih osebnosti. Odvrnil sem mu, da se bom raje vrnil v Slovenijo.

Kakšno je bilo stanje v domačih množičnih medijih ob nastanku novinarskega študija?

V Ljubljani sem pravzaprav naletel na še hujše režimovce. Recimo na glavnega urednika *Ljudske pravice* Šinkovca, ki je redno hodil spraševat predsednika vlade Marinka, kako in kaj pisati. Sam se pisal tudi kritične prispevke iz Slovenije, na primer o avtokratskem direktorju Litostroja, to sem potem objavil v *Borbi*, kar je tu povzročilo cel vihar. Pristaši ministra Leskovška, ki je ščitil direktorja Litostroja, so me ostro napadli in niso dovolili, da bi svoje ugotovitve razkril delavcem. Napisali so celo pismo Marinku, naj me pošlje »tucat« kamenje na Goli otok, kar bi ta verjetno storil, če me ne bi obranil Boris Kidrič, ki je zaradi tega prišel v Ljubljano. Po njegovi smrti sem uvidel, da sem izgubil oporo, in spoznal, da nimam več kaj početi v novinarstvu.

Koliko svobode so takrat sploh imeli novinarji in uredniki ter koliko so bili dojeti kot posebni politični delavci?

Na novinarje se je gledalo kot na uslužbence agitprop komisij centralnega komiteja, zato so morali hoditi na posvete na to komisijo. Vendar je tudi v Sloveniji v partiji obstajala demokratična struja. To so tvorili Vida Tomšič,

Stane Kavčič in še nekateri, ki so bili proti ortodoksni partijski ideologiji. Društvo novinarjev Slovenije se je zavzemalo za svobodno in avtonomno novinarstvo ter je izdajalo časnik *Novinar*. V slavnostni številki ob desetletnem jubileju (1945–1955) je objavilo vrsto prispevkov in prvič tudi Kosove karikature vodilnih politikov.

Ko sem bil sourednik *Novinarja*, sem uvedel kritične prispevke in karikature. Enega od uvodnikov je napisala Vida Tomšič: »Preveč bi terjali, če bi krivili novinarje za vse napake v našem političnem življenju, ker je jasno, da jih novinarji lahko zapisujejo, kritizirajo, da pa ne morejo biti odgovorni za posamezne negativne pojave.« Stane Kavčič pa se je zavzel za nove družbene odnose: »Danes gre za to, da ni dovolj biti samo agitator za nove družbene odnose in napredek, ampak moramo te družbene odnose odkrivati ... Ne moremo se zadovoljiti samo z informativno vlogo tiska, tudi ni v interesu delovnega ljudstva kakršno koli napihovanje ali površno in enostransko prikazovanje posameznih dogodkov in problemov.«

Kako je nastajal prvi študijski program oziroma predmetnik na študijski smeri novinarstva?

Sam sem zasnoval študijske programe za večino predmetov, ker sem proučil programe večine ameriških novinarskih fakultet oz. oddelkov na politoloških fakultetah, pa tudi na vzhodnih fakultetah na Poljskem, Češkoslovaškem in v Sovjetski zvezi. O teh učnih programih sem izdal tudi brošuro.

Kdo so bili ključni ljudje, ki so poleg vas vplivali na program in izvedbo študija novinarstva? Kakšni so bili njihovi prispevki, pogledi na študij?

Pri Katedri za novinarstvo smo zasnovali novinarski svet, v katerem so bili glavni uredniki slovenskih časopisov in radia. Z njimi smo obravnavali vse študijske predmete. Predsednik sveta je bil Bogdan Osolnik, ki je nekaj časa predaval Javno mnenje. Ustanovili smo tudi novinarski sklad, v katerega so denar prispevale vse novinarske hiše. Denar smo porabili za gostujoča predavanja tujih predavateljev z zahoda in vzhoda. Sklad je upravljal dr. Fran Vatovec, ki je predaval Zgodovino novinarstva.

Kako ste sodelovali s svetom in kolegi?

Zelo uspešno, saj sem bil tudi urednik glasila novinarskega društva *Novinar*. V njem sem decembra 1959 in aprila 1960 objavil razpravo *Novi pogledi na novinarske oblike*, razpravo *Feljton in feljtonistične zvrsti* pa v zborniku *Zapiski s seminarja*, ki ga je leta 1961 pripravilo Društvo novinarjev Slovenije.

Kakšni so bili odnosi na fakulteti, med posameznimi smermi? Je bilo kaj konkurence, tekmovalnosti?

Glavni smeri sta bili sociologija in politologija, mi smo bili dodatek. Nekoč nas je hotela politologija kar priključiti kot eno od politoloških smeri, podobno kot obramboslovje, a sem kot prorektor to uspel preprečiti.

Torej so bile posamezne študijske smeri bolj pomembne, več vredne?

Vsekakor. Primat je imela sociologija, kasneje politologija.

Kako ste se lotili izobraževanja bodočih novinarjev? Kako pomembni so se vam zdeli in kako pomembni se vam še danes zdijo t. i. praktični predmeti, namenjeni oblikam novinarskega sporočanja?

Izredno pomembni. To smo ugotavljali že na začetku.

Kako ste nato izbrali razmerje med praktičnimi in teoretskimi predmeti?

Skušali smo doseči ravnovesje, vendar ni vselej uspevalo. Tako je bila praksa večinoma zapostavljena.

Kakšno je bilo pri oblikovanju študijskega programa in pri obravnavanih teorijah nihanje oziroma izbiranje med vplivi z zahoda na eni strani in vplivi z vzhoda na drugi strani?

Spremljali smo vse teorije, tako zahodne kot vzhodne, a seveda kritično.

Kakšni so bili odnosi z drugimi tovrstnimi fakultetami v drugih jugoslovanskih mestih?

Vse politološke fakultete so sprejemale naše programe in prevajale moje knjige. Predmeta Sociologija javnega mnenja ter Teorija množičnega komuniciranja sem predaval na Visoki šoli za politične vede v Zagrebu in Beogradu.

Kako ste kasneje v študijski program novinarstva vnesli tudi proučevanje komunikologije?

Leta 1972 sem zasnoval še podiplomski študij in tudi ta program so sprejele univerze v Beogradu in Zagrebu, pa tudi v Skopju. Povsod sem predaval predmet Obča komunikologija in tako izvajal promocijo nove znanosti. Občasno sem komunikologijo predaval tudi na univerzah v ZDA, Kanadi, Zahodni Nemčiji, Leipzigu in Moskvi.

Je bila to glavna prelomnica za vaše nadaljnje delo?

Vsekakor, uvajanje nove znanosti, komunikologije, je bilo v tem pogledu ključno.

Kako ocenjujete spremembe in razvoj študija novinarstva v minulih desetletjih?

Študij se je znašel pod prevelikim vplivom Oddelka za komunikologijo, moral bi biti samostojen.

Kakšno naj bi bilo potemtakem v predmetniku študija novinarstva razmerje med t. i. teoretskimi komunikološkimi predmeti in bolj praktičnimi novinarskimi znanji?

Ustvariti bi morali ustrezno ravnovesje in pri tem nikakor ne bi smeli podcenjevati praktičnih znanj.

V svojih delih nenehno poudarjate potrebo medijev in novinarstva po avtonomnosti. Zakaj se vam zdi, da je avtonomnost tako nujna in bazična?

Množična občila so podobno kakor univerza in znanost kulturna institucija naroda, so narodov razum, spomin ter vest. Zato morajo braniti svojo avtonomnost. Milton je v svoji *Areopagitici* najlepše zapisal, da je resnična svoboda ta, da javnost obveščajo svobodni ljudje, ki lahko svobodno govore. »Kaj je pravičnejše v državi, kot je to?« Pri tem konceptu sem vedno vztrajal. Leta 1965 je Stane Kavčič objavil mojo uvodno razpravo o pluralizmu v komuniciranju in pluralizmu v političnih strankah. Nadaljeval sem s svojimi deli *Demokratično komuniciranje* (*Prispevek k pluralistični paradigmi v komunikacijski znanosti*) in *Politično komuniciranje in prepričevanje*, v katerih sem nenehno vztrajal pri svobodi novinarstva. Pomemben je predvsem dvom o vseh obstoječih katekizmih, svoboda razmišljanja ter miselna suverenost in avtonomnost.

Že takrat sem v številnih člankih kritiziral ortodoksnost komunističnih voditeljev. Mnoge ideje samoupravljanja, ki jih je predstavljal Stane Kavčič, pa so še danes vredne spomina. Neortodoksna levica je namreč obstajala že pred drugo svetovno vojno, se uveljavljala med vojno in takoj po njej. Danes nekateri pozabljajo ali sploh ne vedo, kako je bilo, sam pa sem v mladosti doživljal socialne krutosti stare Jugoslavije. Za golo preživetje sem

delal v opekarni. Tam sem se spoznal z delavsko ideologijo, marksizmom in leninizmom. Pozitivne ideje sprejemam tudi danes.

Kako je pravzaprav sploh prišlo do vašega odhoda v partizane in do ustanovitve *Partizanskega dnevnika*, ki ste ga tudi urejali?

Bil sem predan patriot, ki se je kot mlad medicinec odločil, da se bo za ceno smrti boril za obstoj slovenskega naroda, ki ga je Hitler hotel preseliti v azijske stepe, za slovenski jezik, za slovensko kulturo, za svobodo. Sprva sem v partizanih opravljal delo zdravnika, ker so zdravniki, ki bi morali iti v Dolomite, ostali v Ljubljani. V težkih okoliščinah sem zgradil tudi bolnico. Kasneje pa so me poslali na Primorsko, v IX. korpus.

Posebnost osvobodilnega gibanja v Sloveniji je bilo revolucionarno hotenje, da se osvobodijo vsi deli razkosane Slovenije in da se slovenski narod združi. Zato se je zamisel o časopisih, ki bi odsevali specifičnost posameznih pokrajin slovenskega ozemlja, uresničevala zlasti v glasilih za slovensko Primorsko in slovensko Koroško: *Partizanski dnevnik*, *Slovenski tednik* in *Koroška v borbi*.

Partizanski dnevnik je bil prvi odporniški dnevnik v okupirani Evropi. Bil je pravo ljudsko glasilo uporne Primorske. Zamišljen je bil kot borbeno glasilo primorskega ljudstva, ki je bílo trd, petindvajsetleten boj za svoj nacionalni obstoj, za slovenski jezik, za osvoboditev izpod fašističnega imperija. Na Primorskem se ni zasidrala bela garda, ni bilo ne oboroženih katoliških mladcev ne domobranskih »krvavih« kaplanov. To je bila dežela Bevkovih kaplanov Čedermacev, tržaških revolucionarnih herojev in Kosmačevih očkov Orlov. Ideja o ljudskih odborih, ki je rasla pod vplivom politika dr. Jožeta Vilfana, pisatelja Franceta Bevka in drugih, je tu dobila podobo prave ljudske samovlade. *Partizanski dnevnik* je postal najširša tribuna ljudskih hotenj, pristen izraz narodne in socialne revolucije, demokratično glasilo ljudske samovlade. Primorsko ljudstvo, lačno slovenskih časnikov, ga je sprejelo z odprtim srcem, nestrpno je pričakovalo vsako številko. *Partizanski dnevnik* je začel izhajati 26. novembra 1943 na Primorskem. Ustanovitelj in prvi glavni urednik sem bil France Vreg - Mile.

Toda moja pot se ni končala na Primorskem. Poslali so me na slovensko Koroško, v Avstrijo, kjer je divjal esesovski teror. V snegu in ledu smo gazili po Karavankah in se prebijali do Drave. Ob osvoboditvi so vse esesovske kolone in domobranci bežali čez slovensko Koroško. Domobranci so ob

boroveljskem mostu kruto pobili ves bataljon koroškega odreda in mrtvece zmetali v Dravo. Nas, ki smo se prebili v Celovec, pa so Angleži s tanki nagnali iz Avstrije. Po direktivi centralnega komiteja sem se moral pozneje ilegalno vrniti na slovensko Koroško. Tam sem zbolel, neki domačin pa je namesto zdravnika pripeljal orožnike in ti so me zaprli. Na sodnem procesu v Celovcu so me obsodili na leto in pol zapora ter me poslali v kaznilnico v Gradcu, ki je slovela kot avstrijski Sing Sing. Ko sem odslužil kazen, sem v angleškem kampu čakal na dokumente. Takrat so me poskušali kot partizanskega častnika ubiti domobranci. Mnogi danes ne vedo več, kako težki časi in okoliščine so to bili.

So se vaši pogledi na tiste čase do danes kaj spremenili?

Ne. Ostajam, kar sem bil. Sprejel sem edino napredne ideje socialne demokracije in teorijo etologije, o kateri sem napisal knjigo *Sporazumevanje živih bitij*.

Če se ozrete nazaj: kakšno se vam zdi današnje slovensko novinarstvo v primerjavi s tistim v petdesetih, šestdesetih, sedemdesetih letih prejšnjega stoletja?

Vsekakor se je uspelo osvoboditi režimskih pritiskov, je samostojno, kritično in pluralistično. Kažejo pa se nagnjenja do različnih političnih opcij, tako pri časopisih kot pri televiziji in seveda pri posameznih novinarjih. Na drugi strani, ko ne gre za politiko, temveč medije same in njihovo etiko, je treba ugotoviti, da danes nihče ni več varen pred vdori televizijskih kamer, fotoaparatov, radijske in druge tovrstne tehnike. Nekdanja novinarska oblika tragičnih človeških zgodb se je spremenila v morbidno samorazgaljanje teles ter duš deklet in fantov, žena in mož.

Kje so torej danes največje vrzeli v slovenskih medijih in pri današnjih novinarjih?

Pomanjkljivosti so na področju kredibilnosti, nadarjenosti pri upovedovanju novinarskih besedil, kritičnosti in seveda strokovne kompleksnosti pri ocenjevanju ter analizi dogodkov in dogajanj. Novinarstvo je v marsičem preplavil senzacionalizem. Svoboda novinarstva je bila v mnogih situacijah postavljena pred težke preizkušnje. Ravno ob problemu etosa do zasebnosti se je pokazal prepad med kakovostnimi in tabloidnimi mediji. Rumeni tisk je v imenu preiskovalnega novinarstva začel uprizarjati umazane gonje brskanja po intimnosti državljanov.

Za konec: katera je glavna razsežnost, ki označuje ali povezuje desetletja vašega novinarskega, znanstvenega in pedagoškega dela? Je to ravno prej omenjeni dvom o vsem kot osnova novinarstva in znanosti? Ali pa iskanje smisla, resnice?

Od vsega začetka svojega znanstvenega raziskovanja sem vpil, da mora znanost iskati, raziskovati in dvomiti o vsem obstoječem ter iskati majhne resnice – ker velikih pravzaprav ni sposobna dognati.

Je to spoznanje grenko? Da je vse, kar ostane, dvom in da velike resnice ni?

Vse, kar ostane, je, da nismo sposobni dognati materialnega ter duhovnega sveta, v katerem živimo, in da nismo sposobni razumeti resnic ter smisla življenja. Ampak vendarle: pred nami je naloga, da neutrudno raziskujemo resnico in smisel življenja ter iščemo nova znanstvena in novinarska spoznanja. Ali kot je dejal sloviti Pulitzer: »Koplji globoko!« Upam, da bo slovensko novinarstvo vztrajalo pri tej poti.

(str. 158–161) Izvod *Partizanskega dnevnika* z dne 21. avgusta 1941, ko ga je urejal France Vreg - Mile (1943–1944). Izvod hrani: Slovanska knjižnica v Ljubljani.

(str. 162, 163) Vregova reportaža *»Napad na vlak, mostove v zrak«* je izšla v knjigi *Komunikacije rušimo*, ki jo je leta 1945 izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS. Knjigo hranita: Univerzitet -na knjižnica Maribor in Narodna univerzitetna knjižica v Ljubljani.

PG 1774
OK Tehnična šk. Litija, Oprema 1.8.44
1000 izvodov

1944 August 2

PARTIZANSKI DNEVNIK

Leto II. št. 201.

GLASILO OSVOBODILNE FRONTE ZA PRIMORSKO IN GORENJSKO

NASTOPIL JE STRAŠNI TRENUREK OBRAČUNA IN ZATO MORA BITI MOČNEJŠE BORBENO PRJATELJSTVO SVOBODOLJUBNIH NARODOV, ZATO MORA BITI MOČNEJŠE NAŠE MEDSEBOJNO SLOVANSKO BRATSTVO.

Zastopnik moskovske mladine Nikolaj Krasaučenko na II. mladinskem kongresu.

BODIMO JUGOSLOVANI

Švabobranski tisk, ki je v sramotni službi okupatorja, se rad zavija v slovenski plašč. To smo že perkrat povdarili in nič ne škoduje, če še kdaj ponovimo. To pa zaradi tega, ker se je med Primorci morda le našel kak revček, ki je nasedel njihovi hinavščini. In vendar je kajlahko spoznati tega volka v ovčjem kožuhu. Vprašam vas samo, ali so ti nemškutarji najnovejšega kova kdaj pisali o svobodni združeni Sloveniji? Ali so kdaj povdarjali usodno povezanost jugoslovanskih narodov? Ali so vam govorili o bodoči močni, veliki Jugoslaviji? Ne, nikoli! Zakaj ti hlapčki morajo pisati tako, kakor je po volji njihovim gospodarjem. In Nemcem bodoča močna in ujedinjena Jugoslavija ne gre v račun. Ne gre jim v račun niti svobodna, združena Slovenija.

Najmanjši narod v Evropi smo, vendar se nas Švabi bojijo. Zato bi nas radi že od nekdaj imeli majhne, razkosane na čim več delov. Vedno so se upirali našemu stremljenju po združeni Sloveniji, zato so nas že v stari Avstriji razdelili na več pokrajin. Tako smo postali Koroški, Kranjci, Štajerci in Primorci. Nemci so delali na to, da bi se sovražili med seboj in se zmerjali iz dežele v deželo. Večina naroda ni nikoli priznala teh mej in se je živo zavedala svojega slovenstva. Dobili pa so se zmeraj posamezniki, ki so za Judeževe groše prodajali svoj narod in uganjali separatizem.

Tako tudi danes. Naši prodanci ne morejo nič slišati o kaki bodoči Jugoslaviji ali združeni Sloveniji. Po višjem ukazu se zapirajo v pokrajin, da bi bili kot narod čim bolj razdrobljeni in bi nas Švabi lahko pozabili kot vrabec češnje. Isti ljudje, ki so pred leti vpili: "Proč s Primorci!" zdaj na Primorskem vneto kričijo: "Proč s Kranjci" Pri tem pa so zagrešili eno napako, da so pozabili sebe vprašati: od kod so oni. Kakor zmeraj, se tudi v tem primeru bijejo po zobeh.

Primorci radi priznamo, da ljubimo svojo Primorsko. Naj nas zanese pot še tako daleč v svet, je vsaj pol našega srca še vedno v naši ožji domovini. Toda kljub čustveni povezanosti z našo rodno grudo, se mi na splošno nikoli nismo zapirali pred svetom, naša srca so bila odprta na vse strani. Nikoli nismo bili samo Primorci, bili smo vedno in predvsem dobri Slovenci. Še več! Bili smo vedno tudi dobri Jugoslovani in vneti Slovani. Posebno zgodovina zadnjih petindvajsetih let nas je naučila širokega pogleda. Podjarmljeni in šibki smo se zavedali, da za našo rešitev ne zadostujejo le naše skromne moči. Ko smo v tej borbi zgrabili za orožje, smo vedeli, da nismo sami, ampak da se skupno z nami borijo za iste ideale tudi ostali Slovenci in jugoslovanski narodi. Ta boj je za vedno zabrisal stare meje med Koroši, Štajerci, Kranjci in Primorci. Vsi smo sami Slovenci. Ta boj je za večne čase usodno povezal jugoslovanske narode. Ta povezanost je jamstvo za našo zmago in končno svobodo, ki se nam prav te dni približuje z naglimi koraki.

Primorci, ljubite svojo zemljo, kot ste jo ljubili doslej, toda otresite se vsakega separatizma! Tudi ni dovolj, da smo samo Slovenci, biti moramo Jugoslovani. Res je, da smo po srcu vsi za Jugoslavijo; toda dejansko smo pogosto le preveč navezani na naše domače zadevice. Naš pogled mora iti tudi preko narodnih meja. S tem ni rečeno, da nismo Slovenci in da ne ostanemo Slovenci. Prav zato, ker smo Slovenci in ker ljubimo svoj narod, se moramo danes zavedati, da bomo dosegli zmago in uresničenje narodnih teženj le v širokem jugoslovanskem obsegu. Če se bomo, zapirali v svojo ozko kamrico, bomo le škodovali svojim narodnim koristim.

To moramo imeti posebno mi Primorci vedno pred očmi. Pridobitve naše triletne borbe in naše zapadne meje bodo zavarovane le s povezanostjo vseh jugoslovanskih narodov in njihovimi oboroženimi silami. Zavest, da nismo samo Slovenci, ampak s telesom in dušo tudi Jugoslovani, nam mora preiti v meso in kri in tudi v dejanje. Kdor drugače dela, govori in čuti, je sovražnik naše svobode.

France Bevk

PRODOR OB NJEMENU

Moskva, 31. VII. - Rdeča Armada je napredovala na vsej ogromni fronti. Zapadno in jugozapadno od Pskova je zavzela loo naselij, zapadno od Dvinska 8o, severno in severovzhodno od mesta Sauli v smeri proti Rigi 3oo krajev. Severno in južno od mesta Alipi je sovjetska vojska silno napredovala. Prekoračila je reko Njemen ter se utrdila na zapadnem bregu na llo km široki in do 25 km globoki fronti. Zasedla je čez 3oo krajev. Južno od Bjalistoka je zasedla 6o naselij, med njimi mesto Augustova. Zapadno od Brest Litovska je bilo osvobojenih 2oo krajev. Sovjetska vojska je zapadno od Brest Litovska končala z likvidacijo obkoljenih skupin sovražnika. Nemci se niso hoteli predati, zato je obležalo 15,ooo mrtvih. Zajetih je bilo 2.ooo. Plen je bil ogromen: 3o2 tanka, 19 motoriziranih topov, drugih topov raznega kalibra 112, 133 minometov, 36 strojnic, 4.ooo automobilov, 5o traktorjev, 2.ooo automatskih pušk, 8.ooo konjev. Jugozapadno od Lvova je bilo osvobojenih 7o naselij, zapadno od Stanislavova 3o, med njimi Doline, Prehovice, Renada. Dne 29. junija je sovjetska armada uničila lol tank in 2o letal.

JUGOSLOVANSKO BOJIŠČE

RSJ, 31. VII. - V Črni gori se na sektorju Andrijevica naša ofenziva nadaljuje. Naša vojska je zasedla več krajev, osvobodila ujetnike in dobila velik plen, med drugim 2 težka minometa, hrano, vojno spremo in drugo. Tudi v zapadni Bosni je naša vojska zavzela več krajev. V severni Dalmaciji sovražnik še vedno napada. Naše edinice ga uspešno odbijajo v smeri proti Grahovem in so zavzele več krajev. Sovražne čete so obkoljene. V Slavoniji je proga Virovitica - Podravska Slatina 17 krat presekana. Tudi na vseh ostalih sektorjih so se vršile borbe. V Istri se vršijo ostri boji. Po vsej Jugoslaviji naše edinice rušijo proge in prometna sredstva. Sovražnik nadaljuje z napadi, ki jih naše edinice uspešno odbijajo in prehajajo v protinapade.

Agencija TANJUG javlja, da je maršal Jugoslavije prejel iz Sovjetske Zveze poslanico, ki daje vse priznanje junaški borbi jugoslovanskih narodov za svobodo in navezuje na stoletne tradicije, ki družijo jugoslovanske in sovjetske narode. Ta poslanica pomenja največje priznanje naši borbi in maršalu Titu.

KAPETAN PEMC PRIPOVEDUJE

Zavzetje Rihemberka njegova mojstrovina.

Skromen in tih je kapetan Pemc. Malo govori o sebi in o svojih akcijah. Zdaj ga vidiš, kako se je vrnil iz akcije ves raztrgan, zdaj z obližjem na čelu in komaj slutiš, da je izvršil med tem zopet novo nadvse možato in požrtvovalno dejanje.

V teku dve in pol letnega partizanstva ima za seboj nešteto drznih partizanskih dogodivščin. Stari partizani se še spominjajo sijajnega napada na fašistično kolono pri Babni gori v Dolomitih. In komaj kdo ve, da je takrat mladi partizan Pemc doživel svoj ognjeni krst. Odšel je nato na Gorenjsko, v deželo najtežavnejšega partizanstva, nato dalje na Koroško, kjer se je udeležil akcij na rusko in francosko koncentracijsko taborišče. Tam je tudi razbil tovarno akumulatorjev. Pozneje je bil komisar Gorenjskega odreda in bil nato med osnovalci Gorenjske brigade. Pri zgodovinskem jurišu na belogardistično trdnjavo Turjak vidimo tovariša Pemca v prvih vrstah. In zopet ga srečamo na Primorskem, ko se nekega jutra vrne utrujen in bled na štab XXXI. divizije in pove, da je Idrijski rudnik miniran. Ta akcija je bila njegova največja in najpomembnejša. Dvesto metrov pod zemljo minirati rudnik, čeprav ga je stražilo dvatisoč Švabov! Dalje akcija na Klavže, Baški most in Lušin. Ko bi čuli pripovedovati o teh njegovih podvigih bi morda kdo izjavil: Pač pustolovec. Toda tovariš Pemc ni nagnjen k temu. Delavec je preprost fant, že prve dni v vrstah Osvobodilne fronte. V njem se lepo združujeta predanost osvobodilni ideji in pripravljenost žrtvovati samega sebe za njo. Je eden tistih, ki gredo brez hrupa skozi življenje, a pri tem vrše velike stvari.

Te dni je kapetan Pemc izvršil nad vse pomembno akcijo na Rihemberk. Predala se je prva domobranska postojanka, prvi uspeh Tito - Šubašičevega sporazuma se je pokazal. Domobranci so videli svojo zablodo in bili pripravljeni vstopiti v NOV. Treba je bilo le še poloviti gestapovske pse, ki so jih terorizirali. To je izvršil kapetan Pemc. O tem svojem zadnjem, a še ne poslednjem činu nam je pripovedoval kapetan Pemc naslednje:

Kako smo zavzeli Rihemberk.

"V treh skupinah smo napadali. Postajo in barako je imel Danilo, grad Stanko (oba obveščevalca iz XVII.brigade), železniško in privatno hišo pa sam. Pred nami tema, železniški tir, cesta z bunkerji, desno nad nami zopet bunkerji, levo pa glavna utrdba. Tiho in previdno smo se plazili, pa vendar nas je opazil Švaba in pričel metati rakete. Polegli smo. Tedaj pa je že zagorela baraka, ki jo je napadal Danilo. Tudi mi moramo sedaj hitro delati. Naprej! Lojze in Turka sta bila tik za mano. Hrabra dečka! Za nesem se nanje. Razorožili smo stražarja pri bunkerju. Mislil je, da je patrola belih. Nato naprej. Tedaj pa "Halt" in že rafal v nas. Streljal je švabski "Wachtmaister", gestapovski pes, ki so ga pred nedavnim privlekli iz Ukrajine, kjer je terorizíral in pobijal Ukrajince.

Nekaj naših je lažje ranjenih. Popadamo, še preje pa zapoje naš "šarec". Dober fant naš mitraljezec, si mislim; nato zavpijem juriš in planili smo za "Wachtmaistrom" proti hiši. Tri bombe so priletele skozi okno. Švaba jih je zagnal. Omedlel sem, kri me je oblila. Toda naši so bili že pri hiši, tudi sam sem se zavedel in vdrli smo vanjo. Predalo se nam je dvaindvajset domobrancev. V drugi hiši pa enajst.

Med tem so drugi zasedli bunkerje, Stanko pa je že zažigal grad. Vsega skupaj se nam je predalo dvaindevetdeset domobrancev. Zaplenili pa smo težki in lahki bacač, deset mitraljezov, nad sto pušk, okoli 2o zabojev municije in mnogo vojnega materijala. V borbi je padlo nekaj Švabov in znani belogardistični izdajalec iz Ajdovščine. Porušili smo vse utrdbe in

železniški most.

Ko smo se vračali, so nas povsod po vaseh sprejemali z nepopisnim veseljem. Ponujali so nam sadja, žganja in kar so premogli. Domobranci pa so naročali znancem, naj sporoče domačim, da so se srečno rešili izpod švabske tiranije."

"Kaj pa domobranci?"

"Takoj so nam obljubili, da bodo oprali s sebe sramoto, ker so se borili v domobranskih vrstah in da se bodo kar se da požrtvovalno borili v naši narodno osvobodilni vojski."

Nato je kapetan Pemc navdušeno zaključil:

"Sedaj prihaja čas, ko spoznavajo zapeljanci, da je pravilno tisto, za kar sem se boril skoro tri leta. Upam, da bom kmalu pripeljal še nove posadke zapeljanih domobrancev v naše vrste in da bo naša enotna NOV kmalu izvojevala tako težko priborjeno svobodo."

Vsi verujemo, da bo to kmalu. Zapeljancem se odpirajo oči. Prvi veliki sadovi sporazuma Tito - Šubašič so že tu!

Mile

Vstani ej ljudstvo slovensko...

(ob volilnem zborovanju BBO)

Gospodov dan. V julijskem jutru plavajo rosne meglice nad briškimi holmi. V skrito vasico na mični planotici vse truma ljudi. Prebivalci prelepih Brd se zbirajo, da izpričajo svojo neomajno pripadnost Osvobodilni Fronti slovenskega naroda.

Kmalu po kosilu je obširna planota polna ljudi. Stojim malo ob strani in motrim te navdušene obraze, te plamteče oči. Nekaj se zrcali v njih, kar ti daje poroštvo zato, da ne bodo nikdar nasedli lažnjivemu prišepetovanju izdajalcev lastne narodnosti. Ne, ti ljudje, ki so 25 let vztrajno verovali v svoj veliki dan, ga doživljali prav ta čas, prav danes, ko lahko svobodno izrazijo vse, kar jim leži na duši.

Na slavnostno okrašenem odru se vrste govorniki. Stari borci za pravice tega naroda, preprosti možje in žene, sinovi in hčere teh Brd. Tu di duhovnik govori svojim rojakom, takrat ne kot dušni pastir, temveč kot učitelj, prijatelj in predvsem kot zaveden razumnik, ki svojega ljudstva ni zapustil niti v najtežjih trenutkih. Navdušeni klici vedno znova prekinjajo živi tok njihovih besed. Ni čuda! Uresničuje se dolgoletni sen briških Slovencev. V njihovem milem materinskem jeziku jim govore njihovi sonarodnjaki, jim dvigujejo duha, jim odpirajo nove široke poglede v novo življenje.

Gledam, in v duši mi vstaja nekaj lepega, velikega. Je to ponos nad nezlomljivim duhom našega naroda, radost nad dano zvestobo teh ljudi, to liko časa odtrganih od svoje matere in prav toliko časa strastno hrepenečih po nji. Vidim, kako zamaknjeno, z ovlaženimi očmi strme v govornike, kako vpijejo njihove besede, kakor dolgo pričakovano veliko razodetje. In malo manjka, da se tudi meni ne orose oči...

Človek, nov človek vstaja iz človeka.

Zorin

D 16347

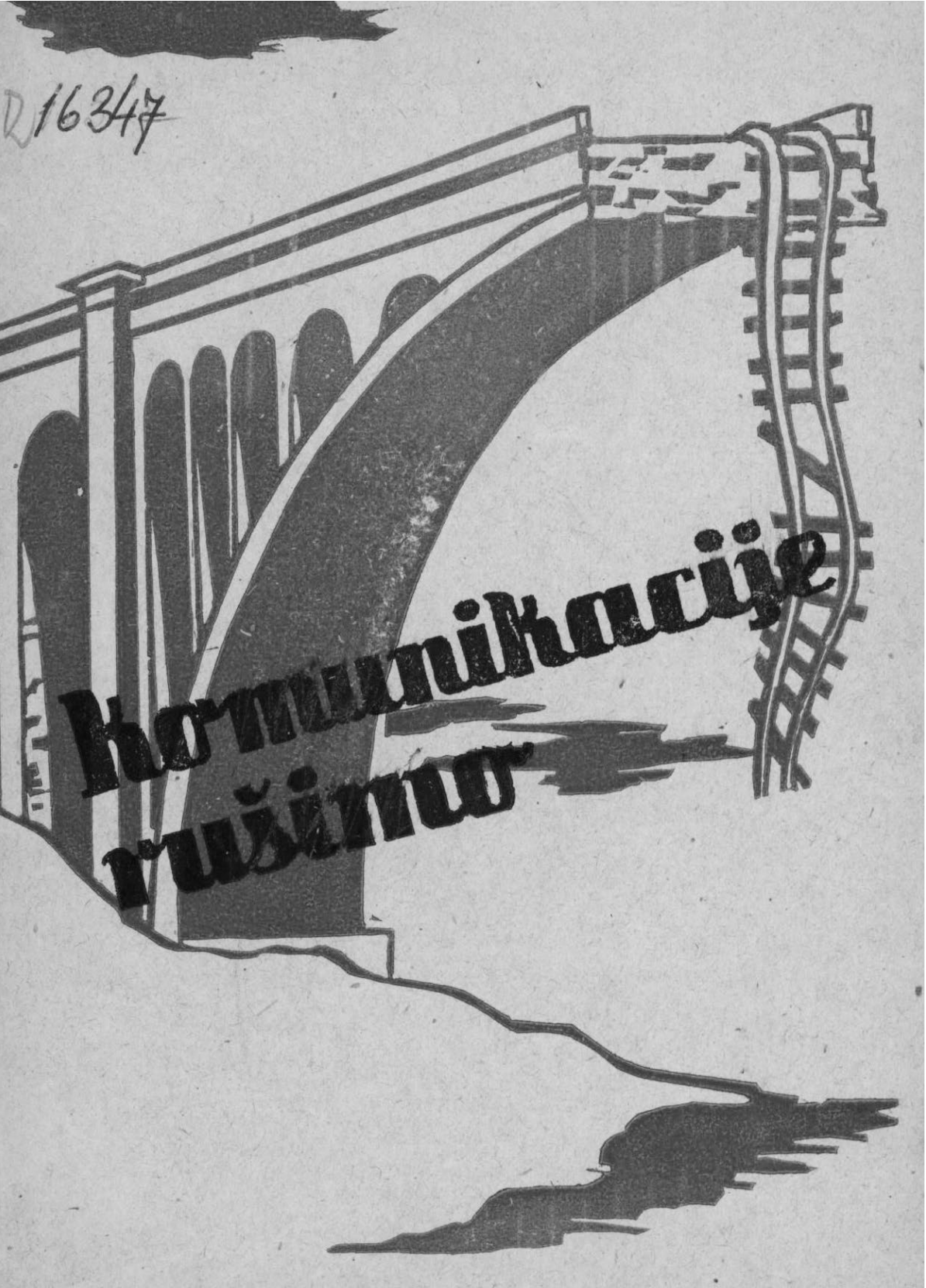

Komunikacije rušimo

„Napad na vlak, mostove v zrak“

„Fantje, moji fantje! Le vzemite kruha, le, in medu! je govorila stara mamica šestorici partizanov in tipala z rokami proti njim, kajti od starosti je bila že na pol slepa. Stisnila je pred odhodom vsakemu izmed njih roko in jim zašepetala v slovo: „Srečno hodite, moji fantje, in Bog naj vas varje na vaši poti!“

Nato so so povzpeli prav na vrh Pece. Zrak je bil mrzel in čist. Komandir Jože je stegnil roko in pokazal predse v dolino: „Tam je Pliberk, Tja gremo!“ — Šestorica se je zazrla v mestece, ki ga je švaba spremenil v svojo postojanko.

17

„In tam je Drava!“ V daljavo se je črtala tanka proga in se vila po dolini posejani s holmi in griči. Še dalje, skoraj na obzorju se je dvigala Svinjška planina, nekje ob vznožju pa je čepela vasica Jekše.

„Povsod tod biva naš rod!“ Je dejal Jože,“ pa so nam ga vzeli ti prokleti švabi!“

Potem se je spomnil nesrečnega plebiscita dvajsetega leta, ko so švabi preplavili to deželico in jo začeli ponemčevati. „Sedaj jo bomo dobili nazaj, in vrag nam je ne vzame več!“ je dejal Jože in stisnil puško v svoje delavske roke.

Mežnarčev Jože je bil livar in je delal pri martinovi peči. Ko je preplavila Guštanj govorica o partizanih in o borbi za svobodo, je Jože pustil peč in šel v les. Postal je komandir ene izmed koroških čet.

Obrnil je svoj sivi izklesani obraz, ki ga je trideset let žgala vročina martinove peči, četvorici svojih tovarišev in dejal: „Pojdimo!“

Spustili so se preko grebenov Pece v dolino in krenili proti Pliberku. V mraku so se približali cesti. Neslišno so se pomikali ob robu gozda naprej vzdolž ceste. Trda tema je bila, ko so se približali Pliberku, se izognili švabskim zasedam in krenili proti mostu.

18

Vedeli so, da je železniški most zastražen, pa vseeno so šli naprej s trdno odločnostjo, da mora pliberški most zleteti v zrak!

„Da pokažemo švabom, da se bliža konec njihove tiranije slovenske Koroške!“ Korak za korakom so se približevali mostu. Stražarja niso začutili. Morda si je šel prižgat cigareto v bližnjo čuvajnico?

„Sedaj pa hitro!“ je tiho ukazoval Jože. Zdevali so eksploziv iz nahrbtnikov in pričeli z miniranjem. Še tempiran vžigač in gotovi so!

Tedaj pa so se svetlobne rakete zarezale v temo. Začutili so jih. Toda šestorica je že opravila svoje delo in se tiho odmaknila.

Zagrmelo je in ogromni svetlobni stožec je besno planil v nebo. Pliberški železniški most je zletel v zrak!

„Sedaj bodo šle švabske patrole proti mostu in jutri proti Peci!“ je dejal Jože svojim, ko so počivali v grmovju. Mi pa bomo zato krenili okoli Pliberka in proti Dravi! Tako so naredili, in srečno prišli skoraj do Drave. Dobro so ukanili švabe, ki so se naslednji dan zaman zaletavali po gozdovih pod Peco.

Šestorica pa je takrat ležala v gozdiču ob Dravi in bližnji kmet jim je nosil hrane ves dan, da so se ga komaj „dohajali..“

19

Na večer pa so prišle še dečve in jim napolnile nahrbtnike za na pot. Fantje so jim pravili kako je zletel pliberški most v zrak in še marsikaj drugega, kar ve partizan in kar užiga srca vseh, ki bivajo po naši Koroški.

Ob odhodu pa je mladi Janez ukradel Mojci rdeč nagel in potihem zapel:

„Napad na vlak,
mostove v zrak!“

„Dro! Lepo je biti koroški partizan!“

Nato je šestorica odhitela nazaj v svoj bataljon, da poroča komandantu o uspeli akciji.

Pozdrav soborcem

Ob urejevanju ponovno rojene, skoraj slavnostne številke nekdanjega prvega »Partizanskega dnevnika« smo obiskali tudi njegovega prvega urednika Franceta Vrega-Mileta in v razgovoru z njim dobili izvirno pričevanje o nastanku, urejevanju in tiskanju tega priljubljenega, vseljudskega borbenega glasila, ki hkrati z enotami IX. korpusa in zlasti 31. divizije tudi slavi dvajseto obletnico svojega rojstva.

France Vreg-Mile, prvi urednik »Partizanskega dnevnika«

● »Česa se po tolikih letih najbolj živo spominjaš?«

»Kmečke hiše v cerkljanskih hribih, soborcev z živim mladeniškim zanosom in velike zamisli o osvoboditvi primorskega ljudstva.«

● »Tam se je porodila zamisel o dnevniku?«

»Da. V novembrskih dneh 1943. leta po mučnem pohodu z Dolenjske, prek Gorenjske na Primorsko.«

● »Ali ni bila ideja o dnevnem izhajanju nekoliko drzna?«

»Nič bolj kakor vse, kar smo počenjali na Primorskem. Toda, kaj smo ljudem, ki že 25 let niso imeli slovenske besede, lahko dali lepšega kakor domač, slovenski list... Odziv je bil tako veličasten ter spontan, da bi si ga želel marsikateri sedanji dnevnik, tiskan na najmodernejših strojih!«

● »In vaša uredniška politika?«

»Ta nam ni delala preglavic. Bili smo velika družina soborcev: od komandanta do kurirjev, od primorskih deklet-raznašalk do preprostega tesarja, ki nam je izbral prostor za tiskarno... Ali je bilo torej težko imeti posluh za čas, za velike naloge osvoboditve? Saj smo bili del te pogumne, borbene skupnosti, ki je z jasnim pogledom korakala v socializem.«

● »Pa sodelavci-uredniki?«

»Sprva smo bili trije: padli Martin Kokalj, Marjan Tepina in jaz. Potem so se zvrstili: Saša Štempihar, ki je padel, Lev Modic, Dušan Fortič, Jože Smole, Lado Pohar, Ogarev in drugi. Eni so odhajali, drugi vstopali — ideja dnevnika pa je živela. Pogrešali bi ga, kakor bi pogrešali partizanstvo ali vsakdanji kruh, če ne bi izhajal več.«

● »In tvoja želja na pot tej in drugi številki, ki izide v nedeljo?«

»Da bi tudi prek nje, prek obeh oživela podoba naših najsvetlejših dni, veliki, trpki, pa možati čas herojskih dejanj... V imenu urednikov pa topel tovariški pozdrav vsem soborcem in nekdanjim sodelavcem!«

Cerkn

UKAZOM
PREDSEDNIKA
SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE
JOSIPA BROZA TITA

BROJ 789 OD 28. decembra 1965. GODINE

povodom dvadesetogodišnjice oslobođenja, a za naročite zasluge na polju širenja bratstva i jedinstva među našim narodima

ODLIKOVAN JE

France F. Vreg

ORDENOM
BRATSTVA I JEDINSTVA
SA SREBRNIM VENCEM

O ČEMU SE IZDAJE OVA POVELJA

KANCELARIJA ORDENA
U BEOGRADU 28. decembra 1965. GODINE

ŠEF KANCELARIJE ORDENA.
Marko Mitrović

Red bratstva in enotnosti s srebrnim vencem, ki ga je France Vreg prejel leta 1965. Listino hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

(str. 164) Intervju s Francetom Vregom Miletom v spominski številki Partizanskega dnevnika ob proslavi 20-letnice primorske vstaje in ustanovitve XXXI. divizije, 4. septembra 1963. Izvod hrani: Slovanska knjižnica v Ljubljani.

III.

RAZVOJ KOMUNIKOLOGIJE

Prvič objavljeno: Vreg, France (1974): Komunikacijska znanost: definicija in funkcija. *Teorija in praksa* 11 (3): 277–283.

KOMUNIKACIJSKA ZNANOST: DEFINICIJA IN FUNKCIJA

V znanstvenem svetu se je že dokaj jasno izoblikovala misel, da komuniciranja ne moremo raziskovati samo v okviru tradicionalnih disciplin, ampak da je nujno oblikovati komunikacijsko znanost kot samostojno znanstveno panogo. Tako se v sodobnem svetu pojavlja nova delitev dela, kar je znamenje, da znanost postaja bolj kompleksna. S konstituiranjem komunikacijske znanosti se nadaljuje proces diferenciacije znanosti, hkrati pa bi bilo zadoščeno potrebi po specializiranem proučevanju celotnega fenomena komuniciranja. To pa seveda tudi pomeni, da nova znanost v tej fazi nastajanja sintetizira spoznanja različnih disciplinarnih pristopov, ki so v prejšnjih obdobjih odločilno pripomogli k oblikovanju nove znanosti o komuniciranju.

Ideja o komunikacijski znanosti je nastajala počasi in se je srečevala z nezaupanjem in pomisleki. Nekatere tradicionalne discipline so se upirale zamisli o novi znanosti, češ da nima svoje lastne metode, podobno kot politične vede. Nekateri znanstveniki so izražali pomisleke predvsem zaradi tradicionalne »novinarske znanosti«, ki je bila deskriptivna in pozitivistično

(str. 166) Gradnja nove stavbe Televizije Ljubljana leta 1973. Avtor ni znan. Hrani: RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija v Ljubljani.

(str. 168) Snemanje prve zabavne televizijske oddaje *Poznaš svoj domači kraj?* leta 1960 v Novem mestu. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

zgodovinska. Tudi pragmatistični »žurnalistični pristop« nekaterih ameriških in nemških znanstvenikov ni pripomogel k oblikovanju nove znanosti, saj je bil v bistvu samo poskus oblikovati znanost na izkušnjah novinarske teorije in prakse, novinarskih zvrsti in deskripcije množičnih občil.

Danes postaja vse bolj jasno, da so komunikacijski procesi »razpršeni« po vseh področjih družbene stvarnosti in da so njen sestavni del. Temeljni procesi sporazumevanja in kooperiranja v delovnem procesu so povezani s fenomenom komunikacijske interakcije. Družbeno komuniciranje ima tako socialne in integracijske cilje kakor tudi delovne, proizvodne cilje. Simbolično interakcijsko komuniciranje je temelj vsake prave intersubjektne komunikacije. Zato so komunikacijski procesi sestavni del proučevanja sodobne politologije, sociologije, psihologije in socialne psihologije; so osrednji raziskovalni problem teorije sistemov, sociokibernetike, organizacijskih ved, semantike in semiotike, antropologije, retorike; so temelj informacijske teorije oziroma informatike. Zato je razumljivo, da je čedalje bolj očitna potreba po enotnem opazovanju komuniciranja kot celostnega pojava.

Lahko celo rečemo, da je problem komuniciranja postal v sodobni stvarnosti tako pomemben, da ga ne moremo prepustiti raziskovalni pozornosti dosedanjih disciplin. Fenomen človeškega komuniciranja je celosten in zajema številna področja, zahteva različne, pa tudi posebne raziskovalne metode, tako da se kaže izrazita potreba zajeti ga v enotni znanstveni disciplini. Le tako ga je moč opazovati kompleksno in ugotavljati njegove zakonitosti.

Problem medsebojnega sporazumevanja in kooperiranja je še zlasti pomemben za samoupravno družbo, ki postavlja v ospredje potrebo po tem, da je človek vsestransko obveščen o vseh procesih družbenega življenja, kar je prvi pogoj za vključevanje v proces samoupravljanja. Komuniciranje v samoupravljanju naj bi imelo nove kvalitete človekovega sporazumevanja, nove kvalitete javnega dialoga in polemike, avtentičnega oblikovanja samoupravnega javnega mnenja in nove odnose v procesu družbene integracije. Komunikacijska veda si zato zadaja tudi vprašanje, kako kritično sintetizirati dosedanje teorije in prijeme, kako kritično oceniti sisteme komuniciranja v svetu, kako ovrednotiti poskuse teoretičnega utemeljevanja komuniciranja v socialističnih deželah in kako oblikovati novo teorijo, ki bi predlagala komunikacijski model samoupravne družbe.

I

Komunikacijska ali publicistična znanost[1] se je začela oblikovati v samostojno znanstveno disciplino šele v zadnjih desetletjih. Dolgo je prevladovala misel, da je proučevanje komuniciranja lahko le multidisciplinarno; znanje o procesu komuniciranja uveljavljamo v tradicionalnih okvirih le, če povežemo znanje številnih disciplin. Bolj in bolj pa prevladuje stališče, da se moramo problemov komuniciranja lotevati interdisciplinarno; znanje o procesu komuniciranja uveljavljamo v tradicionalnih disciplinah in ga z njimi izmenjujemo (glej Krippendorff, 1969). Danes postaja vse bolj očitno, da raziskovanje komuniciranja presega meje in možnosti tradicionalnih disciplin in da si mora komunikacijska znanost začrtati svoje meje in probleme, da bi lahko odgovorila na izzive in ustregla potrebam raziskovanja v sodobnih disciplinah.

Procesi, ki jih označujemo s skupnim pojmom »komuniciranje« ali »publicistični proces«, so tako stari kot človeštvo in so vedno pritegovali teoretično in raziskovalno pozornost, zlasti pa so jih proučevali z vidika komunikacijske prakseologije. Retorika je bila v antiki kot znanost enakovredna filozofiji, v srednjem veku pa filozofiji in teologiji. Politična publicistika je imela svoje teoretične temelje in svoje opravičilo v antičnem nauku o državi (Hagemann, 1966: 14–15). Teorija publicističnih zvrsti korenini v antičnih teorijah o umetnosti in literaturi (glej Haacke, 1951–1953). Teorije o javnosti in o »mnenju« so se razvile v okviru političnih ved in filozofije,[2] problem prepričevalnega komuniciranja, agitacije in propagande pa so zastavili v srednjeveških teoloških naukih o *propaganda fide* (glej Martin, 1958; Koszyk in Pruys, 1969). Časniki so bili že prav od začetka predmet proučevanja zgodovinskih ved, njihovo pravno urejanje pa se pokaže kot problem že ob nastanku rokopisnih spisov in knjig (Terrou, 1962).

V novejšem času sta procese socialne in individualne komunikacije obravnavali predvsem sociologija in (socialna) psihologija (Goričar, 1969), probleme pomena filozofska semantika (Marković, 1961; Schaff, 1965), znaka

1 Izraz »publicistična znanost« uvajajo nemški raziskovalci, pri čemer nekateri publicistično znanost istijo s komunikacijsko znanostjo, drugi pa jo omejujejo le na preučevanje komunikacijskih procesov množičnih občil.

2 Za obširnejši pregled teorij o javnosti in javnem mnenju glej: Vreg, France (1968): *Teorija javnega mnenja – I. del*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

in diskurza semiologija,[3] informacijske prenose, sisteme in strukture pa teorija informacij, kibernetika in sistemska teorija (Cherry, 1957; Miller, 1965a, 1965b; Klaus, 1965).

Teoretične zasnove komuniciranja so bile torej najprej močno pod vplivom retorike in političnih ved. Starejša publicistika, pa tudi časniška znanost sta sami sebe imeli za neke vrste »ustavno zgodovino« komunikacijskih odnosov, za nekakšno komunikacijsko-politično disciplino (Prakke, 1968: 106). Današnja komunikacijska znanost pa je zorela v okviru socialne psihologije, sociologije in politologije in je bila bolj ali manj pod vplivom teorij in šol teh znanosti v različnih obdobjih (De Fleur, 1966: 97–98). Poleg tega so nekatere temeljne prispevke k teoriji komunikacij dali prav avtorji občih sociooloških teorij ali psiholoških smeri.

Zato se zdi nujno, da ugotovimo, kako so različne discipline in smeri vplivale na nastajanje komunikacijske znanosti. Tako bomo laže razumeli različne koncepte in hipoteze, teorije in modele, pristope in filozofska izhodišča, ki danes preplavljajo komunikacijsko znanost. Poleg tega nam je na voljo le vrsta hipotez, pristopov in teorij, nimamo pa nobenega resno razčlenjenega niza konsistentnih teorij, ki bi oblikovale temelje nove znanosti.

II

Komunikacijsko znanost imam za disciplino, ki proučuje vsebine in strukture komuniciranja v vseh pojavnih oblikah: od intrapersonalnih (osebnostnih) procesov, ki postavljajo človeka za svojevrstno totaliteto, prek procesov diadičnega,[4] triadičnega[5] in skupinskega komuniciranja do komuniciranja na ravni organizacije; posebne pojavne oblike so kategorialno in množično komuniciranje, vse oblike pa povezuje v svojevrstno strukturo družbeno komuniciranje. Komunikacijska znanost zajema torej procese, strukture in funkcije komunikacijskih sistemov v njihovi družbeni totalnosti.

3 Tu ne mislim le na lingvistiko ali psiholingvistiko, marveč na semiologijo kot občo teorijo znaka, ki vključuje tudi lingvistični vidik.

4 Komuniciranje med dvema osebama.

5 Medsebojno komuniciranje treh oseb.

Komunikacijske vsebine in procesi so se mi na vseh ravneh razkrivali za »proizvod« socialnokulturnega sistema, ne pa za osamljena abstraktna ali zgolj psihična dejanja. Komunikacijski sistemi, kakor jih proučuje komunikacijska znanost, niso nekaj zaprtega, »sistemskega«, marveč se odpirajo v zgodovino, so posebno gibanje komunikacijske zavesti iz preteklosti v prihodnost in jih komunikacijska znanost proučuje v njihovi zgodovinski razsežnosti. Komunikacijska znanost proučuje tiste notranje lastnosti demokratičnega samoupravnega komuniciranja, ki omogočajo integralno samoupravno samodeterminacijo in resnično možnost sodelovanja v procesu odločanja.

Nova znanost mora razviti tako občo teorijo komuniciranja kakor tudi posebne teorije komuniciranja; določiti si mora svoja raziskovalna področja, svoje naloge in cilje, pa tudi svoje meje; komunikacijska znanost si bo sčasoma razvila tudi svojo metodologijo, kar pa ni pogoj, ki bi ji preprečeval biti znanost. Čeprav nova disciplina ostaja tipično družboslovna veda in lahko obstaja le ob tesni naslonitvi na sociologijo, politične vede in socialno psihologijo, se vendar lahko razvije le ob spoznanjih sodobne informatike in sodobne kibernetike, pa tudi ob spoznanjih in zakonitostih, ki jih na naravoslovnem področju ugotavljajo biologija, bionika[6] in druge znanosti.

Konstituiranje lastne samostojne discipline torej ne pomeni, da bi se osamila, ločila od drugih znanosti npr. od sociologije, politologije, psihologije, zgodovine itd. To tudi ne pomeni, da se lahko odrečemo znanstvenim naporom in spoznanjem, ki bi jih v prihodnje dosegale te vede na področju komunikacij in množičnih občil. Očitno je, da bo morala komunikacijska znanost še naprej upoštevati spoznanja sociooloških, psiholoških, politoloških in drugih pristopov h komunikacijskemu fenomenu.

Ko se bo komunikacijska znanost konstituirala v samostojno disciplino in se primerno razvila, bo šele sposobna nuditi drugim znanostim tista temeljna komunikacijska spoznanja, ki jih sedaj nedvomno pogrešajo. Šele takrat bo komunikacijska znanost s svojimi lastnimi spoznanji lahko oplajala tradicionalne znanosti. Komunikacijske fenomene smo lahko proučevali samo multidisciplinarno, to pomeni, da so različne znanosti s svojimi pristopi prispevale k raziskovanju procesa komuniciranja. Z nastankom komunikacijske znanosti bo omogočeno interdisciplinarno raziskovanje, v

6 Bionika združuje spoznanja biologije, informatike in družboslovja.

katerem bo komunikacijska znanost udeležena kot enakopravna znanstvena disciplina.

Doslej so komunikacijski fenomen raziskovale predvsem politične vede, sociologija, psihologija, pravo, zgodovina, zgodovina književnosti in podobne discipline. Tradicionalne discipline so v svoje raziskovanje vnašale tudi raziskovanje komunikacij, vendar niso komunikacije zanje pomenile temeljnega področja raziskovanja. Tudi danes se pojavljajo različni parcialni pristopi, ki si lastijo vlogo edinega pristopa. Nekateri celo menijo, da je kibernetični pristop tak edinstveni pristop. Drugi spet ugotavljajo, da je temeljni pristop politološki pristop. Zastavljajo vprašanje, ali ni nujno vnesti v kibernetični pristop temelje politološkega pristopa. In dalje, ali lahko komunikacije proučujemo brez zgodovinskega pristopa, brez proučevanja jezika, stila ali pomena komunikacije. Politično komuniciranje, na primer, res lahko proučujemo samo z vidika političnih ved, sociologije, psihologije, kibernetike in podobno. Kar takim pristopom manjka, je integralna teorija komuniciranja, ki bi osmislila bistvo komuniciranja. Zato lahko, na primer, politično komuniciranje proučujemo uspešno le takrat, kadar se ga bomo lotili tudi z vidikov zakonitosti komuniciranja, na temelju spoznanj komunikacijskih ved.

III

Kakšna naj bi bila struktura nove vede, ki jo lahko imenujemo komunikologija?

Predvsem bi bilo potrebno konstituirati splošno teorijo komunikacijskih procesov oziroma *občo komunikologijo*. Obča komunikologija naj bi proučevala obče zakonitosti komuniciranja na vseh ravneh, procese in strukture komunikacijskih pojavov, učinke različnih oblik komuniciranja, komunikacijske teorije in modele, komunikacijske sisteme, informacijske procese v globalni družbi in funkcije komunikacijskih sistemov pri razvojnem spreminjanju. Obča komunikologija naj bi posebno pozornost posvetila interdisciplinarnim raziskavam, da bi tako ohranila povezanost s tradicionalnimi disciplinami, hkrati pa naj bi se navezala na spoznanja bionike, informatike, naravoslovja, psihiatrije, nevrofiziologije in sorodnih ved.

Ob obči komunikologiji lahko razvrstimo različne posebne komunikologije. *Posebne komunikologije* naj bi bile tele:

a. komunikologija političnih procesov, ki bi zajemala politično komuniciranje in vse vidike politološkega pristopa h komuniciranju;

b. komunikologija socialnih skupin, ki bi obravnavala zlasti komunikacijske procese in grupiranja, ki sta jih doslej raziskovali sociologija in socialna psihologija;

c. komunikologija delovnih organizacij, ki se omejuje na organizacijsko raven komuniciranja (doslej ga je proučevala industrijska sociologija);

d. komunikologija družbenih sistemov, ki zajema globalne družbene komunikacijske procese in ki temelji na spoznanjih sistemske teorije;

e. komunikologija množičnih občil, ki naj bi zajemala dosedanjo sociologijo množičnih občil;

f. komunikologija mednarodnih sistemov, ki bi obravnavala mednarodno komuniciranje;

g. komunikologija kulture in umetnosti, ki bi obravnavala umetnostne fenomene komuniciranja;

h. komunikologija informacijsko-propagandne dejavnosti, s katero razumemo stike z javnostjo, ekonomsko propagando in podobna področja.

Ob občih in posebnih komunikologijah bi bilo potrebno razviti tudi posebno metodologijo komunikacijskih raziskovanj s poudarkom na analizi vsebine.

Pojav javnega mnenja bi morala zajemati teorija javnega mnenja, ki pretežno temelji na politološkem, sociološkem in socialnopsihološkem pristopu. Teorija javnega mnenja je eden sestavnih delov komunikacijske znanosti.

Ob teh temeljnih disciplinah obstaja še vrsta komunikacijskih in novinarskih poddisciplin, ki so tesneje povezane s tradicionalnimi znanostmi. Te so: informacijsko pravo (temelj je pravo); zgodovina novinarstva in publicistike, teorija novinarstva, njegovih oblik in zvrsti (ki ima temelje v teoriji književnosti). Tu so še časnikarska stilistika, semiologija, retorika in še nekatere.

Očitno pa je, da so tudi te komunikacije in novinarske poddiscipline vezane na občo komunikologijo, saj so jim komunikacijske vede tisto naravno aksiološko in znanstveno izhodišče, ki jih globlje znanstveno utemelji.

IV

Če sodobni razvoj znanosti terja nove poglede na komunikacijski fenomen in oblikovanje komunikacijske znanosti, to pomeni tudi nov izziv izobraževanju na področju novinarstva. V luči novih spoznanj in novih ved bi bilo potrebno ponovno pregledati strukture učnih načrtov novinarskih fakultet in oddelkov, pa tudi strukture posameznih predmetov, ki jih predavajo na teh in podobnih smereh. Očitno je, da bo nujno posodobiti učne načrte mnogih fakultet in jih uskladiti z zahtevami redefiniranja komunikacijske znanosti.

Komunikacijske vede s svojimi občimi in posebnimi disciplinami so temeljna znanja, ki bi jih morale gojiti novinarske fakultete. Očitno je namreč, da lahko in da morajo novinarji, komunikologi, specialisti za komunikacije, za stike z javnostjo, za predikcijo na področju politične, ekonomske in druge komunikacije svoje znanje črpati iz svojih lastnih ved. Zato konstituiranje nove komunikacijske discipline pomeni tudi nov prispevek k sistemu izobraževanja novinarjev.

Očitno postaja, da bi morali biti učni načrti izobraževalnih sistemov novinarskih in komunikacijskih fakultet prestrukturirani v smislu nekaj temeljnih področij. Prvo tako področje bi moralo biti komunikacijske vede, ki bi zajemale obče in posebne komunikologije. Drugo področje naj bi bili predmeti novinarske prakseologije (teorija in praksa novinarstva, teorija zvrsti itd.). Tretje področje je področje informacijske zakonodaje, domače in mednarodne. Četrto področje je zgodovina novinarstva in publicistike, nacionalne in svetovne. Peto področje je področje jezikoslovja in stilistike. Ta področja naj bi obsegala tretjino predmetov novinarskih smeri.

Izobraževalni sistem novinarjev in komunikologov mora seveda tudi poslej temeljiti na znanju iz politologije, sociologije, mednarodnih ved, ekonomskih ved, sodobne filozofije in še nekaterih drugih ved. Med te sodi nenazadnje tudi znanje s področij, ki utirajo pot znanstveno-tehnični revoluciji. Nobenega dvoma tudi ne more biti, da mora novinarsko izobraževanje biti pretkano s spoznanji filozofije marksizma in samoupravnega socializma.

Tako oblikovani sistem teoretičnega usposabljanja mora biti trdno povezan z raziskovalnim delom na področju raziskovanja komunikacij in socialnih procesov pa tudi z novinarsko prakso. Ves izobraževalni sistem naj bi prihodnjim novinarjem in komunikatorjem tudi vcepil čut odgovornosti in privzgojil visoke etične norme novinarstva in socialistične družbe. Te lastnosti so imperativ odgovornega komuniciranja in posredovanja misli in informacij med posamezniki in narodi, so prvi pogoj za doseganje humanega sporazumevanja in delovne kooperacije med ljudmi socialistične družbe.

Literatura

Cherry, Colin (1957): *On Human Communication*. Cambridge: MIT Press.

De Fleur, Melvin L. (1966): *Theories of Mass Communication*. New York: David McKay Company.

Goričar, Jože (1969): *Oris razvoja sociooloških teorij*. Maribor: Obzorja.

Haacke, Wilmont (1951–1953): *Handbuch des Feuilletons (3 Bände).* Emsdetten: Verlag Lechte.

Hagemann, Walter (1966): *Grundzüge der Publizistik*. Münster: Verlag Regensberg.

Klaus, Georg (1965): *Kybernetik und Gesellschaft*. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Koszyk, Kurt in Karl H. Pruys (1969): *Wörterbuch zur Publizistik*. München: dtv.

Krippendorff, Klaus (1969): Values, Modes and Domains of Inquiry into Communication. *The Journal of Communication* 19 (2): 105–133.

Marković, Mihailo (1961): *Dijalektička teorija značenja.* Beograd: Nolit.

Martin, John L. (1958): *International Propaganda: Its Legal and Diplomatic Control*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Miller, James (1965a): Living Systems: Basic Concepts. *Behavioral Science* 10 (3): 193–237.

Miller, James (1965b): Living Systems: Structure and Process. *Behavioural Science* 10 (4): 337–379.

Prakke, Henk (1968): *Kommunikation der Gesellschaft*. Münster: Verlag Regensberg.

Schaff, Adam (1965): *Uvod u semantiku*. Beograd: Nolit.

Terrou, Fernand (1962): *L'Information.* Pariz: PUF.

Vreg, France (1959): Novi pogledi na novinarske oblike – I. del. *Novinar* 10 (december): 4–5.

Vreg, France (1960): Novi pogledi na novinarske oblike – II. del. *Novinar* 11 (april): 4–5.

Vreg, France (1968): *Teorija javnega mnenja – I. del*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1985): Komunikacijska znanost na Slovenskem. V Jože Goričar, Tine Hribar, Franc Mali in Niko Toš (ur.), *Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

KOMUNIKACIJSKA ZNANOST NA SLOVENSKEM

Komunikacijska znanost je relativno mlada znanost in se je na Slovenskem začela oblikovati v samostojno znanstveno disciplino šele v zadnjih dveh desetletjih. V drugih jugoslovanskih republikah se je razvila kasneje in se je v glavnem zgledovala na teoretičnih in raziskovalnih naporih slovenske komunikologije. S konstituiranjem komunikacijske znanosti se tudi na Slovenskem nadaljuje proces diferenciacije znanosti in se uveljavlja nova delitev dela v družboslovnih znanostih. Družboslovne znanosti, zlasti sociologija, politologija, zgodovina, jezikoslovje, slovenistika, literarna teorija, svetovna književnost in še nekatere, so v prejšnjih obdobjih odločilno pripomogle k oblikovanju komunikologije. Pomen komunikacijskih procesov v družbi pa je terjal proučevanje celovitega fenomena komuniciranja, sintetiziranje spoznanj različnih disciplinarnih pristopov in kvalitativni prodor k oblikovanju nove znanosti.

Komunikacijska znanost danes proučuje sporočila, oblike in načine človekovega osebnostnega, medsebojnega, skupinskega, organizacijskega, kategorialnega, množičnega in planetarnega komuniciranja; poglablja se v raziskovanje smisla, namena in učinkov simbolične interakcije, s katero se ljudje sporazumevajo, kooperirajo, presegajo konfliktne situacije, se soočajo in spodbujajo k delovanju; proučuje strukture in funkcije družbenih

komunikacijskih sistemov in javnih občil, pa tudi računalniške družbene sisteme informiranja.

Komunikacijski sistemi, kakor jih razume komunikologija, niso zaprti, morfostatični ali tehnološki sistemi, marveč se odpirajo v zgodovino, so gibanje komunikacijske zavesti iz preteklosti v prihodnost in jih komunikacijska znanost proučuje v njihovi dialektični protislovnosti in zgodovinski razsežnosti.

Razvoj komunikologije in teoretične dileme

Razlogi znanstvene in ideološke determinacije so komunikacijsko teorijo dolgo ohranjali na ravni disciplinarnih pristopov, pa tudi v okviru različnih teoretičnih smeri in ideološke parcialnosti. Meščanska komunikologija se je razvijala v okviru tradicionalnih psihologij, behaviorizma, simboličnega interakcionizma, funkcionalizma, zatem se je močneje zasidrala v sistemski teoriji in teorijah konflikta. Svoje teoretične konstrukte in teorije je gradila na ideoloških predpostavkah kapitalistične družbe in razvitih družb, razmeroma pozno pa je raziskovalno pozornost usmerila tudi na probleme nerazvitih, na relacijo sever–jug, na probleme komunikacijske neenakopravnosti, komunikacijske penetracije, akulturacije. V socialističnih deželah se je komunikologija dolgo hranila na aprioristične premisah in dogmatizmu marksizma-leninizma in opuščala marksizem kot znanstveno metodo.

Slovenska komunikologija je nastajala v začetku šestdesetih let in je gradila na takratnih teoretičnih spoznanjih sociologije, politologije in socialne psihologije. Zgodaj je razvila empirično raziskovanje stvarnosti in bila tako prisiljena teoretično se soočati z družbeno stvarnostjo in družbeno prakso. Daljše obdobje se je v komunikacijskih raziskavah ohranjalo pozitivistično kopičenje empiričnih podatkov, pogosto povsem na aplikativni ravni za potrebe komunikacijskih organizacij. Težko bi rekli, da je svoje teorije gradila v okviru »večnih resnic« dogmatskega marksizma, saj je dejansko nastajala v konfrontaciji s sovjetskimi stereotipi propagandno-agitacijskih modelov vulgarnega marksizma. Pokazala je dovolj kritičnosti in ustvarjalnost ter začela graditi lasten marksistični teoretično-interpretativni in konceptualni okvir ter metodološko-analitični instrumentarij, čeprav je pogosto naletela na težka nerazumevanja in ideološke očitke. Postopoma

je ustvarila teoretični koncept, ki družbeno komuniciranje raziskuje kot integralni del historičnih in družbenoekonomskih procesov, v okviru spleta političnih, ekonomskih, interesnih, ideoloških, kulturnih in mnenjskih procesov diferencirane in pluralistične družbe.

V komunikacijski znanosti se podobno kot v politologiji in sociologiji, morda pa še bolj, razkriva problem objektivizacije komunikacijskih procesov, saj ima komunikolog opraviti izrazito z ideologizacijo sporočil, z njihovo vlogo v strukturi moči, v globalni družbi in v svetu. Raziskovanje komunikacijske sporočilne strukture še posebej terja kritičnost in distanco.

Naj omenim samo nekatere probleme:

Prvič: proučevati je treba dejanskost zgodovinskih procesov družbenega spreminjanja, vsebino in tehnologijo komuniciranja v luči razvoja produkcijskih, lastninskih odnosov; še prav posebej pa mora raziskati »dejanski življenjski proces« delujočih ljudi, materialno in duhovno občevanje, kot bi dejal Marx, analizirati institucije politične in občanske družbe različnih družbenih sistemov.

Drugič: proučiti mora refleksije »dejanskega življenjskega procesa« v publicistični strukturi kot izraz ideologizirane, izkrivljene zavesti družbene skupine (razreda), pa tudi kot politični, pogosto voluntaristični program za uresničenje konkretnih zgodovinskih ciljev skupine oziroma razreda. Komunikacijska struktura ima izrazito motivacijsko-akcijsko komponento, mobilizacijsko vlogo in je kot ideološki program vezana na ideološke projekte in politične institucije (državo, stranke, cerkev, družbenopolitične organizacije (DPO), vzgojni sistem, zato je pogosto na ravni empirične zavesti ljudskih množic in pragmatizma družbenih akcij.

Struktura sporočil množičnih občil je mnogoplastna. Predvsem je publicistični izraz nastajajoče zgodovine človeštva, je zgodovinski dokument političnega, ekonomskega, kulturnega dogajanja globalnih družb in sveta, človeka v historičnem obdobju, univerzuma sveta. Zato raziskava terja zgodovinsko metodo preverjanja virov in dejstev. Produkcija sporočil pa je hkrati sestavni del zgodovinskega spopadanja družbenih skupin (razredov) ter nastaja v okviru komunikacijskih političnih in ideoloških spopadov integralnih ideoloških sistemov.

Komunikacijska sporočila so sestavina temeljnih procesov človekovega dela, družbene produkcije in reprodukcije, pa tudi »reprodukcije«

družbene zavesti skupine ali razreda. Komunikacijska sporočila so torej v funkciji »produkcije stvarnosti«. Vrsta mednarodnih raziskav skuša ugotoviti, kakšna je ta »produkcija stvarnosti«, ta publicistični odraz »izkrivljene zavesti« nekega razreda. Produkcija sporočil pa je hkrati tudi v funkciji publicističnega dejavnika soustvarjanja zgodovinske resničnosti in družbenega razvoja.

Komunikološka znanost išče svojo moč v dialektičnem soočanju s spoznanji prakse. Povsem naravno je, da tudi komunikološka misel »prehiteva« realne družbene odnose, da razgalja korenine družbenega in tehnološkega konservatizma in kaže na poti modernizacije in razvoja.

Zato komunikologija skuša v raziskavah odkrivati protislovja v družbenopolitični in družbeno-ekonomski sferi. Pri tem mora zavračati abstraktni, nezgodovinski spekulativizem; z analitičnim in empiričnim proučevanjem stvarnosti kaže na razkorak med normo in stvarnostjo. Zato komunikološko znanost razumem kot tisto kritično odprto, nedogmatsko marksistično družboslovno znanost, ki omogoča analitično-raziskovalno dojeti probleme stvarnosti, razkrivati družbene zakonitosti in s predikcijsko funkcijo odkrivati pota družbenega razvoja.

Slovenska komunikologija danes nadaljuje s teoretično kritiko meščanskih in državno-partijskih komunikacijskih sistemov. Ob soočanju z omenjenima historičnima sistemoma kritično preverja teoretične premise in praktična udejanjanja komunikacijskih procesov v sistemu socialistične samoupravne demokracije. Samokritično ugotavlja, da bi morala z bolj poglobljenimi znanstvenimi metodami proučevati procese komuniciranja in političnega odločanja, razvijati kritično analizo vsebine javnih občil, delegatskih informacij in družbenega sistema informiranja. Niso še dovolj raziskane politične in socialne strukture javnosti, mnenjski in interesni pluralizem, problem legitimnosti javnosti v odnosu do političnega odločanja, odprtost družbenega sistema, delež javnih občil pri funkcioniranju političnega sistema. Kritično bi morali ovrednotiti pronicanje modelov birokratskega državnega informiranja v sisteme demokratičnega samoupravnega komuniciranja.

Vloga komunikacijske znanosti

Med ustvarjalne sile razvoja sodijo tisti subjektivni dejavniki, ki so strokovno in družbeno usposobljeni, da z odločitvami – temelječimi na

znanstvenih analizah – in z ustrezno družbenopolitično akcijo usmerjajo razvoj in udejanjajo prihodnost. Kot marksisti pogosto pozabljamo, da je moč marksizma v Marxovi znanstveni metodi proučevanja stvarnosti, odkrivanja družbenih zakonitosti in videnju socialističnih družb prihodnosti. Kardelj (1963) je že zgodaj opozarjal, da je socialistična in demokratična orientacija možna le »na osnovi izkušenj delovnih množic in znanstvenih dognanj«, da temelji na interesu materialnega razvoja skupnosti in na moralnopolitičnih kriterijih, ne pa na dogmah. Zato se je tudi v publicistiki zavzemal za znanstveni način proučevanja stvarnosti. Opuščati bi morali varno slikanje institucionalne stvarnosti, uradniška pota forumskega poročanja. Taka zahtevna naloga bi terjala stalno absorpcijo novih znanj in znanosti, poglabljanja analitičnih metod in znanstveno-publicistično ustvarjalnost.

Znanstvena ustvarjalnost se danes kaže kot pot prodora v sodobnost in prihodnost, kot možnost novega razumevanja narave in družbe, novega poglobljenega razumevanja medsebojnih odvisnosti, pojavov in zakonitosti.

Brez znanstvenega spoznavanja ni več mogoče obvladati zapletenih problemov medsebojne odvisnosti narave, človeka, družbe, civilizacije in zgodovine. Sodobnega človeka si tudi ne moremo zamisliti brez globljega poznavanja filozofsko-sociooloških, politoloških in komunikoloških vidikov razvoja. Prav ta spoznavna funkcija sodobne znanosti in izobraževanja je tista humanistična vrednota, ki človeku omogoča, da preseže svojo proizvodno funkcijo v ožjem smislu. Ta spoznavna vrednost univerze – kot naravne matice znanosti, izobraževanja in kulture – bo pravo funkcijo dobila šele v visoko razviti družbi sodobne komunikacije in informatike. Človekova analitičnost in ustvarjalnost, družboslovno-humanistična in naravoslovno -tehnična izobrazbena celovitost, univerzalnost in inventivnost bodo nedvomno revolucionarne produkcijske sile človeka prihodnosti (Vreg, 1981: 5).

Komunikološko-novinarski izobraževalni sistem lahko temelji samo na razvitem komunikološkem in širšem družboslovnem raziskovalnem sistemu. Samo znanstveno in raziskovalno razvita komunikološka središča lahko oblikujejo uspešne pedagoge in visoko izobražene kadre na področju novinarskih in informacijskih dejavnosti. Znanstveno raziskovalna usposobljenost in bogata družbena praksa na področju informacijskih procesov in novinarstva lahko učitelje na novinarskih oddelkih in smereh usposobijo

za ustvarjalni pedagoški proces. Taki profesorji lahko razvijajo teoretično kulturo in ustvarjalno sposobnost študentov, njihovo spoznavno odprtost, analitično usposobljenost za spopadanje z neraziskanimi in konfliktnimi pojavi družbe, z globalnimi izzivi kompetitivne komunikacijske situacije.

Sodobna znanost je stvaritev človekovega uma, korenini v človekovi kulturi in je plod zgodovinskega razvoja filozofske in znanstvene misli. Znanost je način življenja in je nenehno in nikoli končano iskanje resnice in znanja (Unesco, 1979: 46). Znanost je »univerzum« in ne more brez škode razpadati v »sektorje«; izobraževalni sistemi pa ne bi smeli producirati »sektorske intelektualce« (Gramsci). Znanstveni in izobraževalni sistemi imajo znanstveno-ustvarjalno, filozofskoantropološko, tehnološko-razvojno, vzgojno-izobraževalno in socializacijsko vlogo.

Vse to izrazito velja za komunikološko-novinarski znanstveni in izobraževalni sistem. Komunikologija kot družbena znanost se ne more razmejiti v tem smislu, da ostaja samo na družboslovnem področju. Že dosedaj je stremela k interdisciplinarnim in multidisciplinarnim povezavam. Črpala je svoja spoznanja iz naravoslovnih ved (bionike) in raziskovalno posegala na področje bioloških sistemov. Neposredno se navezuje tudi na spoznanja matematičnih ved, kibernetike in informatike, ter raziskovalno posega na področje umetnih sistemov.

Zlasti na področju komunikacijskih in informacijskih procesov stremi po ustvarjanju aksiomatike, ki bi povezovala vsa tri področja. Kot družboslovna znanost je v občo komunikologijo in posebne komunikologije že sintetično vključevala nekatere pristope, ki so se razvili v okviru drugih ved in postajajo sestavni del komunikacijske znanosti (filozofska semantika, semiotika, komunikacijska psihologija, informacijsko pravo, zgodovina novinarstva, lingvistična antropologija, časnikarski jezik in stilistika in še nekatere) (Vreg, 1983: 234).

Komunikološka znanost pa bo morala odgovarjati tudi na vprašanja o družbenih učinkih novih elektronskih medijev, nove komunikacijske infrastrukture, kompjuteriziranih informacijskih sistemov in telekomunikacije (vključno s satelitskimi sistemi komuniciranja in telematiko). Informacijsko-komunikacijske sisteme bo morala proučevati v širšem kontekstu njihove nove družbeno integracijske, proizvodne, ekonomske in kulturne funkcije v globalnih družbah in v svetu, ne pa samo v luči tehnično-organizacijskih inovacij. Komunikološka znanost bo morala svojo metodologijo

preskušati ob zgodovinskih raziskavah, ob raziskavah sedanjega stanja in zlasti ob projekcijah v prihodnost. Zato bi morali razviti široko interdisciplinarno in multidisciplinarno povezovanje komunikoloških ved z elektrotehničnimi, informacijskimi, biotehničnimi, ekonomskimi, pravnimi, psihološkimi, ekološkimi, urbanističnimi in drugimi vedami.

Komunikološke znanosti so že sedaj trdno interdisciplinarno povezane s politološkimi, mednarodnimi, filozofskimi, zgodovinskimi, sociološkimi, obramboslovnimi in drugimi družboslovnimi vedami. Locirane so v njihova raziskovalna in pedagoška središča, zato bi bilo odveč poudarjati, da so politološko-sociološko-novinarske fakultete že sedaj dosegle optimalno koncentracijo družboslovnih znanj, potrebnih za oblikovanje današnjih in prihodnjih komunikološko-novinarskih in informacijskih kadrov. Zato lahko trdimo, da komunikološko-novinarski izobraževalni sistem edini optimalno oblikuje celovite novinarske osebnosti, ki s fondom družboslovnih znanj zagotavlja celovit, sintetičen pogled na univerzum in presega parcialni, sektorski pristop posameznih disciplin. V tem smislu prav s svojo multidisciplinarnostjo presežejo »omejenost« disciplinarnega.

Perspektive razvoja komunikologije

V prihodnje bi morali raziskovalno pozornost usmeriti na teoretične in empirične raziskave jugoslovanskega informacijsko-komunikacijskega sistema, na razvijanje vsebin in oblik družbenega komuniciranja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Nadaljevati bi morali z raziskavami komuniciranja in odločanja v političnem procesu, s proučevanjem analize vsebine javnih občil in delegatskega komuniciranja.

Pričakovati je, da bodo narasle potrebe po proučevanju demokratičnega sporazumevanja in doseganja konsenza v okviru jugoslovanskega federativnega sistema. Proučevati bo treba oblike interkulturnega komuniciranja v mnogonacionalni državi in modele simbolične interakcije, ki v heterogeni, diferencirani in konfliktni družbi vodijo k oblikam sporazumevanja in kooperiranja. Še nadalje bo treba proučevati razvojne stopnje jugoslovanskih komunikacijskih podsistemov, razvojno neravnovesje, funkcionalnost in entropičnost podsistemov in integracijske elemente sistema. Posebej bi proučevali pogoje razvojnega spreminjanja komunikacijskega sistema in njegov vpliv na razvojno spreminjanje družbe.

Živimo v prostoru, kjer se slovenska zavest in kultura srečujeta in interaktirata s številnimi drugimi narodi in narodnostmi, kjer se prepletajo in soočajo številne ideologije, politični projekti, ekonomski in kulturni tokovi, kjer se križajo številni tuji ideološko-propagandni vplivi. Zato moramo tudi v prihodnje posebno teoretično in raziskovalno pozornost posvetiti interkulturnemu in mednarodnemu komuniciranju ter razvijanju komunikologije ljudske obrambe.

Značilnost komunikacijskega sistema samoupravne demokracije je njegova odprtost v svetovni prostor; od tod teoretična prizadevanja komunikologije pri opredeljevanju sistema svetovnega in planetarnega komuniciranja, njegovega pravnega, političnega in ekonomskega reguliranja. Slovenska komunikologija je že doslej dejavno prispevala k opredeljevanju nove mednarodne informacijsko-komunikacijske ureditve ter k vzpostavitvi načel in institucij – enakopravnega komuniciranja v okviru neuvrščenosti in v svetu.

Komunikološke raziskave bodo morale v prihodnje močneje slediti potrebam, ki jih je izzvala hitro rastoča elektronska tehnologija komunikacije. Proces uvajanja te tehnologije v družbo postaja vse bolj in bolj dramatičen in se odvija zunaj naše gospodarske in politične zavesti.

V razvitih družbah je v informacijskih dejavnostih zaposlenih že več kot polovica prebivalstva in ta trend strmo narašča. Za srednje razvito socialistično družbo, kot je naša, to pomeni, da bi morali z vsemi napori razvijati raziskovalna in izobrazbena središča s področja komunikologije, informacijskih ved in novinarstva, če bi želeli vsaj slediti svetovnemu razvoju. Do naslednjega tisočletja bi morali vsaj podvojiti sedanje znanstvene, raziskovalne, izobrazbene in novinarsko-prakseološke potenciale. Za potrebe prihodnosti je nujno tudi dvigniti izobrazbeno povprečje novinarskega kadra v Jugoslaviji za novo izobrazbeno stopnjo, na raven magistrskega in specialističnega znanja; hkrati pa bi morali čimprej došolati kakih 60 % jugoslovanskega novinarskega in informacijskega kadra, ki ne dosega niti visokošolske ravni.

Pred istimi znanstvenimi in izobrazbenimi imperativi so tudi druge neuvrščene in nerazvite dežele. Šele z dvigom znanstvene in izobrazbene ravni bo tudi mogoče govoriti o enakopravnosti komuniciranja med severom in jugom, med razvitimi in nerazvitimi. Z novimi znanji, s stalnim znanstvenim in raziskovalnim komunikološkim naporom, z moderno tehnologijo bo mogoče krepiti in pospeševati novo mednarodno komunikacijsko ureditev

in se uveljaviti kot relevanten komunikacijski partner v zaostreno tekmujočem in ideološko ofenzivnem svetovnem in planetarnem komunikacijskem prostoru.

Zato bomo morali posebno pozornost posvetiti razvoju komunikacijske tehnologije in komunikacijskih satelitov, nastajanju svetovne informacijske družbe, vplivom računalniških sistemov, avtomatike in robotizacije. Razvoj teh tehnologij bo neposredno vplival na oblike komuniciranja in na nove informacijske povezave človeštva in globalnih družb. Razvoj komunikacijskih in informacijskih dejavnosti in (novih) družbenih odnosov bo nedvomno vplival na družbeno produktivnost dela, pa tudi na razvoj novih upravljalskih in samoupravljavskih oblik in metod odločanja.

S sodobno komunikacijsko tehnologijo bo možno zagotoviti potrebne pospeške pri spreminjanju družbenih struktur, racionalizacijo procesov odločanja, večjo produktivnost, pospešeno rast proizvajalnih sil. Prispevala bo lahko k razvoju novih samoupravnih odnosov, procesov demokratičnega odločanja in vključevanja najširše javnosti v procese komuniciranja in odločanja. Vplivala bo na prestrukturiranja sredstev javnega obveščanja in dosegala radikalne premike v funkcijah posameznih medijev. Informatizirana družba socialističnega samoupravljanja prihodnosti bo na nove načine povezana z okoljem, s svetovnimi političnimi, ekonomskimi, znanstvenimi, kulturnimi in informacijskim sredstvi. Nova komunikacijska tehnologija pa bo nedvomno vplivala tudi na nova nesorazmerja v distribuciji moči v svetu, v planetarnem komuniciranju in v svetovni javnosti.

Predpostavljamo lahko, da bo nov znanstveni in tehnološki razvoj – vključno z novo komunikacijsko tehnologijo – močno vplival na razvojne spremembe meščanskih sistemov (o čemer obstajajo že številne študije). Nobenega dvoma ne more biti, da bo pospeševal razvojne spremembe tudi v deželah socializma. Omogočal bo razvoj novih oblik političnega sistema, odpiral nove možnosti artikulacije in integracije interesov in stališč mnenjskega in interesnega pluralizma. Vprašanje pa je, ali bo svetovni socializem umel in želel v komunikacijski tehnologiji odkrivati tudi nove možnosti za nadaljnjo humanizacijo in demokratizacijo socializma.

Literatura

Kardelj, Edvard (1963): Ekspoze na 33. skupni seji domov Zvezne ljudske skupščine, 7. 4.

Unesco (1979): *An Introduction to Policy Analysis in Science and Technology*. Paris: Unesco.

Vreg, France (1981): Rast Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo in njeno mesto v družbi. V *Zbornik ob dvajsetletnici FSPN*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Vreg, France (1983): Komunikologija. V *Analiza pogojev in možnosti dolgoročnega razvoja raziskovalne dejavnosti do leta 2000*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.

(str. 189–193) Fotografije iz zbornične dvorane Univerze v Ljubljani ob 80-letnici rojstva Franceta Vrega, ko je izšel suplement znanstvene revije *Javnost–The Public Vregov zbornik* (2000, ur. Slavko Splichal). Avtor ni znan. Hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

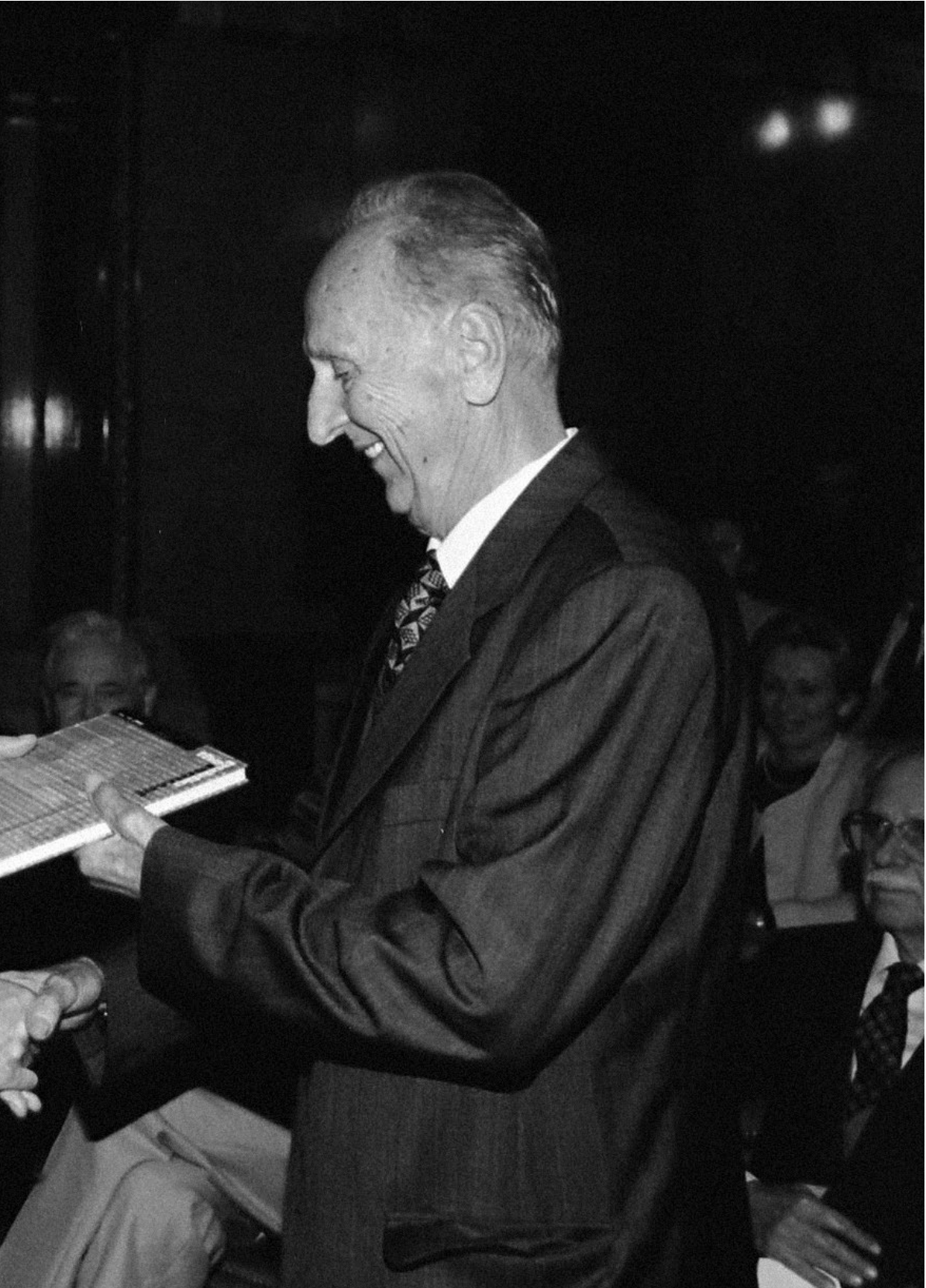

Prvič objavljeno: Vreg, France (1989): Komunikologija v Jugoslaviji in perspektive njenega razvoja. V Vlasta Vičič (ur.), *Stanje, vloga in razvojne perspektive družbenih znanosti na Slovenskem* (Zvezki MC CK ZKS, št. 1), 428–440. Ljubljana: Marksistični center CK ZK Slovenije.

KOMUNIKOLOGIJA V JUGOSLAVIJI IN PERSPEKTIVE NJENEGA RAZVOJA

Komunikacijska znanost se je v Jugoslaviji začela razvijati v petdesetih letih kot sociologija množičnih komunikacij in kot teorija novinarskih zvrsti. Izoblikovala sta se tudi zgodovina časnikarstva in informacijsko pravo. V šestdesetih letih se je razvila v samostojno znanstveno disciplino, ki je proučevala oblike in načine človekovega osebnostnega, medsebojnega, skupinskega, organizacijskega, kategorialnega, množičnega in globalnega komuniciranja. Svoje teoretične raziskave je razširila v proučevanje smisla, namenov in učinkov simbolične interakcije in dejavnega komunikacijskega vedenja. Razvila je tudi raziskave struktur in funkcij komunikacijskih sistemov in javnih občil. S konstituiranjem komunikacijske znanosti se je nadaljeval proces diferenciacije znanosti v Jugoslaviji in se je uveljavila nova delitev dela v družboslovnih znanostih.

Komunikologija kot družbena znanost je že od samega nastanka stremela k interdisciplinarnim in multidisciplinarnim povezavam. Svoja spoznanja je črpala tudi iz naravoslovnih ved, zlasti iz bionike; neposredno se je

(str. 194, zgoraj) Prevažanje delov televizijskega oddajnika na Krvavec decembra 1958. Fotografija Franc Hudnik. Hrani: RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija v Ljubljani.

(str. 194, spodaj) Gradnja televizijskega oddajnika na Krvavcu leta 1959. Avtor ni znan. Hrani: RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija v Ljubljani.

navezovala tudi na spoznanja matematičnih ved, kibernetike in informatike. Že prvi teoretični nastavki komunikologije v Jugoslaviji so vključevali aksiomatiko, ki povezuje biološke, kibernetske in komunikacijske sisteme. Kot družboslovna znanost pa je v občo teorijo vključevala tudi pristope filozofske semantike, semiotike, socialne psihologije, lingvistične antropologije in politične filozofije.

Razvoj komunikološke znanosti v Jugoslaviji je bil kljub zamudništvu razmeroma hiter. Kot znanost se je teoretično in empirično uveljavila v okviru Oddelka za novinarstvo Inštituta za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani (ustanovljen jeseni 1962). Tu je nastala tudi prva obsežnejša empirična raziskava o vplivu množičnih medijev (Vreg, 1962). Z ustanovitvijo Katedre za novinarstvo in študija novinarstva (B. Osolnik, F. Vreg) pri VŠPV (1963), so se začele sistematične teoretične in empirične raziskave. V teh letih so se razvile raziskave tudi pri Inštitutu za družbene vede v Beogradu (F. Džinić), pri Jugoslovanskem inštitutu za novinarstvo v Beogradu (M. Popović) ter pri Fakulteti za politične vede v Zagrebu (P. Novosel). Pri centrih in službah za proučevanje programa radijskih in časopisnih hiš v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani in Sarajevu pa so se razvile prakseološke raziskave občinstva in medijev. S teoretičnimi raziskavami so začeli tudi komunikologi, ki so v okviru politoloških smeri izvajali študij novinarstva na fakultetah za politične vede v Beogradu, Zagrebu in Sarajevu ter interdisciplinarni študij novinarstva v okviru Filozofske fakultete v Skopju. Teoretično in raziskovalno delo je pospešilo ustanovitev magistrskega in doktorskega študija na FSPN v Ljubljani (F. Vreg), ki je kot edini v Jugoslaviji omogočil pridobitev naziva magister oziroma doktor komunikacijskih znanosti. Spodbudil je tudi razvoj magistrskega študija komunikologije v okviru politologije na fakultetah za politične vede v Zagrebu in Beogradu.

Sredi šestdesetih let se razvijajo prve mednarodne povezave in mednarodni raziskovalni projekti. Katedra za novinarstvo Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN) je leta 1968 organizirala prvi veliki mednarodni simpozij Unescove organizacije za raziskovanje komunikacij pri IAMCR o množičnih medijih in mednarodnem sporazumevanju. Naslednje leto je objavila obširen zbornik prispevkov svetovnih komunikologov v knjigi *Mass Media and International Understanding* (1969), ki je imel pomemben odziv v mednarodni javnosti. To je spodbudilo razvoj komunikacijske znanosti v vseh jugoslovanskih znanstvenih središčih in ustvarilo številne povezave z evropskimi, ameriškimi in azijskimi komunikološkimi

instituti, pa tudi z oddelki za novinarstvo socialističnih dežel. Večjo mednarodno komparativno raziskavo *The Uses of Communication in Decision-Making* (1974) so izvedli komunikacijski centri Univerze Washington, Univerze v Ljubljani in Jugoslovanski inštitut za novinarstvo iz Beograda. Tudi v naslednjih obdobjih so jugoslovanski komunikologi bolj ali manj uspešno sodelovali pri mednarodnih projektih in v organih mednarodnih komunikoloških organizacij, kot sta IAMCR in ISA. V zadnjem obdobju je slovenski center za proučevanje družbenega komuniciranja pri raziskovalnem inštitutu FSPN začel tudi večjo mednarodno raziskavo o izobraževanju novinarjev v svetu (S. Splichal). Dobil je ponovno tudi mandat za organizacijo mednarodnega kongresa IAMCR leta 1990 na Bledu.

Teoretična dela in raziskovalni projekti

Začetke nastajanja komunikologije v Jugoslaviji opredeljujejo teoretični napori komunikologov v Sloveniji, ki so v začetku šestdesetih let pregledali tradicionalne in sodobne teorije s področja sociologije množičnih medijev, socialne psihologije in politologije javnega mnenja. Rezultat tega dela so bili spisi *Sociološki pristup problemima masovnog komuniciranja* (Vreg, 1965a), *Javno mnenje* (Osolnik, 1965), *Sociološki aspekti procesa komuniciranja u uslovima samoupravljanja* (Vreg, 1965b) in še nekateri prispevki.

To prodiranje v komunikologijo je bilo nadaljevanje pionirskih prizadevanj, ki so bila sprožena s slovenskim časnikom *Novinar*, ki je konec petdesetih let skušal uveljavljati znanstveni pristop na tem področju (glej Vreg, 1957; 1959; 1960; tudi F. Tomc s teorijo radia). Izšla je knjiga F. Vatovca *Slovenski časnik* (1961). Ta in druga prizadevanja so bila delno objavljena tudi v zborniku *Suvremeno novinarstvo* (Novak, 1964). Teoretične preglede šestdesetih let najdemo nekoliko dopolnjene tudi v brošuri *Masovno komuniciranje kao naučna disciplina* (Leandrov, 1967). Hkrati pa se je razvil tudi kritičen pristop, ki kaže na prve poskuse preseganja pozitivistične metode. Kritično so bile ovrednotene teorije javnega mnenja, množične družbe in množičnih medijev, prispevki politične filozofije k temu področju (zlasti Hegel in Marx) ter vidiki pluralizma in javnosti v socializmu (Vreg, 1968).

Osrednji jugoslovanski raziskovalni projekt na tem področju je nastal v začetku sedemdesetih let: *Vloga množičnih komunikacij v samoupravni družbi* (1970–1975), ki so ga koordinirano izvajali FSPN v Ljubljani, Inštitut za

društvene nauke (IDN) v Beogradu, JIN v Beogradu in Institut za društveno upravljanje (IDU) v Zagrebu. Projekt je obsegal 12 raziskav, med njimi naslednje: *Komunikacijski sistem in razvojne spremembe* (F. Vreg), *Mednarodno komuniciranje* (B. Osolnik), *Komuniciranje med narodi* (T. Martelanc), *Družbeni in ekonomski položaj informacijskih sredstev* (JIN), *Jugoslovanski komunikacijski in mnenjski policentrizem* (IDN, F. Džinić), *Tuja propaganda* (IDN, L. Bačevič). Inštitut pri Fakulteti političnih ved v Zagrebu pa je začel z raziskavami sistemov informiranja v združenem delu in analizami vsebine tovarniških glasil (P. Novosel). Omeniti velja tudi raziskovalne projekte o komuniciranju v delegatskem sistemu (F. Vreg, P. Novosel). V sedemdesetih letih so nastala prva celovitejša dela s področja komunikacijske znanosti. Nekatera so kritično obravnavala tedanje pristope ter kot prva v svetu podala sintetično teorijo discipline, saj so doslej v svetu izhajali le kompendiji s prispevki različnih avtorjev. Med taka dela štejemo leta 1973 izdano delo F. Vrega *Družbeno komuniciranje*. S področja množičnega komuniciranja izide delo A. Todorovića *Sociologija masovnih komunikacija* (1974), s področja komuniciranja v združenem delu delo P. Novosela *Delegatsko informiranje* (1977), s področja prava delo M. Oreča *Osnovi sistema informisanja* (1977); kibernetski pristop h komunikacijski znanosti pa prispeva F. Džinić z delom *Nauka o komuniciranju* (1978). Zbornik s prispevki posameznih svetovnih komunikologov *Društvenost komunikacije* uredi M. Meštrovič (1978). Izidejo tudi dela s področja javnega mnenja: *Političko javno mnenje* (Đorđević, 1975).

V osemdesetih letih nastanejo dela s področja teorije komuniciranja in javnega mnenja: S. Splichal (*Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*, 1981), E. Vlajki (*Igre društvene komunikacije*, 1984), S. Splichal in F. Vreg (*Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, 1986). Izidejo tudi nekateri poskusi oblikovanja jugoslovanske teorije: M. Plenković (*Demokratizacija masmedija,* 1980), M. Meštrovič (*Svijet, svijest i zavisnost*, 1983), V. Štambuk (*Kibernetika i samoupravljanje*, 1982). Pomembna so dela s področja mednarodnega komuniciranja B. Osolnika (*Novi informacijski in komunikacijski red*, 1980), B. Pavličeve s sodelavci v okviru Unesca (1983), M. Radojkovića (*Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi*, 1984). V komunikologijo sodijo tudi dela s področja retorike (F. Vatovec, B. Grabnar). Med deli s področja zgodovine tiska velja omeniti prispevke F. Vatovca, Z. Lekovića, M. Bjelice, S. Amonove, B. Mokrova, med deli s področja teorije novinarstva pa M. Koširjevo in T. Korošca. Med pomembnejše

mednarodne publikacije sodi zbornik prispevkov jugoslovanskih komunikologov *Towards Democratic Communication* (Džinić in drugi, 1984). Posebej velja omeniti ustvarjalne napore na področju metodologije komunikološkega raziskovanja: zbornik *Teorija, empirija in praksa* (Splichal, 1983) in monografija *Mlini na eter* (Splichal, 1984).

Razvoj komunikologije in komunikoloških paradigem

Razlogi znanstvenega zaostajanja za svetovnimi središči znanja in ideološke determinacije so jugoslovansko komunikacijsko znanost sprva zadrževali na ravni disciplinarnih pristopov in ideološke parcialnosti. Jugoslovanska komunikologija je začela nastajati v začetku šestdesetih let, ko so tudi v svetovni komunikologiji še prevladovale tradicionalne socialno-psihološke šole in ko se je šele razvijal sociološki pristop. Počasi se je v svetovni komunikologiji oblikovala misel, da je nujno povezati različne interdisciplinarne pristope v novo znanost. Kljub temu pa je komunikacijska znanost dolgo ostajala predmet interdisciplinarnega študija, čeprav v zadnjem času pridobiva večjo stopnjo avtonomnosti in lastne identitete.[1]

Paradigma komunikologije kot nove znanosti je nastajala v okrilju sociologije – manj pa pod »protektoratom« drugih znanosti. Kljub temu pa je v celovitosti socioloških disciplin ostajala – pretežno kot sociologija množičnega komuniciranja – na obrobju sociologije. Komunikološke teorije, ki so nastajale z razvojem, pa so pretežno koreninile v različnih sociooloških paradigmah in teorijah. To velja predvsem za teorijo o družbenih strukturah, o komunikacijski interakciji, o družbeni moči, o mediaciji socialnih odnosov, o teoriji konflikta, o reprodukciji družbe in kulture in o organizaciji družbe. Iz marksistične paradigme pa so v komunikologijo prihajale teorije o družbenih protislovjih, o materialni in duhovni produkciji, o razredni strukturi in konfliktih, o produkcijskih silah, historičnem razvoju in druge.

V tem obdobju je bila komunikologija v svetu znana predvsem kot sociologija množičnega komuniciranja; nastajala je v okrilju sociološkega funkcionalizma, predvsem strukturalno-funkcionalne teorije in teorije konflikta.

1 Kot znanost je bila priznana šele na sestanku Unescovih ekspertov leta 1969 v Montrealu.

Uveljavljale so se parcialne komunikološke teorije, ki so se pojavljale v zbornikih razprav o množičnem komuniciranju.

Zato je slovenska komunikologija skušala najti aksiomatičen pristop in povezati parcialne teorije v celovito, koherentno paradigmo, ki bi vključevala celoten fenomen komuniciranja. Prenos znanja iz svetovnih središč je spremljalo kritično vrednotenje teorij in poskus oblikovanja lastne paradigme. Konstitutivne prvine nove znanosti so tvorile sociološke teorije procesov komuniciranja, predvsem teorija o socialni strukturi in komunikacijski interakciji (ki se je kasneje vse bolj razvijala v okviru strukturalno-funkcionalne teorije). Ob njej se je oblikovala teorija simboličnega interakcionizma, ki je razvijala psihološke modele medsebojnega komuniciranja. Posebej se je razvijala teorija kibernetskih sistemov, zlasti informatike in politične kibernetike.

Slovenska komunikologija je v začetku sedemdesetih let kritično pregledala tele teorije: teorijo množične družbe in množične kulture ter podala kritiko teh teorij (Mills, Habermas in drugi); paradigmo sociološkega funkcionalizma, zlasti strukturalnega, ter uveljavila kritiko te »sociologije regulacije«; teorijo konflikta ter opredelila »zgodovinskost« sistemov; informacijske in kibernetske procese v družbi in podala kritiko takega scientističnega pristopa; teorijo simboličnega interakcionizma ter pokazala na abstraktnost takega psihološkega pristopa.

Razvila pa je tudi nove pristope: a) teorijo družbenih in komunikacijskih konfliktov, ki jo je obogatila s spoznanji sociološke teorije konfliktov in marksistične teorije konfliktov; b) sistemsko-razvojno paradigmo, ki je koreninila v sodobni sistemski teoriji in dialektiki zgodovinskega razvoja ter c) teorijo kritične šole o javnosti in javnem mnenju. Sredi šestdesetih let so bile v Sloveniji te teorije v glavnih obrisih že udejanjene, kritično ovrednotene, aplicirane na vizije razvoja jugoslovanskega socializma in objavljene v temeljnih spisih. Na začetku sedemdesetih let je bila opredeljena sistemska razvojno-konfliktna paradigma demokratičnega komuniciranja.

Poskušajmo podrobneje opredeliti to komunikacijsko paradigmo:

Jugoslovanska komunikologija je v procesu svojega konstituiranja doumela svojo vlogo kot kritično odprta, nedogmatska znanstvena disciplina. Zavračala je abstraktni, nezgodovinski spekulativizem in vulgarno-marksistično teorijo komuniciranja. Kritično je obravnavala sovjetski model

komuniciranja kot sistem »kolektivnega« agitatorja, propagandista in organizatorja partije, delavskega razreda in ljudskih množic; ta stalinistični stereotip je dejansko zastiral centralistični, ideološko konformni, elitistični državno-partijski model informiranja.

Slovenska komunikologija se je v svojih teoretičnih prispevkih vračala k izvirnim mislim Marxa o svobodi komuniciranja, o ljudskem tisku in javnem mnenju ter k avtentičnim Leninovim zamislim o tisku kot ljudski tribuni, polemiki in družbenem dialogu. Soočala se je z jugoslovansko inačico državno-partijskega monolita informiranja, ki se je s svojimi unitarističnimi in centralističnimi postulati navezoval na sovjetski model državnega informiranja in ideološke vzgoje.

Podala je elemente marksistične paradigme komuniciranja. Komuniciranje (sporazumevanje) je elementarni človeški posredovalec v procesu družbene menjave misli in mnenj, je sestavina procesa dela v ustvarjanju materialnih in duhovnih dobrin. Proces dela in komuniciranja sta genetično in funkcionalno povezana. Komunikacijski odnos je zgodovinsko in družbeno pogojen – nastaja iz potrebe in nujnosti »odnosov z drugimi ljudmi«. Navezujoč se na Marxa je bilo v paradigmi poudarjeno, da je vsebina komuniciranja »materializirana« zavest, zavest pa »družbeni proizvod in ostaja to, vse dokler bodo ljudje sploh obstajali«. Komunikacijski odnos odseva »celokupnost družbenih odnosov«. Zavrnjena je bila psihologistična shema simboličnih interakcionistov, sprejete pa teze o sociološkem interakcijskem odnosu, zankah povratnega toka, normah skupin in vrednostnih sistemih. Predlagana je bila »paradigma« družbenega komuniciranja kot dialog družbe, v katerem javna občila imajo »funkcijo mediatorja družbenega komuniciranja« (Vreg, 1965a: 55–57).

Paradigmo je dopolnjevala kritika sodobne politične države, ki je s svojimi institucijami dejansko absolutni gospodar vseh sredstev in kanalov izražanja mnenj; množični mediji nudijo državljanu predvsem stališča vladajočih skupin. Zato možnosti za izražanje javnega mnenja smatramo za temeljno merilo demokratičnosti v sodobni družbi (Osolnik, 1964; Vreg, 1965a: 36–40).

Postulat meščanske demokracije o »vladavini javnega mnenja« je bil apliciran v modelu družbenega komuniciranja kot »vladavini« občanske družbe.

Komuniciranje v samoupravni demokraciji ne bi smelo temeljiti na duhovnem nasilju, marveč bi moralo izhajati iz možnosti posameznika, da svobodno izbira med dejstvi, dokazi in različicami. V takem enakopravnem komuniciranju lahko človek komunikacijska sredstva spremeni iz sile nad njim v silo za sebe.

Paradigma družbenega komuniciranja je bila kasneje dopolnjena s teorijo o policentričnem sistemu komuniciranja v Jugoslaviji, ki naj bi uveljavila enakopravnost v medrepubliškem komuniciranju na temelju avtohtonih, relativno avtonomnih komunikacijskih sistemov in javnosti republik in pokrajin. Ta komunikološka predpostavka je bila zoperstavljena centraliziranemu in unificiranemu sistemu državnega informiranja. Razvila je tudi aksiom mnenjskega in kulturnega pluralizma kot temeljne komponente osvobajanja človeka.

Predložila je model demokratičnega komuniciranja, ki temelji na odprtosti, kritičnosti, javni polemiki in kulturi dialoga. Funkcija medijev je v uveljavljanju procesa legitimacije javnih, političnih in državnih institucij. Približala se je obliki političnega pluralizma, ki bi vključeval artikulacijo mnenj in soodločanje raznolikih družbenih skupin, manjšin in subkultur pluralistične družbe. Predložila je komunikacijski sistemski model razvojnega spréminjanja, ki vsebuje elemente morfogeneze sistema na temelju diferenciranosti in integrativnosti. S sociološkimi aksiomi o distribuciji moči v družbi, s teoretičnimi spoznanji o dominantnih in manjšinskih sistemih v družbah in v svetu je v komunikacijsko paradigmo vnesla dimenzijo moči in dominacije, ter jo ob snovanju nove informacijske ureditve v svetu aplicirala tudi na globalno komuniciranje. Z aksiomom o enakopravnosti komuniciranja in o pravici do komuniciranja je razvila nov vidik človekovih pravic.

Razlogi ideološke determinacije so sredi sedemdesetih let delno zavrli to paradigmatično rast; uradna ideologija je tedaj zaskrbljeno ugotavljala, da gre za prodor meščanskih teorij in da je ogrožen marksizem. Spregledala je, da smo v mnogih spisih obravnavali: paradigmo Marxove opredelitve javnosti, javnih občil in družbene pogojenosti komuniciranja, teorijo marksističnega materializma in kritiko vulgarno-marksistične determiniranosti komuniciranja, politično-ekonomske teorijo komuniciranja, teorijo hegemonije (Gramsci, Althusser, ki smo jo kasneje dopolnili s Therbornom in drugimi), teorijo komunikativne kompetence (Habermas). V tem

obdobju pa še nismo »vključili« teorij frankfurtske kritične šole ter »britanski« socio-kulturni pristop. Zaradi ideološke kritike je ostal zakrnjen razvoj sodobne sistemske teorije in politične kibernetike.

Lahko tudi trdimo, da smo pred opredelitvijo De Fleura in Ball-Rokeacheve (1982) podali njuno klasifikacijo teorij, jih kritično ovrednotili in razvili zametke lastne teorije. Tudi McQuailovo (1987) opredelitev taksonomije paradigem, ki je definirana z odnosom do treh temeljnih dimenzij: družbene moči, družbene integracije in družbenih sprememb, smo definirali že v času nastajanja paradigme o družbenem komuniciranju (Vreg, 1973), še bolj pa v pripravah za MacBrideovo (1980) paradigmo o družbeni moči in dominaciji v globalnem komuniciranju. Zavrnili smo ideološke opredelitve, ki so jih vnašali nekateri meščanski komunikologi, ki so marksistični pristop povezovali s teorijo elite (Kornhauser) in dominacijo, meščanski liberalno-pluralistični pristop (Gurevitch) pa kot ideal pluralistične družbe.

Komunikacijska znanost danes

Jugoslovanska komunikologija danes nadaljuje s teoretično kritiko meščanskih in državno-partijskih komunikacijskih sistemov. Ob soočanju z omenjenima historičnima sistemoma kritično preverja teoretične premise in praktična udejanjanja komunikacijskih procesov v samoupravni demokraciji. Samokritično ugotavlja, da še ni razvila ustrezne znanstvene metode za preučevanje kompleksnih procesov komuniciranja in političnega odločanja ter vsebine javnih občil. Niso še dovolj raziskane politične in socialne strukture javnosti in medijskega občinstva, mnenjski in interesni pluralizem ter problemi legitimnosti političnega komuniciranja in odločanja.

Novejše komunikološke teoretične smeri skušajo opredeliti vlogo komuniciranja in javnih občil v procesu »samozavedanja« sistema z razvijanjem komunikacijskih zank vzvratnega toka odnosno kritične samorefleksije družbe kot pogoja za razvojno spreminjanje. Pri tem izhajamo iz komunikoloških premis, da so komunikacijska sporočila sestavina temeljnih procesov človekovega dela, družbene produkcije in reprodukcije, pa tudi »reprodukcije« družbene zavesti, skupine ali razreda.

Usmerja se na preučevanje dejanskosti zgodovinskih procesov družbenega spreminjanja, vsebino in tehnologijo komuniciranja v luči razvoja produkcijskih odnosov. Raziskuje »dejanski življenjski proces« delujočih

ljudi, materialno in duhovno občevanje ter analizira institucije politične in občanske družbe. Proučuje refleksije družbene stvarnosti v publicistični strukturi kot izraz ideologizirane, »izkrivljene zavesti« družbene skupine (razreda), pa tudi kot politični, pogosto voluntaristični program za uresničenje konkretnih zgodovinskih ciljev skupine oziroma razreda.

Pričakovati je, da bodo narasle potrebe po raziskovanju demokratičnega komuniciranja v okviru jugoslovanskega federativnega sistema. Proučevanje se zato osredotoča na probleme interkulturnega komuniciranja v mnogonacionalni državi, na modele komunikacijske interakcije, ki v diferencirani in konfliktni družbi lahko vodijo k oblikam sporazumevanja in kooperiranja. Proučuje razvojne stopnje jugoslovanskih komunikacijskih podsistemov, razvojna neravnovesja, funkcionalnost in entropičnost podsistemov ter pogoje razvojnega spreminjanja.

Jugoslavija živi v evropskem prostoru, kjer se jugoslovanski narodi srečujejo in interaktirajo s številnimi drugimi narodi in narodnostmi, kjer se prepletajo in soočajo številne ideologije, politični projekti, ekonomski in kulturni tokovi, kjer se križajo številni ideološko-propagandni vplivi. Zato komunikologija tudi v prihodnje posebno teoretično in raziskovalno pozornost posveča interkulturnemu in mednarodnemu komuniciranju in učinkom mednarodne propagande.

Posebno pozornost posveča razvoju komunikacijske tehnologije in komunikacijskih satelitov, nastajanju svetovne informacijske družbe, učinkom novih elektronskih medijev ter vplivom računalniških sistemov. Razvoj teh tehnologij bo neposredno vplival na oblike komuniciranja in na nove informacijske povezave človeštva in globalnih družb.

Razvoj komunikacijskih in informacijskih dejavnosti in (novih) družbenih odnosov bo vplival tudi na družbeno produktivnost dela, pa tudi na razvoj novih upravljalskih in samoupravljalskih oblik in metod odločanja.

Literatura

De Fleur, Melvin L. in Sandra Ball-Rokeach (1982): *Theories of Mass Communication.* New York: Longman.

Džinić, Firdus (1978): *Nauka o komuniciranju*. Beograd: Savremena administracija.

Džinić, Firdus (ur.), Dimitar Mirčev (ur.), Slavko Splichal (ur.), Miroslav Stanojević (ur.) in Pavao Novosel (ur.) (1984): *Towards Democratic Communication: Mass Communication Research in Yugoslavia*. Ljubljana: Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj in Komunikološka sekcija Jugoslovanskega sociološkega društva.

Đorđević, Toma (1975): *Političko javno mnenje*. Novi Sad: Radivoj Čirpanov.

Đorđević, Toma (1988): *Komunikacija i vlast*. Beograd: Mladost.

Leandrov, Igor (1967): *Masovno komuniciranje kao naučna disciplina*. Beograd: IDN.

Leković, Zdravko (1982): *Štampa i revolucija*. Beograd: Radnička štampa.

MacBride, Seán (1980. *Many Voices One World: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order*. New York: UNESCO.

McQuail, Denis (1987): *Mass Communication Theory*. London: Sage.

Meštrović, Matko (1978): *Društvenost komunikacije*. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske.

Meštrović, Matko (1983): *Svijet, svijest i zavisnost*. Zagreb: August Cesarec.

Mokrov, Boro (1980): *Razvojot na makedonskiot pečat i novinarstvo*. Skopje: Komunist.

Novak, Božidar (1964): *Suvremeno novinarstvo*. Zagreb: Stvarnost.

Novosel, Pavao (1977): *Delegatsko informisanje*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.

Novosel, Pavao (1987): *Informisanje i informisanost radnika u udruženom radu*. Zagreb: Institut za političke nauke.

Oreč, Mate (1977): *Osnovi sistema informisanja*. Sarajevo: Oslobođenje.

Osolnik, Bogdan (1965): *Javno mnenje – I. del*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Osolnik, Bogdan (1981): *Nova mednarodna informacijsko komunikacijska ureditev*. Ljubljana: Komunist.

Pavlič, Breda in Cees J. Hamelink (1983): *Novi medjunarodni ekonomski i novi medjunarodni informativni poredak*. Beograd: Jugoslovenska komisija za saradnju s Uneskom.

Plenković, Mario (1980): *Demokratizacija masmedija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.

Radojković, Miroljub (1984): *Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Spahić, Besim (1987): *Kontroverze propagandnog djelovanja*. Sarajevo: Oslobođenje.

Splichal, Slavko (1981): *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*. Maribor: Obzorja.

Splichal, Slavko (1984): *Mlini na eter*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Splichal, Slavko (ur.) (1983): *Teorija, empirija in praksa: prispevki h kritiki in k razvoju metod družboslovnega raziskovanja.* Ljubljana: Partizanska knjiga.

Splichal, Slavko in France Vreg (1986): *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*. Ljubljana: Komunist.

Štambuk, Vladimir (1982): *Kibernetika i samoupravljanje*. Beograd: Vuk Karadžić.

Todorović, Aleksander (1979): *Sociologija masovnih komunikacija*. Gradina: Biblioteka znanje.

Vatovec, Fran (1961): *Slovenski časnik*. Maribor: Obzorja.

Vlajki, Emil (1984): *Igre društvenog komuniciranja*. Beograd: Ideje.

Vreg, France (1957): Tisk in družba: Ali je Leninova misel o vlogi tiska zastarela? *Novinar* 8 (2): 2–3.

Vreg, France (1959): Novi pogledi na novinarske oblike – I. del. *Novinar* 10 (december): 4–5.

Vreg, France (1965): Sociološki aspekti procesa komuniciranja u uslovima samoupravljanja. V: France Vreg (ur.), *Simpozijum informacija i samoupravljanja*. Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo.

Vreg, France (1965): *Sociološki pristup problemima masovnog komuniciranja*. Beograd: Visoka škola političnih nauka.

Vreg, France (1968): *Teorija javnega mnenja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Vreg, France (1973): *Družbeno komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1975): Društveno komuniciranje. Zagreb: CIP.

Vreg, France (1976): *Opstestveno komuniciranje*. Skopje: Komunist.

Vreg, France (1980): *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (ur.) (1969): *Mass Media and International Understanding*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Vreg, France (ur.) (1985): *Delegatska skupščina – interesi in odločanje*. Ljubljana: Komunist.

Vreg, France. (1960): Novi pogled na novinarske oblike – II. del. *Novinar* 11 (april): 4–5.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1992): »Rast« in »opuščanje« paradigem v komunikacijski znanosti. *Teorija in praksa* 29 (11–12): 1128–1135.

»RAST« IN »OPUSTOŠENJE« PARADIGEM V KOMUNIKACIJSKI ZNANOSTI

Ko ob tridesetletnici nastanka komunikacijske znanosti na Slovenskem razmišljamo o njeni paradigmatični, pojasnjevalni moči, se zdi produktivno, da tudi njeno rast in razvojne spremembe osvetlimo z vidika širših zakonitosti medsebojne odvisnosti narave, človeka, družbe, civilizacije in zgodovine. Tudi komunikacijska znanost je – kot vsaka znanost – stvaritev človeškega uma in ima svoje korenine v daljni zgodovini, hkrati pa je plod razvoja znanstvene misli in delček znanstvenega »univerzuma«. Zato moramo pri proučevanju akumulacije znanja na tem področju razkrivati kompleksen splet notranjih in zunanjih dejavnikov rasti te vede; hkrati pa se zdi smiselno njeno »rast« in »ugašanje« umestiti v širše okvire bivanja človeka v kulturah in civilizacijah.

Komunikacijska znanost je – podobno kot sociologija, politologija, filozofija in še nekatere znanosti – nastajala v slovenski (in tedanji jugoslovanski) družbi v ozračju duhovne utesnjenosti, filozofskega monizma in diamatovskega sociološkega funkcionalizma. Kriza te monistične »paradigme« – če jo smemo tako imenovati – je bila že v petdesetih letih očitna. Sociološki evolucionisti bi »ugašanje« stare in nastajanje nove demokratične paradigme utemeljevali z zakonitostmi rasti, življenja in smrti živih bitij,

(str. 208) Pogled na Savsko naselje v Ljubljani okrog leta 1960. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

se pravi z nastajanjem, prevlado, krizo in »smrtjo« paradigme ter nastankom nove paradigme. Tako pojasnjevanje znanstvenih revolucij je vsekakor produktivno in nas opozarja na procese entropije, miselnega potenciala neke paradigme. Vendar bi »paradigma« o znanstvenih revolucijah sama izgubila pojasnjevalno moč, če je ne bi umestili v zgodovinske kulturne in civilizacijske okvire.

Zato bi bila ugotovitev, da je monistična paradigma doživela svoj ciklični razvoj in smrt, redukcija dejanskih zgodovinskih procesov. Zgodovinske analize nas opozarjajo, da je ob monistični paradigmi latentno živela pluralistična kot njena alternativa. Nasprotovanja med pristaši sovjetskega, boljševiškega družbenega modela in filozofsko levico s humanistično vizijo socializma segajo že v čas pred drugo svetovno vojno: že tedaj so se spopadi končevali z eksokomunikacijo nevernih. Kritična pluralistična misel je živela med vojno in po vojni (ne samo med koalicijskimi skupinami v Osvobodilni fronti (OF), marveč tudi med drugimi skupinami). Če je »utišanje« Đilasovih pristašev v Sloveniji potekalo še kar civilizacijsko, je bil »spor« s Kavčičevimi demokrati usoden. Obračun z »liberalno« strujo v socialističnem gibanju je bil dejansko »začetek smrti« socializma, kot je nedavno pronicljivo ugotovil naš ugleden politolog (Markič, 1992).

Čeprav je bila tudi paradigma demokratičnega komuniciranja v nekaterih obdobjih potisnjena v latentno stanje in je bilo njeno pojavljanje blokirano z ideološko stigmo in represijo, je v osemdesetih letih predrla blokade ideološke ekskluzivnosti. Zato bi razvoj novih paradigem težko pojasnjevali samo z evolucijskimi razvojnimi cikli. V zgodovinskih procesih se družbena protislovja razkrivajo kot spopadanja monističnih in pluralističnih paradigem, ki jih »spremljajo« tudi ustrezni filozofski in sociološki teoremi.

Lahko bi trdili, da je bil razvoj novih družboslovnih ved, sociologije, politologije in komunikologije na Slovenskem ambivalenten in paradoksalen. Politični in ideološki vrh jugoslovanskega državnega socializma je po spopadu z Informbirojem in Đilasom po mučnih notranjih spopadih vendarle spoznal, da se mora »znebiti« eklektikov sovjetskih aksiomov in ustvariti lastno teorijo socializma. Tako so nastajale visoke šole političnih ved – s povsem jasno določenimi funkcionalističnimi in pragmatičnimi cilji. Toda v vseh teh novih središčih so novi eklektiki dokaj hitro spoznali svojo nemoč: prisiljeni so bili »nasloniti se« na etablirane znanosti, ki so ohranjale svojo relativno avtonomnost v krilu univerze, in jih vključiti v visoke šole.

Kljub tem omejujočim zunanjim dejavnikom so se sociologija, politologija in komunikologija na Slovenskem rojevale kot alternativa filozofskemu in sociološkemu eklekticizmu.

»Podomačenje« in/ali ustvarjalnost?

Za države v razvoju, ki živijo na obrobju ustvarjalnih zmožnosti svetovnih znanstvenih središč, bi težko trdili, da samo notranji dejavniki spodbujajo spoznavne procese in nastanek novih paradigem. Vendar lahko ugotovimo, da Slovenija in še nekatera središča v nekdanji Jugoslaviji niso živela povsem na znanstvenem obrobju – odmaknjena od središč v svetu. Pretoki znanstvene misli iz svetovnih središč so zgodovinsko dejstvo. Podobno se je slovenska umetnost že v prejšnjem stoletju ustvarjalno oplajala ob nastajajočih umetniških spodbudah evropskih tokov. Vendar tudi pretoki znanstvene misli niso bili samo »transfer«. Za slovensko družboslovje bi prej lahko rekli, da so se njeni protagonisti predvsem prizadevali odpreti svetovnim tokovom – podobno kot so to storile filozofija, primerjalna književnost, zgodovina, psihologija in še nekatere druge vede. Nekateri prvo fazo razvoja novih ved pojasnjujejo s formulo udomačenja kot lokalno aplikacijo tuje vednosti. Za slovenske družboslovne discipline je seveda pomembno vprašanje, ali gre zgolj za eklektičen prenos znanja iz ameriške in evropske znanstvene orbite – kar so bili očitki v obdobju ideološkega čistunstva. Če pa upoštevamo humanistično tradicijo slovenske znanosti, lahko v prvi fazi razkrivamo odpiranje v svetovne tokove in procese ustvarjalnega prilagajanja.

V vsebinskih komponentah in predlaganih paradigmah lahko vidimo vsaj zametke izvirnosti in ustvarjalnih naporov ne le uvoz zahodne »ideološke navlake« – kot se je glasila brezprizivna obsodba tedanjih varuhov »duši škodljivih« spisov.

Danes je povsem ugotovljivo, da hermetični možgani tedanjih ideologov in političnih veljakov niso mogli v izvirnem znanstvenem pristopu »ljubljanske sociološke šole«, v pluralistično usmerjeni politologiji in v humanistični komunikološki paradigmi prepoznati drugega kot ideološko »nesnago«. Sicer pa, v zgodovini so se dogajali še večji paradoksi: cerkveni in državni

voditelji so pisali zakone o cenzuri tiska, še preden se je sploh rodila velika civilizacijska revolucija – Gutenbergova tiskarska »galaksija«.[1]

Nastanek novih družboslovnih znanosti je torej plod kompleksnega spleta notranjih in zunanjih dejavnikov, notranjega gona po ustvarjalnem razkrivanju in pojasnjevanju stvarnosti, pa tudi zavestnega vpletanja v tokove v svetu. Če je v procesu domestikacije včasih še prevladoval enostaven dotok znanja, so v naslednji fazi prevladovali kritična evaluacija, preseganje »ujetosti« v »zahodne« paradigme.

Aksiomov državne »sociologije« tedanjega obdobja ni rušila le teoretična sociologija razvitih znanstvenih središč, marveč tudi – morda še usodneje – uveljavitev empiričnega raziskovanja stvarnosti. Spoznanja o neskladju med normami in stvarnostjo so razkrila bedo ideoloških malikov sistema. Že prva sociološka empirična raziskava o latentnih strukturah v slovenski družbi in o komunikacijskih učinkih javnih občil iz leta 1962 ni le odstranila tančice z mistificiranih postulatov tedanje države, marveč je položila tudi metodološki temelj novih ved. V kasnejših sociooloških in politoloških raziskovalnih projektih smo lahko že povsem suvereno razkrivali pluralistično strukturo javnosti, družbena protislovja in konflikte ter podajali elemente razvojnega spreminjanja.

Pluralistična paradigma komunikologije

Slovenska komunikologija je že v šestdesetih letih razvila sistemsko, pluralistično paradigmo komuniciranja, ki je temeljila na odprtosti družbe do notranjih stanj, odprtosti do okolja in vključevanju v turbulentna in kompetitivna svetovna okolja. V prvih spisih že lahko razberemo temeljne postavke komunikacijske znanosti in nove paradigme: enakopravnost komuniciranja socialnih skupin in posameznikov, načelo vzajemnosti, dialog, polemika in družbena kritika, politično diferencirana struktura javnosti. Avtonomnost komunikacijskih sistemov in javnosti smo postulirali kot

1 Škofi in univerza so si že v 11. in 12. stoletju lastili pravico cenzurirati z roko pisane knjige. Iznajdba tiska je samo še razmahnila zakonodajo o cenzuri. Samo od leta 1524 do 1580 je bilo v Sveti rimski državi nemškega naroda (v Nemčiji) izdanih 12 cerkvenih in državnih zakonov o cenzuri. V isto obdobje sodi znan edikt rimskokstoliške cerkve o prepovedanih knjigah (Index Librorum prohibitorum).

sistemsko, »organsko« nujnost vsake družbe. Uveljavili smo načelo legitimnosti pozitivnih vzvratnih tokov. Procese napetosti, odklonov in konfliktov smo videli kot naravne, razvojne prvine sistemov (Vreg, 1963; 1965a; 1965b; 1965c; 1971).

Že sredi šestdesetih let smo izoblikovali tudi paradigmo »rezonirajoče« javnosti – deloma tudi pod vtisom fenomenalnega Habermasovega (1962) dela o strukturnih spremembah javnosti. V obsežnem spisu o teoriji javnega smo se oprli tudi na predvojno skromno delo Jovana Đorđevića (1939) o javnem mnenju, ki je tudi v svojem povojnem delu s pojmom javnosti povezoval »pravico in možnosti udeležbe ne samo v politični aktivnosti in kontroli, temveč tudi v državni oblasti in družbenem upravljanju« (Đorđević, 1957: 17). Javnost globalne družbe smo v smislu »zahodnih« političnih sociologij opredelili kot političnointeresno strukturo kot izraz političnega in mnenjskega pluralizma. V taki javnosti se lahko razvijata tekmovalnost političnih strank, spopadanje interesnih skupin (sindikatov in gospodarskih organizacij), strokovnih in verskih organizacij. Opredelili smo tudi vlogo politične opozicije. Zavzeli smo se za različne oblike participativne demokracije, med katere smo z zaupanjem (žal neupravičenim) uvrščali tudi oblike samoupravne demokracije (Vreg, 1966; 1968; 1973).

Opozorili smo tudi na krizo evropskih parlamentarnih demokracij z ugotovitvami, predvsem nemških politologov, da strankine parlamentarne skupine prihajajo v parlament s sklepi svojih političnih strank »v žepu«. Tako parlamenti postajajo mesto, kjer se »registrirajo že vnaprej iznajdbene odločitve«. Parlamentarni postopek glasovanja je samo še gola formalnost (glej Habermas in drugi, 1961).

Ocenjevalci pluralistične paradigme komuniciranja in participativne interakcije menijo, da je slovenska komunikologija ob samem nastanku s kritičnim pristopom, širino interdisciplinarnega vidika, z uspešno sintezo teoretičnih tez in empiričnih pokazateljev ter izvirnostjo izoblikovala edinstveni opus teoretične misli s področja mnenjskega in političnega pluralizma. Predvsem pa ji prisojajo zaslugo, da je sistematično vsa leta vztrajala pri komunikacijski paradigmi in jo dosledno branila.

Konec šestdesetih let so profesorji Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter Pravne fakultete v *Izboru sociooloških razprav* že lahko podali sintezo teoretičnih raziskav o pluralistični družbi in razvojnem spreminjanju. V uvodnih razpravah sta akademik Jože Goričar in profesor

Zdravko Mlinar ovrednotila slovensko in evropsko sociologijo. Med slovenskimi sociološkimi vedami je omenjena tudi politična sociologija, ki je še posebej utemeljila politični pluralizem ter vlogo strank, parlamenta in javnega mnenja pri demokratizaciji družbe z deli A. Bibiča, B. Markiča, S. Kranjca in drugih (glej Jambrek in drugi, 1970).

Zato zagotavljanje novodobnih ideologov, da so oni odkrili politični pluralizem in demokracijo, razkriva le njihov možganski embolizem. Svoje prapore so dvignili šele takrat, ko so lahko s paradnim korakom in slavnostnimi trobentami izpeljali »premik« v demokracijo in ko jih ni več ogrožal ideološki in represivni diskurz. Le redki med njimi so ga dejansko okušali.

Sistematska paradigma in komunikologija

Za snovanja v komunikologiji in drugih družbenih vedah sta konec šestdesetih let značilni dve razvojni smeri: prvič, vsaka teh novih disciplin si je prizadevala izoblikovati se v novo znanost z lastno metodologijo, in drugič, tako kot sociologija in politologija si je tudi komunikologija prizadevala uveljaviti novo paradigmo, ki naj bi izražala alternativne notranje in zunanje prvine (pluralizem in vključitev v sodobne tokove) kot odgovor na filozofsko-sociološko enoumje.

Komunikologija se je v svetu šele izvijala iz predhodnih faz razvoja (proučevanje učinkov javnih občil na občinstvo, študije mnenj in stališč, politične in vojne propagande, prve empirične študije volilnega vedenja). Povojne študije so bile usmerjene predvsem v proučevanje učinkov množičnega komuniciranja, procesa komuniciranja, v psihologijo simboličnega komuniciranja in sociološke analize strukture občinstva. Izhajali so zborniki razprav o množičnem komuniciranju (Schramm, 1945; 1954; 1961; Dexter and White, 1964; Lazarsfeld, Berelson in Gaudet, 1944). Nastajali so prvi pregledi teorij množičnega komuniciranja (De Fleur, 1966). Ker se je raziskovanje odvijalo v okviru sociologije in socialne psihologije, se še ni jasno čutila potreba po izoblikovanju nove znanosti in ni bila izvedena nova delitev v znanosti.

Slovenska komunikologija se je ob nastajanju navezovala na politično filozofijo, filozofsko semantiko, lingvistično antropologijo, semiotiko, retoriko

in druge znanosti in ni ostajala v okvirih sociologije, politologije in socialne psihologije. Raziskovalni horizont je širila z naravoslovno-matematičnimi in biološkimi vedami; sprejemala je aksiomatiko, ki povezuje bioniko, informatiko (kibernetiko) in komunikologijo. Odprta je bila dilema, ali je možno interdisciplinarne pristope sploh preseči, najti aksiomatičen pristop in povezati parcialne teorije v koherentno paradigmo.

Spoznanje o celovitosti komunikacijskega fenomena je slovensko komunikologijo spodbudilo, da se odreče »paternalizmu« drugih znanosti in z določenim tveganjem (s strahom in pogumom) »oznani« novo znanost – komunikologijo. To je bilo konec šestdesetih let, ko v svetu še ni bilo takih spodbud. Začeli pa so se pojavljati koherentni zborniki o »človeškem komuniciranju«, o »komuniciranju družbe« in podobno, nekateri celo z vprašanjem: Ali je to nova znanost? Zato je razumljivo, da sem v uvodu svojega komunikološkega prvenca previdno zapisal, da je delo zasnovano kot »kritično vrednotenje komunikacijskih modelov in sistemov«, ki naj bi omogočilo »celostno pojmovanje komunikacijskega fenomena in snovanje nove discipline: komunikacijske znanosti« (Vreg, 1973: 8).

Drugo vprašanje zadeva pojasnjevalno moč nastajajočih paradigem o komunikacijskem fenomenu. Zgodnji teoretični prispevki so se opirali na tradicionalne teorije o komunikacijskih procesih v družbi in so nastajali v okviru teorij o državi in javnosti; izoblikovale so se teorije o publicističnem procesu ter o biologistično-mehanicističnem modelu množičnega prepričanja in množične družbe. Psihodomični model prepričevanja sta dopolnili sociološka teorija komunikacijske interakcije v skupinah in teorija simboličnega interakcionizma. Izoblikovani so bili prvi nastavki matematične in kibernetske teorije komuniciranja, ki so se dopolnjevali s sistemsko teorijo »informacijskih procesov«. Močno je vplival sociološki funkcionalizem (Parsons, Homans), ki je rojeval funkcionalistične publicistične in komunikacijske modele (De Fleur, Prakke).

Lahko tudi trdimo, da smo pred opredelitvijo De Fleura in Ball-Rokeacheve (1982) podali klasifikacijo teorij, jih kritično ovrednotili in razvili zametke lastne teorije. Tudi McQuailovo (1987) opredelitev taksonomije paradigem (ki je opredeljena z odnosom do treh temeljnih razsežnosti: družbene moči, družbene integracije in družbenih sprememb) smo opredelili že med nastajanjem paradigme o družbenem komuniciranju (Vreg, 1973), še bolj pa ob

vsebinskem sodelovanju za MacBridov zbornik o družbeni moči in prevladi v globalnem komuniciranju iz leta 1978.

Nekateri komunikologi so skušali tipologijo znanstvenih pristopov prikazati s pregledom nekaj ključnih paradigem (individualni in strukturalni funkcionalizem), njenih filozotskih antipodov (marksistično-kritična teorija, teorije hegemonije, frankfurtska kritična šola) ter disciplinarnih pristopov (britanski sociokulturni pristop, političnoekonomska teorija, informacijsko-kibernetske teorije). Čeprav je bil tak pristop koristen za izoblikovanje nove znanosti, pa je ostalo odprto vprašanje povezanosti in navezanosti na tradicionalne znanosti. Večina komunikoloških paradigem se je izoblikovala ob naslonitvi na »paradigmatska« prizadevanja v okviru sociologije, filozofije, politologije, socialne psihologije in še nekaterih drugih znanosti. Tudi danes nastajajo novi pristopi in paradigme (informacijska teorija o družbi prihodnosti, semiološke teorije, filozofsko-semantične in druge), ki bi jih težko označili kot povsem avtohtone. Prej se zdi smiselno priznati, da še danes ne moremo jasno določiti meje komunikologije in da bo zaradi kompleksnosti fenomena ohranjala multidisciplinarno spoznavno povezanost z drugimi vedami.

Če se kritično ozremo na nastajanje slovenske komunikologije, moramo priznati, da je bila – podobno kot »ljubljanska sociološka šola« – močno pod vplivom sodobne sistemske teorije. Sistemski pristop je omogočal izoblikovanje paradigme demokratičnega komuniciranja, ki je bila alternativa državnofunkcionalističnemu modelu. Sistemski model je postuliral komunikacijsko odprtost, dvosmerno komunikacijsko omrežje (recipročnost), sistemsko pozitivno selektivnost, negativno entropičnost, komunikacijsko napetost, diferenciacijo in policentrizem, na teh osnovah pa tudi integrativnost. Sistemska teorija je omogočila utemeljiti relativno avtonomnost komunikacijskega podsistema in načelo transakcijske menjave z okoljem. Sistemski razvojni model je bil zasnovan kot kompleksen dinamičen konstrukt, ki je vključeval procesno-razvojne mehanizme morfogeneze, destrukturiranja in restrukturiranja, procese odmiranja starega in nastajanja novega, kar smo pojmovali kot »odpiranje« sistema v zgodovino. Toda tudi zgodovinskost v predlagani paradigmi ni zadovoljila kritikov, saj so jo razumeli kot destrukcijo uveljavljenega političnega sistema.

Dosežki in deficitarnost

Komunikološka znanost v Sloveniji in v znanstvenih središčih nekdanje Jugoslavije se je kljub zamudništvu razmeroma naglo razvila prav zaradi odprtosti v svet. Že sredi šestdesetih let so bile mednarodne povezave in skupni raziskovalni projekti, ki so omogočili tudi prvi ljubljanski mednarodni simpozij Unescove organizacije za raziskovanje komunikacij leta 1968 in izdajo »komunikološkega zbornika« v angleščini (Vreg, 1969). V sedemdesetih letih smo bili vključeni v več mednarodnih primerjalnih raziskav. V osemdesetih letih smo skupaj s politologi zasnovali dolgoročni projekt o raziskovanju političnega sistema in komunikacij, z beograjskim JDN pa raziskavo mednarodnega komuniciranja. Nastajajo nova dela s področja teorije komuniciranja (Vlajki, 1954; Splichal, 1981; Džinić in drugi, 1984; Splichal in Vreg, 1986; Splichal, Hochheimer in Jakubowicz, 1990).

V zadnjem obdobju je slovenski center za proučevanje družbenega komuniciranja izvedel večjo mednarodno raziskavo o izobraževanju novinarjev in organiziral blejski mednarodni kongres Unescove organizacije za proučevanje komuniciranja (1990). Za razvoj kritičnih teorij pa so zlasti pomembni vsakoletni mednarodni kolokviji, ki tečejo v Piranu od leta 1986. Ti so povezali evropske in ameriške komunikologe in jih usmerili v primerjalno proučevanje javnih občil v Evropi in v svetu. Znanstveni spodbujevalec in organizator projekta Slavko Splichal (1990; 1992) je skupinske ugotovitve in lastna teoretična spoznanja objavil v knjigi, v kateri razgrinja paradokse množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu (izšla tudi v angleščini). S temi projekti in teoretičnimi prispevki v evropskih središčih je slovenska komunikologija razgrnila nova spoznanja o paternalističnih in demokratskih modelih komuniciranja (zlasti v Evropi), možnostih inkarnacije in destrukcije teh modelov v parlamentarnih demokracijah in sistemih političnega pluralizma. Problematizirala je razporeditev politične in ekonomske moči, poskuse ideološke prevlade in vzpostavljanja razmerij med državo in civilno družbo. Še posebej se je lotila valorizacije interkulturnega komuniciranja, interkulturnih konfliktov in možnosti transkulturne mediacije v Evropi (Vreg, 1990).

V komunikološkem centru tečejo tudi raziskave s področja teorije novinarstva, zgodovine publicistike, stila in jezika, raziskave javnih občil, zlasti

televizije in radia, pa tudi drugih oblik komuniciranja, zlasti retorike, raziskave s področja politične filozofije in teorij komunikativne akcije.[1]

Snovanje nove znanosti bi ostajalo na ravni teoretične abstrakcije, če si nova disciplina ne bi gradila tudi lastne metodologije. Sem sodijo metodološki zborniki in izvirni prispevki k metodologiji, kar je omogočilo priznano empirično raziskovalno prakso in mednarodno primerjalno metodo. Tem prizadevanjem so komplementarni teoretični in empirični metodološki dosežki sorodnih centrov, ki se ukvarjajo s teoretskim razvojem metodologije in empiričnim raziskovanjem (Splichal, 1983; 1984).

Slovenska komunikologija se kljub vsem osebnim prizadevanjem ne more primerjati s svetovnimi središči komunikologije; ti so izoblikovani v velike inštitute in fakultete s stotinami raziskovalcev, z lastnimi raziskovalnimi posebnostmi in usmeritvami, s finančno stabilnimi dolgoročnimi projekti. Zato je slovenska deficitarnost očitna bolj kot pri sorodnih slovenskih vedah. Nepokrita so raziskovalna področja javnih občil, politične komunikologije, političnega in ekonomskega trženja, novinarskih oblik in drugih ved. Morda še usodnejša je deficitarnost v filozofski semantiki in semiologiji, simboličnem interakcionizmu, sodobnih sistemskih teorijah, kibernetiki in informatiki, lingvistični antropologiji, bioniki in vedah s področja naravoslovno-matematičnih ved.

Ob tej žalostni perspektivi se človek sprašuje, ali se naša družba, ki želi bivati kot demokratična, sploh zaveda, da si sodobnega človeka ni moč zamišljati brez globljega poznavanja filozofsko-sociooloških, politoloških in komunikoloških vidikov razvoja. Očitno se v tej fazi razvoja zadovoljuje z ravnijo vednosti struktur »srednjega okusa in znanja«, ki jih ne vznemirjajo nova razumevanja zapletenih problemov narave, ekologije, tehnologije, človeka in družbe ter drugih izzivov civilizacije novega tisočletja.

1 Glej zlasti prispevke M. Koširjeve, T. Korošca, B. Lutharjeve s področja teorije novinarstva, stila in televizije, S. Amonove s področja zgodovine novinarstva, B. Grabnarja s področja retorike, N. Sfiligojeve s področja tržnega komuniciranja in A. Škerlepa s področja komunikativne akcije.

Literatura

De Fleur, Melvin L. in Sandra Ball-Rokeach (1982): *Theories of Mass Communication.* New York: Longman.

Dexter, Lewis A., in David M. White (ur.) (1964): *People, Society, and Mass Communications*. New York: The Free Press of Glencoe.

Džinić, Firdus, Dimitar Mirčev, Slavko Splichal, Miroslav Stanojević in Pavao Novosel (ur.) (1984): *Towards Democratic Communication: Mass Communication Research in Yugoslavia*. Ljubljana: Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj in Komunikološka sekcija Jugoslovanskega sociološkega društva.

Đorđević, Jovan (1939): *Javno mnjenje*. Beograd: Izdavačka zadruga Politika i društvo.

Đorđević, Jovan (1957): *O javnom mnjenju*. Beograd: Rad.

Habermas, Jürgen, Ludwig von Friedeburg, Christoph Oehler in Friedrich Weltz (1961): *Student und politik: eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewußtsein Frankfurter Studenten*. Neuwied: H. Luchterhand.

Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Berlin: Luchterhand.

Jambrek, Peter, Peter Klinar, Zdenko Roter, Zdravko Mlinar in Renata Mejak (ur.) (1970): *Izbor sociooloških razprav.* Ljubljana: DZS.

Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson in Hazel Gaudet (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duell, Sloan & Pierce.

MacBride, Seán (1980. *Many Voices One World: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order*. New York: UNESCO.

Markič, Boštjan (1992): Volilni proces in politične stranke – predavanje na Univerzi v Ljubljani, 26. novembra.

McQuail, Denis (1987): *Mass Communication Theory*. London: Sage.

Schramm, Wilbur (1945): Reading and Listening Patterns of American University Students. *Journalism Quarterly* 22 (1): 23–33.

Schramm, Wilbur (ur.) (1954): *The Processes and Effects of Mass Communication*. Urbana: University of Illinois Press.

Schramm, Wilbur (ur.) (1960): *Mass Communications*. Urbana: University of Illinois Press.

Splichal, Slavko (1981): *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*. Maribor: Obzorja.

Splichal, Slavko (1984): *Mlini na eter*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Splichal, Slavko (1992): *Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče..

Splichal, Slavko (ur.) (1983): *Teorija, empirija in praksa: prispevki h kritiki in k razvoju metod družboslovnega raziskovanja.* Ljubljana: Partizanska knjiga.

Splichal, Slavko, John Hochheimer in Karol Jakubowicz (ur.) (1990): *Democratization and the Media: An East-West Dialogue*. Ljubljana: Faculty of Sociology, Political Science and Journalism.

Splichal, Slavko in France Vreg (1986): *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*. Ljubljana: Komunist.

Vlajki, Emil (1984): *Igre društvenog komuniciranja*. Beograd: Ideje.

Vreg, France (1963): *Sociološki vidiki procesa družbenega komuniciranja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Vreg, France (1965a): Sociološki aspekti procesa komuniciranja u uslovima samoupravljanja. V France Vreg (ur.), *Simpozijum informacija i samoupravljanja*. Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo.

Vreg, France (1965b): Vidiki komuniciranja v sistemu samoupravljanja. *Teorija in praksa* 2 (6): 887–906.

Vreg, France (1965c): *Sociološki pristup problemima masovnog komuniciranja*. Beograd: Visoka škola političnih nauka.

Vreg, France (1966): Politični proces in množično komuniciranje. V: *Aktualni problemi politične znanosti*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Vreg, France (1968): *Teorija javnega mnenja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Vreg, France (1971): Komunikacijski sistem in njegova odprtost. *Teorija in praksa* 8 (4): 537–546.

Vreg, France (1973): *Javno mnenje: strukturne in funkcijske spremembe javnosti v sodobni družbi.* Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Vreg, France (1990): *Demokratično komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

Nastajajoča stavba Televizije Ljubljana na Ulici Moše Pijada, današnji Kolodvorski ulici. Avtor ni znan. Hrani: RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija v Ljubljani.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1996): Med pravovernostjo in heterodoksnostjo. V Anton Kramberger (ur.), *Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

MED PRAVOVERNOSTJO IN HETERODOKSNOSTJO

Ko se spominjamo vzpostavljanja slovenskega družboslovja, ne moremo mimo imena profesorja pravne in naše fakultete Jožeta Goričarja, staroste slovenske in Jugoslovanske sociologije. Začetki slovenske sociologije resda segajo v zgodovinska obdobja Etbina Coste, J. E. Kreka, A. Ušeničnika in A. Gosarja, pa tudi na povojno obdobje Borisa Ziherla, ki je leta 1954 imel na filozofski fakulteti nastopno predavanje *Historični materializem in sociologija*. Poleg njegove kritičnosti in zavračanja pomarksovske sociologije je bilo mogoče slišati tudi nekaj imen evropskih sociologov in sklepati, da je sociologija tudi nekaj legitimnega.

Vendar se je sociologija v teh zgodovinskih obdobjih »pojavljala le obrobno [...] v funkciji [...] ideologij in vrednot, od tistih, ki so poudarjale 'pokorščino' ter vdanost bogu in cesarju, do tistih, ki so izražale revolucionarno poslanstvo (avantgarde) delavskega razreda«, kot je dejal akademik Zdravko Mlinar ob 30. letnici Slovenskega sociološkega društva.

Prelom s to dvoumnostjo je opravil profesor Goričar, ki je sociologijo utemeljil kot avtonomno znanost in napisal vrsto del s tega področja. Njegovo prijateljevanje z evropskimi in ameriškimi sociologi in filozofi, naj omenim le Adama Schaffa, Paula Lazarsfelda in Ralfa Dahrendorfa, je omogočilo, da smo navezali tesne stike s sociologi v svetu. V svoji zadnji knjigi *Razprave in zapisi* iz leta 1979 je Goričar zapisal kritično oceno tedanje družbe: V

družbeni praksi so prvine, ki »zdaj prikrito tlijo, drugič spet jasno zaživijo in se trdovrtno upirajo novemu«. V mislih je imel problem birokracije in tehnokracije, kratenje samoupravnih pravic delavcev, nepravično porazdelitev družbene moči in še nekatere. To je bila sociološka resnica, ki tudi danes ni zgubila na veljavi.

Ob njegovi duhovni odprtosti in opori je lahko nastala »ljubljanska sociološka šola« Mlinarja, Toša, Klinarja, Rusa, Jerovška in drugih, ki je temeljila na teoriji družbenega konflikta, vidikih sodobne sistemske teorije in empiričnem raziskovanju.

Profesor Goričar je tudi usmerjal snovanja učnih načrtov takratne VŠPV in odločilno vplival, da smo jih lahko zasnovali po vzgledu evropskih in ameriških univerz, kar je veljalo tudi za komunikologijo in novinarsko smer. Mnogi med nami smo mu tudi hvaležni, ker nas je spodbudno vodil skozi doktorske teze.

Odprtost in evropska tradicija

Velja se tudi spomniti tistih duhovnih žarišč, ki so prinašala »svetlobo« v ortodoksnost tistega obdobja, če parafraziram slovite misli Paula Hazarda, utemeljitelja primerjalne književnosti. To je bila nedvomno Filozofska fakulteta z nekaterimi znanstveniki svetovnega slovesa. Naj med njimi omenim profesorja in prijatelja Antona Ocvirka, ki je v pravoverni slovenski prostor prinašal evropsko znanstveno tradicijo, dvom v tedaj veljavne znanstvene katekizme in iskrečega duha svojih teorij. Njegove misli so bile polne novih idej in kritičnih prebliskov. Bile so nekonformistične, v njih je odmeval glas heterodoksnosti.

Med njegovimi študenti in prijatelji herezija ni bila več samotna in skrita. Imela je vedno več učencev, postajala je drzna in zmagoslavna. Razum ni več pomenil uravnovešene modrosti, pač pa kritizirajočo drznost. Dvom je načel najsplošnejša veljavna spoznanja: o zveličavnosti katekizmov pomarksovskih modrecev, pomisleke o avantgardi, pa o domači inačici socializma. Sprejeli smo maksimo Chardina, nemirnega popotnika po svetovnih obzorjih: »Dvom je začetek znanosti; kdor o ničemer ne dvomi, ničesar ne razišče, ničesar ne odkrije; kdor ničesar ne odkrije, je slep in bo slep ostal.«

Nastopil je čas, ko se je duhovna, ideološka in verska ortodoksnost začela umikati heterodoksnosti. Cekajevski dostojanstveniki niso bili več tisti, ki edini razumejo »božjo« besedo diamata in razvojnih družbenih sprememb sveta. Dojeli smo, da ima človek pravico razmišljati brez strahu, pravico uveljavljanja odločitev individualne zavesti. Ob miselni odprtosti in evropski razgledanosti profesorja Ocvirka so na Filozofski fakulteti nastala tudi prva soočanja z Ziherlovo historično-materialistično »sociologijo«.

Profesor Goričar s svojimi sodelavci, profesor Ocvirk, Dušan Pirjevec in nekateri mlajši filozofi in sociologi so vnašali v slovensko mračnost nove vidike. Mnogi med njimi so bili vodilni duhovi in organizatorji slovenskih in mednarodnih sociooloških srečanj in kongresov, pa tudi sodelavci zagrebškega *Praxis* in korčulanske šole.

Začetki empiričnega raziskovanja

Pozabiti ne smemo še enega središča znanstvene herezije. To je bil Inštitut za sociologijo in filozofijo ljubljanske Univerze, ki je že v začetku šestdesetih let združil prve raziskovalce na veliki raziskavi množičnih komunikacijskih sredstev. Ta je temeljila na teoretičnih izhodiščih Lazarsfelda o latentnih strukturah in bila izvedena na veličastnem vzorcu 12 tisoč oseb. Skupino je vodil Stane Saksida, pri njej smo sodelovali sociologi, psihologi in komunikologi, predvsem bodoči raziskovalci javnega mnenja in množičnih komunikacij. V tej skupini je vladal kritičen duh empiričnega preverjanja teorij in iskanja novih znanstvenih pristopov. To nas je tudi spodbudilo, da smo na tem univerzitetnem inštitutu že leta 1962 ustanovili Oddelek za novinarstvo in podali temelje nove znanstvene vede komunikologije.

Ta sociološka raziskava je bila tudi začetek velikih empiričnih podvigov, ki jih je vodila naša fakulteta. Bila je podlaga za ustanovitev Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij ter vseh drugih sociooloških in politoloških raziskovalnih centrov.

Posebej velja omeniti, da je že na tedanji VŠPV pod vodstvom Nika Toša začelo empirično raziskovanje javnega mnenja, ki je kot edinstvena institucija v tedanji Jugoslaviji, pa tudi v vseh vzhodnih socializmih preživela vse poskuse ideološke kontaminacije, postopnega zamiranja in zatrtja ali pa spreminjanja v servis politike. Raziskovanje slovenskega in jugoslovanskega javnega mnenja je bilo svojevrsten izziv politični javnosti, ki je v svoji

ideološki doktrinarnosti posmehljivo zavračala take raziskave, češ da ne izražajo biti slovenskega naroda. Ugotoviti velja, da je pokončno držo in raziskovalno avtonomnost med vsemi jugoslovanskimi in vzhodnoevropskimi inštituti ohranjal le slovenski – kljub občasnim nedemokratičnim pritiskom in ideološkim stigmam.

Ob teh raziskavah sta zrasli dve pomembni instituciji, metodološko središče in računalniški center, ki sta po svojem duhovnem in energetskem potencialu edinstveni med družboslovnimi fakultetami ne samo v Sloveniji in na Balkanu ter v srednji Evropi, marveč sta tudi enakovredni svetovnim središčem.

Empirično raziskovanje je postalo stalnica naših teoretičnih snovanj, v prakseologiji pa nas je vodilo k razkrivanju razkoraka med ustavno in politično normo ter stvarnostjo. Naj s tem v zvezi omenim tudi utemeljitelje slovenske politologije Vlada Benka, Adolfa Bibiča, Boštjana Markiča, Ernesta Petriča in druge, ki so teoretično in raziskovalno sodelovali v utemeljevanju novih ved na Slovenskem, sodelovali pa so tudi pri empiričnih podvigih.

Še posebej mi je ostal v spominu prijatelj Boštjan Markič, ki je v projektu o delegatskem sistemu Kardeljevo vizijo samoupravne demokracije drzno soočal s stvarnostjo. V jugoslovanskem projektu pa sva skupaj z obramboslovci razgaljala centralistične, oblastniške, velikosrbske projekcije in oblastništvo partijske in armadne nomenklature.

Vedno sem občudoval njegovo premočrtnost, iskrivega duha in ironični podton. Morda ga nismo povsem dobro razumeli. Njegov osebni prijatelj, profesor Stane Južnič, je ob njegovi usodni smrti zapisal čudovite besede: »Šegavost in humoristično držo imamo lahko za posebne vrste človekove pokončnosti in pristnosti. To je neuklonljivost pred stvarmi, ki zaslužijo posmeh [...] S šalo je mogoče vsaj za kratek čas pobegniti v prostor svobode in ljubezni.« Te besede omenjam zato, ker je ta drža neuklonljivosti in ironičnega posmeha minljivosti tedanjih nesmrtnikov prevevala mnoge med nami, zlasti v težjih časih.

Rojstvo »heretične« komunikologije

In slednjič, še nekaj besed o komunikologiji. Težko mi je reči karkoli o njej in o sebi. Vse je že bilo povedano in zapisano. O treh desetletjih

proučevanja politične sociologije in javnega mnenja, o prvih teoretičnih delih s tega področja, o seznanjanju slovenske strokovne javnosti s Habermasom (1962) neposredno po izidu njegove znamenite knjige o strukturnih spremembah javnosti, o naši zgodnji teoretični navezanosti na politični pluralizem in parlamentarno demokracijo, o utemeljevanju komunikologije kot samostojne vede sočasno kot v svetu.

To je bilo možno le ob odprtosti v svet, ob tesnih stikih z evropskimi in ameriškimi univerzami in komunikološkimi središči. Ti stiki so se začeli leta 1962 in smo jih vzdrževali stalno – le z rahlo zamrznitvijo v svinčenih časih. Že tedaj je ljubljansko komunikološko središče postalo vir heretične komunikologije za vse vzhodne univerzitetne centre, od Leipziga, Berlina, Prage, Varšave in celo Moskve, ki so bili hermetično zaprti pred zahodnimi vplivi.

V tistem obdobju se je v Sloveniji začelo soočanje med naprednimi političnimi strujami in »svinčenimi« vojaki komunizma. Zato so nekateri politiki tiho podpirali obstoj in razvoj komunikologije. Stane Kavčič, glavni urednik *Teorije in prakse*, je že leta 1965 po uvodniku *Kje je izhod?*, namreč iz gospodarskega mraza, kljub nasprotovanju visokih recenzentov objavil tudi mojo razpravo o novih, demokratičnih vidikih komuniciranja med ljudmi in v politiki (Vreg, 1965). Tri leta kasneje pa smo organizirali prvi mednarodni komunikološki simpozij, ki se ga je udeležilo 120 znanstvenikov in uglednih urednikov iz 25 dežel, pa predstavniki OZN in Unesca, ter izdali knjigo *Mass Media and International Understanding* (Vreg, 1969).

Vse to smo snovali v slovenski družbi v letih, ko je še prevladovala duhovna utesnjenost, filozofski in sociološki konservativizem. Ta miselni eklekticizem je prežemal ne samo slovenske ideološke mislece, marveč vso jugoslovansko družbo. V oporo nam je bila kritična misel filozofske levice, ki je budila upe že pred vojno in se nadaljevala po vojni, zlasti v Đilasovem obdobju. Pozicijo filozofske levice sem ohranjal vsa obdobja. Zato se mi ni bilo treba pretirano »bojevati z zaostalostjo svojega lastnega mišljenja«, kot nas je opozarjal Kardelj. Bili smo na drugem bregu.

Pred leti so zapisali, da sem že v svojem prvem večjem delu *Družbeno komuniciranje* (1973), ki je nastajalo ob prijateljskih spodbudah prof. Goričarja, podal humanistično paradigmo komuniciranja. Delo je bilo prevedeno v vse jugoslovanske jezike in je vnašalo herezijo v strokovne in politične

kroge. Zapisali so tudi, da je slovenska komunikologija – kljub stigmatizaciji – vztrajala pri tej perspektivi in jo dosledno branila.

Naj omenim bizarno podrobnost svinčenega obdobja, ki danes zveni kot svarilen zgodovinski anahronizem. Veliki duhovniki slovenske cenzorske komisije so sleherno vrstico v moji knjigi *Družbeno komuniciranje* postavili pod drobnogled, z rdečim svinčnikom podčrtali sumljive stavke in jih v poročilu Cekaju označili kot »podleganje zapadni ideologiji«. Slučajno sem tako podčrtano knjigo skrivaj dobil na vpogled in se zgrozil nad ponižnostjo in strahom podčrtovalcev pred višjimi. Podobno se je dogajalo tudi z deli mojih kolegov. Tudi njihova dela so brezumno secirali.

V takem vzdušju smo delovali. Priznajmo našim zanamcem, bivali smo med strahom in pogumom. Taki duhovni torturi niso bile izpostavljene druge fakultete slovenske univerze. Mi smo pač bili črna ovca.

Spopad med pravovernostjo in herezijo je potekal tudi na tleh naše fakultete, saj so nekateri kolegi trdno verjeli v marksovsko in leninsko vizijo sveta. Konfrontacija na fakulteti je bila napol akademska, napol strastno uničevalna. Bila je uvod v zunanjo represijo.

Tudi v drugih jugoslovanskih središčih so naša dela skušali etiketirati kot nemarksistična. Novinarske katedre in študentje so namreč kot obvezno študirali knjigo *Družbeno komuniciranje*, prevzeli so naše dodiplomske in podiplomske študijske programe in nas vabili k sodelovanju. Direktor Jugoslovanskega inštituta za novinarstvo v Beogradu pa je skušal izkoristiti naše domače zdrahe in je predsedniku slovenske skupščine Sergeju Kraigherju, ki je bil tudi vrhovni arbiter marksističnega centra, napisal obširno pismo, v katerem je ožigosal »Vregovo komunikologijo« kot nemarksistično in predlagal šolanje slovenskih novinarjev v Beogradu – podobno kot so se šolali generali. Ta centralistični poziv je le malce streznil razgrete slovenske glave in obtožbo so nekoliko omilili.

Komunikološka pluralistična paradigma je vplivala tudi na zrahljanje agitpropovskih aksiomov v drugih jugoslovanskih središčih in počasi dobivala somišljenike. Sprejeli so tudi tezo o sobivanju in soočanju avtoritarnih in demokratičnih teženj v družbenih sistemih, čeprav se deklarirajo za demokratične. Ta teza je aktualna, kot kaže, tudi danes.

Ponosen sem, da so to znanstveno erudicijo in ideje prevzeli naši diplomanti in moji doktoranti, ki so lahko v ugodnejšem ozračju razvijali

komunikologijo in zgodovino publicistike. Moji nasledniki, med njimi zlasti Slavko Splichal, so slovensko komunikologijo in metodologijo razvili v tolikšni meri, da budi zanimanje strokovne javnosti v svetu. Slovenska komunikologija ima redne mednarodne kolokvije v Piranu, kjer se srečujejo raziskovalci iz vsega sveta. Slovenska komunikološka dela izhajajo v angleščini v uglednih založbah. Osnovan je Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo s sedežem v Ljubljani, ki pod uredništvom profesorja Splichala izdaja revijo *Javnost–The Public*.

In ker smo že pri publicistiki, naj dopolnim uvodno poročilo še s publicistično dejavnostjo naše fakultete. Že leta 1973 smo začeli s *Sociološko in politološko knjižnico* in kot prvo izdali knjigo *Družbeno komuniciranje*. V knjižnici so se zvrstila številna znanstvena dela naših kolegov, profesorjev Goričarja, Benka, Južniča, Mlinarja, Toša, Klinarja, Petriča, Joganove, Rusa, Jerovška in drugih. Vsega skupaj smo izdali 22 zvezkov. To tradicijo nadaljujemo danes z *Znanstveno knjižnico* in drugimi edicijami, pa tudi v okviru založbe *Teorije in prakse*.

Sredi osemdesetih let pa smo lahko vplivali tudi na dogajanja na univerzi in na projekcijo znanstvenega razvoja. Načelo avtonomnosti univerze smo branili ne samo v akademski sferi, marveč tudi v slovenski skupščini. Na univerzi in na fakultetah smo uveljavljali mehanizme samoregulacije univerze in njenih institucij. Državi in politiki smo dopovedovali, da univerza ne more biti državna, še manj dekla politike. Iskati mora smisel svojega lastnega obstoja in funkcije v družbi. Spominjam se, s kakšnim nezaupanjem so v slovenski skupščini poslušali naše opozorilo, da je univerza kulturna institucija naroda, ne pa servis države in politike, da je univerza narodov razum, spomin in vest. Te ideje in vzpostavitev samoregulacije so bile ortodoksnim krogom prenevarne in kmalu so jih zamrznili s kadrovskimi potezami.

Naj končam z ugotovitvijo, da na fakulteti nismo razvijali le novih ved, marveč smo s teoretičnimi deli, z empiričnimi raziskavami in revijo *Teorija in praksa* tudi razkrivali »neprijetne« resnice o naši stvarnosti. Odzivali smo se na probleme slovenske družbe, jih proučevali s kritično sposobnostjo, ki smo jo premogli, in skušali anticipirati izzive prihodnjega razvoja. Mirno lahko rečemo: vredno je bilo živeti. V sebi smo bili svobodni in avtonomni.

Literatura

Goričar, Jože (1979): *Razprave in zapisi*. Maribor: Obzorja.

Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Berlin: Luchterhand.

Kavčič, Stane (1965) Kje je izhod? *Teorija in praksa* 2 (6): 883–886.

Vreg, France (1965): Vidiki komuniciranja v sistemu samoupravljanja. *Teorija in praksa* 2 (6): 887–906.

Vreg, France (ur.) (1969): *Mass Media and International Understanding*. Ljubljana: Department of Journalism at the School of Sociology, Political Science and Journalism.

Vreg, France (1973): *Družbeno komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

(str. 232) Titova cesta v Ljubljani pred obiskom prvega ganskega predsednika Kvameja Nkrumaha poleti 1961. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

IV.

JAVNOST, JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA

Raketa v smeri
postaje Saljut

Prvič objavljeno: Vreg, France (1968): Svetovna javnost in avtentičnost javnega mnenja. *Teorija in praksa* 5 (11): 1513–1528.

SVETOVNA JAVNOST IN AVTENTIČNOST JAVNEGA MNENJA

Človeštvo je danes univerzalna skupnost. Ekonomski, politični in kulturni razvoj je vse dele sveta tako zelo povezal, da lahko govorimo o nujni in neuničljivi medsebojni odvisnosti, ki je pogoj za obstoj in razvoj sveta.

Čedalje večja medsebojna odvisnost človeštva zahteva hitro, zanesljivo in točno medsebojno komunikacijo, ki poteka na ravnini globalnega, medcelinskega in kozmičnega komuniciranja. Svobodno pretakanje informacij znotraj nacionalnih javnosti in v razsežnostih svetovne družbe je pogoj za nastajanje obveščenih, razumnih, demokratičnih, samoupravnih javnosti, pa tudi predpostavka za zdravo mednarodno »klimo« javnega mnenja in za oblikovanje svetovne javnosti.

Človeštvo bo v naslednjem desetletju tehnično povezano s televizijskimi sistemi in komunikacijskimi sateliti. Obdobje svetovnega komuniciranja bo tako odpiralo nove možnosti svetovnega sporazumevanja, mirne koeksistence, gospodarskega razvoja in interkulturne komunikacije. Toda napak bi bilo množičnim občilom pripisovati imanentne lastnosti svetovnega sporazumevanja in integracije. Proces koncentracije in monopolizacije teh sredstev, to, da postajajo informacijska sredstva last posebnih družbenih

(str. 234) Naslovnica sobotnega *Dela* ob prazniku ustanovitve Osvobodilne fronte leta 1964. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije.

skupin, oligarhičnih vrhov ali etatistično birokratskih skupin, zasebnih koncernov in propagandnih trustov, jih spreminja v orodja dezinformacije, hladne vojne, blokovskih spopadov. Zato upravičeno zastavljamo vprašanje: Ali smo pravilno obveščeni? Ali nam posredujejo resnico o tem svetu ali pa nas zavajajo s polovičnimi resnicami, ideološkimi informacijami, senzacijami in prikrivanjem dejstev?

Predvsem se zdi nujno analizirati nacionalne javnosti, njihov politični ustroj, odnose med vlado in javnostjo v posameznem sistemu, vlogo in položaj množičnih občil v javnosti, porazdelitev politične moči v posamezni deželi in tako oceniti možnosti za delovanje samostojnih, kritičnih javnosti. Zastavlja se vprašanje, ali niso strukturalne spremembe javnosti v posameznih sistemih pripeljale do prefunkcioniranja javnosti, do zoževanja njenih političnih funkcij, do ustvarjanja oligarhičnih vrhov in atomizirane množice, do odpravljanja dialoga kot sistema komuniciranja. Šele tako bo tudi moč določiti mesto komunikacijskih sredstev v posamezni nacionalni javnosti: ali so sredstvo dialoga kritične, politične javnosti ali orodje v rokah etatističnih, strankinih ali zasebnih centrov moči.

Svetovno sporazumevanje in premagovanje mednarodnih konfliktov je možno le tedaj, če obstoje razumne, demokratične nacionalne javnosti. V načelu velja, da dežela, ki sama nima demokratične javnosti in empatičnega dialoga kot sredstva za razreševanje nasprotij, tudi v mednarodnih odnosih ne bo uporabljala demokratičnega dialoga in načela aktivne koeksistence. Samo tiste dežele, ki težijo k vzpostavljanju svobodne javnosti, ki uveljavljajo enakopraven dialog in demokratično sintezo mnenj, politično in ekonomsko enakopravnost, sistem družbenega samoupravljanja in družbenega odločanja javnosti, bodo ta načela uporabljale tudi v mednarodnih odnosih in mednarodnem komuniciranju. Seveda so možne tudi izjeme: dežele, ki imajo znotraj svojih meja kar se da razvito demokracijo, so lahko hkrati tudi dežele z najbolj nedemokratičnimi metodami v mednarodnih odnosih in komuniciranju.

Svet danes pretresajo veliki politični, socialni in mednacionalni problemi: samovolja in hegemonizem velikih sil, kršenje suverenosti in svobodnega razvoja malih narodov, neenakost razvitih in nerazvitih in nadaljnja polarizacija na bogate in revne, na osvobojene in na neosvobojene, polkolonialne, izkoriščane narode. Enakopravno mednarodno komuniciranje na temelju empatičnega dialoga pa je moč vzpostaviti le med »enakovrednimi« in

enakopravnimi partnerji, med nacionalnimi subjekti, ki spoštujejo nacionalno suverenost in svoboden razvoj vsakega naroda, med demokratičnimi javnostmi, ki načela demokracije uporabljajo tudi v mednacionalnem komuniciranju.

Zato se zastavlja vprašanje: ali sploh obstaja kozmopolitska skupnost nacionalnih javnosti, ki bi jo lahko imenovali svetovna javnost? Ali pa lahko govorimo le o strukturi svetovne javnosti, ki jo pretresajo ekonomska in politična nasprotja, ki je razklana na sisteme in bloke, na vezane in nevezane, na suverene in na podrejene. Ali sploh lahko govorimo o javnostih – če pa te »javnosti« niso avtonomne, kritične in svobodne, pač pa atomizirane na množice, politično pasivne in brezpravne množice, ki jim vladajo oligarhični vrhovi. Ali ni institucionalizirana svetovna javnost le struktura »vrhov«, državnih in partijskih vodstev, monopolnih agencij in časopisnih trustov? In če je to le skrajna možnost, ali so v svetu družbene sile, ki so sposobne premagovati te tendence in vzpostavljati resnično javnost?

Kakšna je porazdelitev moči v svetovni javnosti? Ali ne vlada monopol velikih »javnosti« oziroma predstavnikov velikih javnosti? Ali velike »javnosti« sploh čutijo potrebo vzpostavljati empatični dialog z malimi in nerazvitimi javnostmi ali pa menijo, da so samo male javnosti dolžne projicirati se v kulturo in ideologijo velikih?

Ali je svetovno javno mnenje tisto institucionalizirano javno mnenje, ki ga oblikujejo državne, politične in interesne institucije s svojim monopolnim propagandnim aparatom? Ali pa se pojavlja kot neinstitucionalizirana sila, kot vest človeštva, kot Lockov moralni zakon, kot etični konsenz, Rousseaujeva »obča volja«? Ali pa gre za interakcijo med oblikujočo se svetovno javnostjo in posameznimi vladami, sistemi? Ali gre preprosto za »interakcijo« med posameznimi propagandnimi sistemi, ki ustvarjajo svetovno »javno mnenje«? Ali pa imamo opravka z mislečimi in kritičnimi »otoki« javnosti, ki v svetovni skupnosti delujejo kot mnenjski voditelji in prispevajo h krepitvi kritične misli v svetu?

I

Sodobna politična država uveljavlja model dvosmernega komuniciranja med državo in državljanom ter temelji na predpostavki o ravnovesju med obema komunikacijskima tokovoma (Key, 1961).

Model vladanja kot interakcije med vladno akcijo in javnim mnenjem predpostavlja obojesmerno, enakopravno komuniciranje med dvema partnerjema, ki po načelih komunikacijskih teorij vodita empatični dialog. Kot kritika tega modela se nehote porodi cela vrsta dvomov: ali dejansko obstaja enakopravnost partnerjev in ali je to komunikacijsko razmerje dveh subjektov? Kakšna je družbena opredeljenost tega komunikacijskega razmerja? Ali javnost obstaja kot skupnost mislečih, kritičnih in avtonomnih posameznikov v smislu teorij liberalne demokracije ali pa je ta »javnost« kot partner v komunikacijskem razmerju razkrojena v atomizirano množico, v objekt političnega manipuliranja, propagande in ekonomske reklame? Kakšna razredna nasprotja in konflikti pretresajo to javnost in tako določajo vsebino mnenjskih reakcij v danih možnostih?

Kako pojmujejo model nekateri teoretiki? Že s tem, da mu odmerjajo funkcijo vzvratnega toka (angl. *feedbacka*), ki omogoča okrepitev glavnega, vladnega toka, se pravi njegovo racionalizacijo in večjo učinkovitost, določajo tudi položaj javnosti kot objekta vladanja. Teoretik V. O. Key Jr. (prav tam) odkrito priznava, da »demokratična vlada« izvaja svojo oblast tudi s pomočjo racionalne uporabe javnega mnenja: »Vladajoči morajo ugotavljati javno mnenje,« pravi Key, »in mu posvečati pozornost, če mu že ne dovolijo vplivati na odločitve« (prav tam: 412). V bistvu je to uzakonitev načela, da morajo »vladajoči posvečati pozornost željam vladanih«, pravi Key (prav tam). To načelo je »etični imperativ vlade« in je bistvo vladavine javnega mnenja.

Že iz teh opredelitev izhaja, da sodobni teoretiki ne govore več o »vladavini javnega mnenja« kot nekdanjem idealu klasične demokracije. Ne gre več niti za zakonodajno voljo javnosti niti za kontrolno funkcijo javnega mnenja; država prisluhne javnemu mnenju le še zaradi večje učinkovitosti svojih akcij. Načelo suverenosti ljudstva je skrčeno na socialno-psihološko motiviranost ljudstva in na akcijsko učinkovitost vladinih ukrepov. Komunikacijsko razmerje je odnos med vladajočim in vladanim, med politiko in atomizirano množico, med subjektom in objektom vladanja. Glavni tok je državno-informacijski tok vladne akcije, reverzibilni tok javnega mnenja pa ima vlogo »feedback reakcij«, katerih namen je okrepiti državni, akcijski tok, ne pa uveljaviti Rousseaujevo »občo voljo«. Država lahko upošteva mnenja, ki prihajajo po raznih tokovih, lahko pa jih tudi ne upošteva. Interakcija med vlado in javnostjo sicer temelji na predpostavki o dvosmernem komuniciranju, dejansko pa imamo opravka z enosmernim

informiranjem in prepričevanjem javnosti. Javno mnenje se popolnoma realizira z možnostjo odločitve za kandidata ene ali druge politične stranke, tj. z volilnim aktom. V tej ozkosti dejanske možnosti participacije in soodločanja v družbenem življenju se kažejo žalostni ostanki nekdanjih demokratičnih načel liberalne demokracije, kar kaže na krizo političnega odločanja v meščanski demokraciji.

V interakciji med vlado in javnostjo nastopajo kot oblikovalci mnenja in kot prevajalci javnega mnenja predvsem politične stranke, parlament, interesne skupine in volilni mehanizem ob volitvah. Politične stranke in interesne skupine tekmujejo med seboj v kontroverzni razpravi, da bi pridobile mnenja velike, nezainteresirane, množične javnosti; v tem spopadu mnenj izkoriščajo vse mogoče oblike propagande, da bi vplivale na javno mnenje. Oblike vpliva in pritiska nikakor niso take, da bi lahko govorili o liberalistično pojmovanem svobodnem razpravljanju mnenj, kakor normativno pojmuje mnenjski proces Blumer (1955/1961). V tem spopadu interesnih sil za javno mnenje so na delu mogočni dejavniki, angažirana so velika materialna in duhovna sredstva in boj se bije dan za dnem, vsako uro in minuto.

Na javnost delujejo predvsem tele sile, ki si jo skušajo pridobiti in oblikovati javno mnenje, da bo ugodno zanje: (1) država s svojim aparatom, (2) politične stranke in (3) interesne skupine. Ker se ponavadi polastijo parlamenta, postane tudi ta dejavnik vpliva. Seveda so to le glavne in odločujoče sile, medtem ko v samem mnenjskem procesu nastopajo še drugi dejavniki. Pri oblikovanju javnega mnenja neposredno vplivajo predvsem množična občila, in to ne samo kot posredniki gornjih sil, temveč tudi kot samostojna sila. Nadalje, že izoblikovano večinsko javno mnenje samo začne učinkovati kot dejavnik vpliva na javnost, na množična občila, pa tudi na državo, politične stranke in interesne skupine.

Preglejmo glavne sile vpliva na javnost.

Država s svojim aparatom deluje na množična občila in na javnost v smislu ohranitve oblasti, izvajanja svojega programa in državne politike. V okviru prizadevanja vlade, da bi oblikovala javno mnenje, ima predsednik osrednjo vlogo. Zaradi ugleda svojega položaja (in ne samo formalno prek pritiska na občila, kontrole, cenzure itd.) si lahko prilasti pozornost vseh občil. Radio in televizija sta mu na razpolago sleherno minuto in neomejen čas, kadar želi posredovati svoja stališča neposredno široki javnosti. Njegove

uradne izjave si odmerjajo mesto in obseg prostora v tisku. S tiskovnimi konferencami in intervjuji vpliva na komentiranje domačih in tujih novic in celo sam izoblikuje večji del novic (Key, 1961: 414).

Ministrstva ali vladne agencije z ogromnimi štabi strokovnjakov za javno publiciteto prav tako izredno vplivajo na javno mnenje: sem ne štejemo le odredb, ukazov, aktov, marveč ves tok informativnega gradiva, ki vsak dan obvešča javnost o dejavnosti vlade in njenih institucij.

Kako daleč sega vladni vpliv – ki temelji na samoohranitvi in okrepitvi državne oblasti – je odvisno od ustavnega sistema, trenutne notranje politične situacije in številnih drugih dejavnikov. Od teh okoliščin je odvisno, ali vlada »množična občila cenzurira, kontrolira, nadzoruje ali vladine stranke skušajo množično komuniciranje izkoristiti za svoje strankarsko politične cilje, koliko uživa komunikator mnenjsko svobodo ali pa je vezan na državne direktive ali ukaze« (Maletzke, 1963: 51).

Politične stranke so temeljna institucija za prevajanje želja in interesov množice v sfero javne politike, hkrati pa so tudi najbolj zainteresirana sila za oblikovanje javnega mnenja. Ustroj sodobne politične stranke kaže na poudarjeno hierarhično strukturo, še več, opravka imamo s polarizacijo na vodstveno elito in na članstvo, na oligarhični vrh in na atomizirano članstvo. Tako lahko tudi v okviru stranke govorimo o interakciji med vodstveno elito in strankinim članstvom. Tudi ta interakcija predpostavlja model obojesmernega enakopravnega komuniciranja med politiko in mnenjem, predpostavlja naravno kroženje komunikacijskih mnenjskih tokov. Vendar pa je enakopravnost cirkulacije fiktivna, obstaja odnos subjekta do objekta, sistem bolje informiranega birokratičnega vrha in množic članov za aklamacijo strankini politiki. Tudi tu je uveljavljena hierarhija publicitete: predsedniki, sekretarji in forumi imajo na razpolago ves strankin list, člani pa praktično nimajo nobene publicitete.

V atomizirani stranki prevladuje vertikalno, hierarhično, enosmerno komuniciranje, ki se ponavadi omejuje na direktivno obveščanje ali na propagandno prepričevanje. Tako komunikacijsko razmerje seveda ne ustvarja ravnotežja pri usklajevanju mnenja članstva in politike vodstva. Vodstvo stranke ni več podvrženo zdravi kontroli članstva in širokih ljudskih množic. Vsaka pobuda od spodaj ostane v zametku in ponavadi zakrni. Onemogočena je avtonomnost političnega gibanja širokih množic in članstvo je samo še »potrošnik« in gradivo »političnega stroja«. Taki ekscesi so prav

tako stalinistične deformacije komunističnih strank. Podobno kot stranke imajo tudi interesne skupine funkcijo prevajanja mnenja do vlade. Tudi tu imamo opravka s podobnimi procesi polarizacije na profesionalni vrh interesne skupine in na širše članstvo oziroma na specialne javnosti.

Ker so množična občila danes poglavitno orodje v mehanizmu delovanja političnih strank, parlamentarnih postopkov, interesnih skupin, pa tudi volilnih kampanj, ne moremo mimo njihove vloge, kadar govorimo o vseh teh posrednikih interakcije med vlado in javnostjo. Množična občila prevzemajo danes čedalje bolj funkcijo posrednika v medsebojnem komuniciranju družbe, poleg tega pa postajajo čedalje bolj tudi prevladujoči način komuniciranja v samem političnem procesu in v njegovih oblikah. Čedalje bolj postajajo posredniki komuniciranja med državo in javnostjo, med strankinim vodstvom in članstvom, med parlamentom in javnostjo, med voditeljem države in državljanom, med gospodarskim voditeljem in delavcem, med vodstvom interesnih skupin in člani.

V reakcijah množičnih občil so vsekakor tudi izražena mnenja v interakciji med vlado in javnostjo. Vendar pa so to le redko mnenja javnosti, kolikor sploh obstaja kot misleča javnost, če upoštevamo, da mnenja množičnih občil izražajo predvsem stališča vlad, strank, oligarhičnih vrhov ali monopoliziranih skupin privatnih lastnikov občil.

Institucionalni okviri tako zožujejo možnosti za izražanje javnega mnenja predvsem zato, ker omogočajo izražanje le tistih mnenj, ki se ujemajo s pojmovanji določene institucije ali komunikacijske organizacije. Tako se državljanu politične države danes odpirajo sorazmerno majhne možnosti za izražanje lastnega mnenja.

Predstavniški dom in parlamentarni postopki imajo v sodobni politični državi v načelu najpomembnejšo vlogo zlasti pri organizaciji vzvratnega toka. Parlament, tradicionalna institucija »ljudske volje«, bi moral biti najvišji izraz te volje in javnega mnenja. Dejansko pa je čedalje bolj pod pritiskom vladajočih sil in njihovih političnih strank ter interesnih skupin. Te sile imajo odločujoč vpliv na sprejemanje političnih odločitev in zakonodajnih aktov in tako prek njih postaja tudi parlament sila, ki deluje na oblikovanje javnega mnenja.

Stranke in interesne skupine vse bolj neposredno izvajajo svoj vpliv na parlamentarne sklepe, prek njih pa na sklepe vlade. Strankine parlamentarne

frakcije prihajajo že z vnaprej sprejetimi sklepi: »Parlament je tako postal mesto, kjer se poslani strankini mandatorji srečujejo, da bi lahko registrirali že vnaprej iznajdene odločitve.« (Habermas in drugi, 1961: 29) Stranka, ki ima večino v parlamentu, pa lahko že vnaprej sprejme svoje sklepe, tako da parlamentarna procedura glasovanja o kakem zakonu postane gola formalnost.

Politika postane tako zasebna zadeva poklicnih politikov; oblikujejo jo s pomočjo raznih političnih in juridičnih tehnokratov in »izvedencev«. Vse bolj se tako kaže pasivna pozicija »javnega mnenja«. Stranke so tiste, ki že vnaprej artikulirajo »mnenja« javnosti in jih že oblikovana sugerirajo članstvu in javnosti. Stranke in parlamenti se tako spreminjajo iz orodij, ki naj bi izražala ljudsko voljo, v institucije, ki jo oblikujejo (Hentig, 1963: 120).

Če so bile politične stranke do prve svetovne vojne bolj ali manj ustrezen odsev razredne zavesti ali zavesti neke razredne frakcije, je za današnje strankarske sisteme značilen tip »integracijske stranke«, ki množic ne aktivira več na temelju razredne zavesti, temveč od časa do časa mobilizira volivce kot zasebnike za akte kolektivne aklamacije (Habermas, 1962: 223).

Tudi javno mnenje ni več ostro razdeljeno v smislu klasičnih razrednih nasprotij, saj si velike politične stranke in množična občila želijo pridobiti čim več volivcev in občinstva. To pomeni, da se s svojimi razglasi in pozivi obračajo na široke množice, na vse razrede in socialne kategorije, oziroma da ne žele s programi in pozivi odbiti določenih socialnih kategorij ali razredov. Množica se v takem političnem procesu spreminja v pasivnega opazovalca, v objekt manipuliranja, v socialističnem svetu eden osrednjih teoretičnih in praktičnih konceptov, preprost seštevek napol živih številk, oropanih volje in zavesti o samem sebi (Hentig, 1963: 110–125).[1]

Taka množica seveda ne more biti javnost in ne more delovati kot zavesten akter javnega mnenja. Javnost se tedaj zoži na »javnosti« političnih strank oziroma samo na politične aktiviste teh strank in na »javnosti« interesnih skupin oziroma vodstev in govornikov teh skupin. Javno mnenje postane fiktivno in nima relevantnega vpliva na politične odločitve.

1 »Prava cena demokratične enakosti je možnost, da se manipulira z mnenji in čustvi.« (prav tam: 120) Sklepi ljudskih množic so odmev tistega, kar artikulirajo partije, in ljudstvo je dejansko njihova *soundingboard* (odmevna plošča) (Hennis, 1957: 49).

II

Razvoj političnih struktur socialistične družbe je danes v socialističnem svetu eden osrednih teoretičnih in praktičnih problemov: popolnoma jasno je, da je teza o enostrankarstvu kot nujni in edino veljavni obliki politične strukture socializma nastala v obdobju Stalinovega absolutiziranja okoliščin, simplificiranja teoretičnih postavk, ki jih je o tem problemu podal Lenin. »Večstrankarski« sistem in navzočnost posebnih organizacijskih oblik ljudske fronte sta po drugi svetovni vojni postala stvarnost in praksa v deželah ljudske demokracije. Načelo različnih in specifičnih poti v socializem dobiva čedalje večjo veljavo v marksističnih partijah. Uveljavlja se teza o možnosti večstrankarske strukture zahodnoevropskega socializma (Togliatti). Zastavlja se vprašanje, ali je obstoj strank povezan le z obdobjem graditve socializma? Ali se morda ne bo uveljavil proces preraščanja klasičnega večstrankarskega sistema v politične strukture, podobne ljudskim frontam, v katerih bi se na kvalitetno nov način uveljavljal politični pluralizem kot odraz družbenega pluralizma?

Politični pluralizem, ki obstaja v večini dežel ljudske demokracije, se manifestira v tem, da poleg komunistične stranke delujejo tudi druge politične stranke – s pogojem seveda, da priznavajo vodilno vlogo komunistične stranke, da sprejemajo program socialistične graditve in da izvajajo usmerjevalno, vzgojno vlogo v razredu, sloju ali družbeni skupini, katerih interese predstavljajo (Mahnenko, 1963: 158).

Politični pluralizem je izraz in posledica družbenega pluralizma, se pravi, diferenciacije družbe v družbeno-ekonomski sferi. Ta se ne omejuje le na razredno delitev, čeprav prav ta določa značaj družbenega in političnega pluralizma. Če pa se čedalje bolj odpravljajo razredna nasprotja in izginja toga razredna delitev, tedaj začno prevladovati drugi vidiki družbenega pluralizma. Spopad razrednega značaja traja seveda do določene stopnje dlje kakor pa ekonomski temelj in obstoj posestniških razredov. Ta spopad se izraža predvsem na področju političnih pogledov in stališč. Ostrina teh sporov pa otopeva, odvija se proces politične konsolidacije na temelju socializma in, zlasti, objektivni proces sprememb v družbeni strukturi.

»Relativnemu zmanjševanju pomena in obsega razrednih spopadov,« je zapisal J. Wiatr (1966: 212), »bi morala slediti takšna evolucija političnega sistema, ki bi čedalje bolj omogočala oblikovanja in prezentiranje raznolikih

socialističnih interesov in teženj«. Potemtakem sedanje oblike politične strukture zaostajajo za dejanskimi potrebami organiziranja družbe v skladu z novo družbeno strukturo. Novo organiziranje družbe bi moralo mnogo bolj izražati in uresničevati interese raznih slojev socialistične družbe, za katere so značilni neantagonistični medsebojni odnosi.

Bolj in bolj glasna postaja ideja, da socializem ne sme rojevati atomizirane družbe, temveč mora ustvarjati pogoje za nastanek artikulirane družbe, za nastanek mnenjskega pluralizma družbenih skupin.

»Despotizem se trudi, da bi odpravil artikularizacijo družbe in jo sousmeril,« je dejal Julian Hochfeld (1957). »Rezultat umetno vsiljene zunanje organizacije družbe je njena dejanska atomizacija [...] Značilna poteza naše socialistične graditve je, da se ustanavljajo, oživljajo ali pa dobivajo večji pomen različne samostojne zveze in združenja, ki organizirajo življenje prebivalstva v področjih njihovih interesov, potreb in aspiracij.« (prav tam)[2]

V deželah socialistične demokracije se začenja – ponekod celo buren – proces aktiviranja javnega mnenja kot dejavnika, ki vpliva na proces vladanja. Pojavlja se določena stopnja diferenciacije javnega mnenja, kar upravičeno kaže na vztrajno prizadevanje po ustvaritvi ugodnih pogojev za nastanek javno izraženega mnenjskega pluralizma.

Začetek procesa družbene diferenciacije mnenja naj bi bil temelj nove politične strukture, ki jo nekateri sociologi imenujejo politični pluralizem neantagonističnega značaja. Kaže se v obliki političnega policentrizma, kjer več centrov svobodno oblikuje politična mnenja, ima lastne propagandne mehanizme, ki tekmujejo v oblikovanju javnega mnenja. V takem smislu ne obstaja unificirano javno mnenje, pač pa »vrsta javno izraženih mnenj predstavnikov različnih družbenih skupin«, kjer imajo mnenja manjšine svoje mesto v funkcioniranju mehanizma javnega mnenja.[3]

2 Julian Hochfeld: Govor *Pred volitvami v ljudske odbore* v poljskem Sejmu dne 30. oktobra 1957 v razpravi o načrtu zakona o volilnem redu za volitve v ljudske odbore, objavljenem v 38. številki *Polityke* istega leta.

3 Sovjetski teoretik Uledov namreč zagovarja tezo o enovitem javnem mnenju v socializmu – v nasprotju z Wiatrom, ki poudarja artikularizacijo javnega mnenja kot izraz družbene in politične diferenciacije socialistične družbe.

Poleg tega imamo lahko opraviti z nekim specifičnim političnim pojavom: stranka postane sama mesto, kjer se srečujejo različni politični trendi oziroma kjer vsaj do neke mere odseva politična diferenciacija družbe (na primer na Poljskem, v zadnjem času pa zlasti na Češkoslovaškem). Politična konsolidacija družbe na temelju programa vladajoče stranke ne izloči vseh razlik mnenj in to postopoma pripelje do tega, da se te razlike razkrijejo v sami stranki. Če upoštevamo to dejstvo, moramo sprejeti sklep, da politični pluralizem nekega sistema ne zavzame nujno oblike zunanje diferenciacije v različne stranke in skupine, temveč se lahko prav tako razvije v notranjem življenju vladajoče stranke (Wiatr, 1964: 286).

Stranke, politične organizacije in skupine so tedaj institucionalizirana politično-mnenjska središča, ki tvorijo politični pluralizem novega tipa, kar odseva v pluralističnih strukturah front ljudske enotnosti, ki pa imajo drugačno vlogo v posameznih deželah. Ker je iz političnega sistema izločena protisocialistična opozicija, stranke in organizacije ne funkcionirajo kot mehanizem za osvajanje oblasti, pač pa kot sistem kristalizacije in reprezentacije interesov in mnenj raznih družbenih skupin.

Razlike, ki obstajajo v vsaki socialistični družbi, imajo svoj politični izraz v takih ali drugačnih oblikah političnega pluralizma, ki je neizogiben pogoj za uspešno družbeno kontrolo nad sistemom oblasti in pogoj za razvoj socialistične demokracije.

Vendar pa je pri tem treba ugotoviti, da nove, neantagonistične oblike pluralizma same po sebi ne odpravljajo etatizma, birokratizacije vertikalne strukture in oligarhičnih tendenc, ki so železni zakon vsake organizacije, tudi socialistične. Tudi s tem ni zagotovljeno neposredno včlenjanje delovnih ljudi v proces političnega odločanja; kajti včlenjanje (posredno) prek raznih političnih oblik še ne zagotavlja pluralizma samoupravnega odločanja. Družbeno samoupravljanje, ki v tej ali oni obliki predstavlja splošno tendenco v razvoju človeštva in ki se v različnih sistemih in v deželah z različno stopnjo razvoja pojavlja v specifičnih oblikah, se zdi danes tisti ključni člen, ki zagotavlja resnično participacijo človeka v političnem procesu.

V jugoslovanski družbi je samoupravljanje temelj družbenoekonomskega in političnega sistema. To pomeni, da so dane možnosti za premagovanje oligarhičnih tendenc, kajti oligarhični vrhovi kot posebne družbene skupine nad družbo obstajajo prav zato, ker si laste pravico do delitve dohodka, čeprav same neposredno ne sodelujejo v procesu materialne in duhovne

proizvodnje. Z razširitvijo samoupravljanja na vsa področja javnega življenja, vštevši politični proces, sistem obveščanja, prosvete, šolstva, na vse segmente javnosti, se tudi krepe družbene sile, ki so sposobne premagovati tendence oligarhije in birokratizma.

Nobena družba, niti družba, ki teži k neposredni demokraciji in k pluralizmu samoupravnih odločitev – kakor jugoslovanska – ni imuna za tendence etatizma in birokratizacije, polarizacije na oligarhične vrhove in politično pasivne množice. Celo v sami samoupravljavski strukturi so možni pojavi oligarhične polarizacije, kar seveda navaja k nastajanju formalne samoupravne demokracije; ta težnja, ki se pojavlja v jugoslovanski družbi, je najizrazitejša ovira na poti k nadaljnjemu konstituiranju samoupravne družbe (Pečujlić, 1966).

Premagovanje teh tendenc, ki peljejo k atomizaciji družbe, je nujno zlasti na področju države in njenih institucij. Pri tem imajo pomembno vlogo predvsem politične organizacije, Zveza komunistov (ZK), Socialistična zveza in druge. To pa ne pomeni, da se tudi v okviru teh organizacij ne pojavljajo iste negativne tendence.

V sami Socialistični zvezi, na primer, se kažeta dve protislovni razsežnosti: prva je njena značilnost DPO klasičnega tipa, ki poraja hierarhično strukturo, primerno za nastajanje oligarhičnih tendenc in birokratskih vrhov, vertikalno direktivno komuniciranje z vrha navzdol, atomizacijo in pasivizacijo članstva, prenašanje političnega odločanja s članstva na vrhove. Druga je njena značilnost komponente družbenega upravljanja, asociacije neposrednih proizvajalcev. Marxove »stranke v velikem zgodovinskem smislu«, ki je sinonim za premagovanje hierarhičnih družbenih organizacij, skratka, politično gibanje (ne pa organizacija), gibanje, ki temelji na načelu javnosti, ki odpravlja oligarhično odločanje in profesionalizem, misterioznost in hierarhijo informacij, ki uvaja svobodno razpravo namesto dokazovanja avtoritet in ki kot avtonomno združenje občanov dejansko uveljavlja možnost političnega odločanja neposrednih proizvajalcev (Fiamengo, 1966).

Temeljna značilnost samoupravne demokracije ni le v tem, da politična sfera s poglabljanjem samoupravljanja prehaja v družbeno sfero, marveč tudi v tem, da politično komuniciranje preraščа v samoupravljavsko komuniciranje in politično javno mnenje v družbeno javno mnenje. Ta proces je dolgotrajen in protisloven in tudi ni enakomeren in sočasen na vseh področjih

javnega življenja. Državno, politično komuniciranje oziroma enosmerno obveščanje se ohranja na področju državnih institucij, vojske, zunanje politike in še ponekod, medtem ko pri skupščinskih telesih in DPO in DPS že prehaja v družbeno komuniciranje, v aktiven dialog občanov o perečih družbenih problemih in se realizira v samoupravnih odločitvah ter uteleša v zakonih in ustavi.

Družbeno komuniciranje v sistemu samoupravljanja je sporazumevanje, je enakopraven empatičen dialog, kjer subjekti skušajo razumeti drug drugega in drug drugemu ne vsiljujejo mnenj. Ne dovoljuje duhovnega nasilja in se odpira vsem izkušnjam in znanjem. Obrača se na človeka kot na subjekt, ki ima pravico izbirati med dejstvi, argumenti in alternativami. Avtoritete dokaza ne zamenjuje z dokazom avtoritete. Javno mnenje smatra za konstitutivni element političnega procesa in ga ne poniža v moralni okrasek demokratičnosti sistema. Vsi ti elementi so *conditio sine qua non* vsake prave komunikacije med subjekti.

Družbeno komuniciranje izključuje elemente vsiljive politične propagande, direktivnega usmerjanja brezpravnih človeških atomov, zavrača manipuliranje z množicami, enosmerno obveščanje po načelu stimulus – reakcija, ne obrača se na osamljenega recipienta iz atomizirane množice, marveč predpostavlja osveščenega, razmišljujočega človeka, ki je del misleče, kritične, moralne javnosti.

Socialistična demokracija se ne kaže le v tem, koliko je javno mnenje postalo posebna institucija družbe, koliko je postalo sestavni del samoupravne družbe. »Javno mnenje mora ostati tudi dejavnik zunaj vsakega sodelovanja in organizacijskega povezave. Osvobojeno mora biti tudi svojih lastnih ustanov in svobodno.« (Đorđević, 1957: 35) Dvojna funkcija javnega mnenja v samoupravni demokraciji je v tem, da je institucionalizirano kot dejavnik samoupravnega odločanja in da je tudi neinstitucionalizirana demokratična politična sila, »deetatizirana oblast«, kritična družbena sila samoupravne javnosti.

Bistvo samoupravne demokracije je prav v rehabilitaciji prave javnosti, v vzpostavitvi take javnosti, kjer se lahko uveljavijo mnenja družbenih skupin in samoupravljavcev ter se uresničijo v samoupravnih odločitvah oziroma v zakonskih aktih. Vloga resnično demokratičnih strank je v tem, da človeka iz množice včlenijo v zgodovinski proces in v upravljanje družbe ter ga iz objekta političnega delovanja (delovanja, ki je potekalo zunaj njega in

neodvisno od njega) spremene v ustvarjalni agens družbenega dogajanja, v subjekt političnega odločanja, v člana aktivne, politično relevantne, misleče in odločujoče javnosti.

III

Svetovno javnost sestavljajo posamezne nacionalne javnosti in zato kaže svetovna javnost iste tendence kot javnosti nasploh. Ne gre le za dejstvo, da je svetovna javnost politično, ekonomsko in kulturno diferencirana, da, celo razklana na družbene sisteme, in da zato srečujemo razne oblike meščanske javnosti na različnih stopnjah razvoja, različne oblike socialistične javnosti s prav tako različno stopnjo ekonomskega, političnega in kulturnega razvoja, pa tudi razne oblike in stopnje javnosti nerazvitih dežel. Niti ne gre le za dejstvo, da posamezne javnosti kažejo velike razlike v komunikacijskih in sprejemnih sistemih, v tehnični in kulturni razvitosti.

Bolj pomembni so drugi procesi in tendence, ki lahko usodno vplivajo na perspektive oblikovanja kozmopolitske svetovne javnosti. Tudi v svetovni javnosti sta očitna dva protislovna procesa: svetovna javnost se čedalje bolj širi z novimi množicami delovnih ljudi, ki želijo sodelovati v upravljanju družbe in ki se čedalje bolj zavedajo svojih političnih pravic; nekdanje strukture meščanskih javnosti preraščajo delavske množice, kmečki sloji; uveljavljajo se socialne manjšine (črnska gibanja), ljudstva in sloji nerazvitih dežel. Na drugi strani pa se čedalje bolj kaže tendenca k atomizaciji javnosti: ožijo se politične funkcije posameznih javnosti, klasični ideal razpravljajoče javnosti nadomešča interakcija med vlado in atomizirano množico, poglablja se polarizacija na oligarhične vrhove in na množico posameznikov, ponižanih v objekt politične manipulacije; politični proces poteka čedalje bolj prek monopolnih množičnih občil in čedalje manj prek demokratskega dialoga med osebami.

Polarizacija in atomizacija skrivata globje družbene korenine. Vzrok, da nastajajo oligarhični vrhovi vladajočih razredov ali birokratske grupacije, je v tem, da te skupine žele koncentrirati v svojih rokah politično, finančno in vojaško moč; zaradi svojih ozkih interesov skupine ne dovoljujejo, da se izrazijo interesi neposrednih proizvajalcev. V svetovni javnosti pa imamo opraviti tudi s hegemonijo in samosiljem oligarhičnih grupacij velikih sil,

ki zavirajo ali onemogočajo enakopravno politično participacijo nacionalnih javnosti.

Atomizacija javnosti seveda ni le pojav meščanskih javnosti, marveč nastaja prav tako v socialističnih javnostih, zlasti v tistih, ki posameznika tako razvrednotijo in osamijo, kot se je zgodilo pri stalinistični metodi vladanja. Naravnost paradoksni so tudi primeri razvrednotenja in atomizacije kitajske javnosti; prav tako primeri dezinformiranja in dušenja suverenosti velikih evropskih javnosti, ki se sicer venčajo z nazivi socialistične demokracije. Oligarhični vrhovi in etatistične metode se pojavljajo povsod tam, kjer se jim ne upirajo procesi demokratičnega upravljanja družbe, kjer delovni človek v taki ali drugačni obliki neposredno ne sodeluje in ne odloča v družbenem upravljanju.

Če je struktura svetovne javnosti taka, kot smo jo prikazali, tedaj so tudi dejavniki vpliva na svetovno javno mnenje – ne posamezne kritične in razumne javnosti – marveč predvsem posamezne razredne, birokratske in oligarhične grupacije. Največjo moč in največ sredstev za vpliv na svetovno javnost imajo vlade s svojim aparatom, politične stranke, interesne skupine in parlamenti. Predsedniki vlad, ministri, sekretarji strank, generali dan za dnem nastopajo s svojimi izjavami v tekmujočem, kompleksnem procesu oblikovanja svetovnega javnega mnenja. Ali niso včasih celo zasedanja parlamenta in strankinih komitejev samo kulisa in forum za vplivanje na svetovno javnost? Oblike vpliva se tudi ne omejujejo le na politične izjave, na angažiranje ogromnih propagandnih sredstev, občil in agencij, pač pa segajo prek diplomatske dejavnosti do ekonomskih in vojaških pritiskov.

V tem tekmovanju za vpliv na svetovno javnost imajo največje možnosti velike sile s svojim državnim aparatom. Predsedniki imajo praktično na razpolago vsak dan in vsako minuto vsa sredstva prepričevanja in vplivanja, vse prve strani listov in najvidnejše mesto ter najdaljši čas v radiu in televiziji. Nekateri so skoraj vsak dan v luči svetovne javnosti. Hegemonija velikih sil seveda določa hierarhijo publicitete: najvišji oligarhični vrhovi nimajo le največje moči, temveč so tudi bolje obveščeni. Monopolni položaj velikih javnosti je tu najbolj viden. Publicitete ne določa avtoriteta dokaza, temveč dokaz avtoritete in sile.

Kjer so strankine funkcije istovetne z državnimi, tam se prav tako predsedniki ali sekretarji strank pojavljajo na najvišji lestvici publicistične hierarhije. Toda tudi sicer politične stranke prek svojih vrhov mogočno vplivajo

na svetovno javnost. Predsedniki ali sekretarji govore v imenu množičnega članstva ali cele nacionalne »javnosti« ali si celo prisvoje pravico do tega, da izražajo voljo več nacionalnih javnosti, ne da bi dejansko v procesu demokratične razprave ugotovili mnenja članstva ali javnosti. Stranke imajo prav tako kot država na voljo svoja lastna propagandna glasila ali pa zagotovljen vpliv na veliki informativni tisk in na telegrafske agencije. Za vpliv na svetovno javnost se bore tudi interesne skupine, zlasti skupine, ki zastopajo interese velikih koncernov in družb.

Množična občila so posredniki tega vpliva, pa tudi sama so njegovi neposredni tvorci. Če so množična občila neposredno državni instrumenti, strankini organi ali last zasebnih koncernov, so njihove možnosti, da bi bila v službi kritične javnosti, majhne. Šele podružbljanje množičnih občil – proizvajalnih sredstev in to, da novinarji sredstva neposredno upravljajo, omogoči, da postanejo instrument družbe oziroma samoupravne javnosti, ne pa oligarhičnih vrhov in zasebnih centrov moči.

Nedvomno ima OZN s svojimi institucijami izredne možnosti vpliva na javno mnenje, na humanizacijo in univerzalizacijo svetovne javnosti. Nešteti so primeri, ko so OZN in sekretar te organizacije učinkovito in koristno vplivali na javno mnenje; tako oblikovano svetovno javno mnenje je pozitivno vplivalo na razplet svetovnega dogajanja.

Če ugotavljamo, da proces atomizacije ni popolnoma razkrojil posameznih javnosti niti ne vseh javnosti, potem moramo tudi preostalim »otokom« razumne, kritične in moralne javnosti pripisati pomembno vlogo pri vplivanju na svetovno javno mnenje in s tem na politična dogajanja v svetu. Pogumne deklaracije naprednih intelektualcev, protestna gibanja, revolucionarna vrenja, osvobodilna gibanja, akcije za mir in razorožitev so nedvomno dokaz, da taki segmenti resničnih javnosti obstajajo ali se celo krepe.

Avtentično svetovno javno mnenje lahko raste le iz strukture svetovne javnosti, ki jo bodo sestavljale misleče, moralne, samoupravne nacionalne javnosti. Nastajanje take svetovne javnosti pa je nemogoče, dokler bo ekonomska in politična moč osredinjena v rokah posameznih družbenih skupin, ki ne sodelujejo v procesu duhovne in materialne proizvodnje, laste pa si pravico deliti proizvedene vrednosti. Odpravljanje razrednih, birokratskih in oligarhičnih grupacij, podružbljenje proizvajalnih sredstev in družbeno upravljanje so pogoj za nastajanje demokratičnih samoupravnih javnosti, ki bodo namesto koncentracije moči uveljavljale pluralizem samoupravnih

odločitev. Tudi struktura univerzalne, kozmopolitske svetovne javnosti lahko temelji le na pluralizmu samoupravnih javnosti, njenih volj, pravic, avtonomnosti in suverenosti. Ne more pa se graditi na hegemoniji, koncentraciji in polarizaciji moči, na ekonomski neenakosti, politiki kulturne homogenizacije in političnega manipuliranja.

Zato je krepitev resnično avtonomnih in suverenih samoupravnih javnosti temeljni postulat za ustvarjanje takih mednarodnih odnosov, ki bi omogočili integracijo vseh narodov v demokratsko in humano svetovno skupnost; taka samoupravna svetovna javnost bi tudi edina bila sposobna reševati porajajoče se socialne, politične in mednacionalne probleme človeštva.

Literatura

Blumer, Herbert (1955/1961): The Crowd, the Public, and the Mass. V Wilbur Schramm (ur.), *The Process and Effects of Mass Communication*, 363–379. Urbana: University of Illinois Press.

Đorđević, Jovan (1957): *O javnom mnjenju*. Beograd: Rad.

Fiamengo, Ante (1966): Birokratsko-oligarhične tendence sodobnih družbenopolitičnih organizacij. Predstavitev na *simpozij o Socialistični zvezi delovnega ljudstva*, Beograd, januar.

Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit.* Berlin: Luchterhand.

Habermas, Jürgen, Ludwig von Friedeburg, Christoph Oehler in Friedrich Weltz (1961): *Student und politik: eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewußtsein Frankfurter Studenten*. Neuwied: H. Luchterhand.

Hennis, Wilhelm (1957): *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie*: *Zur Kritik politischer Umfrage*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

Hentig, Hartmut v. (1963): Gedanken zur öffentlichen Meinung. *Merkur* 17 (2): 113–134.

Key, V. O. Jr. (1961): *Public Opinion and American Democracy*. New York: Alfred A. Knopf.

Mahnenko, H. (1963): Večstrankarski sistem in ljudska fronta v deželah ljudske demokracije. V Viktor Fomič Kotok in Naum Pavlovič Farberov (ur.), *Konstitucionnoe pravo socialističeskih stran*. Moskva: Академия наук СССР.

Maletzke, Gerhard (1963): *Psychologie der Masenkommunikation*: *Theorie und Systematik*. Hamburg: Verlag Hans Bredow-Institut.

Pečujlić, Miroslav (1966): SZDL in preseganje nekaterih tendenc formalne samoupravne demokracije. Predstavitev na Simpoziju o Socialistični zvezi delovnega ljudstva, Beograd, januar.

Wiatr, Jerzy J. (1964): One-Party Systems: The Concept and Issue for Comparative Studies. V Erik Allardt in Yrjö Littunen (ur.), *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Helsinki: Transactions of the Westermarck Society.

Wiatr, Jerzy J. (1966): Vprašanje pluralizma v poljskem političnem sistemu. V *Socijalizam – br. 2*. Beograd: CK ZK Jugoslavije.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1971): Javno mnenje in demokracija. V Vlado Benko (ur.), *Osnove družboslovja*, 218–233. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA

Vprašanje javnega mnenja in demokracije je zastavila že klasična teorija s trditvijo, da je demokracija vladavina javnega mnenja. Politična filozofija vseh obdobij je preučevala vlogo javnosti kot »sedeža zakonite oblasti«. Skoraj vse teorije, pa tudi raziskave so temeljile in še temelje na domnevi, da javno mnenje dejansko igra veliko vlogo v političnem procesu odločanja in vladanja. Tako si je demokratično človeštvo ustvarilo podobo o javnem mnenju kot o mogočni sili, ki pritiska na vlade in uveljavlja ljudsko voljo.

Nedavno mednarodno posvetovanje v Ljubljani pa je ugotovilo prav nasprotno: da namreč lahko govorimo o globoki krizi institucionalnega javnega mnenja v vseh deželah in da mogočni politični centri moči po mili volji manipulirajo z javnim mnenjem, avtentično javno mnenje pa si s težavo utira pota v javnost.

Ali gre tedaj za krizo javnega mnenja ali za krizo teorij o demokraciji, v katerih so želje po ljudskem samoodločanju projicirane v fikcijo o vladavini ljudske volje? Ni naključje, da je tudi klasična definicija demokracije nastala v preddemokratičnem obdobju.

Sodobni teoretiki poudarjajo, da sleherno demokratično družbo pretresajo nasprotja in konflikti ter da je demokracija tekmovalni (kompetitivni)

politični sistem, v katerem voditelji in organizacije formulirajo alternativne odločitve za javnost, da le-ta lahko sodeluje v procesu odločanja. Suverenost javnosti je tako omejena in zreducirana na izbiranje med alternativami, javno mnenje »polsuverenega ljudstva« pa ima funkcijo socializacije konflikta.

V socialistični družbi je bilo javno mnenje uveljavljeno in na pol priznano šele pred leti, zlasti ker so ga vedno povezovali s političnim pluralizmom. Z renesanso socializma v nekaterih deželah vedno bolj silita v ospredje relevantnost javnega mnenja v političnem procesu odločanja, pa tudi njegova vloga v funkcioniranju političnega pluralizma.

I

V sodobnih teorijah o javnem mnenju se kažeta dve skrajnosti: nekatere skušajo vzdrževati klasični ideal razumne, kritične javnosti, ki razpravlja o državnih problemih, prinaša sklepe in participira pri političnem odločanju; druge pa povsem pragmatistično pojmujejo javnost kot objekt raziskav javnega mnenja oziroma »nejavnega« mnenja in mnenju množic pripisujejo pomembnost le toliko, kolikor je temu mnenju potrebno prisluhniti v korist uspešnejšega vladanja. Prevladujejo zadnje teorije, tako da se klasični model rezonirajoče in razsojajoče politične javnosti vedno bolj umika podobi o množični javnosti, pasivni, nezreli, inertni, depolitizirani množici, ki na vladne akcije reagira ali pa ne. Javnost ni več suveren in sedež zakonite oblasti, Rousseaujeve obče volje, temveč je le še neprijetna Millsova množica poprečnih in nekvalificiranih, ki vladi natikajo »jarem javnega mnenja«.

Le redki analizirajo javnost tudi v smislu politične in razredne razklanosti, da bi prikazali spopad razrednih sil in različnih interesov. Po navadi politično diferenciacijo javnosti zamegle z razdelitvijo v generalno javnost in specialne javnosti, ki ustrezajo različnim interesnim skupinam. Zato moramo vsaj kratko pregledati nekatere politološke in sociološke določitve javnosti.

Javnost kot sinonim za skupino

Pogosto enačijo proces oblikovanja javnega mnenja z mnenjskim procesom, ki poteka v družbenih skupinah. Tako poudarja W. Albig (1956: 4), da

izvira javno mnenje iz medsebojnega vplivanja med osebami v določenem tipu skupine. Mnenje se razvija v skupinah različnega obsega – od dveh ljudi do največjega možnega števila, ki se še odziva na splošne spodbude glede spornega vprašanja. Javnost predstavljajo zgolj večje skupine. Vsak hip lahko opazimo v skupini kako prevladujoče ali dominantno mnenje, toda med pripadniki te skupine je tudi določeno število takih, ki imajo druga mnenja. Skupno mnenje lahko izrazi večina ali pa tudi ne. Proces oblikovanja mnenja je medsebojno vplivanje glede spornega vprašanja v skupini sami. Proizvod te interakcije je mnenje skupine, njegova končna formulacija, ki zajema vsa stališča članov skupine. To skupinsko mnenje ni statično, temveč je v stalnem gibanju, ker vnašamo v razpravo nove elemente. Mnenjski proces v skupini lahko poteka kot razumska, logična analiza ali kot logični postopek. V večjih skupinah je po navadi prepleten z osebnimi čustvi, s sentimentom, z naključnimi vtisi in raznimi nelogičnimi sestavinami.

Mnenja izražamo le o problemih, ki so sporni ali o katerih obstajajo različni pogledi. Mnenje se porodi ob spornih točkah, ko se razpočijo stari, sprejeti vzorci oziroma norme skupine, ko nastane dvom, ko postanejo gesla skupine sporna. Posamezniki v skupini se zavedo protislovij, začno se ponujati razrešitve in tako nastajajo mnenja (prav tam: 5).

Podobno opisujejo mnenjski proces psihologi: javno mnenje ostane latentno, dokler v skupini ni spornega problema. Problem pa nastopi, če se pojavijo konflikti, boječnost ali frustracija. Mnenjski proces je torej poskus ublažiti konflikt, anksioznost ali frustracijo (Doob, 1961: 340–341).

Javnost kot kolektivna skupinska tvorba

Herbert Blumer uvršča javnost med »elementarne kolektivne skupinske tvorbe«, ki delujejo s primitivnimi mehanizmi kolektivnega vedenja, niso pa družbene skupine. Izraz javnost uporabljamo, ko govorimo o skupini ljudi, a) ki so soočeni z določenim problemom, b) ki nimajo enakih misli o tem, kako razrešiti vprašanje in c) ki začno razpravljati o kakem vprašanju.

Takšno javnost moramo razlikovati od javnosti v smislu nacije, če npr. kdo govori o javnosti Združenih držav, pa tudi od pripadnikov, kot, na primer, od »javnosti« kakšnega filmskega zvezdnika. Značilnosti javnosti so obstoj problema, razpravljanje in oblikovanje kolektivnega mnenja (Blumer, 1961: 373).

Obstoj javnosti je neogibno v zvezi z obstojem problema; kakor se spreminja problem, tako se spreminjajo ustrezne javnosti. Ker se javnost pojavi samo ob kakšnem spornem vprašanju, nima take organizacijske oblike kot družba. V javnosti ljudje nimajo določenih statusnih vlog, nimajo zavesti mi-jevstva niti zavesti o identiteti.

Posebnost javnosti je ta, da je zanjo značilno nesoglasje, torej razpravljanje o tem, kaj storiti. Medsebojni vpliv v javnosti se razvija na podlagi razlaganja spornega vprašanja, javnost razpravlja polemično razpravo, torej so zanjo značilni konfliktni odnosi. Posamezniki v javnosti okrepe svoj jaz, se osvestijo, se zavedo svoje kritične moči, medtem ko v množici izgube kritično moč in samozavest. V javnosti eni nastopajo z argumenti, drugi jih kritizirajo in jih soočijo z nasprotnimi argumenti. Medsebojno komuniciranje poteka torej v smeri ugovarjanja – nasprotovanja. Spričo napada na sporne predloge je treba le-te podpreti ali pa spremeniti v skladu s kritiko. Ker v takem razpravljanju dejstva vrednotijo, ker dokaze in nasprotne dokaze utemeljujejo, lahko ugotovimo, da prevladuje razumsko presojanje.

Javnost kot organizem

Nekateri raziskovalci si javnost zamišljajo kot neko na pol organizirano enoto. Javnost je nepopoln organizem, ki ga sestavljajo posamezniki in skupine, povezane med seboj z množičnimi komunikacijami, ki osredotočajo njihovo pozornost na določen problem, o katerem nato razpravljajo, preudarjajo in odločajo.

Tisti, ki kritizirajo to zamisel, poudarjajo, da je od take koncepcije le kratek korak k poskusu opredelitve vzorcev dejavnosti ali vodenja, skozi katere javnost potuje, da bi dosegla sklep ali da bi izoblikovala javno mnenje o problemu (Key, 1961: 9). Tako se javnost pojavlja kot organizem, ki se nekako giblje skozi faze seznanjanja in razprave, dokler ne doseže spoznavnega kolektivnega mnenja in kolektivnega sklepa. Tako kot pri koncepciji o javnosti kot družbeni skupini delajo tudi tu napačne analogije, ko prenašajo obliko razpravljanja na sestankih (v majhnih skupinah!) na celotno veliko javnost dane globalne družbe. Tudi sekvenca posameznih faz, od seznanjanja do sklepa, je ponazorjena z zgledom procesa mišljenja pri človeku (od zaznave do sklepa).

(str. 257) Pred plenumom Socialistične zveze delovnega ljudstva februarja 1959. Fotografija Marjan Ciglič, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Tako interakcijo lahko zasledimo v nekaterih družbenih skupinah, kjer je mnenjski proces v stalnem gibanju in razvoju. Tudi razpravljanje na sestanku ali množičnem srečanju lahko poteka v podobnih fazah seznanjanja in razprave, interakcije med mnenji in izoblikovanju večinskega mnenja. Lahko ga opazujemo še v območju komunalne skupnosti, kjer o določenem problemu razpravljajo, polemizirajo, sklepajo in tako razrešujejo javni problem. Javnost je ekvivalent državljanov, ki o problemu razpravlja. Človek, ki poenostavljeno analogno sklepa, si potem podobno predstavlja tudi zapleteno strukturo javnega mnenja v globalni družbi.

Aplikacija procesa mišljenja v glavi posameznika na mnenjski proces v družbeni skupini, zlasti v majhni skupini, je seveda mogoča. Tak proces obsega posamezne »nujne faze, s katerimi se v ljudeh oblikujejo dovolj čvrsta in množična stališča in enotni sklepi za akcijo« (Podmenik, 1967: 19). Vendar pa je najbrž napak domnevati, da vsa organizacija ali politična stranka »potuje« skozi vse faze od informiranja, boja mnenj, strokovne obravnave, dokazovanja rešitev, konstituiranja sklepov do nadzora in kritike. Lahko rečemo, da so te faze idealno najbolj uresničljive v majhnih skupinah, kjer imamo opraviti z neposrednim komuniciranjem, dialogom, polemiko, sklepanjem in nadzorom sklepov; najmanj pa so uresničljive v milijonski hierarhično organizirani množični politični stranki, kjer prevladuje vertikalno komuniciranje, horizontalno pa na raznih hierarhičnih ravneh, kjer je v taki ali drugačni obliki izpeljana polarizacija med vodstvom in širokim krogom članstva, med aktivnim jedrom in »seznanjenimi« množicami članstva. Upoštevajmo še sodoben fenomen, da politični proces v modernih političnih strankah čedalje bolj poteka prek množičnih medijev (posrednost, enosmernost komunikacijskega toka) in čedalje manj v obliki pristne, medosebne komunikacije v neposrednih stikih med člani.

Mimo tega politični proces ne poteka le v mejah političnih strank, temveč v politični javnosti, ki jo sestavljajo stranke in interesne skupine oziroma diferencirana javnost. V politični proces so vključeni tako strankini člani kot nečlani, tako mnenjski voditelji kot manj aktivni člani in nečlani. Torej imamo opravka z oblikovanjem javnega mnenja v politični javnosti, ki je preprosto ne gre primerjati niti z majhno skupino (petdesetih ljudi) na sestanku niti z komunalno razpravo v območju kake mestne občine ali vaške skupnosti. Kritiki ugotavljajo, da postane javno mnenje v tako pojmovani socialni tvorbi »oblika skupinskega mišljenja« (Clark, 1933: 311–320).

V nekaterih primerih se v sorazmerno majhnih komunalnih skupnostih interes in udeležba državljanov pri razpravi o problemu res lahko razrasteta in zajameta široko javnost; razmišljanje te skupnosti, ožje spojeno z mehanizmom oblasti, utegne pripeljati do sklepa, o katerem lahko rečemo, da je odločitev javnega mnenja. V mnogo bolj redkih intervalih pa velike nacionalne populacije razgiblje skupen interes trenutnega problema z enakim rezultatom. »Praviloma pa sklepa ne sprejema javnost, temveč državno vodstvo, pri čemer bolj ali manj upošteva mnenje javnosti ali delov javnosti« (Key, 1961: 9).

Operativna javnost

Nekateri teoretiki menijo, da si ni treba po vsej sili prizadevati, da bi izoblikovali teoretično predstavo o skrivnostni kolektivni celoti, imenovani javno mnenje, niti da bi našli nekakšno personificirano »javnost«. Če presojamo politični proces v sodobni politični državi kot interakcijo med vlado in javnim mnenjem, ki temelji na ravnotežju med obema komunikacijskima tokovoma, tedaj so javnost preprosto tisti ljudje, ki se odzivajo na obvestila, ukrepe ali politične sklepe vlade.

Javno mnenje sestavljajo tista mnenja zasebnih oseb, o katerih vlada meni, da so tako koristna, da jim mora posvetiti pozornost. Vsaka vlada mora v tej ali oni obliki posvečati pozornost vsaj nekaterim mnenjem zunaj vlade; obseg mnenj, ki so pritegnjena v vladine politične analize, pa je različen glede na različne družbene sisteme.

Če torej ocenjujemo kot javno mnenje tista mnenja, ki lahko vplivajo na vlado, tedaj ni treba domnevati, da je javnost rahlo strukturirana skupnost neke posebne vrste. Ob določenem problemu lahko operativno javnost sestavlja visoko strukturirana skupnost, medtem ko so pri drugem problemu mnenja lahko razpršena po široki javnosti, ki nima nikakršne posebne organizirane oblike (Key, 1961: 15).

Oblika javnosti, ki bo interesno zbrana ob problemu invalidskega dodatka ali zvišanja pokojnin ali zasebnega nakupovanja traktorjev, bo v jedru drugačna kot splošna, razpršena nestrukturirana javnost, ki jo bo zanimala npr. korupcijska afera v državni službi ali moralna deviacija obveščevalne službe ali zunanjepolitična odločitev vlade. Tudi obseg javnosti bo različen glede na različnost problema; zdaj bo pozorno javnost sestavljal manjši segment

populacije, zdaj večji, zdaj bo zadeval te socialne kategorije ali sloje, zdaj druge. Za razločevanje javnosti glede na pozornost sta v veljavi dva vidika: presojamo jo z vidika stopnje pozornosti kakor tudi z vidika objekta pozornosti.

Pozorna in nepozorna javnost

Javnost lahko razlikujemo, prvič, glede na stopnjo pozornosti. Almond govori tako o »množični javnosti« in »pozorni javnosti«. Množična javnost, ki jo obveščajo množični mediji, je pozorna bolj na ton razprave o problemih in reagira bodisi zaskrbljeno bodisi zadovoljno. Pozorna javnost, dosti ožja enota, spremlja javne zadeve analitično, je sorazmerno dobro obveščena in tvori kritično javnost pri razpravi o javnih zadevah (Almond, 1956: 371–378).

Key (1961) zato ugotavlja, da sestoji javnost iz pozorne javnosti ali vrste pozornih javnosti in iz velike nepozorne javnosti. Zelo pozorna in aktivna javnost normalno ne šteje nič več kot 10 do 15 % odraslega prebivalstva, čeprav utegnejo ob času kriz dokaj višji odstotki prebivalstva strniti svojo pozornost na posebne vladine akcije. Ta zgornji stratum politično pozornih, ki tudi intenzivno spremlja politično komuniciranje prek množičnih medijev, zajema predvsem politično aktivno prebivalstvo.

Veliko nepozorno javnost sestavljajo različni stratumi. Spodnji stratum nepozornih tvori vsaj 35 % prebivalstva. Nepozorna javnost posveča tudi le malo pozornosti ali celo nobene pozornosti politični vsebini komunikacijskega toka množičnih medijev in tvori tedaj zelo maloštevilno občinstvo političnih medijev ali pa ga sploh ne tvori. Med obema skrajnima deloma javnosti so vmesni stratumi, ki kažejo različne stopnje pozornosti. Črta ločnica med političnimi aktivisti in »množico« ni ostro zarisana, pač pa je dosti bolj le siva cona. Lahko pa razlikujemo dva tipa ljudi glede na njihove vloge v sistemu, v katerem javno mnenje pogojujejo vladine akcije. Tako aktivistični stratum kot ljudske množice imajo svoje značilnosti. Politični aktivisti so mnenjski voditelji in so pomembni pri vplivanju na mnenjski proces; oni »oblikujejo mnenje za druge ljudi«. Preoblikovanje stališč pa ni stvar dneva, zato obstaja tudi množično mnenje, ki se ne sklada popolnoma z mnenjem političnih aktivistov. Zato lahko pravimo, da je ljudska množica

(str. 260) Ljudska skupščina zaseda v novi stavbi februarja 1959. Fotografija Marjan Ciglič, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

v svojih značilnostih sorazmerno neodvisna od aktivističnega stratuma (prav tam: 543).

Jovan Đorđević je razločevanje javnosti na aktivne in manj aktivne državljane povezal s politično participacijo, ki jo omogoča kak družbeni sistem (Đorđević, 1957: 17). Kostićeva je skušala empirično določiti obseg jugoslovanske pozorne javnosti. Javnost je razdelila na (1) stabilne, sorazmerno permanentno delujoče akterje javnega mnenja in na (2) depolitizirane – apolitične in nestabilne, občasne akterje javnega mnenja. Ugotovila je, da je prvih za dobri dve tretjini (71,62 %), drugih pa slaba tretjina (28,38 %) (Kosič, 1964: 434–436).

Poznejše raziskave inštituta za družbene vede v Beogradu pa kažejo, da je obseg stabilne javnosti ob vprašanjih splošne politike lahko zelo različen, vsekakor pa manjši, in da le posebna, specifična vprašanja zajemajo širši krog javnosti. Lahko bi določili tri stratume zanimanja za politiko nasploh.

Prvi stratum zajema državljane, ki sami izjavljajo, da se zelo zanimajo za politiko; teh je 12–19 %. Drugi, dokaj večji srednji stratum, zajema tiste, ki izjavljajo, da se »srednje zanimajo« za politiko; ta srednja, velika, na pol aktivna »javnost« obsega polovico anketirancev (41,5–55 %). Tretji stratum, tiste, ki se zelo malo zanimajo za politiko ali pa se sploh ne zanimajo, sestavlja več kot tretjina anketirancev (35–36,3 %).[1]

Če populacijo, zajeto v anketi, razvrstimo glede na tip naselja, vidimo, da se za »politiko nasploh« ne zanima polovica vaškega prebivalstva (51,9 %), kar pomeni četrtino jugoslovanskega prebivalstva. To se pravi, da so vsi ti tudi popolnoma neobveščeni o dogodkih doma in po svetu in da niso zmožni prispevati kvalificiranih mnenj ter zazemazi smiselnih političnih stališč v akcijah.

»Širina« javnosti je pogojena z družbenim sistemom samim, z možnostmi sodelovanja v političnem procesu, z ekonomsko in kulturno razvitostjo okolja, z demokratičnimi tradicijami in strpnostjo, pa tudi z vrsto

1 Podatki so iz biltenov beograjskega inštituta za družbene vede, centra za raziskovanje javnega mnenja, in temelje na raziskevah javnega mnenja v letih 1965 in 1966. V obeh letih so anketirancem zastavili približno ista vprašanja o stopnji zanimanja za politiko nasploh in dobili približno enake rezultate. Leta 1965 zelo 6,1 %, veliko 13,4 %, srednje 41,5 %, malo 19,3 %, niti malo ne 17,1 %. Leta 1966 pa tele rezultate: zelo se zanima 12,0 %, zanima se 55 %, ne zanima se veliko 18 %, se sploh ne zanima 15 %.

drugih konkretnih socialnih, političnih, mednarodnih, idejnih in moralnih okoliščin.

Predpostavka o političnem maksimalizmu tedaj temelji na fikciji, da so občani po naravi stoodstotni *homines politici* in da imajo univerzalni interes, da kažejo aktivnost v vseh organizacijskih oblikah. Občani so soočeni z velikimi zahtevami glede sodelovanja in z majhno resnično možnostjo vplivanja pri odločanju. Zato se ne vedejo kot »univerzalno zainteresiran individuum«, marveč so selektivni, izbirajo svojo aktivnost. Očitno je tudi, da je naš politični sistem samoupravne družbe v tisti fazi, ko je možnost sodelovanja občanov v statutarnem, normativnem pogledu še dokaj jasno določena, stvarna možnost pri odločanju pa je na sorazmerno nizki stopnji. Zelo nevarna je tudi težnja za birokratizacijo političnega odločanja, ki pelje v formalno samoupravno demokracijo. Ta težnja izrazito oži možnosti politične participacije, dobi obliko manipuliranja z ljudmi in ustvarja tehniko formalnega, navideznega odločanja.

Vsi ti elementi so odločujoč konstitutivni dejavnik obsega pozorne, aktivne javnosti oziroma dejavnik pri vključevanju novih plasti, kategorij in segmentov nepozorne javnosti v relativno stabilno, trajno, politično angažirano javnost.

II

Slojevitost javnosti moramo seveda postaviti na realna tla politične diferenciacije kot odsev političnega pluralizma meščanskih demokracij. Za veliko nepozorno javnost, za ljudske množice se bore tako politične stranke kot tudi interesne skupine. Glede na interesno strukturo razlikujemo generalno javnost in specialne javnosti.

Generalno javnost sestavljajo ljudje, katerih pozornost je obrnjena k vrsti političnih dogodkov nasploh, medtem ko je pozornost specialnih javnosti usmerjena le k specifičnim področjem politike ali specifičnemu vladinemu delovanju.

Specialne javnosti so sestavljene iz tistih, ki kažejo neposredno zanimanje v posebnih dejavnostih ali političnih usmeritvah. Pojem specialne javnosti označuje tedaj tiste dele javnosti, ki imajo kako mnenje le o določenih problemih ali vprašanjih javnega interesa. Očitno je namreč, da imajo le o

nekaterih vprašanjih »vsi« državljani določeno mnenje (generalna javnost). Sicer pa vzbudi v vsakdanji politiki kak problem pozornost ene podkategorije prebivalstva, drugi spodbudi interes druge kategorije ali skupine in tretje vprašanje spet zanima kako drugo specialno javnost. Generalna javnost »razpade« ob specifičnih vprašanjih v »kompleksno populacijo specialnih javnosti«.

Key (1961) opozarja, da ni podatkov, ki bi lahko prikazali razsežnosti teh javnosti, predmete njihovih pozornosti in obseg medsebojnega pokrivanja. Vendar pa je nekaj tipov specialnih javnosti moč določiti (farmerska javnost, veterani, šolska javnost, itd.). Skoraj za vsako vladino funkcijo in dejavnost najdemo ustrezno pozorno javnost, ki se razlikuje tako po velikosti kakor po intenzivnosti interesov.

Te pozorne specialne javnosti, ki jih obveščajo specializirani mediji, imajo vsaka svojo strankarsko linijo, svoje organizacije, ustaljene pozicije, svoje ideologije in v mnogih primerih tudi svoje poklicne govornike. Te specialne javnosti z intenzivnimi mnenji imajo vzorce reagiranja, spričo katerih lahko predvidevamo odziv. Zato lahko prikrita mnenja teh javnosti vnaprej ocenimo, medtem ko je mnogo teže oceniti ali predvideti latentna menja nepozorne množične javnosti (prav tam: 265).[2]

Poseben tip specialnih javnosti tvorijo socialne kategorije posameznih poklicev. Poklicne skupine (organizacije) snujejo svoje lastne etične kodekse, pa tudi obrazce za delovanje. Take organizacije so sodniške, zdravniške, inženirske, novinarske, profesorske in podobno. Nasproti širši javnosti nastopajo v raznih javnih zadevah kot strokovne javnosti in skušajo uveljaviti svoje strokovne rešitve (urbanistične načrte, tipe bolnišnic in podobno).[3]

2 Pri nepozorni množični javnosti ne gre toliko za to, da se predvidi, k čemu je usmerjeno latentno mnenje, temveč dosti bolj za to, da se predvidi, v kolikšni meri bo predlog, ukrep ali dogodek pritegnil pozornost množične javnosti ali pomembne dele te javnosti.

3 Raziskava javnega mnenja se ne more omejiti na ožji krog družbeno-politično angažiranih državljanov, pač pa mora zajeti celo populacijo oziroma volilno telo. Če bi zajela le ožji krog, tedaj to ne bi bilo glasovanje celotnega javnega mnenja, temveč bi se izrazil le politično najbolj angažirani del populacije. Prav tako bi lahko proučevali samo mnenje vodilnih politikov, delavskih voditeljev, poklicnih političnih delavcev, gospodarstvenikov, čla-

Politična diferenciacija

Blumer ugotavlja, da sestavljajo pozorno javnost tako interesne skupine kakor politične stranke. Popolnoma ločeno od teh, njim nasproti pa stoji velika nepozorna, nezainteresirana javnost.

Po navadi sprožijo kako javno vprašanje med seboj tekmujoče interesne skupine; okoli takega vprašanja se začne oblikovati javnost. Interesne skupine so kot take zainteresirane, kakšen bo odziv na vprašanje, in vsaka se trudi, da bi za svoje stališče dobila podporo ali vsaj zagotovila lojalnost nezainteresirane generalne javnosti. To postavlja nezainteresirano javnost – kot je poudaril Lippmann – v položaj arbitra in sodnika. V večini primerov bo njena odločitev vplivala, kateri izmed tekmujočih predlogov bo najbolj neovirano prešel v končni predlog za akcijo. Nezainteresirana javnost ima strateški položaj, saj skušajo javno razpravo zanetiti predvsem v njenih vrstah. Interesne skupine skušajo pri teh sorazmerno nezainteresiranih ljudeh oblikovati mnenja in jih utrditi (Blumer, 1961: 375).

Interesne skupine uporabljajo pri oblikovanju mnenja vplivna sredstva, kot so politična propaganda in množični mediji. Propaganda pa kvari razumno javno razpravo. Tako so poskusi interesnih skupin pri oblikovanju javnega mnenja predvsem poskusi, kako zbuditi ali utrditi čustvena stališča in dajati netočne informacije. Proces navzkrižne razprave pa vendarle sili k racionalnemu presojanju in tako dobi kolektivno mnenje racionalen značaj. Kajti sporne točke je treba braniti in opravičevati, nasprotna stališča pa kritizirati in prikazati kot nevzdržna. To pa terja tehtanje in presojanje. Morda ne bi bilo napak reči, da je javno mnenje razumsko, vendar ne nujno razumno (prav tam: 376).

Kakovost javnega mnenja je zelo odvisna od učinkovitosti javne razprave. Množični mediji morajo zato omogočiti svobodno razpravljanje. Če kateremu od nasprotujočih si stališč preprečimo, da bi se predstavilo javnosti, ali če kakšno stališče zapostavljamo in mu dajemo manjše možnosti, da se predstavi generalni, nezainteresirani javnosti, tedaj oviramo učinkovito javno razpravo.

---

nov samoupravnih organov in podobno, vendar to ne bi bilo javno mnenje, marveč mnenje posameznih socialnih kategorij prebivalstva, organizacij ali ožjih interesnih skupin.

Zastavljamo vprašanje, ali niso svobodno javno razpravljanje, enakopravnost dialoga in enake možnosti javnega predstavljanja stališč predstavnikov vseh skupin sploh prvi pogoj za oblikovanje javnega mnenja, kakor ga pojmujejo v tej razpravi. Ali sploh lahko govorimo o javnem mnenju, če teh predpostavk demokratičnega soočenja mnenj ni? Upravičeno ugotavljajo mnogi avtorji, da doživljamo globoko krizo institucionalnega oblikovanja javnega mnenja na vsem svetu. Institucionalni kanali vplivanja in oblikovanja mnenja so v rokah monopolnih centrov politične moči, množični mediji pa izražajo po navadi le uradna stališča. Le redki nekonformni glasovi prodro skozi bučno trobentanje uradnih glasil. Tudi naša »glasila« se le s težavo otresajo transmisijske vloge in se začenjajo osveščati kot organi svobodne, kritične samoupravne dejavnosti. Če bi množični mediji bili dejanske tribune različnih političnih stališč, predlogov in programov, če bi odsevali politično diferenciacijo družbe in omogočali tekmovalno soočanje alternativ, političnih subjektov in poslanskih kandidatov, potem bi *via facti* postali instrument avtentičnega javnega mnenja.

Čeprav je javno mnenje po svoji genezi individualno mnenje posameznikov, se vendar v obče mnenje javnosti izoblikuje šele v mnenjskem procesu, v spopadu mnenj, v svobodni razpravi, v logičnem dvoboju različnih alternativ, v procesu prehajanja zasebnega mnenje v družbeno mnenje, v družbeno zavest. Javno mnenje je poseben način odsevanja družbene zavesti; ta način je integracija raznih oblik družbene zavesti.

Sociologi soglašajo, da je javno mnenje izražanje mnenj, stališč in razpoloženj določene javnosti o vprašanjih splošnega interesa. Vendar taka preprosta definicija prav nič ne pove, ali je javno mnenje skupek individualnih mnenj ali kolektivna sodba. Nekateri operacionalisti se zadovolje celo z ugotovitvijo, da javno mnenje »sestavljajo reakcije ljudi na verbalne ugotovitve in vprašanja v okoliščinah intervjuja« (Warner, 1939: 337). Tako se jim javno mnenje predstavlja kot preprosta »kvantitativna distribucija individualnih mnenj«, razpršenih po atomizirani množični javnosti, njenih segmentih ali celo po posameznih socialnih kategorijah globalne družbe.

Čeprav tako pojmovanje poenostavlja raziskavo »javnega mnenja«, se vendar zdi nezdružljivo z javnim mnenjem, ki nastaja v svobodni javni razpravi. Zato nekateri razločujejo med »nejavnim« javnim mnenjem, ki ga registrira anonimna raziskava, in javnim mnenjem, ki se oblikuje v javni razpravi. Zasebno izrekanje mnenj v okoliščinah anonimnosti ni podvrženo

soočenju mnenj, tekmovalnosti alternativ in javni kritiki. Ostaja na ravni zasebnega razmišljanja posameznika ali ožjih skupin in ima možnosti socializacije v družbeno javno mnenje.

Z demokratizacijo družbe pa se zdi mnogo bolj pomembno vprašanje, ali si družba ne umišlja, da je z vpeljavo raziskav javnega mnenja že dosegla novo stopnjo demokratizacije. Čeprav je znanstveno raziskovanje javnega mnenja in pogumno objavljanje rezultatov vsekakor zanesljivo znamenje »pomladi« v vsaki družbi, ga po navadi spremlja tudi fikcija o politični relevantnosti javnega mnenja in o novi obliki participacije državljana v političnem procesu.

Najprej nekaj o prvi predpostavki: težko je govoriti o relevantnosti javnega mnenja, če javno mnenje nima svojih lastnih kritičnih organov izražanja, pa tudi instrumentov pritiska, če ni omogočena javna interakcija med vlado in javnostjo, če vlada ni prisiljena upoštevati javnega mnenja in odločati v skladu z njim. Če tega ni, ostaja javno mnenje le demokratična fasada.

In drugič. Ali je anonimno izrekanje mnenja poklicnemu anketarju, ki je »zaprisežen« za ohranjanje tajne, nova oblika politične participacije državljana? Kakor ne more nihče oporekati koristnosti anketiranja, obstaja vendar nevarnost, da si začne državljan domišljati, da s svojo anonimno izjavo sodeluje v političnem procesu. Vdaja se zmotnemu prepričanju, da je z zasebno izjavo, ki se šteje le kot kvantitativen glas, že sodeloval v političnem procesu javnega oblikovanja mnenja, v katerem bi njegovo mnenje imelo kvalitativno težo. In še slabše: svoj drugotni stik s svetom politične realnosti ima za odrešilno dejanje in za politični akt; v tem se kaže mamilna disfunkcija anonimne ankete.

Demokracija je tista oblika politične ureditve, v kateri lahko državljan svobodno, ponosno in brez strahu izpove svoje mnenje. Demokracija pa je tudi državljanski pogum izpovedovati mnenje javno in svobodno. Svobodno izražanje mnenja je bila in je še ena od temeljnih človekovih pravic, ki je tesno povezana s svobodo mišljenja, svobodo vesti, svobodo tiska in političnega združevanja. Zato se zdi nujno, da javno izražanje mnenja presojamo kot konstitutivni element določitve javnega mnenja. Hennis zato v svojem znanem spisu o demokratičnem javnem mnenju ostro odklanja anonimnost izražanja javnega mnenja in celo pravi, da »anonimen vzorec nikoli ne more biti reprezentant javnega mnenja« (Hennis, 1957: 33).

Ker lahko domnevamo, da so tudi sami inštituti za javno mnenje bolj ali manj institucionalizirani, odvisni od centrov političnega odločanja in celo v njihovi službi, potem je raziskovanje javnega mnenja marsikdaj oblika manipuliranja z javnim mnenjem. Osebno svobodni zasebnik lahko izbira le med odgovori, ki mu jih ponuja uradnik institucije. Respondentovo svobodno izražanje mnenja se omeji na zoženo pahljačo političnih alternativ in predlaganih odločitev anketnega vprašalnika. Znano je dejstvo, da v svetu raste prava industrija raziskovanja javnega mnenja in da vlade, stranke in interesne skupine trošijo velikanska sredstva za raziskave javnega mnenja in za uveljavljanje svojih stališč v javnem mnenju. Tako stojimo pred paradoksnim dejstvom, da institucionalna sredstva le redko izražajo avtentično javno mnenje in da je le-to prisiljeno iskati druge kanale (razne revije, pol ilegalni *new voices*, medosebno širjenje, ezopovski jezik, demonstracije, stavke, univerzitetna gibanja, sodišča časti, institucije OZN, revolucionarna gibanja in podobno), da se sploh lahko izrazi.

III

Kako se oblikuje javno mnenje v javni razpravi kot nova kvaliteta? Javnost pridobi enotnost posebne vrste in možnost delovanja tedaj, ko doseže kolektivno odločitev ali ko razvije kolektivno mnenje. Javno mnenje je zato vedno kolektiven proizvod. Kot takšno ni soglasno mnenje, s katerim se strinja vsakdo iz javnosti, niti ni nujno, da gre za mnenje večine. Kot kolektivno mnenje je lahko (in običajno tudi je) drugačno od mnenja katerekoli skupine v javnosti. Lahko si ga zamišljamo kot sestavljeno mnenje, izoblikovano iz različnih mnogih mnenj, ki obstajajo v javnosti; ali še bolje, kot osrednjo težnjo, ki se je pokazala med spovedovanjem ločenih mnenj in se naposled izoblikovala zaradi sorazmerne moči in igre nasprotovanja med njimi. V tem procesu lahko kaka manjšinska skupina izpriča dosti večji vpliv na oblikovanje kolektivnega mnenja kot pa stališče kake večinske skupine. Kot kolektiven proizvod zastopa javno mnenje vso javnost, kar je je razgibalo vprašanje; kot takšno omogoča dogovorno delovanje, ki ne temelji nujno na konsenzu (Blumer, 1961: 374–375).[4]

4 Fichter (1957) podobno razlikuje med generalnim, kolektivnim, večinskim mnenjem in specialnimi mnenji: »V vsaki večji družbi obstajajo mnoge javnosti,« pravi Fichter (prav tam: 57), »vendar se ne zanimajo vse izmed njih za vsa javna vprašanja. Ob določenih časih pa skuša sociolog le odkriti

Javno mnenje se oblikuje z obojestranskim popuščanjem v razpravi. Oblikuje se s pomočjo argumentov in nasprotnih argumentov. Proces razprave omogoča »skupni jezik«. Če javnost tega nima, tedaj razprava ni mogoča. Če zavzemajo skupine ali stranke v javnosti dogmatska ali sektaška stališča, zaide razprava na mrtvo točko. Oblikovanje javnega mnenja pomeni, da si ljudje izmenjujejo izkušnje in da so voljni za kompromise in koncesije. Samo tako lahko javnost deluje kot enota, kljub temu da je razdeljena.

Zelo protislovna so si mnenja glede pluralizma javnega mnenja. Klasična teorija o javnem mnenju meni, da vključuje javno mnenje ob danem času izrekanje mnenj tako večine kot manjšine ali vseh manjšin. V demokratični javnosti poteka proces interakcije: manjšina podpira stališče večine in večina je strpna do pogledov manjšine. Oblikovati se mora tako sporazumno mnenje, da ga lahko odobri tudi manjšina – čeprav ni enakega mnenja – odobri pa ga ne iz strahu, marveč iz prepričanja. In če je demokracija popolna, mora biti tudi podreditev manjšine prostovoljna (Lowell, 1913: 15). Sodobnejši ameriški avtorji predvidevajo tudi možnost, da manjšine nočejo privoliti v sodelovanje, kadar so razlike velike in trajne. Tedaj nimamo več opravka z eno javnostjo, marveč z več javnostmi (Albi, 1956: 5–6). Zahodnonemški sociolog Lenz pa ugotavlja, da je javno mnenje že po svoji naravi vedno pluralistično, to je množinsko, ker je nemogoče, da se individualna in skupinska mnenja o enem in istem predmetu ne bi razlikovala po vsebini. Enotnost mnenja je mogoče doseči le z nasiljem nad mnenjem osebnosti, to pa ni javno mnenje v polnem pomenu (Lenz, 1956: 15).

Mnenjski pluralizem zagovarja tudi poljski sociolog Wiatr (1959), ko definira javno mnenje kot skupek javno izraženih mnenj predstavnikov raznih družbenih skupin dane družbe o javnih zadevah. Javnega mnenja ni moč omejiti le na mnenje večine, ker to vodi k podcenjevanju pogledov manjšine. Temu stališču ostro ugovarja sovjetski politolog Uledov, ki trdi, da je javno mnenje vedno le mnenje večine, kajti manjšinska mnenja v procesu oblikovanja zgubljajo značaj javnega mnenja. V socializmu imamo opravka s soglasnim mnenjem, ki označuje splošno soglasje vseh razredov in družbenih skupin; to mnenje je zato kvalitetno višje kot mnenje navadne večine (Uledov, 1964: 51–57).

---

kolektivno in generalno mnenje o kaki javni zadevi. Ob teh priložnostih opazuje tisto, kar je večinsko mnenje, neke vrste centralna tendenca, ki nastaja iz sporazuma predstavnikov različnih javnosti«.

Zadnji sodbi je težko pritegniti, ker je znano dejstvo, da je politični pluralizem vedno izraz in posledica družbenega pluralizma, se pravi diferenciacije družbe v družbenoekonomski sferi. Čeprav se v socializmu odpravljajo razredna nasprotja in poteka proces politične konsolidacije na temelju socializma, vendar ostaja politična diferenciacija, ki ima svoje izvore v idejnopolitični tradiciji, v različnih konceptih poti v socializem, v konfliktih, ki pretresajo družbo, in nenazadnje v novonastalih idejnopolitičnih programih.

Prepričljiv dokaz za to trditev je dejstvo, da je formalni politični pluralizem oziroma večstrankarski sistem, ki obstaja v deželah ljudske demokracije, ob vsaki dani možnosti težil k temu, da bi se uresničil kot dejanski politični pluralizem (na primer na Poljskem). Na Češkoslovaškem pa se je po januarju 1968. leta dejansko aktiviral ves pluralistični politični sistem, ki je dvajset let obstajal le formalno. Nastajati so začele nove družbene organizacije, ki so izražale resnično strukturo družbenih interesov; oživela je tudi integracijska vloga Ljudske fronte. Izoblikoval se je sistem dejanskega političnega policentrizma, v katerem več centrov svobodno oblikuje politična mnenja, ima lastne propagandne mehanizme, ki tekmujejo v oblikovanju javnega mnenja. V takem sistemu ne more obstajati unificirano javno mnenje, kot ga vidi Uledov, pač pa pluralizem mnenj v novi kvaliteti, tj. kot avtentično javno mnenje o določenem vprašanju. Manjšine in manjšinska mnenja imajo svoje mesto v funkcioniranju mehanizma političnega javnega mnenja in so pomemben soustvarjalni dejavnik. Javno mnenje tako postane sestavni del delovanja političnega sistema in ena izmed oblik kristalizacije in reprezentacije interesov in mnenj raznih družbenih skupin.

Stalno svobodno izmenjavanje mnenj vodi k rastoči stopnji soglasja o važnih nacionalnih problemih. Mehanizem javnega mnenja usmerja posameznike in skupine k interakciji in s tem k soočenju stališč in mnenj, pri čemer se tvorijo stabilni mnenjski bloki, ki so zmožni politično vplivati. Totalitarni sistem nadzorujejo poglavitne komunikacijske kanale in ovirajo neformalno komunikacijo med državljani, ker tako preprečijo interakcijo posameznih mnenj in oblikovanje neinstitucionalnega mnenja oziroma razvijanje različnih mnenj v soglasje.

Jugoslovanski socializem je uveljavil mehanizem neposrednega pluralizma samoupravnih odločitev. Pluralizem samoupravnega odločanja pa se manifestira predvsem na področju raznih sfer družbenega dela; manj se izpričuje v sferi političnega procesa. Težko je trditi, da obstoječe institucionalne

oblike samoupravnega odločanja v sferi političnega procesa določajo vse razlike v mnenjih in da predstavljajo sistem kristalizacije in reprezentacije mnenj. Raziskave kažejo, da imamo opravka z večjo dejansko kakor pa deklarirano diferenciacijo stališč v ZK. Ankete so razkrile tudi mnogo večje razlike v idejnopolitičnih pogledih slovenske javnosti, kot pa jih izraža Socialistična zveza.[5] Lahko trdimo, da sedanja struktura institucionalnih oblik političnega procesa zaostaja za dejanskimi potrebami kristalizacije mnenj, stališč in interesov. V stvarnosti obstaja neinstitucionalni mnenjski policentrizem, ki pa prek Socialistične zveze ne more uveljaviti svojih aspiracij in se tako pojavlja le v neformalnih komunikacijskih kanalih kot latentno mnenje.[6]

Opravka imamo z mnenjskimi bloki, ki pa se nikakor ne pokrivajo z obstoječo institucionalno politično strukturo. Pripadnost kaki organizaciji (ZK, Socialistični zvezi, Zvezi borcev ali mladine) še ne določa pripadnosti mnenjskemu bloku. Mnenjska diferenciacija poteka v vseh političnih institucijah na temelju različnih idej, vrednot in pogledov. Polarizacija poteka na liniji različnih konceptov in programov nadaljnjega družbenega razvoja, na liniji samoupravljanja in etatizma, nacionalne samobitnosti in centralizma, različnih gospodarskih konceptov; ljudje se ločujejo v sodbah glede politike trde roke in demokratizacije, vzhodnih in zahodnih vzgledov, javnosti dela in odločanja za zaprtimi vrati, togega demokratičnega centralizma in demokratičnega policentrizma, idejne širine, mnenjske strpnosti oziroma dogmatizma in okostenelosti, glede vprašanj delitve po delu, standarda in drugih javnih problemov, ki v obliki konfliktnih situacij ostajajo latentna ali pa se razrešujejo. Težko bi bilo govoriti tudi o togi polarizaciji v mnenjski blok »naprednih« in blok »konservativnih«, čeprav je dejstvo, da se večinsko javno mnenje oblikuje prav na temelju »naprednih« vrednot. Šele raziskave bi razkrile vso zapleteno strukturo javnega mnenja in diferenciacijo v razne mnenjske bloke.

5 Glej raziskave o slovenskem javnem mnenju v letu 1968 centra pri VŠSPN v Ljubljani, zlasti podatke o skladnosti s politiko ZK.

6 Socialistična zveza naj bi združevala vse ljudi ne glede na njihovo idejnopolitično usmeritev, slovenska republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) pa ima v svojem forumu od 211 članov le 23 nekomunistov (od 400 poslancev republiške skupščine pa je 57 nekomunistov, se pravi še manjši odstotek. Podatki v *Delu*, v rubriki *Pogovori z bralci*, kjer neki bralec sprašuje, ali nekomunisti lahko sploh kje soodločajo).

Zahteve, ki jih izraža javno mnenje, nimajo značaja pravnega zakona. Javno mnenje lahko zahteva, vendar kot mnenje ne more prisiljevati, če pa hoče prisiliti, se mora spremeniti v konstitucionalno organizirano in legitimno voljo (Hennis, 1957: 27). Z drugimi besedami, spremeniti se mora v zakon in prenehati biti javno mnenje. Javno mnenje je javna sila, ni pa javna oblast.

Javno mnenje je moralna kritična sila družbe, je »deetatizirana oblast«, je neinstitucionalna politična sila samoupravne javnosti. Če hoče taka ostati, mora biti svobodna tudi do svojih lastnih ustanov in ostati dejavnik zunaj vsake institucionalne povezave. Javno mnenje je vedno širše od državne organizacije, stranke in interesne skupine, celo širše od najširše demokratične samouprave. Javno mnenje ne more biti političen in živ dejavnik, če poleg vsestranskega sodelovanja nima tudi možnosti, da odreče podporo državni politiki in da ne išče boljših poti. S tem pa ni rečeno, da je javno mnenje vedno boljše in bolj napredno, kot sta volja in mnenje državne oblasti.

Javno mnenje se v samoupravni družbi realizira prvič kot dejavnik pluralizma samoupravnih odločitev v sferi družbenega dela in v reformirani politični strukturi, drugič pa tudi kot neinstitucionalna kritična sila samoupravne javnosti. Zato je postulat nadaljnje demokratizacije samoupravne družbe razvijanje in krepitev avtonomnih, kritičnih, mislečih nacionalnih samoupravnih javnosti jugoslovanske družbe kot dejavnika jugoslovanskega mnenjskega policentrizma. Tak pluralizem javnega mnenja bo avtentično odseval potrebe in interese, tvorno bo prispeval k razreševanju družbenih konfliktov in krepil integracijo jugoslovanske socialistične družbe.

Literatura

Albig, William (1956): *Modern Public Opinion.* New York: McGraw–Hill Book Company

Almond, Gabriel (1956): Public Opinion and National Security Policy. *Public Opinion Quarterly* 20 (2): 371–378.

Blumer, Herbert (1961): The Crowd, the Public, and the Mass. V Wilbur Schramm (ur.), *The Proces and Effects of Mass Communication*, 363–379. Urbana: University of Illinois Press.

Clark, Carroll D. (1933): The Concept of the Public. *Southwestern Social Science Quarterly* 13 (4): 311–320.

Doob, Leonard (1961): The Behavior of Public Opinion. V Wilbur Schramm (ur.), *The Proces and Effects of Mass Communication*, 321–340. Urbana: University of Illinois Press.

Đorđević, Jovan (1957): *O javnom mnjenju*. Beograd: Rad.

Hennis, Wilhelm (1957): *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie*. Tübingen: Mohr.

Joseph H. Fichter (1957): *Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.

Key, V. O. Jr. (1961): *Public Opinion and American Democracy*. New York: Alfred A. Knopf.

Kosič, Darinka (1964): Vidovi depolitizacije izvesnog broja građana i verifikacija opšte radne hipoteze. V *Javno mnenje o prednacrtu novog ustava*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Lenz, Friedrich (1956): *Werden und Wesen der Öffentlichen Meinung: Ein Beitrag zur politischen Soziologie*. München: Verlag Pohl & Co.

Lowell, Abbott L. (1913): *Public Opinion and Popular Government*. New York: Longmans, Green.

Podmenik, Slavko (1967): *Načela organiziranja Zveze komunistov*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Uledov, Aleksandr K. (1964): *Die Öffentliche Meinung*. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Warner, Lucien (1939): The Reliability of Public Opinion Surveys. *Public Opinion Quarterly* 3 (3): 376–390.

Wiatr, Jerzy J. (1959) Niektóre zagadnienia opinii publicznej w świetle wyborów 1957 i 1958. *Studia Socjologiczno polityczne* (4).

1 2 3 4 5 6 7 8 9
10
11
12
13
14

Prvič objavljeno: Vreg, France (1978): Množični mediji, javno mnenje in demokracija: teze za teoretični okvir raziskovanja javnega mnenja in množičnih občil v sodobni družbi. *Teorija in praksa* 15 (10): 1108–1118.

MNOŽIČNI MEDIJI, JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA: TEZE ZA TEORETIČNI OKVIR RAZISKOVANJA JAVNEGA MNENJA IN MNOŽIČNIH OBČIL V SODOBNI DRUŽBI

Komunikološka znanost si danes vedno bolj prizadeva, da bi ustvarila integralni teoretični konceptualni model, ki bi komunikacijski in javnomnenjski fenomen raziskoval kot integralni del družbenih procesov. Vedno bolj nujno je: a) kritično definirati stanje komunikoloških teorij in raziskav in preseči teoretično omejenost na komunikacijske fenomene; b) pojasniti dejansko vlogo, strukturo, odvisnost in funkcijo komunikacijskih sistemov in političnega javnega mnenja v procesu družbene produkcije in reprodukcije različnih družbenih sistemov.[1]

1 Posvetovanje komunikacijskega raziskovalnega komiteja ISA 1977. leta v Trentu v Italiji je pokazalo, da je potrebno ustvariti integralno teorijo funkcioniranja množičnih medijev v sodobni družbi. To spoznanje je prevladalo tudi na 9. mednarodnem kongresu ISA v Uppsali avgusta 1978.

(str. 274) Praznik dela na avtobusni postaji v Ljubljani leta 1960. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Konstrukcija teoretičnih modelov družbenega komuniciranja in oblikovanja javnega mnenja je poskus teoretične rekonstrukcije resničnosti. Tak poskus pa je v svojih možnostih »omejen« in določen zaradi spoznavnih možnosti znanosti nasploh in še posebej komunikološke znanstvene panoge. Razlogi znanstvene in »ideološke« determinacije so komunikacijske teoretične modele ohranjali na stopnji znanstvenih pristopov, različnih šol in ideološke parcialnosti. Zato bi jih bilo potrebno kritično ovrednotiti zlasti z naslednjih vidikov:

Prvič, komunikološke teorije in teorije javnega mnenja temelje na filozofskih izhodiščih različnih sociooloških teorij in šol (behaviorizem, funkcionalizem, konfliktna teorija, sistemska teorija, različne marksistične teorije). Večina komunikacijskih modelov je grajenih na teoriji simboličnega interakcionizma, na funkcionalizmu, sistemski teoriji ali pa na ustreznih marksističnih inačicah, vključno z deterministčnim pojmovanjem komunikacijskih procesov.

Drugič, komunikacijske procese smo proučevali predvsem s stališča funkcioniranja v danem sistemu, manj z vidika morfogeneze sistema. Večina teorij in raziskovalnih modelov zapostavlja družbene konflikte, družbeno neenakost in razredna nasprotja kot temeljna družbena nasprotja. Zato so v okvir komunikacijskih raziskav pretežno vstopale tradicionalne sociološke teme: gratifikacijski pristop, teorije socialnega reda in funkcionalnega komuniciranja, teorije razvoja in socialnega spreminjanja. Na področju javnega mnenja pa so prevladovali problemi skupinskega konsenza, volilni procesi, pragmatistične raziskave javnega mnenja in raziskave trga. Zelo redke so raziskave, ki kažejo na politično in ekonomsko determiniranost javnih komunikacijskih sredstev.

Tretjič, komunikološke teorije so pretežno temeljile na raziskavah razvitih družb; če pa so se lotevale nerazvitih družb, so jih raziskovale predvsem z vidika možnosti prenosa socialnih in tehnoloških inovacij. Proučevali so tudi politično kulturo in komunikacijsko penetracijo. Zanemarjali pa so dimenzijo razvitosti in nerazvitosti z vidika socialne neenakosti, kulturne samostojnosti in politične neodvisnosti. Ni še raziskav, ki bi upoštevale vidik novega političnega, ekonomskega in komunikacijskega reda. Le redke raziskave so posegale na področje komunikacijske enakopravnosti pri oblikovanju svetovnega javnega mnenja.

Komunikološki teoretični model bi moral stremeti k bolj celostnemu raziskovalnemu pristopu: komunikacijske in javnomnenjske procese bi morali proučevati z vidika vključenosti v globalne socialne procese. Oblike socialne komunikacije so bile v zgodovini vedno pogojene z načinom socialne produkcije in reprodukcije družbenega življenja. Način produkcije, ki je prevladoval v zgodovinski družbenoekonomski formaciji, ni določal le družbenoekonomskih odnosov, marveč tudi načine družbenega komuniciranja, načine produkcije množičnih sporočil. Vsebina sporočil je primarno določena z obliko lastništva komunikacijskih produkcijskih sredstev.

Družbena zavest, ki je nastajala kot proizvod vsebin komunikacijskih sporočil, pa je postajala tista zavestna sila človeštva, ki je vplivala na razvoj proizvajalnih sil in družbenoekonomskih odnosov. Zveza med strukturo in superstrukturo ni mehanicistično determinirana, marveč se nam kaže v svoji dialektični soodvisnosti in historični razvojnosti.

Produkcija sporočil v historičnem smislu nastaja v socialnem prostoru političnega, socialnega in razrednega razlikovanja. Produkcija sporočil je sestavni del zgodovinskega spopadanja razrednih antagonističnih sil globalne družbe. Sporočila nastajajo v okviru družbenih odnosov socialne neenakosti in neenakomerne razvitosti v okviru globalnih družb in polarizacije na razvite in nerazvite družbe. Sporočila so sestavina integralnih ideoloških sistemov različnih družb.

Komunikološka raziskava ne bi smela zapostaviti osnovnega dejstva, da so komunikacijske institucije socialne institucije, sporočila pa človeška interakcijska zveza v temeljnih procesih človekovega dela, v procesu družbene produkcije in reprodukcije, pa tudi na področju oblikovanja in »reprodukcije« družbene zavesti. Izhodišče komunikoloških raziskav je torej človek v spletu socialnih interakcij v procesu dela in njegova komunikacijska sredstva (odtujena ali v procesu razodtujevanja).

Izhodišče raziskav je človek v delovnem procesu in v upravljanju družbe, zato ga ne moremo zajeti samo v spletu socialnih interakcij ali, kot pravi Klapper (1960), medijskih in izvenmedijskih dejavnikov. Predvsem ga moramo raziskovati v njegovi soodvisnosti od produkcijskih, družbeno-ekonomskih in družbenopolitičnih dejavnikov družbenega sistema, pa tudi v njegovi soodvisnosti od širšega okolja, od razmerja sil in razvoja v svetu.

Teh soodvisnostnih zvez ni mogoče pojmovati kot preproste interakcijske zveze (funkcionalisti, sistemski teoretiki). Sporočila niso le produkt »odsevanja« družbene resničnosti, marveč so tudi dejavnik vplivanja, soustvarjanja zgodovinske resničnosti. Sporočila so produkt zavestnega delovanja organiziranih skupin človeške družbe, njihovih interesov in ideologij. Človekova sporočila posegajo dejavno v procese družbene produkcije in reprodukcije, v družbeno dejavnost na vseh področjih, v procese zgodovinskega spopadanja različnih antagonističnih sil. Sporočila so sestavina družbene superstrukture in njenega dejavnega odnosa do procesov v družbeni bazi. Človek s svojimi sporočili se tu pojavlja kot aktivni dejavnik, kot soustvarjalec družbenega razvoja in človeške zgodovine.

Če sprejemamo to izhodišče, potem se odpre vrsta bistvenih vprašanj raziskovanja množičnih medijev in javnega mnenja. Predvsem se moramo vprašati, kakšen je položaj množičnih občil v dani družbi: a) v procesu dela, b) v ustroju moči in oblasti, c) v procesih oblikovanja javnega mnenja. S tem v zvezi je zlasti pomemben položaj človeka pri upravljanju s procesi družbene reprodukcije in z vsemi družbenimi institucijami, vključno z institucijami množičnih občil.

Javno mnenje je produkt institucionalnih in neinstitucionalnih družbenih dejavnikov: je splet komunikacijskih in mnenjskih procesov, ki nastajajo v medsebojnih stikih v skupinah, pa tudi v globalni družbi v okviru delovanja in vplivanja države, političnih strank, interesnih skupin, parlamenta. S tem v zvezi se zastavlja vprašanje razporeditve moči in komunikacijske neenakosti pri oblikovanju javnega mnenja. Raziskovalci skušajo natančneje pojasniti, kdo dejansko oblikuje javno mnenje in kdo vlada s pomočjo takega javnega mnenja. Kakšne so možnosti avtentične artikulacije mnenj in interesov vseh stratifikacijskih in strukturnih elementov globalne družbe? Ali so sploh dane možnosti sodelovanja pri upravljanju procesov dela in družbe?

Družbeno delo in oblike komuniciranja

Procesi družbene produkcije in reprodukcije so temeljni procesi v vsaki družbi. Zato je pravica delavca do vloženega dela (minulega dela) tisti odnos, ki najbolj kaže na razredni značaj družbenih odnosov. Razredni značaj

proizvodnih odnosov med ljudmi je odvisen prav od tega, kdo razpolaga in upravlja z vrednostjo, ustvarjeno z delavčevim delom.

Privatnolastniško prisvajanje kapitala določa razredni značaj kapitalističnih družbenih odnosov, v katere je vklenjen človek kot socialno bitje, kot komunikacijski partner v spletu medsebojnega, skupinskega in javnega komuniciranja. Privatnolastniško prisvajanje ostaja v bistvu tudi v sistemu državnomonopolističnega kapitalizma, pa tudi v socialističnem sistemu državnega prisvajanja vrednosti, ustvarjene z delom.

Naloga množičnih medijev je v sistemu državnomonopolističnega prisvajanja kapitala določena z interesi tega kapitala, z interesi lastnikov in upravljavcev nad kapitalom. Naloga medijev je, kot ugotavlja Holzer (1978), v ustvarjanju možnosti za neposredno obračanje tega kapitala in za kroženje blaga, kar pomeni »kapitaliziranje« vseh področij in dejavnosti družbe in aktiviranje blagovnodenarnih odnosov. To terja, da množični mediji ustvarjajo pogoje za reprodukcijo mezdne delovne sile s socializacijskimi procesi in da opravljajo nalogo integracije družbe in politične stabilizacije. Vse te naloge množični mediji opravljajo v »interesu kapitala«. Podobno ugotavlja De Fleur: interes denarja, dobička, finančnega ravnotežja (glej De Fleur, 1966). Institucionaliziranje množičnih komunikacij na temelju razvoja kapitalističnega načina proizvodnje in odnosa ekonomije in države »mora realno in formalno pasti pod interese kapitala« (Holzer, 1978: 85–86).

Dosledna odprava vsake oblike lastninskega ali monopolističnega prisvajanja kapitala ali upravljanja z njim je možna le v razmerah podružbljanja kapitala; to pomeni v sistemu skupnega demokratičnega upravljanja, ki je oprto na enakopravne medsebojne odnose, enake osebne pravice in dolžnosti delavcev (Kardelj, 1978: 25).

Samo podružbljanje kapitala in vseh javnih institucij, vključno javnih občil, lahko spremeni položaj človeka v komunikacijskem procesu. Človek tedaj ne bo več vklenjen v mezdne, lastniško hierarhične odnose v procesu medsebojnega, skupinskega in javnega komuniciranja. Zavzel bo vlogo enakopravnega partnerja v upravljanju z delom in družbenim življenjem.

Integralni ideološki sistemi

Družba ne reproducira samo materialnih pogojev svoje eksistence, marveč je prisiljena reproducirati tudi pogoje svoje eksistence na področju idej. Z drugimi besedami, družbeni sistemi morajo reproducirati tudi svojo družbeno zavest. Zato je ustvarila ideološke državne aparate (Althusser). Integralni ideološki sistem vzdržujejo različne institucije: družina, izobraževalni sistem, politične stranke, državni propagandni mehanizmi, predvsem pa sodobni množični mediji. Vse te institucije ohranjajo, reproducirajo in krepijo ideologijo vladajočega razreda; z njo vplivajo na zavest človeka in oblikujejo javno mnenje. Hkrati pa represivni državni aparati uporabljajo nasilje, da zatirajo deviantne, patološke in inovacijske socialne tokove, da omogočajo nemoteno reprodukcijo vladajoče ideologije.

Nekateri teoretiki menijo, da med ideološkimi državnimi aparati najpomembnejše mesto zavzema izobraževalni sistem, ki mu pripisujejo pomembne socializacijske učinke. V sodobni družbi pa vedno bolj stopa v ospredje celoten splet politične socializacije, ki ga sestavljajo vse oblike vključevanja človeka v akcije političnih organizacij in strank, volilnega in parlamentarnega sistema, lokalne samouprave, socialnih gibanj in podobnih družbenih angažiranj človeka. V teh procesih politične participacije pa imajo množični mediji odločilno komunikacijsko in orientacijsko vlogo. Množični mediji so glavni posrednik in akter političnih kampanj meščanskih strank, volilnih procesov, interesnih gibanj, političnih spopadov v parlamentu, državnih integrativnih procesov in oblikovanja javnega mnenja. Zato množični mediji vedno bolj zavzemajo prvo mesto v ideološkem sistemu. Hegemonija vladajočega razreda nad podrejenimi razredi in skupinami reproducira in krepi ideološko stanje v neki družbi (Gramsci). Množični mediji so vodilna institucija vladajočega razreda, ki ohranja in krepi ideološko zavest družbe.

Večina množičnih komunikatorjev v meščanski družbi namenja celoten časnik, radijsko ali TV oddajo, kot pravi Downing (1978), »meščanskemu razredu v ekonomski akciji«. Nekateri listi v Veliki Britaniji (enako v ZDA, Franciji, Italiji in drugod) so namenjeni izključno razvoju nacionalnega in mednarodnega kapitala, problemom kontrole dela in izboljšanju finančnega poslovanja. To ideologijo tehnokracije okrepijo še s političnimi in parlamentarnimi vestmi. »Skupni ideološki okvir za vse komunikacije pa oblikujejo na univerzah, zato je izredno pomembna povezanost ideološkega

državnega aparata množičnih medijev in izobraževalnega ideološkega aparata« (prav tam: 248).

Informacija in ideologija se uporabljata za stabiliziranje ustroja oblasti. Zato so uveljavljeni sistemi selekcije, cenzure in vratarstva množičnih sporočil. V ideološki državni aparat so vgrajeni mehanizmi nadzora, ki skrbno presejejo vse, kar se pojavi v množičnih medijih, zlasti na televizijskih zaslonih, ki so danes najmočnejše sredstvo političnega vplivanja. Televizijski uredniki morajo sodelovati pri ustvarjanju vladne politike. Delovanje vseh važnejših vladnih agencij mora biti prikazano v ugodni luči. Množični mediji, ugotavljata ameriška sociologa, so skupaj z gornjim razredom in politično elito »vodili« vse vojne agresije in sodelovali pri vseh poskusih ekonomske, politične in kulturne ekspanzije ameriškega imperializma (Chasin in Chasin, 1974: 194–196).

Italijansko javnost dejansko obvladujejo dnevniki vladajoče stranke krščanske demokracije in velikih oligopolnih industrijskih trustov, cerkveni listi in dnevniki desničarskih organizacij. Tri četrtine italijanskih bralcev dnevno bere sredinske ali desno sredinske, katoliške liste. Levica zmore le kakih 10 % dnevnikov. Ves tisk, zlasti množični tedniki in magazini, so dejansko v rokah oligopolističnih interesnih skupin velikih industrijalcev, finančnikov in državnega kapitala. Poleg državnega vpliva se je povečal še vpliv nadnacionalnih družb.

V ideološki državni aparat na področju medijev sodi privilegirani sloj novinarske elite. Večina menedžerjev in direktorjev, glavnih urednikov in novinarjev v ZDA, Britaniji, Italiji in drugje spada v politično elito meščanskega razreda. Novinar komunikacijskega medija, ki je v lasti korporacije ali trusta, se ne more upreti lastniku, ker je sam privilegirani del trusta. Hkrati pa ne more svojega publicističnega peresa zastaviti za interese delavca, ki v istem trustu vodi sindikalne boje za osnovne ekonomske pravice.

Množični mediji in javno mnenje

Množični mediji oblikujejo javno mnenje v javnosti, ki je produkt integralnega ideološkega sistema vladajočega razreda. V evropskih meščanskih sistemih je to državno-monopolistična javnost (Holzer, 1978), ki jo nenehno hranijo in reproducirajo množični mediji. Ameriška televizija in drugi mediji s političnimi gesli in stereotipi v tej javnosti ustvarjajo konsenz o

notranji in zunanji politiki (Chasin in Chasin, 1974). Če kritičnim glasovom uspe v javnosti uveljaviti nasprotna mnenja, se ta soočajo z ukoreninjenimi stališči, ki so posledica desetletnega širjenja izkrivljenih predstav in napačnih informacij množičnih medijev.

Pahljača mnenjskega pluralizma je dejansko v rokah razreda in stranke, ki je na oblasti. »Mnenjski« tisk izraža parcialna stališča strank in interesov vladajočega razreda, hkrati pa jih proglaša za družbene interese, za interese vseh razredov in skupin globalne družbe. V pogojih kapitalske družbe in blagovno denarnega gospodarstva ali državnega kapitalizma je pluralizem dejansko monopol najmočnejšega. Najmočnejši je informacijski in mnenjski glas, ki ga ustvarja industrija zavesti državnomonopolnega kapitalizma ali socialističnega državnega monopola.

Meščanska demokracija danes teži k temu, da razvija oblike politične participacije. Uvajanje oblik delavske soudeležbe v podjetjih je spodbudilo tudi novinarje, da so v nekaterih časnikarskih podjetjih uvedli delavsko in novinarsko soudeležbo. Redki primeri v Franciji pa tudi v Veliki Britaniji in drugod so ostali v okviru dominantnih družbenoekonomskih odnosov in politične ureditve političnega pluralizma. Kljub temu so naleteli na odpor v podjetniških krogih, na bojkot oglaševalcev in na »nerazumevanje« med novinarsko elito.

Množični mediji danes prevzemajo primarno nalogo komuniciranja družbe med seboj in tako izpodrivajo vlogo medsebojnih odnosov in skupinskega komuniciranja. Množično komuniciranje postaja prevladujoči način komuniciranja tudi v političnem procesu in v njegovih oblikah. Množični mediji vse bolj postajajo ekskluzivni in monopolni mediatorji komuniciranja med državo in javnostjo, med voditeljem države in državljanom, med parlamentom in javnostjo. V veliki meri pa postajajo tudi mediatorji komuniciranja med strankinim vodstvom in članstvom, med vodstvom interesne skupine in člani, pa tudi med gospodarskim voditeljem in delavcem.

Pojavljajo se mogočni vertikalni tokovi državnega hierarhičnega, oblastniškega komuniciranja, ki ima dominantno in monopolno pozicijo. Politična birokracija, gospodarska tehnokracija in državno-partijska oligarhija pogosto izražajo težnjo, da krepijo etatistične oziroma državno-partijske tokove informacij. V sistemih vojaških hunt in v obdobju stalinizma so vojaškooblastniški kanali edini tokovi komunikacij. Zato obstaja nevarnost, da pristna človeška medsebojna komunikacija v horizontalni ravni postaja vse

bolj rudimentarna. Slabi tudi artikulacija stališč, potreb in interesov delovnih ljudi na področju delovnih procesov in upravljanja v temeljnih celicah življenja.

Sodobna politična država s svojimi institucijami je skoraj absolutni gospodar vseh sredstev in kanalov za oblikovanje javnega mnenja. Institucionalni okviri postajajo vse bolj edina možnost za izražanje javnega mnenja. To pa zožuje artikulacijo avtentičnih potreb in interesov delovnih ljudi. Tako se državljanu politične države danes nudijo relativno majhne možnosti za izražanje mnenj, stališč in interesov. Vedno bolj išče nove kanale za izražanje svojih potreb in interesov mimo tradicionalnih političnih strank ter tudi organizacije za varstvo okolja in gibanja za mir.

Politična država ni nekakšen nevtralen mehanizem, ki po etičnem kodeksu uravnava zahteve različnih tekmujočih interesov. Država je razredna institucija in v primeru meščanske družbe brani interese vladajočega razreda in kapitala, v primeru socialistične družbe pa interese delavskega razreda, pogosto predstavljene v državno partijskem vrhu. »Moč in privilegiji vladajočega razreda in kapitala [...] so močno odvisni od državnega aparata. Zvezna vlada podpira kapitalistični razred. Z ekonomsko politiko vzdržuje dobičkonosnost mnogih velikih korporacij.« (Chasin in Chasin, 1974: 181) To velja tudi za investicije in gospodarske operacije nadnacionalnih družb v tujih državah. Vlade podpirajo to dejavnost z diplomatsko podporo, z obveščevalno dejavnostjo ali celo z vojaško pomočjo.

»Množično« mnenje javnosti na mnoge vladine akcije nima neposrednega vpliva. Te akcije vlada uresničuje administrativno ali zakonodajno, ne da bi upoštevala splošno javno mnenje. Pogosto gre za soočanje vladnih akcij z mnenji splošne javnosti (seveda v okviru uveljavljenih vrednot družbenega sistema). Teoretiki menijo, da nobena vlada ne bo preprosto sprejela stališč javnega mnenja, pa čeprav ima opraviti s politično dobro informirano javnostjo. V pluralistični družbi z organizirano levico pogosto prevladujejo v javnosti mnenja, ki niso v skladu z interesi vladajočega razreda. Vlada v tem primeru sproži politično akcijo za pridobitev javnega mnenja, v čemer ponavadi uspe z močjo svojega ideološkega aparata.

Javno mnenje in distribucija moči

Celotna moč je osredotočena v rokah socioekonomske, politične in vojaške elite. Karl Deutsch ugotavlja, da je najpomembnejše središče in zbirališče mnenja prav socioekonomska elita. Ta ima največjo moč, najvišji družbeni položaj in je vir najbolj relevantnih mnenj, stališč in interesov, ker je pooseblјenje vladajočega razreda. V Deutschevem (1968) petstopenjskem kaskadnem modelu komuniciranja je socioekonomska elita na najvišji »stopnici«, na samem vrhu, kjer se določajo najvažnejša stališča in usmerja politika.

Socioekonomska elita je glede na lastnino, dohodek in družbeni položaj povsem homogena družbena skupina. To so monolitne skupnosti, ki so povezane med seboj poslovno in sorodstveno. Tvorijo subkulturo meščanskega razreda, imajo skupne »spomine«, skupne preference in vedenjske vzorce. Interesi med njimi so komplementarni, zato imajo lasten sistem za proces odločanja (Deutsch, 1968: 57).

Ekonomski interesi so tesno prepleteni s političnimi. Mnogi avtorji poudarjajo, da socioekonomska elita pogosto odloča mimo vlad in parlamentov ne samo o političnih zadevah. V Zahodni Nemčiji so delodajalska in industrijska združenja tako močna, da se jim mora v kritičnih trenutkih podrediti tudi vlada. V Franciji je takšna zunajparlamentarna kapitalska oblast prava velesila. Nobena od teh vlad pa ni v stanju obvladovati naraščajoče moči multinacionalnega kapitala, oziroma svetovne zunajparlamentarne oblasti.

Moč zunajparlamentarne oblasti v primerjavi s parlamentom in političnimi strankami stalno raste. Zunajparlamentarna oblast vpliva na politično prakso parlamenta oziroma vrhov političnih strank. Prav področje zunajparlamentarne oblasti pa obsega največji del življenjskih interesov delavca, kot je odločanje o njegovem delu in o pogojih, sredstvih in plodovih njegovega dela, o osebnem dohodku, o največjem delu družbene reprodukcije, razvoju proizvajalnih sil, gospodarskem sistemu in delitvi družbenega bogastva. »Delavcu so torej odvzete demokratične in človeške pravice prav na tistih področjih, za katera je življenjsko najbolj zainteresiran« (Kardelj, 1978: 57).

Človek ne more neposredno izražati stališč in interesov in odločati o problemih delovnega procesa in življenja. Lahko jih izraža posredno, prek sindikalnih gibanj ali pa prek političnih strank, ki interese politizirajo v skladu s cilji svojega programa in skozi prizmo razredne, parcialne ideologije.

Zato se v javnem mnenju vedno težje artikulirajo neposredna stališča in interesi osnovnih socialnih razredov in slojev globalne družbe. Večinoma so ti interesi »predstavljeni«, politizirani in selekcionirani v skladu z interesi vladajočega razreda. Osnovni socialni razredi in sloji nimajo institucionalnega kanala za neposredno izražanje mnenj in stališč (še manj za odločanje). Mnogokrat se ta stališča kumulirajo v nedrih družbe, v bazenih latentnega mnenja in izbruhnejo ob socialnih krizah.

Javno mnenje, množični mediji in politične stranke

Politične stranke so danes nedvomno najbolj pomemben element političnega sistema, ki dominantno vpliva v procesu odločanja in vladanja: politična stranka izvaja politično oblast, rekrutira in odstavlja vodilne politike in državne voditelje, izvaja mobilizacijo javnega mnenja in volilnih glasov, usmerja javno politiko in usklajuje interese družbenih skupin. V kompleksnem spletu razdelitve moči pa »deli« vpliv zlasti z mogočnimi oligopolističnimi interesnimi skupinami kot zunajparlamentarno oblastjo.

Politične stranke so tista institucija, ki je najbolj zainteresirana za oblikovanje javnega mnenja. Stranke vzdržujejo propagandne aparate in lastne množične medije, hkrati pa usmerjajo svoj vpliv na vse množične medije. Vendar je pluralistični spekter dejansko opazen samo v tistih meščanskih demokracijah, kjer imajo leve stranke možnost artikulacije političnega mnenja.

Politične stranke artikulirajo razredne in skupinske interese, ki prek strank dobe politično obliko. Zato je javno, množično publicistično artikuliranje politizirane oblike interesov vsakodnevni imperativ stranke. Hkrati propagirajo politična stališča do perečih družbenih problemov, do javne oblasti in vladne politike. Vsakodnevno torej sooblikujejo javno mnenje. V politični boj pritegujejo prav s pomočjo javnih komunikacijskih sredstev nove aktiviste in pristaše.

Stranke organizirajo procese politične participacije, kot so opravljanje javnih zadev, sodelovanje v lokalni oblasti in volilni procesi, predvsem prek sodobnih komunikacijskih sredstev. Prek njih teče tudi podpora vladajoči strankini »garnituri«, interakcija med vlado in javnostjo in ideološka

kampanja v imenu vlade in države. Tudi v enopartijskih sistemih proces politične udeležbe poteka pretežno prek množičnih medijev, pogosto povsem centralistično, zlasti v etatističnih socialističnih ureditvah.

Vladajoča stranka je tako glavni nosilec mnenjskega procesa, oblikovanja javnega mnenja, mehanizma doseganja konsenza in razrednega usklajevanja interesov družbenih skupin globalne družbe. Množični mediji so mediatorji tako oblikovanega »predstavniškega« mnenja in sodelujejo v procesu artikulacije mnenj. Ponavadi množični mediji svojo »advokatsko vlogo« povsem opuste in se poistovetijo z ideološkim državnim aparatom.

Perspektive demokracije

Politični pluralizem meščanske družbe ni uresničil ideala liberalnega obdobja o »vladavini javnega mnenja« in o uveljavitvi načela svobodnega in demokratičnega izražanja raznovrstnih parcialnih in skupnih družbenih interesov. Dejansko se uveljavlja nasilno omejevanje tistih interesov, ki so v nasprotju z interesi vladajoče razredne in politične strukture.

Kljub temu pa sistem meščanske parlamentarne demokracije med vsemi kapitalističnimi sistemi zagotavlja največ svobode državljanu, s tem pa tudi možnost delavskemu razredu, da s političnim bojem uveljavlja artikulacijo svojih stališč in interesov. Zato danes napredne stranke delavskega razreda branijo parlamentarni sistem pred vsemi protidemokratičnimi silami.

Socialistični sistemi z enostrankarsko inačico pogosto uveljavljajo stranko kot nosilca politične oblasti. Vodilna vloga stranke delavskega razreda sama po sebi ni nekaj negativnega, saj opravlja vlogo uveljavljanja interesov razreda in usklajevanja interesov vseh družbenih skupin. Če pa si stranka prilasti pravico do političnega monopola v ustroju oblasti, tedaj ponavadi usahnejo kanali artikulacije »volje« delovnih ljudi, ki so edini lahko nosilci demokratične oblasti.

V političnem sistemu socialističnega samoupravljanja je uveljavljeno načelo samoupravnega in političnega odločanja, tj. odločanja delavcev v procesu dela in odločanje delavcev v delegatsko-skupščinskem sistemu kot nosilcev oblasti. Naloge dela in odločanja se spajajo v integralni sistem. Delegatski sistem tako pospešuje procese odmiranja države in krepi samoupravni položaj delovnega človeka. Delovni ljudje neposredno in po svojih delegatih

oblikujejo svoja stališča in interese, jih usklajujejo in integrirajo na podlagi konsenza in izražanja splošnega interesa.

Mnenjski proces se v največji meri odvija prek institucionalnih kanalov. Kanali artikulacije stališč postajajo istočasno tudi kanali integracije stališč in odločanja delovnega človeka o vseh vprašanjih družbene reprodukcije. Odprti pa so tudi neinstitucionalni kanali za izražanje mnenja; ti so komplementarna oblika neposredne artikulacije potreb in interesov in demokratična, kritična sila socialistične družbe samoupravne demokracije.

Tako se nam ponujajo naslednji sklepi:

Javno mnenje mora v demokratičnem družbenem sistemu imeti odprte institucionalne in neinstitucionalne kanale za artikulacijo mnenj. Svobodno in demokratično izražanje »volje« delovnih ljudi mora postati demokratična institucija, ki je ne smejo nasilno omejevati razredni, parcialni interesi skupin globalne družbe in vladajočih elit.

Javno mnenje mora v demokratičnem sistemu imeti kanale neposrednega in posrednega izražanja mnenj in interesov. Demokratično izražanje »volje« delovnih ljudi v sodobni družbi ne more biti omejeno le na posredniško, predstavniško izražanje prek strank. Delovni ljudje morajo imeti pravico izražati »voljo« in odločati tako v procesu dela, kakor tudi kot nosilci politične oblasti.

Množični mediji so »advokati« družbe samo takrat, kadar so nosilci neposrednega izražanja »volje« vseh razredov in skupin globalne družbe in so sami (neodtujeni) del družbe. Samo podružbljanje javnih občil lahko spremeni položaj človeka v komunikacijskem procesu, tako da ne bo več vklenjen v lastniške hierarhične odnose in bo v komunikacijski proces vstopal kot enakopravni udeleženec.

Literatura

Chasin, Barbara in Gerald Chasin (1974): *Power and ideology. A Marxist Approach to Political Sociology*. Cambridge: Schenkman Publishing Company.

De Fleur, Melvin L. (1966): *Theories of Mass Communication*. New York: David MeKay.

Deutsch, Karl (1968): *The Analyses of International Relations*. New Jersey: Prentice Hall.

Downing, John (1978): Množični mediji kot ideološki državni aparati. V Matko Meštrović (ur.), *Društvenost komunikacije*. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske.

Holzer, Horst (1978): Historično materialistična teorija komuniciranja in množičnega komuniciranja – dve skici. V Matko Meštrović (ur.), *Društvenost komunikacije*. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske.

Kardelj, Edvard (1978): *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja – Druga dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Komunist.

Klapper, Joseph (1960): *The Effects of Mass Communication*. New York: The Free Press.

(str. 289) Gradnja televizijskega oddajnega stolpa na Nanosu maja 1961. Avtor ni znan. Hrani: RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija v Ljubljani.

pionirji,
zdravo!

Prvič objavljeno v: Vreg, France (1979): Ljudske množice, tisk in organizirana zavest. *Teorija in praksa* 16 (7/9): 1339–1352.

LJUDSKE MNOŽICE, TISK IN ORGANIZIRANA ZAVEST: KARDELJEV PRISPEVEK K TEORIJI DEMOKRATIČNEGA KOMUNICIRANJA

Edvard Kardelj je že zelo zgodaj teoretično opredelil za delavsko gibanje izredno pomembno vprašanje demokratične zveze revolucionarne avantgarde s širokimi ljudskimi množicami oziroma z javnostjo. To vprašanje je bilo v ospredju razprav še pred oktobrsko revolucijo, vzburjalo je polemiko v evropskem delavskem gibanju med dvema vojnama, izostrilo pa se je ob začetku protifašističnega boja v vseh evropskih deželah. S prirodom Tita na čelo jugoslovanske partije so bili ustvarjeni pogoji, da jugoslovanska partija opusti doktrinarno in sektaško pojmovanje monolitne partije, da se začne odpirati širokim delavskim množicam in tako sproščati revolucionarne energije ljudskih množic. Partija je sprožila proces demokratične komunikacije z ljudskimi množicami, hkrati pa je tudi teoretično izoblikovala misli in teze, ki so dozorevale v revolucionarnem boju.

V Titovih teoretičnih spisih iz tistega obdobja in v Speransovi knjigi *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939) že najdemo teoretično sintezo izvirne jugoslovanske marksistične misli in izkušnje revolucionarne prakse o vseljudskem narodnem in revolucionarnem gibanju, o tesni komunikacijski zvezi množične partije s širokimi ljudskimi množicami, o demokratičnem komuniciranju in specifični vlogi agitacijsko-propagandnega

(str. 290) Pionirska zastava v Hali Tivoli v Ljubljani leta 1984. Fotografija Miško Kranjec, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

delovanja. Zveze proletariata z drugimi sloji partija ni več pojmovala kot togo razredno zavezništvo, marveč kot avtentično leninsko »zlitje« z najširšimi delovnimi množicami. To pa je predpostavljalo tudi demokratične metode komuniciranja v partiji, med partijo in delavskimi množicami ter z vsemi socialnimi skupinami, naprednimi, zavezniškimi silami v javnosti.

V okviru celovitega pogleda na politično in družbeno komuniciranje je potrebno opozoriti na osrednjo misel, ki jo je Kardelj oblikoval že na samem začetku svojega teoretičnega in publicističnega delovanja. V knjižici za mladino *Potovanje skozi čas* ga že navdihuje ideja o človeku kot »tvorcu« sveta, dela, kulture in napredka (Kardelj, 1963a). Ta humanistična vizija človeka kot realnega, mislečega, ustvarjalnega bitja, ki najde svojo srečo v delu in življenju, je prava renesansa marksistične misli, saj je bila človekova misel v stalinističnem ideološkem sistemu vkovana v dogmatske in uradniške spone. To izhodišče je izredno pomembno tudi za razumevanje Kardeljevega pojmovanja demokratičnega komuniciranja z množicami.

S koncepcijo množične partije in široke ljudske fronte je povezana tudi ideja o agitacijsko-propagandnem delovanju med delavskim razredom in ljudskimi množicami. Voditelji jugoslovanske komunistične partije od vsega začetka razvijajo široko propagandno publicistično dejavnost, ki sega od pisanja letakov, člankov, razprav, izdajanja časnikov do prevodov marksističnih del. Hkrati pa goje intenzivno političnoagitacijsko dejavnost med delavstvom in drugimi sloji prebivalstva.

Pri osveščanju slovenskih množic opazimo izrazit razmah naprednega in komunističnega tiska zlasti po 4. pokrajinski konferenci v Goričanah 1934. leta. Izhajati začno pollegalni časniki in listi, revije in brošure, prevodi marksističnih del in izvirna dela. V tem letu začne izhajati tudi *Ljudska pravica*, ki je dvignila svoj »svobodni glas« proti šestojanuarski diktaturi in za nacionalno svobodo in enakopravnost slovenskega naroda. Bila je priljubljena med ljudmi, ker je slovensko ljudstvo »hotelo čuti jasno besedo Komunistične partije« (Kardelj, 1946: 326). Kardelj v tem času piše vrsto člankov in razprav, zasnuje in napiše *Manifest komunistične partije Slovenije*, napiše in izda najpomembnejše marksistično delo tistega časa *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*.

Ko se je Kardelj po 25. letih spominjal nastanka *Ljudske pravice*, je izrecno poudaril, da je orientacija partije k najširši aktivnosti v ljudskih množicah in k vsestranskemu sodelovanju z vsemi progresivnimi silami zahtevala

poleg okrepljenega ideološkega dela tudi odkrivanje novih oblik politične komunikacije z množicami. Komunisti so morali premagati sektaško zaprtost vase, najti v razmerah demokratične akcije skupen jezik s progresivnimi strujami v politični borbi, pri tem pa ohraniti revolucionarno perspektivo. Prav tako je tedanji partijski legalni in pollegalni tisk lahko močno vplival na oblikovanje razpoloženja ljudskih množic in na formiranje njihovih ekonomskih in političnih zahtev. Listi in glasila, ki jih je izdajala KPJ, so daleč presegala fiziognomijo ozkih, sektaških partijskih listov stalinističnega tipa. Ideja demokratičnega ljudskega gibanja se je tako odrazila tudi v specifičnem pojmovanju revolucionarnih ljudskih glasil.

Tudi značaj slovenske nacionalne in socialne revolucije med NOB je terjal nastanek specifične demokratične politične komunikacije s slovenskimi ljudskimi množicami. Soočanje z različno socialno strukturo ljudskih množic, s specifično borbeno zvezo delavskega razreda s kmečkimi množicami, s polproletarci in obrtniki, z mladino, z razumniki in kulturniki je sprožalo tudi zahteve po ljudski publicistiki. Potrebno je bilo tenkočutno prisluhniti hotenjem in interesom delavskih in kmečkih množic; potrebno se je bilo poglabljati v politična stališča in mnenja različnih skupin, ki so sestavljale OF in zavezniško strukturo vodstva OF. Očitno je postalo, da mora biti tudi partijska publicistika »glas« širokih ljudskih množic v boju za osvoboditev, ne pa sektaški partijski organ. Kmalu pa je dozorelo spoznanje, da je potrebno poleg partijske publicistike razvijati tudi tip najširšega ljudskega časnika, ki bo odseval hotenja in interese različnih skupin in mnenjske odtenke v politično in versko raznoliki strukturi ljudskih množic, ki so se vključevale v osvobodilno gibanje.

Kardelj razume politično komuniciranje kot sredstvo, s katerim dosežemo globlje politično razumevanje ljudskih množic, ne pa kot sistem propagandnega »pridiganja«. Kardelj svetuje novembra 1942 izvršnemu odboru OF v Dolomitih preprosto tole: »Povečati našo agitacijo – propagando, ki naj objasnjuje prav vsa tista vprašanja, ki teže množice in na katera ne najdejo odgovora. Sem spada tudi vprašanje o jutrišnjem dnevu, o bodoči demokraciji, socialnih pravicah itd. Treba je biti v tem pogledu precej konkreten in objasnjevati, kako si OF predstavlja demokratično ureditev slovenske zemlje.« (Kardelj, 1942/1963: 388)

Revolucionarna publicistika med NOB je predstavljala povsem nov, specifični model agitacije in propagande. S svojo politično odprtostjo in demokratično

prepričevalnostjo, s svojevrstno komunikacijsko kulturo in publicistično raznolikostjo je daleč presegla sovjetski model ideološko-propagandnega sistema. Na slovenskih tleh je tako nastala izvirna varianta osvobodilne uporniške in revolucionarne politične publicistike. Rodila se je kot sestavni del demokratičnega ljudskega osvobodilnega gibanja in izpričevala tudi njegove teoretične in kulturne razsežnosti.

V obdobju revolucionarnega etatizma so bila javna občila in agitacijsko-propagandno delovanje vključeni v celoten sistem gospodarske obnove Jugoslavije, izgrajevanja družbenopolitičnega sistema in socialistične vzgoje. Zato je bila prisotna tudi težnja po uveljavljanju klasičnega ideološko-propagandnega sistema z naglašeno hierarhično, centralistično ureditvijo. Spopad z Informbirojem je izpodsekal korenine težnjam po državnopartijskem sistemu agitacije in propagande ter vrnil celoten sistem političnega komuniciranja na izvirno varianto demokratične politične komunikacije z ljudskimi množicami. Izoblikovali smo lastna načela informacijskega delovanja, ki niso temeljila niti na meščanskem senzacionalizmu in strankarskem političnem boju niti na stalinističnem propagandnem mehanizmu socialistične indoktrinacije. Tito spričo lažne propagande informbirojskih glasil kliče k vzpostavljanju moralnih in etičnih načel v medsebojnem informiranju. Naš tisk mora biti »globoko moralen, resnicoljuben, stvaren odraz tega, kar se pri nas dogaja. Stvari ne sme pretiravati niti olepševati. Skratka, biti mora resnično socialistični tisk [...] Nam ni treba obračati stvari, ni nam treba odgovarjati z enako mero tistim, ki nas zmerjajo in blatijo. Prikazovati moramo stvarnost takšno, kakršna je« (Tito, 1949/1963: 7–8).[1]

Politična komunikacija se vrača k tistim virom svoje moči, iz katerih je črpala pred vojno in med vojno, k ljudskim množicam. Tito opozarja novinarje, da morajo pisati za delovne ljudi. Pisati morajo tako, da jih ne bodo razumeli le višji in srednji voditelji, ampak »da jih bo razumel sleherni kmet«. Pisati morajo »razumljivo, preprosto in stvarno«; opuščati morajo suhoparen in abstrakten stil; dokončno morajo preseči agitacijsko-propagandni način političnega prepričevanja, ki je v stalinistični verziji okamenel v uradno predpisan sistem političnih fraz, stereotipov, citatov, kulta osebnosti, nedotakljivosti političnih in gospodarskih voditeljev, direktivnosti

1 Tito je to dejal v razgovoru z dopisniki Tanjuga dne 10. novembra 1949. Citiramo po zborniku, ki ga je izdala Katedra za novinarstvo, ker v njem bralec najde zbrane tudi druge tekste o vlogi informiranja.

ter metod centralizirane, uradne kritike z vrha navzdol (prav tam: 10–11).[2] Sistem državno-partijske komunikacije z vrha navzdol, naj bi se postopoma prestrukturiral v sistem demokratične komunikacije partije in države z ljudskimi množicami in se dokončno uresničil v sistemu enakopravnega, demokratičnega družbenega komuniciranja samoupravne družbe.

Edvard Kardelj (1963b: 78) opozarja, da agitacijsko-propagandnega sistema »ne smemo vklepati v neke šablone in ga podrediti nekakšnim agitpropom starega tipa ali ga spravljati iz smeri z najrazličnejšimi direktivami od zgoraj«.

Nekatere bistvene sestavine vloge družbenega komuniciranja je eksplicitno razvil prav Edvard Kardelj. Pri njem najdemo že zgodaj izrazito naglašeno zahtevo, da je treba »državljana celovito informirati«. ZK, socialistična zveza, sindikati, državni in družbeni organi morajo nenehno skrbeti za to, da bodo »državljani dobili pravilne in popularno formulirane informacije o naši stvarnosti, kot tudi pojasnila glede raznih pojavov v tej stvarnosti« (Kardelj, 1955a/1963: 83). Kardelj meni, da ne gre za preprosta propagandistična opravičevanja postopkov družbenih organov, temveč za objektivno podajanje dejstev in pojasnil, iz katerih bodo delovni ljudje sami lahko povzeli »socialistične zaključke« (prav tam).

Drugi poudarek izhaja iz Kardeljevega spoznanja, da se težišče komuniciranja in odločanja vse bolj prenaša v skupščinski sistem. Zato je že 1955. leta naglasil tiste sestavine komunikacijskega sistema, ki so danes normativno uresničene v delegatskem sistemu komuniciranja. Menil je, da je prav javna razprava o družbenoekonomski in družbenopolitični problematiki edino ustvarila »resno povezanost« ljudskih poslancev z množicami. Ob razpravah v ljudski skupščini si delovni ljudje ostrijo socialistično zavest; avtentično javno mnenje pa se lahko oblikuje le na temelju »dela v naših ljudskih skupščinah, ljudskih odborih in drugih družbenih organih« (Kardelj, 1955b/1963: 87).

Kardelj opozarja, da se ne smemo prepuščati tokovom javnega mnenja, marveč moramo postaviti v ospredje tista zbirališča in žarišča ljudskega mnenja, ki nastajajo v procesu dela ljudskih skupščin, v interakciji z družbeno ravnino in v političnem procesu DPO.

2 Tito (prav tam) pravi: »Fraze strašno sovražim ... Ako izpustiš fraze, ostane od vsega zelo malo.«

Zatem razvije pomembno tezo: »Kot marksisti zelo dobro vemo in moramo vedeti, da sta zavest in stihija dve neločljivi plati objektivne stvarnosti oziroma enotnega družbenega gibanja« (Kardelj, 1955c/1963: 88). Kadar podcenjujemo zavest, bodo komunisti in druge socialistične sile preprosto demobilizirane in se bodo postavile na rep stihije in nehale vplivati na razvoj. Kadar pa dopustimo, da se zavest spremeni v mrtvo dogmo, potem s »to dogmo brez razumevanja stvarnosti in razvoja delamo silo objektivnim zakonom«. Ta dialektična zveza velja še zlasti na področju družbene komunikacije, ki temelji na prepričevanju in oblikovanju zavesti ljudi. To pojmovanje je utelešeno v Kardeljevi publicistiki; zato je najboljša praktična realizacija dialektične zveze med publicistiko »organizirane zavesti« in nedogmatsko analizo procesov in konfliktov družbene stvarnosti. To je tudi postulat marksistične publicistike, ki jo ločuje od dogmatskih shem.

Četrti poudarek je na znanstveni analizi stvarnosti. Kardelj uvaja analizo stvarnosti in seveda tudi v publicistiko znanstveno metodo. Že v ekspozeju k ustavi iz 1963. leta definira načela analiziranja stvarnosti in delovanja v praksi: »Jasna socialistična in demokratična orientacija na osnovi izkušenj delovnih množic in znanstvenih dognanj, interes materialnega razvoja skupnosti ter moralnopolitični kriteriji – to so vodilna načela za prakso, toda nobena dogma.« (Kardelj, 1963c: 125) Njegove misli so predvsem namenjene oceni nove ustave, ki bolje zagotavlja, da se državni sistem ne bi razrasel v sistem birokratičnega centralizma. Vendar že tu je ponovno naglašeno ne samo izkustvo delovnih množic, marveč tudi pomen znanstvenih dognanj. To sestavino politične analize najdemo v vseh njegovih kasnejših razmišljanjih, zlasti v razpravah o povezanosti med znanostjo in družbo, pa tudi v njegovem pojmovanju ustvarjalne publicistike. Ta ideja pa načelno vodi novinarstvo in komunikacijski sistem na težavno pot raziskovalnega in analitičnega razkrivanja stvarnosti.

Celovito podobo sistema družbenega komuniciranja razvije Kardelj že zelo zgodaj, že takrat, ko govori o nujnosti vsestranske obveščenosti državljana. Eksplicitno pa jo razvije ob delegatskem sistemu, ko terja, da moramo zgraditi objektiven in avtonomen informacijsko-komunikacijski sistem. Ta vsebuje dve sestavini: prva je »resnično neodvisen in demokratičen sistem objektivnih informacij za potrebe odločanja delovnih ljudi, skupščin, samoupravnih skupnosti, družbenih organov in družbenih organizacij; drugi pa je sistem javnega komuniciranja, ki naj bi kot sestavni del organiziranih sil družbene zavesti odražal mnoštvo samoupravnih interesov in akcije

najnaprednejših sil socialistične družbene zavesti«. Obe sestavini je sintetično opredelil v teoretičnem delu *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*.

Na koncu bi kazalo opozoriti še na Kardeljevo spoznanje, da je publicistično ustvarjanje tudi boj z zaostalostjo zavesti in mišljenja v družbenih odnosih. Ta boj bije človek najprej z »zaostalostjo« svojega lastnega mišljenja, ki ga Kardelj pojmuje kot nenehen spoznavni proces na temelju samokritičnega razmišljanja, idejnega političnega izobraževanja in preseganja zaostalosti v sferi družbene zavesti, pri čemer Kardelj opredeljuje natančneje tudi vzroke zaostajanja in njegove različne pojavne oblike. Svoje revolucionarno publicistično delovanje je Edvard Kardelj dojel kot globlji smisel svojega življenja. Menil je, da velja živeti samo, če se ustvarja. Ustvarjanje pa je boj v velikem in malem, boj z materijo, boj v družbenih odnosih, boj z zaostalostjo življenja. In prav ta zadnji se mu je zdel najtežji, boj z zaostalostjo zavesti in mišljenja v družbenih odnosih.

Literatura

Kardelj, Edvard (1939): *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša Založba.

Kardelj, Edvard (1942/1963): Pismo Edvarda Kardelja dne 19. novembra 1942 izvršnemu odboru OF v Dolomite, jesen 1942. V *Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.

Kardelj, Edvard (1946): *Pot nove Jugoslavije*. Ljubljana: DZS.

Kardelj, Edvard (1955a/1963): Državljana je treba informirati iz *Naše skupnosti*, 10. septembra. V *Sodobni problemi družbenega obveščanja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Kardelj, Edvard (1955b/1963): Iz referata na seji zveznega odbora SZDLJ, 18. septembra. V *Sodobni problemi družbenega obveščanja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Kardelj, Edvard (1955c/1963): Iz diskusije na plenumu CK ZK Hrvatske v Zagrebu, 13. oktobra. V *Sodobni problemi družbenega obveščanja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Kardelj, Edvard (1963): *Potovanje skozi čas*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Kardelj, Edvard (1963a): O nekaterih vprašanjih tiska. V *Sodobni problemi družbenega obveščanja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Kardelj, Edvard (1963b): Iz ekspozeja na 33. skupni seji domov zvezne ljudske skupščine, 2. aprila. V *Sodobni problemi družbenega obveščanja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Tito, Josip Broz (1949/1963): O dolžnostih in nalogah novinarjev. V *Sodobni problemi družbenega obveščanja*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

(str. 300, 301) Fotografije Marjana Garbajsa iz aprila 1981, ko je bil France Vreg dekan Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

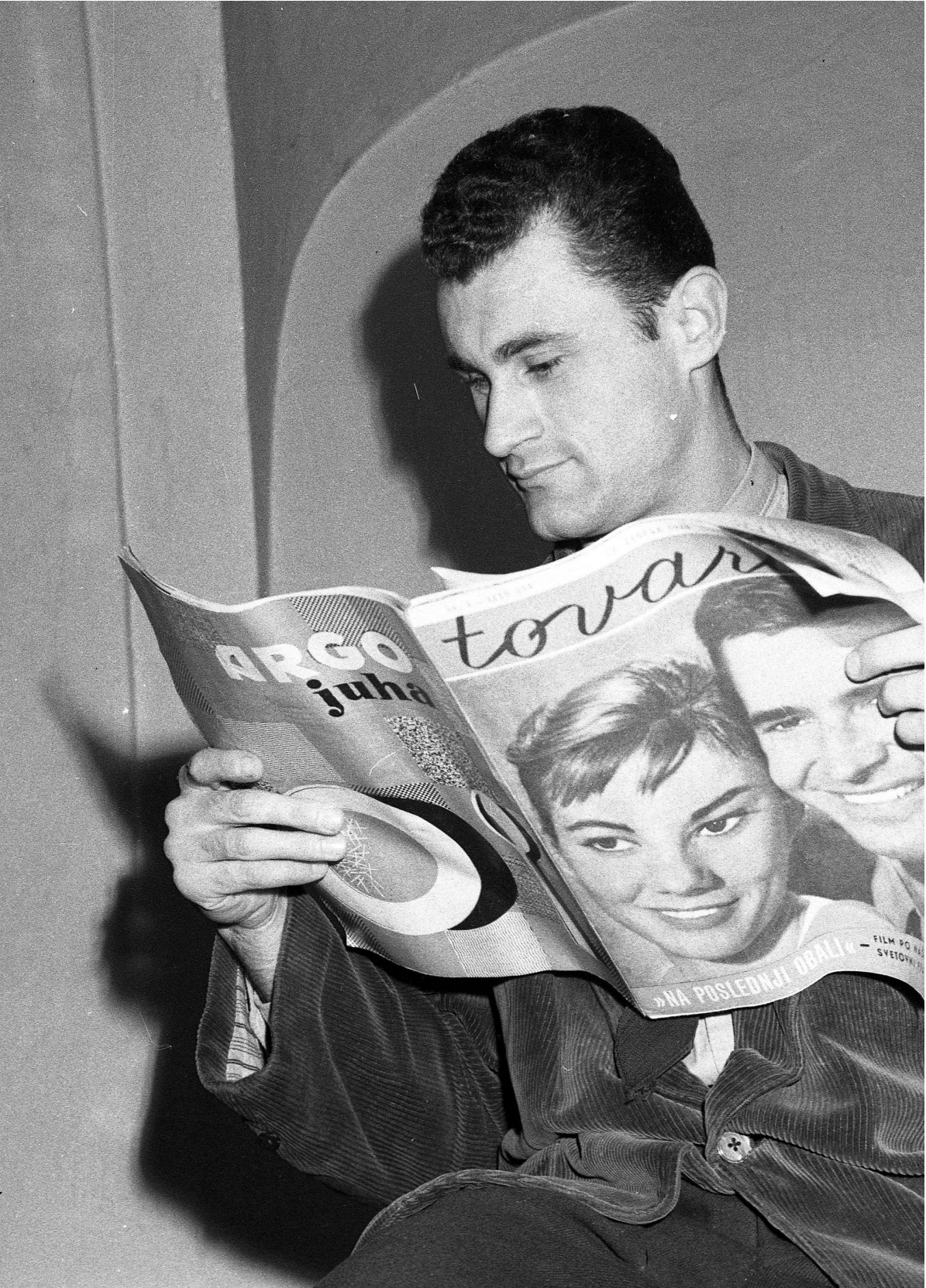
ARGO
juha
tovar
»NA POSLEDNJI OBALI«

Prvič objavljeno: Vreg, France (1986): Demokratično komuniciranje in informiranje v samoupravni družbi. V Slavko Splichal in France Vreg, *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, 41–69. Ljubljana: Komunist.

DEMOKRATIČNO KOMUNICIRANJE IN INFORMIRANJE V SAMOUPRAVNI DRUŽBI

V sodobnem svetu se dogajajo daljnosežne razvojne spremembe na političnem, ekonomskem, informacijskem in vojaškem področju. Usodno narašča medsebojna znanstveno-tehnološka, informacijska in kulturna soodvisnost človeštva. Hkrati pa se poglabljajo globalna družbena protislovja in ideološkopolitična soočanja. Na pragu novega stoletja se zaostruje boj za prevlado na znanstveno-tehnološkem, vojnoindustrijskem in informacijskem področju; dominantne velesile in njihovi bloki se pripravljajo na vojaško, informacijsko in satelitsko osvojitev vesolja.

Hkrati pa svet pretresajo politične, ekonomske, ideološke, pa tudi moralne krize, ki se kažejo na vseh področjih človekove dejavnosti. Zato bi morali poglobljeno proučevati strukturna in družbena protislovja kapitalizma. Odkrivati bi morali zlasti nove pojave uzurpacije moči državnoadministrativnih vrhov, političnih, ekonomskih in vojaških centrov moči. Osrednji problem demokracij v svetu je prav v tem, da v proces odločanja niso sposobne pritegniti ljudskih množic in uvesti nove oblike družbene samoregulacije in samoupravljanja.

(str. 302) Večkratni jugoslovanski prvak v teku na 110 metrov z ovirami Stanko Lorger med branjem *Tovariša* januarja 1961. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Krizni pojavi socializma niso preprosta posledica kriz sodobnega sveta, marveč so nedvomno posledica notranjih protislovij socializma samega. Mednje sodijo nerazrešeni problemi družbenoekonomskega razvoja, zaostajanje na znanstveno-tehnološkem področju, neučinkovitost pri upravljanju družbe, počasnost pri uvajanju sodobnih informacijskih sistemov. Najbolj usodni pa so procesi birokratizacije državno-partijskih vrhov, ki diktaturo proletariata spreminjajo v nove oblike odtujitve delavskega razreda. Zato bi morali temeljito proučevati strukturna in družbena protislovja socializma: z vso ostrino bi morali odkrivati nesocialistične procese v deželah realnega socializma. Hkrati pa bi morali razpoznavati progresivne procese (manifestne in latentne), ki uveljavljajo moč delavskega razreda.

Z avtentično marksistično analizo bi morali raziskovati tudi politični sistem socialističnega samoupravljanja kot novo, specifično obliko podružbljanja politike in osvobajanja dela. To je nedvomno tista nova zgodovinska oblika upravljanja in samoupravljanja družbe, ki je lahko edina alternativa državno-partijskim oblikam socializma, pa tudi edina realna alternativa meščanskim demokracijam s sistemom političnega pluralizma, zlasti pa z oblikami participacijske demokracije.

Razviti svet je danes pred novimi, še neslutenimi, brez dvoma revolucionarnimi znanstveno-tehnološkimi odkritji. Že lahko vidimo razvojne spremembe nastajajoče informacijske družbe z ogromnim povečanjem societalnega potenciala in ekspanzijo človeškega uma. Tudi socializem – kot zgodovinsko neustavljiv svetovni proces – mora sprejeti izzive znanstveno-tehnološkega in družbenoupravljavskega spreminjanja. Zato tudi nobeden sedanjih, v prvi polovici dvajsetega stoletja nastalih sistemov socializma ne bo mogel iti »nespremenjen« v informacijsko družbo enaindvajsetega stoletja. Nobena od današnjih oblik socializma, vključno našega, si tudi »ne more lastiti značaja socialistične paradigme« (Majer, 1983: 1601). Zato si bo moral tudi naš socializem utirati pota skozi še neraziskana področja, proučevati neskladje med vizijo in stvarnostjo, pa tudi odstopanja od zgodovinskih ciljev.

Tudi socialistične družbe bodo vstopale v raznolike oblike informacijskih družb, ki jih opredeljujejo informacijske »korporacije« oziroma informacijske organizacije združenega dela, mnenjski in interesni pluralizem, družbena samoregulacija in samoupravljanje, sodobne oblike delovanja političnih subjektov, interakcijsko komuniciranje in nova informacijska tehnologija.

Vse večja diverzifikacija družbe bo vplivala na širjenje pluralistične strukture javnosti; vodila bo k demasifikaciji množičnih medijev, k individualizaciji javnih občil in h krepitvi njihove pluralistične strukture (ob univerzalizaciji informacij in širjenju globalnega komuniciranja in globalnih občil). Nastajanje gigantskih središč informacijske moči utegne voditi k novi uzurpaciji moči v meščanskih in tudi v socialističnih sistemih, kar bo povzročalo ohranjanje (ali celo zaostrovanje) razrednih protislovij.

Razvoj znanosti, izobraževanja in informacijskih sistemov bo nedvomno vplival na razvoj sodobnih demokratičnih sistemov. Ljudske množice bodo lahko »vsrkale« ne samo več znanja in več informacij, marveč tudi širše spoznanje o družbi in svetu. Upravičeno bodo izrazile zahtevo po sodelovanju v procesu političnega, ekonomskega, kulturnega, informacijskega in drugega upravljanja družbe. Informacijski sistemi in javna občila bodo odločilno prispevala k večji informiranosti in dajala višjo stopnjo znanja za procese odločanja na vseh področjih.

Pred komunikacijsko znanost se nedvomno postavlja vprašanje, kako vzpostaviti nove oblike demokratične komunikacijske povezanosti med ljudmi, kako participacijske oblike komuniciranja razviti v svobodno in enakopravno komuniciranje med ljudmi. Zato je nujno poglobljeno proučevati temeljne smeri razvojnega spreminjanja komunikacijskega sistema.

Protislovja interesnega in mnenjskega pluralizma

Jugoslovanski sistem socialističnega samoupravljanja je tista nova oblika svetovnega socializma, ki utira pota demokraciji in zarisuje samoupravno pluralistično vizijo socializma. Socialistične revolucije so doslej večinoma »obtičale« na ravni državnega socializma: razvijale so se v razmerah državne lastnine, v togih okvirih državnoplanskega gospodarstva in v državnopartijskem političnem, ideološkem in propagandnem sistemu.

ZK ni mogla v državnem socializmu videti možnosti uresničenja Marxove vizije »asociacije svobodnih proizvajalcev«, niti možnosti osvoboditve dela. V integralnem sistemu socialističnega samoupravljanja osvoboditev dela ne pomeni samo odprave razredne eksploatacije dela, marveč tudi presegaanje državnosocialističnega mezdnega odnosa. V samoupravni demokraciji

osvoboditev dela pomeni tudi odpravljanje dela, ki ga pogojuje zgolj materialna nuja, s tem da omogoča takšno delo, ki človeka zadovoljuje, ki osmišlja njegovo življenje, ki ga postavlja v položaj tvorca dela in družbenega upravljanja.

Odločanja delavca in delovnega človeka v samoupravni demokraciji ni moč zreducirati samo na delovni proces, osvoboditev dela pa navezovati le na odpravo odtujenosti v materialni proizvodnji. Edvard Kardelj je bistvo samoupravne demokracije videl ravno v tem, da odpravimo odtrganost delavcev od odločanja v celotni razširjeni reprodukciji, da uveljavimo njihov vpliv kot nosilcev oblasti v delegatskoskupščinskem sistemu, da torej pravico samoupravljanja uveljavimo na vseh področjih družbenega upravljanja. Pot k osvoboditvi dela se ne zaustavlja le na novem, samoupravnem produkcijskem odnosu v delovnem procesu, marveč vodi k družbeni osvoboditvi dela v globalni družbi, samoupravljanje pa postaja prevladujoč družbeni odnos v celotnem družbenem življenju.

Državni socializem je v ljudski državi videl edino in definitivno, nespremenljivo obliko upravljanja socialistične skupnosti. Ideologija državnega socializma je v skladu s to koncepcijo razvila tudi oblike državnega usklajevanja interesov na temelju državnega plana in družbeno usmerjanje na temelju ideoloških programov. Ta koncepcija je nujno vodila v odmiranje socialistične demokracije: država se je s politično oblastjo začela spreminjati v odtujen center moči, ki se je deklariral kot reprezentant občega in zgodovinskega interesa socialistične družbe. Človekovo delo, osvobojeno kapitalistične eksploatacije, je bilo potisnjeno v državno in politično podaniško podrejenost, kar je rojevalo nove oblike družbene odtujenosti dela. Delavski razred in delovni ljudje niso bili več »vir« interesov in njihovi nosilci; ker je država reprezentirala »obči« interes, državna birokracija pa vso upravljavsko modrost in politično vednost, se je slabo obveščeno in »neosveščeno« delovno ljudstvo ob tej visoki politiki lahko pojavljalo le še kot preprost statističen zbir empiričnih interesov v Heglovem smislu. Partijska oligarhija je prihajala v usodne spore in konflikte s partijskim članstvom, hkrati pa se je vedno bolj širil prepad med njo in delavskim razredom; posledice take tragične odtrganosti avantgarde od delavskega razreda v sodobni inačici danes doživljajo na Poljskem.

Socialistično samoupravljanje je izoblikovalo nove, izvirne oblike družbenega upravljanja. Samoupravljanje temelji na načelu, da je temeljna družbena

ravnina primaren oblikovalec potreb, interesov in mnenj; zavrača misel, da bi lahko država ali partija v imenu delavskega razreda bili reprezentant in oblikovalec občih oziroma zgodovinskih interesov. Samoupravne celice v družbeni ravnini so središča usklajevanja interesov družbenega odločanja in obvladovanja vseh procesov družbene reprodukcije; delavski razred ima tako v rokah sredstvo, da se zoperstavlja poskusom vzpostavljanja odtujenih centrov ekonomske, finančne, državne, vojaške in politične moči.

Samoupravljanje vzpostavlja nov družben odnos, ki uveljavlja enakopravnost pri usklajevanju in odločanju, demokratične metode razreševanja nasprotij; uveljavlja načela interesnega in mnenjskega pluralizma, hkrati pa zagotavlja družbeno usmerjenost k zgodovinskim ciljem socializma. Samoupravna teorija in praksa izvirno rešujeta povezanost avantgarde z delavskim razredom in delovnim ljudstvom ter vzpostavljata demokratičen politicen dialog kot metodo družbene komunikacije. Nova oblika družbenega komuniciranja, temelječa na samoupravnem družbenem odnosu, terja visoko stopnjo obveščenosti, politične socializacije in kulture, znanja in znanosti. Družbeno komuniciranje vse bolj postaja samoupravno demokratično komuniciranje in – odpravlja ostanke družbenopartijskega informiranja. Zrcaliti mora družben odnos enakopravnosti in demokratičnosti; odpravljati mora sestavine državno-partijskega hierarhičnega komuniciranja.

Ideja samoupravljanja vsebuje načelo samoiniciative ljudskih množic, načelo samoodločanja, izražanja interesov konkretnih družbenih struktur. Pluralistična ideja je bila implicirana že v koncepciji ljudskih odborov in »pluralistične« strukture osvobodilne ljudske fronte.

Uveljavitev koncepcije samoupravnega pluralizma je priznanje realno obstoječih protislovij samoupravnega socializma – kot socializma prehodnega obdobja. V družbenem in političnem življenju se izražajo, križajo, soočajo številni interesi, ki kažejo na zapleten splet interesnih protislovij, ki se oblikujejo v interakcijah na ekonomskem, političnem in kulturnem področju socialistične družbe. Protislovni interesi obstajajo in bodo obstajali, ker so izraz družbene diferenciacije in protislovij v družbenoekonomski bazi. Gre za realna protislovja, za protislovja, v katerih živimo. Predvsem gre za materialne, ekonomske oblike protislovij, ki imajo objektivne vzroke, za protislovja v družbenoekonomski bazi.

Ta protislovja se kažejo v političnem sistemu, v družbenopolitičnih odnosih (kot artikulirani ali kot latentni interesi). Pogosto smo priča javnemu

nastopu agresivnih parcialnih interesov, ki interese skupine razglašajo za družbene interese in jih pri tem utemeljujejo s povsem političnimi argumenti in cilji. Prav taki »politizaciji« interesov se morajo subjektivne družbene sile in javna občila energično upreti. Taka »politizacija« interesov spreminja protislovja v družbenoekonomski bazi v politična protislovja in v politične konflikte.

Najbrž je tudi iluzorno upati, da je mogoče take ekspanzionistične, agresivne materialne, pa tudi družbenostatusne ali političnogratifikacijske interese (zlasti če temeljijo na različnih pojmovanjih socialističnega samoupravljanja) uskladiti, »pomiriti« ali definitivno razrešiti. Očitno se bodo reproducirali dalj časa. Zato pa je treba uveljaviti javno polemiko in politično komunikacijo kot trajen, demokratičen sistem razreševanja interesov, usklajevanja različnih stališč in depolitizacije interesov.

Jugoslovanska marksistična misel ni odkrila le realnega obstoja protislovij in konfliktov v socializmu, ni odkrivala le različnih nosilcev interesov (ekonomskih, političnih itd.), marveč je odkrivala spoznanje, da so protislovja tisto, kar žene družbo naprej. Lahko bi dejali, da gre za specifično samoupravno tekmovalnost (kompetitivnost) samoupravnih interesov med samoupravnimi organizacijami, samoupravnimi skupnostmi in DPS, pa tudi med republikami v okviru jugoslovanske federativne, kooperativne skupnosti. Odpravljanje politizacije interesov je iskanje specifičnih metod razreševanja interesov in integracije v procesu samoupravnega dogovarjanja.

Temeljna značilnost jugoslovanske kategorije samoupravnega pluralizma je, da gre za specifično obliko integracije interesov v smeri družbenega spreminjanja, za dialektično zvezo med interesi združenega dela in političnimi cilji socialističnega samoupravljanja. Gre torej za razredno funkcijo integracije interesov; gre za uveljavitev načela, da združeni delavec vse bolj odloča o razporejanju dohodka in obvladuje politično odločanje. Združeni delavec je torej nosilec izražanja interesov svoje delovne organizacije in hkrati nosilec izražanja interesov širše DPS.

To pa še ne pomeni, da samoupravni odnosi reproducirajo le socialistično zavest in da ni prisotno uveljavljanje osebnih ali skupinskih egoističnih interesov pod »zastavo« občih interesov, dejansko pa na račun izkoriščanja tujega dela v okviru delovne organizacije, občine, republike ali federacije. Med temeljna protislovja ne štejemo le protislovja med osebnim ali

parcialnim in občim interesom, marveč tudi protislovje med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi delovnih ljudi.

Koncepcija samoupravnega pluralizma je spoznavna kategorija, ki nam omogoča doumeti protislovja socializma in tako bolje razreševati protislovja med kratkoročnimi in dolgoročnimi cilji razvoja socializma. Med dilemami razvoja se na področju ekonomike socializma pojavlja vprašanje, kako uskladiti zakon vrednosti s planskim usmerjanjem objektivnih tokov družbene reprodukcije, kako uskladiti neposredne interese delovnih ljudi z dolgoročnim strateškim interesom delavskega razreda in dolgoročno strateško usmeritvijo družbe. Koncepcija samoupravnega pluralizma je »sredstvo« zapletenega političnega procesa usklajevanja interesov za dosego dolgoročnih ciljev delavskega razreda in delovnih ljudi. Vpeta je v proces celovitega samoupravnega in družbenega planiranja od temeljne organizacije združenega dela prek krajevne skupnosti, občine in republike do federacije. Soočanje in povezovanje interesov je politična oblika sistema stalnega planiranja v združenem delu, pa tudi »vsakodnevnih« ekonomskih, političnih in drugih akcij.

Pluralizem samoupravnih interesov je politološka kategorija, ki nam omogoča doumeti protislovja v družbeni zavesti in usmerjati »gibanja družbene zavesti«. Medsebojno povezanost obeh procesov usmerjanja je naglasil Kardelj v *Brionskih diskusijah*, ko je dejal, da planiranje ni samo, niti ni predvsem ekonomska kategorija, da je nujno iskati družbene korenine in vsebine planiranja v družbenoekonomskih in tudi v političnih odnosih, v oblikah politične oblasti nad produkcijskimi sredstvi in kapitalom. Planiranje je predvsem oblika razpolaganja z delom, s produkcijskimi sredstvi, z dohodkom in družbenim kapitalom. Sistem načrtovanja in družbenega usmerjanja je izraz družbenoekonomskih in političnih odnosov. Zato se v procesu usklajevanja in integracije interesov kažejo stanja in gibanja družbene zavesti, različni ekonomski, politični cilji, koncepcije in interesi heterogene strukture jugoslovanske družbe. Pojavljajo se stihijski, parcialni interesi, ki terjajo živo prisotnost subjektivnih sil in jasne perspektive družbenega razvoja.

V sferi pravno-politične zavesti so najbolj prisotni tudi ostanki »političnega« pluralizma, ki se kažejo kot diferencirano organizirana socialistična zavest, dejansko pa so izraz parcialnih, skupinskih ali razrednih interesov, izraz koncepcij meščanskega pluralizma ali monopartijskega socializma.

Legitimni mnenjski pluralizem samoupravne družbe je tako nenehno podvržen nevarnosti oživljanja političnega pluralizma ali monosistema in nevarnosti spreminjanja v sredstva političnega boja za oblast. Odraža številna protislovja družbe, se »hrani« z njimi in jih lahko »spreminja« v sredstvo politizacije interesov. Hkrati je mnenjski pluralizem priznanje moči sistema samoupravljanja, spoznanje dialektike protislovij, ki družbo sili v nova spoznanja, v iskanje novih poti socializma. Tudi ta kategorija jugoslovanskega socializma je prispevek k teoriji svetovnega socializma in se v temeljih razlikuje od koncepcije »zgodovinskega kompromisa« oziroma od adaptacije ideoloških projektov za pluralistično strukturo družbe.

DPO na čelu z ZK morajo najbolj prisotno izražati interese delavskega razreda in delovnih ljudi, obenem pa imajo tudi odločilno vlogo pri razreševanju interesnih nasprotij, pri sprejemanju takih odločitev, pri katerih bo pri oblikovanju skupnih in splošnih interesov družbe vedno prevladal dolgoročen interes socialistične družbe.

Pri izražanju in integraciji interesov imajo izjemno pomembno vlogo komunikacijski sistemi, znanost, kultura in drugi oblikovalci družbene zavesti, ki morajo v celoten proces vnašati kritično analizo, osvetljevati različne potrebe in interese v luči razvoja, kazati na razredne in zgodovinske perspektive, dosegati poznavanje in priznavanje tistih družbenih interesov, ki morajo v demokratičnem delegatskem odločanju dobiti legitimnost. Da bi ta proces dejansko bil sestavina samoupravne demokracije, morajo subjektivni dejavniki v DPO, množičnih občilih, znanosti in kulturi sprožati ljudske pobude, tok delegatskih stališč in mnenj, odpirati kanale institucionalne in neinstitucionalne komunikacije, gojiti javno razpravo in kritično polemiko ter tako aktivirati vse »pore« leninskega spoznavnega procesa ljudskih množic.

Ta živa reka ljudskega političnega komuniciranja – v sferi dela in v sferi upravljanja – se v samoupravni družbi ne odvija v nedrih klasičnih strank in se ne politizira v korist strankarskih ciljev; zato se bistveno razlikuje od političnega komuniciranja v meščanskem sistemu političnega pluralizma, pa tudi od tako imenovanega »večstrankarskega sistema neantagonistične narave« v deželah ljudskih demokracij. Nič skupnega nima z etatistično enosmerno komunikacijo v socialističnih monosistemih.

V meščanski družbi je mehanizem uravnoteženja interesov v okviru »demokratičnega« pluralizma interesov dejansko sredstvo oligopolnih

interesnih skupin, da realizirajo svoje kapitalske cilje. Ozek segment javnosti tako svoje parcialne interese dviguje na raven družbenega interesa in jih vsiljuje celotni javnosti prek množičnih občil kot družben interes. Množična občila samo navidezno izražajo političnointeresni pluralistični spekter potreb, stališč in interesov socialnih skupin, ker meščanske stranke in njihova občila povsem obvladujejo mnenjski prostor. Le v redkih meščanskih demokracijah, kjer imajo leve stranke možnost delnega oblikovanja mnenj, v mnenjski pluralizem vdirajo leve političnointeresne alternative.

Tudi politični pluralizem v ljudskih demokracijah s sistemom zavezniških strank ni uresničil funkcije izražanja interesov različnih družbenih skupin. Interese »prezentira« prek političnih vrhov zavezniških strank. Tedaj se – podobno kot v meščanskem večstrankarskem sistemu – pojavi težnja k oligarhizaciji strankine strukture oziroma k elitističnemu predstavljanju interesov.

Ti procesi so še mnogo izrazitejši v monopartijskih socialističnih sistemih, kjer so izrazito centralizirani in hierarhično strukturirani; železna logika oligarhične vednosti in politične moči začne spontano in zavestno izločati sloj politične birokracije. Oblast ne izhaja več iz volje in interesov delavskega razreda in delovnih ljudi, marveč iz državno-partijske »reprezentance« delavskega razreda. Delavski razred se v očeh vladajočega »predstavništva« spreminja v abstrakten političen subjekt.

Interesi delovnih ljudi v vsej kompleksnosti, zapletenosti in konfliktnosti se lahko odrazijo samo v takem političnem sistemu, v katerem »oblast« izhaja (normativno-pravno in dejansko) iz samoupravne demokracije delavskega razreda in delovnih ljudi. V takem sistemu se publicistična sporočilna struktura lahko polni s stališči, mnenji in interesi konkretnih ljudi in družbenih skupin na različnih interesnih področjih. Množična občila lahko vse bolj odražajo zapletenost in konfliktnost mnenjskega in interesnega pluralizma.

Izostri se temeljni problem samoupravnega pluralizma: kako dosegati sintezo stališč in integracijo interesov, kako premagovati številne parcialne interese in uveljavljati splošen družbeni interes. Vedno teže je opravljati integracijsko komunikacijsko funkcijo; množična občila morajo namreč prispevati v skupnem procesu vseh subjektivnih sil k integraciji in politični sintezi stališč in interesov. Interesni in mnenjski pluralizem, ki ga oblikujejo

jugoslovanska javna občila, je bržčas treba presojati z nekaterih bistvenih vidikov:

a) v luči dialektike oblikovanja interesov delavskega razreda in sinteze zavestnih, organiziranih sil socializma; občila lahko prispevajo k poglabljanju protislovij med interesi delavskega razreda in med vizionarskimi »interesi« socialistične države (ki je na Poljskem privedel do tragičnega konflikta) ali pa lahko prispevajo k razreševanju neskladij in protislovij družbenega razvoja;

b) v luči nenehnega porajanja novih interesnih protislovij in konfliktov med skupinami, ki kontinuirano sprožajo soočanje in kompetitivnost; to terja napore subjektivnih sil (in javnih občil), da zavro prodor ekonomsko in družbeno neupravičenih interesov ter omogočajo uveljavitev avtentičnih interesov; taka vloga lahko seveda občila privede na pot monopola, arbitriranja, birokratske državne »vednosti« v Marxovem smislu, delavski razred pa se v očeh take novinarske »elite« spreminja v abstrakten političen subjekt; občila pa se prav tako lahko spremene v »advokata« delavskega razreda, pri tem pa ne vidijo, da delavski razred ni homogena, osveščena struktura, in tako lahko postanejo »advokati« tega ali onega dela delavskega razreda, te ali one grupacije znotraj ali zunaj delavskega razreda;

c) komunikacijski (in ideološki) sistem je izpostavljen vplivom drugih, tujih komunikacijskih sistemov; javnost sleherne družbe je diferencirana in strukturirana, njeni deli pa so v nenehnih komunikacijskih stikih z drugimi javnostmi in pod vplivom tujih ali nasprotnih komunikacijskih sistemov; ta prepletenost vplivov in interakcij je v sferi zavesti še bolj izrazita kot v sferi materialne proizvodnje; čeprav družba revolucionarno preseže antagonistična razredna protislovja, se v sferi zavesti ohranja ideološka in politična diferenciacija; lahko bi rekli, da se reproducira »stara« zavest prav tako, kot se reproducira ideologija vladajočega razreda; tako se boj antagonističnih ideologij (seveda na drugih temeljih in v drugačnih razmerjih) odvija v okvirih posameznih družb, čeprav pogosto latentno; ideološki boj, ki se danes stopnjevano odvija med različnimi družbenimi sistemi, se zrcali tudi znotraj sistemov.

Če sledimo Kardeljevi misli, potem ugotovimo, da je v ospredju načelo celovitosti informiranja delovnega človeka o vseh procesih odločanja v združenem delu in v upravljanju družbe. Informiranje naj odraža realnost družbenega življenja, naj bo objektivno in resnično, naj vsebuje analitične

zaključke in alternativne rešitve. Kardelj predpostavlja delavca, delovnega človeka in delegata kot subjekt, kot razumno in zavestno bitje, kot socialistično osveščenega občana, ki bo znal sam izbirati med informacijami, si jih pojasnjevati, odbirati iz njih relevantno in družbeno bistvo.

Kardelj sodi, da je tak celovit, demokratičen in objektiven informacijsko-komunikacijski sistem predpostavka procesa samoupravnega pluralizma, usklajevanja in dogovarjanja, doseganja družbenega konsenza in odločanja. Nikakor pa ga ne hipostazira; še manj misli, da je končen cilj celovita informiranost občana in delegata. Iz vseh njegovih razprav je razvidno, da je v ospredju bistvo samoupravnega sistema, njegova različnost od uveljavljenih oblik socializma, se pravi, ideja človekovega samoodločanja in družbenega upravljanja. Bistvo je družbena osvoboditev dela na vseh področjih in ravneh družbenega življenja in odločanja.

V kompleksnosti in celovitosti procesov odločanja delovnega človeka je torej treba uveljavljati tiste sisteme informacij, tiste metode komuniciranja, tiste metode usklajevanja interesov in stališč, tiste poti doseganja konsenzov, ki vodijo k družbenemu osvobajanju dela in ki ne vračajo delovnega človeka v odtujenost od dela, od rezultatov dela, od informacij in od družbenega odločanja.

Vloga javnih občil v sistemu pluralizma samoupravnih interesov

Jugoslovanski sistem socialističnega samoupravljanja ne bo mogel uresničiti demokratičnih načel družbenega upravljanja in odločanja delovnih ljudi in vzpostaviti novih družbenih odnosov, ne da bi v temeljih spremenil tudi sistem družbenega komuniciranja. Edvard Kardelj (1977) je vizionarsko zaslutil izreden pomen sodobnih informacijskih sistemov za avtentične oblike družbenega samoupravljanja v vseh sferah družbe. Dejal je, da je »za demokratično družbo izrednega pomena resnično neodvisen in demokratičen sistem informacij«, ki bi bile dostopne vsem in vsakomur, ki bi jih potreboval (prav tam: 249). Čeprav je pri tem mislil predvsem na družbeni sistem informacij, strokovnih, statističnih in drugih informacij, pa iz take opredelitve ni moč izvzeti celotnega sistema znanstvenih informacij, ki napajajo sodobne informacijske sisteme, pa tudi ne javnega informiranja in

komuniciranja, ki naj bi bilo najširši sistem demokratičnega komuniciranja in družbenega dialoga.

Tako širšo razlago Kardeljeve vizije neodvisnega in demokratičnega sistema informacij upravičuje tudi njegovo pojmovanje vloge javnih občil v sistemu pluralizma samoupravnih interesov. Menil je namreč, da so javna občila kot nosilec izražanja številnih samoupravnih interesov, družbene kritike in socialističnega boja mnenj »bistveni del« sistema demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov (prav tam: 247). To pomeni, da brez demokratičnega sistema komuniciranja tudi ne more biti sistema artikulacije in usklajevanja interesov sodobne pluralistične družbe.

Politični sistem socialističnega samoupravljanja, zasnovan na sistemu artikulacije in integracije interesov, na pluralizmu samoupravnih interesov, na samoupravni integrativnosti skupnosti republik in pokrajin v koncepciji jugoslovanskega federalizma, odpira ves čas tudi vprašanje države v porevolucijskem obdobju graditve socializma. Vprašanje se zastavlja tudi kot naš teoretični in praktični odgovor na etatistično koncepcijo države, pri čemer se kot alternativa postavlja odmiranje države. Pri tem se pozablja, da država v prehodnem obdobju opravlja nujne regulativne in druge funkcije in da je samoupravna misel uperjena proti etatizmu, ne pa proti samoupravni državi. Proces odmiranja države, je dejal Kardelj, smo sprejeli kot tak družbeni proces, v katerem vse družbene dejavnosti, vključno z državo, postajajo samoupravne. Gre torej za razločevanje med legitimnim delovanjem državnega aparata ter takim delovanjem, ki je s stališča samoupravljanja nelegitimno in vodi v etatizacijo (ko družbena moč pa tudi pravice delavcev in občanov prehajajo v osamosvojene centre državnobirokratskih struktur).

Zato je treba razlikovati med sistemom državnega informiranja osamosvojenega centra državnobirokratske moči in med sistemom informiranja občanov, ki ga opravlja samoupravna država. Samoupravni državi torej ne gre zanikati pravice (oziroma njene dolžnosti), da seznanja delavce in občane s svojo aktivnostjo. Toda samoupravna bo država šele tedaj, če bo tok informacij dvosmeren, če bo vseboval številna interakcijska razmerja (med vlado in javnostjo), ki šele vzpostavljajo enakopravne in demokratične odnose.

Socialistična država je instrument delavskega razreda. To razmerje se v socializmu pogosto spreminja v oblast države nad delavskim razredom. Zato se struktura vladajočih in vladanih lahko razreši le s podružbljanjem politike. Hkrati pa tega razmerja ne moremo pojmovati preprosto kot odnos

med idealno samoupravno državo in abstraktnim delavskim razredom. Država ni vedno niti vir samoupravnosti niti vir zla – etatizma; prav tako tudi konkreten delavski razred ni vedno nosilec najbolj progresivnih idej. Prej bi lahko rekli, da se boj za samoupravljanje in nove demokratične odnose bije tako v okviru samoupravne države kot v delavskem razredu samem. Številne raziskave kažejo ne samo na državnobirokratske kanale informiranja in odločanja, marveč tudi na interese posameznikov v delavskem razredu, na skupinskolastninske interese delavcev, pa tudi na parcialne interese temeljnih organizacij združenega dela.

Zato informacijski tokovi v organizacijah združenega dela niso a priori »osvobojeni« parcialnih interesov, kakor tudi tokovi državnega informiranja niso vedno v prid interakcijskemu komuniciranju med samoupravno državo in javnostjo.

Boj za samoupravljanje se odvija tudi v ZK, bodisi v zvezi z ozaveščenostjo članov glede temeljnih vrednot socialističnega samoupravljanja in zgodovinskih ciljev razreda ali tudi v zvezi s konkretnimi političnimi akcijami ali usklajevanjem interesov skupin (narodov, republik, pokrajin). Vodilni člani ZK se pogosto spreminjajo v nosilce centrov politične, državne, ekonomske, finančne, vojaške, informacijske in druge moči ter zaradi »državnih« interesov uporabljajo etatistične metode razreševanja problemov. Tako se lahko tudi člani ZK na vseh ravneh samoupravnega in družbenopolitičnega odločanja spreminjajo v nosilce protisamoupravnih metod upravljanja družbe, v nosilce občinskih, pokrajinskih, republiških in zveznih etatizmov. Spopad med samoupravnimi in etatističnimi tendencami se odvija tudi v okviru ZK ter se kaže v političnih in upravljavskih akcijah, pa tudi v ideoloških konfrontacijah (Vreg, 1981: 431–434).

Ti spopadi se prenašajo tudi v sisteme informiranja in komuniciranja v dveh oblikah: prvič, javna občila lahko omenjena družbena protislovja samoupravne demokracije prikazujejo v luči svojih idejno-teoretičnih pogledov na družbena dogajanja (medijska konstrukcija stvarnosti, ideologizacija, dramatičnost itd.); drugič, upravne, samoupravne in politične strukture javnih občil so sami akterji omenjenih soočanj oziroma nosilci bodisi etatističnih teženj ali pa oblik podružbljanja. V teh spopadih se lahko izrazijo tudi različne ideološko-politične koncepcije družbene ureditve informacijsko-komunikacijskih sistemov oziroma različna pojmovanja uredniške zasnove in upravljanja javnih občil.

Bistvo demokracije socialističnega samoupravljanja ni le v demokratični oblasti (oblasti delavcev in delovnega ljudstva), ampak v odpravljanju starega razrednega nasprotja med tistimi, ki so vladali, in tistimi, ki so jim drugi vladali (med gospodarji in hlapci), med birokratsko državo in njenimi podložniki. Marx je to prikazal kot nasprotje med misteriozno državno birokracijo in kritično, svobodno javnostjo.

Tako se tudi danes odpira vprašanje dialektike odnosov med državo in družbo, med partijskim vodstvom in članstvom, med avantgardo delavskega razreda in razredom samim. S tem v zvezi pa se postavlja vprašanje tiska kot transmisije države in DPO (kot organa državnopolitičnih struktur) ali pa kot relativno avtonomne komunikacijske institucije. Sredstva javnega obveščanja bi morala aktivno sodelovati pri odpravljanju dualizma med državnotehnokratskimi, tehnobirokratskimi in politokratskimi vrhovi ter delavskim razredom in javnostjo. Te funkcije pa javna občila ne morejo opravljati, če so v rokah enega pola tega dualizma – birokratske države, oligarhijskega vodstva politične stranke ali tehnobirokratske in ekonomske elite.

Ker se v zadnjem času oživljajo birokratski pritiski na sredstva javnega komuniciranja, velja opozoriti na znano stališče klasikov marksizma o samostojnem, neodvisnem partijskem tisku. Engels se je v pismu Beblu iz leta 1892 javno izrekel za partijski tisk, ki ni neposredno odvisen od partijskega vodstva. Govoril je celo o »etatizaciji« tiska. Dejal je, da morajo imeti v partiji tisk, ki »ne bo neposredno odvisen od glavnega odbora ali celo partijskega kongresa«. Plediral je za to, da bi se moral centralni komite partije zavzemati za neodvisen tisk, ga celo sam ustvarjati; zavzemal se je za tisk, ki bi ustvarjal svobodno horizontalno komunikacijo, ki bi bil osvobojen partijskih uradnikov in sposoben izvajati kritiko partijskih uradnikov. Sredstva javnega komuniciranja morajo imeti lasten prostor za delovanje, prostor za igro. »Prvi ukrep mora biti *formalno* neodvisen partijski tisk,« je dejal Engels (glej Vreg, 1982: 219).

Čeprav je mogoče te misli razumeti predvsem kot izkustvo razrednega boja in politične organizacije delavskega razreda v določenih zgodovinskih razmerah, je nedvomno osnovno Engelsovo stališče izredno pomembno za svetovni socializem. Nekatere evrokomunistične partije so to stališče v praksi nedvoumno uveljavile v svojih občilih. Dežele realnega socializma pa javna občila še vedno striktno ohranjajo kot organe državnih ali partijskih forumov in tako uveljavljajo izključno institucionalno sporočilno strukturo.

Politično komuniciranje v (ne)razviti javnosti

Javnost ni samo konstitutivna sestavina samoupravne demokracije, marveč je njena bistvena vsebina. Za oblikovanje javnosti delavcev in občanov je nujno uveljaviti takšen sistem javnega komuniciranja, ki temelji na odprtosti, kritičnosti, javni polemiki in kulturi dialoga. Javna občila morajo s spodbujanjem k izražanju mnenj in interesov temeljne ravnine, z lastno publicistično kulturo sooblikovati tako javnost.

V javnem dialogu se morajo komunikacijski partnerji naučiti strpnosti, empatičnega razumevanja stališč drugih; naučiti se morajo poslušati druge, pa tudi spoznavati in priznavati lastne zablode. To je bistvena predpostavka javnosti in vrednot samoupravne demokracije. Le v takem procesu so lahko politične »resnice« očiščene parcialnih interesov pa tudi lastnih zablod in neznanja. V sferah nerazvite javnosti (ki je dejansko nekakšna poljavnost elitističnih struktur ali latentnih skupin) pa lahko slišimo le lasten glas, vednost in skrivnostno modrost države ali pa šepet posameznikov. Demokratično komuniciranje je torej pomembno sredstvo podružbljanja politike. Totalitarni sistemi pa so model, v katerem je načelo zasebnega lastništva v sferi politike in komunikacij prignano do skrajnosti, do absolutne pravice lastnika politične moči nad razpolaganjem z ljudmi.

Javnost je vir legitimnosti odločitev, zakonodajne volje in demokratičnega nadzora. To ne velja le za državne, samoupravne, delegatske in politične strukture, marveč prav tako za komunikacijske sisteme. Javna občila so torej tisti publicistični prostor, ki omogoča legitimizacijo, artikulacijo ljudske volje in socialni nadzor široke javnosti.

V družbenih sistemih se notranja protislovja – kot posledica razrednih, nacionalnih, slojevskih, verskih, manjšinskih, socialnih ali drugih nasprotij v družbi – izrazijo tudi v razmerju sil političnih, nacionalnih ali drugih skupin in njihovih ideoloških projektov. Ideološki projekt družbene skupine (razreda) vsebuje ideologijo kot sistem idej, vrednot in stališč (kot izraz potreb in interesov razreda ali skupine), pa tudi oblikovan program za uresničenje konkretnih in zgodovinskih ciljev skupine (razreda). Ideološki sistemi imajo načrtovan in organiziran institucionalni aparat za širjenje ideologije in politike s programi in političnimi projekti, pri čemer uporabljajo vse oblike komunikacije, od medosebne, skupinske do množične.

Ideološki projekt funkcionalizira interese skupine – razreda (misli vladajočega razreda) ter je ideologizirana zavest skupine (razreda). Kot parcialna zavest skupine (razreda) je vedno nekoliko neskladna z javnim mnenjem globalne družbe (z ideološko osveščenostjo javnosti oziroma drugih družbenih skupin).

Politična komunikacija, ki jo sprožajo stranke, vlade, parlamenti, interesne skupine in javna občila, je odvisna od stvarnosti (od družbenoekonomskega stanja dežele). Če politična komunikacija ni v skladu z ekonomsko stvarnostjo (ekonomske krize, brezposelnost, padec standarda) in socialnimi izkustvi javnosti (politična nemoč, ki povzroča apatijo), je ogrožena verodostojnost in prepričljivost sporočil.

Bolj ko se povečuje neskladje med deklariranimi ideološkimi in političnimi cilji ter dejanskim političnim in ekonomskim položajem človeka, bolj usihajo moč politične komunikacije, njena prepričljivost in vpliv na javno mnenje. Neskladje med ideologijo in stvarnostjo povzroči konfliktno soočanje med organizirano zavestjo vladajočega razreda in med spontano zavestjo ljudskih množic, ki je plod empirične izkušnje delovnih ljudi v družbeni praksi.

Socialistična praksa nikakor ni imuna pred takimi pojavi. Znane so oblike stereotipne politične komunikacije centralističnih državno-partijskih vrhov v sistemih realnega socializma. V svoji oblastniški birokratski osamljenosti so s pozicij državne »vednosti« pošiljali pozive, razglase in dekrete atomiziranim, podrejenim državljanom.

Državni birokratski stil politične komunikacije je v nekaterih obdobjih prevladoval tudi v jugoslovanskem socializmu; ohranja pa se še vedno v nekaterih strukturah. Politična sporočilna struktura teh ostankov državnega informiranja izpričuje paradno politično frazeologijo, temelječo na političnem voluntarizmu, ne pa na analizi političnih in ekonomskih zakonitosti razvoja ter možnostih družbene akcije.

Družbeni sistemi ne reproducirajo samo materialnih možnosti svoje eksistence, marveč ohranjajo svoj obstoj tudi z reprodukcijo svojega političnega, ideološkega in vrednostnega sistema. Nosilci procesov politične socializacije in ideološke homogenizacije so integralni ideološki sistemi, v katerih so vedno pomembnejši množični mediji. Integralnemu ideološkemu sistemu vladajočega razreda je v meščanskih družbah postavljen nasproti ideološki

protiaparat alternativne komunikacije, ki odraža interese drugih razredov (zlasti delavskega). Alternativna sporočilna struktura odraža rezistenco in ideološki diskurz proti vladajoči politiki in ideologiji. V socialističnih državno-partijskih sistemih je alternativna ideološka komunikacija pretežno latentna.

Razlikovati pa moramo med protiideologijo kot razrednim pojavom, kot rezultatom spopadanja različnih političnih sil, in med alternativno politično komunikacijo, ki se razvija v okviru mnenjskega in interesnega pluralizma samoupravne demokracije. Alternativna komunikacija samoupravne demokracije je kritična, inovativna sporočilna struktura, ki nastaja v javnosti kot plod demokratičnega dialoga in spopada mnenj. Alternativna komunikacija je pozitiven vzvratni tok, ki vitalizira in polni samoupravne tokove s spoznanji, izkustvi in pobudami družbene prakse in tako razrešuje neskladje med ideološkim projektom in družbeno stvarnostjo. Alternativna politična komunikacija je naravna reakcija na državnobirokratski model informiranja in vsebuje odpor proti formalizaciji in birokratizaciji socialističnega samoupravljanja. Petrificirana državnobirokratska komunikacija ne vsebuje moči demokratične politične komunikacije z ljudskimi množicami, ki jo je vsebovala simbolika revolucionarne besede.

Ker družbenopolitični sistemi »živijo« v globalni situaciji svetovnih konfrontacij na političnem, ideološkem, ekonomskem, informacijskem, vojaškem in drugih področjih, so tudi komunikacijski sistemi sestavni del teh (so)odvisnosti z diverzificiranim okoljem. Zato se s svojo sporočilno strukturo nenehno interakcijsko soočajo s svetovnimi dominantnimi in drugimi globalnimi komunikacijskimi sistemi. Vsi ti zunanji dejavniki vplivajo na komunikacijsko situacijo in na javnost posameznega družbenega sistema. Zato je mogoče učinke sporočil domačih medijev proučevati le v spletu vseh omenjenih dejavnikov.

Ta spoznanja še posebej veljajo za jugoslovanski komunikacijski sistem, ki ima izrazita družbenopolitično diverzificirana okolja. Kot odprt komunikacijski sistem razvija senzitivno interakcijsko stikanje z drugimi družbenopolitičnimi sistemi, transakcijsko menjavo na temelju odbiranja informacij in procese ustvarjalne adaptacije informacij. Slovenski komunikacijski prostor je izrazito odprt številnim sporočilnim strukturam sosedskih in tujih komunikacijskih sistemov. V naslednjem desetletju bo popolnoma

izpostavljen planetarni komunikaciji satelitskih sistemov informacij in bo sestavina evropske kompetitivne komunikacijske situacije.

Tehnično in človeško komponento sprejemalnih in sporočevalnih struktur informacijsko-komunikacijskih procesov je že danes treba proučevati v luči odprte komunikacijske situacije prihodnosti. Raziskave razkrivajo, da zaostajamo v razvoju komunikacijskega sistema in da se le s težavo (ne vemo, ali učinkovito in prepričljivo) soočamo z visoko strukturirano in z znanjem »nabito« komunikacijo tujih sistemov.

Interakcijsko komuniciranje v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja

Sedanja družbena protislovja odpirajo številne probleme uresničevanja delegatskega sistema, ki je v konkretnem delovanju in v vsakodnevni praksi v zaostrenih družbenoekonomskih razmerah izkazal številne slabosti. Med te sodijo predvsem zastoj v uresničevanju z ustavo določenega družbenoekonomskega položaja delavcev v združenem delu, slabitev neposrednih in delegatskih oblik samoupravne demokracije, krepitev pozicij samoupravne »države«, razraščanje skupinsko-lastniškega egocentrizma organizacij združenega dela, krepitev partikularizma občinskih, regijskih in republiških DPS ter oživljanje zveznega in policentričnega etatizma.

Ta protislovja teoretično in empirično proučujemo že dobrih deset let z vrsto raziskav, zlasti pa s projektom *Procesi komuniciranja in odločanja v družbenopolitični skupnosti*. Procese informiranja v delegatskem sistemu smo proučevali v sklopu širših problemov uresničevanja in delovanja delegatskega sistema (v okviru raziskovalnega projekta o delegatskem sistemu). Zato smo sisteme informiranja in komuniciranja lahko proučevali kot sestavino družbenopolitičnih in družbenoekonomskih procesov, ki potekajo v DPS. Raziskave so obsegale: a) procese interakcijskega komuniciranja med temeljno družbeno ravnino, delegacijami in skupščinami; b) interakcijsko komuniciranje med samoupravno državo in javnostjo ter c)

komunikacijske odnose med delegatskimi skupščinami, izvršnimi sveti in DPO.[1]

Raziskave so razkrile, da demokratična samoupravna interakcija med delegatskimi skupščinami in temeljno družbeno ravnino slabi, krepi pa se neposredna interakcija med samoupravno državo in javnostjo, pri čemer se reproducirajo kanali državnega informiranja. Proces artikulacije in samoupravne integracije interesov je stagniral ter povzročil pasivizacijo temeljne ravnine pa tudi delegatskih struktur. Delegatske skupščine zgubljajo svojo vlogo skupščine dela in politike, moč pa prehaja na izvršilne organe, ki prevzemajo pobude v družbeni produkciji in reprodukciji. DPO, predvsem ZK, so pogosto »prisiljene« prevzemati ne samo vlogo usmerjevalnega dejavnika, marveč tudi vlogo političnega »arbitra« ali celo del funkcij samoupravne države. »Moč« izvršilnih organov tako dejansko temelji na pomoči in moči DPO, predvsem ZK.

V raziskavah smo proučevali procese interakcijskega komuniciranja in odločanja na vseh ravneh, zlasti pa med občinskimi DPS in republiško skupščino. V tem okviru smo ugotovili nekatere kritične točke sedanjega funkcioniranja delegatskega in informacijskega sistema:

Komunikacijska povezanost delegatskih skupščin s temeljno ravnino slabi. Delegacije ne opravljajo v polni meri svoje funkcije povezovalnega člena med temeljno ravnino in skupščinami. V procesu odločanja postaja vse bolj dominantna vloga občinskih izvršnih svetov, zato se delegacij polašča občutek nemoči. Delegat postaja adresat ukrepov, slabi njegova akcijska vloga.[2]

1 Širšo teoretično in konceptualno opredelitev raziskav glej v knjižici *Delegatski sistem v SR Sloveniji* (1979) ter v knjigah *Delegatski sistem med normo in stvarnostjo* (1983) in *Delegatska skupščina: interesi in odločanje* (1985). Širša obrazložitev procesov komuniciranja pa je prikazana v biltenu *Procesi komuniciranja in odločanja v družbenopolitični skupnosti* (1984).

2 Projekt: *Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v Sloveniji*. Raziskavo smo opravili aprila 1981 v Sloveniji. Vzorec je zajel 35 krajevnih skupnosti, 41 TOZD in 26 delovnih skupnosti v 12 slovenskih občinah. Reprezentativni vzorec slovenske populacije je vseboval 1000 občanov, 1000 delavcev in 1268 članov delegacij in delegatov. Izvedli smo tudi dve raziskavi stališč skupin delegatov: a) raziskava stališč članov skupine delegatov za delegiranje v zbore skupščine SRS, pilotsko raziskavo štirih razvitejših občin (Ljubljana-Šiška, Koper, Radovljica, Ljubljana-Moste), januar 1984;

Člani skupin delegatov, ki so delegatsko aktivna, družbenopolitično odgovorna, izobrazbeno, politično in komunikacijsko razvita struktura, pretežno izjavljajo, da se odločitve v občinski skupščini zgolj formalno potrjujejo. Kar 24 % jih je odgovorilo, da je večina odločitev sprejetih že vnaprej, 20,9 % pa je menilo, da jih je vsaj polovica sprejetih vnaprej; podobno je sodilo 41,8 % delegatov in samo 12,4 % delegatov je menilo, da nobena odločitev ni bila sprejeta vnaprej. Tako so odgovarjali delegati, ki nedvomno dobro poznajo funkcioniranje občinskih delegatskih, izvršilnih in političnih mehanizmov (in torej ne gre za subjektivne sodbe).

Vzroki za tako stanje so v avtoritativnem nastopanju izvršnih organov, pa v menjavanju delegatov na zasedanjih skupščin: delegati niso povezani, niso informirani, ni kontinuitete, strokovno niso kos problematiki.

Pasivizacija delegatov (pa tudi delavcev in občanov) ima korenine v dejstvu, da dejansko odločajo drugi, da so delegati potisnjeni v vlogo »aplavdiranja« vnaprej sprejetim odločitvam. Kjer pa obstaja možnost sodelovanja pri razreševanju problemov, se okrepi motivacija za spoznavno artikulacijo problemov, za iskanje informacij in aktivno komunikacijsko vedenje ter za sodelovanje pri usklajevanju stališč. Zato je pomembno, kako delegatske skupščine, izvršni sveti in upravni organi pojmujejo svojo funkcijo pri vzpostavljanju komunikacijske povezanosti z delegatsko bazo in javnostjo. Raziskave kažejo, da kakih 60 % delavcev še vedno ne ve, o čem sklepa občinska skupščina, da se kakih 15 % o tem seznani iz javne razprave, kakih 10 % pa šele potem, ko so odločitve že sprejete. Krajani bolje spremljajo delo občinske skupščine, predvsem seveda prek javne razprave in občinskih glasil. Tako delavci kot krajani nekoliko bolje spremljajo delo republiške skupščine. V sedanjih zaostrenih ekonomskih razmerah pa v večjem številu spremljajo delo zvezne skupščine (zlasti gospodarsko problematiko); očitno pa je, da so tudi javna občila izjemno veliko poročala o delu zvezne skupščine.

Komunikacijske sisteme družb določajo iste »zakonitosti«, produkcijskolastninske in ideološkopolitične značilnosti, ki konstituirajo družbene sisteme same. Čim bolj so družbe razvite in pluralistične, čim večja je razčlenjenost potreb, stališč in interesov, tem večja in bolj pluralistična mora biti

b) raziskavo stališč članov skupin delegatov za delegiranje v zbore skupščine SRS (iz občin: Brežice, Hrastnik, Litija, Cerknica, Slovenj Gradec, Maribor-Tezno, Ljutomer, Črnomelj, Trebnje), julij 1984.

ponudba javnih občil. Čim bolj je družbeni sistem odprt in dvosmeren, usmerjen k morfogenezi, tem bolj odprt, dvosmeren in ustvarjalno inovativen je tudi sistem družbenega komuniciranja. Totalitarni sistemi ne morejo rojevati demokratičnega sistema družbenega komuniciranja. Čim bolj je okolje zaprto, birokratsko in hierarhično, »totalitarno«, samozadostno in partikularistično, tem manj možnosti imajo javna občila, da bi razvijala oblike demokratične komunikacije.

Sistemi komuniciranja v organizacijah združenega dela, v občinah, regijah in republikah so odraz dosežene stopnje družbene, ekonomske, kulturne in komunikacijske razvitosti ter demokratizacije političnega sistema. Kjerkoli nad uredniki glasil in biltenov lebdi Damoklov meč birokratske državne, partijske ali tehnokratske presoje in prisile, ne moremo pričakovati, da bodo delegatski bilteni, glasila delovnih organizacij, občin in republik zaživeli kot ljudska glasila. Sistem medsebojnega, delegatskega in družbenega komuniciranja mora najprej biti »osvobojen okovov« podaniške ponižnosti in uradniškega pisarjenja o »silnih proizvodnih uspehih«, o körtinških izvoznih podvigih, o občinskih »spomenikih« in o daljnovidnosti »malih bogov«.

Kjerkoli v novinarskih strukturah vladajo povprečnost, neznanje, slabo poznavanje problemov, vsakodnevni novinarski pragmatizem in karierizem, tudi zaman pričakujemo, da bodo taki komunikatorji sposobni vzpostaviti demokratično družbeno komunikacijo. Razvijati kritično in raziskovalno novinarstvo ter uveljaviti odprt, znanstveno pretkan, kritičen, akcijski sistem delegatskega informiranja je možno le z visoko izobraženimi in angažiranimi novinarji.

Neustrezna seznanjenost z družbenopolitično in družbenoekonomsko problematiko v DPS je še vedno »rakava rana« delegatskega sistema. Temu je samo delno kriva neustrezna delegatska informacija. Predvsem že desetletja govorimo o sistemu »direktorskega«, »predsedniškega« in forumskega informiranja, ki ohranja elemente državno-partijskega vertikalnega toka z vrha navzdol. Nedvomno se je sistem informiranja, urejanje glasil delovnih organizacij, občinskih glasil ter javnih občil, izboljšal. Postal je bolj odprt za mnenja občanov, na nekaterih področjih uvaja dialog in polemiko (zlasti v kulturi), začel je tudi obširneje poročati o razpravljavcih na sejah zborov republiške skupščine.

Opazna pa je razlika med različnimi ravnmi poročanja: večina glasil delovnih organizacij še vedno boleha za prikazovanjem »stvarnosti« delovne organizacije: o Organizacijah zadružnega dela poročajo v glavnem tako, kakor jo vidijo vodilne strukture. Nekoliko bolj odprta in kritična so glasila razvitejših občin, še bolj pa glasila mestnih skupnosti, regijska in pokrajinska glasila, saj se pri njih že bolj izraža širša, frontovska zasnova SZDL. Republiška glasila od vseh še najbolj kažejo odprtost, samostojnost poročanja, ki temelji na novinarski profesionalnosti, ter »relativno avtonomnost« kot poskus osvobajanja izpod raznih tutorjev.

Pri tem zlasti glasila nekaterih DPO, na primer *Komunist*, nikakor ne morejo uveljaviti načela, da mora glasilo politične organizacije imeti svojo lastno publicistično avtonomnost, da mora biti vsaj korak pred dnevno politiko in imeti prostor za kritiko, pa tudi kritiko forumov lastne organizacije.

V interakcijskem komuniciranju med temeljnimi DPS in središči delegatsko-skupščinskega odločanja na ravni republike in federacije ne prevladujejo odnosi enakopravnega, empatičnega komuniciranja, doseganja konsenza in usklajevanja interesov. Niso še odpravljene metode državnobirokratskega komuniciranja. V praksi lahko analiziramo številna interesna protislovja, ki jih ni moč odpraviti z mehanizmi mnenjskega usklajevanja in doseči konsenz na temelju občega interesa. Razkrivajo se konjunktivni in disjunktivni procesi kot stalna oblika integracijskih in dezintegracijskih procesov. Vse bolj prevladuje spoznanje, da je »konsenz« možno doseči – ob trajni eksistenci različnih, protislovnih interesov – le na temelju spoznanja nujnosti skupnega kooperativnega delovanja posameznikov in skupin v družbenih skupnostih.

Procesi delegatskega komuniciranja in odločanja se opravljajo v zelo ozkih delegatskih in izvršilno-upravnih krogih, ki se zadnje obdobje še zožujejo. Skupine delegatov so dominantna oblika oblikovanja stališč in delegiranja delegatov v republiško skupščino, občinske skupščine oziroma zbori združenega dela pa se niso prevladujoče uveljavili kot konferenca delegacij. Delegatsko komuniciranje in poročanje delegatov ostaja v okviru delegatskih skupin in samoupravnih organov, če ne upoštevamo objav sporočil z zasedanj republiške skupščine v javnih občilih.

V kritikah delovanja delegatskega sistema so po navadi v ospredju informacijsko-komunikacijski sistemi kot krivci slabega funkcioniranja sistema. Take predstave nastajajo v javnosti zaradi nepoznavanja dejanskega

mehanizma procesa odločanja. Pri tem spregledajo dvoje: prvič, odločanje o strokovnih zadevah in pripravo teh gradiv terja profesionalizacijo in dolgoletno izkušenost, zato to delo opravljajo strokovne službe in posamezni strokovnjaki; drugič, predlaganje odločitev je v vseh družbenih sistemih v rokah vlad (države), ki skupaj z vladajočo politično stranko, interesnimi skupinami in ustreznimi skupščinskimi telesi na temelju strokovnih analiz, ekspertiz, finančnih predračunov predložijo odločitve v obliki osnutkov zakonov itd. Javna občila v glavnem lahko samo poročajo o dogajanjih v skupščinah in dodajajo svoje komentarje. Zato javna občila ne morejo biti odgovorna za forumsko selekcijo govorov, odrivanje razprav delegatov, za neobjavljanje delegatskih vprašanj, za »glorificirano« prikazovanje ukrepov, za zamolčevanje dejstev, za pomanjkanje dialoga in polemike, kar rojeva pasivizacijo delegatov in baze.

Institucionalno komuniciranje je dominantna oblika interakcije vlad, vodstev strank, predsedstev skupščin in interesnih skupin z državljani, s člani strank, z volivci, z delavci in občani. Često so javna občila samo posrednik, transmisija državno-partijskega odločanja, ideološko sredstvo strank in vlad za izvajanje oblasti. Tako pozicijo imajo javna občila v monosistemih, kjer imajo državno-partijske strukture sistem javnega obveščanja povsem v svojih rokah. V političnem sistemu socialističnega samoupravljanja so se izoblikovali relativno avtonomni, podružbljeni sistemi javnega obveščanja, ki pa nosijo v sebi še mnoge recidive državno-partijskih sistemov.

Tako kot sam delegatski sistem tudi sredstva javnega komuniciranja »lebdijo« med normo in stvarnostjo: »nabita« so z normativnimi in ideološko-vrednostnimi simboli, »pretkana« pa so tudi z empiričnim zaznavanjem stvarnosti, s kritičnim »rezoniranjem« v vlogi advokata javnosti, kar jim zbuja pomisel na vzvišeno vlogo nosilca svobode in človekovih pravic.

Viri informacij za komuniciranje in odločanje

Informacije za delegatsko odločanje so osrednja kritična točka samoupravne demokracije. V raziskavah smo proučevali vire informacij, strukturo in kakovost sporočil ter informacijske potrebe krajanov, delavcev ter delegacij. Intenzivno smo proučili informacije za delegate občinskih in republiških zborov. Listo virov informacij smo ponudili tudi članom skupin

delegatov devetih občin (Brežice, Hrastnik, Litija, Cerknica, Slovenj Gradec, Maribor-Tezno, Ljutomer, Črnomelj, Trebnje); v pilotski raziskavi pa tudi članom skupin delegatov štirih razvitejših občin (Ljubljana-Šiška, Koper, Radovljica, Ljubljana Moste-Polje).

V prejšnjih raziskavah so nedelegati in tudi delegati izjemno poudarjali neformalno medsebojno komuniciranje z delovnimi tovariši in sosedi. V raziskavi članov skupin delegacij pa so lastne izkušnje bile na prvem mestu te oblike komuniciranja. Delegati štirih razvitejših občin pa so še bolj poudarjali lastno znanje in empirične izkušnje (prvi rang 14,9 %; seštevek štirih rangov pa kar 43 %).

Komuniciranje med delegati samimi je pomemben vir informacij (drugi rang 14,7 %). Pojavi pa se nova modaliteta: strokovnjaki in eksperti kot vir informacij. Delegati ga nenadoma vrednotijo skoraj tako visoko kot zbore in sestanke, ki so tradicionalno visoko vrednoteni.

V raziskavi leta 1981 so delavci izredno visoko vrednotili zbore delavcev kot vir informacij, še više pa so jih vrednotili delegati za ZKS. Občani so visoko cenili zbore občanov, še više pa delegati za ZKS. Sestankov DPO pa niso cenili niti za polovico toliko. Očitno je bilo, da DPO niso bile tako aktivne in neposredno zapletene v odločanje v občinskih skupščinah, pač pa so svoj vpliv skušale uveljaviti prek DPS.

Člani skupin delegatov so izjemno visoko vrednotili sestanke DPO, saj so jih uvrstili v prvem rangu kar na drugo mesto, takoj za delegatskim gradivom. Znatno niže pa jih vrednotijo delegati štirih razvitejših občin.

Tradicionalno je pri delegatih na prvem mestu delegatsko gradivo za občinsko skupščino in bilo bi nenormalno, če ne bi tako odgovarjali. Delegatsko gradivo bi pravzaprav sploh lahko izključili iz liste virov in upoštevali samo razvrstitev drugih virov informacij. Delegatsko gradivo je tisto pisno gradivo, ki vsebuje predloge zakonov, odlokov, poročila, sklepe, informacije, analize, zapisnike sej, imenovanja itd., brez katerega sploh ne bi bila možna zasedanja zborov, razprave v delegatski bazi, v delegacijah, v DPO in drugje.

Gradiva so torej pogoj, da se seja sploh lahko opravi, občinska in pokrajinska glasila ter lokalni radio pa so bolj mediji stika z javnostjo občine in sredstvo povratne informacije, reakcij in kritike. Delegati jih nimajo za izjemno pomemben vir informacij, marveč za pomemben dopolnilni medij (više so ocenjeni v tretjem in četrtem rangu).

Podobno »usodo« glede vira informacij imajo za občinsko skupščino tudi republiška javna občila. Njihov pomen raste v drugem, tretjem in četrtem rangu. Pri tem velja opozoriti, da je televizija prejela v četrtem rangu izredno visoko oceno: kar 13,3 %, kar je v četrtem rangu najvišja ocena.

Zanimivo je, da pri delegatih opažamo dokaj uravnovešeno kumulativno rabo različnih oblik komunikacijskih virov. Raste potreba po opiranju na lastne izkušnje in znanje, kar smo zapazili že pri raziskavi 1981. Tudi občani in delavci so že prej občutili potrebo, da institucionalne informacije preverjajo v medsebojnem pogovoru in jih kritično soočijo z lastnim znanjem in izkušnjami v stvarnosti. Ta potreba se je zdaj jasno izkazala prav pri članih skupin delegatov.

Čeprav so delegatske informacije navedene kot prvi vir informacij za delegatsko odločanje, pa so delegati hkrati tudi izredno kritični do obsega in vsebine le-teh. Glavna kritika zadeva prav preobsežnost, prezahtevnost, pomanjkanje povzetkov in urejenosti (65,3 %). Manj pa v zadnjem času kritizirajo razumljivost besedil in pravočasnost.

Tudi nekatere občinske analize delegatskega sistema ugotavljajo, da so se delegatska gradiva oziroma bilteni vsebinsko, stilno in oblikovno izboljšali, da so informacije po navadi pravočasne, pregledne in da bilteni objavljajo ustrezne povzetke gradiv. Taka ocena bi veljala, denimo, za biltene razvitejših občin, ki imajo sposobne novinarje in urednike.

Temeljna delegatska gradiva so še vedno preobsežna in po navadi stereotipen plod strokovnih služb, ne pa profesionalnih komunikatorjev in novinarjev. Ti lahko najbolje presodijo, kakšna je informacijska potreba različnih kategorij sprejemalne strukture, za katere informacije so delovni ljudje in delegati interesno motivirani, katere informacije sprožijo dodatno iskanje informacij in tako širijo komunikacijsko potrebo po absorpciji informacij ter povzročijo aktivno komunikacijsko vedenje.

Če informacije niso take, potem sprejemalci zaznajo samo nepotrebno »kopico« informacijskega »blaga«, ki jim ga vsiljujejo nespretni komunikatorji na zahtevo svojih občinskih delodajalcev. V zavesti sprejemalcev se sprožijo neizprosni procesi selektivnega zaznavanja. Očitno mnogi »politiki« pozabljajo, da je zbujanje politične participacije ljudi v vseh družbenih sistemih najtrši oreh, s katerim se ukvarjajo štabi visoko kvalificiranih komunikologov in specialistov za politično propagando. Verbalistično ponavljanje

»magične« besede »samoupravljanje« ali »odločanje« še ne more prebuditi interesa za aktivno komunikacijsko in politično vedenje.

Osnovno gradivo praviloma pripravljajo upravni organi in strokovne službe, zato je gradivo pogosto na ravni stereotipnih statističnih analiz, ponavljanj, brez variant in finančnih izračunov, brez ocene posledic investicij, za katerimi stoje parcialni interesi panog ali lokalni interesi. Podatki so pogosto iz različnih virov, tako da ne temelje na strokovno objektivni informaciji, ki bi jih moral posredovati integralni indok sistem. Obrazložitve so »obširne« in dolgovezne. Po navadi pa dobijo še dodatna gradiva »na klop«, kar samo po sebi kaže, da izvršni sveti in predsedstva skupščin (ki to dovolijo) podcenjujejo delegate in konsultacije z bazo. Očitno jim vzpostavljanje prave interakcije med skupščino in temeljno ravnino ne pomeni veliko.

Pozabljamo, da člani delegacij in delegati niso profesionalci. Pogosto so brez pomoči strokovnih služb v temeljnih organizacijah in skupnostih. Proučevati morajo problematiko, ki je ne obvladajo, se poglabljati v zapletene »analize«, pogosto pisane v stilu in s strokovnimi izrazi, ki jih ne morejo razumeti.

Znano je tudi, da v strokovnih službah in indok centrih nimamo ustrezno izobraženih strokovnih sodelavcev. Republiška ocena strokovne usposobljenosti teh kadrov govori o tem, da bi morali na ustreznih fakultetah do leta 2000 izšolati kakih 70 tisoč strokovnih sodelavcev za potrebe občinskih in republiških strokovnih služb in integriranega informacijskega sistema ter uvesti delo z računalniško in komunikacijsko tehnologijo. Zato bistvenega izboljšanja kvalitete delegatskih gradiv ne moremo pričakovati čez noč.

Struktura informacij za komuniciranje in odločanje v republiški skupščini se seveda razlikuje od strukture informacij za občinske skupščine. Zapletena družbenopolitična in družbenoekonomska problematika republike, republiška zakonodaja, močnejša vloga republik in pokrajin pri odločanju v zveznih zborih, še prav posebej vloga republiške skupščine kot »delegatske baze« za zvezni zbor republik in pokrajin, položaj avtonomnosti in suverenosti, posebne funkcije republike na področju ljudske obrambe, avtonomnost republike na področju družbenih dejavnosti, zlasti šolstva, kulture, znanosti, nacionalne posebnosti slovenske republike in slovenske državnosti (z globokimi koreninami v NOB) – vse to terja tudi posebno strukturo informacij, vrsto republiških analiz, ekspertiz, znanstvenih raziskav, komplementarno strukturo političnih informacij, interesnih in zaupnih

informacij, dodatnih informacij za delo članov skupščinskih delovnih teles, dodatnih informacij in gradiv republiških sekretariatov, komitejev in drugih republiških institucij.

Tudi struktura informacij javnih občil, ki se jim izpostavljajo delegati za republiško skupščino, se temeljito spremeni. Na prvo mesto stopijo republiška občila z dnevnikom *Delo* kot glasilom republiške SZDL na čelu. Na drugem mestu sta republiška televizija in radio. Pri delegatih iz različnih predelov Slovenije pa opazimo nekoliko močnejšo naslonjenost tudi na pokrajinska glasila.

Osrednje glasilo republiške skupščine *Poročevalec* je temeljni vir informacij za odločanje v republiški skupščini. Tem so dodana še druga gradiva, ki močno obremenjujejo delegate. Tudi pri teh gradivih najbolj kritizirajo preobsežnost, saj jih včasih hudomušno tehtajo in ocenjujejo po fizični teži.

Seštevek rangov kaže značilen vrstni red: 1. delegatsko gradivo in delegatski *Poročevalec*, 2. časopis *Delo*, 3. stališča republiških DPO, 4. lastne izkušnje, 5. televizija, 6. strokovnjaki in eksperti. Drugi viri so manj pomembni. Če odmislimo delegatsko gradivo – ki je pogoj za seje in zasedanja – vidimo, da so najpomembnejši viri republiška javna občila z *Delom* na čelu, stališča republiških vodstev DPO, lastne izkušnje in pogovori s strokovnjaki. V manj razvitih občinah pa stopajo v ospredje stališča republiških DPO, televizija ter zbori občanov in delovnih ljudi.

Informacijske potrebe delavcev so drugačne: delavcem so glaven vir informacij zbori delavcev, zatem delovni tovariši. K temu prištejemo še informacije, ki jih dobijo od delegatov za delavski svet.[3]

V drugem rangu se jim pridružijo še informacije, ki jih dobivajo na sestankih samoupravnih delovnih skupin, ki sodijo v še bolj neposredne oblike medsebojnega komuniciranja. Očitno je torej, da so oblike pristnega neposrednega medsebojnega komuniciranja v osebnih stikih in na sestankih

3 Raziskavo v občini Ljubljana-Bežigrad smo izvedli leta 1985 v devetih slučajno izbranih organizacijah združenega dela, v katerih smo poleg osnovnega vzorca 127 nedelegatov zajeli tudi vse dosegljive člane delegacij (41 delegatov). Poleg tega smo v štirih slučajno izbranih krajevnih skupnostih (Ivan Kavčič, Podgorica-Šentjakob, Savlje-Kleče, Anton Tomaž Linhart) zajeli poleg osnovnega vzorca 125 nedelegatov tudi vse dosegljive člane delegacij (24 delegatov).

dominantna oblika dobivanja informacij za sodelovanje pri reševanju problemov v delovni organizaciji.

Glasilo delovne organizacije je za delavce zelo skromen vir informacij, saj imajo delavci celo lastne empirične izkušnje za pomembnejši in zanesljivejši vir informacij. Očitno je, da delavci sedanje oblike institucionaliziranih informacij, ki sestavljajo vsebino glasil delovnih organizacij, ne cenijo visoko.

Ali to pomeni, da v njih vidijo predvsem glasilo za stike z javnostjo, ki mora predvsem dajati ugodno sliko delovne organizacije? Ali to pomeni, da novinarji – čeprav jim ne moremo odrekati kritičnosti – ne morejo opravljati svoje analitično-kritične vloge pri poročanju o dogajanjih v delovnih organizacijah?

Takih ugotovitev seveda ne gre posploševati, zlasti pa ne v občini Bežigrad, kjer ni bilo izrazitih konfliktnih situacij med uredniki in vodstvom delovne organizacije. Očitno pa so ponekod v Sloveniji novinarje celo odpuščali ali zapirali vrata novinarjem republiških glasil in s tem okrepili stereotip o transmisijski »direktorski« vlogi glasil delovnih organizacij. Analize v Jugoslaviji ugotavljajo ambivalentno vlogo novinarjev glasil delovnih organizacij: razpeti so med prikazovanje ugodne podobe in lastnim kritičnim opazovanjem kriznih situacij, med forumskim poročanjem in opravljanjem vloge glasnika javnega mnenja delavcev.

Te ugotovitve smo skušali preveriti še s posebnim vprašanjem, kako delavci ocenjujejo glasilo delovne organizacije. V delovnih organizacijah občine Bežigrad so glasila zelo razširjena in samo 15,7 % delavcev izjavlja, da nimajo tovarniškega glasila.

Delavce smo povpraševali za mnenja o tem, ali glasila omogočajo aktivno vključevanje v reševanje problemov, ali so kritična, ali so forumska, ali izražajo stališča delavcev in ali prikazujejo alternativna mnenja.

Iz odgovorov je razvidno, da glasila pretežno omogočajo aktivno vključevanje v reševanje družbenih problemov. Mnogo bolj pa so delavci kritični ob vprašanju, ali glasilo poroča o perečih problemih, ki zadevajo delavce. Še bolj so kritični ob vprašanju, ali prikazuje alternativna stališča.

Iz odgovorov je razvidna stopnja strinjanja in nestrinjanja s trditvami (v Tabeli 1 navajamo odgovore le za dvoje značilnih trditev):

Tabela 1: Ali se strinjate z naslednjim mnenjem ali kritiko? (v %)	v celoti	delno	ne	ne vem
Ne poroča o problemih, ki so za delavca najbolj pereči	21,3	38,6	15,0	8,7
Prikazuje različna, tudi nasprotujoča si mnenja o problemih	17,3	25,2	24,4	16,5

Kar 59,9 % vprašanih delavcev (v celoti ali delno) meni, da glasila njihovih delovnih kolektivov ne poročajo o problemih, ki so za delavce najbolj pereči (osebni dohodki, krizne situacije itd.). Prav tako pa samo 17,3 % delavcev meni, da glasila prikazujejo različna, tudi nasprotujoča si mnenja o posameznih problemih; s tako trditvijo pa se samo delno strinja oziroma ne strinja kar 49,6 % delavcev; drugi pa se ne morejo opredeliti, ker očitno ne spremljajo glasil (16,5 %).

Nasprotno pa je iz drugih odgovorov razvidna pozitivnejša ocena: večinsko menijo, da imajo dovolj možnosti izraziti svoja mnenja v glasilu in da glasila niso forumska, kar zadeva stališča ZK, sindikata in SZDL.

Zaznavanje informacijskih virov pa je drugačno v krajevni skupnosti. Povpraševali smo po virih informacij za sodelovanje pri reševanju problemov v krajevni skupnosti in občini. Tu je opazen premik pozornosti ne samo od problemov v delovni organizaciji k problemom v krajevni skupnosti, marveč tudi k problemom občine. Zato je tudi razvrstitev virov informacij po pomembnosti povsem drugačna.

Na prvo mesto so uvrstili glasilo krajevne skupnosti ali občine. Krajani ocenjujejo občinsko glasilo kot primaren in dominanten vir informacij. To seveda ni povsem naključno, saj vemo, da so ob glasilih razvitih, urbanih občin zbrani kvalificirani novinarji; glasilo občine tudi ne more biti le kak forumski organ izvršnega sveta, marveč je predvsem list frontnih organizacij; v njih se močno odražajo interesi krajanov in krajevnih organizacij. Glasilo krajevnih skupnosti in občine je v vseh treh rangih na prvem mestu, kar ponovno potrjuje gornjo ugotovitev (glej Tabela 2).

Tabela 2: Informacijske potrebe krajanov in viri informacij		odstotek anketirancev		
informacije dobivam		Rang		
		I	II	III
01	iz lastnih izkušenj	4,0	1,6	2,4
02	od delovnih tovarišev, sosedov	16,0	13,6	1,2
03	na zborih občanov	12,8	5,6	4,8
04	od članov delegacije za občinsko skupščino	0,4	–	0,8
05	od članov sveta KS	5,6	5,6	4,8
06	na sestankih DPO	0,8	4,8	3,2
07	na sestankih družbenih organizacij in društev	–	1,6	1,6
08	na sestankih sveta KS in drugih organov KS	2,4	2,4	2,2
09	v glasilu KS ali občine	26,4	19,2	14,4
10	v indok informacijah in drugih gradivih	–	–	–
11	v delegatskem gradivu za občinsko skupščino	4,0	2,4	2,4
12	v časopisu Delo	4,0	10,4	8,0
13	v Ljubljanskem dnevniku	3,2	6,4	8,0
14	v Večeru	–	–	–
15	v pokrajinskem listu	–	0,8	–
16	po lokalnem radiu	–	0,8	4,0
17	po radiu Ljubljana	5,6	5,6	10,4
18	po televiziji Ljubljana	6,4	8,8	5,6
19	drugje	2,4	2,4	4,0
20	nikjer ne dobim ustreznih informacij	5,6	–	–

Zbor občanov je kot vir informacij manj pomemben, kar je posledica nizke udeležbe krajanov na zborih občanov. Pomembnejše so informacije, ki jih dobivajo od sosedov; te so značilen neformalen, pogosto tudi zelo kritičen vir informacij (prepletanje z latentnimi kanali). Nekoliko pomembnejši so še člani sveta krajevne skupnosti, kar je spet oblika medosebnega komuniciranja. Značilno je tudi, da so sestanki DPO, družbenih organizacij in društev popolnoma nepomemben vir informacij, saj je udeležba na teh sestankih skromna.

V primerjavi z delovnimi organizacijami pa v krajevni skupnosti poraste informativna vloga republiških javnih občil. V delovni organizaciji so samo *Delo*, *Ljubljanski dnevnik* in *Radio Ljubljana* nekoliko pomembnejši viri informacij. V krajevnih skupnostih pa se dvigne pomen televizije, radia, *Dela*, *Ljubljanskega dnevnika* in lokalnega radia (domnevno *Glas Ljubljane*).

Podobne rezultate smo dobili tudi v raziskavah krajanov v drugih občinah. Krajan v svoji »zasebni sferi« predvsem sprejema informacije javnih občil in sporočila tudi dojema kot posameznik (s svojim ideološkim in vrednostnim sistemom) oziroma v komunikacijskem ozračju družine ali majhne skupine. Na njegovo izpostavljanje interesni strukturi (politika, gospodarstvo, šport itd.) in funkcijski strukturi (informacije, komentar, zabava itd.) vpliva situacija majhne skupine z značilnimi elementi vpliva mnenjskih voditeljev, izkustvenega dojemanja družbene stvarnosti in kritičnega odnosa do ideoloških in političnih projektov oziroma akcij izvršnih svetov, skupščin, DPO in podobno.

Iz tega je razvidno, da je za delovanje in odločanje na ravni temeljne DPS treba okrepiti komunikacijsko kulturo občinskih glasil ter republiških občil. Samo prek njih lahko dosegamo krajana in vzpostavljamo njegovo povezanost z DPS.

Informacije za delegatsko odločanje na vseh ravneh in v vseh medijih pa bi morale biti samostojnejše pri poročanju o politiki, osnutkih zakonov, planskih projektih izvršnih svetov ali političnih organizacij. Očiščene bi morale biti verbalizmov, ponavljanj in stereotipov. V vseh svojih sestavinah bi se morale približati objektivni informaciji družbenega sistema informiranja in načinu znanstvene publicistike s prikazovanjem različnih razsežnosti (družbenih, ekoloških, finančnih itd.) in alternativnih rešitev. To pa seveda ne pomeni, da bi morala informacija biti brez subjektivnih,

ustvarjalnih sestavin angažiranega novinarja, ki stoji sredi življenja in je del tistih publicističnih in družbenih struktur, ki uveljavljajo procese razvojnega spreminjanja.

Literatura

Bibič, Adolf in France Vreg (ur.) (1979): *Delegatski sistem v SR Sloveniji (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Univerzum.

Fink-Hafner, Danica, Drago Zajc, France Vreg, Boštjan Markič in Adolf Bibič (1983): *Delegatski sistem med normo in stvarnostjo (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Komunist.

Kardelj, Edvard (1977): *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja.* Ljubljana: Komunist.

Majer, Boris (1983): Vizija in stvarnost. *Teorija in praksa* 20 (12): 1595–1607.

Vreg, France (1981): Ostvarivanje radinka o proširenoj reprodukciji. V *Samoupravljanje – put oslobađanja rada*. Ljubljana: Delavska enotnost in Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj.

Vreg, France (1982): Javnost i samoupravna demokratija. V *Svetozar Marković i javnost*. Svetozarevo: Marksitički centar Svetozar Marković.

Vreg, France (1984): *Procesi komuniciranja in odločanja v družbenopolitični skupnosti (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: RSS.

Vreg, France (ur.) (1985): *Delegatska skupščina: interesi in odločanje (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Komunist.

(str. 336) Televizijski studio konec petdesetih let. Avtor ni znan, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

2
2
Televizion
RTV
LJUBLJANA

V.

H KRITIKI DRUŽBENEGA KOMUNICIRANJA

Prvič objavljeno: France, Vreg (1965): Vidiki komuniciranja v sistemu samoupravljanja. *Teorija in praksa* 2 (6): 887–906.

VIDIKI KOMUNICIRANJA V SISTEMU SAMOUPRAVLJANJA

Problem medsebojnega komuniciranja ljudi je v tej ali oni obliki vedno zbujal zanimanje človeka, saj mu ni bilo težko razumeti, da sodi komuniciranje med temeljne pogoje njegovega življenja: brez medsebojnega komuniciranja, brez sporazumevanja ljudi družbeno življenje ne bi bilo mogoče. Zato lahko upravičeno trdimo, da je komuniciranje ena izmed bistvenih značilnosti človeka in tedaj sodi med definicije človeka kot njegova *differentia specifica*.

Proces komuniciranja je bil podlaga za sporazumevanje v vseh družbah, od primitivne do sodobne. In še več: ljudje so verjeli in še verjamejo v magično moč besede. Že Galci so menili, da telesna moč ni nič v primerjavi z močjo besede. Upodabljali so Herkula – simbol moči – kot človeka, ki vleče za seboj ljudi, privezane z zlatimi verižicami za ušesa in svoj jezik. Tudi Aristotel je trdil, da je primarni cilj komuniciranja prepričevanje in študij retorike je pravzaprav le iskanje »vseh dosegljivih sredstev prepričevanja«.

Vizija Herkula besede, vizija izredne moči prepričevanja je mamila ljudi vseh časov, vseh poklicev in ideologij. Akt komuniciranja so zato spreminjali v akt prepričevanja, filozofski dialog človeštva v sredstvo duhovnega

(sttr. 338) Stavka v tovarni Litostroj v Ljubljani decembra 1987. Fotografija Tone Stojko, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

pritiska, delovni dogovor človeštva v diktat monopolov in nenazadnje množične medije v odiozne instrumente propagande. Še prav posebno so dandanes množični mediji (tisk, radio, televizija, film) docela namenjeni prepričevanju in često bolj rabijo političnopropagandnim akcijam kakor sporazumevanju med narodi.

Sodobno družbo si je nemogoče zamišljati brez množičnih komunikacijskih sredstev. Dobe, v kateri živimo, ne imenujemo le »vesoljska doba«, marveč tudi doba »globalnega komuniciranja«. Danes lahko vse civilizirano človeštvo hkrati sliši glas enega samega človeka, komunikacijski sateliti pa sočasno prenašajo njegovo sliko. Množični mediji, zlasti televizija, se spreminjajo iz nacionalnega dajalnika informacij v svetovni instrument komuniciranja. Komunikacijski sateliti bodo že v tem desetletju popolnoma obdali zemljo in omogočili človeku prenos kakršnihkoli komunikacijskih signalov s katerekoli točke na zemlji. Z ljudmi na nasprotni strani zemeljske oble bomo lahko povezani z zvokom in sliko, in sicer z avtomatskim obojestranskim prenosom.

V nekem smislu se bomo lahko vsi pogovarjali sočasno. To bo v resnici doba globalne komunikacije, obdobje svetovnega komuniciranja. Toda ali bo to tudi obdobje svetovnega sporazumevanja? Ali je obdobju globalne komunikacije imanentno povečana možnost sporazumevanja?

Globalno komuniciranje je po svoji naravi integracijsko sredstvo sveta in svetovne družbe. Ali lahko rečemo, da ta sredstva danes postajajo vse manj instrument dehumanizacije, dezinformacije, hladne vojne, ideoloških spopadov in drugih dezintegracijskih procesov sodobne družbe? Kakor je perspektiva o enotnosti sveta s pomočjo globalnega komuniciranja vabljiva, tako je perspektiva razdvojenosti sveta zaradi zlorabe množičnih medijev v dezintegracijske namene v resnici strah zbujajoča.

Zato postaja danes bolj kot kdaj koli pomembno vprašanje, kaj nam množični mediji sporočajo. Ali nas pravilno informirajo o dogajanjih v svetu? Ali pospešujejo medsebojno spoštovanje in zaupanje med ljudmi ali pa nam dajejo popačeno podobo sveta in dogajanj ter netijo sovraštvo in hladno vojno? Ali so sredstvo aktivne koeksistence ali odiozni pospeševalci spopadov, vojne in uničenja?

Spričo teh življenjsko pomembnih dilem je nujno ne le vsestransko analizirati ves proces človeškega komuniciranja, marveč tudi nenehno proučevati

problematiko množičnega komuniciranja, sistem sporazumevanja med ljudmi, vsebino in obliko komuniciranega gradiva, semantične probleme komuniciranja, interpersonalno komuniciranje kot sestavni del globalnega komuniciranja, vpliv javnega mnenja na komunikacijske procese in narobe, dalje vpliv spremenjenih družbenih struktur na publiko množičnih komunikacij in podobne komunikacijske procese. Tu se bomo seveda omejili le na nekatere probleme.

I.

Osrednji problem komuniciranja – problema se dandanes lotevajo tudi marksistični misleci – je filozofski in sociološki aspekt medčloveškega sporazumevanja, njegova družbena determiniranost in semantični problem učinkovite komunikabilnosti.

V območju te problematike se zlasti zdi nujno jasno opredeliti družbeno vlogo komuniciranja. Ali je ta proces abstrakcija, sporazumevanje »razumov« zaradi sporazumevanja samega? Ali je komunikacija možna le s pomočjo »transcendentalnega razuma ali transcendentalnih predmetov«, kot trdijo objektivni idealisti in tako sporazumevanje razglašajo za mistični problem? Ali proces sporazumevanja res temelji na takih skrivnostnih kategorijah, kot so »podobnost organizmov«, »podobnost razumov« in »podobnost zavesti«, kot trdijo nekateri evolucionisti?

Že naturalisti so zavračali potrebo po uvajanju transcendentalnih in drugih faktorjev v proces sporazumevanja in stvar poenostavili: Ljudje se morejo sporazumevati, morejo medsebojno razumeti svoje izjave, ker imajo enako fizično in umsko strukturo ter imajo opravka z njim vsem skupno stvarnostjo. Ljudi povezuje »enako izkustvo«, ki druži komunikatorja (govornika) v procesu sporazumevanja z recipientom (sprejemalcem). Gre preprosto za sporočanje osebnih izkušenj z jezikovnimi sredstvi, kar se da skrčiti na kategorijo vplivanja.

Behavioristična šola meščanskih sociologov je aplicirala te principe pri izdelavi komunikacijskih modelov. Proces komuniciranja sestavljajo po njihovem trije elementi: vir komuniciranja, sporočilo in cilj. Vir šifrira sporočilo, ki ga nato pošljemo recipientu, ki signal dešifrira. Vir in cilj druži enako izkustvo. Funkcija sporočila je, da vpliva na recipienta. Tako so v bistvu znova »odkrili« načela, ki jih najdemo že pri Aristotelu in njegovi

Retoriki. Že Aristotel je poznal tri sestavine komuniciranja (govornika, govor in občinstvo) in že on je trdil, da mora govornik »vplivati na sprejemanje odločitev«, da mora poslušalca »potisniti v pravi okvir mišljenja«, skratka, komunikacija mora imeti zaželeni učinek.

Aristotelova retorična načela so vir tudi tolikokrat citirane sheme ameriškega politologa Harolda Lasswella: »Kdo sporoča kaj po katerem kanalu komu s kakšnim učinkom?« Vsi kasnejši sociološki modeli so variacije ali dopolnitve Lasswellove sheme, ki jo nekateri specialisti množičnih komunikacij oznanjajo za pravo odkritje, jo dopolnjujejo, jo uporabljajo za modele empiričnih raziskav in na podlagi nje (tudi pri nas) opredeljujejo množično komuniciranje.

Po tej koncepciji je za razumevanje komunikacijskega akta dovolj, če ugotovimo, da obstaja odnos: govornik–poslušalec, da imata sporazumevajoča se organizma podobno strukturo in ju druži skupno izkustvo. Ta shema pa popolnoma zanemarja družbeno opredeljenost obeh partnerjev komunikacijskega akta in vse konsekvence, ki iz tega izhajajo. Nekateri avtorji sicer omenjajo tudi pripadnost družbeni skupini, pa tudi norme skupine in druge elemente (kohezivnost) skupine. Niso pa sposobni družbeno in zgodovinsko opredeliti razmerja govornika in sprejemalca med seboj in do družbe, niti niso sposobni opredeliti družbene pogojenosti komuniciranih vsebin.

Poleg tega omenjena shema ponazarja enosmernost komunikacijskega toka in ostaja na ravni odnosa subjekta do objekta, kar navsezadnje izkazuje politični odnos: država – podanik, in komunikacijski odnos: množični medij – anonimno občinstvo.

Poenostavljeni akt komuniciranja od komunikatorja k recipientu je prava simplifikacija dejanskih procesov.[1] V tej shemi imamo opravka s komunikatorjem (politikom, novinarjem, govornikom, predavateljem, učiteljem, gospodarskim voditeljem itd.), ki pošilja svoja sporočila recipientu (občanu, bralcu, poslušalcu, gledalcu, učencu, proizvajalcu itd.) neodvisno od kakršnihkoli družbenih vplivov. Komunikator in recipient sta »abstraktni bitji« in prvi si prizadeva le, da bi bilo sporočilo čim bolj prepričljivo, drugi

1 Abstraktnost in enosmernost komunikacijskega toka izražajo modeli skoraj vseh specialistov za komuniciranje, tako sociologov, politologov in matematikov (glej Schramm, 1960; Lasswell, 1948/1960). Isti model nekritično prenašajo nekateri poljski, pa tudi jugoslovanski sociologi.

pa je pasivno izpostavljen komunikacijskemu toku in njegovim »mogočnim učinkom«. Po tej teoriji na recipienta vpliva edino le komunicirano sporočilo in recipient se lahko le odloči, kako reagirati na sporočilo. Politika postane tako spretnost »ravnanja z množicami«, množični mediji pa politično sredstvo, s katerim lahko učinkovito vodiš ljudske množice in ustvarjaš javno mnenje, pa tudi propagandno sredstvo privatnega in državnega kapitala, s katerim lahko prodajaš ljudem kakršnokoli blago, le da je učinkovito reklamirano.

Spričo te pragmatistične funkcije množičnih medijev in zatrjevanih izrednih učinkov na ljudi so proces komuniciranja zavestno absolutizirali in ga ločevali od družbenih procesov. Le redki znanstveniki so se vpraševali, ali je učinek komuniciranega gradiva res tako absoluten, in so resno podvomili o vsemogočnosti množičnega prepričevanja. Le redki znanstveniki so tudi podvomili o objektivnosti raziskovalnih projektov, ki so temeljili na omenjenem enosmernem modelu komunikator–sporočilo–recipient–učinek, saj je bila preprostost take sheme učinkovit okvir za raziskovalno anketo ali za laboratorijski poskus. Tako so se naravnost kopičili empirični podatki – in se kopičijo še danes, čeprav na majavih tleh omenjenih modelov.

Očitno komuniciranja ne moremo razlagati s takimi truizmi, kot je trditev meščanskih sociologov, da pogovor vedno zaposli dva sogovornika. In dalje: že Marx je kritiziral Feuerbacha, ker je vzel »za premiso« abstraktno, osamljeno človeško bitje, namesto da bi upošteval njegovo družbeno opredeljenost. Isto »redukcijo« zasledimo pri omenjenih komunikacijskih modelih. Tudi oba akterja v komunikacijskem razmerju sta izolirani, abstraktni bitji, zaprti v slonokoščeni stolp svojih razmišljanj in vplivanj. V resnici pa oba pripadata »določeni družbeni obliki v stvarnosti«. Dejansko sta oba družbeno in zgodovinsko opredeljena. Kajti, »bistvo človeka ni abstrakcija, ki tiči v posameznem bitju. V svoji resničnosti je celota družbenih odnosov.« (v Marx in Engels, 1951: 515). In prav tako, kakor je položaj človeškega bitja kot družbenega bitja družbeno pogojen, prav tako je družbeno pogojen tudi proces sporazumevanja.

Vsebine komuniciranega gradiva tudi ne moremo jemati za nekakšno emanacijo »abstraktnega razuma«. Sporočilo je družbeni proizvod, tako kot sta družbeni proizvod zavest in človeška govorica. »Duh je že vnaprej preklet, s tem da je 'obremenjen' z materijo, ki se tu kaže kot gibljive zračne plasti, zvoki, skratka, v govoru. Govor je tako star kot zavest. Govor je praktična,

tudi za druge ljudi obstoječa, torej tudi zame samega, obstoječa resnična zavest in govor nastane kot zavest šele iz potrebe in nujnosti razmerij z drugimi ljudmi [...] Zavest je torej že od začetka družbeni proizvod in bo ostala, dokler bodo ljudje sploh obstajali.« (v Marx in Engels, 1956: 75–76) Marxove besede o vlogi govorice v procesu sporazumevanja so že pred dobrim stoletjem opozorile na družbeno naravo govorice in s tem tudi komunikacijskega sporočila.

Iz take opredelitve komunikacijskega procesa ne izhaja le, da so subjekti komuniciranja in vsebina komunikacijskega toka (govorica, simboli, pomeni) družbeno opredeljeni, da so družbeni produkt, marveč tudi, da samo komunikacijsko razmerje nastane iz »nujnosti razmerij z drugimi ljudmi«. V čem je ta nujnost? Ali temelji le na abstraktni potrebi po izmenjavi misli, stališč in mnenj z drugimi ljudmi? Ali pa temelji predvsem na človekovi nuji, da sodeluje v delovnem procesu človeštva? Že Marx je opozoril na vlogo delitve dela v koncepciji geneze človeške družbe. Temeljni proces je človekovo delo, ki je spet neločljivo povezano z mislijo (zavestjo) in ta z govorico. Delovni proces človeštva ni mogoč brez kooperacije z drugimi ljudmi, ki omogoča komuniciranje. Izmenjava izkustev pa spet omogoča razvoj višjih oblik delovnega procesa in popolnejše sodelovanje.

Človek se s komuniciranjem socializira, vrašča se v družbo, povezuje se z delovnim procesom družbe. Komuniciranje omogoči človeku, da »naveže komunikacijske stike z drugimi ljudmi, da z njimi sodeluje v proizvodnji, materialni in kulturni, da preseže meje svoje individualne zavesti in postane udeleženec kolektivnih psihičnih dogajanj« (Marković, 1961: 14). Pomen komuniciranja še bolj poudarja poljski filozof Adam Schaff (1962: 122): »Brez medsebojnega sporazumevanja ljudi, brez možnosti takega sporazumevanja, bi bilo družbeno življenje nemogoče, nemogoč bi bil še posebej delovni proces, ki sodi med temelje družbenega življenja. Nič čudnega, da je problem komuniciranja prav tako eden izmed temeljnih problemov sociologije.«

Komunikacijski odnos, v katerem sta v določenem razmerju komunikator in recipient, moramo tedaj razlagati in utemeljevati družbeno in zgodovinsko. Vsakokratno komunikacijsko razmerje nosi pečat družbene pogojenosti, razredne in statusne stratifikacije. Enakopravnost komunikacijskega razmerja je predvsem odvisna od družbenega sistema.

Če je proces komuniciranja element človeškega sporazumevanja v procesu ustvarjanja materialnih in duhovnih dobrin, tedaj je prav tako množično komuniciranje integralni del delovnega procesa človeštva. Delovni proces in množično komuniciranje sta genetično in funkcionalno povezana. Spremembe v načinu komuniciranja so v zgodovini vedno povzročile tudi druge spremembe – družbene, kulturne, gospodarske in politične. Uvedba tiska (kasneje pa filma, radia in sedaj televizije) je imela daljnosežne posledice za življenje človeštva. Nedvomno bo tudi bodoči sistem globalnega komuniciranja vplival na družbo, na delovni proces in sodelovanje človeštva. In narobe: razvoj proizvajalnih sil bo neposredno vplival na nadaljnji razvoj globalnega komuniciranja.

II.

Sodoben politični proces bi ne bil mogoč brez množičnih komunikacijskih sredstev. Množični mediji so danes poglavitni instrument v delovanju političnih strank, parlamentarnih postopkov, raznih organizacij in združenj, predvsem pa volilnih kampanj. Množični mediji prevzemajo vedno bolj ne le funkcijo mediatorja v komuniciranju družbe med seboj, marveč izpodrivajo tudi razne klasične oblike organizacijskega in agitacijskega delovanja v političnem procesu in njegovih oblikah. Množični mediji so danes v svetu mediatorji komuniciranja med politično državo in javnim mnenjem, med vodstvom stranke in članskimi množicami, med državnimi institucijami in državljanom.

Še prav posebno pomembno vlogo dobe množični mediji v izgrajevanju socialističnih družbenih odnosov. V poglabljanju samoupravljanja postaja družbeni imperativ, da informacijska sredstva razvijajo sistem vse bolj popolnega, natančnega in hitrega informiranja delovnih ljudi o vseh problemih družbene skupnosti. Resničnega samoupravljanja ne more biti brez razvitega sistema objektivnega informiranja, družbene polemike in odprtosti medijev najširši javnosti. Tako vsestransko informiranje šele daje občanom in proizvajalcem resnične možnosti, da aktivno sodelujejo pri oblikovanju naše notranje in zunanje politike, da soodločajo. Zato so sodobni množični mediji vedno bolj pomemben instrument v rokah samoupravljavca, instrument, ki mu omogoča uresničevanje družbenega samoupravljanja.

Tudi pri nas lahko zasledimo odločilen premik: sodobno družbenopolitično delovanje se vedno bolj razvija prek tiska, radia in televizije, medtem ko klasične oblike komuniciranja (sestanki, konference, zbori in druge oblike medosebnih stikov) vedno manj uporabljamo za informiranje. Na sestankih in konferencah upravljavci čedalje pogosteje sprejemajo družbene odločitve v konkretni družbeni akciji.

Vendar ta premik še ni popoln. DPO še vedno premalo razvijajo svojo aktivnost prek javnih informacijskih sredstev. Tako niso izkoriščene velike politične, informativne in edukativne možnosti sodobnih množičnih medijev. Kaže, da še vedno nismo prerasli pojmovanj, ki smo jih v načelu jasno opredelili: množični mediji so organi širokega članstva organizacije, katere organ so, ne pa le »tribuna« vodstva te organizacije. Na drugi strani pa spet precejšen del naših družbenopolitičnih in javnih delavcev še vedno ni spoznal, da danes skorajda ni mogoče več uspešno delati in se uveljavljati v javnosti, ne da bi povedali svoje misli v tisku, pred radijskimi mikrofoni in televizijskimi kamerami.

Javna aktivnost mnogih »javnih« delavcev se še vedno pogosto konča za zaprtimi vrati sestankov in konferenc in tako je zaprta v razmeroma ozek krog. Pogosto se izčrpava s pisanjem referatov za sestanke v okviru organizacije in z branjem dolgih govorov pred maloštevilno publiko. Vse bolj je očitno dejstvo, da je javnost dela organizacij hkrati tudi indikator dejanskega vpliva, ki ga imajo vodstva in organizacije na članstvo in množice. Sociološke raziskave odločno dokazujejo korelacijo med javnostjo dela organizacije in med dejanskim vplivom na članstvo in množice.[1] Iste raziskave resno opozarjajo, da bodo morale naše DPO mnogo bolj javno delovati in to bodisi prek sodobnih množičnih medijev bodisi z osebnimi stiki in

1 IDN iz Beograda je pred VIII. kongresom ZKJ z anketo raziskal med drugim tudi, koliko ljudi pozna sekretarja občinskega komiteja ZK. Raziskovalna hipoteza je bila: kjer je uveljavljena javnost dela ZK, tam se sekretar pogosto pojavlja v javnem življenju in državljani ga bolje poznajo. Rezultati so pokazali, da več kot dve tretjini anketirancev v komunah sploh ne pozna sekretarja; vendar gre za pomembne razlike po republikah. Zanimivo je, da celo ena tretjina članov ZK ne pozna občinskega sekretarja. Z višjo stopnjo politične angažiranosti seveda raste tudi poznavanje sekretarja. Preseneča pa, da celo 18,9 % anketiranih najbolj politično angažiranih državljanov (odbornikov, poslancev itd.) ne pozna sekretarja občinskega komiteja svoje občine. Nasprotno pa je približno enak odstotek politično neaktivnih občanov izjavil, da ga pozna.

množičnim političnim delom. Predvsem še niso izkoriščene možnosti tiska, zlasti lokalnega in pokrajinskega, še manj izredne možnosti radia in seveda televizije.

Drug nič manj aktualen problem pa je, da v sodobnem družbeno političnem delovanju premalo upoštevamo specifične lastnosti posameznih množičnih medijev, strukturiranost in interesno usmerjenost publike, pa tudi kompleksnost delovanja množičnih medijev.

Sodobne oblike javnega nastopanja so kratki in učinkoviti članki, intervjuji, komentarji in uvodniki, prikupni in prepričljivi nastopi pred televizijsko kamero in dinamični radijski pogovori, ki kažejo oblikovalno voljo in iskro duha ter niso le ponavljanje že znanih fraz, stereotipov in klišejev. Raziskave o tem, koliko ljudje poslušajo, gledajo in bero, kažejo, da le izredni dogodki pritegnejo pozornost velike večine občinstva. Celo govori ali ekspozeji vodilnih državnikov ob pomembnejših dogodkih zbudijo pozornost le približno polovice prebivalstva ali publike, kar pa je spet odvisno od stopnje politične angažiranosti in zainteresiranosti. Sicer pa so ljudje interesno usmerjeni in posamezne oddaje ali rubrike pritegnejo pozornost le manjšega odstotka publike.

Analize učinkov množičnega komuniciranja tudi izredno jasno kažejo, da ni neposredne in preproste zveze med sporočilom in učinkom. Množično komuniciranje deluje sredi dinamičnih procesov družbene interakcije in je po navadi le eden izmed faktorjev, ki vplivajo na recipienta. Abstraktna in enosmerna shema komuniciranja: komunikator–sporočilo–recipient–učinek je preživeli ostanek zastarelih pojmovanj tradicionalnih sociologov o političnem komuniciranju.

Sociologija množičnih komunikacij danes uveljavlja povsem nove poglede o komunikacijskih učinkih množičnih medijev. Nova usmeritev je odmik od koncepta hipodermičnega učinka, češ da članek ali govor učinkujeta takoj in mogočno – podobno kot podkožna injekcija. Sodobni sociološki pristop proučuje kompleksno komunikacijsko situacijo: raziskuje vse vplive, ki delujejo na oblikovanje človekovega mnenja ali stališča. Ne ocenjujemo le stimulus (množično komuniciranje), ki naj bi deloval sam, pač pa vlogo tega stimulusa v celotno opazovanem fenomenu.

V kompleksni komunikacijski situaciji učinkuje tudi vrsta drugih, posredniških faktorjev, med katerimi so zlasti pomembni selektivni procesi

(ekspozicije, percepcije in retencije), medosebno komuniciranje, osebni vpliv in mnenjsko vodstvo, vplivi in norme primarnih in sekundarnih skupin ter družbenega sistema, pa tudi družbena vloga množičnega medija v določeni družbi. Učinkov množičnega komuniciranja ne moremo opazovati izolirano, neodvisno od drugih vplivov, ki tudi učinkujejo v procesu komuniciranja. Komunikacijski učinki so namreč rezultanta številnih sil, od katerih komunikator resnično lahko kontrolira le eno samo. Ta edina je, da komunikator lahko svoje sporočilo napiše ali ga govori, kakor misli, da je prav, poleg tega pa lahko tudi določi čas in mesto, kdaj in kje ga objavi. Potem lahko le čaka, kakšen bo odziv, in razmišlja, kateri vplivi bodo določali tak ali drugačen sprejem njegovega sporočila.

Teza o posredniških faktorjih pa nam ne sme zamegliti dejstva, da ima množično komuniciranje kvalitete, ki ga razlikujejo od drugih vplivov. Včasih, celo pogosto, je množično komuniciranje poglaviten in nujno potreben vzrok, v nekaterih primerih pa zadosten vzrok za učinke.

Sociologija množičnih komunikacij osredotoča danes svojo pozornost na medigro učinkov množičnega komuniciranja in vplivov posredniških faktorjev. Opozarja politično prakso, da bi morala opustiti fetišiziranje informacijskega toka in upoštevati realno, mnogo vplivno komunikacijsko situacijo.

III.

Novejše komunikacijske teorije trdijo, da je danes najpomembneje, kako vključiti množično komuniciranje v celotni družbeni proces komuniciranja, kar pomeni, da je potrebno opredeliti vlogo interpersonalnega komuniciranja v vsakdanjem človekovem življenju. Ugotovili smo že nesluten razmah globalnega množičnega komuniciranja s komunikacijskimi sateliti. Ali to pomeni, da množični mediji brezobzirno izpodrivajo pomen in smisel tistih oblik komuniciranja, ki temelje na osebnih stikih? Nekateri menijo, da spričo hitrega razvoja sodobnih komunikacijskih sredstev, zlasti televizije, ni več važno drobno agitacijsko delo s posamezniki! Ali lahko nastop na televiziji, ki je najbližji osebnemu stiku, nadomesti pristnost, individualnost, sugestivnost resničnega osebnega pogovora in čara sproščene osebnosti?

Vse to so seveda bistvena vprašanja sodobnega političnega delovanja in vplivanja. Zastavljamo dilemo: ali je politično delovati predvsem prek sodobnih množičnih sredstev in zanemariti osebne stike in osebno prepričevanje ali pa oboje vrednotiti enako? Ali ni morda najučinkoviteje dopolnjevati drugo z drugim?

Predvsem pogosto podcenjujemo aspekt interpersonalnega komuniciranja, namreč ustno širjenje informacij. Pravimo, da je to ena izmed prvih oblik informiranja in da jo dandanes najdemo le še v tistih odmaknjenih agrarnih, patriarhalnih območjih, ki so s komunikacijskimi omrežji slabo povezana s svetom. Ta območja so res pravo nasprotje novih urbanih in industrijskih naselij, kjer se množični mediji na vsakem koraku ponujajo in vsiljujejo človeku ter nanj v resnici psihološko pritiskajo.

Pri tem pozabljamo, da je ustno informiranje značilno tudi za moderne aglomeracije, čeprav je tu gosto omrežje množičnih komunikacij. Za nekatere dogodke ljudje zvedo prav z osebnim stikom: delavci, na primer, v Litostroju v raziskavi *Mnenja 1963* ugotavljajo, da za najpomembnejše dogodke v tovarni zvedo predvsem iz pogovorov s tovariši pri delu (34,8 %), šele zatem z oglasne deske (22,1 %), na sestanku (21,3 %), iz tovarniškega časopisja (13,0 %) itd. Razne raziskave so pokazale, da določene strukture prebivalstva celo za pomembne svetovne dogodke zvedo najprej z osebnim stikom na delovnem mestu, potem pa začno učinkovati tudi množični mediji, pri čemer je treba upoštevati specifične prednosti raznih medijev.

Medsebojno informiranje opravlja različne funkcije: prvič, širi medijske informacije, ki tako dobijo dodatno občinstvo, v glavnem soglasno z vsebino komuniciranja; drugič, širi neformalne informacije, kar je značilno zlasti v družbenih razmerah, kjer javnosti niso odprti vsi viri informacij in kjer državljani ne morejo svobodno izražati svojega mnenja; in tretjič, širi govorice, ki se lahko sprevržejo tudi v kanale črne propagande iz tujih virov (Osolnik, 1963: 21).

Medsebojno komuniciranje pa se ne omejuje le na širjenje informacij, o čemer smo govorili, marveč ima tudi vlogo medsebojnega vplivanja. Ta temelji na moči in sugestibilnosti osebnega vpliva, ki je pogosto veliko učinkovitejši kot množična informativna sredstva. Znana je teza, da je osebni pogovor prepričljivejši kot govor po radiu, radijski govor pa spet bolj prepričljiv, kot če je objavljen v tisku. Sociologi in psihologi skoraj soglasno ugotavljajo naslednje lastnosti osebnih stikov: osebni stiki so manj prisiljeni in manj

namenski kot uradna komunikacijska sredstva; so prožnejši, kadar zadenejo na odpor; človek čuti notranje zadoščenje, kadar se sobesednik z njim strinja; ljudje bolj verjamejo zaupnem viru in slednjič, z osebnimi stiki je mogoč prijateljski »pritisk«, da se partner opredeli za to ali ono stališče.

Razne analize so pokazale, kako je osebni stik pomemben pri oblikovanju mnenja. Posameznik si ne oblikuje svojih stališč le s sporočili množičnih medijev, marveč si jih že od zgodnje mladosti formira v stiku z družino, prijatelji, znanci, z vzgojo doma in v šoli, v nepretrganem procesu interakcije in stikov z drugimi ljudmi ali s skupinami ljudi.

Medosebno komuniciranje je pomembno tudi v političnem delovanju: spomnimo se učinkovitega sistema osebnih stikov in osebnega prepričevanja, ki je bil delovna metoda Komunistične partije med ilegalo in ki ga je prevzela tudi OF med okupacijo – v času, ko so bila tako rekoč vsa množična informativna sredstva v rokah okupatorja in belogardistov. Tudi sedanji obstoj celega omrežja raznih organizacij, praksa konferenc, sestankov in zborovanj, nas opozarjajo na pogostnost osebnih stikov in na njihovo učinkovitost. Sistem družbenega samoupravljanja pa sploh predpostavlja obstoj razvitega omrežja skupin samoupravljavcev, ki v nenehni interakciji in stiku izmenjujejo mnenje in odločajo.

Ne moremo mimo tega, da se množično komuniciranje resnično vključuje v omenjeni široki proces družbenega interpersonalnega komuniciranja le za nekaj ur na dan, predvsem seveda v prostem času. Nehote se vsiljuje hipoteza, da je temeljni komunikacijski proces še vedno razpravljanje v skupini, se pravi, medosebno komuniciranje v malih skupinah samoupravljavcev, družine, prijateljev, znancev, na sestankih in konferencah, na zborih volivcev in hišnih svetih itd. Če seveda sprejmemo omenjeno tezo, moramo biti dosledni in se vprašati, ali ni naloga množičnih medijev, da svoja sporočila prirejajo prav za malogrupno komunikacijo, s katero šele ta ali ona ideja preide v zavest ljudi in postane družbena norma?

Že prej smo namreč ugotovili, da sporočila medijev redko učinkujejo neposredno, hipodermično, marveč po navadi vplivajo v kompleksni komunikacijski situaciji, ko se o njih pogovorijo v primarnih ali neformalnih družbenih skupinah. To spoznanje je izredno pomembno za družbenopolitično delovanje, zlasti pa ga je nujno upoštevati pri uveljavljanju vloge komunistov kot vodilne sile v boju za oblikovanje socialističnega javnega mnenja.

Gre namreč za poseben fenomen, za kvalitativno razliko med javno politično komunikacijo in medosebno komunikacijo ali osebnim razmišljanjem in osveščanjem. Na ta izredno pomemben problem modernega agitacijskega dela z množicami je Stane Kavčič (1964: 9) takole opozoril:

> *Ideje in načela postanejo materialna sila, sila, ki lahko spreminja družbene odnose in usmerja družbene tokove šele takrat, kadar te ideje in načela zapuste linijo političnega komuniciranja in preidejo na področje osebnega razmišljanja in doživljanja. Dokler ni tako in če ni tako, potem so najbolj napredna načela in ideje lahko boljši ali slabši program. Dokler ni tako in če ni tako, dotlej je lahko politično obveščanje po svoji vsebini sicer progresivno, toda učinkovito postane šele tedaj, kadar preide v osebno obveščanje in osveščanje. Šele takrat preide v zavest množic in postane materialna sila, ki začne vplivati na družbena dogajanja.*

Ravno spričo tega se ne moremo strinjati s tistimi, ki menijo, da sodobna komunikacijska sredstva izpodrivajo pomen osebnih stikov oziroma osebnih družbenih odnosov kot manj pomembna. Res pa je, da današnji množični mediji dajejo medosebni komunikaciji drugačne razsežnosti, vnašajo mnogo pomembnejše impulze, veliko večjo dinamiko. Hkrati sodobna komunikacijska sredstva mnogo bolj kot klasična vnašajo v osebno izmenjavo mnenj večjo subtilnost, zapletenost, psihološko poglobljenost, pa tudi kompleksnost.

Negirati pomen osebnih stikov, osebnega vsakodnevnega razpravljanja in »politiziranja«, pomeni reducirati subjekt, reducirati človeka na pasivnega poslušalca takih ali drugačnih »pridig«, takih ali drugačnih televizijskih in radijskih oddaj, takih ali drugačnih govorov in referatov. Negirati medosebno vplivanje pomeni pojmovati celoten komunikacijski sistem kot enosmerno informiranje z vrha navzdol, občinstvo pa imeti za atomizirano množico med seboj nepovezanih, osamljenih posameznikov. To pomeni, da bi priznavali načelo hipodermičnega učinkovanja medijev.

V naši politični praksi smo vedno poudarjali pomen horizontalne komunikacije, žive izmenjave mnenj v osebnih stikih. Vsa naša revolucionarna preteklost je temeljila ne samo na jasno zastavljenih programih in ciljih, marveč tudi na množičnosti gibanja, ki je bilo posledica med drugim tudi organizirano stkane mreže osebnih stikov in osebnega prepričevanja. Tudi danes močno občutimo, da tam, kjer ni horizontalne komunikacije,

izmenjave mnenj, dinamike in pristnosti osebne interakcije in možnosti vplivanja ter odločanja, zavlada pasivizacija: občani ali politični delavci ne čutijo več za svojo moralno dolžnost, da vplivajo na okolico, razpravo prepuščajo stihiji in se izmikajo idejnim spopadom. Posledica vsega tega je, da se javno mnenje na terenu oblikuje mimo in brez vpliva subjektivnih sil.

Zdi se, da so celotna idejna akcija subjektivnih sil v Jugoslaviji, pa tudi druge oblike političnega dela še vedno premalo »tempirane« ravno na pomen medosebnih komunikacij, na pomen občutljivih doživetij človeka in na tisto individualno zavest, s katero imamo opravka pri posamezniku. Ta spoznanja so pomembna tudi za množične medije, saj jim mnogo bolj jasno kažejo, da morajo sporočila medijev biti s posluhom »uglašena« za malogrupno komunikacijo. Radijski ali televizijski novinar prav dobro ve, da je njegova oddaja v resnici pogovor v dvoje. Čeprav se obrača na široko in strukturirano publiko ga vendarle posluša, ali gleda le ena oseba, ki je sama ali v krogu družine, sorodnikov, znancev, prijateljev, delovnih tovarišev in podobno. Med novinarjem in poslušalcem (gledalcem) se vzpenja krhek most osebne komunikacije, ki mora biti iskrena, zaupna ali čustveno vznemirjena beseda, ki izpoveduje vsebinsko nove, izvirne poglede ali natančno informira in tehtno argumentira.

Področje psihologije komunikacij je pri nas še slabo razvito in bilo bi potrebno proučevati ne samo pomen osebnih stikov, osebne agitacije in medosebne komunikacije, marveč vso problematiko socialnopsiholoških vplivov in drugih činiteljev, ki sočinkujejo v kompleksni komunikacijski situaciji.

Tudi sodobno politično komuniciranje postaja mnogo bolj kompleksno, zapleteno in subtilno. Vprašujem se, ali nismo na tem področju zaostali za sodobnimi oblikami političnega dela? Doba globalnega komuniciranja in naš sistem odprte socialistične dežele vnašata v vsakodnevno medosebno komuniciranje naših občanov nove spodbude, vplive, psihološke »pritiske« raznih vrst, okuse, spoznanja, ideje, nove načine komuniciranja in rafinirane oblike vplivanja. In mi? »Grobo rečeno, poznamo le sestanek in glasovanje. Marsikdaj pozabljamo, da sta sestanek in glasovanje samo posledica tistih osebnih in človeških spoznanj in doživetij, do katerih ljudje pridejo v življenju, to se pravi, v vsakodnevnih odnosih in srečanjih. Tu sem pa sredstva javnega obveščevanja prepočasi prodirajo. V tem je tudi eden od

vzrokov – ne seveda edini – za to, da sta si javno in privatno mnenje včasih navzkriž; in tudi za to, da imajo nekateri še vedno dve suknji svojega prepričanja.« (prav tam: 10–11)

IV.

Mnoge študije opozarjajo, da je način udeležbe v komunikacijskem procesu pomemben za učinkovitost in prepričljivost komunikacije. Znano je, da je razprava veliko učinkovitejša, kadar so poslušalci aktivni diskutanti, ne pa le pasivni recipienti. Skupinska razprava o problemu je učinkovitejša kot enosmerno predavanje. Iz dolgoletne politične prakse vemo, da je bila obravnava kakega problema najbolj učinkovita takrat, ko so ga prediskutirale široke množice, ko ga je na tisoče političnih delavcev in aktivistov razlagalo in podajalo v majhnih skupinah, na sestankih ZK, SZDL, na sestankih delavcev v obratih, na zborih volivcev. V proces razpravljanja in prepričevanja vključeni udeleženci so naprej sporočali svoja politična stališča, jih branili, jih prilagajali lokalnim razmeram in jih tako v dinamičnem procesu diskusije in polemike posvojili kot svoje.

Psihologi poudarjajo, da je komunikacija uspešna samo tedaj, kadar se občinstvo na neki način odzove, in ko ta reakcija potem vpliva na naslednjo komunikacijo. Podobno ugotavljajo tudi filozofi ob semantičnem proučevanju operativnega pomena kakega znaka: »Družbena operacija je *recipročna*, če posamezni njeni deli, ki jih izvajajo posamezniki, spodbujajo dejavnost drugih posameznikov družbene skupnosti. Če tega ni, tedaj operacija ni *recipročna*.« (Marković, 1961: 444) Pogovor je recipročna operacija, kadar oba sobesednika izmenično spodbujata verbalne reakcije drugega, medtem ko govor po radiu v glavnem ni recipročna operacija, razen kadar se poslušalec odzove s pismom.

Komunikator je del komunikacijskega razmerja. Komunikator mora pošiljati svoja sporočila v skladu s pričakovanji občinstva, v skladu z družbeno funkcijo in aktivnostmi posameznikov in skupin, s katerimi komunicira. Politični komunikator deluje v soglasju s člani svoje stranke ali javnostjo komunalne skupnosti. Urednik lista ureja list v skladu z normami skupine, ki ji pripada, in v »soglasju« s svojimi bralci, če jih hoče obdržati.

Kako doseči to »soglasje«? Kako doseči, da bo komunikacija v skladu z recipientovim možnim odzivom? Pravijo, da mora ravnati podobno kot

govornik, deklamator ali igralec, namreč, vživeti se mora v svoje občinstvo, prevzeti njegov način mišljenja in čustvovanja in tenko prisluhniti vsem odzivom. Prevzeti mora »notranjo usmerjenost, stališča drugega individua«, kot pravi Mead (1934: 254). Učinkovit govornik se postavi v položaj druge osebe in ko je »prevzel vlogo drugega, je zaradi tega sposoben, da se povrne k samemu sebi in tako usmerja svoj proces komuniciranja« (prav tam). To isto velja za množičnega komunikatorja v tisku, radiu in na televiziji. Podobno poudarja Cottrell, češ da je potrebno prevzeti vlogo segmentov občinstva.

Komunikacijski proces mora tedaj upoštevati povratni tok, ki ga zahodni sociologi imenujejo »feedback«, kar v tehničnem jeziku, od koder izraz izvira, pomeni delen, reverzibilen tok od cilja nazaj k viru, pri čemer se prvotni, glavni tok okrepi. S samim poimenovanjem so meščanski sociologi že tudi družbeno opredelili vzvratni tok: je samo pomožno sredstvo, s katerim komunikator spozna želje, potrebe in interese recipientov – tako bo lahko komunikacijo prilagodil in jo napravil učinkovitejšo in prepričljivejšo. Nikjer pa ni rečeno, da ima vzvratni tok enakovredno funkcijo v komunikacijskem procesu!

Vzvratni tok je vsak izraz odzivanja na sporočilo: od kretnje do verbalnih reakcij, od ploskanja občinstva do pisma uredniku; med analize reverzibilnega toka štejemo tudi ankete publike množičnih medijev, javnega mnenja, analize odziva na govor državnika, raziskave o učinkih oglasov itd.

Sodobno politično delovanje si je težko predstavljati brez organiziranega proučevanja vzvratnega toka – seveda pa mora to preučevanje temeljiti na znanstvenih metodah. Take analize so izredno dragocen komunikacijski tok, ki v vertikalnem komuniciranju prihaja nazaj od članstva stranke k vodstvu, od občana k politični državi. Meščanski teoretiki poudarjajo, da prav ta tok zagotavlja tako imenovano »ravnovesje « političnega delovanja. Tudi raziskave majhnih skupin poudarjajo pomembnost povratnega toka: voditelj, ki začenja kako akcijo, mora pričakovati, da bo »prejel povratni tok reakcij tako pozitivnih kot negativnih«, ki bodo skušale nekako uravnovesiti začeto akcijo. Isto lastnost pripisujejo tudi javnemu mnenju, češ da uravnoveša interakcijo med državo in državljanom, med politiko in širokimi množicami.

Oglejmo si sedaj družbeno ozadje gornjih teorij. Predvsem je, kot smo že videli iz poimenovanja, *feedback* oziroma povratni tok le učinkovito

pomožno sredstvo pri okrepitvi glavnega toka. Povratni tok izhaja od recipienta, ki ustrezno reagira, kar pomeni, da je le objekt stimulansa, ne pa samostojen subjekt, enakopraven partner komunikacijskega procesa. Sociološki model, ki bi skušal shematično prikazati odnose v sistemu samoupravljanja, bi vsekakor moral izhajati iz enakopravnosti recipienta, iz njegove aktivne vloge kot partnerja v komunikacijskem aktu. Povratni tok ne bi smel biti le pomožno sredstvo, pač pa enakovreden komunikacijski tok, ki izhaja iz subjekta. To je shema dialoga, kjer sta oba partnerja subjekta, aktivna udeleženca komunikacijskega procesa.

Ideja *feedbacka* je vsekakor koristna, saj nas opozarja na nujnost raziskav in analiz reverzibilnega toka tako v političnem procesu kot pri množičnih medijih ali pri raziskavah tržišča. V svojem bistvu pa je in ostaja izraz enosmernega političnega in množično komunikacijskega komuniciranja, je ideja administrativnega vodstva države, komunalne skupnosti, političnih strank, gospodarskih organizacij. V bistvu je ponazoritev vertikalnega komuniciranja, ki izraža enosmernost toka od zgoraj navzdol. Tako enosmerno vertikalno komuniciranje, bodisi politično, bodisi upravnoadministrativno, bodisi gospodarsko je nezdružljivo s sistemom družbenega samoupravljanja, kjer dezalienirani človek, upravljavec kot enakopraven član družbe, komunicira z enakopravnimi člani družbe v delovnem procesu ustvarjanja materialnih in duhovnih dobrin.

Sistem cirkulacije, ki daje prednost enosmernemu vertikalnemu toku, imenujem zato državno politično komuniciranje ali kratko informiranje.

Kaj je bistvo državnopolitičnega komuniciranja, ki je uveljavljeno v meščanskih demokracijah in v birokratsko etatističnih oblikah socializma? To je komunikacijski odnos med vladajočim in vladanim, med subjektom in objektom. Glavni tok je informacijski tok vladne akcije, reverzibilni tok pa vsebuje vse oblike reakcij državljanov – od javnega mnenja, pisem poslancev, pa do raziskav odzivov publike in javnosti. Interakcija med vlado in mnenjem, med političnim vodstvom in članstvom temelji na predpostavki o dvosmernem vertikalnem komuniciranju, v resnici pa ohranja značaj informiranja z vrha navzdol. Čeprav ta ideal meščanske demokracije imenujejo »vladavino javnega mnenja«, je možnost opredeljevanja ozka, možnost sprejemanja političnih odločitev pa večinoma omejena na vodilni akt.

V.

Temeljna značilnost naše socialistične družbe ni le v tem, da politična sfera s poglabljanjem samoupravljanja vse bolj prehaja v družbeno sfero, marveč tudi, da ustrezno z omenjenim procesom politično komuniciranje prerašča v družbeno, samoupravljavsko komuniciranje in politično javno mnenje v družbeno javno mnenje.

Ko opazujemo te procese ali ko kot subjekti aktivno pospešujemo te procese, pogosto pozabljamo, da moramo upoštevati historične dimenzije preraščanja. Zato često idealiziramo stvarnost, prehitevamo razvoj ali pa spričo nerazumevanja družbenih potreb zaostajamo za njim.

Opravka imamo tedaj z dvema skrajnostma. Nekateri bi hoteli tako rekoč čez noč, z dekreti ali pod vplivom »nadnaravnih« sil spremeniti sedanje politično komuniciranje, ga depolitizirati in napraviti družbenega, neposrednejšega in samoupravljavskega. Drugi pa trdijo, da ljudje še niso zreli za samoupravljanje, da je preveč demokracije, da moramo ohraniti politično komuniciranje, novinarji pa morajo ostati transmisija državnopolitičnega komuniciranja. Prvi nastopajo z gesli »popolne osvoboditve«, z lažno demokratično frazo, ki bi, če bi obveljala, privedla do anarhije. Drugi pa z geslom čvrste roke v resnici zagovarjajo birokratski etatizem in ohranjajo pri življenju njegove institucije.

Proces preraščanja političnega komuniciranja v družbeno je seveda dolgotrajen in protisloven. Odvisen je od mnogih vplivov. Predvsem moramo upoštevati splošen razvoj materialnih sil, razvojno stopnjo socialističnih odnosov in družbene zavesti. Boja za nove odnose ne ovirajo le ostanki administrativne miselnosti in birokratski način reševanja družbenih problemov, marveč tudi ostanki meščanske miselnosti, ki jih pogojujejo drobna blagovna narava dela našega gospodarstva in tudi nasprotja med osebnimi in družbenimi interesi. Upoštevati moramo seveda tudi neenakomeren gospodarski in kulturni razvoj posameznih republik, nacionalne probleme, razvojno stopnjo sredstev množičnega komuniciranja, kulturno raven posameznih področij oziroma problematiko odpravljanja nepismenosti, razvoja šolstva, prosvete in kulture.

Prehajanje političnega komuniciranja v družbeno tudi ni enakomerno in sočasno na vseh področjih javnega življenja. Prav gotovo bo ohranilo značaj političnega komuniciranja na področju nekaterih državnih institucij,

zunanje politike, vojske in še ponekod oziroma bo preraščanje na teh področjih zaostajalo za drugimi področji. Pri skupščinskih telesih in njegovih organih, pri DPO pa politično komuniciranje že prehaja v družbeno, v aktiven pogovor občanov o aktualnih družbenih problemih.

Prehod političnega komuniciranja v družbeno ni protisloven proces le v tem smislu, da se birokratske sile spopadajo s tistimi, ki uveljavljajo družbeno upravljanje, marveč tudi ker se spopadajo različne družbene skupine in grupacije, ki izražajo svoje posebne idejne, gospodarske in kulturne interese. Konfliktne situacije, ki izvirajo iz nasprotij med posameznikom in skupino ali iz nasprotij med skupinami z različnimi mnenji, porajajo svojevrstna komunikacijska razmerja, ki jih vedno ne moremo istovetiti z našo, za sistem družbenega samoupravljanja normativno shemo, s komunikacijskim modelom aktivnega dialoga subjektov. Pogosto se spet vzpostavi stari odnos državnopolitičnega komuniciranja v smislu enosmernega toka. Včasih pa se aktivni, ustvarjalni dialog realizira šele po ostrem, polemičnem, spopadu mnenj, šele potem, ko partnerji prisluhnejo veljavi argumentov in iščejo demokratično sintezo.

Proces preraščanja političnega komuniciranja v družbeno, samoupravljavsko, se je pri nas začel z uveljavljanjem prvih, posvetovalnih delavskih svetov in je v dobrem desetletju prerastel v trdno izoblikovan sistem družbenega komuniciranja. To je v načelu odnos samoupravljavcev, v katerem se občani v aktu komuniciranja sporazumevajo o delovnem procesu, o urejanju družbe in upravljanju javnih zadev. Celoten sistem komuniciranja se zato razvija in gradi tako, da so neposredni proizvajalci čedalje manj objekt informiranja in čedalje bolj njegov aktivni subjekt.

Družbeno komuniciranje je kompleksen proces, v katerem je informiranje le del procesa. Informiranje je osveščanje občana, da soodloča v procesu samoupravljanja. Informiranje je stopnja v procesu sprejemanja družbenih odločitev v konkretni družbeni akciji. Proces odločanja pa je možen le, kadar ima občan na voljo alternativne odločitve. Če smo občana informirali, še nismo izvedli akta samoupravljanja. Zato ne moremo postaviti enačbe: informiranje je enako samoupravljanje, čeprav je tako poenostavljanje vabljivo in pogosto v politični in upravni praksi. Poleg tega imamo opravka s hipostaziranjem informiranja, ki izvira iz pretirane vere v moč informiranja. To vodi do zmotnih predstav, da je z izpopolnitvijo informiranja mogoče rešiti vse družbeno-politične probleme. To je politično naivno, kajti

družbeno aktivnost, pasivizacijo, nestrinjanje povzroča prav enosmernost komunikacijskega procesa, se pravi, neupoštevanje reverzibilnega toka mnenj, predlogov in stališč državljanov. S tem pa ne zanikujemo, da je potrebno še nadalje razvijati trden in vsestranski sistem informiranja.

Družbeno komuniciranje je obojesmeren proces. Obojesmernost temelji na izmenjavi mnenj, stališč, predlogov. Sredstva informiranja to načelo uresničujejo tako, da omogočajo kroženje idej, predlogov in izkustev od delovnih ljudi k predstavniškim telesom in od njih nazaj k osnovnim celicam družbenega življenja. Razvitost horizontalnega komuniciranja in obojesmernost vertikalnega komuniciranja pa ne implicira le izmenjave mnenj, marveč uveljavlja tudi sproščen dialog, svobodno polemiko o vseh vprašanjih in družbeno kritiko. Uveljavljanje kompleksnosti procesa je eden izmed pogojev za nadaljnji razvoj socialistične demokracije.

V sistemu samoupravljanja je prav tako značilen proces preraščanja političnega javnega mnenja v družbeno. Družbeno javno mnenje ni le dopolnilo politiki in ne opravlja le posvetovalne funkcije. Tendenca družbenega javnega mnenja je v tem, da preraste v družbeno veljavno politiko, da se realizira v samoupravnih odločitvah, da se spremeni v zakon in utelesi v ustavi.

Vedno močnejše uveljavljanje družbenega, samoupravnega komuniciranja na vseh področjih javnega življenja postavlja tudi množične medije v nov položaj. Preraščati začno iz mediatorja državnopolitičnega komuniciranja v mediatorja samoupravnega komuniciranja. V tem procesu se komunikacijska organizacija vedno bolj osvobaja administrativnih spon in transmisijskih funkcij.

V novi vlogi so tisk, radio in televizija vedno bolj dostopni širokemu sodelovanju javnosti, se deprofesionalizirajo in se razvijajo v javno tribuno neposrednih proizvajalcev in občanov. Tu se izmenjujejo mnenja in samoupravna izkustva, konfrontirajo stališča in dajejo novi predlogi. Tu se bije boj mnenj in oblikuje socialistična zavest. Množični mediji postajajo tako še bolj sestavni del samoupravljanja in kreativni mediator komuniciranja družbe v delovnem procesu ustvarjanja materialnih in duhovnih dobrin.

Literatura

Kavčič, Stane (1964): Predavanje na Katedri za novinarstvo pri Visoki šoli za politične vede – stenografske beležke: 9.

Lasswell, Harold D. (1948/1960): The Structure and Function of Communication in Society. V Wilbur Schramm (ur.), *Mass Communications*, 117–129. Urbana: University of Illinois Press.

Marković, Mihailo (1961): *Dijalektična teorija značenja*. Beograd: Nolit.

Marx, Karl in Friedrich Engels (1951). *Izbrana dela* – zv. II. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Marx, Karl in Friedrich Engels (1956): *O historičnem materializmu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Mead, George Herbert (1934): *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Osolnik, Bogdan (1963): *Gradivo za javno mnenje*. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.

Schaff, Adam (1962): *Introduction to Semantics*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Schramm, Wilbur (1960): How Communication Works. V Wilbur Schramm (ur.), *The Process and Effects of Mass Communication*, 3–26. Urbana: University of Illinois Press.

BLED 63
rtv ljubljana
3

Prvič objavljeno:
Vreg, France (1971): Komunikacijski sistem in njegova odprtost. *Teorija in praksa* 8 (4): 537–546.

KOMUNIKACIJSKI SISTEM IN NJEGOVA ODPRTOST

Komunikacijski (pod)sistem neke družbe je integralni del socialno-kulturnega sistema; to pomeni, da ni avtohton »organizem«, ampak je komunikacijsko omrežje dinamičnih in diferenciranih informacijskih zvez in vzvratnih zvez nekega sistema. Tako kompleksno komunikacijsko omrežje (podobno živčnemu sistemu organizma) povezuje vse dele sistema, ga oskrbuje z informacijami o sebi in okolju ter kot notranji zvezni člen med strukturalnimi deli omogoča procese integracije, adaptacije in strukturnih sprememb.

Komunikacijski sistem, ki zajema vse oblike medosebne in množične komunikacije, razumemo kot informacijsko členjenje strukturalnih delov sistema. Taka oblika povezave je značilnost višjih sistemov (medtem ko so nižji sistemi povezani fizično ali energetsko). Komunikacijska vez je fleksibilna povezava struktur in ni prostorsko omejena; zato je informacijska vez oziroma informacija prej odnos med skupi strukturirane raznolikosti, kakor pa konkretna pojavnost ali »substanca«. Informacija je v višjih sistemih tisti energetski tok, ki združuje strukturalne dele sistema, nenehno sproža procese simbolične interakcije in omogoča organizacijsko (orientacijsko) aktivnost sistema.

(str. 360) Drugi festival slovenskih popevk na Bledu leta 1963. Fotografija Marjan Ciglič, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Bolj ko je socialni sistem razvit in strukturiran, bolj razčlenjen, strukturiran in selektiven je tudi komunikacijski sistem. Komunikacijsko omrežje razvitega, visoko strukturiranega sistema je dvosmerno in ima močno razvite in učinkovite *feedback* zanke; je odprto za inovacijske tokove in ima vgrajen adapcijski mehanizem za razvojno spreminjanje struktur. Zato je razvitost komunikacijskih (pod)sistemov tudi indikator razvitosti socialnokulturnih sistemov. Vsebina visoko razvitega komunikacijskega sistema odseva individualizacijo in specializacijo pripadnikov družbe; kljub diferenciaciji in raznolikosti pa kažejo višjo stopnjo empatije in komunicirajo skupne pomene, ki so po funkciji integrativni.

Odprtost komunikacijskega omrežja je odvisna od odprtosti socialnega sistema; socialnokulturni sistemi se lahko odpirajo v okolje in vzpostavljajo procese izmenjave med sistemom in okoljem. To predstavlja možnost adapcijskih strukturnih sprememb, razvijanja oblik, organizacij ali stanja (morfogenezo sistema). Odprtost komunikacijskega sistema nam tedaj predvsem pomeni odprtost do drugih sistemov. Mnogo rabljeni pojem »odprtosti« množičnih komunikacij do občanov pa razumemo kot možnost dvosmernega informacijskega toka v socialnem sistemu.

I

Sodobna sistemska analiza je kritično ovrednotila različne modele socialnih sistemov in pri tem osvetlila tudi nekatere teoretične koncepte in pojme, ki zadevajo komunikacijski sistem.

Sistemska analiza uvaja procesni ali kompleksni adapcijski model, ki socialnokulturne sisteme opazuje predvsem z vidika nenehnega spreminjanja struktur, prilagajanja, interne in eksterne določenosti. Procesni model se osredotoča na interakcije sestavin napredujočega sistema, kjer različne stopnje strukturiranosti nastajajo, se ohranjajo, se razgrajujejo ali spreminjajo. Procesni model je tedaj zlasti primeren za sisteme, ki jih označuje dograjevanje ali evolucija organizacije ali ki so odvisni od »motenj« in »različnosti« v okolju (Buckley, 1967: 40).

Procesni model razume komunikacijski sistem kot kompleksno omrežje za simbolično interakcijo, z definicijo informacije kot odnosa, kot informacijskega členjenja strukturnih elementov, s čimer presega sleherno togo razmerje strukture. Značilnost procesnega modela je, da je odprt, in menjava

z okoljem je temeljni dejavnik življenjske sposobnosti. Čim višji so sistemi, tem bolj so odprti na ta način, da se zapletajo v širšo izmenjavo z raznolikostjo okolja; bolj so sposobni, da selektivno zaznavajo vso raznolikost okolja, pa tudi, da odgovarjajo nanjo. O odprtih sistemih lahko govorimo, da so negentropični, tj. težijo k temu, da zmanjšujejo entropijo oziroma da izgrajujejo strukturo.

Kompleksni, k cilju uravnavani sistemi naglašajo vzvratno vplivanje (*feedback*) za temeljno načelo. Komunikacijski modeli so to načelo povzeli v njegovi preprosti obliki recipročne interakcije (Schramm in drugi) ter tako skušali uveljavljati komunikacijsko ravnotežje. Iz teorije sistemov so prišla tudi razna načela o vzročnih sklopih, ki pa so v bistvu lažni (psevdo *feedback*), ali pa le taki, da hranijo sistem z informacijami, ki so identične, tradicionalne, neinovacijske (negativni *feedback*). Šele z načelom pozitivnega *feedbacka*, ki prinaša inovacijske, deviantne, dezekvilibrijske informacije, se približujemo zapletenemu sistemu človekovega komunikacijskega in spoznavnega procesa.

Pozitivni vzvratni tok omogoča razvojno spreminjanje oziroma strukturno izgrajevanje sistema (morfogenezo). Tako lahko bolje razumemo proces komunikacijske interakcije, ki neprestano poraja, ohranja ali spreminja pomene in vzorce vedenja – kar je prvi pogoj za delovanje in razvijanje kompleksnega adaptivnega sistema.

Očitno je tedaj, da nekateri modeli temelje na morfostatičnih procesih (ravnotežje, homeostaza, negativni *feedback*), pri čemer naglašajo konservirajoče, deviacijami protiutežne elemente, medtem ko drugi temelje na morfogenetičnih procesih (odprtost, pozitivni *feedback*, adaptacijski proces), pri čemer poudarjajo strukturno dograjevanje in spreminjanje.

Tako pravi Buckley, da je ravnotežni model primeren za sisteme, ki pri gibanju v stanje ravnotežja zgubljajo organizacijo in jo skušajo vsaj v najmanjši meri ohraniti, homeostatični model pa za sisteme, ki upirajoč se vedno navzočim stremljenjem po zniževanju ravni organizacije, skušajo obdržati dano razmeroma visoko raven organizacije. Procesni ali kompleksni adapcijski model pa je primeren za sisteme, ki so sposobni, da strukturo razvojno spreminjajo; deviantnost in različnost sta v njih sestavini, ki izgrajevanje in spreminjanje pospešujeta.

II

Tudi za komunikacijske sisteme lahko rečemo, da v socialnokulturnem sistemu opravljajo funkcijo morfostaze ali pa morfogeneze. Morfostatični komunikacijski sistemi streme k temu, da informacijski tok ohranja obstoječi mnenjski in vrednostni sistem, da vzpostavlja ravnotežje, kadar ga rušijo notranje ali zunanje »motnje«, pri čemer negativni feedback služi le za vzpostavljanje ravnovesja. V morfogenetskih komunikacijskih sistemih pa je odprtost prvi pogoj za ustvarjalno absorpcijo inovacij in pobuda za razvoj, dvosmernost komunikacijskega toka pa je tisti notranji odnos, ki prek pozitivnega *feedbacka* sooča ohranjajoče z dograjujočim, tradicionalno z deviantnim, strinjanje (konsenz) z nestrinjanjem (disenzom).

De Fleur na primer za ameriški sistem množičnih komunikacij trdi (podobno kot Merton in Lazarsfeld), da ima izrazito funkcijo ohranjanja ravnotežja. Njegova vsebina ohranja vrednostni sistem ameriške industrijske družbe (vera v svobodno podjetništvo, zakonitost dobička nadzorovanega kapitalizma in splošne vrednote svobode govora). To so zunanji pogoji ohranjanja sistema, ki so splošni socialni, politični, ekonomski in kulturnozgodovinski razvojni okviri družbe. V komunikacijskem sistemu samem pa je glavni notranji pogoj, pravi De Fleur, seveda finančni. Večina komponent v sistemu so strukture vlog, ki svoje predstavnike motivirajo predvsem s pomočjo denarja, pri čemer so vsi navsezadnje odvisni od središčne komponente – od občinstva množičnih medijev do porabnikov. Kolikor občinstvo ne bo pozorno do medijev, ne bo kupovalo, ne bo volilo, bo sistem zašel v težave in bo morda razpadel.

S stališča komunikacijskega sistema je idealna taka vsebina, ki bo pritegovala pozornost občinstva vseh ravni (predvsem z najnižjim okusom) in ga silila, da bo kupovalo blago (predvsem senzacionalne zgodbe, vulgarne melodrame, nasilje in seks). Ta »zabavna« vsebina pa naj bi bila hkrati v dovolj veliki meri v skladu z moralnimi normami in standardi okusa, da bi ne izzivala neugodnih akcij regulacijskih, zakonodajnih komponent ali napadov kritike. Funkcija vsebine za občinstvo z nizkim okusom je v tem, da obdrži finančno ravnotežje globoko institucionaliziranega družbenega sistema, ki je trdno povezan s celotno ameriško ekonomsko stavbo. Možne spremembe v sferi vsebine bodo nastajale le zaradi tega, da se bo obdržalo ravnotežje sistema (De Fleur, 1966: 145–158).

Vsebinska in simbolna struktura množičnih medijev mora tedaj biti taka, da vzdržuje ravnotežje sistema meščanske demokracije (politični ekvilibrij: Keyjevo (1961) ravnotežje med vlado in javnim mnenjem) in da ohranja vrednostni sistem (ravnotežje vrednostnih norm, homogenizirana kultura). Vse to je opredeljeno z ohranjevanjem prosperitete ekonomskega sistema (finančni ekvilibrij), ki je odvisen od nakupa in potrošnje množičnega občinstva (s srednjim in nizkim okusom), pri čemer bi rušenje tega razmerja povzročilo dezintegracijo ekonomskega sistema.

Morda je v De Fleurovem kritičnem modelu vendarle nekoliko zapostavljen sistem interakcije med javnostjo in vlado, ki ga omogoča politični pluralizem meščanske demokracije. Mehanizem izražanja političnega javnega mnenja odpira možnosti za integracijo kritične javnosti in za vnašanje deviantnih elementov pozitivnega feedbacka v sistem. V svojih institucionalnih oblikah pa tudi omejuje moč političnih in državnih središč.

Podoben zaprt ravnotežni komunikacijski model ima sovjetski državno-partijski komunikacijski sistem; v svoji stalinistični deformaciji je bil celo najpomembnejši člen državno-birokratskega socializma. Značilna za tak model je hermetična zaprtost komunikacijskega omrežja (država tehnično in administrativno preprečuje vdor tujih idej, informacij in vrednot). Komunikacijski obtok v sistemu je sklenjen in služi za enosmerno direktivno razširjanje agitpropovsko konservirane ideologije ter socialistično-realistične kulture (centraliziran in poenoten tisk, omrežje javnih radijskih zvočnikov, množični pohodi stotisočev poklicnih propagandistov). Dvosmernost komunikacijskega sistema je vzpostavljena le toliko, da služi nekaterim tokovom psevdo *feedbacka* ali negativnega *feedbacka*. Ves komunikacijski sistem ima samo eno funkcijo: ohranjanje političnega ravnotežja in dušenje deviantnosti. Z drugimi besedami, komunikacijski sistem je dejavnik krepitve politične države, planiranega in centraliziranega gospodarstva ter ideološke homogenizacije. Ker državni socializem ne priznava družbenih konfliktov, protislovij in strukturiranosti interesov, komunikacijski sistem tudi ne izraža mnenjskega pluralizma, alternativnih koncepcij in raznolikosti estetskih tokov. Njegova funkcija je, da duši ideološke, socialne in kulturne deviantne pritiske. Finančno ravnotežje ni pomembno, zakaj komunikacijski sistem ne temelji na medsebojni odvisnosti medijev in občinstva ter na komercialnem dobičku (zgube krije država), pač pa na načelu državnega širjenja socialističnih idej.

Ta komunikacijski sistem je v skrajni obliki ugotovljiv le v nekaterih tipih socializma in v nekaterih specifičnih zgodovinskih položajih. Zaprtost in togost takega sistema ponavadi nakopičita notranja protislovja, ki so imanentna tudi socialistični družbi. Diferenciacija v družbenoekonomski sferi, prav tako pa tudi v družbeni zavesti, nerazrešeni konflikti, deviantni pritiski priženejo sistem v tako napetostno stanje, da mora v starem morfostatičnem okviru dopustiti tudi mesto morfogenetičnim procesom. Simptomi tega so razne »pomladi« in »odtajanja« v sovjetskem socializmu, ki poživljajo komunikacijske obtoke, dopuščajo nekatere tokove pozitivnega *feedbacka*, rahlo odpirajo »vrata« zunanjemu svetu in togo mehanično vzpostavljanje ravnovesja nadomeščajo s fleksibilnejšimi homeostatičnimi uravnavanji. Sistem se začenja zavedati dejstva, da ga od kapitalistične družbe ne more ločevati le državnolastniško načelo (v nasprotju z zasebnolastniškim) in da uvajanje »brezrazredne« družbe še ne pomeni uresničevanja demokratičnega participativnega socializma.

Tudi varianta »večstrankarskega« sistema v deželah ljudskih demokracij, ki naj bi uvajal politični pluralizem neantagonistične narave s policentrično strukturo in mehanizmom javnega mnenja, ostaja v bistvu sistem državno-partijskega socializma (Wiatr, 1966: 218). V redkih zgodovinskih obdobjih uspe zaživeti politično-komunikacijski pluralizem: tedaj komunikacijski prostor napolnijo razmeroma avtohtoni in diferencirani glasovi raznih avtonomnih središč ter s tokom novih, inovacijskih, deviantnih informacij oživijo zaprte sklerotične obtoke.

Komunikacijski sistem samoupravnega socializma, kakršnega razvijamo v naši državi, je nastal po zgledih sovjetskega državno-partijskega modela. Zaradi potreb revolucionarnega socializma so ga sestavljale centralistično-štabsko organizirane agitpropovske komisije, podkomisije in enote novinarskih kolektivov. Prenosno funkcijo propagiranja sklepov, resolucij in akcij državno-partijskih forumov je ta sistem opravljal dokaj togo – v okviru svoje moralno-politične vloge, da vzgaja in aktivira strukture socialističnega javnega mnenja. Vzvratni tok je imel lastnost negativnega *feedbacka* in ni prinašal bistvenih novin v vrednostni sistem komunikacijske vsebine. Kritični toni niso bili izključeni, vendar je bila njihova funkcija homeostatična (uravnavanje deviantnih pritiskov).

Sistem ni bil nikoli povsem hermetično zaprt; fleksibilnejšo politiko je zahtevala široka ljudska koncepcija NOB. Hermetičnost pa je bistveno začela

popuščati ob spopadu z Informbirojem, zlasti pa po izključitvi iz vzhodne stalinističnoortodoksne sfere. Komunikacijski kanali so se začeli odpirati Evropi in drugemu svetu in nove ideje (čeprav presejane po selekcijskem sistemu »vratarstva« in avtocenzure) so začele oživljati socialistično misel in jo siliti k ustvarjalnosti. Sistem agitpropovskega usmerjanja je začel zamirati; pritiskali in izrivali so ga elementi samoupravljanja na področjih publicistike, novinarstva in založništva. Kakor je bilo razmeroma lahko formalno vzpostaviti samoupravne odnose v založniških organizacijah, pa seveda ni bilo moč izriniti dogme in avtocenzure iz zavesti publicističnih ustvarjalcev.

V kasnejšem razvoju jugoslovanskega komunikacijskega sistema vidimo globoka notranja protislovja. V okviru državno-partijskega modela se formalno vzpostavljajo samoupravni odnosi, v zavesti pa se ohranjajo agitpropovski klišeji. Komunikacijski sistem le fragmentarno vzpostavlja dvosmernost in pozitivni *feedback*; deviantni tokovi prodrejo v specializirane revije, redko pa sežejo v množična javna komunikacijska glasila. Tudi tok kritičnega javnega mnenja ostaja v latentnih možnostih bivanja; če se včasih prebije v javnost, se jim to ponavadi posreči mimo institucionaliziranih komunikacijskih sredstev.

Množična komunikacijska sredstva vendarle spreminjajo svojo fiziognomijo, se odmikajo od sovjetskih časopisnih obrazcev in se približujejo evropskemu pojmu množičnega informativnega tiska z mnenjskim razponom. Vzpostavlja se odnos medsebojne odvisnosti občinstva in medija. Politična glasila ne zadoščajo več potrebam občinstva; spodrivajo jih množične izdaje večernikov, tednikov in zabavnih revij. Komunikacijski sistem uveljavlja načelo finančnega »ekvilibrija«; odpoveduje se dotacijam in s komercialno uspešnimi listi poravnava zgube političnih glasil. Vdor komercializma prinaša poplavo vsebine za občinstvo z nizkim okusom. Tako se ob porajanju samoupravnega komunikacijskega modela uveljavljajo tudi primesi državno-partijskega in demokratično-komercialnega komunikacijskega modela; samoupravni elementi (zlasti nerazviti) včasih komaj presežejo to hibridno strukturo.

III

Doslej smo skušali opazovati komunikacijske tokove v okviru socialnokulturnih sistemov, ki kažejo v svoji empirični pojavnosti močne elemente morfostaze. Novejše sistemske analize vendarle predlagajo, da družbene sisteme preiskujemo z bolj dinamičnimi merili, ki bi upoštevala protislovno in kompleksno naravo socialno-kulturnih sistemov. Kompleksni adaptivni sistemski model naj bi zato bolj primerno ponazoril to, kar spoznavamo ob empiričnem opazovanju dinamične narave družb.

Tak socialnokulturni sistem z veliko adaptivno zmožnostjo in integracijo seveda ne bi bil brez ohranjujočih stabilnih elementov. Vseboval naj bi optimalno raven tako stabilnosti kot fleksibilnosti. Relativno stabilnost naj bi uveljavljale socialnopsihološke osnove medsebojnih odnosov in kulturnih pomenov ter vrednostnih hierarhij, ki združujejo člane skupin v isti pogovorni univerzum (izkustveni svet). Hkrati pa naj bi sistem temeljil na fleksibilnosti strukturalnih odnosov (naj bi bil razmeroma brez ovir, ki bi zavirale spreminjanje); ti odnosi bi vsebovali neko nagnjenje k reorganizaciji obstoječe institucionalne strukture. Kot pravi Buckley, je glavna lastnost kompleksnega adaptivnega sistema njegova sposobnost, da obstaja ali se razvija s pomočjo spreminjanja svoje strukture, ki jo včasih spremeni prav do temeljev (Buckley, 1967: 206).

Če se osredotočimo samo na tiste lastnosti modela, ki so v neposredni zvezi s komunikacijskim sistemom, lahko rečemo, da bi moral kompleksni adaptacijski proces predvsem vsebovati tele prvine:

1) Odprtost, ki bi bila pogoj za neprestano uvajanje »različnosti« v sistem. Viri dovajanja raznolikosti v sistem so lahko tako zunanji kakor tudi tisti, ki jih aktivno poraja dana struktura sama. Narava virov je v svojem bistvu deviantna, saj pomeni odmik od ustaljenih norm in vrednot; lahko je seveda tudi patogena, kar je nujno zlo vsake odprtosti. Končni učinek svežega dotoka je vendarle v tem, da bogati in poživlja količino skupno rabljenih informacij in sistem skupnih pomenov ter simbolov. Tako se poleg običajnega registriranja fizičnega in socialnega okolja kopičijo tudi inovacije, alternative, naključne in nenaključne deviacije ter raznovrstne socialne in kulturne diferenciacije.

2) Popolno dvosmerno komunikacijsko omrežje, ki sega v vse dele sistema in zagotavlja primerne zveze med sestavinami. Tu ne mislimo le na

učinkovit institucionalni tok informacij (medosebni in množični komunikacijski stiki), marveč prav tako na institucionaliziran sistem vzvratnega toka (različne *feedback* zanke), ki bi zagotavljal interakcijski obtok. Komunikacijsko omrežje s svojimi informacijskimi tokovi bi tako prevajalo tudi napetosti, intencije, pričakovanja in deviantnosti. Informacijski kanali se ne bi pojavljali le kot transmisije institucionalne informacije in aktivnosti, marveč prav tako kot prevodniki socialnih pritiskov; tako bi opravljali tudi vlogo soočanja alternativ in razreševanja konfliktnih situacij.

3) Selektivnost, tj. sposobnost občutljivega zaznavanja vseh raznolikosti in diferenciranosti zunanjega okolja, pa tudi notranjih stanj. To pomeni tudi sposobnost izbiranja v tej raznolikosti, ki se nam kaže kot nedoločenost, dvoumnost ali konflikt, sposobnost razvrščanja in filtriranja v intraindividualni in interpersonalni izmenjavi. Odprtost ni mehanično sprejemanje informacij, ampak izbirno in ustvarjalno absorbiranje (adaptiranje) oziroma pobuda za lastno ustvarjalnost. Sistem razvija mehanizme za ohranjanje pomenov, simbolnih sistemov in informacij, ki jih je že preskusil in ovrednotil, pri tem pa ostaja odprt za sprejemanje inovacij, ki bodo v novem selekcijskem procesu postale sestavni del vrednostnega sistema. Selektivnost ni identična s sistemom informacijskih »vratarjev« (*gatekeepers*), ki stojijo ali pri izvirih informacij ali v redakcijah, marveč je njihova negacija. Naštete značilnosti dinamičnega komunikacijskega procesa ne izčrpavajo vseh dejavnikov, ki naj bi ta proces omogočali. Zavestno smo opustili razpravljanje o razmerju med komunikacijo in distribucijo politične moči (ker to zahteva posebno razpravo). Poleg tega je tudi očitno, da tak dinamičen komunikacijski proces poteka v okoliščinah dialektične protislovnosti spopadanja morfostatičnih in morfogenetičnih elementov ne glede na to, v kakšni obliki se pojavljajo (etatizem – samoupravnost, birokratizem – participativnost, dogmatizem – heterodoksnost). Na ta način moramo tudi prevrednotiti funkcionalistično koncepcijo konsenza in v mnenjski proces uvesti dialektiko nenehnega prehajanja disenza v konsenz (in narobe).

IV

Komunikacijske sisteme lahko razločujemo glede na stopnjo razvitosti. Razvitost opredeljuje celoten splet različnih dejavnikov, ki so med seboj soodvisni. Med glavnimi determinantami razvoja nekega sistema so vsekakor

demografski, ekonomski in kulturni dejavniki. Soodvisni dejavniki pa so oblike družbene ureditve in stopnja politične demokratizacije v deželi, nacionalne specifičnosti, mednarodni položaj dežele in drugi dejavniki. Vsi ti vplivajo na obliko in stopnjo demokratizacije komunikacijskega sistema.

Ti »zunanji« dejavniki so tudi determinante razvitosti »notranjih« oblik komunikacijskega sistema: odprtosti, dvosmernosti toka in razvitosti *feedback* zank, selektivnosti, diferenciranosti vsebine, stopnje empatičnosti, učinkovitosti komunikacijskega toka ob čim manjši entropiji, inovacijskih in adapcijskih sposobnosti ter podobno.

Glede na temeljne determinante razvoja nekega sistema (demografske, ekonomske, kulturne in druge) razločujemo različne razvojne tipe sistemov. Če uporabimo kontinuum komunikacijske razvitosti, potem bo na eni strani kontinuuma najnižji razvojni tip, v katerem bodo prevladovale demografske in ekonomske determinante, ki bodo kazale na odvisnost od ekonomske razvitosti področja in njeno korelacijo z razširjenostjo medijev ter komunikacijsko sposobnostjo občinstva. Kulturni in socialnopolitični dejavniki bodo sicer učinkovali, vendar v omejenem obsegu (tip zaostalega, »ruralnega« množičnokomunikacijskega sistema). Na drugi strani kontinuuma pa bomo imeli razviti komunikacijski sistem, kjer bodo prevladovale kulturne in socialnopolitične determinante, medtem ko bosta ekonomski in demografski dejavnik zgubljala na svoji dominantni moči (tip razvitega, »urbaniziranega« množičnokomunikacijskega sistema). Vmesni tipi so različne prehodne stopnje ali kombinacije nerazvitega in razvitega sistema.

Razvitost ne zadeva le komunikacijskega sistema v celoti, ampak tudi in predvsem njegove strukturalne dele. V okviru vsakega komunikacijskega sistema lahko raziskujemo problem razvojnega neravnovesja med proizvajalnimi in sprejemnimi človeškimi in tehniškimi sistemi. Tako očitno razvojno neravnovesje zasledimo tudi v okviru globalnega komunikacijskega sistema, na primer jugoslovanskega, kjer imamo posamezne nacionalne komunikacijske (pod)sisteme, ki so relativno avtohtoni, vendar so na različni stopnji razvoja in imajo različno kulturno tradicijo. Tudi v okviru posameznih nacionalnih (pod)sistemov zasledimo regionalne stopnje razvitosti (najbolj očitni disproporci jugoslovanskega komunikacijskega sistema so nerazviti tehniški proizvajalni sistemi, pa relativno razvito množično občinstvo, kar velja zlasti za Slovenijo, Hrvaško in del Srbije; v nekaterih

republikah in predelih pa naglo razvijajo proizvajalne sisteme, medtem ko izobrazbena in kulturna struktura občinstva znatno zaostaja).

Omenili smo že hipotezo, da na razvitost komunikacijskega sistema tem bolj vplivajo kulturni, politični, nacionalni in drugi dejavniki sfere družbene zavesti, čim bolj je neki sistem razvit, diferenciran in strukturiran (demografski in ekonomski dejavniki zgubljajo na dominantnosti). V razvitih družbah sta tehniški proizvajalni in sprejemni podsistem ponavadi visoko razvita, kot so kompleksno omrežje RTV postaj, velika razširjenost dnevnega tiska, zadovoljene potrebe po radijskih in televizijskih sprejemnikih.

Razvite družbe imajo tudi drugačno razmerje med množičnim in medosebnim komuniciranjem: komunicirale bodo pretežno prek množičnih medijev, manj pa prek medosebnih stikov (tip »urbaniziranega« sistema komunikacij). Manj razvite družbe ali predeli bodo ohranjali tradicionalne oblike medosebnih stikov, medtem ko bodo od množičnih medijev v tako ruralno sredino prodrli predvsem radio in tedniki (»ruralni« tip komunikacij).

Razvite družbe imajo »notranje« bolj strukturiran, diferenciran in vsebinsko bogat sistem komunikacij. Čim širši je izbor problemov, ki jih neki sistem komunicira, čim bolj artikulira potrebe, interese in mnenja različnih skupin javnosti, tem bolj je sistem tudi sposoben, da vgrajuje skupne pomene, ki opravljajo integrativno funkcijo. Posameznike, organizacije in družbe lahko ocenjujemo po njihovi sposobnosti, da prenašajo in sprejemajo raznolike (kvaliteta, ne pa količina!) informacije, ki izražajo visoko strukturirano in diferencirano mnenjsko strukturo družbe. Komunikacijski proces je tem učinkovitejši, čim bolj je empatičen in čim manj je entropičen.

Med »notranje« lastnosti razvitega komunikacijskega sistema sodijo tudi odprtost, dvosmernost toka in selektivnost – dejavniki, ki smo jih že obširneje navajali kot determinante in indikatorje razvojnega spreminjanja komunikacijskega sistema. Ti razvojni dejavniki v nekem komunikacijskem sistemu vse bolj prevladujejo, čimbolj je ta sistem razvit in strukturiran.

V okviru globalnega komunikacijskega sistema lahko zasledimo različne stopnje razvitosti glede na omenjene dominantne dejavnike. Tako diferenciacijo lahko empirično ugotovimo tudi v okviru jugoslovanskega komunikacijskega prostora. Ta se kaže v različni stopnji razvitosti posameznih nacionalnih komunikacijskih sistemov (pri čemer močno vpliva tudi različna politična, ekonomska in kulturna tradicija), do diferenciacije pa prihaja

tudi znotraj posameznih nacionalnih sistemov (pokrajinske in regionalne razlike). Lahko govorimo o različni stopnji odprtosti, dvosmernosti, selektivnosti, diferenciranosti in adaptivnosti in ustvarjalnosti komunikacijskih (pod)sistemov. Odprtost oziroma neodprtost je ena izmed bistvenih lastnosti komunikacijskega sistema nekega naroda.

Odprtost naroda lahko pomeni pozitivno možnost za vključevanje v tokove evropske in svetovne miselnosti, možnost za ustvarjalno oplajanje v vseh sferah družbenega življenja – ali pa mu pomeni ogrožanje samobitnosti. Zaradi odprtosti segajo v komunikacijski prostor najrazličnejši vplivi, tudi patogeni, ki skupaj učinkujejo v komunikacijskem prostoru. Učinka teh tokov ne gre niti podcenjevati niti precenjevati. Vplivnost je odvisna od samobitnosti, dinamičnosti, adaptivnosti in ustvarjalnosti družbe in njenega komunikacijskega sistema.

V času svetovnega komuniciranja in svetovnih komunikacijskih sistemov noben kulturno-politični prostor ne more biti hermetično zaprt. Če bi bil, potem bi sam sebe obsodil na zaostajanje v razvoju (na propadanje). Interkulturno komuniciranje se razvija ne le med narodi v okviru državnih meja, marveč sega tudi prek meja. Državne meje danes niso prepreka kompleksnemu, svetovnemu informacijskemu toku, ki vedno bolj povezuje avtohtone sestavne dele svetovnega komunikacijskega sistema.

Vse bolj pomembno postaja, da posamezni komunikacijski sistemi globalnih družb razvijajo takšno diferenciranost in strukturiranost, kakršna je značilna za razvitejše družbe. To pomeni, da razvijajo odzivno dvosmerno omrežje s fleksibilnimi vzvratnimi zvezami, veliko selektivnostjo in odprtostjo. Tako omrežje predpostavlja komunikacijski policentrizem, ki zagotavlja dinamično in adaptivno razvojno spreminjanje komunikacijskega sistema. Razumljivo je, da je strukturiran komunikacijski sistem sam po sebi izredno pomembna determinanta razvoja celotnega socialnokulturnega sistema.

Literatura

Buckley, Walter F. (1966): *Sociology and Modern Systems Theory*. New Jersey: Prentice Hall.

De Fleur, Melvin L. (1966): *Theories of Mass Communication*. New York: David MeKay.

Key, V. O. Jr. (1961): *Public Opinion and American Democracy*. New York: Alfred A. Knopf.

Wiatr, Jerzy J. (1966): Vprašanje pluralizma v poljskem političnem sistemu. V *Socijalizam* – br. 2. Beograd: CK ZK Jugoslavije.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1973): Zgodovinskost in sistem. V France Vreg, *Družbeno komuniciranje*, 340–350. Maribor: Obzorja.

ZGODOVINSKOST IN SISTEM

Sistemski razvojni model je kompleksen dinamičen pojmovni konstrukt, ki »vključuje« procesno-razvojne mehanizme destrukturiranja in restrukturiranja. Funkcija informacijsko-komunikacijskega sistema je, da pospešuje družbeno spreminjanje, razvijanje in revolucioniranje.

Načelo odprtosti, mehanizmi dvosmernosti, pozitivnega vzvratnega toka niso zgolj načini in oblike bolj funkcionalnega komuniciranja družbe same s seboj, marveč so nosilci inovacij, družbenih gibanj, potreb in teženj ljudskih množic, deviantnih pojavov, revolucionarnih pritiskov in raznih konfliktnih stanj. Funkcionalno komuniciranje ni zgolj funkcionalistično usklajevanje intencij in pričakovanj, marveč je z njimi moč dosegati soglasje in razreševati konfliktne interese diferencirane družbe. Funkcionalna publicistika, kakor jo razumem v tej knjigi, je prostor, kjer se soočajo tokovi vplivanja in odsevanja, prostor za horizontalno kritiko in prostor, kjer se izražajo interesi različnih slojev in razredov. Načelo komunikacijske diferenciacije in policentrizma temelji na spoznanju, da je družba razredno diferencirana, konfliktna; možnost za artikulacijo različnih interesov in mnenj je pogoj, da se družba integrira na novih vrednotah. Tudi avtonomnost informacijsko-komunikacijskega sistema imam za povezanost z družbenim sistemom, ne pa za abstraktno svobodo.

(str. 374) Glasovanje o zakonu o plebiscitu 6. decembra 1990. Fotografija Nace Bizilj, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

V komunikacijskem sistemskem modelu so tako izrecno poudarjene vse tiste morfogenetične prvine, ki omogočajo razvojno spreminjanje družbe; pri tem ne mislim le na evolucijski razvoj, marveč tudi na revolucionarne spremembe. Kljub temu pa vsak sistemski model nujno ostaja na ravni abstraktnosti ali aksiomatičnosti. Zato ga moramo restrukturirati na ravni konkretne družbene stvarnosti in ga opazovati v zgodovinskih razsežnostih. Vsak sistem je bolj ali manj abstrakten, saj je tudi znanstveno razmišljanje velikokrat hudo abstraktno in pojmovno. Če sistemski model konstruiramo na ravni abstraktnosti, se veliko razločneje pokažejo medsebojne odvisnosti in razvojne determinante. Hkrati pa je vsak sistemski model »nasprotje« družbeni stvarnosti, ki je konkretna, diferencirana, protislovna, zgodovinska. Sistem in podsistemi niso samo v razmerjih medsebojne odvisnosti, marveč se nam v stvarnosti kažejo v odnosu celote do delov, v razmerju med družbenoekonomsko podlago in družbeno vrhnjo stavbo, v odnosu med bitjo in družbeno zavestjo.

Sistemski teoretiki razlikujejo med abstraktnimi in konkretnimi sistemi. Komunikacijski model, ki ga predlagam, je skonstruiran na temelju tega razlikovanja; sistem in podsisteme sem v razvojnem modelu imel za konkretne sisteme. Podsisteme zato sestavljajo družbene institucije: politične, ekonomske, kulturne, znanstvene, komunikacijske in druge. Informacijsko-komunikacijski podsistem ponazarja informacijsko-komunikacijske institucije in njihovo delovanje v družbi. Kulturni podsistem so kulturne in umetnostne institucije neke družbe, medtem ko je kultura (kulturni sistem neke družbe) kot oblika družbene zavesti celosten pojav, ki ima svoje zgodovinske razsežnosti in ga ni moč imeti za podsistem nekega sistema. Isto velja za druge podsisteme.

Ker sem sisteme imel za konkretne sisteme, mi je to omogočilo, da sem sistem in podsistem opazoval v konkretni družbeni razsežnosti, se pravi v luči diferenciranosti, policentričnosti, napetosti in integrativnosti. Razvojni model je sestavljen na temelju spoznanj konfliktne teorije. Tak sistemski razvojni model omogoča, da razkrivamo, kje in zakaj nastajajo napetosti v sistemu in med podsistemi, kdaj in zakaj se te napetosti lahko spremene v družbeni konflikt. Če govorim o konkretnih sistemih in podsistemih, to pomeni, da mislim na dejanske akterje družbenega vedenja, na družbenega človeka, skupine, razrede in sloje, na organizacije, komune in večje politične skupnosti, na narode, na antagonistične razrede, na razvite in nerazvite, na mednarodne skupnosti.

Tu pa se že srečujemo z zgodovinsko razsežnostjo sistema ali z »odpiranjem« sistema v zgodovino. Taka odprtost pa je hkrati »sprememba in negacija samega sistema«, kot je dejal neki teoretik. To dialektično protislovje je bistvena sestavina komunikacijskega razvojnega modela. Sistem je protisloven v samem sebi; v njem se kažejo dinamična gibanja in spreminjanja kot nenehne destrukcije in restrukcije. Razvijajo se procesi odmiranja starega in nastajanja novega. Te možnosti nakazujem v modelu s prvinami odprtosti, dvosmernosti, pozitivnega vzvratnega toka in napetosti (protislovja), ki ne peljejo le v počasno evolucijo sistema, marveč prav tako v revolucionarne spremembe.

Kljub temu pa konkretni sistemski razvojni model ostaja na ravni »sistemskosti«. Odprtost v zgodovino pomeni, da vsak družbeni sistem opazujemo v luči razvoja družbenoekonomskih in političnih sil, ki nastopajo v zgodovini človeštva pa tudi v zgodovini publicistike. Vsak informacijsko-komunikacijski podsistem je genetično organ neke zgodovinske oblike javnosti in družbenega sistema. Že na začetku dela sem v poglavju o temeljnih teorijah govoril o socialno-zgodovinskih oblikah javnosti, v delu *Javno mnenje* pa sem te oblike podrobneje analiziral.

Oblike javnosti in javnega komuniciranja se kažejo v vseh zgodovinskih formacijah, v meščanski državi pa javnost postaja »tipična kategorija«. Meščanska javnost si je kot javnost zasebnih lastnikov priborila politične funkcije in se tako uveljavila kot pomembna sila v interakciji z državno oblastjo. V nedrih meščanske javnosti je nastajala proletarska javnost nelastnikov in si počasi prisvojila pravico subjekta javnosti.

Taka demokratična javnost delovnega ljudstva se lahko oblikuje le na temelju podružbljenja proizvajalnih sredstev in družbenega samoupravljanja. Marx je menil, da bo šele v taki družbi javna oblast izgubila politično naravo in se preobrazila v družbeno upravljanje. Avtonomija javnosti in njenih publicističnih organov je zato lahko zasnovana le na samoupravni javnosti, ne pa na zasebni sferi, se pravi, na javnosti, ki upravlja podružbljena proizvajalna sredstva. Meščanski liberalni model komunikacijskega sistema se v svoji resnični zgodovinski razvojnosti lahko »razreši« le v samoupravni demokratični model podružbljenih komunikacijskih sredstev. Samoupravna javnost je zgodovinski »proizvod« revolucionarnih spopadov delavskega razreda s kapitalističnim sistemom.

Samoupravna javnost je ena izmed oblik svetovnega socializma; zato ima nedvomno svojo razredno naravo, svojo lastno zgodovinsko določenost in njena pot v socializem je specifična. Informacijsko-komunikacijski sistem je funkcijsko povezan s to javnostjo in je njen publicistični organ.

Predloženi komunikacijski razvojni model temelji na takem pojmovanju; zato govorim o relativni avtonomnosti informacijsko-komunikacijskega podsistema. Določno sem prikazal razmerja med publicističnimi mediji in javnostjo, pa tudi odvisnost obojih od političnih, ekonomskih, vojaških, znanstvenih in drugih družbenih institucij. Pri tem opozarjam na zgodovinsko dejstvo, da si je politični podsistem vsake družbe v svoji usmerjevalni in integracijski funkciji skušal prilastiti tudi sleherno politično odločanje. Težnja po oligarhizaciji in birokratizaciji pa ni značilna le za politične, marveč tudi za tehnokratske strukture; zato spoznanje, ki smo ga razkrili zgoraj, velja tudi za ekonomski podsistem. To težnjo je opaziti tudi pri drugih podsistemih, zlasti pri mejnem podsistemu. S prilaščanjem političnega odločanja se odtuji oblast od tistega razreda, iz katerega oblast izhaja in v imenu katerega jo izvršujejo. Ta pojav je najbolj značilen za meščansko družbo, spoznali smo ga v stalinistični obliki socializma, pred njim pa ni zavarovana niti samoupravna družba.

Zato mora sleherni komunikacijski sistem biti organ široke javnosti, ne pa organ državnih, tehnokratskih ali drugih oligarhičnih vrhov. Sleherno politično gibanje raste in živi na svoji naravni podlagi, v ljudskih množicah. Zato se mora politično gibanje vedno znova napajati v množicah, se vračati k tisti podlagi, iz katere izhaja. V tem sta si funkciji političnega gibanja in komunikacijskega organa neke javnosti podobni, da ne rečem enaki.

Publicistična misel je bila v vsej svoji zgodovini izraz človekovega ustvarjalnega duha. Uresničevala je pravico svobode misli in mnenja, ki je človeku imanentna. Čeprav so jo pogosto zlorabili, vendarle zgodovina publicistične misli kaže na svojevrstno gibanje zavesti iz preteklosti v prihodnost. Zato je bila revolucionarni publicistiki vedno imanentna protisistemskost; duh se ne more gibati v mejah sistema in njegove relativne zaprtosti ali homeostatičnosti. Bistvo publicistične misli je komuniciranje resnice in svobode. Če pa je misel prisiljena spremeniti se v sistemsko apologijo, ukinja svoje bistvo – sporočanje resnice.

Vsak komunikacijski sistem je sam v sebi protisloven: opravljati mora funkcionalno-integrativno in spoznavno-vrednostno funkcijo družbenega

sistema, hkrati pa mora razklepati meje sistemov in se razpenjati v zgodovinsko razsežnost, v nekaj, kar je nadsistemsko, kar je vizija prihodnosti. Kadar publicistika opravlja to vlogo, se nujno sooča s tradicionalnim, sistemskim, z morfostatičnim pojmovanjem družbe. Zgodovina publicistike prikazuje najostrejše spopade in konflikte prav na teh točkah – zlasti v obdobjih revolucionarnega spreminjanja družbe. Konflikt se kaže včasih le kot publicistični dvogovor med konservativizmom in demokratizmom, pogosto pa se razrašča na čisto razredna razmerja.

Konflikt se prenaša v samo komunikacijsko organizacijo in poteka kot spopad med publicistiko in politično-managerskim vrhom komunikacijske organizacije. Komunikacijska institucija je organizirana hierarhično, odločanje se osredotoča bolj ali manj v politično-uredniškem vrhu množičnega medija. Čeprav uredniki na nižjih ravneh prepuščajo inovacijsko informacijo, to ponovno presejejo in odberejo na višjih ravneh.

Vsebina množičnih medijev odseva politično usmeritev tistih družbenih razredov ali tistih segmentov javnosti, ki je njihov publicistični organ. Komunikacijski mediji branijo in ohranjajo predvsem ideologijo vladajočega razreda. Ker pa so – vsaj veliki informativni tisk in množični elektronski mediji – hkrati tudi publicistični organ globalne družbe in obče javnosti, morajo izražati potrebe in interese vseh družbenih skupin diferencirane javnosti. Tako lahko pričakujemo, da bodo množični mediji v taki ali drugačni obliki odsevali razslojenost javnega mnenja, pa tudi socialne, ideološke in druge konflikte.

Tu že načenjamo vprašanje, ki je za komunikacijsko znanost izredno pomembno: kako sestaviti komunikacijski zgodovinsko-razvojni model, ki bi temeljil na družbeno-ekonomskem razvoju in bi upošteval strukturne spremembe vsebinske in oblikovne sporočilne strukture v razvoju človeštva.

Nekateri teoretiki so skušali tak model napolniti z zaporedjem dominantnih in recesivnih mnenj, stališč, vedenj in vrednot. Dominantna struktura je reprezentativna komunikacijska struktura neke družbe, ki oblikuje stališča in vrednote svojega časa. Recesivna struktura pa naj bi bile komunikacijske strukture, ki jih najdemo v manjših družbenih skupinah, pri manjšinah, pri manjših organizacijah in gibanjih v »podzemnem« tisku. Recesivne strukture niso ostanki struktur, ki so bile nekoč dominantne, marveč jih opredeljujejo za nove, latentne strukture, ki teže k procesu spreminjanja. Take recesivne strukture so klice prihodnjih dominantnih struktur. Dominantne

in recesivne strukture so med seboj odvisne; če pa se zveza med dominantnimi in recesivnimi komunikacijskimi vzorci pretrga, napetosti, ki nastanejo, silijo k spremembi in pride do krizne situacije. Take konfliktne situacije lahko peljejo tudi k revolucionarnim spremembam. Latentna nasprotja postajajo javna in začenja se odkrit, javen spopad. Spremembe lahko ugotavljamo, če analiziramo spremembe komunikacijskega vedenja, sporočilnih vsebin in oblik.

Tak model nam nakazuje, kako ene komunikacijske strukture dinamično prehajajo v druge, ne pojasnjuje pa družbenopolitične vsebine dominantnih in recesivnih struktur. Prav tako ni jasno postavljen problem protislovnosti obeh struktur in oblik preraščanja ene strukture z drugo.

Očitno je, da dominantna sporočilna struktura odseva interese in mnenja vladajoče državnopolitične in ekonomske strukture neke družbe. Vendar to lahko pomeni, da dominantna struktura izraža ideologijo in vrednote takega ali drugačnega družbenega sistema: lahko izraža vrednote liberalne meščanske družbe ali pa monopolnega kapitalizma, lahko temelji na stalinistični različici socializma ali pa na samoupravni demokraciji, lahko je dominantna struktura falangističnega totalitarnega sistema. Isto velja za latentne recesivne strukture: manjšinski komunikacijski mediji so lahko odsev starega, preživelega, konservativnega, lahko pa so inovacijski, radikalni, revolucionarni novi mediji. Zato moramo sleherno komunikacijsko strukturo presojati glede na to, kako je povezana z zgodovinskimi družbenoekonomskimi in političnimi silami, ki je njihov publicistični odsev ali organ.

Drži pa splošna trditev, da se nova zgodovinska gibanja izčrpajo, da se v obdobjih državnosti birokratizirajo in da take državno-politične strukture prej teže k temu, da ohranjajo *status quo* v družbi, kakor pa da bi jo spreminjale. V posameznih deželah v svetu se avtentično javno mnenje zato lahko izraža le v publicističnih organih radikalnih gibanj ali podzemnega tiska. Revolucionarna publicistična *praxis* kot najvišja oblika človekove ustvarjalnosti se zato oglaša v revijah ali v podzemnem tisku, ne pa v množičnih medijih. Take latentne, inovacijske, manjšinske komunikacijske strukture so negacija dominantnih, institucionalnih struktur – so klica novega in presegajo staro.

Zgodovinski razvojni komunikacijski model bi zato moral temeljiti na družbenoekonomskih determinantah in na razrednih protislovjih; ta se v duhovni sferi kažejo kot dialektika protislovja med institucionalnimi in

inovacijskimi sporočilnimi strukturami. Merilo za vrednotenje bi moralo biti, koliko družba presega sistemsko zaprtost in koliko se odpira v resnično zgodovinskost, v samoupravno demokracijo.

Komunikacijski model samoupravne družbe

Ko sem prikazoval komunikacijske modele različnih avtorjev in raznih sistemov, sem že ugotavljal, da ne more biti nikakršne splošne sheme komunikacijskega sistema, kar velja tudi za sistemski razvojni model. Pri vseh modelih se nujno zastavlja vprašanje vrednotenja. Pri sistemskem razvojnem modelu smo ta merila razvili, ko smo govorili o sistemskih in medsistemskih razmerjih. Zdaj pa sem ugotovil, da jim je nujno »dodati« novo merilo: zgodovinsko-razvojno razsežnost. To pomeni, da je treba uveljaviti družbenopolitično vrednotenje posameznih komunikacijskih in družbenih sistemov.

Pri modelih meščanske družbe smo ugotavljali, da so izrazito morfostatični. Vendar, bistven je družbeni pomen težnje k ohranjanju stanja: sporočilni sistem množičnih medijev ohranja vrednostni sistem meščanske družbe, ki temelji na veri v svobodno podjetništvo, na zakonitosti dobička nadzorovanega kapitalizma in na splošnih vrednotah svobode govora. De Fleur (1966) še posebej poudarja, da so v ameriškem komunikacijskem sistemu te vrednote bistvene in da z njimi ohranjajo socialne, politične, ekonomske in kulturnozgodovinske razvojne okvire ameriške družbe. V komunikacijskem sistemu samem pa je glavni motiv finančni, zakaj množični mediji delujejo v okviru tržnih mehanizmov.

Nekateri so ta model imenovali komercialni model, kar pa ni čisto točno. Komunikacijski sistem meščanske družbe v svoji klasični obliki opravlja funkcijo komunikacije in integracije meščanske javnosti na temelju vrednot liberalne demokracije. Tudi kasnejši modeli poudarjajo mehanizme mnenjskega ravnotežja, konsenza, pluralistične artikulacije interesov in svobode tiska. V stvarnosti je seveda empirično moč ugotoviti metode komunikacijskega manipuliranja in atomizacije javnosti.

Komunikacijski model meščanske družbe moramo opazovati v zgodovinski razsežnosti in opazovati strukturne in funkcijske spremembe javnosti, pa

tudi metode, oblike in vsebine sporočilne strukture. Komunikacijski model meščanske družbe razvojno sledi družbenoekonomskemu razvoju in je odvisen od različne stopnje političnega, ekonomskega in kulturnega razvoja posamezne dežele. Tako vidimo razvojno črto: od liberalnega retoričnega modela zgodnje faze kapitalizma do dinamičnega, sistemskega modela industrijsko razvite meščanske demokracije. Že je tudi moč videti obrise komunikacijskega modela v visoko razviti, poindustrijski družbi, ki je plod znanstvene in tehnične revolucije.

Tudi komunikacijski model socialistične družbe se kaže zelo različno. Najprej ga najdemo v Leninovi viziji delavskega tiska, ki ga delno uresniči oktobrska revolucija. Zatem pa se v prehodni dobi diktature proletariata vedno bolj utrjuje model državno-partijskega komuniciranja. Širjenje socialističnih idej postane poklicna dejavnost »armad delavskih propagandistov«. Stalinska različica spremeni ta model v zaprt komunikacijski sistem propagandnega prepričevanja, ki naj bi idejno prebujal široke množice, utrjeval revolucionarno oblast, gradil socializem in varoval pred vdorom tujih idej.

Komunikacijski sistem je tako dejavnik, ki krepi politično državo, planirano in centralizirano gospodarstvo in ideološko homogenizacijo. Ker državni socializem ne priznava strukturalizacije interesov in družbenih konfliktov, tudi komunikacijski sistem ne odseva mnenjskega pluralizma nastajajoče socialistične družbe, pa tudi konfliktov in krčev nove družbe ne. Finančno ravnotežje sistema ni pomembno, ker tisk subvencionira država – zato komercializacija in senzacionalnost nista razviti.

V kasnejšem obdobju naletimo na pomembne razvojne spremembe. Demokratizacija socializma v Sovjetski zvezi prinaša tudi spremembe in inovacije v komunikacijskem sistemu. Predvsem je videti, da se agitacijsko-propagandni model odpira v svet in da dopušča rahel dotok drugih idej; domači komunikacijski obtok oživi, prihaja do alternativ in soočenja.

V deželah ljudskih demokracij se razvijajo različice komunikacijskega sistema, ki temelji na političnem pluralizmu neantagonistične narave. Komunikacijski sistem kaže policentristično strukturo in vpeljuje mehanizem javnega mnenja; vendar v temeljih ostaja v okviru državno-partijskega komunikacijskega modela. V nekaterih zgodovinskih obdobjih pa zaživi komunikacijski pluralizem: komunikacijski prostor napolnijo relativno avtohtoni

glasovi raznih političnih in družbenih skupin, ki lahko javno izrazijo dotlej latentno mnenjsko strukturo.

Med obema vrstama komunikacijskih modelov je seveda bistvena razlika. Meščanski temelji na zasebni lastnini proizvajalnih sredstev, na načelu kapitalističnega dobička ter na meščanski ideologiji, socialistični državno-partijski pa na podružbljenju proizvajalnih sredstev, na planskih mehanizmih državnega gospodarstva in na socialističnih vrednotah. Vendar nobeden od teh modelov ne razrešuje bistvenega vprašanja: odtujenost človeka v vseh sferah in možnost njegove ponovne humanizacije na temelju odločanja v družbenem samoupravljanju.

Komunikacijski sistem samoupravnega socializma, kakršnega razvijamo v Jugoslaviji, je nastal po zgledih sovjetskega državno-partijskega modela. Zaradi potreb osvobodilnega boja in revolucionarnih sprememb se je najprej oblikoval sistem štabsko organiziranih komisij agitpropa pri komunistični partiji in pri vojaških oddelkih. Komunikacijski sistem je imel transmisijsko funkcijo, da je seznanjal s sklepi, resolucijami, govori in akcijami državno-partijskih in vojaških forumov ter propagiral ideje in vrednote socialistične revolucije. Kritični toni niso bili popolnoma izključeni, saj je prevladoval model političnega prepričevanja na temelju spoznavanja socialističnih idej in vrednot.

Sistem ni bil nikoli popolnoma hermetično zaprt. Komunikacijsko odprtost in politično prožnost je narekovala široka, ljudska koncepcija OF in NOB. Spopad z Informbirojem je v komunikacijski model prinesel nove razsežnosti. Komunikacijski kanali so se začeli odpirati v evropske in druge dežele. Nove ideje so preplavljale deželo, lomile stara pojmovanja in silile socialistično misel h kritičnemu preverjanju in k ustvarjalnosti.

Agitpropovsko usmerjanje je začelo zamirati. Potiskati so ga začeli delavski sveti, ki so se uveljavljali tudi v novinarskih kolektivih in v založbah. Tako so bila samoupravna telesa formalno kaj hitro vzpostavljena tudi v publicistiki. Veliko težje je bilo izriniti stare komunikacijske sheme, agitpropovske stereotipe in dogmatično razmišljanje publicistov in novinarjev.

Množična komunikacijska glasila so vendarle kaj hitro spremenila svojo fiziognomijo in se odmaknila od sovjetskih časniških obrazcev in metod radijske propagande. Približala so se evropskemu sistemu množičnega

informativnega tiska z mnenjskim spektrom. Ustvarila so pristnejši medsebojni odnos z bralci in poslušalci. Dnevni politični tisk ni več zadoščal; dopolnjevati ga je začel nedeljski in zabavni tisk. Komunikacijski sistem se je odpovedal političnim subvencijam in skušal zgube pokrivati z oglasi in drugimi metodami. Vdor komercializma pa je prinesel poplavo vsebine za ljudi s poprečnim okusom: senzacionalizem, kriminalne romane, seksualne zgodbe, politične pamflete in pornografijo.

Prvotni državno-partijski komunikacijski model porevolucijskega obdobja se tako počasi prestrukturira. Pretkejo ga primesi meščanskega komercialnega modela. Informacijski sistem se komercializira in vpeljuje načelo finančnega ravnotežja. Komunikacijski sistem se tako spreminja v svojevrstno sestavino državno-partijskega in demokratično-komercialnega modela. V to hibridno strukturo začenjajo pronicati prvine samoupravne demokracije. Samoupravni odnosi se rojevajo počasi in krčevito.

Proces poživlja spoznanje, da mora v samoupravni družbi politična sfera odstopati svoje mesto družbeni, samoupravljavski sferi. Na področju komunikacij to pomeni, da mora politično komuniciranje preraščati v družbeno komuniciranje in da se mora klasična politična javnost prestrukturirati v samoupravno javnost.

Proces preraščanja je protisloven; je nenehen spopad s težnjami politične države, z birokratskimi in tehnokratskimi strukturami. Proces je dolgotrajen; odvisen je od stopnje razvoja družbenoekonomskih sil v posameznih republikah in regijah ter od razvojne stopnje socialističnih odnosov in družbene zavesti.

Proces ima svojo zgodovinsko razsežnost. Komunikacijski sistem jugoslovanske družbe je obremenjen s težko dediščino kulturne in politične zaostalosti, odtujenosti delovnega človeka od sredstev za proizvodnjo, od politike in kulture. Delovni človek s težavo doumeva, da živi v novem obdobju in v posebni obliki socializma, ki skuša uveljaviti humanistična načela in sistem samoupravljanja. To je čas, ko se človek spet polašča komunikacijskih sredstev in jim vrača prvobitno funkcijo: iz sile nad seboj jih spreminja v silo za sebe – v sredstvo za sporazumevanje med ljudmi. Komunikacijska sredstva postajajo »odprto oko ljudskega duha, utelešeno zaupanje ljudstva v samega sebe«, kot je dejal Marx.

Zato naj bi družbeno komuniciranje v samoupravni demokraciji bilo »sporazumevanje, enakopraven empatičen dialog, v katerem skušajo ljudje razumeti drug drugega, ne pa drug drugemu vsiljevati mnenja«, kot sem zapisal drugje. Družbeno komuniciranje ne bi smelo temeljiti na duhovnem nasilju, marveč na svobodni odločitvi posameznika, da izbira med dejstvi, dokazi in različicami. To je tudi pot, da se bodo ljudje lahko spreminjali iz objekta informacije v subjekt samoupravnega odločanja v vseh družbenih sferah.

Komunikacijski model samoupravne demokracije bi zato morale sestavljati tiste prvine, ki so specifične za tako demokratično odprto samoupravno družbo. Zato sem v prikazu komunikacijskega sistemskega razvojnega modela te lastnosti poudaril pred vsemi drugimi. Te so: odprtost komunikacijskega sistema, možnost dotoka inovacij, dvosmernost, napetost, empatičnost, selektivnost, negativna entropičnost, mnenjska diferenciranost, policentričnost, pa tudi mehanizmi integracije na socialističnih vrednotah. Tak komunikacijski sistem lahko veliko bolj zadovolji komunikacijske potrebe človeka samoupravljavca, kakor pa bi jih mogel zadostiti kak državno-birokratski komunikacijski sistem.

Poleg tega je v našem modelu naglašeno načelo morfogeneze, ki omogoča razvojne in revolucionarne spremembe družbe. Vsaka družba, ki se želi razvijati, mora imeti take družbene mehanizme, ki pripeljejo v spremembe, ki omogočajo, da se opuščajo stare strukture ter sestavljajo nove, ki pospešujejo gibanje in revolucioniranje. Taka morfogenetičnost je družbeno razvojno in komunikacijsko načelo, ki ga je antična misel izrazila z besedami *panta rei* in *polemos*.

Človeštvo si želi uresničiti svojo vizijo humanizma in socialistične družbene ureditve. Ta vizija je nastala iz teženj, da bi človek bival kot subjekt, iz zgodovinskih potreb »demosa« po demokraciji in samoupravljanju. Zato komunikacijski model ne more temeljiti na morfostazi, na ohranjanju ravnotežja, na meščanskem konsenzu, na dušenju konfliktov in novih idej. Komunikacijski model samoupravne družbe mora inovacije, nekonformnost, samoupravnost in svobodno misel sprejeti za bistvene sestavine ter jih uvrstiti med morfogenetične prvine.

Sodobna znanstveno-tehnična družba lahko nastane samo na temelju demokracije in samoupravnih načel. Taka družba potrebuje komunikacijski model, ki bo presegel tradicionalne retorične modele politične

države in ki bo ustrezal potrebam sodobnega človeka, ki si želi hitre in objektivne informacije, enakopraven dialog, pravo intersubjektivno komunikacijo. Prvine takega družbenega komuniciranja nakazuje ta knjiga. Avtor se zaveda, da bodo ostale le hipoteze, če jih ne bomo empirično preskusili – in da se bodo ohranile le kot teoretična vizija, če jih ne bomo uresničevali v vsakodnevni praksi sporazumevanja med ljudmi socialistične družbe.

Literatura

De Fleur, Melvin L. (1966): *Theories of Mass Communication*. New York: David MeKay.

■ (str. 387–391)
Vregov Sistemski razvojni model in njegove monografije *Komunikacijski modeli* (str. 39–43), ki jo je leta 1972 izdala Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Knjigo hranita: Narodna univerzitetna knjižica v Ljubljani in Osrednja družboslovna knjižnica Jožeta Goričarja (FDV) v Ljubljani.

Vreg

SISTEMSKI RAZVOJNI MODEL

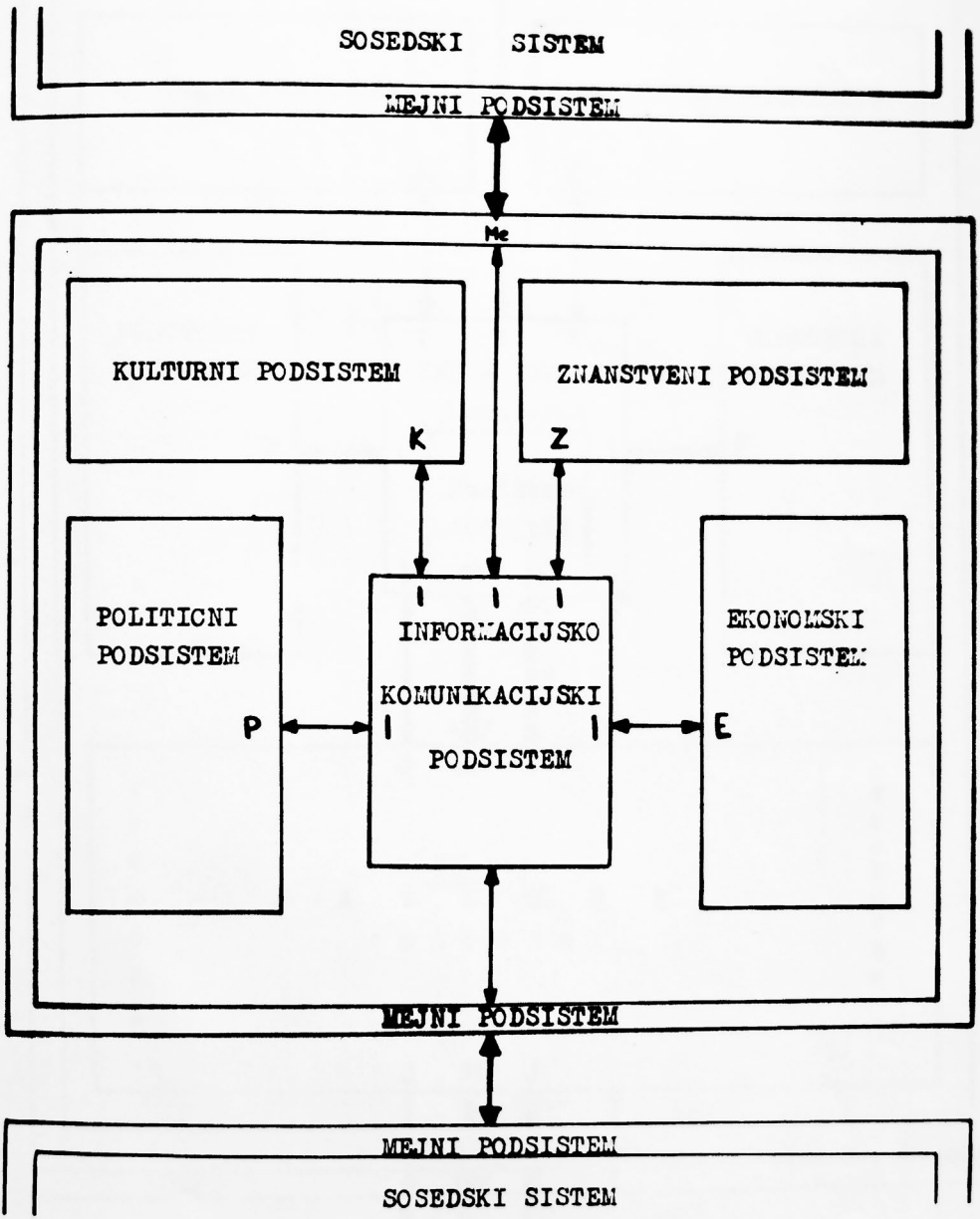

Shema 1.: Družbeni sistem, njegovi podsistemi in sosedski sistemi

Vreg

SISTEMSKI RAZVOJNI MODEL

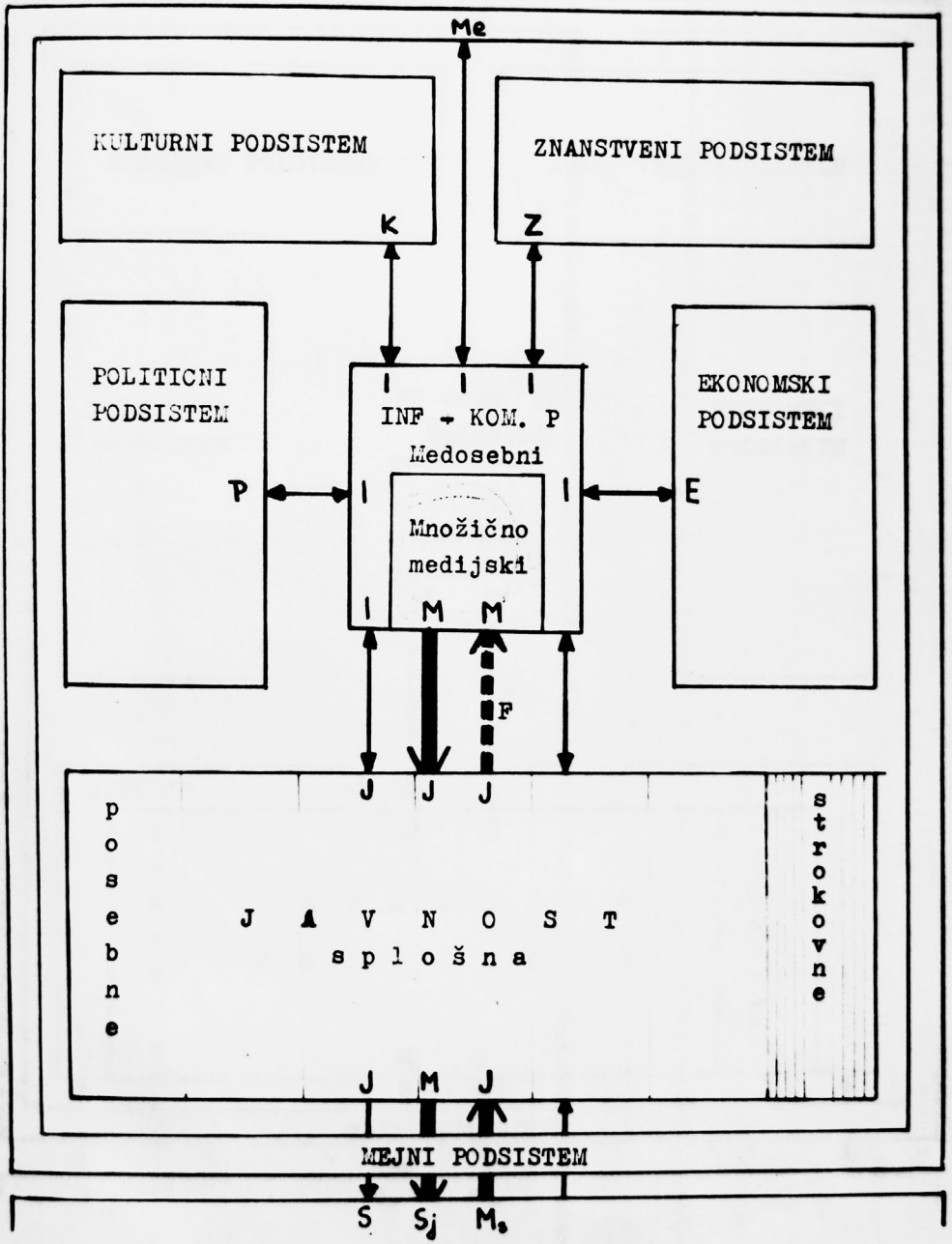

Shema 2.: Družbeni sistem in interkomunikacije z javnostjo

SISTEMSKI RAZVOJNI MODEL

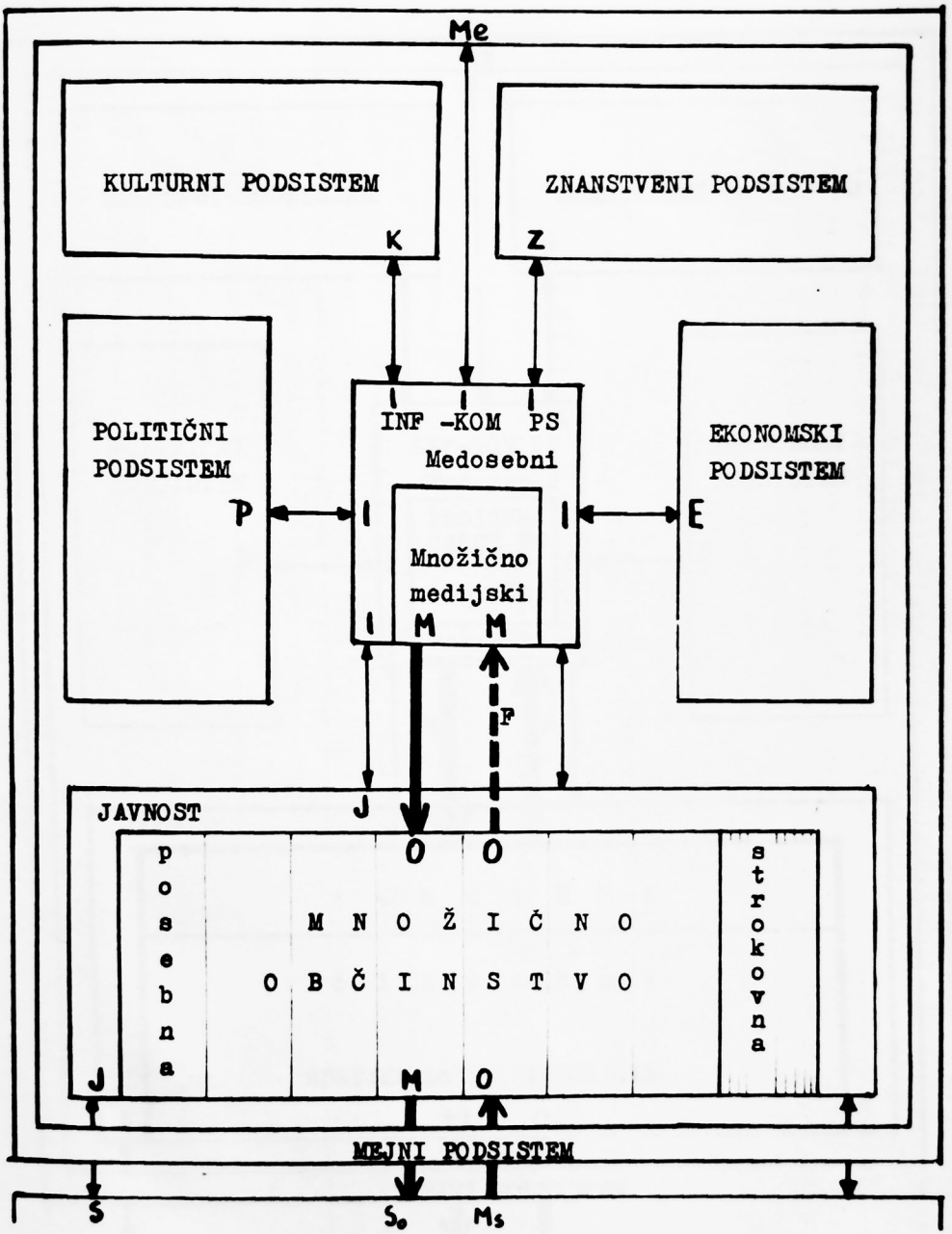

Shema 3.: Sistem in interkomunikacije z množičnim občinstvom

Vreg

SISTEMSKI RAZVOJNI MODEL

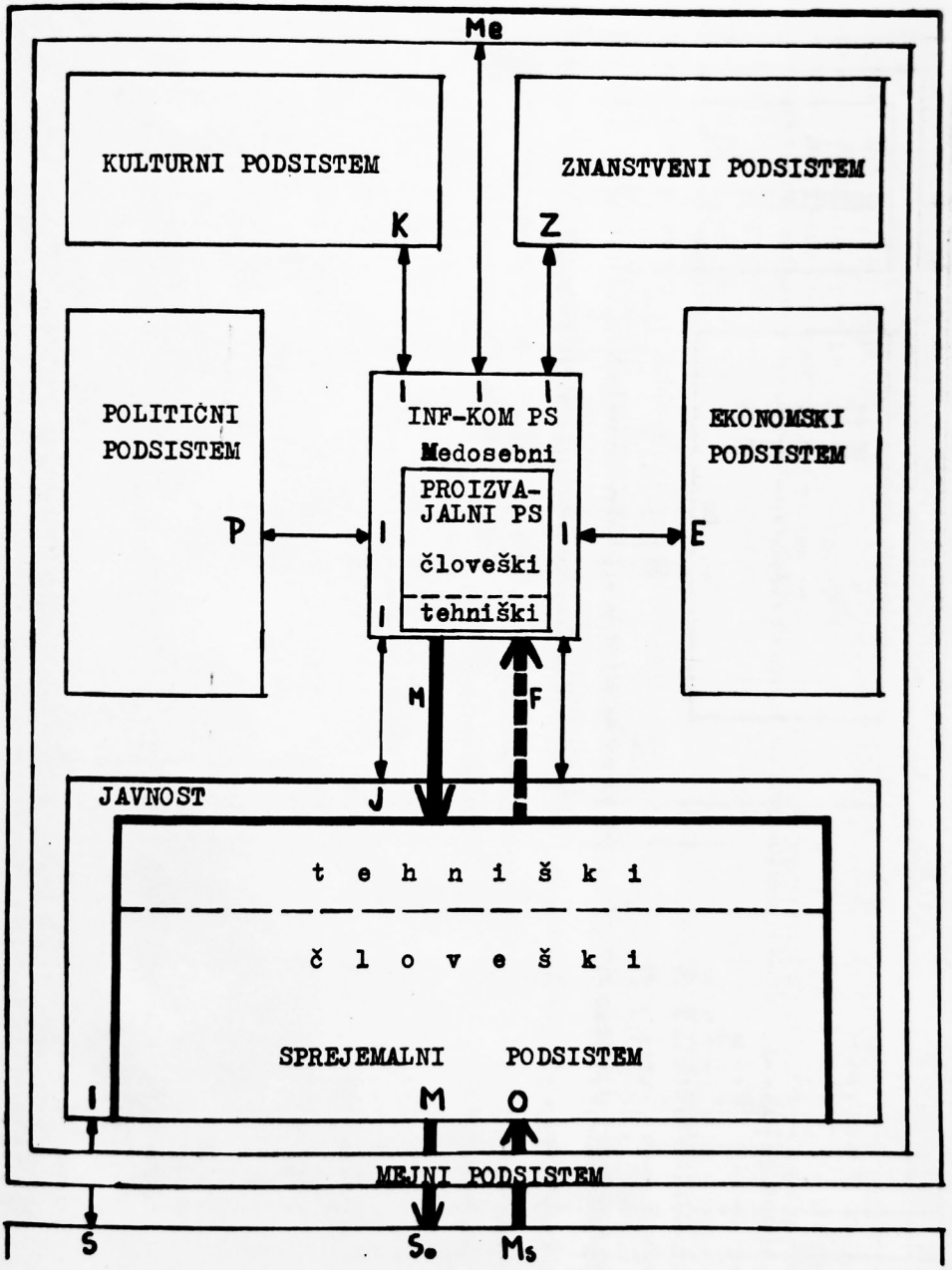

Shema 4.:Množično-komunikacijski sistem in stopnja razvitosti

Vreg

SISTEMSKI RAZVOJNI MODEL

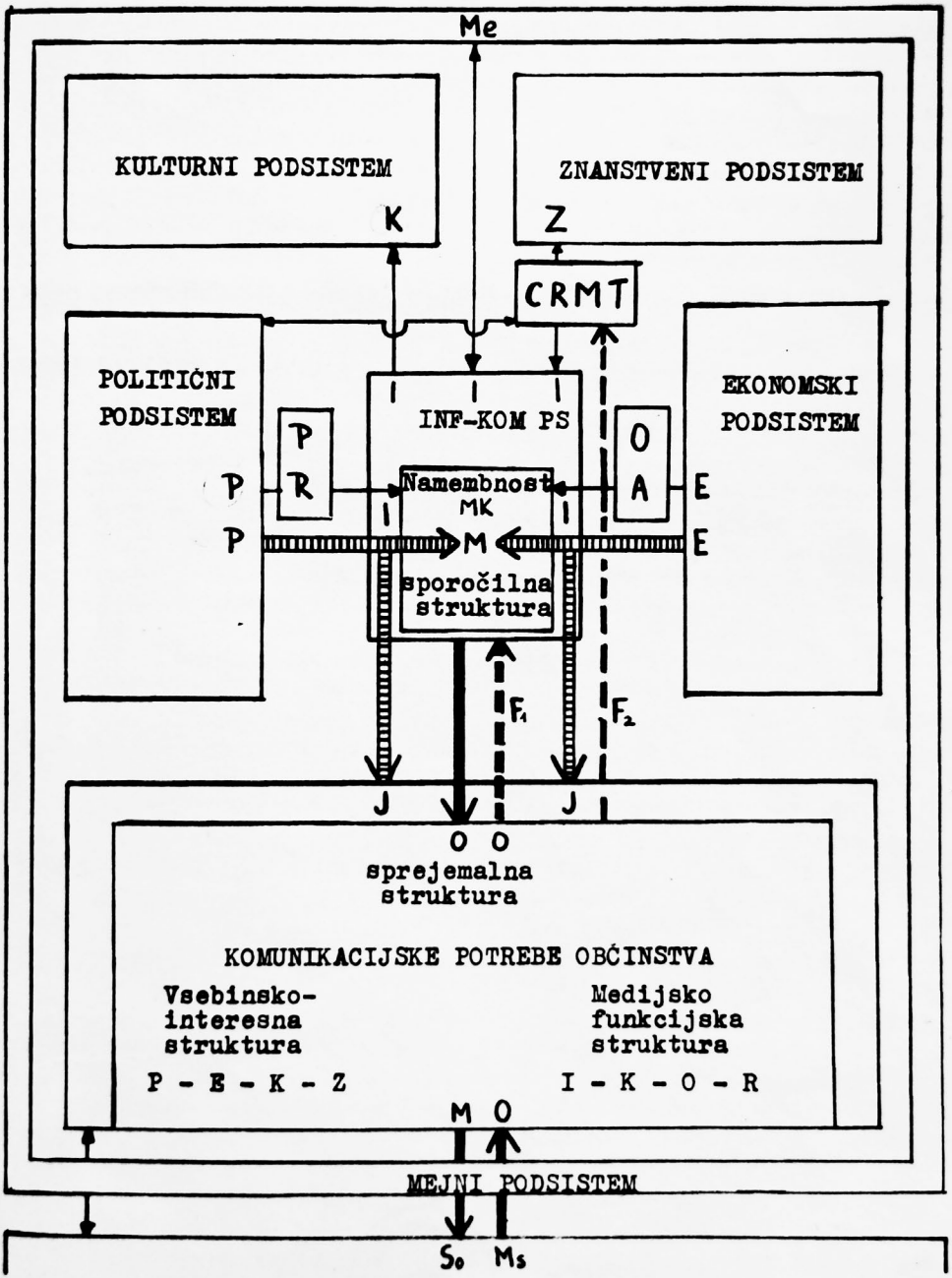

Shema 5.: Podsistemi in funkcionalna interakcija med MM in MO

NARODNA BANKA
P

Prvič objavljeno: Vreg, France (1986): Javna občila in družbena stvarnost. V Slavko Splichal in France Vreg, *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, 127–145. Ljubljana: Komunist.

JAVNA OBČILA IN DRUŽBENA STVARNOST

V komunikacijski znanosti je danes živo vprašanje, ali množični mediji izkrivljeno, »popačeno« prikazujejo družbeno stvarnost, ustvarjajo stereotipne »predstave v glavah ljudi« (Lippmann) in tako konstruirajo novo stvarnost, ki je dejansko »produkt« politike komunikacijskih organizacij, njihove ideološko-vrednostne naravnanosti in programskih ciljev državnih ali političnih projektov.

Odgovori na to vprašanje so različni.

Funkcionalistični teoretiki ugotavljajo, da množični mediji zaradi »eksplozije informacij« v sodobnem svetu selekcionirajo informacije, da dosegajo funkcionalno komuniciranje (Prakke) oziroma morfogenezo sistema (sistemski teoretiki), predvsem pa strukturno spreminjanje (Buckley).

Nekateri komunikologi dokaj pozitivistično naštevajo različne funkcije množičnih medijev: med njimi je prva resda informacijska funkcija (posredovanje informacij o dogodkih in razmerju moči v svetu); zatem pa opredeljujejo tudi korelacijsko funkcijo (interpretacija dogodkov v smislu podpore uveljavljenim normam in centrom oblasti) in mobilizacijsko funkcijo (politične, ekonomske, vojaške, verske in druge kampanje; McQuail).

(str. 392) Snemanje prve televizijske glasbeno-zabavne oddaje *Promenada* na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani leta 1959. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Slednji že določno kažeta na ideološko-vrednostno in politično »funkcijo« množičnih medijev, s katero mediji etično verificirajo oblast vladajočega razreda, dokazujejo pravilnost politike, pa tudi upravičujejo neenako distribucijo družbene moči, vpliva in ugleda vlade in vladajoče elite.

Kritični komunikologi so še bolj jasno opredelili tezo, da imata informacija in ideologija funkcijo stabiliziranja strukture moči, s transnacionalnimi informacijskimi sistemi pa uveljavljanja hegemonije in ekspanzije velikih sil. Zavračajo trditev komunikacijskih pragmatikov, da imajo komunikatorji pravico »definirati« stvarnost in dolžnost ustvarjati »nadideološko«, »nadstrankarsko«, kozmopolitsko, globalno »podobo« sveta. »Globalni dnevniki« in objektivnost poročanja so zgolj fikcija in zastiranje dejanskih protislovij in distribucije moči v svetu. Množični mediji opravljajo funkcijo legitimizacije oblasti in pomagajo izvajati oblast (Habermas), reproducirajo kapitalske in mezdne odnose (Holzer), zagotavljajo hegemonijo vladajočega razreda (Gramsci), so temeljna sestavina državnih ideoloških aparatov, pa tudi državnih represivnih aparatov (Althusser).

Nekateri kritiki razkrivajo vlogo političnih, ekonomskih in vojaških elit (Mills, Chasin), razgaljajo »industrijo zavesti« in komunikacijski imperializem (Schiller), v analizo množičnih medijev pa pritegnejo tudi njihovo ideološkopropagandno delovanje kot sestavino specialne vojne.

Redukcije kompleksnosti družbene stvarnosti

Tako se nam množičnomedijska konstrukcija družben realnosti kaže kot zelo kompleksno in multidisciplinirano vprašanje. Naj navedem nekatere bistvene vidike, ki bi jih morali teoretična in empirična analiza tega fenomena vsekakor upoštevati, če ne bi želeli ostati le parcialna, razkrivati le nekatere pojavne oblike, ne pa socialnega bistva te tako usodne, včasih tragične »funkcije« množičnih medijev. Katere so bistvene redukcije kompleksnosti v analizah?

Vprašanja o medijski konstrukciji stvarnosti ni moč omejiti samo na odnos množični mediji–stvarnost, podobno kot vprašanja, ali politiki konstruirajo družbeno stvarnost, ni mogoče proučevati samo na relaciji politika–javnost. Množični mediji ne opravljajo svoje ideološko-politične vloge kot edini

dejavnik vpliva, marveč delujejo v spletu različnih družbenih dejavnikov. Primarni determinanti vpliva in socializacije sta družbenoekonomska in politična struktura (ekonomska in politična dominacija vladajočega razreda), ki zagotavljata delovanje »prepričevalne« komunikacije množičnih medijev; ti pa povratno učinkujejo s svojimi ideološko-vrednostnimi sporočili, političnimi projekti in vzdrževanjem socialnega reda (oblastniški simboli).

Množični mediji opravljajo svojo družbeno funkcijo »konstrukcije stvarnosti«, se pravi oblikovanja institucionalne sporočilne strukture komunikacijskega sistema kot sestavine socialnega sistema, mogočne države s svojim ekonomskim, političnim in vojaškim ustrojem. Množični mediji so del »državnega ideološkega aparata« (šolskega, verskega, družinskega, pravnega, političnega, sindikalnega, informacijskega, kulturnih sistemov – Althusser) in skupaj z represivnim državnim aparatom (vlado, administracijo, policijo, tožilstvom, zapori, vojsko itd.) ideološko dominirajo. Ali pri tem in koliko pri tem poljubno rekonstruirajo družbeno stvarnost (minimirajo družbene konflikte, zastirajo družbeno neenakost, goje domnevo političnega pluralizma, socializirajo konflikte, poveličujejo svobodo itd.), je bolj ali manj vprašanje prepričevalne moči medijev in usklajenosti politične komunikacije z družbeno stvarnostjo.

Medijske konstrukcije realnosti in učinkovanja politične komunikacije ni moč omejevati le na nacionalno vlogo medijev v družbenem sistemu, marveč moramo to vlogo povezovati z njihovo transnacionalno vlogo. Množični mediji opravljajo svojo funkcijo politične komunikacije in ideološko-vrednostne naravnanosti (arbitrarne, ideološko parcialne, skupinske »konstrukcije« stvarnosti) v svetovnih dogajanjih, konfliktih in vojnah. Naj omenim le nekatere globalne probleme, ki jih »reflektirajo« in na katere vplivajo, »součinkujejo« množični mediji:

a) politična, ideološka in vrednostna konfrontacija dežel z različnimi družbenimi sistemi (ideološkopropagandna kompetitvnost sistemov in konfrontacija velikih sil);

b) enosmerni tok informacij, ki teče od severa proti jugu, kot posledica globokega (in še poglabljajočega se) prepada med razvitimi in nerazvitimi (ekonomska in informacijska neenakost, kulturna penetracija);

c) konfrontacija vojaškoindustrijskih kompleksov in blokovskih jedrskih sil, regionalna ali lokalna vojaška konfrontacija, ki sproža izostreno

ideološkopropagandno aktivnost med bloki ali državami, pa tudi razne manifeste in latentne oblike psihološke vojne.

Vse to globalno dogajanje zapleta množične medije v ostre planetarne spopade, v poljubna stereotipna slikanja dogajanj, osebnosti in nasprotujočih si družbenih sistemov. Svetovni ali evropski dnevniki, ki se označujejo z »globalnimi«, so globalni samo po distribuciji v vse dele sveta, dejansko pa so skupinski, ideološko parcialni in v funkciji ideološko-politične dominacije.

Medijske konstrukcije stvarnosti ni moč omejiti na množično komuniciranje niti na komunikacijske (politične) sisteme. Množično komuniciranje je danes samo del celovite informacijske dejavnosti in množični mediji delujejo le kot komplementaren del nacionalne in svetovne, transnacionalne produkcije informacij. Ta zajema izredno razvejeno in mogočno industrijo informacij (računalniški in informacijski sistemi), industrijo znanstvene in kulturne informacije (knjige, film, plošče, kasete in videokasete itd.), mamutsko organizacijo za stike z javnostjo in industrijo za ekonomsko propagando, gigantsko informacijsko propagandno dejavnost (manifestno, večji del pa prikrito) za ideološko-propagandno vojno. V razvitem svetu (na primer v ZDA) informacijska dejavnost zaposluje že več kot polovico prebivalstva; zaposlovanje v tej novi »kvartalni« dejavnosti rapidno raste, tako da bo v prihodnjem tisočletju več ljudi zaposlenih v produkciji informacij kot v produkciji blaga.

Množičnomedijska konstrukcija družbene stvarnosti se tako pojavlja le še kot zapoznel historični fenomen, saj svet dejansko obvladuje gigantska informacijska dejavnost. Analiza mora torej zajemati konstrukcijo globalne stvarnosti, ki jo »producira« celotna informacijska dejavnost.

Produkcija sporočil, ideološki aparati in država

Analize družbene stvarnosti in informacijskomedijske konstrukcije globalne stvarnosti tudi ni moč omejevati samo na ideološko-medijske sestavine, marveč jo moramo teoretično in empirično proučevati v okviru njene materialne eksistence, materialne in tržne produkcije in distribucije sporočil. S tem smo se približali osrednjemu vprašanju, proučevanju soodvisnosti materialnih, tehničnih in produkcijskih dejavnikov množičnih

sporočil ter dejavnikov družbene zavesti v zgodovinskem procesu družbenega spreminjanja.

Proučevanja konstrukcije stvarnosti ni moč omejiti niti na abstrakten ideološki redukcionizem družbenih pojavov niti na vulgarnomaterialističen ekonomski determinizem. Če izhajamo iz spoznanja, da zavest ni tista, ki bi opredeljevala življenje, marveč je življenje tisto, ki opredeljuje zavest, tedaj moramo natančneje opredeliti odnose medsebojne odvisnosti. Odnose med materialno in duhovno produkcijo je dejansko mogoče pojasniti le tedaj, če materialno produkcijo jemljemo kot določeno zgodovinsko obliko produkcije in če raziščemo, kako sta družba in odnos človeka do narave utemeljena v tej obliki materialne produkcije, hkrati pa določata način duhovne produkcije. To pomeni, da moramo zgodovinske procese pojmovati kot soodvisnost produkcijskih procesov in odnosov ter družbenih oblik občevanja (Marx in Engels), kot »nujno medsebojno razmerje med strukturo in superstrukturo«, kjer je interakcija recipročna in obstaja kot »stvaren dialektični proces« (Gramsci).

Ne glede na mnoge filozofske digresije in kontroverze glede tega vprašanja pa velja temeljno spoznanje, da je treba družbe proučevati celovito, z vidika njihovih zgodovinskih razvojnih teženj in strukturnih sprememb, kot medsebojno prepletanje pogosto protislovnih sestavin materialno-razvojnih determinant in usmerjajoče moči človekove osebnosti. Sodobne družbe bi morali zato proučevati:

a) z vidika tehnično-ekonomskih oblik »presnavljanja med človekom in naravo« (Marx), torej vlogo človekovega in družbenega dela pri obvladovanju in preoblikovanju narave, in

b) z vidika oblik družbenega organiziranja dela ter političnega konstituiranja družbe.

Na temelju teh spoznanj je moč zavrniti vulgarnomarksistično ločitev na ekonomsko bazo in nadgradnjo ter tezo, da je nadgradnja samo »odsev«, refleksija dogajanj v »bazi«. Soodvisnost med družbeno bitjo in zavestjo sta Marx in Engels prikazala s tezo, da je družbena bit »dejanski življenjski proces«. Opraviti imamo torej z dejanskim življenjskim procesom zgodovinsko danega človeka, z dejavnimi ljudmi, s celovito pojmovanimi procesi družbene interakcije, ki se odvijajo v celotni družbenoekonomski in družbenopolitični sferi (Vreg, 1980: 49–55).

Družbe ne reproducirajo samo materialnih možnosti svoje eksistence, marveč so prisiljene sočasno (kot dialektični proces recipročne interakcije med strukturo in superstrukturo) reproducirati tudi možnosti svoje eksistence na področju idej. Z drugimi besedami, družbeni sistemi morajo reproducirati tudi svojo družbeno zavest. Zato ustvarjajo in ohranjajo integralne ideološke sisteme ter krepijo procese politične socializacije.

Analiza »refleksij« stvarnosti v množičnih medijih in javnem mnenju mora zato zajemati tale področja: a) procese družbene produkcije in reprodukcije (kdo razpolaga in upravlja z vrednostjo, ustvarjeno z delavčevim delom), kar pomeni, da moramo celotno informacijsko (in tudi množično medijsko) dejavnost proučevati z vidika konkretne materialne produkcije in distribucije sporočil; b) procese političnega konstituiranja države in oblike državne prisile, ki določajo meje »svobodnosti« komunikacijskih sistemov in njihovo vlogo pri ohranjanju oblasti; c) procese integralnih ideoloških sistemov, oblike primarne, sekundarne in terciarne socializacije, vlogo informacijske dejavnosti pri ohranjanju ideoloških in vrednostnih sistemov družbe, še posebej vlogo komunikacijskih in množičnokomunikacijskih sistemov.

Eksistence ideoloških sistemov ne moremo iskati samo v sferi idej in političnih projektov ali v teoriji, da vladajoči razred obvladuje družbo samo s produkcijo idej. Ideološka dominacija vladajočega razreda je zasidrana v vseh oblikah dominacije države: v upravljanju, kapitalu in delu, v izvajanju oblasti vladajočega razreda, njenem političnem programu in oblikah državne prisile (od cenzure do kazenske prisile). Ideološka dominacija tudi ne živi samo »v sferi duhovne produkcije«, marveč korenini v materialni produkciji in distribuciji informacij in množičnih sporočil.

Med ekonomsko-tehnično, državno in ideološko dominacijo ni ločnic, zato jih je treba teoretično in empirično proučevati kot celovit zgodovinski proces družbe. Že George Gerbner je razvil pojem »institucionalizirane predstave« *(image)*, ki jo producirajo množični mediji. Taka predstava vnaprej struktuira svet dogodkov in idej; oblikujejo pa jo politike, predpisi, pravilniki, delovne podmene in vrsta industrijskih, tržnih in organizacijskih odnosov, v katerih delujejo množični mediji. »Položaj, lastninska pravica, cilji in funkcije množičnih medijev v socialnem sistemu izoblikujejo institucionalizirano 'predstavo', ki potem vpliva nazaj na sporočilne sisteme, ti pa oblikujejo strukturo javnih predstav v družbi« (Gerbner, 1966: 437).

Tudi drugi opozarjajo, da samo v sferi ideološke dominacije ne moremo najti idej in vrednot, ki *neposredno* podpirajo in utemeljujejo ekonomsko dominacijo (hierarhijo) in politično prisilo (represijo) (Splichal, 1984: 12). Antonio Pasquali (1979: 19) pa navaja, da je bistvena razlika med političnim in ekonomskim pritiskom na komunikacijske organizacije, ki vpliva na selekcijo in uporabno vrednost distribuiranih sporočil, ter nadzorom nad celotnim, hierhariziranim sistemom komuniciranja v dani družbi, ki je vtkan v vse človekove dejavnosti, od distribucije sporočil, znanja, vrednot in vzorcev vedenja do bank podatkov in satelitov.

Göran Therborn ugotavlja, da bi Althusser težko branil (in ne brani več) teoretično pojmovanje koncepta ideološkega državnega aparata, kajti bistveno je razumeti notranjo povezanost med ideološkim aparatom in državo. Ne gre namreč za nekaj razdvojenega, razločenega; ne gre le za zunanje dejstvo, da državni ideološki aparati temelje na prepričevanju (oblikah socializacije), državni represivni aparati pa na kazenski represiji. Niti ni vsa resnica v tem, da je državni represivni aparat en sam (čeprav izredno razvejen in hierarhiziran), da pripada javni sferi, da pa je večina ideoloških aparatov v zasebni lasti. »Ideološki aparati so sestavina organizacije moči v družbi, socialni odnosi moči pa so kondenzirani in kristalizirani v državi sami.« (Therborn, 1980: 84) Družina je opredeljena z državno zakonodajo, šolstvo je sestavni del države, delo in delovne vloge so opredeljene z zakonodajo in sistemom lastništva. Ključni element v tem sistemu so množični mediji, ki so glavni dejavniki ideološkega vpliva.

Vse te institucije ohranjajo, ustvarjajo in krepijo ideologijo vladajočega razreda, državni aparat pa s pravno in kazensko represijo odstranjuje deviantne, patološke, kritične in inovativne tokove. Tako ideologija omogoča vladajočemu razredu, da izvaja oblast, hkrati pa se kot dominantna ideologija lahko uspešno konfrontira s protiideologijo drugih razredov.

Oblike dominacije in konfrontacije komunikacijskih sistemov

Kritične teorije so v začetnih analizah prikazovale družbe kot hierarhično, monolitno organizirane sisteme, v katerih imajo množični mediji neomejeno moč vplivanja in kjer državni ideološki in represivni aparati suverено in rigidno izvajajo totalno ideološko homogenizacijo. Ta teorija bi bila

veljavna za nekatere ekstremno avtokratske ali totalitarne sisteme (bodi meščanske ali socialistične), ne more pa vzdržati kritike v večini demokratskih meščanskih ali socialističnih sistemov, zlasti pa ne v tistih, kjer dejansko prevladuje politični (večstrankarski) ali mnenjski (samoupravni interesni) pluralizem, kjer se odvija konsenzni model interakcije med vlado in javnostjo in kjer vlade iščejo legitimnost v široki javnosti ljudskih množic.

Zato moramo natančneje opredeliti: a) silnice vpliva na javnost in javno mnenje v posameznih sistemih, distribucijo moči in mehanizme vplivanja na javnost in oblike izvajanja pritiska na množične medije ter b) distribucijo moči v svetovni javnosti, »mehanizme« vplivanja velikih sil na svetovno javnost, oblike konfrontacije velikih sil in drugih žarišč političnega in komunikacijskega vpliva v svetu.

V sleherni družbi se notranja protislovja izrazijo tudi v razmerju sil raznih komunikacijskih sistemov. Čeprav je v pluralistični družbi razporeditev komunikacijske moči enakomernejša, se tudi v tej v bistvu kaže temeljna razporeditev: vladajoči razred in stranka (ali koalicija) na oblasti ter »nevladajoči« razred, skupine, manjšine kot politična opozicija. Integralnemu ideološkemu aparatu vladajočega razreda se upira ideološki protiaparat alternativne komunikacije. Lahko bi rekli, da je konfrontacija med dominantnim komunikacijskim sistemom vladajočega razreda ter alternativnim protiideološkim komunikacijskim sistemom antagonističnega razreda, raznih družbenih ali nacionalnih skupin, političnih manjšin ali manjšinskih skupnosti.

Konfrontacija med sistemoma je lahko manifestna in institucionalna (pluralizem diferenciranih množičnih medijev), lahko je neinstitucionalna ali latentna. Lahko se odvija v pluralističnem družbenem sistemu, lahko pa je stisnjena v toge okvire elitističnega družbenega ustroja. Konfrontacija se lahko odvija na temelju široke komunikacijske participacije ljudskih množic (participativna oziroma samoupravna demokracija), lahko pa je potisnjena v državne okvire vertikalne komunikacije (pretežno z oblikami aklamacijske povratne informacije).

Komunikacijski sistem vladajočega razreda dominira le na zvezni, federalni ravni države, če si je alternativna protiideologija izborila svoj komunikacijski prostor na regionalni, komunalni ali lokalni ravni. Pogosto se tudi zgodi, da si razred ali skupina pribori oblast in oblikuje vlado, množične medije pa še vedno obvladujejo stranke ali skupine, ki niso na oblasti (množični

mediji so lahko v rokah korporacij oziroma v zasebni lasti; dominanti so lahko tako imenovani »nadstrankarski« dnevniki ali RTV omrežja, ki so dejansko v rokah političnih strank ali interesnih skupin).

Proučevanje komunikacijske konfrontacije v družbi mora zato temeljiti na analizi distribucije moči v celovitem spletu dejavnikov: stranke in razporeditev političnih sil; parlament, njegova moč in nemoč vplivanja na proces odločanja v državi; interesne skupine (kapital), nacionalne in transnacionalne korporacije in njihov vpliv na proces odločanja v sferi dela in politike; in, slednjič, moč in nemoč množičnih medijev (državnih, strankinih, zasebnih) ter vpliv celotne informacijske dejavnosti.

Vsi ti dejavniki vplivajo na procese odločanja pa tudi na oblikovanje institucionalizirane podobe stvarnosti (stereotipi v glavah ljudi) in na javno mnenje, ki se v vzvratnem procesu pojavlja kot dejavnik vpliva.

Država lahko rigidno nadzira množične medije (fizični pritiski, represivna zakonodaja, cenzura itd.), lahko pa uporabi ekonomske pritiske. Politične stranke lahko uveljavijo politiko stroge medijske politične ali ideološke indoktrinacije. Nacionalne ali transnacionalne korporacije (kot sodobna izvenparlamentarna oblast) lahko izvajajo neposredno ali posredno politične in ekonomske pritiske na komunikacijske organizacije. Pregrade in restrikcije informacijskega toka v raznih deželah so različne, od preprečevanja dostopa k virom informacij do raznih oblik cenzure in represije, od izključevanja javnosti iz procesa odločanja do uveljavljanja raznih oblik državnih, ekonomskih ali vojaških skrivnosti. Prav te restrikcije primarno determinirajo stopnjo prikrivanja in izkrivljanja informacij in so poleg oblik ideološke homogenizacije glavni dejavnik konstrukcije družbene realnosti (MacBride, 1980: 137–145).

Odprti družbeni sistemi pa svoj vpliv izvajajo v okvirih demokratične doktrine »vladavine ljudstva« ter političnega procesa parlamentarne ali samoupravne demokracije. V nasprotju z državnimi sistemi informiranja z vrha navzdol (vertikalno enosmerni tok) uvajajo oblike demokratične komunikacije (odprtost, dvosmernost, neentropičnost, policentričnost) in oblike podružbljanja množičnih medijev (participacija javnosti, soodločanje delegatov družbenih skupnosti). Pluralistični sistemi omogočajo institucionalne oblike konfrontacije dominantnega komunikacijskega sistema z alternativnim sistemom (kot razredno protiideologijo ali kot kritičen, inovativen morfogenetičen tok). V odprtih sistemih je zaradi pluralistične mnenjske

konfrontacije znotraj sistema in zaradi odprtosti sistema v svet (dotok svetovnih informacij na temelju morfogenetične selektivnosti) omogočen mnenjski pluralizem, kar določa večjo objektivnost in zmanjšane možnosti konstrukcije stvarnosti.

Množično medijsko konstrukcijo stvarnosti bi zato morali primarno proučevati z vidika (ne)enakomerne in (ne)enakopravne distribucije komunikacijske moči v okviru informacijske dejavnosti, zatem z vidika morfogenetske odprtosti sistema v bazen svetovnih informacij pa z vidika mnenjskega in interesnega pluralizma ter stopnje podružbljenosti medijev.

Vsi ti dejavniki delujejo kot zapleten, protisloven in celovit proces; vzpostavlja se recipročna interakcija med strukturo in superstrukturo; vse to opredeljuje funkcije množičnih medijev in vpliva na razmerje med informacijsko-interpretacijsko in oblastniško-mobilizacijsko funkcijo medijev. Opredelitev funkcij prav tako določa stopnjo »konstrukcije« stvarnosti: stopnjo ideološkosti, stereotipnosti, politične rigidnosti; »odtenke« institucionalizirane podobe stvarnosti, pa tudi strategije ideološkopropagandnih akcij in političnih kampanj.

V okviru svetovne družbe in globalne komunikacije obstajajo različne oblike konfrontacij velikih sistemov in različnih globalnih žarišč ekonomske in politične moči (oba velika bloka: ZDA in ZSSR in blokovske države; nove velesile: Kitajska, Japonska in druga središča; ogromen, nerazvit »tretji svet«, neuvrščene države itd.). V tem prispevku naj omenim le dva vidika svetovne komunikacijske konfrontacije.

1) Konfrontacija dominantnih komunikacijskih sistemov obeh velesil in dežel, ki sodijo v oba sistema (konfrontacija Vzhod – Zahod). Blokovski komunikacijski sistemi pripadajo državam z različnimi družbenimi sistemi (kapitalizem, socializem) in producirajo povsem nasprotne institucionalizirane »podobe« sveta. Ker temeljijo na antagonističnih razrednih nasprotjih, je ideološko-politična konfrontacija izredno zaostrena. Prve strani dnevnikov in glavne vesti elektronskih medijev so posvečene izključno tej konfrontaciji. V svetovni javnosti nenehno odmeva ta blokovska »vojna besed«; pozornost človeštva je usmerjena v oblike zaostrovanja ali popuščanja te ideološkopropagandne konfrontacije, saj sta grožnja jedrske vojne in usoda miru človeštva odvisni predvsem od obeh velesil in zavezniških držav. Stopnja selektivnosti informacij, oblike izkrivljanja, zamolčevanje resnice ali dejstev, točnost, objektivnost in celovitost poročanja so odvisni od

ostrine ali »miline« blokovske konfrontacije oziroma od poskusov ustvarjanja medsebojnega sporazumevanja in sodelovanja (konjuktivni in disjunktivni procesi).

Ker sodobna načela prepričevalnega političnega komuniciranja obema stranema v tej konfrontaciji »odsvetujejo« neprepričevalno, diskreditirano črno-belo slikanje, rigidno ideološko stereotipijo, je ideološka konfrontacija »zastrta« s simboliko demokratičnih vrednot in s »paradnim«, normativnim slikanjem obeh družbenih sistemov. Konstrukcija realnosti se skriva prav v zamegljevanju razhajanja med normativnim in stvarnim, razhajanja med deklariranimi humanističnimi cilji in prikritimi interesi obeh velesil. Globalni dnevniki in elektronski mediji bi morali videti svojo funkcijo prav v tem, da prebijajo ideološke in interesne bariere med različnimi družbenimi sistemi, da s točnim, objektivnim in celovitim poročanjem ustvarjajo empatično interakcijo med sistemi. Mnogi analitiki žal ugotavljajo, da globalni mediji ostajajo ideološko pristranski, da oblikujejo institucionalizirane predstave sveta, vodijo propagandne vojne, namesto da bi prispevali k premagovanju velikih družbenih problemov sveta, k razreševanju konfliktov in popuščanju napetosti.

2) V globalni družbi obstaja tudi drugačna oblika komunikacijske konfrontacije, ki temelji na razhajanju med razvitimi in deželami v razvoju. To je konfrontacija dominantnih komunikacijskih sistemov s komunikacijskimi sistemi nerazvitih, ki temelji na neenakopravni razporeditvi komunikacijskih sredstev in pristranskem sistemu poročanja. Dominacija velikih komunikacijskih sistemov ohranja in krepi enosmernost toka informacij (monopolen položaj velikih agencij), goji elitizem velikih, kulturni etnocentrizem in poraja politično, ekonomsko, kulturno in informacijsko penetracijo v sisteme dežel v razvoju.

Informacijska dominacija razvitih narekuje posebne oblike in kriterije selekcije informacij iz »tretjega sveta«, spodbuja izkrivljanje stvarnosti dežel v razvoju in senzacionalistično, efemerno poročanje. Konstrukcija podobe »tretjega sveta« je mozaik naravnih katastrof, poplav, revščine in umiranja zaradi pomanjkanja hrane, vojaških uporov, ekonomskega nereda, kriminala in nasilja, socialnih in političnih nemirov. MacBrideova komisija navaja tale primer: lakota je proces, toda gladovna stavka je dogodek in novica; poplava je novičarski dogodek, boj za obvladovanje poplave pa je proces, ki nima posebne novičarske vrednosti (MacBride, 1980: 157).

Izkrivljanje stvarnosti ni samo netočno ali neresnično poročanje, ni samo ideološko-politična, subjektivna interpretacija dogodkov, raba stereotipov, žalitev, vojnopropagandno ščuvanje; temu se sodobni mediji izogibajo. Izkrivljanje stvarnosti je predvsem podcenjevanje pomembnih dogodkov, površinsko prikazovanje, neproblemsko poročanje, hierarhično odrivanje dogodkov »periferije«, zamolčevanje dogodkov ali socialnih gibanj, polovične resnice, pretiravanja in podobno. Prav to se najbolj dogaja pri poročanju o deželah v razvoju.

Elitistična redukcija kompleksnosti in »usmerjeno« prikazovanje družbene stvarnosti

Posebna vrsta redukcije kompleksnosti je uporaba elitističnega družbenega modela pri strukturiranju informacij, dogodkov, interpretacij. »Železni zakon« oligarhije je dosledno uporabljen v hierarhizaciji informacij. Družbena razporeditev na vladajoče in vladane, na državnike in državljane, na vodje strank in članstvo, na voditelje parlamentov in volivce je dosledno uporabljena v strukturiranju informacij. Vednost in »modrost« skrivnostne državne birokracije sta predmet nenehnega novinarjevega sporočanja anonimnim, nevednim posameznikom v atomizirani množici. Zgodovinsko-filozofska kategorija velikih zgodovinskih osebnosti, ki sovplivajo na zgodovinska dogajanja, se v množičnih medijih spreminja v karizmo tudi tistih osebnosti, ki jih bo kaj kmalu prekril prah zgodovine.

Pozornost novinarjev je usmerjena na dogajanje v vrhovih držav, strank, interesnih skupin. Predsedniki vlad ali strank imajo na razpolago vse strani dnevnikov in neomejen čas v elektronskih medijih. Hierarhija velikih sil, konfrontacija dominantnih tokov, enosmernost toka Sever–Jug se kažejo tudi ob poročanju o osebnostih. Struktura informacij je piramidasta: ljudske množice vidijo samo dogajanja v vrhovih, v centrih odločanja; temeljni družbeni ravnini je posvečena večja pozornost le ob volitvah ali socialnih nemirih. To je podoba sveta, ki nam jo podajajo množični mediji; vidimo vrh ledene gore, vse drugo pa zastira siva gladina, »umazana«, amorfna površina morja.

To konstrukcijo družbene stvarnosti množični mediji opravljajo »zavestno«: pozornost javnosti bude »resnično pomembni dogodki«, velike osebnosti,

dramatičnost dogajanja, velike mednarodne krize in konflikti, problemi miru in vojn – vendar vse skozi prizmo gledališčnega žarometa, ki osvetljuje svetovni oder državnikov in herojskih osebnosti. To družbeno dramo pa institucionalizirajo »oblastniški« simboli (Duncan), ki konstituirajo tudi družbeni red. Množični mediji »ustvarjajo« in vzdržujejo oblastniške simbole in tako opredeljujejo novo medsebojno komunikacijsko strukturo (odnose nadrejenosti in podrejenosti). V imenu te transcendentalne moči strukturirajo drugo »stvarnost«, stvarnost odtujenega človeka, ki si ne more povrniti svojega generičnega bistva.

Od vseh redukcij kompleksnosti, ki jih »producirajo« množični mediji, je ta za človeka morda najusodnejša.

Komunikologi že vrsto let proučujejo procese politične komunikacije, objavljanje vesti o notranjih in zunanjih dogodkih, procese selekcije v časnikih različnih ideoloških in političnih orientacij in strank, »nagnjenost« (»bias«) oziroma usmerjenost javnih občil na ideološko-politične in vrednostne kriterije in podobno. Take raziskave obsegajo tudi analize parlamentarnih debat in objavljanje teh razprav v javnih občilih. Z analitičnim modelom skušajo opredeliti: a) kompleksnost in objektivnost parlamentarnih razprav ter b) kompleksnost in objektivnost poročanja o teh razpravah v javnih občilih. Tako se skušajo približati oceni konstrukcije družbene stvarnosti na dveh ravneh: a) na ravni poslancev, kadar le-ti govore o problemih družbene stvarnosti, in b) na ravni javnih občil, kadar le-ta selekcionirajo govore in razprave poslancev ter tako konstruirajo svojo, »usmerjeno« stvarnost parlamentarnega dogajanja.

Tako so nizozemski komunikologi v eni od novejših raziskav proučevali parlamentarne razprave in pri tem najprej analizirali zapisnike iz parlamenta glede na pomembna dejstva in probleme. Tako dobljeno listo informacijskih enot so primerjali z vsebino posameznih časnikov in ugotavljali stopnjo in kriterije selekcije ter distribucijo pozornosti, ki jo je posamezen list posvečal strankam, poslancem, ministrom, dogodkom in stališčem. Pri tem so ugotovili, da so tri glavne stranke v dnevnih listih prejele več pozornosti, kot bi bilo upravičeno glede na obseg in pomen njihovih razprav v parlamentu. Tako se je tudi v tem primeru izkazalo načelo hierarhije informacij glede na hierarhijo in moč strank, torej elitistični kriterij poročanja.

Raziskava je zadevala tudi točnost poročanja (selekcija informacij, sumiranje razprav in govorov, parafraziranje, »prevajanje« v manj strokoven jezik,

trganje besed in citatov iz konteksta, »izkrivljanje« temeljnega sporočila govornika itd.) in stopnjo »netočnosti« poročanja (govorov, razprav in stališč). Raziskovalci so ugotovili, da teza o politično usmerjenem (»izkrivljenem«) poročanju parlamentarne debate velja le za nekatere časnike, vendar ne za vse (Scholten, 1984).

Vendar teza o »usmerjenosti« velja – kot so ugotovili – tudi za raziskovalce. Tako bi lahko rekli z Galtungom, da si politiki in javna občila (pa tudi raziskovalci) najprej zastavijo vprašanje, kakšno podobo stvarnosti si želijo, zatem pa po tej podobi konstruirajo družbeno stvarnost (Galtung, 1974: 159). Seveda taka teza tudi pomeni, da so tudi raziskovalci hote ali nehote »zastrli« temeljna protislovja družbe.

Javna občila v Sloveniji in kompleksnost poročanja

V raziskavi o uresničevanju in delovanju delegatskega sistema v SR Sloveniji smo v tematskem sklopu *Informiranost delegatov in javna občila* proučevali oceno vsebin javnih občil, kolikor zadevajo delegatsko-skupščinski sistem pa tudi širša vsebinska in interesna področja javnih občil. Anketiranci so bili člani skupin delegatov iz omenjenih štirih razvitejših občin in devetih manj razvitih občin (raziskava iz leta 1984). Te podatke lahko deloma primerjamo tudi z rezultati primerjalne raziskave iz leta 1977 in 1981, ki zajema širšo populacijo nedelegatov, pa tudi delegate za ZKS in delegate SIS. Upoštevali pa smo tudi raziskavo v občini Ljubljana-Bežigrad iz leta 1985.

V raziskavah smo skušali ugotoviti mnenja delegatov in nedelegatov o javnih občilih glede na: a) seznanjanje po območjih (prostorsko distanco); b) seznanjanje o dogajanjih po področjih (pa tudi interesne informacijske potrebe); c) mnenja o objektivnosti in kompleksnosti poročanja; č) oceno vsebin glede na kritičnost, alternativnost, strokovnost in razumljivost poročanja in d) oceno kompleksnosti poročanja iz občinske, republiške in zvezne skupščine; e) oceno stopnje točnosti poročanja o razpravah v republiški skupščini; f) odnos delegatov do javnosti in javnega mnenja.

V zgodnejših raziskavah smo ugotovili, da so občani tem bolj zadovoljni z obveščanjem, čim bolj je dogajanje oziroma problem oddaljen od delovnega in življenjskega okolja. Z drugimi besedami, javna občila manj

kompleksno in točno poročajo o dogodkih, ki so blizu neposrednemu okolju občanov, njihovemu neposrednemu zaznavanju in poznavanju dogodkov in problemov.

V raziskavi leta 1981 se je zaostrila kritična ocena, da tisk, radio in televizija premalo seznanjajo ljudi na ravni krajevne skupnosti (premalo: s 27,6 % leta 1977 na 30,8 % leta 1981), prav tako na ravni občine in regije. Podobno so ocenjevali poročanje na ravni republike (premalo: s 5,6 % na 12,0 %; dovolj: z 59,7 na 47,4 %). Nekoliko več poročanja so si želeli tudi o dogajanjih na zvezni ravni, v sosedskih deželah, v Evropi in tudi na drugih celinah.

V raziskavi skupin delegatov v letu 1984 pa smo zasledili povsem nepričakovane trende. Skoraj vsi so sodili, da javna občila premalo poročajo o krajevni skupnosti, o občini in regiji, dovolj pa o republiški ravni v Sloveniji. In kar je povsem novo: povečal se je interes za dogajanja v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah. Ta interes je porastel takole: delegati razvitejših občin so v veliki večini (62 %) menili, da o drugih republikah javna občila premalo poročajo, in samo 26,4 % delegatov je menilo, da poročajo dovolj. Podobno so delegati manj razvitih občin večinsko (52,9 %) sodili, da o drugih republikah in avtonomnih pokrajinah premalo poročajo, tretjina (35,6 %) pa je menila, da dovolj.

Nekoliko drugačno distribucijo odgovorov delegatov devetih občin dobimo, če rezultate pregledamo glede na odgovore delegatov iz različnih občin. Tako so delegati iz občin Brežic, Hrastnika in Črnomlja menili, da jih javna občila premalo seznanjajo z dogodki v njihovih krajih oziroma krajevnih skupnostih. Seveda se ta ocena lahko nanaša le na občinska in pokrajinska glasila, ne bi pa mogla veljati za republiškega. Delegati iz Cerknice, Hrastnika in Črnomlja pa so sodili, da javna občila premalo poročajo o dogodkih iz njihovih občin (kar 81,8 % delegatov iz Črnomlja sodi tako). Tako mnenje velja tudi o poročanju o dogajanjih v njihovih regijah oz. medobčinskih skupnostih; kritično so se o tem izjavljali delegati iz Cerknice, Črnomlja, Hrastnika in Litije.

Ker se kritične ocene pojavljajo predvsem pri delegatih iz nekaterih občin (Črnomlja, Hrastnika, Cerknice, Brežic, Litije), bi kazalo natančneje analizirati, kaj je vzrok za tako kritično zaznavo. Ali je vzrok oddaljenost, (ne) pomembnost ekonomskega in družbenopolitičnega dogajanja, »glasnost« občinskih struktur, ali pa dopisniki iz teh občin ne uspejo »prebiti« zidov selekcije (s pomembnostjo tematike ali kvaliteto prispevka).

Informacijske potrebe občinstva javnih občil izvirajo iz človekovih dejavnosti v družbi. Človek zadovoljuje informacijske potrebe predvsem na tistih področjih, kjer je družbeno dejaven: v gospodarstvu, družbenih dejavnostih, upravljanju družbe, družbenopolitičnem delovanju in podobno. Hkrati pa je dejaven še na mnogih drugih področjih, ki niso primaren vir njegovega preživljanja, npr. prostočasne dejavnosti, ki segajo od zadovoljevanja človekovih kulturnih potreb do zabave in rekreacije.

Informacijske potrebe krajana so komplementarne in jih ne moremo omejiti, denimo, samo na dogajanja v krajevni skupnosti, na komunalne in druge potrebe, ki izvirajo iz človekove vloge kot člana krajevne skupnosti. Tudi v njegovi »zasebni sferi«, v kateri se pojavlja kot porabnik javnih občil, mu ostajajo v zavesti informacijske potrebe po njegovi temeljni dejavnosti, ki je povezana z eksistenčnimi problemi njegove družine in njega samega.

Množična javna občila, kot so dnevniki, radio, televizija, razvijajo univerzalno ponudbo sporočil, ki lahko zadovoljuje različne informacijske interesne vzorce človeka. Vsebina interesov občinstva je torej zelo raznolika in javna občila skušajo z univerzalno ponudbo sporočil pokrivati raznolike komunikacijske interesne vzorce množičnega občinstva.

Poleg informacijskih potreb, ki izvirajo iz človekovih dejavnosti v družbi, raziskujemo tudi drugo skupino potreb, ki izvira iz različnih funkcij množičnih občil samih (informacijska, komentatorska, usmeritvena, rekreacijska in druge funkcije). V raziskavi o delegatskem sistemu nismo posebej preiskovali teh funkcij, vendar tudi interesna lestvica vsebuje nekatere zabavne in rekreacijske funkcije (zadovoljevanje potreb po športno-rekreacijskih informacijah ter po informacijah, ki človeka sproščajo in zabavajo).

Ker vsako javno občilo skuša uresničevati svojo uredniško zasnovo in programsko politiko, je sporočilna struktura javnih občil predvsem plod namenskosti uredniške politike in novinarjev oziroma pritiskov političnega in ekonomskega podsistema. Sporočilna struktura ima namen vplivati na občinstvo. S sprejemalno strukturo, z interesi in informacijskimi potrebami človeka je usklajena le toliko, da se ne poruši ta skladnost in ravnovesje med obema strukturama in da sporočila ohranijo svojo prepričevalnost, učinkovitost in funkcionalnost. Komunikatorji žele s sporočilno strukturo usmerjati občinstvo, mu »vsiljevati« svoja sporočila in oblikovati informacijske potrebe občinstva (kar je sestavina manipulacije javnih občil zaradi monopolne pozicije v družbi). Seveda pa tega danes, v obdobju planetarne

kompetitivne komunikacije ni moč počenjati svojevoljno; javna občila skušajo dosegati dinamično ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem, pri tem pa vendarle ostati zvesta svoji uredniški politiki (namenskosti).

V raziskavi leta 1985 smo uporabili enako strukturo področij, ki smo jo preizkušali že v raziskavi o delegatskem sistemu iz leta 1981 na slovenski populaciji občanov. Primerjave niso možne, ker predstavljamo le rezultate odgovorov iz razvite občine Bežigrad. Kljub temu pa je moč zaslediti nekatere trende in premike, ki izvirajo iz časovne distance štirih let in iz zaostrenih ekonomskih in družbenopolitičnih razmer.

Področja, ki so prikazana na tabeli, moramo razumeti komplementarno, in ne izključujoče. Človek spremlja dogajanja v skupščinah delegatskega sistema pa tudi delovanje DPO. Zaradi poklicne dejavnosti mora spremljati informacije z gospodarskega področja ali družbenih dejavnosti, praviloma pa z obeh. Tretja skupina področij zadeva rekreativno dejavnost, zabavo, kulturo in drugo.

Kakor je razvidno iz lestvice področij, so na prvem mestu modalitete o spremljanju dela delegatskih skupščin. To je bil seveda naš poskus razvrstitve, s katerim smo predvsem skušali ugotavljati interese krajanov za dogajanja v delegatskih skupščinah, za delo izvršnih svetov in uprave na vseh ravneh (občinski, republiški in zvezni). Vemo pa, da so potrebe po teh informacijah in motiviranost za spremljanje teh dogajanj vendarle omejene predvsem na družbeno aktivne sloje občanov. Zato iz lestvice interesov ne moremo ugotavljati vrstnega reda interesov.

Lestvica komplementarno podaja tri skupine dejavnosti: a) človekovo politično dejavnost, b) njegovo delovno aktivnost na različnih področjih, c) njegovo rekreacijsko, kulturno in zabavno aktivnost. Anketirancem smo našteli omenjena področja družbenega življenja in jih vprašali, katera področja običajno spremljajo v časopisu, radiu in televiziji (glej Tabela 1).

Iz tabele je razvidno, da anketiranci najbolj redno spremljajo rekreacijsko-zabavno vsebino javnih občil. Med njimi je na prvem mestu redno spremljanje dram, filmov, nesreč in kriminala. To so tista področja, ki jih komunikologija opredeljuje kot »človeške zgodbe« (dramatična dogajanja, v katera človeka pahne usoda ali življenjske drame). Take pretresljive »zgodbe« človeka v »igri življenja« so v vseh svetovnih občilih najbolj brane. Če jim dodamo še šport in rekreacijo ter oglase, reklame in obvestila, smo s tem

opredelili tiste človekove informacijske potrebe, ki zadevajo emocionalne, sproščajoče, rekreativne in potrošniške potrebe. Področja tretje skupine občani navajajo na lestvici informacijskih potreb kot prvih pet področij, ki jih najbolj redno spremljajo. Teh področij ne moramo primerjati s človekovimi interesi na področju dela in politike.

Druga skupina področij zadeva človekovo delo. Iz tabele je razvidno, da krajani redno spremljajo področje gospodarstva in kmetijstva, komunalno dejavnost in družbeni standard, šolstvo, kulturo in znanost ter zdravstvo in socialno varstvo. Manj redno pa spremljajo področje informiranja delavcev in občanov ter dejavnosti na področju obrambe in samozaščite. K temu je treba dodati ugotovitev, da nekatere skupine krajanov sploh ne spremljajo obrambe in samozaščite (32 %), informiranja (27,2 %) ter šolstva, kulture in znanosti (23,2 %). Leta 1981 so Slovenci spremljali predvsem gospodarstvo, komunalo, obrambo, zdravstvo in šolstvo.

Rezultati anketiranja v zvezi s področjem politike kažejo, da občani redno najbolj spremljajo dogajanja v zvezni skupščini, zveznem izvršnem svetu in delo zveznih upravnih organov. Manj redno spremljajo delo organov na republiški in še manj na občinski ravni. Najmanj pa spremljajo delovanje DPO. Prav na teh področjih so največje skupine, ki sploh ne spremljajo dejavnosti DPO (33,6 %) ter delo občinske skupščine, izvršnega sveta in upravnih organov (30,4 %); nekoliko manjše so skupine, ki ne spremljajo dela teh organov na republiški pa tudi ne na zvezni ravni.

Tabela 1: Spremljanje področij v javnih občilih			
področje	spremljam (v %)		
	redno	včasih	sploh ne
občinska skupščina, IS, uprava	18,4	51,2	30,4
republiška skupščina, IS, uprava	18,4	54,4	27,2
zvezna skupščina, IS, uprava	28,0	44,0	28,0
delovanje DPO	12,8	53,6	33,6
gospodarstvo, kmetijstvo	37,2	56,8	16,0
komunalna dejavnost, standard	27,2	50,3	16,0
obramba in samozaščita	17,6	50,4	32,0
šolstvo, kultura, znanost	27,2	49,6	23,2
informiranje delavcev in občanov	22,6	50,2	27,2
zdravstvo, socialno varstvo	26,4	50,2	14,4
šport in rekreacija	31,2	46,4	22,4
zanimivosti, romani, humor	31,2	52,8	16,0
drame in filmi	41,6	42,4	16,0
nesreče, kriminal	24,0	52,0	24,0
oglasi, reklame, obvestila	24,0	52,0	24,0

Te ugotovitve dopolnjujejo odgovori na vprašanje, koliko spremljajo oblikovanje in uresničevanje pomembnih zakonov in politike na posameznih področjih. Iz odgovorov je razvidno, da občani močno spremljajo predvsem probleme dolgov Jugoslavije inozemstvu (56,8 %), stabilizacijo v gospodarstvu (56,8 %) ter denarno in kreditno politiko (46,4 %). Ljudje tudi močno spremljajo ukrepe za varstvo narave in zaščito okolja, trgovinske odnose s tujino, pokrivanje tečajnih razlik, razvoj Slovenije in Jugoslavije do leta 2000 ter spremembe političnega sistema. Očitno je pozornost

občanov usmerjena na najbolj pereče probleme razvoja Slovenije in Jugoslavije v sedanjih kriznih razmerah in stabilizacijskih naporih.

Sistem demokratičnega komuniciranja in tuja občila

Anketirani krajani (občine Bežigrad) kažejo visoko izobrazbeno kulturo, izrazit smisel za spremljanje dogajanj na zvezni ravni in v svetu, potrebo po spremljanju problemov gospodarske stabilizacije, dolgov, kreditne politike, pa tudi tistih osebnostnih problemov, ki zadevajo človekove pravice (pravna varnost, informiranje itd.). Zato smo sodili, da bi taka kvalificirana struktura lahko kvalificirano izrazila tudi tiste informacijske potrebe, ki zadevajo objektivnost in kompleksnost poročanja. Slovenski komunikacijski prostor je odprt v evropski prostor; povezan je s sosednjimi in svetovnimi komunikacijskimi sistemi ter kaže na srednjeevropsko komunikacijsko kompetitivno situacijo.

V Jugoslaviji smo imeli primere, ko se je jugoslovanski informacijsko-komunikacijski sistem vedel izredno restriktivno; omejeval je publiciteto nekaterih informacij ali pa jih je objavljal kasneje, zapoznelo. Tako so slovenski ljudje pogosto lahko zvedeli za dogajanja v Sloveniji in Jugoslaviji najprej ali pa samo iz sosednih javnih občil (iz Trsta, Celovca, Dunaja, Budimpešte).

Zato smo občane vprašali, ali menijo, da mora pri nas človek spremljati tuje časnike, tuje radijske postaje in tuje televizijske oddaje, če želi biti dobro informiran. Odgovori so bili značilni: velika večina je odgovorila pritrdilno (42,4 %), 26,4 % ne čuti te potrebe, 11,2 % pa se ni moglo opredeliti.

Podobno vprašanje smo leta 1984 zastavili delegatom razvitejših občin. Toda takrat jih je samo 15,7 % odgovorilo z da, 57 % pa z včasih. Občani Bežigrada so se torej bolj kategorično izjasnili za spremljanje tujih občil. Podobno so se izjasnili tudi delavci: kar 51,2 % je za spremljanje tujih občil, 33,9 % jih ne spremlja in 15 % se ne more odločiti.

Delavci večinsko menijo, da bi morala sredstva obveščanja objavljati vse resnične informacije, ne glede na posledice (63 %). Le slaba tretjina (29,1 %) meni, da je to odvisno od informacij. Občani pa so glede tega bolj neopredeljeni, samo 38,4 % jih meni, da bi morala sredstva obveščanja objaviti vse informacije, kar 46,4 % pa pravi, da je to odvisno od informacij.

Taki odgovori vsekakor navajajo na razmišljanje, da delavci in občani sodijo, da moramo še naprej razvijati informacijskokomunikacijski sistem v odprt, demokratičen in kritičen sistem. V današnjih kriznih in stabilizacijskih razmerah je za delovne ljudi in občane nesprejemljivo kakršnokoli prikrivanje informacij, izkrivljanje dejstev in omejevanje komuniciranja na institucionalne, birokratske informacije.

Točnosti in kompleksnosti poročanja o delu republiške skupščine delegati niso ocenjevali ugodno. Delegati so leta 1984 v veliki večini izjavljali, da republiška javna občila (*Delo*, *Večer* in *RTV Ljubljana*) nepopolno povzemajo razprave, da celo izpuščajo kritične pripombe (20,4 %) in da izpuščajo bistveno (26,2 %). Samo tretjina anketiranih delegatov je sodila, da razprave povzemajo dobro.

Odgovori glede pomembnosti posameznih gradiv in raziskav za delegate kažejo zanimive trende. Resolucije ter sklepi organizacij in organov za večino delegatov niso posebno relevantni.

Visoko ne ocenjujejo niti raziskav delegatskega sistema. Bolj simptomatično pa je to, da dosti boljšega mnenja nimajo niti o analizah znanstveno-raziskovalnih ustanov, ki bi morale biti sestavina njihovega odločanja. Spoznanje o nujnosti znanstveno-raziskovalnega dela in strokovnega odločanja očitno še ni prodrlo do zavesti delegatov.

Delegati pa razmeroma visoko vrednotijo pomen javnega mnenja za njihovo delegatsko delo v skupščini SR Slovenije. To pomeni, da se krepi zavest o odgovornosti delegatovega odločanja pred javnostjo. Delegati so sodili, da ima javno mnenje zelo velik (14,2 %) in velik (24 %) pomen. Skoraj 40 % članov skupin delegatov torej javnemu mnenju pripisuje velik pomen, nadaljnja tretjina (32,9 %) pa srednji pomen.

Javnemu mnenju pripisujejo velik pomen zlasti delegati za družbenopolitični zbor republiške skupščine; očitno ti bolje poznajo funkcijo javnega mnenja pri doseganju konsenza javnosti o družbenih vprašanjih. To tudi kaže na spoznanje, da mora delegat za svoja dejanja in odločitve odgovarjati pred temeljno delegatsko ravnino.

Rezultati raziskave potrjujejo izhodiščno tezo, da je nujno – kljub ali pa navkljub sedanjim kriznim situacijam – iskati nove kakovostne dejavnike samoupravne interakcije med delegatskimi skupščinami in temeljno družbeno ravnino.

Še pomembnejše je spoznanje, da samoupravna integracija delovnih ljudi ne more temeljiti na sistemu državnobirokratskega informiranja, na prikrivanju informacij, na polresnicah ali na forumskem poročanju. Za samoupravno demokracijo je nujno potreben sistem demokratičnega komuniciranja, ki bo imel »prostor za igro«, za publicistično angažirano novinarstvo, za kulturo dialoga in za »svobodno horizontalno komunikacijo«, ki ne bo podrejena »modrosti« uradnikov.

Literatura

Galtung, Johann (1974): A Rejoinder to Rosengren. *Journal of Peace Research* 11 (2): 157–160.

Gerbner, George (1966): An Institutional Apporach to Mass Communication Research. V Lee Thayer (ur.), *Communication: Theory and Research*, 429–445. Springfield: Charles C. Thomas.

MacBride, Sean (ur.) (1980): *Many Voices, One World: Communication and Society Today and Tomorrow*. Paris: Unesco.

Pasquali, Antonio (1979): Understanding Communication or the Media? V *Culture and Communication*. Paris: Unesco in la Baconnièr.

Therborn, Göran (1980): *The Ideology of Power and the Power of Ideology*. London: Verso.

Scholten, O. (1984): Selectivity in Political Communication. Referat na 14. mednarodni konferenci AIERI /IAMCR v Pragi, 27. –31. avgust 1984.

Splichal, Slavko (1984): *Mlini na eter*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Vreg, France (1980): *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.

Bar

Prvič objavljeno: Vreg, France (1989): Interkulturno komuniciranje in interkulturni konflikt v SFRJ. *Teorija in praksa* 26 (1/2): 41–51.

INTERKULTURNO KOMUNICIRANJE IN INTERKULTURNI KONFLIKT V SFRJ

Komuniciranje že dolgo pojmujejo kot bistveno prvino človekovega sporazumevanja, kooperiranja in skupnega delovanja. Komuniciranje je način bivanja človeka v svetu, je oblika povezovanja posameznikov, skupin, narodov in družb. Družbeno komuniciranje je celovit sistem komuniciranja v družbi, je oblika povezovanja vseh družbenih sfer: politike, ekonomije, znanosti, kulture in drugih oblik družbenih dejavnosti.

Interkulturno komuniciranje vsebuje vse prvine družbenega komuniciranja: možnost interakcijskega komuniciranja ljudi različnih kultur, empatičnega sporazumevanja v procesu komuniciranja, doseganja soglasja (konsenza) in kooperacije v procesu dela in politike; možnost integracije v nove skupnosti in ustvarjanja sožitja z drugimi narodi. Interkulturno komuniciranje nosi v sebi tudi mnoge disjunktivne in dezintegracijske prvine, oblike konflikta, odnose oblastništva, nadrejenosti in podrejenosti, nacionalne stereotipe, komunikacijski geto in rasno diskriminacijo, procese asimilacije in »stapljanje« etničnih skupin.

(str. 416) Po prometni nesreči pred hotelom Slon v Ljubljani konec petdesetih let. Fotografija Edi Šelhaus, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Interkulturno komuniciranje je oblika interakcije med družbenimi skupinami (narodi, narodnostmi, družbenimi sistemi).[1] Interkulturno komuniciranje je srečevanje kultur z različno zgodovinsko in kulturno tradicijo, različnih stopenj razvitosti, različnih religij, jezikov in pisav, samobitnih umetniških stvaritev, različnih vrednostnih sistemov. Zato je vsaka interkulturna komunikacija tudi svojevrstno »trčenje« kultur, ki »rojeva« interkulturni konflikt.

Interkulturno komuniciranje je povezano s stopnjo odprtosti (ali zaprtosti) družbenih sistemov in kultur. Odprtost sistema je soočanje sistema z drugimi (razvitejšimi ali manj razvitimi) sistemi v kompetitivnem položaju: dotok raznolikosti v sistem sproža »napetost« sistema in je lahko spodbuda za lastno ustvarjalnost, hkrati pa lahko ogroža kulturno identiteto sistema. Družbena interakcija sistemov je z vidika sistemske teorije oblika materialno-energetske in informacijske menjave sistemov; interkulturno komuniciranje pa je predvsem oblika (verbalnega ali neverbalnega) medsebojnega, skupinskega ali množičnega komuniciranja. V sodobnih razvitih družbah so javna občila vse bolj glavni mediator interkulturnega komuniciranja med narodi in družbenimi sistemi.

Interkulturno komuniciranje lahko poteka v okviru državnih meja skupnosti, kot je jugoslovanska skupnost enakopravnih narodov in narodnosti. V taki skupnosti so ustavno opredeljeni odnosi enakopravne medsebojne odvisnosti na temelju politične, materialne in kulturne samostojnosti vsakega naroda, ki naj omogoča enakopravno komuniciranje med narodi in narodnostmi. Jugoslovanski komunikacijski sistem je policentričen, sestavljen iz komunikacijskih sistemov nacionalnih javnosti, ki odslikavajo kulturno samobitnost narodov in narodnosti. Interkulturni konflikti se glede na ustavne opredelitve lahko razrešujejo z doseganjem soglasja o skupnih interesih ter na temelju pravic in odgovornosti republik in pokrajin za njihov lastni razvoj in hkrati za razvoj jugoslovanske federativne skupnosti.

1 Pojem kulture je tu uporabljen v širšem antropološkem pomenu, ki zajema tako materialno kot duhovno kulturo. Tako je bil pojem interkulturnega komuniciranja opredeljen tudi na nedavnem mednarodnem posvetovanju o interkulturnem komuniciranju v Evropi (Mainz, 2.–4. november 1988), ki je skušalo opozoriti na politične, ekonomske, kulturne, verske, jezikovne in druge integracijske dejavnike evropskih narodov, hkrati pa tudi določiti nekatere kulturne značilnosti, ki evropske narode povezujejo v kulturne celote.

Očitno pa je, da se interkulturni konflikt v SFRJ ohranja in ga je že težje obvladovati.

Interkulturno komuniciranje kot medrepubliško komuniciranje v okviru ene države je značilnost mnogonacionalnih držav, federacij in konfederacij (tako meščanskih kot socialističnih). Praviloma povsod rojeva interkulturni konflikt. Interkulturni konflikt se danes razkriva tudi v Sovjetski zvezi, na Češkoslovaškem in drugje, kjer je dolgo obstajal kot latenten konflikt. Kot interkulturno komuniciranje s poudarjenimi politično-ekonomskimi in kulturnimi konfliktnimi odnosi se pojavlja v Španiji (Katalonija), Kanadi (Quebec) in drugje.

Interkulturni konflikt v Švici pa vse bolj dobiva značaj interkulturnega komuniciranja, vendar z elementi jezikovne in kulturne majorizacije nemške populacije. V Švici je interkulturni konflikt omiljen – med drugim tudi zaradi velike stopnje strpnosti in razumevanja med kulturami, zaradi jezikovnega »federalizma«, predvsem pa zaradi socialne stabilnosti, ki »umirja« konfliktne situacije in deluje konjunktivno. Kljub temu tudi v Švici ni uveljavljena popolna jezikovna in kulturna enakopravnost. Očitno je tudi, da ni mogoče »mehanično« primerjati teh procesov v različnih federativnih ureditvah.[2]

Interkulturni konflikt med dvema državama so odnosi med Zvezno republiko Nemčijo in Nemško demokratično republiko, ki dobiva še značaj mednarodnega komuniciranja s poudarjenimi politično-ideološkimi konfliktnimi odnosi.

Poseben problem je interkulturno komuniciranje v državah z etničnimi manjšinami, kjer večinski narod izrablja komuniciranje za izvajanje kulturne prevlade nad etnično manjšino. Taki interakcijski konflikti so kulturnozgodovinsko dejstvo v mnogih državah Evrope; zlasti močno ga občutijo koroški Slovenci, gradiščanski Hrvati in druge manjšine v Avstriji, slovenska narodnostna skupnost v Italiji, nemška na Južnem Tirolskem in druge. Kulturna komunikacija, ki jo goji slovenski narod v okviru slovenskega kulturnega prostora prek državnih meja z Italijo, Avstrijo in Madžarsko, pa je naravna oblika povezanosti z matičnim narodom. Podobno kulturno komunikacijo brez možnosti ustvaritve skupnega kulturnega prostora razvija makedonski narod prek državnih meja, z Grčijo in Bolgarijo.

2 Ugotovitve z mednarodnega posvetovanja v Mainzu.

Svojevrstnim oblikam komuniciranja in interkulturnega konflikta so izpostavljene imigrantske skupine v Zvezni republiki Nemčiji, Avstriji, Franciji, Švici, na Švedskem in drugje. Posamezniki vzdržujejo komunikacijske stike z različnimi komunikacijskimi okolji: s svojimi lastnimi skupinami v emigraciji, z delavci iz drugih emigracijskih držav, s komunikacijskim okoljem imigracijske države; hkrati ohranjajo komunikacijske (medosebne, skupinske in množične) stike z domovino. Vključeni so v dva konfliktna sistema: v sistem imigrantske in sistem emigrantske družbe. Izpostavljeni so različnim, nasprotujočim si idejnim in vrednostnim sistemom, različnim političnim komunikacijam, pa tudi oblikam tuje (sovražne) propagande.

Interkulturno komuniciranje je splet različnih političnih, ekonomskih, kulturnih in komunikacijskih determinant, ki določajo interkulturne konflikte. V tem okviru ni mogoče obravnavati vseh vidikov interkulturne komunikacije. Omejili se bomo na fenomene simboličnega komuniciranja, interkulturnega konflikta ter na vlogo množičnega komuniciranja.

Interkulturno komuniciranje in simbolični interakcionizem

Simbolični interakcionisti so komuniciranje definirali kot »družbeno dejanje«, vendar so komunikacijsko dejanje obravnavali predvsem na semantični ravni oziroma kot sporazumevanje s pomenskimi simboli. Nekateri (zlasti Mead) so anticipirali tudi spoznanja sodobne sistemske teorije in razvili aksiom refleksivnosti, vračanje posameznikove izkušnje k njemu samemu kot obliko samozavedanja in nadzora samega sebe (vzvratni tok sistemovih lastnih stanj).

Mead (še bolj pa Dewey) omenja idejo o družbenem dejanju v tem smislu, da človek s komuniciranjem aktivno posega v družbeno življenje, se pravi, komuniciranje je oblika dejavnosti, je oblika človekove prakse. Pri tem se vsaj nekoliko uveljavlja ideja o povezanosti med človekovo zavestjo, govorom in delom, ideja, ki sta jo pred njima izrekla Marx in Engels, ideja, da filozofska misel, mišljenje nasploh – to pa pomeni tudi komuniciranje – svet ne le kontemplativno opazuje, marveč ga tudi spreminja.

Komuniciranja ne moremo reducirati na »kontemplativna« dejanja (na kognitivne procese, na pasivno »navzočnost« pri sporočilih, na identificiranje

sebe z drugimi in na podobne procese). Komuniciranje je družbeno dejanje, je namensko in aktivno poseganje v družbene procese z govornimi in drugimi sporočili, je integracijsko sredstvo družbenih skupin in globalne družbe. Komuniciranje je najbolj splošno in učinkovito sredstvo za doseganje sporazuma. To pa ne pomeni, da je motivacija za komunikacijsko vedenje le želja po sporazumu. Motivacija, da bi dosegli strinjanje, je predvsem v tem, da strinjanje olajšuje koordinirano delovanje oseb v skupnem svetu, se pravi v okolju, na področju skupnega interesa. Uspešno komuniciranje je nasploh nagrajujoče (ugodno) za sporočevalca. Če pa komunikacija ni uspešna, ni kooperativnega dejanja, zato je razumljivo, da pride do »napetosti« med partnerjema.

Interkulturno komuniciranje je simbolična interakcija med posamezniki ali skupinami različnih kultur. Razvija se v kontekstu kulturnih diferenc: ljudje, ki vstopajo v interkulturne komunikacijske odnose, »nosijo« s seboj referenčne okvire svojih lastnih kultur. Kadar osebi različnih kultur vstopata v medsebojno interkulturno komunikacijo, sprožita »soočanje« dveh kultur. Taka interakcija se lahko razvije v oblike empatičnega sporazumevanja, kar pa je redkost. Ponavadi sproži interkulturni konflikt. Zato je interkulturno komuniciranje tudi oblika interkulturnega konflikta, ki ga je mogoče razreševati le v procesu komunikacijske mediacije.

Interkulturni konflikt v Jugoslaviji

Številne študije o interkulturnem konfliktu opozarjajo, da obstaja neposredna zveza med komunikacijskim procesom in konfliktnim vedenjem (Folger in Poole, 1984; Hocker in Wilmont, 1985). Konflikt je oblika interakcije, ki se razvije v komuniciranju. Prav tako lahko s pomočjo komuniciranja konflikt socialno opredelimo. Komuniciranje je sredstvo vplivanja, pa tudi instrument, s katerim nasprotni partner konflikt poglablja ali obvladuje. Sodobne teorije pripoznajo, da je konflikt neizogibni vidik medosebnega komuniciranja: če ga obvladamo in razrešimo, lahko celo prispeva k trdnejšim in pristnejšim odnosom. Seveda pa ni mogoče povsem zanikati negativnih učinkov konflikta.

Interkulturni konflikti nastajajo zaradi navzkrižnih konfliktnih ciljev, ki izvirajo iz nespravljivih razlik, inkompatibilnih interesov različnih družbenih in kulturnih sistemov. Konflikte zato občutimo kot grožnjo lastni kulturni

identiteti. Taki konflikti kažejo različne stopnje intenzivnosti; nastajajo v situacijah, ki »proizvajajo« zaskrbljenost in strah in so izraz nesposobnosti, da bi jih razrešili z zapletenimi interakcijskimi vzorci. Konflikt se bo še poglobil, če udeleženci ne vidijo izhoda iz njega in če se začno zavedati posledic nerazrešenega konflikta.

Interkulturno komuniciranje poteka v kontekstu negotovosti in stresa. Kulturne diference delujejo kot ovire pri doseganju »sveta skupnih izkušenj«, ki je namen interkulturnega komuniciranja. Učinki kulturnih diferenc na interakcijsko vedenje so ponavadi na ravni nezavedanja in jih je težko nadzorovati. Primeri kulturnih razlik vključujejo različice v verbalnih in neverbalnih kodih, v kognitivnih in percepcijskih procesih, v različnosti vlog, motivacij in orientacij.

Največja ovira za učinkovito interkulturno komuniciranje je nedvomno jezikovna različnost. Jezik odseva stvarnost določene kulture in vpliva na opredeljevanje izkustev članov te kulture. Jezik v tem primeru uporabimo kot instrument komuniciranja, ki naj bi izzval odgovore (odzive) komunikacijskih sprejemalcev, ki so izven kulture sporočevalca. Prav zaradi te funkcije jezika lahko jezikovne razlike sprožijo in zaostrijo napetosti med pripadniki različnih kultur. Če pa ga uporabimo v komunikaciji med osebami iste kulture, lahko krepi skupinsko kohezivnost (glej Bochner, 1982).

Interkulturni konflikti so lahko rezultat nesposobnosti sporazumevanja glede »igranja« določenih vlog v srečujočem se kulturnem kontekstu. Vzorci vlog medsebojnih odnosov imajo v različnih kulturah različne oblike; pogoj za opravljanje teh vlog so različne spretnosti. Če se ne zavedamo razsežnosti teh odnosov, se lahko naključna interakcija razvije v spiralo nezaupanja in konflikta (sem sodijo kulturna komuniciranja, empatične sposobnosti, kultura dialoga, vedenjski vzorci, različne delovne navade, stereotipi, predstave in podobe o sebi in drugih, reševanje svojega »obraza«).

Razlike v percepciji sveta povzročajo resne konflikte. Kultura oskrbi svoje člane s perceptualnimi kriteriji, na podlagi katerih je predmetom v okolju mogoče podeljevati pomene. Simboli in pomeni sodijo k oblikovanju »svetovnega nazora« in sooblikujejo identiteto osebnosti: oskrbijo ga z vrsto vodilnih načel za odločanje, za medsebojne odnose in oblikovanje lastne stvarnosti. Zaznavni kriteriji omejujejo vpogled v stvarnost (določajo konstrukcijo stvarnosti) in tako tudi odzive na dejansko stvarnost. Če

posamezniki izražajo svoje lastne »poglede na svet«, je bolj verjetno, da bodo »trčili« drug ob drugega in povzročili konflikt.

Tudi kognitivni procesi so posebnost različnih kultur. V evropskih civilizacijah je prevladujoč način definiranje, analiziranje in sintetiziranje zaznanih podatkov in dejstev. Značilno je logično razmišljanje, empirično opazovanje in verificiranje. Tak način mišljenja omogoča verificiranje »resnice« o svetu in obvladovanje okolja in sveta. Azijski način je »intuitivno razkrivanje« resnice na temelju koncentracije in meditacije. Zahteva meditativno introspekcijo, manj pa logično analizo.

Kulturne konflikte povzročajo tudi različne motivacijske orientacije. Te zajemajo različne sisteme gratifikacij in nagrajevanja, ki temelji v različnih vrednotah, verovanjih in stališčih. Inkongruentnost v motivacijskih orientacijah lahko povzroča sovražne reakcije in vodi v konflikt. Še ostrejše konflikte povzroča omejenost v dobrinah in nagradah, ki jih lahko dajejo različne družbe. Nedvomno so ekonomska in politična protislovja sodobnih družb eden izmed temeljnih vzrokov za konflikte med narodi (v razvitih državah in državah v razvoju), med socialnimi razredi in sloji različnih narodov, družb in kontinentov.

Vse to še stopnjujeta etnocentrizem in stereotipiziranje, ki ju uporabljajo narodi v interkulturnem komuniciranju. Etnocentrizem je verovanje v superiornost lastne kulture in lastne osebnosti, stereotipizacija pa vsebuje generaliziranje (ponavadi negativno) posameznika, skupine ali naroda.

Interkulturni konflikti v Jugoslaviji kažejo vse omenjene značilnosti konflikta. Kje so korenine konflikta v SFRJ, ki se reflektirajo tudi v medijih?

Prvič, anatomija krize ekonomskega sistema je pokazala, da sistem ni bil programiran razvojno, v duhu tržnih zakonitosti in mednarodne delitve dela, kar je povzročilo krizo združenega dela. Pluralizem interesov v združenem delu se danes izraža kot konflikt med dvema razvojnima programoma: sodobnim tržnogospodarskim in tradicionalnim državno-planskim. Ta konflikt se kaže kot spopad v združenem delu: med razvojno usmerjenimi deli delavskega razreda (s sodobno tehniško inteligenco) in deli tradicionalnega delavskega razreda. V razvoj usmerjeni deli se čutijo zavrte v svojih prizadevanjih, da bi se s sodobnim tehnološkim razvojem in ustvarjalnostjo vključili v mednarodno menjavo dela. Drugi, večji del delavskega razreda pa se čuti socialno ogrožen in vidi zaradi tehnološke zaostalosti,

organizacijske neracionalnosti in nizkega standarda izhod iz krize v nekakšnem državno-planskem modelu egalitarnega socializma.

Interesni konflikt prerašča v konflikt med dvema političnima koncepcijama, razvitim pluralističnim modelom socialistične samoupravne demokracije in tradicionalnim etatistično-birokratskim modelom.

Drugič, bistvo krize socialističnih državno-partijskih sistemov je v tem, da niso bili sposobni artikulirati in sintetizirati interesov različnih družbenih skupin, narodov in narodnosti, političnih in etničnih manjšin, subkultur in socialnih gibanj. Šele Kardelj je v svoji teoriji pluralizmov samoupravnih interesov dopustil tudi možnost, da »socialistična družba predpostavlja določene oblike političnega pluralizma«. V nekaterih republikah je čutiti prizadevanja za demokratizacijo političnega življenja: v teh republikah ZK ne ohranja več transmisijskega odnosa do drugih DPO; socialistična zveza, sindikati, zveza mladine krepijo svojo avtonomno vlogo, uveljavljajo se interesna in alternativna gibanja. Tako nastaja nova oblika političnega pluralizma neantagonistične vrste. V nekaterih drugih okoljih se ohranja tradicionalen model kompartije s poudarjenim avantgardnim načelom in dogmatskim razumevanjem demokratskega centralizma.

Tretjič, ekonomska kriza, nekatera nerešena politična sistemska vprašanja in težko socialno stanje (zlasti v manj razvitih republikah) – vse to je oživilo ekstremna nacionalistična gibanja. Med njimi so praviloma najbolj agresivni nacionalizmi velikih narodov. Pobudniki takih tendenc poudarjajo nacionalne interese in potiskajo v ozadje razredne; s tem spodkopavajo dialektiko nacionalnega in razrednega v okviru jugoslovanske samoupravne skupnosti. Zaradi kosovske »kontrarevolucije« in prevelike avtonomnosti obeh pokrajin (kakor dokazujejo protagonisti tega gibanja) se je razmahnil zlasti srbski nacionalizem. Če je upravičena zahteva po vzpostavitvi Srbije kot enovite republike, pa se v teh težnjah kaže tudi zamisel o spremembi ustave iz leta 1974 (kjer je bila določena avtonomnost republik Kosova in Vojvodine). Z vzpostavitvijo močne, dominantne republike Srbije se v SFRJ dejansko spreminja tudi dosedanja razporeditev moči med šestimi republikami in dvema pokrajinama. To pa lahko sproži nove interkulturne konflikte med narodi in narodnostmi v SFRJ na vseh področjih: na ustavno-pravnem in političnem področju, v ZK, na ekonomskem, tehnološkem, obrambno-varnostnem področju, zlasti pa na kulturnem, kjer se že danes

pojavlja občutek nacionalne ogroženosti malih narodov (zlasti slovenskega) in nekaterih narodnosti (zlasti albanske).

Četrtič, interesni konflikti in razvojne dileme se kažejo tudi v komunikacijski strukturi jugoslovanskih medijev. Vse pogosteje prihajajo z novinarskimi komunikacijami do izraza konfrontacije političnih, ekonomskih in razvojnih projektov republik in pokrajin ter federacije. V javnosti se soočajo divergentne paradigme politične demokracije in razvojnih projektov, pa tudi različnih ustavnih koncepcij političnega konstituiranja federacije kot samoupravne skupnosti narodov in narodnosti. Polarizacija se krepi tudi v strukturi jugoslovanskega novinarstva; soočajo se protagonisti pluralističnega demokratskega komuniciranja in monističnega etatističnega obveščanja – lahko bi dejali, predvsem v ozadju razvojnega in nacionalnega konflikta.

Številni članki ustvarjajo tudi izrazito negativne narodne in politične stereotipe; ti pa so takšni, da omogočajo različne predstave o federaciji, o njenih problemih, o problemih republik in narodov. Včasih gre celo za zmaličene predstave o tem, kaj se dogaja bodisi v federaciji bodisi v posameznih republikah, kaj je bistvo pozitivnih programov, ki jih imajo republike ali pokrajini. Zato nastajajo različni »sindromi«. V javnosti je izoblikovan kosovski sindrom, pozneje je nastal nekakšen slovenski sindrom, oblikujejo se makedonski, hrvaški, srbski sindrom itd.

Publicistična komunikacija naj bi zagotavljala publicistično in politično integracijo Jugoslavije, pa tudi njeno vključevanje v evropski in svetovni prostor. Analiza vsebine komunikacijskih sporočil pa tega ne dokazuje. Obratno, dokazuje veliko heterogenost sporočil in krepi spoznanje, da je v tako imenovanem enotnem jugoslovanskem komunikacijskem prostoru vedno težje dosegati sporazumevanje.

Utopičnost teorije o »enakih komunikacijskih možnostih«

Mnenjski in interesni pluralizem določene družbe je produkt konfliktnih procesov v družbi in poteka kot soočanje med dominantno kulturo in manjšinskimi kulturami in subkulturami. Z drugimi besedami, mnenjski

in interesni pluralizem je povezan z razporeditvijo moči v družbi, z ideološkim in komunikacijskim sistemom vladajočega razreda.

Strukturo potreb določene družbe je mogoče pojasniti le v sklopu analize obstoječe strukture moči in oblasti te družbe. Obstoj skupnih, kolektivnih potreb ni rezultat svobodno izoblikovanih potreb posameznikov, marveč je odvisen od obstoječe porazdelitve družbene moči. Potrebe in interesi socioekonomske in politične elite zgornjih razredov ali najvišje kaste ne morejo biti enaki kot potrebe in interesi spodnjih razredov, izkoriščanih množic ali »družbenega dna«. Politika »določi« potrebe in interese družbe v skladu s svojim političnim in ekonomskim programom. Konservativni politik opredeli in omeji potrebe družbe »izobilja«. Avtokratski voditelj lahko določi, kaj so »resnični« interesi posameznega ljudstva. Razredna nasprotja, ki pretresajo družbe, določajo tudi interese in potrebe različnih razredov, slojev, skupin, manjšin, subkultur.

Zato so komunikacijski modeli, ki govore o komunikacijski izmenjavi na temelju zadovoljevanja potreb v nekakšni harmonični družbi, utopični, dejansko pa zamegljujejo družbena protislovja in razredne konflikte.

Prav tako so utopični tisti pluralistični komunikacijski modeli, ki terjajo »enake komunikacijske možnosti« za vse skupine določene družbe, pri čemer pozabljajo, da že lastniška ali oblastniška struktura množičnih medijev v tej družbi preprečuje komunikacijo, ki bi bila osvobojena oblastništva.

Jugoslovanski komunikacijski sistem je izraz federativne družbene ureditve in produkt policentrične porazdelitve komunikacijske moči. V komunikacijski strukturi jugoslovanske skupnosti odseva mnoštvo političnih, ekonomskih, tehnološko-razvojnih, mednarodnih, obrambnih, kulturnih, znanstvenih in drugih interesov posameznih republik in pokrajin.

Republiški in pokrajinski komunikacijski sistemi so dokaj samostojni organi nacionalnih javnosti, političnih, ekonomskih, kulturnih, znanstvenih, edukativnih, verskih in drugih družbenih struktur javnosti. Republiški javni mediji zato predvsem artikulirajo stališča in interese nacionalnih javnosti, izražajo in »proizvajajo« konsenz teh javnosti, hkrati pa opravljajo razvojno, usmerjevalno in integracijsko funkcijo.

Republiški in pokrajinski komunikacijski sistemi so kot organi SZDL »povezani« v enoten jugoslovanski sistem, ki proizvaja pluralistično, diferencirano, kulturno različno, vendar ideološko-vrednostno enovito publicistično

strukturo. Bistvo te enotnosti ni unificirana, konformna komunikacija, temveč vrednostna in funkcionalna integrativnost informacijske »enotnosti v različnosti«.

Vendar pa obstaja razlika med normativnim postulatom in stvarnostjo: kaže se neenotnost jugoslovanskega komunikacijskega prostora. Diferenciacija v pogledih, stališčih in komentarjih se izraža v spopadih med republiškimi mediji, ki se pogosto spreminjajo v pravo medijsko »vojno«. Pri tem se uveljavlja premoč dominantnih medijev velikih narodov, kar opozarja na utopičnost pluralističnih komunikacijskih modelov samoupravne demokracije v Jugoslaviji. Pravica do komuniciranja ostaja vizija o uresničevanju »enakih komunikacijskih možnosti« za vse etnične skupine določene družbe.

Raziskave interkulturnega komuniciranja med narodi v Jugoslaviji opozarjajo na premajhno medsebojno informacijsko diseminacijo. To predvsem velja za gospodarsko, politično in kulturno informacijsko diseminacijo. Lahko rečemo, da veliki deli jugoslovanskega prebivalstva sploh ne poznajo (ali ne žele spoznati) minulih in sedanjih dejstev in dogodkov, ki so pomembni za razumevanje razvojnih in življenjskih okoliščin drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Raziskave kažejo tudi neenakomerno razširjenost informacij o posameznih narodih. Narodi, o katerih je največ informacij, so tudi največji narodi. Malo pa je informacij o kulturah in problemih majhnih narodov. Lahko bi celo zatrjevali, da v praksi sploh ni načela več kultur (multikulturalizma), marveč, da prevladujejo kulture in informacije etničnih večin. Nerazviti etnični pluralizem opozarja tudi na neenakopravnost družbenih skupin. Raziskave, ki jih je opravil Center za proučevanje družbenega komuniciranja v Ljubljani, so pokazale, da je medrepubliška komunikacija neenakomerna. Če pogledamo republiške dnevnike, vidimo, da prek republiških meja sežejo le časopisi, ki izhajajo v Beogradu in Zagrebu. Več kot 20 % naklade proda zunaj svoje matične republike le pet informacijsko-političnih dnevnikov, in sicer *Politika*, *Politika ekspres*, *Večernje novosti*, *Vjesnik* in *Večernji list* (Splichal in Vreg, 1986: 76). V srbohrvaščini izhaja 71,9 % vseh časopisov, to je 81,7 % vse naklade v Jugoslaviji, kar je objektivno dano spričo jezikovne diseminacije in jezikovnih ovir (prav tam: 105).

V televizijskem sporedu so nacionalni programi republik in pokrajin nekoliko bolj enakopravni in je uveljavljena izmenjava programov. Vendar so

sedanji nacionalni spopadi tudi na tem področju sprožili televizijske interkulturne konflikte komuniciranja, v katerem prevladujejo sporočila vodilnih televizijskih središč. Med osmimi televizijskimi postajami glede diseminacije političnih in nacionalnih stališč prevladuje *TV Beograd*, ki ima največjo difuzijsko in komunikacijsko moč. Nekateri drugi televizijskih centri, na primer v Sloveniji in obeh pokrajinah (Vojvodini in Kosovu), so v podrejenem, manjšinskem položaju (ki ga še poslabšuje dominantnost srbskega jezika). Podobna porazdelitev komunikacijske moči obstaja tudi na področju jugoslovanske radiodifuzije. Odprto ostaja vprašanje enakopravnosti komunikacijskih sistemov narodov in narodnosti v načrtovanem jugoslovanskem satelitskem programu.

Dominantni narodi in interkulturno komuniciranje

V vsaki družbi se vedno znova vzpostavlja in reproducira hierarhično razmerje med dominantnimi, vladajočimi kulturami in podrejenimi kulturami. Interkulturno komuniciranje zato poteka med dominantnim narodom in podrejenimi narodi, subkulturami, etničnimi manjšinami, ali pa imigrantskimi skupinami. Dominantne etnične skupine so privilegirane, imajo višji socialni status, večje možnosti za vertikalno mobilnost, so v centru političnega odločanja, imajo največ informacij in komunikacijskih sistemov.

Jugoslovanski komunikacijski sistem v praksi pogosto ohranja unitaristično usmerjenost komunikacij, ki pa se ne izraža več v smislu tradicionalnega državnega informiranja, marveč kot majorizacija informacij velikega naroda. Taka nacionalno suverena, oblastniška komunikacija velikega naroda se lahko v nadaljnjem razvoju uveljavi kot uradna državna komunikacija nastajajoče državno-partijske birokratske elite – zlasti če bi ji uspela redistribucija politične moči v okviru federacije.

V sporočilnih strukturah (zlasti v zadnjem obdobju) razkrivamo izrazito komunikacijsko dominacijo velikih narodov in elemente etnične dezintegracije. V sedanjem kriznem obdobju se v Jugoslaviji zaostrujejo ekonomska, politična in nacionalna protislovja, izražajo, prepletajo in soočajo se številni interesi, ki pričajo o zapletenem spletu interesnih protislovij. Ta protislovja in nasprotujoči si interesi se v političnem sistemu, v družbenopolitičnih odnosih in v delegatskih skupščinah izražajo kot izoblikovani

ali latentni interesi. Nekatere agresivne skupine pogosto svoje nacionalne interese razglašajo za družbene interese in jih utemeljujejo s političnimi argumenti in cilji. Javni nastopi dominantnih narodov in skupin kažejo na to, da s tako »politizacijo« interesov uveljavljajo svojo moč in dominacijo v federativni skupnosti.

Za sedanjo krizo v Jugoslaviji je značilno, da je čedalje več etnično disjunktivnih procesov. Narodi in narodnosti se čedalje bolj »oddaljujejo« drug od drugega, kar ni le posledica iskanja narodove identitete. Povečevanje etnične oddaljenosti je prej posledica ponovnega odpiranja prepadov med narodi in oživljanja narodne in narodnostne neenakopravnosti.

Interkulturno komuniciranje se je v kriznih razmerah spremenilo v svoje nasprotje, v konfliktno medijsko komuniciranje, ki v zaostrenih nacionalnih, političnih in socialnih odnosih prerašča v pravo medijsko vojno. Sporočila komunikacijskih središč republik in pokrajin izražajo predvsem stališča političnih vodstev in baze svojih okolij, in ne kažejo publicističnih prizadevanj za odpravljanje konflikta. »Razumni razlogi« razvitejših okolij ostajajo v tradicionalnih okoljih »nerazumljeni«. Dominantne publicistične skupine s plehkimi frazami stereotipnega, oblastniškega neodogmatskega propagandnega argumentiranja »preglasujejo« argumente manjšinskih glasov. Kulturo dialoga, mnenjske odprtosti, tolerantnosti in znanstvene polemičnosti je zamenjala metoda publicističnega linča. Načelo komunikativne kompetence, ki naj bi vodilo h komunikacijskemu sporazumevanju (Habermas, 1981), je zamenjala dominantna komunikacija močnejšega, ki se sprevrača v avtokratsko propagando.

Teoretiki politične propagande so z manjšimi distinkcijami propagandno označili kot premišljeno manipulativno komuniciranje, kot premišljeno komunikacijsko prizadevanje, s katerim naj bi vplivali na izide soočanj in konfrontacij v korist preferenc propagandista (Lasswell, Lerner in Speier, 1979: 5). Komunikator sodobnega političnega komuniciranja ima na razpolago najmodernejšo tehnologijo, lahko pa mobilizira tudi druga sredstva: politično premoč, nacionalne potenciale, cenzuro, represivne ukrepe proti novinarjem, diskvalifikacije političnih nasprotnikov. Vse to izrazito velja za metode totalne politične propagande. Propaganda pa vsebuje tudi elemente iracionalnosti, podzavestnih mehanizmov in emocionalnih nabojev. Tako lahko »zvari tisoče in milijone človeških bitij v amalgamirano množico sovraštva in upanja« (kot je zapisal Lasswell že pred šestdesetimi leti).

Tudi v Jugoslaviji so nekatere dominantne, ekstremistične nacionalistične skupine razvile »umetnost« ustvarjanja učinkovitih gesel za množice, tehniko ponavljanja stereotipov (zlasti nacionalne ogroženosti), parol o egalitarnem socializmu (zaradi nacionalne ogroženosti), pučističnih klicev po spremembi sistema in vlade v »imenu ljudstva«. Vse to je prežeto s zgodovinsko travmo o zatrtem, razkosanem, ogroženem narodu.

Medijska kampanja je podprta s hujskaško-agitacijskim »prepričevanjem«, na množičnih mitingih. Tu se ponavljajo isti, skrbno pripravljeni seznami gesel in zahtev, podprti z makartističnimi diskreditiranji politikov drugih narodov ali narodnosti ter zahtevami po odstopih republiških in pokrajinskih, pa tudi federalnih garnitur.

V takem manipuliranem politično-propagandnem vzdušju, nabitem s sovraštvom in nerealnimi upi, je vsaka interkulturna komunikacija neuspešna. Vsi pozivi k streznitvi, k reševanju stvarnih ekonomskih in socialnih problemov, k prevladi razuma nad čustvi in nacionalnimi strastmi v »opijanjeni« množici ne najdejo odmeva.

Očitno je, da je v takih kriznih razmerah nujno spodbujati interkulturno komuniciranje in razreševanje konflikta predvsem med političnimi vrhovi. Šele v naslednji fazi je možno z »vertikalno komunikacijo« posredovati »sporazum« med vrhovi tudi republiškim in pokrajinskim javnostim ter tako sprožiti interkulturno sporazumevanje med javnostmi narodov in narodnosti.

Transkulturna mediacija in interkulturno sporazumevanje

Transkulturna mediacija je kompleksen triadični interakcijski proces, s katerim skušamo obvladovati in razrešiti konflikt. Obe konfliktni skupini (ali posameznika) skušata razrešiti konflikt s pomočjo posrednika. Cilj transkulturne mediacije v prvi fazi je »razelektriti« zelo nabito ozračje, zmanjšati obrambne »okope« partnerjev in odpreti nove kanale komuniciranja. Značilnosti razvite transkulturne mediacije so: a) koristna uporaba obstoječih napetosti za spremembo stališč; b) senzitivnost za različnost v vrednotah, verovanjih, potrebah, pričakovanjih in interesih;

c) fleksibilnost, adaptibilnost in inovativnost pri premagovanju nepričakovanega in č) razumevanje različnosti ne kot ovire, marveč kot možnosti odpiranja komunikacij.

Mediator je lahko pripadnik ene izmed kultur, vendar mora razumeti obe kulturi. To ga razlikuje od pripadnikov obeh srečujočih se kultur. Multikulturnost je povezana z osebnostno razvitostjo, s široko skalo ekspresivnih izbir, orientacijami k prihodnosti in spreminjanju, s posedovanjem splošno priznanih vrednot. Idealni kulturni mediator ima v »lasti« več kultur: ima svojo lastno kulturo, kulturi obeh konfliktnih strani in »kulturo«, ki naj bi bila rezultat interakcije vseh treh udeležencev v mediacijskem procesu.

Ker mediacija terja procese razjasnjevanja, identifikacije, prepričevanja, sporazumevanja in pogajanja, mora mediator razviti tele lastnosti: empatijo, senzitivnost, fleksibilnost, stabilnost, strpnost, visoko motivacijo, multikulturne izkušnje, multi ali bilingvistično znanje ter sposobnost za interkulturno komuniciranje. Interkulturno komuniciranje pomeni sposobnost gibanja skozi kulturne ovire.

Sedanji medrepubliški in zvezni konflikti v SFRJ so vodili v katastrofične situacije. Tudi danes se nacionalni, politični in interesni konflikti ne umirjajo, čeprav so navidez »pacificirani«. Nekateri poskusi transkulturne mediacije – predvsem v zvezi z nacionalnimi, ustavnimi in interesnimi konflikti – so prinesli začasno umirjanje. Mogoče je oceniti, da je politični vrh (CK ZKJ, obe predsedstvi, skupščina in še nekateri) na zadnjih zasedanjih izkazal uspešne elemente transkulturne mediacije (čeprav z nekaterimi kompromisnimi sporazumi). V politični strukturi (manj v javnostih republik in pokrajin) se je začelo ustvarjati jedro konsenza, ki izriva dosedanjo prevladujočo strukturo konflikta.

Nekateri politiki so v sedanjih kriznih razmerah spoznali, da je funkcija politike med drugim tudi sposobnost definiranja konflikta, zatem pa njegovo obvladovanje in razreševanje. Prvi pogoj za tako dejavnost pa je sposobnost empatične projekcije v stališča, potrebe, interese in pričakovanja drugih narodov in narodnosti. Raziskave so razkrile, da številni politiki niso bili pripravljeni videti in spoznati nacionalnih, državnih, ekonomskih, kulturnih in informacijskih interesov drugih in so ostajali na svojih nacionalističnih okopih. To je seveda lahko vodilo le k zaostrovanju konflikta.

Danes je bolj kot kadarkoli doslej jasno, da potrebujemo transkulturne mediatorje, ki bodo sposobni začenjati in razvijati procese medsebojnega sporazumevanja. To pa je metoda strpnega dialoga, pa tudi argumentirane polemike in znanstvene komunikacije. Nihče si ne more umišljati, da je mogoče težke medrepubliške nesporazume, etnične stereotipe, razne nacionalne sindrome in travme s kirurškimi posegi »odstraniti« čez noč. Možno pa je začete procese transkulturne mediacije nadaljevati v političnem vrhu, pa tudi na vseh drugih področjih družbenega življenja. Predvsem pa bi morala celotna jugoslovanska publicistična sfera pokazati svojo moralno profesionalno odgovornost in uporabljati paradigmo demokratičnega komuniciranja. Novinarji so protagonisti takšnih konfrontacij; ne živijo v nekakšni nekonfliktni družbi, temveč so sestavni del spopadov idej, političnih projektov, razvojnih načrtov. Zato bi bilo naivno govoriti o tem, da je novinarstvo »osvobojeno« ideoloških in političnih konfrontacij. Novinarji kot javni politični delavci prevzemajo odgovornost za programske cilje družbenega razvoja. V tej zvezi je danes spet aktualna teza Edvarda Kardelja, da moramo kot marksisti vedeti, da sta zavest in stihija neločljivo povezani protislovji stvarnosti in družbenih gibanj. Kadar podcenjujemo zavest, bodo komunisti in druge socialistične sile preprosto demobilizirane in bodo prenehale vplivati na razvoj. Kadar pa dovolimo, da se organizirana zavest spremeni v dogmo, s to dogmo brez razumevanja stvarnosti in razvoja delamo nasilje nad objektivnimi zakoni. Ta dialektična povezava med dvema nasprotjema nam kaže enotnost politične komunikacije, »organizirane zavesti« in nedogmatske analize družbene stvarnosti. Z drugimi besedami, ZK ne more biti nekakšna dezorganizirana sila družbene zavesti, temveč mora imeti tudi jasno zastavljene pozitivne programe, dejali bi »credo«, v politiki s katero bo obvladovala tudi stihijo in nasprotno ideologijo in odpirala perspektive družbenega razvoja.

V jugoslovanskih javnih občilih se vedno bolj pogosto razpravlja o svetovnih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah posameznikov in narodov, o svobodi tiska, cenzuri, človekovih pravicah in svoboščinah, pa tudi o tem, kako krši človekove pravice represivni aparat. Kritični samorefleksiji so podvržene domala vse institucije samoupravnega socializma, delegatski sistem, DPO, pa tudi republiške vlade in federacija.

Začelo je prevladovati tudi spoznanje, da jugoslovanski družbenopolitični sistem »živi« v globalni situaciji svetovnih konfrontacij na političnem, ideološkem, ekonomskem, informacijskem, vojaškem, kulturnem

in drugih področjih in da so tudi komunikacijski sistemi sestavni del teh (so)odvisnosti.

Slovenski in hrvaški komunikacijski prostor je odprt v evropski prostor in odseva srednjeevropsko komunikacijsko kompetitivno situacijo. Manj to velja za srbski komunikacijski prostor, kjer še danes »glorificirajo« rezultate medijskih raziskav, po katerih je beograjski gledalec televizije povsem zadovoljen z informacijami *TV Beograda* in ne potrebuje informacij drugih televizijskih centrov, zlasti ne izvenjugoslovanskih. Komunikacijski partikularizem seveda ne more pospeševati interkulturne komunikacije. Taka komunikacijska »samozadostnost« je značilna tudi za nekatera nerazvita okolja v drugih republikah in pokrajinah SFRJ.

Očitno pa je taka komunikacijska zaprtost lahko le prehodna, saj je splošni trend jugoslovanskega komunikacijskega sistema, da je odprt v evropski in svetovni prostor. Zato lahko predvidevamo, da bo ta vedno bolj postajal sestavni del evropskih in svetovnih komunikacij, vedno bolj vključen v proces globalne univerzalizacije informacij.

Literatura

Bochner, Stephen (ur.) (1982): *Culture in Contact*. New York: Pergamon Press.

Folberg, Jay in Alison Taylor (1984): *Mediation: A Comprehensive Guide to Resolving Conflicts without Litigation*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.

Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

Kardelj, Edvard (1978): *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: Komunist.

Lasswell, Harold D., Daniel Lerner in Hans Speier (1979): Introduction. V Harold D. Lasswell, Daniel Lerner in Hans Speier (ur.), *Propaganda and Communication in World History*. Honolulu: The University Press of Hawaii.

Splichal, Slavko in France Vreg (1986): *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*. Ljubljana: Komunist.

Prvič objavljeno: Vreg, France (1990): Komunikacijski pluralizem in sodobna družba. V France Vreg, *Demokratično komuniciranje*, 299–325. Maribor: Obzorja.

KOMUNIKACIJSKI PLURALIZEM IN SODOBNA DRUŽBA

Razvoj znanosti, izobraževanja, tehnologije, organizacijskih ved in informacijskih sistemov bo v prihodnjih desetletjih izjemno vplival na razvoj človeštva: ljudske množice se ne bodo dvignile samo na višjo stopnjo znanja ter spoznanj o sebi, družbi, naravi in tehnologiji, marveč bodo upravičeno izrazile tudi zahtevo po sodelovanju v javnem življenju, v procesu političnega in ekonomskega odločanja ter pravico po soupravljanju družbe. Nova informacijska tehnologija ne bo izoblikovala samo nove oblike pismenosti, namreč informacijsko (računalniško) pismenost, marveč bo prispevala tudi k večji stopnji informiranosti o družbi in svetu, dajala bo višjo stopnjo znanja za procese političnega odločanja in upravljanja družbe.

Uveljavljanje pluralističnega modela družbe ter višje oblike komunikacijske povezanosti bodo nedvomno imele pomembne družbene posledice in nič manj pomembne učinke na posameznike in socialne skupine. Sodobne razvite družbe bodo s pomočjo visoko razvitih informacijskih sistemov, ob možnosti interakcijskega komuniciranja in soočanja informacij (ter preverjanja točnosti, kompleksnosti in resničnosti) stopale v nove oblike medsebojnega sporazumevanja, povezanosti in kooperativnega delovanja. Nova informacijska tehnologija bo krepila tudi globalno, univerzalno povezanost družbenih sistemov v svetu in tako sovplivala na njihove načine

(str. 434) Snemanje televizijskega oglasa leta 1959. Fotografija Božo Štajer, izrez. Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani.

življenja, ideologije in politične programe, mednarodno menjavo dela ter oblike kooperacije.

Komunikacijska znanost bo zato svojo raziskovalno strategijo morala odločneje usmeriti v preučevanje družbenih učinkov participatornega komuniciranja in nove informacijske tehnologije. Demokratično komuniciranje bo postalo smisel, vsebina in oblika življenja, »način bivanja« sodobnega človeka, in bo odločujoče vplivalo na procese demokratizacije odločanja v vseh sferah družbe.

Med avtoritarnim in demokratičnim komuniciranjem

Kritične raziskave so razvile boljše konceptualne in metodološke načine za analiziranje, kako dominantne socialnopolitične koalicije izvajajo vpliv na strukture in vsebine medijev. Kritična teorija je prispevala k našemu razumevanju hegemonističnega nadzora komuniciranja in težnje dominantnih koalicij, da bi absorbirale in reinterpretirale vse nove simbole in institucije v smislu lastnih prizadevanj po ideološki kontroli.

Te raziskave pa so manj pozornosti namenile analizi dejavnikov, ki vodijo k redistribuciji družbene moči in demokratizaciji, k alternativnim, subkulturnim vzorcem komuniciranja in k oporečniškim komuniciranjem radikalnih gibanj. V sodobni družbi je multipliciranje političnih prostorov in preprečitev koncentracije moči postalo prvi pogoj za vsako demokratično preobrazbo družbe (Laclau in Mouffe, 1985: 178). Sodobno politično komuniciranje je nedvomno sestavina širših procesov redistribucije politične moči in produkcijskih resursov.

V pluralistični družbi se pojavlja mnoštvo socialnih skupin, političnih in etničnih manjšin, socialnih gibanj in drugih skupin, ki artikulirajo svoja mnenja, stališča in programe v politični javnosti. Zato bi težko sprejeli togo dihotomijo ideoloških in protiideoloških aparatov in komunikacijskih sistemov, kajti v družbi ostaja zelo diferenciran spekter političnih skupin in skupinic.

Dileme komunikacijskega pluralizma v meščanski družbi in v socializmu se kažejo v »sobivanju« dveh komunikacijskih modelov ali – teoretično

izraženo – v soočanju in prepletanju dveh komunikacijskih paradigem: avtoritarnega in demokratičnega komuniciranja.

Obe sta sestavini dveh, normativno in praksološko utemeljenih družbenih sistemov: monističnega in pluralističnega. Obe se v zgodovinski praksi družbenih sistemov pojavljata tako v avtokratskih kot v demokratskih (meščanskih ali socialističnih) družbah.

Avtoritarno komuniciranje korenini v avtoritarni ideologiji elitističnih sistemov z absolutizirano državno oblastjo in monističnim sistemom, z avtokratskim voditeljem na čelu (vodja, »mesija naroda«, dinastična osebnost, fundamentalistični voditelj, diktator, vojaška hunta, pa tudi »karizmatična dominacija«). V monističnem sistemu dominirata kult moči in oblastniško komuniciranje nad človekovimi svobodami; glorificirajo učinkovitost državne administracije nad »neučinkovitostjo« pluralizacije odločanja, suverenost državne oblasti nad institucijami civilne družbe. Karizmatični voditelj pooseblja absolutno vednost in moč, razum in vojaško spretnost; množice in socialna gibanja so vir nevarnosti, socialnih nemirov in »zarot«. Avtoritarno komuniciranje je vzpostavljanje organiziranosti, reda in stabilnosti, skratka, močne države. Mediji imajo funkcijo krepitve oblasti in stabilnosti države.

Paradigma demokratičnega komuniciranja temelji na pluralističnem modelu, kjer je namesto enega centra suverene moči več centrov moči; interesi naj bi bili »uravnoteženi«, parlament pa prizorišče političnih odločitev (in arena boja za moč). V pluralističnih sistemih naj bi bila vzpostavljena ekonomska in politična demokracija, kompetitivnost političnih in ekonomskih subjektov ter selektivnost nosilcev političnih in drugih javnih funkcij. »Hegemonija« državnega aparata je omejena s svobodno kritiko oblasti, z institucijo »vlade v senci«, s soočanjem političnih in gospodarskih interesov v parlamentu, s »prenosom« odločanja v parlament, z javnostjo političnega življenja, z uveljavljanjem »samoupravnega« odločanja v institucijah civilne družbe. Množični mediji so samostojni in svobodni, so v službi javnosti in izvajajo komunikacijsko interakcijo med javnostjo in vlado. Demokratično komuniciranje je rezultat pluralizacije političnega prostora, soočanja in kompetitivnosti mnenj in stališč ter svobodnega komuniciranja idej. Demokratično komuniciranje naj bi bilo instrument temeljnih človekovih pravic in svoboščin, meč demokracije, grožnja oblastnikom, tribuna javnega nadzora.

Ker komuniciranje v globalni družbi poteka na različnih ravneh, moramo tudi razsežnosti avtoritarnega in demokratičnega komuniciranja analizirati in opredeliti glede na različnost komunikacijskih procesov. Ker so značilnosti komunikacijskih procesov na različnih ravneh kompleksne in zadevajo tako politološka, sociološka, psihološka, ekonomska, normativnopravna kot informacijska in druga izhodišča za obravnavanje komunikacijskega fenomena, se bomo tu morali omejiti predvsem na tiste prvine, ki označujejo razsežnosti politične moči, represivne ali demokratične rabe komuniciranja. Tudi glede ravni komuniciranja se bomo omejili na štiri značilne oblike: a) medosebno komuniciranje, b) skupinsko in medskupinsko komuniciranje, c) množično komuniciranje ter č) interkulturno in mednarodno komuniciranje.

Medosebno komuniciranje

Medosebno komuniciranje je temeljna sestavina človekovih odnosov v družbi, je način bivanja človeka v svetu, oblika povezovanja posameznikov, skupin, narodov in družb. Človek kot subjekt, kot zavestno in dejavno bitje stopa v odnose z drugimi ljudmi (diadične, triadične, skupinske) zaradi sporazumevanja, kooperiranja in skupnega delovanja. Komuniciranje je najsplošnejše in najučinkovitejše sredstvo, da dosežemo sporazum. Motivacija, da bi dosegli strinjanje, je predvsem v tem, da strinjanje olajšuje koordinirano delovanje oseb v skupnem svetu, se pravi, v okolju, na področju skupnega interesa. Uspešno komuniciranje je po Newcombu nasploh nagrajujoče (ugodno) za sporočevalca. Če pa komunikacija ni uspešna, ni kooperativnega dejanja, zato pride do »napetosti« med partnerjema. Napetosti silijo k zaželenim stanjem ravnotežja (kognitivna konsonanca) ali ustvarjanja »simetričnosti« usmeritev (orientacij).

Konsenzni komunikacijski model pa ni edina možna oblika interakcijskega odnosa. V pluralistični situaciji imamo opraviti z vrednotenjem med več objekti in tako se vrednotenje kakega objekta (dogodka, osebe, politike, naroda, kulture) spreminja v izbiranje med objekti ali alternativami. To je komunikacijski model koorientacije. Koorientacijske situacije neke osebe so lahko tudi determinante koristnosti informacij. Raziskave o iskanju informacij med politično kampanjo kažejo, da ljudje zahtevajo informacije za koorientacijske namene v pluralistični situaciji (vrednotenje različnih politikov, razvojnih programov, kultur itd.).

Človekovo sporočanje je komunikativno delovanje, je ustvarjalni odnos človeka do okolja, je razvojno spreminjanje narave in družbe, je način komunikativnega bivanja in delovanja v svetu, v civilizacijah in zgodovini. Komuniciranje je oblika socialne interakcije človeka v družbi in je »pogojeno« z načinom socialne produkcije in reprodukcije. Zato je komuniciranje tudi družbeni odnos, oblika družbe soodvisnosti ljudi v medosebnih, skupinskih, globalnih in drugih družbenih stikih.

V simbolični interakciji »soustvarjamo« družbene odnose in jih reproduciramo. Simboli moči in oblastništva »zapletajo« človeka v odnose gospostva in podrejenosti, ga »vklepajo« v spone struktur moči. Politične, ekonomske, kulturne in druge »determinante določajo«, kako komuniciramo med seboj. Družbena ureditev »razvršča« ljudi v razrede, kaste, sloje, v različne oblike nadrejenosti, podrejenosti in enakosti. Hierarhični red se »vzpostavlja« tudi s simboli nadrejenosti in podrejenosti, z ideološko akcijo in državno represijo. Simboli tako »konstituirajo družbeni red« (Duncan, 1967), z njimi komuniciramo oblastništvo.

Komuniciranje pa je tudi sredstvo osvobajanja človeka iz ujetosti v splete družbene moči, hierarhičnih odnosov in strukture oblasti. Človeštvo je vedno hrepenelo po tem, da bi v svetu bivalo kot enakopravne osebnosti, »kot intelektualne sile, razumni razlogi«, ne pa kot podrejeni državljani (Vreg, 1973: 7).

Tradicionalni interakcijski modeli procesa komuniciranja so utemeljevali vedenjske vzorce posameznikov z mehanizmom delovanja skupin, socialnih norm, vlog in s širšimi socialnokulturnimi procesi. Socialnokulturni model, ki so ga razvili na temelju skupinske dinamike in načela skladnosti s socialnimi normami, je komuniciranje definiral kot umetnost doseganja »konsenzualne validnosti« na temelju mehanizma socialnega nagrajevanja ob strinjanju s sporočilom in negativnih sankcij ob nestrinjanju. Teorija komunikacijske menjave je dopolnila koncept nagrade in kaznovanja z ekonomsko metaforo plačila (materialne in psihološke nagrade; status, pravica, avtoriteta).

Teorija uporabnosti in nagrajevanja pa se je osredotočila na sprejemalčeve motive in potrebe; pri tem pa je spregledala, da sprejemalčeve »potrebe« lahko nastanejo s pretanjeno manipulacijo komunikacijskih organizacij. Potrebe in interese ljudi lahko »določa« dominantna politična stranka v skladu s svojim političnim in ekonomskim programom; konservativni

politik lahko opredeli potrebe družbe »izobilja«, avtokratski vodja pa določi, kaj so »resnični« interesi človeka.

Zato je medosebno komuniciranje v družbeni stvarnosti prej instrument strateškega delovanja nosilcev strukture moči v družbi kot pa prvina človekovega sporazumevanja. Model medosebnega komuniciranja, ki bi temeljil na enakopravnem »partnerskem« odnosu komunikatorja in sprejemalca, je gola fikcija. Teorije o »enakih komunikacijskih možnostih« so vizija humanega komuniciranja, dejansko pa ostajajo socialna utopija. Zato tudi konstrukt o idealni govorni situaciji lahko razumemo le kot model oblastništva svobodne družbe. Habermas priznava, da so razmere idealne govorne situacije »kontrafaktične« in ne ustrezajo stvarnosti razmer socialnega komuniciranja. To velja tudi za zamisel o komunikativnem delovanju, ki je usmerjeno h konsenzni moči komunikacijskega sporazumevanja za dosego kooperativnega delovanja. Empirično stvarnejša je njegova kategorija »strateške interakcije«, ki operira z zunanjim vplivanjem (gratifikacijo ali grožnjo, s sugestijo ali z zavajanjem).

Komunikologi tudi ugotavljajo, da je težko operacionalizirati razliko med medosebnim (diadičnim, triadičnim itd.) komuniciranjem, ki omogoča večje empatične možnosti in menjavo vlog, ter skupinskim komuniciranjem, kjer je medosebno komuniciranje sestavni del formaliziranega komuniciranja v hierarhičnih piramidalnih strukturah (političnih strank, gospodarskih, vojaških in drugih organizacij). Medosebno komuniciranje ima takrat izrazito usmerjevalno-organizatorično funkcijo.

Komuniciranje kot sestavina demokratičnega odnosa se v stvarnosti tudi ne pojavlja kot »čista« oblika. Že v medosebnem komuniciranju so »zakoreninjene« prvine paternalističnega, oblastniškega, avtoritarnega komuniciranja v diadičnih odnosih, v primarnih skupinah, pa tudi v funkcionalnih skupinah z mnenjskimi voditelji. Od osebnostne strukture, politične kulture in civilizacijske ravni posameznika je odvisno, ali bo komunikator v sebi premagal »nagon vodje krdela«, plemenskega poglavarja, dinasta, fevdalca ali avtokrata in razvil demokratične komunikacijske odnose s sočlovekom, se pravi, ali bo opustil avtoritarni odnos in vzpostavil demokratično komuniciranje.

Še bolj je to vprašanje relevantno v sodobnih organizacijah: tu se sooča aksiom upravne in gospodarske učinkovitosti z načelom participativne

soudeležbe, uspešnost »avtokratskega« vodje in »neučinkoviti« liberalizem demokratičnega voditelja.

Skupinsko in medskupinsko komuniciranje

Komuniciranje je namensko in aktivno poseganje v družbene procese z govornimi in drugimi sporočili, je integracijsko sredstvo družbenih skupin in globalne družbe. Tudi na področju skupin govorimo o »potrebi po doseganju konsenza«. Potreba po konsenzu je stvarna, saj ima stvarne učinke, skupine, katerih obstoj moramo pripisovati potrebi po konsenzu – v smislu kooperacije. To še zlasti velja za skupine, ki so usmerjene h kakemu cilju.

Skupine streme h kohezivnosti in organiziranosti, zato pospešujejo skupinsko identiteto (po informacijah, z ideološko vzgojo, z gojenjem skupinskih tradicij, vrednot in kulture). Zato javnosti »sporočajo« svojo identiteto, projekte in programe, svoje dosežke; vodijo kampanje glede potreb, aspiracij in interesov svojih skupin ter ustvarjajo komunikacijske povezave z drugimi skupinami.

Med mnoštvom družbenih skupin, političnih in etničnih manjšin, socialnih in ekoloških gibanj ter drugih skupin, ki se pojavljajo v javnosti, so politične stranke nedvomno najbolj relevantna sestavina v kompleksnem spletu porazdelitve moči in vpliva. Stranke (zveze, politične organizacije, gibanja) vplivajo na javno mnenje, organizirajo (mobilizirajo) široko javnost, jo politično diferencirajo v mnoštvo javnosti in integrirajo v mnenjske (in volilne) bloke. Stranke artikulirajo, agregirajo in usklajujejo interese družbenih skupin ter jih skušajo uveljaviti v javnosti in pri političnem odločanju. Stranke rekrutirajo politične in državne voditelje, organizirajo vlade in vladanja, oblikujejo javno politiko in se v kompetitivnem spopadu srečujejo v politični areni boja za oblast.

Stranke, zveze, interesne skupine, socialna in ekološka gibanja, manjšine zaradi omejenega števila svojih razrednih ali drugih pripadnikov iščejo širšo socialno osnovo za svoje politično delovanje. Ne grupirajo se (izključno) na razredni osnovi, temveč so ponavadi združenje socialnih podstruktur ali koalicij (geografskih, verskih, etničnih in drugih), so grupacije različnih socialnoekonomskih interesov (da bi eksploatirale mnoštvo interesov in dobile nadzor nad vladanjem v družbi). Pluralistične strukture se soočajo z razreševanjem notranjih konfliktov in s stabilizacijo koalicijske grupacije (Vreg, 1980: 125). V volilnih programih zamegljujejo »razredne« cilje in

postavljajo v ospredje politične, ekonomske, socialne, kulturne in druge interese vseh družbenih skupin in »vsega naroda«.

Politične asociacije so tiste institucije, ki so najbolj zainteresirane za oblikovanje javnega mnenja. Da bi uresničile svoje interese in cilje (osvojile oblast in se utrdile v njej), morajo imeti svoje lastne komunikacijske sisteme (za notranjo organiziranost in za vpliv na javnost). Zato je imperativ vsake politične, ekonomske ali druge asociacije, da si ustvari lastna javna občila in da izvaja vpliv na druga množična občila (da bi dosegla široko, neopredeljeno javnost). Tako se vsakodnevno bije propagandni spopad različnih asociacij za oblikovanje stališč množične javnosti.

Politične asociacije (po javnih občilih kot sodobnih dejavnikih vpliva) artikulirajo svoja stališča o perečih problemih upravljanja družbe in o vladni politiki. Vsakodnevno izvajajo proces politične socializacije številnih skupin ter v politični boj pritegujejo nove privržence in aktiviste. Po množičnih občilih organizirajo procese politične participacije državljanov pri volilnih procesih (pri predlaganju in selekciji kandidatov za voditelje strank, za parlament in javno oblast), pri odločanju na raznih ravneh in pri opravljanju javnih zadev. Po javnih občilih vodijo ideološke spopade v sodobni areni »ideološkega univerzuma« globalne družbe in mednarodne skupnosti.

Pospešena socialna diferenciacija (kot posledica nadaljnje delitve dela), konflikti in socialni nemiri v industrijsko razvitih državah so rojevali tudi pluralizacijo družbenih skupin. Ta proces so spremljali dezintegracija socialnih vzorcev in vrednostnega sistema, porast nestrinjanja in občutka diskriminacije nekaterih skupin in slojev ter eksplozije splošnega nezadovoljstva zaradi nerešenih socialnih problemov. Hkrati je naraščala (samo) zavest družbenih skupin, socialnih in ekoloških gibanj, manjšin, lokalnih skupnosti, subkultur in drugih segmentov družbe. Ekonomska in politična kriza je sprožila radikalizacijo in politizacijo posameznikov in družbenih skupin. Vsaka od teh skupin je začela iskati in krepiti svojo identiteto, terjala novo porazdelitev moči v družbi in skušala uveljaviti svoj vpliv v družbi.

Rodila se je komunikacijska »revolucija«. Skupine, ki so dotlej ostajale izven toka javnih komunikacij, so sedaj terjale novo porazdelitev komunikacijske moči. Neenak dostop do medijev ter neustrezno prezentacijo interesov in svojega delovanja so presojale kot politično diskriminacijo, ki jo dominantna elita izvaja do »podrejenih« skupin in subkultur. Novo ozaveščene družbene skupine so terjale »enake komunikacijske možnosti«,

enakopraven dostop do medijev. Težnja po politični publiciteti skupin in gibanj se je rodila iz spoznanja, da je edino tako možno braniti in pospeševati interese skupine, izoblikovati in javno promovirati identiteto skupine, doseči možnost participacije pri političnih odločitvah in stopiti v boj za osvojitev oblasti.

Nekateri komunikologi menijo, da je želja po družbeni identiteti osnovna motivacija za medijsko rabo. Skupina vzdržuje in krepi svojo identiteto takrat, kadar njeni člani vidijo, slišijo in berejo o skupini v javnih občilih. Krepitev osebnostne identitete je pomembna dimenzija gratifikacije, ki jo ljudje iščejo v medijski vsebini. Nosilci družbenih identitet pa iščejo refleksijo in potrditev lastnih vlog v javnosti.[1]

Dimenzija družbene identitete skupine spodbuja zahteve po pluralizaciji medijev. Želja, da bi se prebili v javnost, tako dobi obliko boja za medijski status, ki ga imajo etablirani mediji. Prodreti žele v vrste aktivnih sporočevalcev in zahtevajo lastne medije, da bi tekmovali s politiko vladajoče elite.

Drugi komunikologi pa opozarjajo, da je eksplozija alternativnih medijev in alternativne komunikacije v sedemdesetih letih nastajala v koincidenci s političnimi viharji v industrijsko razvitih državah in z razvojem medijskih tehnologij (Downing, 1988). Zlasti nekatere tehnologije (za manjša občinstva) so lahko uporabili za politično komunikacijo in za kompetitivnost z vladajočo birokracijo. Nastala je alternativna javna sfera, ki kot dolgoročen fenomen obstaja na obrobju medijskega establishmenta ali pa se pojavi ob posebnih družbenih problemih. Kot rezultat koeksistence etabliranih (javnih in komercialnih) medijev ter alternativnih medijev se občinstvo polarizira: večina občinstva ostane pri prvih, manjšina pa spremlja alternativne medije; nekateri »nihajo« med obema. Veliki segmenti občinstva tudi ne žele aktivno politično »sodelovati« v množičnih medijih in svoje komunikacijske potrebe zadovoljuje s konsumacijo informacij in zabave.

Nekateri komunikologi poudarjajo, da so alternativni mediji ustvarili nove kategorije komunikacijskih udeležencev. Alternativne skupine so strukturirane in organizirane demokratično; več ali manj vsi člani lahko vplivajo

1 Člani skupin občutijo nemožnost javne publicitete kot alienacijo. Občutek alienacije in kognitivne disonance prispeva k stanju anomije in deprivacije, ki so jo občutili delavci na Poljskem. To je povzročilo nemir in disenz, kar je vodilo k rojstvu Solidarnosti leta 1980. Solidarnost je zato vodila obširno politično kampanjo, da bi dosegla dostop do medijev.

na delovanje skupinsko nadzorovanih medijev in sodelujejo pri določanju njihovih ciljev; zato jih lahko imenujemo medijske »ko-managerje«. Precejšnje število jih dejansko žrtvuje čas, energijo in denar, da bi zagotovili delovanje in preživetje medija. Zato bi lahko tako komuniciranje imenovali »predstavniško participativno komunikativno demokracijo« (Jakubowicz, 1988: 9).

Na temelju teh izkušenj poljski komunikolog Karol Jakubowicz celo meni, da bi v normalnih razmerah večina ljudi bila pripravljena sprejeti neposredno komunikacijsko demokracijo. Tak komunikacijski sistem bi korespondiral z družbeno diferenciacijo in bi vključeval najširšo participacijo občinstva pri oblikovanju komunikacijske politike, pri organizaciji medijev, polaganju »računov« skupinam ter javnosti. Če bi bilo dovolj demokratičnih struktur, bi tako komuniciranje lahko doseglo raven »predstavniške participativne komunikacijske demokracije« tudi na ravni globalne družbe. To pa je »koncept odprtega, policentričnega sistema participatornega pluralističnega komuniciranja« (Jakubowicz, 1988: 14).

Množično komuniciranje

Množično komuniciranje je tisto družbeno komuniciranje, ki je najbolj »oddaljeno« od ravni medosebnega komuniciranja, prav tako pa se v svojih funkcijah (imanentnih, socializacijskih in družbenih) razločuje od skupinskega komuniciranja ter od (specializiranih, alternativnih in drugih) medijev družbenih skupin in socialnih kategorij. Množični mediji so javnopravne, državne ali komercialne institucije in so pretežno posredniki »vladnih akcij«, hkrati pa artikulatorji »ljudske volje«. Največ medijskega prostora dajejo institucionalnim informacijam državne, politične, ekonomske, vojaške in druge vladajoče elite globalnih družb.

Državna izvršna oblast, stranke, sindikati, zveze, gospodarske korporacije, velike kulturne, športne in druge organizacije imajo najboljši dostop do medijev (Schulz, 1987: 134). Relativno dober dostop imajo še agresivne alternativne skupine in ugledne javne osebnosti. Druge skupine in »informacijsko neprivilegirani« sloji prebivalstva pa nimajo »enakopravnih« komunikacijskih možnosti.

V sodobnih razvitih družbah imajo množični mediji izjemno moč. Kot politično prepričevalne in mobilizacijske institucije vladajoče stranke ali

koalicije strank tvorijo dominantni komunikacijski sistem, ki vzdržuje, krepi in reproducira ideološki diskurz vladajoče strukture. Ideološki diskurz je (v meščanskih in socialističnih sistemih) manifestno ali latentno »oprt« na nediskurzivne prvine državne prisile.

Sodobna komunikacijska tehnologija je v vseh družbenih sistemih v lasti vladajoče politične ali ekonomske elite ali države in zagotavlja materialno-finančno, produkcijsko, distribucijsko in oglasniško prevlado vladajoče strukture. V sodobnih družbah postajajo komunikacijski sistemi sestavina mamutskega informacijsko-računalniškega sistema, ki multiplicira informacijsko moč vladajoče politične in ekonomske elite ter vojnoindustrijskega kompleksa.

Dominantni ideološki diskurz s svojimi simboli in jezikovnimi sredstvi deluje in učinkuje kot instrument oblastništva, moči in nadzora. Pri tem ponavadi ne uporablja komunikativnega sporazumevanja in kulture dialoga, temveč funkcionalizira oblike strateškega delovanja, disimulacije in reifikacije ter politične indoktrinacije. Množični mediji so glavni akterji v boju politične in ekonomske elite za oblast, pa tudi v konfrontaciji med vladajočimi političnimi strukturami in državnim aparatom (policijo, vojsko itd.).

Množični mediji vodijo »spopad« med silami oblasti s prvinami strateškega komunikativnega delovanja (s soočanjem afirmativnih simbolov in projektov, z agresivno polemiko in apeli strahu). Oblike komunikativnega sporazumevanja privzamejo pretežno šele takrat, kadar politična in državna elita (voditelji konfliktnih skupin) dosežeta »konsenz«. Vladajočim strukturam tako zagotavljajo »privolitev« (konsent) javnosti ali segmentov javnosti; tako »producirajo« legitimnost vodilnim strukturam politične elite, ekonomskim skupinam, državnemu aparatu, vojski in drugim.

Množični mediji so glavni akterji pri oblikovanju javnega mnenja: s svojo prepričevalno močjo (zlasti televizijska in satelitska omrežja) in gigantsko distribucijsko difuzno razsežnostjo obvladujejo vse strukturne in stratifikacijske segmente javnosti. Komunikacijska moč medijske politične akcije presega tradicionalno akcijsko in organizacijsko učinkovitost političnih strank. Množični mediji oblikujejo javno mnenje z manipulativnimi oblikami in metodami disimulacije in političnega marketinga. Tako izoblikujejo dominantno verzijo mnenjskega konsenza; zatem pa kontinuirano krepijo »spiralo dominantnega mnenja«, privržence nasprotnega političnega projekta pa potisnejo v »spiralo molka«.

V »ideološkem univerzumu« pluralističnih družb se v kompetitivnem spopadanju soočajo in kontaminirajo dominantna in alternativne ideologije in politični projekti. V tej politični konfrontaciji alternativni ali opozicijski ideološki diskurz »ruši« normativno simetričnost dominantnega diskurza. Tako se v takem pluralnem prostoru vzpostavlja dinamična simetričnost nove razporeditve politične in informacijske moči. Izoblikuje se »labilna« struktura političnega in komunikacijskega pluralizma. Razvojne silnice pa vsebujejo tudi dimenzije »rušenja« obstoječe porazdelitve politične in komunikacijske moči in vzpostavljanja novega razmerja med političnimi silami. Tako se pojavi »asimetrija« moči, ki »išče« novo dinamično simetričnost. Množični mediji so čelni akterji tega boja za razporeditev moči in oblasti.

Zato ideja neposredne komunikativne participativne demokracije na ravni globalnih množičnih medijev ostaja utopija. Uresničljiva je na ravni tistih alternativnih medijev, ki gojijo skupinsko demokratično komuniciranje in ne dopuščajo vzpona avtoritarnih vodij skupine. Daljna vizija ostaja postulat demokracije, naj ima možnost postati množični komunikator vsak, ki si to želi. To idejo bo možno uresničiti v »oblastništva svobodni družbi« in z razvojem interaktivne komunikacijske tehnologije.[2]

Interkulturno in mednarodno komuniciranje

Interkulturno komuniciranje je oblika interakcije med družbenimi skupinami (narodi, narodnostmi, družbenimi sistemi), je srečevanje kultur z različno zgodovinsko in kulturno tradicijo, različnih stopenj razvitosti, različnih religij, jezikov in pisav, samobitnih umetniških stvaritev, različnih vrednostnih sistemov. Zato je vsaka interkulturna komunikacija tudi svojevrstno »trčenje« kultur, ki »rojeva« interkulturni konflikt (Vreg, 1989: 97).

V vsaki družbi poteka komuniciranje med »dominantnim« narodom in »podrejenimi« narodi, etničnimi manjšinami ali imigrantskimi skupinami. Dominantne etnične skupine so privilegirane, imajo višji status, večje

2 Habermas predpostavlja, da bo avtonomnost »sveta življenja« nastopala proti sistemski perspektivi državnega aparata. Meni tudi, da v avtoritarnem potencialu v samih komunikacijskih strukturah obstaja protiutež emancipatoričnega potenciala. S to mislijo se pridržuje Enzensbergerjevemu razločevanju med represivno in emancipatorično rabo medijev.

možnosti zaposlitve in vertikalne mobilnosti, so v centru političnega odločanja, imajo največ informacij in komunikacijskih sistemov. Etnične manjšine so neprivilegirane, so razvrščene nižje na razredni in socialni stratifikacijski lestvici, žive na periferiji političnega odločanja ter na marginah socialne in kulturne komunikacije. Interkulturna komunikacija je zato ponavadi dominacija »superkulture« nad podrejeno kulturo.

Komunikacijski federalizem v Jugoslaviji je produkt policentrične porazdelitve komunikacijske moči, vizija komunikacijske enakopravnosti narodov in narodnosti federativne skupnosti. Raziskave opozarjajo na nezadovoljivo medsebojno izmenjavo informacij, kar poglablja interkulturni konflikt. Veliki narodi (zaradi majorizacije kulture, politike in jezika) lahko diseminirajo največ informacij in političnih projektov, mali narodi pa so »obsojeni« na informacijsko blokado, ker ne morejo enakovredno projicirati svojih političnih stališč in projektov v jugoslovanski informacijski prostor. Nerazviti etnični pluralizem dokazuje komunikacijsko neenakopravnost.

Etnična stratifikacija – razporeditev na privilegirane in neprivilegirane skupine – ni značilna samo za etnične skupine v okviru državnih skupnosti. Obstoj družbene neenakosti je prav tako viden v mednarodnih okvirih. Ekonomsko, politično, kulturno in informacijsko razviti narodi razpolagajo z ogromno močjo, ki se ne nazadnje kaže tudi v prevladi njihovega vojaškoindustrijskega, znanstveno-tehnološkega, informacijskega in kulturnega kompleksa.

Dominantni narodi imajo v svojih rokah transnacionalne komunikacijske sisteme, sodobne množičnomedijske korporacije, svetovne novinarske agencije, satelitske televizijske in druge institucije. V njihovih rokah so vsa sredstva globalnega komuniciranja: svet preplavlja ideološko in vrednostno opredeljena informacija dominantnih narodov. Dominantni so tudi v načinih komuniciranja. To jim omogoča svetovna prevlada v mednarodnih odnosih in uporaba svojega jezika, ki je dominanten nasproti jezikom malih narodov in etničnih manjšin. Z dominantnim jezikom veliki narodi komunicirajo svojo moč in premoč, svoje oblastništvo, svojo kulturno superiornost.

Hamid Mowlana (1986) ugotavlja, da narodi lahko delujejo, kakor da imajo vse nacionalne pravice, toda erozija njihove suverenosti zaradi komunikacijske tehnologije transnacionalnih akterjev deluje vzporedno z naraščajočimi pritiski po svobodi nacionalnih akcij in z rastočo odgovornostjo za

mednarodne organizacije. »Ker se mesto odločanja kontinuirano prenaša z nacionalnih ravni na mednarodne in transnacionalne, je vedno večje število problemov moč razrešiti le v mednarodnem okolju.« (Mowlana, 1986: 205)

Čeprav se krepi globalno komuniciranje in sporazumevanje, ostaja dejstvo mednarodne konfrontacije in dominacije. Novo v mednarodni skupnosti je kozmični »ideološki univerzum«, ki temelji na multiplikaciji pogosto prekrivajočih se interesov, njihove identitete; oblike akcij in ciljev se nenehno ponovno oblikujejo v boju za dominacijo in v dialogu drug z drugim.

Peter Waterman (1988: 149) je s svojimi raziskavami ugotovil, da se krepi fenomen dominantnega mednarodnega komuniciranja in kulture. Tisk, radio, televizija, kulturna industrija, prenos podatkov onkraj meja, turizem, kultura in mednarodne komunikacije so v rokah transnacionalk in dominantnih nacij. Vse to je izpostavljeno njihovemu neposrednemu ali posrednemu nadzoru. Nekatere dominantne države ne uporabljajo več toliko nasilja in vojaške konfrontacije, temveč so »izumile« mnogo bolj pretanjeno sredstvo za uveljavljanje svoje hegemonije: komunikacijske akcije usmerjajo k projektom, s katerimi dosežejo delegitimacijo vodilnih struktur druge države (ali sistema), predvsem s finančno, ekonomsko in politično erozijo sistema.[3]

Zato ostajajo utopični modeli in projekti o enakopravnem komuniciranju med narodi in narodnostmi, manjšinami in subkulturami v federativnih skupnostih in v mednarodni skupnosti.

Paradigma participativno demokratičnega množičnega komuniciranja

Liberalna teorija demokratičnega komuniciranja je ob rastoči kritiki tradicionalnega pluralističnega modela utrpela kritične ugovore in »dopolnitve«. Zaradi liberalizacije trga in politike ter glorificiranja »popolne svobode tiska« in svobodnega trga ni nastala nova demokracija ljudstva, marveč je

3 Waterman navaja Pentagonovo strategijo »vojne nizke intenzivnosti« (novo obliko klasične specialne vojne). Cilj te dejavnosti je eliminirati »nasprotno« stran ne s fizično silo, temveč z delegitimacijo. Žarišče vojne se prenaša na nasprotnikovo ekonomijo ter na informacijsko in komunikacijsko bazo nasprotnika (Waterman, 1988: 151).

dejansko narasla moč enega samega razreda: okrepil se je elitistični model. Zato so oblikovali normativno teorijo »družbene odgovornosti« množičnih medijev, ki je uveljavljala obveznosti medijev do družbe, do demokratične politike in kulture.

Porazdelitev ekonomske in politične moči je bila izvedena predvsem med političnimi in ekonomskimi subjekti, med družbeno elito, ni pa segla v družbeno dno. Smisel pluralistične demokracije ni v porazdelitvi moči na več centrov moči, marveč v »demokraciji za večje število ljudi«, v širjenju možnosti za vključevanje ljudi v mehanizme ekonomskega in političnega odločanja.

Politologi so zato na temelju kritičnih šol in socialnih gibanj razvili paradigmo participativne demokracije, ki jo v raznih oblikah uresničujejo v meščanski družbi – predvsem s soudeležbo delavcev pri upravljanju podjetij. V socialističnih državah pa so oblike participacije uresničili z različnimi sistemi neposrednega in posrednega (delegatskega) odločanja delavcev in občanov v sferah družbene produkcije in reprodukcije.

Množični mediji so sledili izzivom participativne demokracije in razvili posvetovalne ali odločevalne oblike soodločanja v telesih upravljanja. Komunikologi in normativnopravni teoretiki so izoblikovali razne normativne modele in komunikološke paradigme medijske različice participativne demokracije. Te so odgovor na klasične oblike parlamentarne demokracije, na vladavino političnih elit, strankinih vrhov in na uzurpacijo ekonomske moči informacijskih korporacij in transnacionalk. McQuail je zelo točno ugotovil, ko je zapisal, da demokratično participativna teorija označuje tudi »razočaranje nad etabliranimi političnimi partijami in sistemom parlamentarne demokracije, ki se je, kot se zdi, odtrgal od svojih ljudskih korenin, da bi prej oviral kot pa olajševal udeležbo v političnem in družbenem življenju« (McQuail, 1987: 122).[4]

McQuail (prav tam: 121–122) meni, da je koncept »demokratično participativne medijske teorije« (kakor ga on imenuje) uresničen v nekaterih meščanskih družbah. Ta normativna teorija medijskih struktur in delovanja je po McQuailu pretežno locirana v razvitih liberalnih družbah, vendar ima

4 »Temeljna pobuda za nastanek take teorije je bil odziv na komercializacijo in monopolizacijo zasebnolastninskih medijev ter akcija proti centralizmu in birokratizaciji javnih medijskih institucij, oblikovana v skladu z normo o družbeni odgovornosti« (McQuail, 1987: 122).

z medijsko razvojno teorijo držav v razvoju in neuvrščenih držav skupnih nekaj prvin: poudarjanje družbene »baze« ter pomen horizontalnega komuniciranja v nasprotju z vertikalnim (z vrha navzdol).[5]

Osrednja točka demokratično participativne teorije je v potrebah, interesih in aspiracijah aktivnega »recipienta« politične družbe. Teorija vključuje pravico do relevantne informacije, pravico do odgovora, pravico do rabe sredstev komuniciranja za interakcijo v malih skupinah komunalnih skupnosti, v interesnih skupinah, subkulturah. Zavrača koristnost uniformnih, centraliziranih, finančno zahtevnih, visoko profesionaliziranih, nevtraliziranih državno nadzorovanih medijev. Naklonjena je multipliciranosti, medijem z manjšim dometom, lokalnosti, deinstitucionalnosti, izmenjavi vlog, horizontalnosti komunikacijskih povezav z vsemi ravnmi družbe, interakciji, zavezanosti. Organizacija in medijska vsebina ne smeta biti izpostavljeni centraliziranemu političnemu ali državnemu birokratskemu nadzoru. Teorija preferira interaktivne in participativne komunikacijske oblike manjših medijev.

Kritiko tradicionalnih normativnih teorij množičnih medijev so podali tudi drugi komunikologi in sociologi. Tako je Raymond Williams (1968) opozoril, da gre za temeljno podobnost med avtoritarnimi, paternalističnimi in komercialnimi medijskimi sistemi, kajti vsi – kljub njihovim zunanjim razlikam – dopuščajo »tiranski« nadzor nad mediji. Vladajoča elita lahko vpliva na medije ne glede na strukturo moči – bodi da so to monolitni totalitarni sistemi ali pa meščanske družbe z difuzno močjo elite in *establishmentom*.

Na teh premisah je Jakubowicz (1989: 9–10) izoblikoval kriterije za komparativno analizo medijskih sistemov. Medijske teorije in sisteme je »razvrstil« na dva kontinuuma: na horizontalnem kontinuumu je upošteval kriterij avtonomnosti in subordinacije, na vertikalnem pa kriterij pluralizma

5 McQuail omenja nekatere pozitivne razvojne postulate medijske razvojne teorije, ki jo je opredelil MacBride s sodelavci, namreč, da mediji sprejemajo razvojne cilje v skladu z nacionalno politiko. V glavnem pa navaja instrumentalne negativne funkcije: poraba medijev je opredeljena z ekonomskimi prioritetami in z razvojnimi potrebami družbe; mediji naj dajo prioriteto nacionalni kulturi in jeziku, novicam in informacijam držav v razvoju; država ima pravico intervenirati ali omejiti medijsko delovanje; upravičljivi so ukrepi cenzure, državnega financiranja in neposrednega nadzora (McQuail, 1987: 121).

in dominacije. Mediji, ki so v »službi« dominacije, so ponavadi bližje polu subordinacije (horizontalni kontinuum) in bodo bolj verjetno nasprotovali spremembam ter bodo pospeševali centripetalne učinke. Mediji, ki so v službi pluralizma, pa bodo bolj verjetno bližje avtonomnemu polu in bodo uveljavljali svobodo in enakost v množičnem komuniciranju ter bodo pospeševali (ali pa vsaj ne ovirali) spremembe in centrifugalne učinke.[6]

Taka razporeditev medijskih teorij je vsekakor zanimiva; produktivna pa bi bila, če ne bi obravnavala le normativnih teorij, temveč tudi konkretne medijske sisteme, ki delujejo v empirični stvarnosti družbenih sistemov. Hkrati moramo opozoriti, da razporeditev vertikalnega kontinuuma na dominantnost in pluralizem sledi McQuailovi razporeditvi, ki ni v skladu s politološkim razločevanjem med monističnimi in pluralističnimi sistemi.

Ugotovili smo, da avtokratske družbe temelje na političnem monizmu in subordinaciji medijev; zato vsilijo družbi avtoritarne oblike komuniciranja. Politični sistem demokratičnih družb pa konstituirata politični pluralizem in relativna avtonomnost množičnih medijev. Čeprav so uveljavljene različne oblike lastništva, participacije javnosti in državnega nadzora, lahko v vsakem razkrivamo razvojne stopnje demokratizacije na vseh ravneh komuniciranja.

Dominacija vladajoče elite pa je značilnost vseh konkretnih družb. Če je dominacija v avtokratskih sistemih več ali manj absolutna, je dominacija v demokratičnih sistemih »zastrta« z oblikami ideološke prevlade in potencialne državne represije. V razvitih meščanskih družbah pa so se izoblikovale

6 Jakubowicz je upošteval tele normativne teorije: klasično teorijo tiska (Siebert, Peterson in Schramm, 1956) in njihovo delitev na libertarno (svobodniško) teorijo, teorijo družbene odgovornosti, sovjetsko komunistično teorijo ter avtoritarno teorijo; tem je McQuail (1987) dodal še demokratično participativno in razvojno teorijo; upošteval je še Hachtenov (1981) »koncept« tiska, Altschullov sistem, ki ga razvije Chaudhary (1983), Williamsovo (1968) kritiko sistemov, dalje Sparksovo in Splichalovo (1989) razločevanje med komercialnimi sistemi (ki zajemajo razvite meščanske države in Indijo) ter paternalističnimi sistemi, ki jih razvijajo države v razvoju in socialistične države; slednjič je dodal še Lowensteinovo (glej Merrill in Lowenstein, 1979) »filozofijo« tiskovnih sistemov. Jakubowicz v svoji razporeditvi teorij upošteva avtoritarno, razvojno, demokratično participativno, liberalistično, sovjetsko komunistično teorijo ter teorijo o družbeni odgovornosti.

nove, sodobne oblike »kulturne« dominacije, s katerimi obvladuje vse družbene sfere civilne družbe.

Na sodobne oblike dominacije v meščanskih sistemih sta opozorila tudi Raboy in Bruck (1989: 5). Ugotovila sta, da oblike dominacije, ki so samo rezultat akumulacije zemlje ali kapitala, delujejo zelo različno od tistih, ki so rezultat postvaritve, spektakularnosti ali predsodkovne označitve. Informacija postane blago, predmet tržne menjave. Postvaritev je posledica odnosov tržne menjave in je ena novih oblik kulturne dominacije. Ekspanzija kapitalističnih odnosov s področja materialne produkcije v vse sfere družbenega življenja terja, da se osvobodimo domneve, da so trgi strogo ekonomske entitete. Sistem tržne menjave ima tudi socialne in kulturne entitete, ki spreminjajo ideje, ki jih imajo ljudje o materialnih stvareh in družbenih odnosih; te entitete ustvarjajo nove pomene in simbole, proizvajajo vrednote in koordinirajo informacijski kompleks družbenih aktivnosti najširše populacije. Njihovi semiotični učinki presegajo tisto, kar tradicionalno pripisujemo ideološkim učinkom.

Sodobni fenomeni, kot so postvaritev kulture in dominacija s signifikantnim označevanjem, delujejo tako, da ustvarjajo socialne grupacije z notranjo kohezivnostjo, ki temelji na materialnem interesu. To je nov način, kako vladajoče elite izvajajo moč, in nova oblika dominacije. V različnih zgodovinskih obdobjih se tako pojavljajo različne oblikovne sheme boja in dominacije. Izoblikuje se tudi nova stratifikacija družbe na informacijsko bogate in informacijsko revne (Raboy in Bruck, 1989: 4).

Kriza socialističnih sistemov pa se ni kazala le v »pomanjkanju« ekonomske in politične demokracije, marveč tudi v tem, da niso znali artikulirati političnih, ekonomskih in kulturnih interesov narodov in narodnosti, socialnih in etničnih manjšin, kultur in subkultur. Ideologija diktature proletariata je zapostavila »vprašanje narodov«, njihove samobitnosti, suverenosti ljudstev, nacionalnih kultur, zgodovinskih in kulturnih tradicij, stopenj razvitosti, različnih religij, jezikov in pisav, umetniških stvaritev, vrednostnih sistemov. Državno komuniciranje zato ni vsebovalo samo elementov oblastništva in razredne superiornosti, temveč tudi dominacijo kulture velikega naroda, procese asimilacije, komunikacijski geto in promocijo nacionalnih stereotipov in nacionalne diskriminacije.

Pluralizacija komunikacijskih sistemov je pogojena z vzpostavitvijo ekonomske in politične demokracije ter nacionalne enakopravnosti.

Pluralizacija predpostavlja razporeditev komunikacijske moči na raznovrstne politične subjekte, kar krepi raznolikost in vsebinsko kompetitivnost javnih občil.

Pluralizacija komunikacijskih sistemov v socializmu je povezana (in odvisna) od vzpostavitve političnega pluralizma. V taki družbeni sferi bodo politični subjekti (politične in družbene organizacije: zveze, stranke, sindikati, mladina, cerkev, strokovna združenja, društva itd.) lahko po svojih medijih artikulirali stališča in programe ter sovplivali v procesu političnega odločanja. Tiskovni mediji bodo kot glasila političnih subjektov diferencirano artikulirali stališča v politični areni odločanja (in boja za oblast). Elektronski mediji pa bodo mnogo bolj ohranjali status državnopravnih in javnih institucij (podobno kot v meščanskih sistemih).

Novejše sovjetske opredelitve demokratičnega komuniciranja poudarjajo, da »glasnost« ne označuje le svobode govora, marveč je tudi prvi pogoj za izražanje demokratičnega bistva socializma. »Glasnost« pomeni, da naj bi vsak državljan imel pravico dobiti popolno in zanesljivo informacijo o vsaki javni zadevi (če to ni državna ali vojaška tajna) ter pravico javno izraziti mnenje o njej. Množični mediji so instrument »glasnosti« ter služijo izvajanju mnenjskega pluralizma (glej Petrofsky, 1989).

V teh teorijah pa ni opredelitve političnega in komunikacijskega pluralizma, kot jih najdemo pri poljskih in madžarskih politologih in komunikologih, niti možnosti komercializacije in privatizacije medijev (ki se že uveljavlja v nekaterih socialističnih državah).

Nekatere dileme komunikacijskih sistemov so skupne meščanski in socialistični demokraciji. To je predvsem problem »privatizacije medijev«. Ekonomska demokracija terja svobodo trga in kompetitivnost ekonomskih subjektov. Absolutiziranje tržnega modela množičnih medijev je pokazalo, da je to »svoboda« pridobitništva v komunikacijski sferi. Privatizacija medijev pomeni uveljavljanje načela dobička, kar je pogojeno s promocijo zabave, nasilja, senzacij, golote in pogrošne literature. Privatizacija medijev v kapitalističnem sistemu (pa tudi v socializmu) pomeni padec kvalitete medijev in medijske vsebine.

Demokratične in pluralistične (»civilne«) meščanske družbe so uveljavile aksiom deregulacije množičnih medijev. Poleg tradicionalnih mamutskih nacionalnih RTV podjetij se je razrastel mogočen kompleks komercialnih

medijskih korporacij in transnacionalk, ki so v lasti nekaj medijskih imperatorjev (Berlusconi, Murdoch, Springer, Bertelsmann in drugi). Monopol nacionalnih, na naročnini temelječih (pogosto okornih, neustvarjalnih, neracionalnih in zbirokratiziranih) radijskih televizijskih ustanov (*RAI*, *BBC*, francoske, španske, nemške in druge paradržavne medijske hiše) je ogrozila »inventivnost« komercialnih in specializiranih TV programov.[7]

Medijski transnacionalni komercialni ponudniki izbirajo samo najatraktivnejše in najdonosnejše programske žanre v stilu Murdochove programske tiskovne maksime: kri, seks, nasilje, kriminal, politične afere, vojne, strahote, terorizem itd. V konfrontaciji z nacionalnimi medijskimi institucijami so pripravljeni bojevati se z najbolj brezobzirnimi sredstvi (klevetanje tekmecev, podkupovanje, preplačevanje novinarjev, nezakonito poslovanje, korupcija).

Ker so javnopravne medijske hiše kot nacionalne informacijske in kulturne institucije razpete med družbeno opredeljenimi programi ter materialnimi možnostmi, težko sledijo programskim izzivom komercialnih programov »za nizki okus«. Tako se tudi v teh institucijah razvija »tržna naravnanost«, racionalnost in ekonomičnost, hkrati pa to pomeni ogrožanje kvalitete programov. Zato tudi pred medijske sisteme javnih služb postavljajo vprašanje, kje so meje tržnosti.

Multinacionalne družbe iščejo (v težnji za dobičkom) milijonska občinstva z različnimi informacijskimi interesi in potrebami ter s satelitsko televizijo producirajo vedno bolj »univerzalno« (zabavno, rekreacijsko, športno, senzacionalno) vsebino. Tem izzivom se prilagajajo tudi komunikacijski servisi, ki so v rokah javnosti (nacionalne medijske institucije). Tako maksima o deregulaciji v imenu medijske svobode dejansko koristi zasebnemu kapitalu; izrodila se je v proces pospešene komercializacije in slabšanja kvalitete. Ugledni komunikologi zato terjajo uveljavljanje nove maksime: družbene

7 Kanadski RTV sistem na primer sestavlja devet javnih institucij (*CBC*, pokrajinske RTV, nacionalno filmsko telo, telefilmi, telesat) in kar 46 zasebnih RTV skupin (RTV, kabelske, satelitske, oglasniške in druge); dalje tri komunalne agencije, devet narodnostnih služb in 19 profesionalnih in sindikalnih združenj. Podobna je situacija tudi v Veliki Britaniji, Italiji, Avstriji in drugje.

»regulacije« medijev, da bi zagotovili artikulacijo interesov raznih socialnih skupin, komunikacijski pluralizem, kvaliteto vsebine in medijsko kulturo.[8]

Demokratizacija množičnih medijev je zato v vseh državah in sistemih »razpeta« med značilnimi protislovnimi trendi: nacionalna identiteta versus odprtost v globalno (pa tudi komercialno in dominantno) komunikacijsko sfero; komunikacijski policentrizem versus centrizem (državni monopolizem); komunikacijski federalizem (v večnacionalnih skupnostih) versus unitarna medijska struktura dominantnega »državnega« naroda; avtonomnost množičnih medijev versus subordinacija državi in dominantni partiji; komunikacijski politični pluralizem versus komunikacijski monizem hegemonistične partije; javna sfera »svobodne« javnosti versus ideološka in komunikacijska hermetičnost; družbena odgovornost medijev versus medijski monopolizem; oblike družbene »regulacije« versus deregulacija (na vseh področjih); mediji kot javne institucije versus privatizacija medijev (in »brezobzirna« komercialna kompetitivnost v »gonu« za dobičkom in političnim vplivom).

Očitno je, da kompleksnosti komunikacijskega fenomena na področju množičnih medijev ni moč zajeti z redukcijo omenjenih protislovnih trendov le na nekaj razsežnosti (na primer na tri McQuailove »glavne dimenzije«: dominacija versus pluralizem, medijsko usmerjene teorije versus družbeno usmerjene teorije, centrifugalne versus centripetalne tendence medijev). Medijski fenomen je multidimenzionalen. Možno pa je – glede na razvojne in zgodovinske trende – nekatere razsežnosti še posebej izpostaviti. Tako je v obdobju državno-partijskega socializma bilo nujno posebej naglašati avtonomnost množičnih medijev versus subordinaciji partijskega hegemonizma. Ta razsežnost je nedvomno pomembna še danes, zlasti pa ostaja maksima v državah v razvoju. Medijska avtonomnost pomeni tudi

8 James Halloran je izjavil, da se bo zaradi tržne usmerjenosti v komuniciranju kakovost časopisov pa tudi javnih RTV institucij občutno poslabšala. »Interesi javnosti ne bodo zastopani, zato bo prišlo v medijih do velikega kupa smeti« (Delo, 19. avgust 1989, str. 23). Elihu Katz pa je napovedal konec velikih nacionalnih RTV sistemov. Paternalistični *BBC* in *ITV* sistem sta Veliki Britaniji omogočala tri oblike nacionalne integracije: 1. izkustva politične skupnosti, 2. avtentičnost zaradi povezav s kulturnim središčem in 3. seznanjanje segmentov družbe med seboj. Z razvojem nove komunikacijske (kabelske, satelitske in druge) tehnologije pa je začela slabeti ta integracijska funkcija (Katz, 1986: 21).

»neodvisnost« od ekonomskih pritiskov in sodobne komercializacije množičnih medijev, zato je pomembna »dimenzija« v vseh družbenih sistemih.

Mesto in funkcije množičnih medijev v družbenem sistemu so relevanten historični fenomen, problem sedanjosti in prihodnosti; zato bi veljalo še posebej kritično osvetliti razsežnost avtonomnosti versus subordinacija. Avtonomnost pomeni ne le relativno neodvisnost od političnega in ekonomskega sistema, marveč tudi svobodnost, ustvarjalnost in razvojno spreminjanje medijev in družbe. Komunikacijski sistem je del družbe in je »soodvisen« od drugih družbenih podsistemov. Ni »svoboden organizem«, ki bi obstajal sam po sebi in za sebe ter neodvisno od družbe. Njegova »relativna« avtonomnost pa mu omogoča, da lahko opravlja svoje funkcije (imanentne in socialne). Ne more pa si prilastiti monopolne pozicije informacijske moči kot sodobne oblike moči niti ne mora »zakrneti« v transmisijski, subordinacijski odnos avtoritarnega sistema.

Avtonomen komunikacijski sistem lahko opravlja funkcijo dinamičnega, dvosmernega, pluralističnega pretoka informacij v družbi. Avtonomnost množičnih medijev zagotavlja odprtost, kar omogoča dotok informacij iz okolja, s tem pa »producira« komunikacijsko napetost kot sestavino razvojnosti. Notranja dvosmernost, komunikacijski pluralizem ter odprtost v okolje so vir dinamike »napredujočega« komunikacijskega procesa družbe, interakcijskega soočanja in kompetitivnosti mnenj, stališč in vrednot pluralistične družbe. Konfliktnost komunikacijskih situacij »ruši« dinamično ravnotežje; komunikacijski subjekti so z ustvarjalnim naporom, s strpnostjo in kulturo dialoga prisiljeni iskati družbeno »ravnotežje« na višji ravni (če streme k družbeni konsolidaciji in stabilnosti).

Komunikacijska integracija je torej »napredujoč«, protisloven proces, ki pa tako omogoča družbeno kohezivnost. V demokratični družbi ni moč s komunikacijsko prisilo vzpostaviti ideološke in politične integrativnosti. Mnoštvo javnosti in političnih projektov je možno s komunikacijsko konsenzualno demokracijo »usklajevati« le na temelju kooperativnega komunikacijskega delovanja, ki ne dopušča manifestnih ali latentnih strateških akcij, marveč stremi h komunikativnemu sporazumevanju.

Pogoj za tako razumljene integracijske, napredujoče, razvojne procese je vzpostavljanje »relativno« avtonomne, »samoorganizirane« javnosti, ki je sposobna upreti se sferi državne ideološke dominacije in represije. Avtonomnost javnosti je relativna ne samo zaradi ideoloških »prisil« dominantnega

sistema, marveč tudi zaradi podobnih manipulativnih komunikativnih akcij nevladajočih strank in skupin.

V procesu javnega sporazumevanja, socialne integracije in socializacije lahko družba vzpostavi vednost o sami sebi. Samozavedanje, samorefleksivnost družbe omogoča »učenje« sistema, pa tudi skupno zavest družbe. Zlasti novi tip socializma bi moral razviti politično javnost (v duhu Marxove »rezonirajoče, kritične javnosti«) kot bistvene sestavine legitimnosti nosilcev politične in državne moči. Javnost dela (»glasnost«), odgovornost nosilcev oblasti pred javnostjo ter odzivnost za stališča pluralistične javnosti šele omogočajo – s procesom javnega, množičnomedijskega soočanja in verificiranja – avtentično interakcijo med državo in javnostjo.

Zato se zdi še posebej relevantno izpostaviti dimenzijo svobodne javnosti nasproti ideološki in komunikacijski hermetičnosti. »Oblastništva svobodno« komuniciranje (Habermas) je tisti up, ki človeštvo osvobaja tabujev, mitov, karizme in subordinacije, ki omogoča svobodno, inovativno razmišljanje, vključevanje v tokove svetovne znanstvene, tehnološke in filozofske misli. Dimenzija svobodne javnosti je zato med bistvenimi sestavinami paradigme demokratičnega komuniciranja; vsaj nič manj ni pomembna, kot so dimenzije avtonomnosti, komunikacijski pluralizem, komunikacijski federalizem in policentrizem ter oblike družbene odgovornosti in regulacije.

Paradigma participativno demokratičnega modela množičnega komuniciranja bi zato morala temeljiti na naslednjih temeljnih predpostavkah:

1. a) avtonomnost množičnih medijev (relativna neodvisnost, zlasti od političnega, ekonomskega, vojaškega in tehnološkega podsistema);

   b) komunikacijski pluralizem: porazdelitev komunikacijske moči na družbene skupine (politične, ekonomske, etnične, kulturne, verske in druge) – v skladu z njihovo družbeno relevantnostjo in uveljavljenostjo (legitimacijo) v javnosti;

   c) komunikacijski federalizem (v večnacionalnih skupnostih), ki bi vzpostavljal enakopravnost komunikacijskih možnosti nacionalnih javnosti, suverenih republik in avtonomnih pokrajin (uresničevanje nacionalne identitete);

   č) decentralizacija komunikacijskih sistemov, uveljavljanje političnega, nacionalnega in kulturnega policentrizma; lokalizacija medijev;

d) krepitev interakcijskega komuniciranja, horizontalnih povezav z vsemi ravnmi družbe; deinstitucionalizacija komuniciranja ter emancipatorična raba medijev;

e) odprtost v globalno komuniciranje (vključevanje v svetovne znanstvene, tehnološke, kulturne, razvojne in druge tokove);

f) komunikacijski profesionalizem: visoki profesionalni standardi informiranja (resničnost, točnost, objektivnost, uravnoteženost), odgovornost in etičnost.

2. a) avtonomnost javnosti, ki bi zagotavljala proces javnega sporazumevanja, socialne integracije in socializacije, samozavedanja in enakopravno, oblastništva svobodno, komunikativno interakcijo na vseh ravneh;

   b) nadzor javnosti, institucij politične in civilne družbe nad komunikacijsko politiko in njeno realizacijo;

   c) dostop občanov in družbenih skupin k javnim občilom, objavljanje njihovih stališč, potreb, interesov in aspiracij;

   č) participacija političnih, ekonomskih in kulturnih subjektov, medijskega občinstva in širše javnosti v svetovalnih in samoupravnih telesih javnih občil.

3. a) družbena odgovornost za medijsko razvojno politiko (regulacija versus deregulacije kot sredstva negativne kompetitivnosti in dobičkarske komercializacije na škodo kvalitete);

   b) krepitev množičnih medijev kot javnih institucij (ob nadzorovani privatizaciji medijskih sistemov);

   c) družbeni nadzor nad medijskimi transnacionalkami (in medijskim imperializmom).

Komunikacijska znanost stoji pred zahtevnimi izzivi. Očitno je nujna teoretična (re)formulacija komunikacijske paradigme demokratičnega komuniciranja. Vključevati bi morala zlasti: 1) teorijo o razporeditvi moči na treh ravneh: na politični ravni (politični monizem ali pluralizem), na ekonomski ravni (oligopolne korporacije, javnopravni in državni sistemi) in na

kulturni ravni (integralni ideološki aparat države ali ideološki univerzum in multikulturizem); 2) teorijo avtonomnosti medijev in »enakih komunikacijskih možnostih« v avtonomni javnosti (decentralizacija, policentrizem, komunikacijski federalizem, komunikacijski pluralizem, vzpostavitev svobodne, avtonomne javnosti); 3) teorijo o etnični in kulturni enakopravnosti: narodov, narodnosti, kultur in subkultur (dominantne in podrejene kulture, majorizacija jezikov, interkulturna komunikacija in transkulturna mediacija); 4) teorijo o pravici komuniciranja, o enakopravnem razvoju komunikacijskih sistemov ter o mednarodni komunikacijski ekologiji (nove pravice iz tretje generacije človekovih pravic in svoboščin).[9]

V mednarodni skupnosti – kljub procesom univerzalizacije in globalizacije – razkrivamo podobne komunikacijske dileme, krizne in konfliktne situacije, komunikacijsko neenakost in diskriminacijo. Sodobna distribucija politične, ekonomske in kulturne moči ohranja tradicionalne centre komunikacijske moči. V svetu vse bolj dominirajo velike medijske korporacije zasebnikov, ki jim je medijska dejavnost le postranski zaslužek, omogoča pa jim politično moč. Smisel pluralistične demokracije ne more biti prepuščanje komunikacijske politike logiki medijskih transnacionalk. Komunikologija se z izzivi reformulacije paradigme demokratičnega komuniciranja srečuje tudi na področju komunikacijskega pluralizma mednarodne skupnosti.

9 Raboy in Bruck (1989: 14) poudarjata, da moramo razviti novo in vseobsegajočo strategijo demokratičnega komuniciranja, ki bo temeljila na komunikacijskih potrebah: potrebi po sporočanju kot tudi sprejemanju, potrebo po dostopu k pomembnim informacijam in potrebo po redefiniranju okvirnega procesa. Zato naj bi razvili kritične analize industrijskega in simbolnega procesa množičnega komuniciranja, vzgojo javnosti o množičnih medijih, izboljšali medijsko pismenost, podprli kritične pobude novinarjev, spodbujali avtonomne, javno nadzorovane medije, razvili komunikacijsko politiko, ki bo obravnavala medije kot javne službe, ne pa kot zasebno ali državno pridobitništvo.

Literatura

Adamski, Władysław (1985): Aspirations–Interests–Conflicts. *Studia Sociologiczne* 2 (97): 21–40.

Chaudhary, Anju Gorver (1983): *Comparative Mass Media Systems*. New York: Longman.

Downing, John (1988): The Alternative Public Realm. *Media, Culture, and Society* 10 (2): 163–181.

Duncan, Hugh Dalziel (1967): *The Search for Social Theory of Communication in American Sociology.* V Frank E. X. Dance (ur.), *Human Communication Theory*, 236–263. New York: Rinehart and Winston.

Hachten, William A. (1981): *The World News Prism*. Ames: Iowa State University Press.

Jakubowicz, Karol (1988): The New Information and Communication Technologies and Democratization of Communication, referat na mednarodni konferenci IAMCR, Barcelona.

Katz, Elihu (1986): The New Media and Social Segmentation, prispevek na XI. svetovnem kongresu ISA, New Delhi.

Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.

Merrill, John C. in Ralph Lowenstein (1979): *Media, Message and Men (2nd Edition)*. New York: Longman.

McQuail, Denis (1987): *Mass Communication Theory*. London: Sage.

Mowlana, Hamid (1986): *Global Communication and World Communication.* New York: Longman.

Petrofsky, Vladimir F. (1989): Transform Europe into a Sphere of Glasnost and Equal Openness, prispevek na CSCE Information Forum, London.

Raboy, Mark (ur.) in Peter A. Bruck (ur.) (1989): *Communication for and against Democracy.* Montreal: Black Rose Books.

Schulz, Winfried (1987): Politikvermittlung durch Massenmedien. V Ulrich Sarcinelli (ur.), *Politikvermittlung*, 129–144. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

Siebert, Fred S., Theodore Peterson in Wilbur Schramm (1956): *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press.

Sparks, Colin in Slavko Splichal (1988): Journalistic Education and Professional Socialisation. *Gazette: International Journal for Mass Communication Studies* 43 (1): 31–52.

Vreg, France (1973): *Demokratično komuniciranje.* Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1980): *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.

Vreg, France (1989): Kommunikationsysteme in föderalistischen Jugoslawien. V *Südosteuropa Mitteilungen*, 92–104. München: Südosteuropa Gesellschaft.

Waterman, Peter (1988): From 'Global Information' to 'Internationalist Communication'. V *Democratisation of the Media*. Barcelona.

Williams, Raymond (1968): *Culture and Society*. New York: Harper Torchbook.

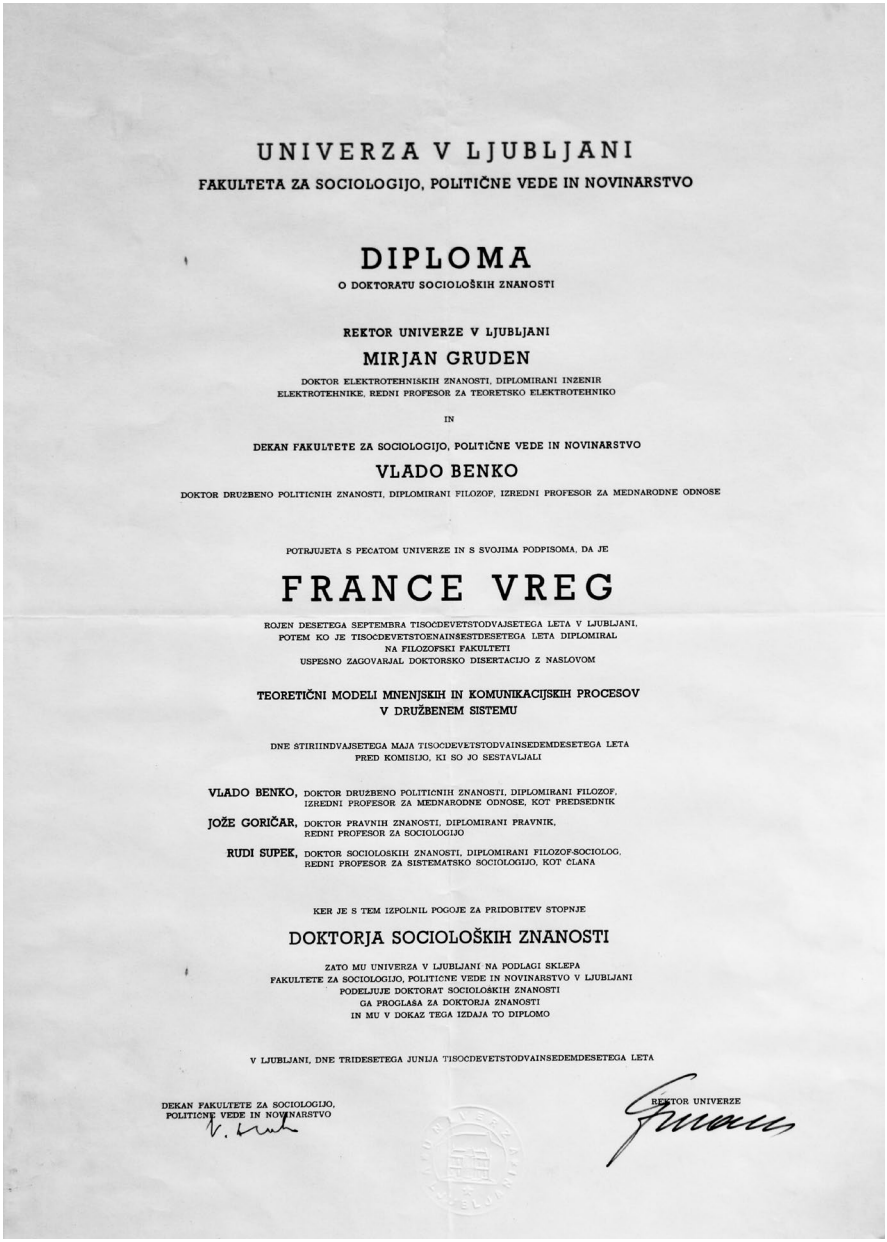

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO

DIPLOMA

O DOKTORATU SOCIOLOŠKIH ZNANOSTI

REKTOR UNIVERZE V LJUBLJANI

MIRJAN GRUDEN

DOKTOR ELEKTROTEHNIŠKIH ZNANOSTI, DIPLOMIRANI INŽENIR ELEKTROTEHNIKE, REDNI PROFESOR ZA TEORETSKO ELEKTROTEHNIKO

IN

DEKAN FAKULTETE ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO

VLADO BENKO

DOKTOR DRUŽBENO POLITIČNIH ZNANOSTI, DIPLOMIRANI FILOZOF, IZREDNI PROFESOR ZA MEDNARODNE ODNOSE

POTRJUJETA S PEČATOM UNIVERZE IN S SVOJIMA PODPISOMA, DA JE

FRANCE VREG

ROJEN DESETEGA SEPTEMBRA TISOČDEVETSTODVAJSETEGA LETA V LJUBLJANI, POTEM KO JE TISOČDEVETSTOENAINŠESTDESETEGA LETA DIPLOMIRAL NA FILOZOFSKI FAKULTETI USPEŠNO ZAGOVARJAL DOKTORSKO DISERTACIJO Z NASLOVOM

TEORETIČNI MODELI MNENJSKIH IN KOMUNIKACIJSKIH PROCESOV V DRUŽBENEM SISTEMU

DNE ŠTIRIINDVAJSETEGA MAJA TISOČDEVETSTODVAINŠESTDEMDESETEGA LETA PRED KOMISIJO, KI SO JO SESTAVLJALI

VLADO BENKO, DOKTOR DRUŽBENO POLITIČNIH ZNANOSTI, DIPLOMIRANI FILOZOF, IZREDNI PROFESOR ZA MEDNARODNE ODNOSE, KOT PREDSEDNIK

JOŽE GORIČAR, DOKTOR PRAVNIH ZNANOSTI, DIPLOMIRANI PRAVNIK, REDNI PROFESOR ZA SOCIOLOGIJO

RUDI SUPEK, DOKTOR SOCIOLOŠKIH ZNANOSTI, DIPLOMIRANI FILOZOF-SOCIOLOG, REDNI PROFESOR ZA SISTEMATSKO SOCIOLOGIJO, KOT ČLANA

KER JE S TEM IZPOLNIL POGOJE ZA PRIDOBITEV STOPNJE

DOKTORJA SOCIOLOŠKIH ZNANOSTI

ZATO MU UNIVERZA V LJUBLJANI NA PODLAGI SKLEPA FAKULTETE ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO V LJUBLJANI PODELJUJE DOKTORAT SOCIOLOŠKIH ZNANOSTI GA PROGLAŠA ZA DOKTORJA ZNANOSTI IN MU V DOKAZ TEGA IZDAJA TO DIPLOMO

V LJUBLJANI, DNE TRIDESETEGA JUNIJA TISOČDEVETSTODVAINŠESTDEMDESETEGA LETA

DEKAN FAKULTETE ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO

REKTOR UNIVERZE

Diploma o doktoratu sociooloških znanosti Univerze v Ljubljani, ki jo je France Vreg dobil po uspešnem zagovoru disertacije *Teoretični modeli mnenjskih in komunikacijskih procesov v družbenem sistemu* leta 1972. Diplomo hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

(str. 463) B-trakt FSPN, v ozadju študentski dom. Avtor ni znan. Hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

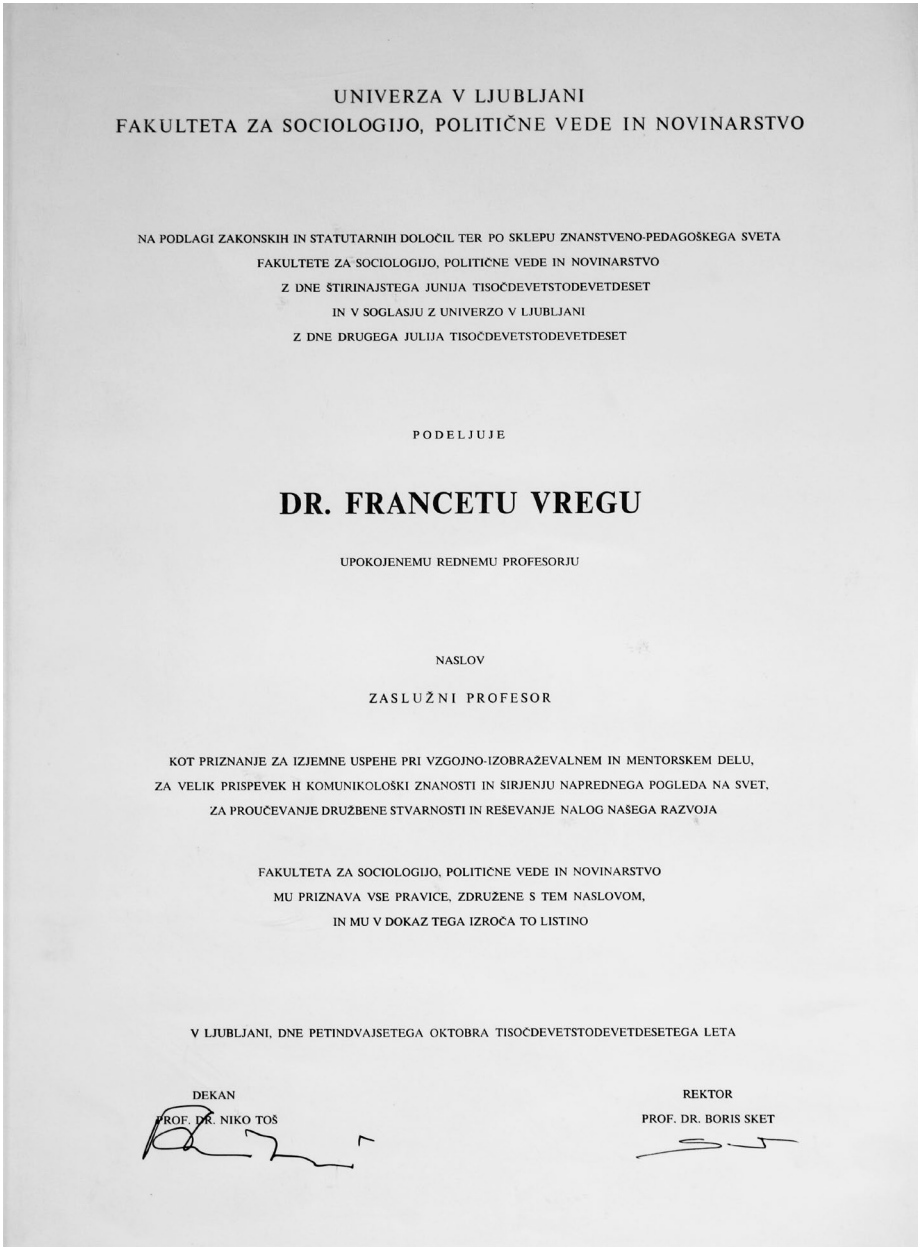

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO

NA PODLAGI ZAKONSKIH IN STATUTARNIH DOLOČIL TER PO SKLEPU ZNANSTVENO-PEDAGOŠKEGA SVETA
FAKULTETE ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO
Z DNE ŠTIRINAJSTEGA JUNIJA TISOČDEVETSTODEVETDESET
IN V SOGLASJU Z UNIVERZO V LJUBLJANI
Z DNE DRUGEGA JULIJA TISOČDEVETSTODEVETDESET

PODELJUJE

DR. FRANCETU VREGU

UPOKOJENEMU REDNEMU PROFESORJU

NASLOV

ZASLUŽNI PROFESOR

KOT PRIZNANJE ZA IZJEMNE USPEHE PRI VZGOJNO-IZOBRAŽEVALNEM IN MENTORSKEM DELU,
ZA VELIK PRISPEVEK H KOMUNIKOLOŠKI ZNANOSTI IN ŠIRJENJU NAPREDNEGA POGLEDA NA SVET,
ZA PROUČEVANJE DRUŽBENE STVARNOSTI IN REŠEVANJE NALOG NAŠEGA RAZVOJA

FAKULTETA ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO
MU PRIZNAVA VSE PRAVICE, ZDRUŽENE S TEM NASLOVOM,
IN MU V DOKAZ TEGA IZROČA TO LISTINO

V LJUBLJANI, DNE PETINDVAJSETEGA OKTOBRA TISOČDEVETSTODEVETDESETEGA LETA

DEKAN
PROF. DR. NIKO TOŠ

REKTOR
PROF. DR. BORIS SKET

(str. 464, 465) Svečanost in listina ob podelitvi naziva zaslužni profesor Univerze v Ljubljani Francetu Vregu leta 1990. Avtor fotografij ni znan. Fotografije in listino hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

PREDSEDNIK
REPUBLIKE SLOVENIJE

ODLIKUJE

prof. dr. Franceta Vrega

S SREBRNIM ČASTNIM ZNAKOM SVOBODE
REPUBLIKE SLOVENIJE

za znanstveno, raziskovalno in pedagoško delo
ter za prispevek k razvoju slovenske družbene znanosti

UKAZ ŠT. 996-01-25/2002
V LJUBLJANI, 7.6.2002

PREDSEDNIK
Milan Kučan

Srebrni častni znak svobode Republike Slovenije, ki jo je za znanstveno, raziskovalno in pedagoško delo ter za prispevek k razvoju slovenske družbene znanosti prejel France Vreg leta 2002. Listino hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

Fotografija s svečanosti v zbornični dvorani Univerze v Ljubljani iz obdobja, ko je bil France Vreg dekan Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (1979–1981). Avtor ni znan. Hrani: Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.

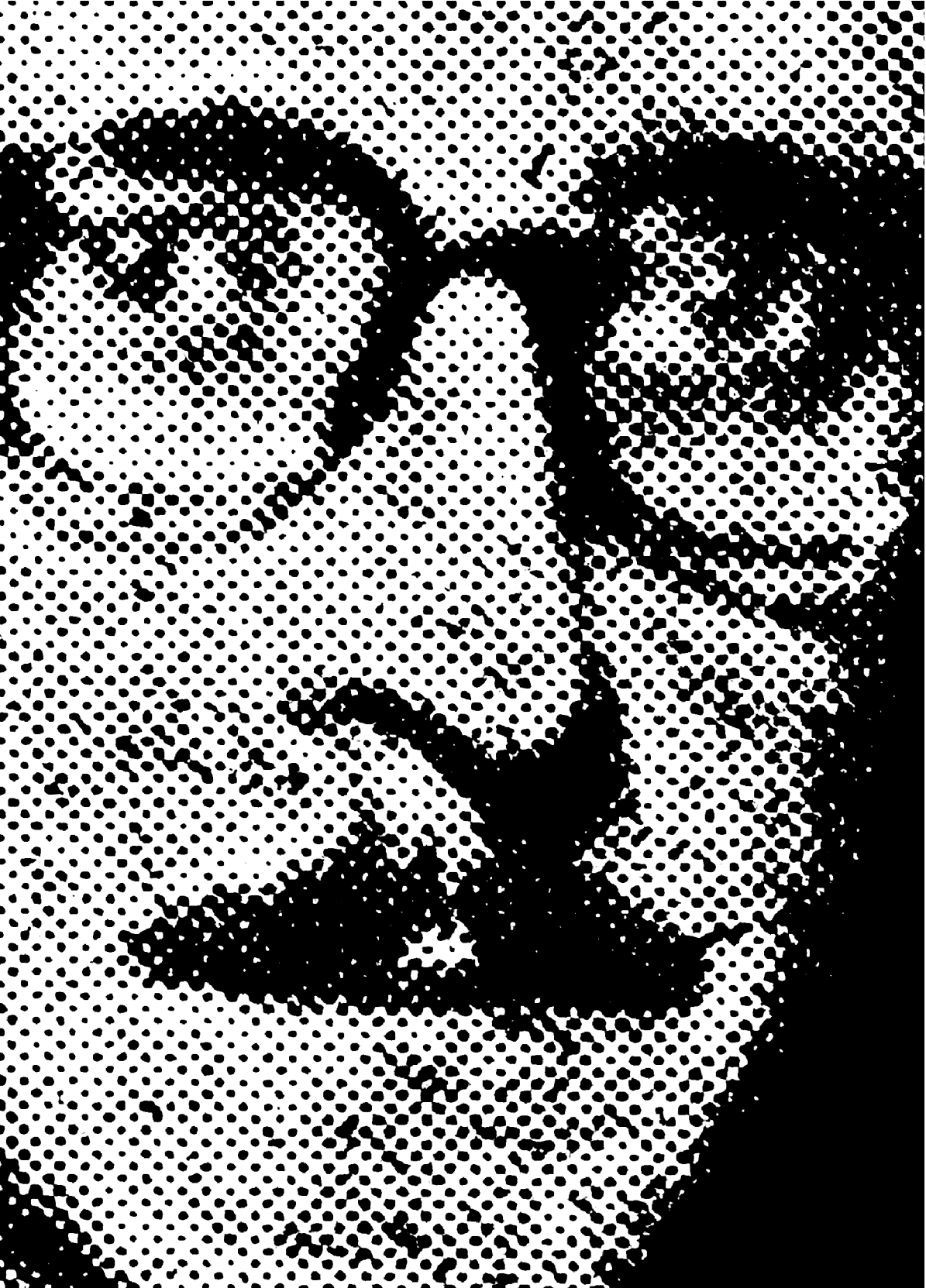

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Adamski, W. 460
agitacija 17, 61, 62, 171, 293, 294, 352, gl. tudi agitprop
agitprop 14, 18, 151, 295, 383, gl. tudi agitacija, propaganda
agresivnost 38
akumulacija 209, 452
Albig, W. 254, 272
alienacija 443, gl. tudi odtujitev
Almond, G. 261, 272
Amon, S. 198, 218
anonimnost 35, 266, 267
Arhiv Republike Slovenije 10, 43, 133, 141, 145
Avstrija 14, 15, 155, 156, 419, 420, 454
avtocenzura 21, 23, 367, gl. tudi cenzura
avtonomija 21, 23

B

Ball-Rokeach, S. 204, 219
Berelson, B. 129, 214, 219
Bibič, A. 20, 214, 226, 334
birokracija 20, 23–29, 224, 282, 306, 311, 316, 404, 443
Blumer, H. 239, 251, 255, 265, 268, 272
Bochner, S. 422, 433
Borba 15, 16, 51, 54, 150, 151
Buckley, W. 362, 363, 368, 372, 393

C

Centra za raziskovanje družbenega komuniciranja 7, 9, 128
cenzura 212, 239, 398, 401, 432, 450
Chasin, B. 281–283, 287, 394
Chasin, G. 281–283, 287, 394
Chaudhary, A. G. 451, 460
Cherry, C. 172, 177
Ciglič, M. 85, 256, 261, 361
civilna družba 129, 217, 220, 437, 452, 458
CK ZK, Centralni komite Zveze komunistov 9, 145, 195, 252, 297, 375
Clark, C. D. 258, 273

Č

časnik 60–67, 72, 73, 79, 82–83, 88–92, 107, 145, 152, 197, 206, 280, 293
Češkoslovaška 128
čustva 49, 50, 53, 242, 255, 430

D

De Fleur, M. L. 172, 177, 204, 214, 215, 219, 279, 287, 364, 373, 381, 386
delavci 10, 25–27, 39, 63, 64, 105–107, 151, 224, 241, 264, 279, 282, 286, 306, 314–317, 320–322, 327–331, 346, 349, 352, 353, 410–413, 420, 432, 443, 449
delavski razred 27, 31, 59, 61, 63, 200, 223, 283, 286, 293, 304, 306–312, 314–316, 377, 423
delegati 313, 322, 325–329, 406, 407, 412, 413
delegatski (-o)
- sistem 21, 28, 30, 36, 37, 118, 198, 226, 295, 296, 320–327, 406–409, 413, 432
- informiranje 323
delo 2, 7–11, 13–33, 37, 39–43, 63, 70, 72, 75, 81–84, 108–112, 115–119, 126, 141, 150, 151, 154, 155, 157, 169, 177, 179, 181, 187, 195–198, 201–204, 213–217, 227–229, 270–272, 275–280, 284–287, 292–297, 304–315, 320–325, 328, 329, 344, 346–349, 351, 352, 356, 359, 377, 397–401, 409, 410, 413, 417, 420, 423, 436, 442, 457, 466
Delo 30, 44, 114, 145, 227, 235, 271, 329, 332, 333, 413, 455
demokracija 6, 27, 34, 36, 38, 40, 60, 61, 113, 114, 128, 156, 182, 186, 198, 201, 203, 206, 213, 220, 226, 237–239, 243–249, 252, 253, 263, 270, 281, 286, 287, 293, 303–306, 310, 311, 315– 320, 325, 355–358, 365, 380–385, 393, 401, 414, 424–427, 435, 437, 444, 446, 449, 452, 453, 456, 459
demokratizacija 28, 29, 34, 35, 40, 44, 114, 187,

214, 267, 271, 272, 323, 370, 424, 436, 451
Deutsch, K. 284, 288
Dexter, L. A. 214, 219
dialektika 200, 310, 312, 316, 380
diskriminacija 417, 442, 452, 459
diskurz 25, 37, 39, 172, 214, 319, 445, 446
DNS, Društvo novinarjev Slovenije 10, 54, 75, 79, 101, 115, 116, 121, 129, 145, 148, 152
dominacija 28, 202, 203, 396–399, 403, 428, 447, 448, 451, 452, 455, 456
dominantnost 38, 371, 428, 451
Doob, L. 255, 273
Downing, J. 280, 288, 443, 460
DPO, družbenopolitične organizacije 181, 246, 247, 295, 310, 316, 321, 324, 326, 329, 332, 333, 346, 357, 409–411, 424, 432
DPS, družbenopolitične skupnosti 247, 308, 320, 321, 323, 324, 326, 333
družbena (-o)
- odgovornost 106, 449, 451, 455, 457, 458
- zavest 120, 182, 203, 266, 277, 296, 297, 309, 310, 356, 366, 371, 376, 384, 397, 432
- dejanje 420, 421
družboslovje 9, 16, 37, 173, 211, 223, 253
država 17, 28, 32, 37, 38, 41, 110, 113, 118, 125, 154, 181, 185, 201, 211, 212, 215, 217, 229, 237, 239, 241, 246, 259, 278, 279, 282, 283, 286, 295, 306, 312, 314–317, 320, 321, 325, 345, 354, 355, 365, 377, 382, 384, 386, 395, 398–402, 419, 420, 437, 445, 448, 451, 455–459
državljani 34, 35, 39, 71, 105, 156, 237, 201, 241, 258, 259, 262, 264, 267, 270, 282, 283, 286, 295, 296, 318, 325, 345, 346, 349, 354, 355, 358, 404, 439, 442, 453
Dumas, A. 82, 91
Duncan, H. D. 405, 439, 460
Džinić, F. 28, 42, 196, 198, 204, 205, 217, 219

Đ

Đorđević, J. 213, 219, 247, 251, 262, 273
Đorđević, T. 42, 198, 205

E

eksploatacija 305, 306, gl. tudi izkoriščanje
elita 39, 126, 203, 240, 281–284, 312, 316, 394, 426, 428, 442–445, 449–452
- državna 445
- ekonomska 28, 316, 445
- novinarska 114, 281, 282
- politična 39, 281, 426, 445, 449
- vojaška 284, 394
elitizem 9, 25, 403
Engels, F. 22, 316, 343, 344, 359, 397, 420
estetika 16
etika 108, 114, 156
etologija 33, 37, 128, 156
etos 156

F

Farberov, N. P. 252
FDV, Fakulteta za družbene vede 1, 2, 6, 7, 10, 11, 31, 37, 42–45, 101, 125, 129, 149, 165, 188, 299, 386, 462, 465–467
Fechter, P. 84, 89
Fedderson 88, 89
federalizem 41, 314, 419, 447, 455, 457, 459
feedback 238, 354, 355, 362–370, gl. tudi vzvratni tok
Fiamengo, A. 246, 251
Fichter, J. H. 268, 273
film 105, 150, 340, 345, 396
filozofija 16, 19, 31, 115, 125, 149, 171, 176, 196, 197, 209, 211, 214, 216, 218, 225, 253, 451
Fink-Hafner, D. 334
Folberg, J. 433
fotografija 2, 75, 90, 92
Francija 81, 85, 94, 120, 150, 280, 282, 284, 420
Friedeburg, L. von 219, 251
FSPN, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo 7, 9, 10, 25, 26, 31, 36, 43, 44, 101, 114, 117, 125, 127, 133, 141, 145, 149, 188, 196, 197
funkcionalizem 22, 25, 26, 180, 199, 200, 209, 215, 216, 276

G

Galtung, J. 406, 414
Gaudet, H. 129, 214, 219
gledališče 81, 85, 88, 94

gledališka kritika 81, 85, 90, 93, 95
Goričar, J. 127, 171, 177, 179, 213, 223, 224, 225, 230
Gorjup, M. 112, 114, 145
Gostinčar, D. 45
govor 41, 42, 53, 66, 114, 342–344, 347, 349, 353, 354, 364, 381, 420, 453
govorica 343, 344, 349
Gramsci, A. 184, 202, 280, 394, 397

H

Haacke, W. 83, 87–90, 171, 177
Habermas, J. 22, 30, 200, 202, 213, 219, 227, 230, 242, 251, 394, 429, 433, 440, 446, 457
Hachten, W. A. 460
Hagemann, W. 171, 177
Hamelink, C. J. 205
Heine, H. 81, 90
Hennis, W. 242, 251, 267, 272, 273
homeostatičnost 378
homeostaza 363
Hrvaška 128, 370
Hudnik, F. 195

I

IAMCR/AIERI, Mednarodno združenje za raziskovanje medijev in komuniciranja 17, 21, 25, 43, 128, 196, 197, 414, 460
identiteta 38, 40, 118, 129, 199, 256, 418, 422, 429, 441–443, 448, 455, 457
ideologija 18, 22, 24, 26, 28, 29, 32, 152, 155, 186, 202, 204, 228, 237, 264, 280, 281, 284, 312, 317–319, 365, 379, 380, 383, 394, 399, 432, 436, 437, 446
ideološki
- aparat 41, 281, 283, 394, 395, 399, 400, 459
- diskurz 319, 445, 446
imperializem 281, 394, 459
impulz 23
informacije 43, 74, 92, 106, 108, 112, 119, 126, 172, 177, 182, 205, 206, 220, 235, 246, 265, 282, 295, 296, 305, 313, 314, 319–333, 340, 349, 361–363, 365–371, 379, 385, 386, 393–405, 408, 409, 412–414, 427, 428, 433, 435, 438, 441–444, 447, 450, 453, 456, 459
informacijska družba 187, 204, 304
Informbiro, Komunistični informacijski biro 18, 113, 210, 294, 367, 383
integracija 170, 187, 203, 215, 235, 251, 266, 272, 279, 287, 304, 308–311, 314, 321, 361, 365, 368, 381, 385, 414, 417, 425, 455–458
interakcija 9, 35, 37, 39, 170, 179, 185, 195, 199, 200, 204, 213, 215, 238–241, 248, 255, 258, 259, 269, 270, 277, 285, 295, 307, 312, 321, 325, 328, 347, 350, 352, 354, 361–366, 377, 397, 398, 400–403, 413, 418, 421, 422, 431, 437, 439, 440, 446, 450, 457, 458
- strateška 9, 440
interes 17, 21, 26, 27, 36, 39, 61, 125, 187, 207, 240, 243–245, 248, 250, 254, 259, 263–266, 270–272, 278, 279–287, 293, 296, 306–324, 328, 331, 334, 354–357, 365, 371, 375, 379–382, 403, 407–410, 421–431, 437–443, 448, 452, 454, 455, 458
- parcialni 287, 308, 309, 315, 317, 328
interesne skupine 213, 239–242, 249, 250, 254, 258, 263, 265, 268, 272, 278–282, 311, 318, 325, 401, 404, 441
interkulturnega komuniciranja 185, 204, 217, 418–422, 427–431
intervju 9, 10, 52–54, 72, 90, 92, 93, 149, 150, 266
ISA, Mednarodna sociološka asociacija 21, 42, 128, 197, 275, 460
Italija 275, 280, 281, 419, 454
izkoriščanje 308, gl. tudi eksploatacija

J

Jakubowicz, K. 217, 220, 444, 450, 451, 460
Jambrek, P. 214, 219
javna (-o)
- občila 201, 294, 305, 308, 312–318, 322–329, 333, 405–409, 412, 413, 418, 442, 453, 458

- razprava 36, 73, 265–268, 295, 322
- sfera 40, 399, 443, 455
- tribuna 16, 65, 67
- mnenje 7, 10, 16–19, 30–36, 42–44, 60, 66, 106, 116, 125–127, 153, 170, 171, 175, 178, 197, 198, 201, 205, 206, 214, 220, 225, 227, 235–272, 275–278, 280–286, 295, 318, 330, 341, 343, 345, 351–359, 365–367, 379–382, 400, 401, 406, 413, 441, 442, 445
javnost 6, 20, 30, 34–43, 106, 108, 116, 117, 126, 128, 154, 171, 175, 176, 182, 187, 196, 197, 200–203, 212–215, 221, 223, 225, 227, 229, 235–272, 281–285, 291, 292, 305, 311–326, 330, 334, 345, 346, 349, 353, 355, 358, 365, 367, 371, 377–384, 394, 396, 400–406, 413, 418, 425, 426, 436, 437, 441–445, 451, 454–459
- nova 128
- obča 379
- politična 225, 236, 254, 258, 384, 436
- strokovna 227, 229, 264
jezik 20, 30, 40, 96, 116, 155, 174, 184, 217, 268, 269, 293, 339, 354, 406, 422, 428, 447, 450
Jugoslavija 7–13, 18, 19, 21–24, 28–30, 36, 37, 67, 111–118, 121, 150–154, 186, 195–197, 202, 204, 211, 225, 252, 294, 297, 330, 352, 375, 383, 411, 412, 421, 423, 425–430, 447, gl. tudi SFRJ
Jugoslovanski inštitut za novinarstvo 8, 18, 115, 127, 197

K

kapital 28, 279–284, 309, 398, 343, 401, 452, 454
kapitalizem 25–28, 279, 282, 303, 364, 380, 381, 382, 402
Kardelj, E. 22, 42, 113, 183, 188, 205, 219, 227, 279, 284, 288–298, 306, 309, 313, 314, 334, 424, 433
karierizem 323
karikatura 75, 90, 92, 152
Katedra za novinarstvo 7, 13, 16, 19, 25, 43, 111, 116–119, 149, 152, 196, 294, 359
Katz, E. 22, 455, 460
Kavčič, S. 152, 154, 227, 230, 329, 351, 359
Kersnik, J. 80, 83, 84, 93–95
Key, V. O. Jr. 237–240, 251, 256, 259–261, 264, 273, 373
kibernetika 107, 172–174, 184, 195, 200, 202, 215, 218
Kidrič, B. 8, 16, 29, 49, 50, 53, 54 151, 297
Klapper, J. 277, 288
Klaus, G. 172, 177
kompleksnost 10, 105, 347, 351, 405, 406, 412
komuniciranje
- biokomuniciranje 33
- demokratično 41, 44, 113, 127, 128, 200, 202, 204, 210, 216, 292, 314, 412, 414, 432, 437, 438, 448, 453, 457–459, 291, 307, 436, 440, 446
- družbeno 7–11, 19, 113, 117, 118, 125, 128, 181, 185, 197, 201–203, 215, 217, 220, 247, 276, 277, 292, 295, 296, 307, 313, 323, 357, 384–386, 417, 427, 444
- mednarodno 106, 175, 186, 198, 204, 217, 236, 419, 438, 440, 446, 448
- medosebno 38, 348, 350, 352, 371, 438, 440
komunikacijska (-i)
- strategija 150
- znanost 10, 20, 32, 44, 115, 117, 118, 127, 154, 169–176, 179–182, 184, 195, 196–198, 209, 212, 215, 393
- model 170, 215, 357, 365, 367, 380–385, 426, 438
komunikativno delovanje 439, 445
komunikologija 7–10, 13–17, 20, 23, 25, 28, 29, 30, 32, 37–41, 45, 107, 115–119, 125–128, 149, 153, 154, 174–176, 179–186, 195–204, 210–218, 224–229, 409
konflikt 26–29, 38, 180, 199, 200, 224, 238, 253–255, 312, 366, 369, 376, 405, 417–425, 429–432, 442, 446, 447
kontrarevolucija 424, gl. tudi revolucija
Korošec, T. 198, 218
Koroška v borbi 14, 155
Kosič, D. 262, 273
Kosovo 424, 428
Koszyk, K. 171, 177
Košir, M. 218

Krippendorff, K. 171, 177
kritika 11, 15–16, 23, 25, 28, 32, 66, 88–90, 93, 95, 118, 182, 200–203, 212, 238, 256, 258, 295, 316, 324, 326, 327, 331, 358, 364, 375, 400, 437, 451
kultura 16, 19, 21, 41, 40, 72–74, 94, 105, 106, 109, 113–115, 120, 126, 155, 175, 183–186, 199, 200, 202, 229, 237, 292, 294, 307, 310, 317, 323, 328, 333, 356, 365, 376, 384, 409–414, 417, 418, 422–427, 431, 438–441, 445–450, 452, 455, 456, 459
kulturna
- industrija 448
- institucija 154, 229, 454

L

Laclau, E. 436, 460
Lapajne, I. 83
Lasswell, H. D. 22, 342, 359, 429, 430, 433
Lazarsfeld, P. 22, 125, 129, 214, 219, 364
Leandrov, I. 29, 197, 205
Leković, Z. 205
Lenin, V. I. 22, 61–65, 67, 243
leninizem 65, 155, 180
Lenz, F. 269, 273
Lerner, D. 429, 433
liberalizem 26, 27, 441
literarna teorija 16, 69, 79, 89, 179
literatura 8, 29, 30, 69, 71, 80–82, 88–89, 94, 171, 453
Ljubljanski dnevnik 333
Ljudska pravica 292
ljudska (-e)
- tribuna 201
- množice 60, 62, 64, 181, 200, 240–242, 261, 263, 291–294, 307, 310, 318, 343, 378, 404, 435, 375, 400
Lowell, A. L. 269, 273
Lowenstein, R. 451, 460
Luthar, B. 218

M

MacBride, S. 205, 219, 401, 404, 414, 450
MacBrideova komisija 403
Mahnenko, H. 243, 252
Majer, B. 304, 334
Maletzke, G. 240, 252
manipulacija 248, 408, 439
Markič, B. 210, 219, 226, 334
Marković, M. 171, 177, 334, 344, 353, 359
marksistična teorija 115, 200
marksizem 9, 23–28, 65, 73, 80, 115, 119, 155, 176, 180, 183, 202, 316
Martin, J. L. 171, 177
Marx, K. 22, 60, 181, 197, 201, 316, 343, 344, 359, 377, 385, 397, 420
materializem 202, 223, 359
McQuail, D. 21, 22, 42, 205, 219, 394, 449–451, 460
Mead, G. H. 354, 359, 420
mediacija 41, 199, 217, 421, 430–432, 459
mednarodna skupnost 377, 442, 448, 459 460
Mejak, R. 219
Merrill, J. C. 451, 460
meščanska družba 20, 30, 43, 280, 283, 286, 310, 378–382, 436, 449, 450, 453
Meštrović, M. 205, 288
Miller, J. 172, 177
Milosavljević, M. 149
mnenjski proces 239, 254, 255, 261, 286, 369
množica 27, 51, 52, 60–68, 126, 181, 183, 200, 236–240, 242, 246–248, 254, 256, 261, 263, 291–296, 303, 305, 307, 310, 318, 343, 346, 351, 353, 354, 378, 382, 400, 404, 426, 429, 430, 435, 437
množična (-i)
- družba 31, 197, 200, 215
- mediji 14, 29, 33, 34, 39, 115, 125–127, 151, 196, 197, 201, 217, 220, 258, 261, 265, 266, 275, 278–282, 285, 286, 305, 318, 340, 343–351, 354, 364, 365, 371, 379, 381, 393–405, 426, 444, 446, 449–458
moč 23, 29, 38, 39, 41, 50, 51, 59, 170, 181, 182, 183, 187, 199, 202, 203, 209, 210, 215–218, 224, 236, 237, 248–253, 256, 264, 266–269, 278, 284, 285, 294, 303–307, 310–319, 321, 324, 339, 349, 357, 365, 367, 369, 370, 375, 376, 381, 382, 393–402, 405, 409, 424, 426–429, 436–459
- ekonomska 217, 449
- politična 38, 236, 250, 266, 307, 311, 317, 369, 402, 428, 436, 438, 449
Mokrov, B. 205
monizem 41, 209, 451, 455, 458
morfogeneza 202, 216, 276, 323, 362–364, 385, 393
morfostaza 364, 368, 385

Mouffe, C. 436, 460
Mowlana, H. 447, 448, 460
Muzej novejše zgodovine Slovenije 13, 45, 79, 85, 165, 169, 209, 231, 235, 256, 261, 275, 291, 303, 335, 339, 361, 375, 393, 415, 417, 435

N

nacionalizem 36, 424
nagon 440
namenskosti 408, 409
napetosti 11, 213, 216, 369, 376, 377, 380, 385, 403, 418, 421, 422, 430, 438, 456
naravoslovje 174
narod 14, 40, 83, 87, 113, 129, 154, 155, 212, 226, 229, 237, 292, 372, 418, 419 423, 428, 430, 437, 438, 442, 446, 452, 455
Nemška demokratična republika 17, 22, 115, 128, 419
NOB, narodnoosvobodilni boj 66, 111, 113, 293, 328, 366, 383
novice 42, 81, 106, 240, 450
Novinar 8, 10, 14, 16, 43, 44, 49, 59, 65, 69, 75, 79, 87, 106, 115, 148, 150, 152, 178, 197, 206, 207, 281
novinarji 8, 10, 11, 15–19, 24, 32, 41–43, 51, 54, 60, 65–67, 70, 71, 75, 79, 82, 101, 105–121, 129, 145, 148–153, 176, 177, 197, 217, 228, 250, 281, 298, 323, 327, 330, 331, 342, 352, 356, 383, 404, 408, 429, 454, 459
novinarske (-o)
- oblike 8, 79, 82, 87, 88, 92–96, 152, 178, 206, 207
- delo 10, 72, 75
- izobraževanje 8, 20, 23, 25, 27, 120, 176
novinarstvo 7–10, 13–20, 25, 31, 32, 37, 39, 40–45, 59, 60, 70–74, 83, 84, 88, 89, 92, 93, 101, 106–121, 125, 127, 129, 149–157, 175–179, 183–188, 196–198, 205–207, 217–220, 225, 228, 294, 296, 299, 323, 359, 367, 386, 414, 425, 432, 467
Novinarstvo 8, 18, 39, 43, 69, 111, 156
Novosel, P. 42, 43, 196, 198, 205, 219

O

obča volja 237, 254,
občinstvo 24, 43, 125, 126, 196, 203, 214, 242, 261, 342, 347–354, 364–367, 370, 371, 408, 443, 444, 454, 458
oblast 22, 25, 27, 32, 38–41, 66, 92, 126, 213, 238–240, 245, 247, 253, 254, 259, 272, 278–287, 306, 309–311, 314–316, 325, 377, 378, 382, 393, 394, 398–401, 426, 437–446, 457
oblastništvo 226, 417, 426, 439, 440, 445–447, 452, 458
obramboslovje 37, 128, 153
Ocvirk 16, 84, 224, 225
odtujitev 198, 206, 220, 304, gl. tudi alienacija
Oehler, C. 219, 251
OF, osvobodilna fronta 210, 293, 297, 350, 383
oglaševanje 24, 37, 128, gl. tudi reklama
oligarhija 27, 246, 282, 306, 404
Oreč, M. 205
osebnost 9, 38, 39, 94, 121, 151, 185, 269, 294, 349, 396, 397, 404, 405, 422, 423, 437, 439, 444
Osolnik, B. 9, 17, 21, 25, 29, 152, 196–198, 201, 205, 349, 359
OZN, Organizacija združenih narodov 108, 126, 227, 250, 268, gl. tudi Združeni narodi

P

parlament 39, 213, 214, 239–242, 249, 278, 282, 284, 405, 437, 442, gl. tudi skupščina
parlamentarni sistem 280, 286
participacija 34–36, 239, 245, 249, 262, 263, 267, 280, 282, 285, 327, 401, 400, 442–444, 449–451, 458
- politična 35, 249, 262, 263, 267, 280, 282, 285, 327, 442
partija 14, 15, 18, 22, 32, 61, 63, 66, 67, 113, 151, 200, 242, 291, 292, 295, 307, 316, 383, 350, 455, gl. tudi ZK, Zveza komunistov
Partizanski dnevnik 10, 11, 14, 114, 150, 155, 157, 165
Pasquali, A. 399, 414
Pavlič, B. 198, 205

Pečujlić, M. 246, 252
Peterson, T. 451, 461
Petrofsky, V. F. 453, 460
pisma 85, 88, 90–95, 127, 151, 228, 353, 354
Plenković, M. 198, 206
pluralizem 34, 41, 118, 154, 182, 187, 197, 202, 203, 213, 214, 217, 227, 243–246, 250–254, 263, 269–272, 282, 286, 304–314, 319, 365, 366, 373, 382, 395, 400, 402, 424, 426, 435, 436, 446, 447, 451, 453, 455–460
- etnični 427, 447
- mnenjski 213, 244, 282, 305, 307, 310, 311, 365, 382, 402 453
- politični 34, 202, 213, 214, 217, 227, 243–245, 254, 263, 270, 282, 304, 310, 311, 365, 366, 395, 424, 451, 453, 455
Podmenik, S. 258, 273
podobe 50, 64, 82, 88, 90, 112, 155, 253, 254, 296, 330, 340, 394, 401–406, 422
poezija 84
pogovor 53, 114, 327, 343, 348 349, 352, 357
polemika 63, 73, 74, 80, 83, 85, 170, 201, 202, 212, 258, 317, 325, 345, 353, 432, 445
politične (-i)
- stranke 61, 154, 213, 219, 239–243, 249, 258, 263, 265, 278, 280, 283, 284, 285, 316, 345, 355, 401, 440, 441, 445
- marketing 39, 127, 128, 155, 445
politiki 4, 9 13, 18, 22, 24, 33, 37, 39, 44, 75, 116, 155, 219, 227, 229, 240, 251, 264, 272, 282, 284, 306, 319, 327, 333, 342, 358, 394, 406, 409, 426, 431, 432, 440, 442
politologija 9, 20, 115, 126, 153, 170–173, 179–181, 197, 209–211, 214–216, 226
Popit, F. 145
poročilo 25, 31, 32, 64, 70–72, 81, 88–94, 108, 133, 141, 145, 228, 229, 326, 334
portret 90, 94, 95
potrošnik 240
Prakke, H. 172, 178, 215, 393
pravo 20, 41, 65, 72, 82, 120, 155, 174, 175, 183, 184, 195, 252, 342, 349, 386, 427, 429
prepričevanje 33, 37, 40 44, 113, 125, 126, 150, 154, 215, 239–240, 249, 294, 296, 339, 340, 343, 349–353, 382, 383, 399, 430, 431
profesionalizem 41, 42, 246, 458
propaganda 14–17, 37, 39, 61, 67, 113, 126, 128, 150, 171, 175, 198, 204, 214, 238, 239, 247, 265, 293, 294, 327, 340, 349, 383, 396, 420, 429, gl. tudi agitprop
- mednarodna 204
- politična 39, 128, 247, 265, 327, 429
propagandisti 37, 60, 62, 63, 200, 365, 382, 429
proza 73, 81–84, 94
Pruys, K. H. 171, 177
psihologija 71, 89, 170–175, 180, 184, 196, 197, 211, 214–216, 352
publicistika 16, 22, 25, 40, 44, 73, 84, 94, 115, 172, 175, 176, 183, 217, 229, 293–296, 333, 367, 375–379, 383

R

Raboy, M. 452, 459, 460
radio 67, 105–107, 152, 197, 218, 249, 326, 329, 332, 333, 340, 345–349, 353, 354, 358, 371, 407–409, 448
radiotelevizija 24, gl. tudi RTV
Radojković, M. 206
recenzija 29, 90, 93
recipročnost 216
refleksivnost 420
reklama 37, 238, 409, 411, gl. tudi oglaševaje
religija 418, 446, 452
reportaža 8, 49, 52, 70–75, 85, 89, 90, 93, 157
retorika 170, 172, 175, 198, 214, 218, 339
revolucija 13, 23, 33, 61, 63–66, 113, 114, 155, 176, 205, 210, 212, 291, 293, 305, 314, 382, 338, 442, gl. tudi kontrarevolucija
Roter, Z. 219
RTV 24, 28, 43, 106, 371, 401, 413, 453–455
RTV Ljubljana 413

S

samorefleksija 203, 432
samoupravljanje 23–28, 33, 43, 113–118, 154, 170, 185, 187, 197, 198, 205, 206, 219, 220, 230, 236, 245, 246, 247, 271, 286,

288, 297, 303–310, 313–320, 325, 328, 334, 339, 345, 346, 350, 355–358, 367, 377, 383–385 433
samoupravna
- demokracija 6, 10, 29, 30, 33–36, 44, 113, 114, 121, 127, 129, 150, 182, 186, 201, 203, 207, 213, 226, 246, 247, 252, 263, 287, 305, 306, 310, 311, 315, 317–320, 380, 381, 384, 385, 400, 401, 414, 424, 427, 414, 461
- družba 118, 170, 197, 246, 247, 263, 272, 295, 303, 310, 378, 381, 384, 385
sateliti 187, 204, 235, 340, 348, 399
Schaff, A. 171, 178, 344, 359
Scholten, O. 406, 414
Schramm, W. 22, 214, 219, 220, 251, 272, 273, 342, 359, 363, 451, 461
Schulz, W. 444, 460
Schwarz, U. 107, 110
semantika 107, 170, 171, 184, 196, 214, 218
semiologija 172, 175, 218
Sfiligoj, N. 218
SFRJ 5, 8, 37, 44, 128, 417, 419, 423, 424, 431, 433, glej tudi Jugoslavija
Siebert, F. S. 451, 461
simbol 39, 339
simbolična (-i)
- interakcija 37, 179, 185, 195, 361, 362, 442, 439
- interakcionizem 180, 200, 215, 218, 276, 420
sindikati 26, 295, 313, 424, 444, 453
sistemski razvojni model 376, 377, 381, 385
skupščina 13, 28, 188, 207, 228, 229, 261, 271, 295, 298, 321–329, 332, 334, 406, 410–413, 431, gl. tudi parlament
skupščinski sistem 295, 406
Slovenski narod 83
Slovenski tednik 155
Slovensko komunikološko društvo 128
socialisti 67
socialistično samoupravljanje 27, 113, 114, 117, 118, 185, 187, 286, 288, 297, 304, 305, 308, 313–316, 319, 320, 325, 334, 433
socializacija 254, 267, 280, 307, 318, 395, 398, 399, 442, 457, 458
socializem 8, 9, 21–28, 34, 61–67, 73, 75, 112, 117, 118, 176, 187, 197, 200, 210, 224, 243, 244, 254, 269, 270, 304–318, 355, 365, 366, 378, 380–384, 402, 424, 430, 432, 436, 453, 455, 457
sociologija 7, 9, 13, 16, 19–22, 31, 36, 42, 115, 125, 126, 129, 153, 170–176, 179–181, 188, 195–200, 207–216, 213, 214, 223, 225, 227, 344, 386, 467
Sovjetska zveza 17, 18, 115, 152, 382, 419
Spahić, B. 206
Sparks, C. 461
Speier, H. 429, 433
Splichal, S. 10, 11, 13, 19, 22–25, 42, 43, 188, 197–199, 205, 206, 217–220, 229, 303, 393, 399, 414, 427, 433, 461
sporazumevanje 25, 107, 170, 177, 185, 196, 201, 204, 235, 236, 339–345, 384–386, 403, 417, 420–422, 425, 429, 430–432, 435, 438, 440, 445–458
Srbija 151, 371, 424
strah 35, 120, 215, 225, 228, 267, 269, 340, 422, 445
stres 422
suverenost 154, 236–238, 249, 251, 328, 437, 447, 452
svoboda tiska 14, 22, 39, 59, 267, 381, 432, 448
SZDL, Socialistična zveza delovnega ljudstva 73, 252, 271, 324, 329, 331, 353, 426

Š

Šelhaus, E. 13, 79, 169, 209, 231, 235, 275, 303, 393, 415, 417
Štambuk, V. 198, 206
študij novinarstva 8, 9, 13, 16–20, 25, 114–116, 119, 125, 149–154, 196
Švabić, M. 165

T

Tanjug, Telegrafska agencija nove Jugoslavije 15, 150, 294
Taylor, A. 433
tehnika 71, 156, 263, 430
tehnologija 40, 128, 181, 186–187, 203, 204, 218, 304, 328, 429, 435, 436, 445–447, 455
telekomunikacije 184
televizija 20, 105, 106, 156, 218, 239, 249, 281, 327, 329, 332, 333, 340, 345–348, 354,

358, 407–409, 433, 448, 454
Terrou, F. 171, 178
Therborn, G. 399, 414
tisk 8, 14, 16, 20, 22, 39, 43, 59–68, 79, 81, 92, 105, 106, 108, 113, 125, 152, 156, 198, 206, 212, 250, 267, 281, 282, 291–294, 298, 316, 340, 345–347, 358, 365, 367, 371, 379–84, 407 432, 448, 451
Tito, J. B. 22, 67, 151, 294, 295, 298
Todorović, A. 43, 206
Tomšičeve nagrade 69, 71, 74
Tovariš 15, 303
tovarniška glasila 198
transkulturna mediacija 41, 217, 430, 431, 432, 459

U

Uledov, A. K. 244, 269, 270, 273
umetnost 83, 84, 88, 107, 108, 171, 175, 179, 211, 430, 439
Unesco, Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo 17, 105, 108, 110, 116, 126, 184, 188, 198, 227, 414
Univerza v Ljubljani 219, 221, 253
uredništvo 15, 119, 229
uvodnik 61, 90, 92, 227

V

Vatovec, F. 29, 152, 197, 198, 206
Večer 332, 413
Velika Britanija 280, 282, 454, 455
Vestnik, glasilo Društva novinarjev Slovenije 101
vlada 35, 62, 39, 126, 151, 236–241, 248, 249, 253, 254, 259, 267, 268, 278, 283–286, 314, 318, 355, 394, 395, 400, 430, 432, 437, 441
Vlajki, E. 198, 206, 217, 220
vojna 7–11, 14–17, 20, 62, 126, 148, 149, 154, 210, 214, 227, 236, 242, 243, 281, 294, 340, 394, 396, 402, 403, 427, 429, 448, 454
- druga svetovna 7, 8, 17, 20, 148, 154, 210, 243
- hladna 126, 236, 340
- prva svetovna 17, 242
- specialna 394, 448
Vojvodina 424, 428
volja 15, 80, 172, 237, 241, 242, 250, 253, 254, 272, 286, 287, 311, 317, 347, 357, 444
vpliv 28, 66, 126, 154, 172, 185, 187, 196, 204, 216, 239–244, 249, 250, 256, 281–285, 306, 312, 318, 326, 333, 341, 343, 346–349, 352, 353, 356, 371, 394, 395, 398–402, 422, 436, 441, 442, 450, 455
VŠPV, Visoka šola za politične vede 16, 19, 43, 115, 116, 149, 196, 224, 225
vzvratni tok 203, 238, 241, 319, 354, 363, 369, 375, 377, 420, gl. tudi feedback

W

Warner, L. 266, 273
Waterman, P. 448, 461
Weltz, F. 219, 251
Wiatr, J. J. 243, 245, 252, 269, 273, 366, 373
Williams, R. 450, 461

Z

Zahodna Nemčija 153, 284
Zajc, D. 334
zakonodaja 176, 212, 328, 399, 401
zasebnost 156
ZDA, Združene države Amerike 17, 20, 24, 28, 29, 39, 125, 127, 153, 255, 280, 281, 396, 402
Združeni narodi 71, 105, gl. tudi OZN
zgodovina 10, 11, 13, 16, 20, 45, 79, 85, 114, 119, 128, 165, 169, 172–174, 179–184, 195, 198, 209, 211, 216–218, 229, 231, 235, 256, 261, 275–278, 291, 297, 303, 335, 339, 345, 361, 375–378, 393, 404, 415, 417, 435, 439
ZK, Zveza komunistov 9, 145, 195, 246, 252, 271, 295, 297, 305, 310, 315, 321, 331, 346, 353, 375, 424, 432
ZNJ, Zveza novinarjev Jugoslavije 11, 67, 112, 121
Zola, E. 93

V prihodnosti bo nastopilo obdobje elektronske galaksije. Vendar pa nova tehnologija sama po sebi še nikoli v zgodovini človeštva ni vodila v nove oblike politične demokracije: razvijanje demokracije in demokratičnega komuniciranja ostaja naloga človeka. Sprašujem se, ali je danes prevladujoča zavest in delovanje, ali vrednote v Sloveniji ne zaostajajo za potrebami časa. Kakšne so možnosti preobrazbe v participativno demokracijo? Kaj je s krepitvijo civilne družbe? Kako družbo dehierarhizirati? Kako v globaliziranem svetu in kljub monopolnim tokovom v evropski skupnosti ohraniti identiteto slovenskega naroda?

France Vreg, utemeljitelj študija novinarstva in komunikologije na Slovenskem